Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»

Випуск тридцять четвертий

Київ – 2013

УДК 33(082) ISSN 2307-6968
ББК 65я5
В-90

Збірник наукових праць «Вчені записки Університету «КРОК»:

1) внесено до нового переліку наукових фахових видань України (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 3. – С. 5);

2) входить до бази даних «Російський індекс наукового цитування» (база данных РИНЦ), розташованої в науковому інформаційному ресурсі російської зони мережі Інтернет;

3) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA)

В-90 **Вчені записки Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 1 (1997). – Вип. 34. – К., 2013. – 370 с.**

У тридцять четвертому випуску зібрані статті науковців Університету економіки та права «КРОК», інших вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ України за результатами їх наукової роботи у 2010-2013 роках.

Розраховано на викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у сфері економіки, фінансів, економіки підприємств, міжнародної економіки, обліку й аудиту, управління, економічної безпеки.

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК» (протокол № 3 від 19.12.2013 року)

Головний редактор: **Алькема В.Г.,** доктор економічних наук, професор

Редакційна колегія: **Борисенко З.М.,** доктор економічних наук, професор
Грушко В.І., доктор економічних наук, професор
Денисенко М.П., доктор економічних наук, професор
Захаров О.І., кандидат економічних наук, професор
Кігель В.Р., кандидат економічних наук, доцент
Козенюк В.О., доктор юридичних наук, ст. наук. співр.
Косарев О.Й., кандидат економічних наук, доцент
Лаптєв С.М., кандидат економічних наук, професор
Мелько Л.Ф., кандидат педагогічних наук, доцент
Петрова І.Л., доктор економічних наук, професор
Одягайло Б.М., доктор економічних наук, професор
Радіонова І.Ф., доктор економічних наук, професор
Рокоча В.В., доктор економічних наук, професор
Сідак В.С., доктор історичних наук, професор, кандидат юридичних наук
Степанкевич К.С., кандидат економічних наук, доцент
Терехов В.І., доктор економічних наук, професор
Тимошенко В.А., доктор юридичних наук, професор
Ушакова Н.М., кандидат економічних наук, професор

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17174-5944ПР від 18.11.2010 р.

© автори статей, 2013
© Університет економіки та права «КРОК», 2013

Вступне слово

Випуск № 34 видання «Вчені записки Університету «КРОК», який Ви тримаєте в руках, є першим випуском журналу як міжнародного фахового видання.

«Вчені записки» містять шість розділів. У розділі «Економічна теорія» подано статті, присвячені розвиткові економіки знань та інформаційної економіки, особливостям сучасного економічного розвитку регіонів України та галузей її економіки, специфіці реалізації державно-приватного партнерства, проблемам адаптації національної економіки до кліматичних змін і державної підтримки інноваційної інфраструктури. У розділі «Фінанси» вміщено статті з питань фінансової безпеки державних фінансів, захисної функції національної банківської системи, особливостей формування фінансових стратегій інноваційних підприємств та оцінювання фінансово-економічних результатів діяльності підприємств. Розділ «Міжнародна економіка» містить статті, які присвячено розвиткові неокласичних теорій міжнародної економіки, модернізації економік європейських країн, особливостям забезпечення міжнародної економічної безпеки. У більшості статей розділу «Економіка підприємства» розглянуто аспекти забезпечення належної економічної безпеки підприємств різних галузей і сфер господарювання. Інші статті цього розділу присвячено питанням інноваційного розвитку підприємств та еколого-економічним проблемам їх діяльності. Статті розділу «Менеджмент і маркетинг» розкривають сутність окремих методів і функцій менеджменту, аспекти маркетингу інновацій. Розділ «Економіко-математичні методи» присвячений розгляду математичної моделі оптимізації кредитного портфеля банку та аналізу можливостей і сфер використання аналітичних методів у економіці.

Головний редактор,
доктор економічних наук,
професор ***В.Г. Алькема***

Розділ I

Економічна теорія

УДК 338.24:336.221:631.145

А. В. Босенко
аспірант,
Національний університет
державної податкової служби України

Пріоритети регіональної стратегії державного регулювання господарювання та землекористування

У статті сформульовано принципи формування аграрної політики в регіоні. Визначено стратегічні напрями, розвитку рослинництва в Полтавській області. Обґрунтовано, що стратегічні напрями розвитку землеустрою створюють основу для пошуку прогресивних приватних управлінських рішень, які зумовлюють збільшення віддачі від нових землеробських і технічних засобів і технологій. Сформульовано стратегічні завдання розвитку тваринництва. Обґрунтовано пріоритети стратегії державного регулювання господарювання й землекористування Полтавської області.

Ключові слова: АПК, державне регулювання, господарювання, землекористування, регіон.

А. В. Босенко
аспирант,
Национальный университет
государственной налоговой службы Украины

Приоритеты региональной стратегии государственного регулирования хозяйствования и землепользования

В статье сформулированы принципы формирования аграрной политики в регионе. Обосновано, что стратегические направления развития землеустройства создают основу для поиска прогрессивных частных управленческих решений, которые предопределяют увеличение отдачи от новых земледельческих и технических средств и технологий. Определены стратегические направления развития растениеводства в Полтавской области. Сформулированы стратегические задачи развития животноводства. Обоснованы приоритеты стратегии государственного регулирования хозяйствования и землепользования Полтавской области.

Ключевые слова: АПК, государственное регулирование, хозяйствование, землепользование, регион.

A. Bosenko
graduate student,
National university
of government tax service of Ukraine

The priorities of the regional strategy of government regulation over managing and land tenure

The principles of forming agrarian policy in the region have been formulated in the article. It is grounded that the strategic trends of land-utilization create the base for searching the progressive private managing decisions that result in increasing the profit of new farming and technical means and technology. The strategic trends of developing the plant-growing in Poltava region have been defined. The strategic tasks of stock-raising have been formulated. The priorities of the strategy of government regulation over economy and land tenure in Poltava region have been grounded.

Keywords: agricultural complex, government regulation, economy, land tenure, region.

Постановка проблеми

В основу методології аграрного реформування покладено інституційний підхід, який ми розуміємо як систему принципів перетворення аграрної сфери. Ці принципи спрямовані на зміну базисних складових попереднього аграрного ладу за допомогою врахування специфіки українських інститутів-умов, які діятимуть через інститути-фактори та за допомогою інститутів-механізмів.

У сучасних умовах необхідна розробка стратегії розвитку АПК регіону у вигляді розгорненого плану стійкого розвитку із вказівкою конкретних заходів за кожним інструментом його регулювання з боку держави [1, с. 58]. Необхідним є коректування аграрної політики держави з метою підвищення ефективності підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі регіону [2, с. 24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню проблем стратегії розвитку агропромислового комплексу приділили увагу П. Гайдуцький [4], І. Ігнатьєва [5], А. Лисецький [6], В. Месель-Веселяк [7], С. Пакулін [8].

При обґрунтуванні стратегії розвитку АПК питання формування експортних ресурсів розглядають А. Лисецький, М. Соломко та Л. Мельник. За їх розрахунками, Україна може успішно реалізувати експортний потенціал, зокрема продовольчого та фуражного зерна на рівні понад 20 млн. т на рік, а також зберегти пріоритет експорту олії (700 тис. т на рік) [9, с. 467, 468]. Реалізацію продукції тваринництва вони не передбачали. Проте нами наведено дані тільки невеликого фрагмента дослідження, виконаного науковцями Інституту економіки природокористування та розвитку Національної академії наук України, результатом якого стало наукове обґрунтування стратегії розвитку продовольчого комплексу України. Одна з провідних ідей, сформульованих при визначенні теоретико-методологічних засад розвитку комплексу, якою ми послідовно керувалися в процесі дослідження, полягає в такому: «Виробництво різних видів продукції концентрується в тих місцях, де для цього є найкращі соціально-економічні та природно-економічні умови. Отже, у межах єдиного продовольчого комплексу відбувається спеціалізація регіональних ПК» [9, с. 357]. Причому наголошується на тому, що в сучасних умовах регіональні продовольчі комплекси переважно самостійно вирішують завдання свого розвитку й забезпечення продовольчої

безпеки в регіоні. Погоджуючись із цим положенням, вважаємо за необхідне підкреслити, що з нього логічно випливає висновок не тільки про доцільність, а й про необхідність обґрунтування стратегії розвитку регіональних АПК.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Ураховуючи сучасний стан агропромислової сфери, багато питань державного регулювання господарювання та землекористування залишаються невирішеними: визначення стратегічних напрямів розвитку тваринництва та рослинництва, землеустрою в Полтавській області, які зумовлюють збільшення віддачі від нових аграрних технологій; наукове обґрунтування пріоритетів стратегії державного регулювання господарювання й землекористування Полтавської області. Тому їх слід розглянути детальніше.

Формулювання цілей статті

Цілі дослідження: обґрунтувати принципи формування аграрної політики в регіоні; визначити стратегічні напрями розвитку рослинництва в Полтавській області; сформулювати стратегічні завдання розвитку тваринництва; науково обґрунтувати пріоритети стратегії державного регулювання господарювання та землекористування Полтавської області.

Виклад основного матеріалу дослідження

Суть проведеного дослідження полягає у визначенні пріоритетів стратегії державного регулювання господарювання й землекористування, що сприяє ефективному використанню обмежених ресурсів агропромислового комплексу регіону, дає змогу сконцентрувати їх на найбільш актуальних напрямах.

Якщо низка заходів із підготовки й захисту інтересів вітчизняних сільськогосподарських виробників і переробників – це прерогатива уряду (захисні митні бар'єри, максимально можлива державна підтримка вітчизняних сільськогосподарських виробників), то найважливіші рамкові умови господарювання в аграрній сфері, що визначають ефективність діяльності сільськогосподарських виробників, значною мірою перебувають у межах можливого впливу органів державної влади Полтавської області.

Це стосується створення ефективної системи кредитування, що забезпечує доступність кредитів для сільськогосподарських виробників; цілеспрямованих і послідовних дій із фінансового оздоровлення та реструктуризації неплатоспроможних сільськогосподарських організацій; розвитку ринкового обороту земель, формування необхідних для цього юридичних і фінансових інститутів, практики правозастосування земельного законодавства; формування ефективної системи просування та збуту сільськогосподарської продукції, включаючи функціонування електронної зернової біржі, розширення обороту на ринку подвійних складських свідоцтв, створення системи логістики та зберігання сільськогосподарської сировини, зокрема зерна, за допомогою будівництва зерносховищ, що забезпечують високу якість зберігання.

З метою розширення експортних постачань продукції сільського господарства області необхідне сприяння в утворенні структур, що надають послуги з формування та супроводу партій сільськогосподарської продукції на експорт, створення регіональної системи сертифікації та інспекції продукції для забезпечення визнання проведеного випробування якості за кордоном.

Кінцевою метою аграрної політики області є створення АПК, який ефективно функціонує, адекватний за своєю формою внутрішній структурі й організації ринкової економіки, а також може задовольнити потреби області в основних видах продовольства й сільськогосподарської сировини, перетворити сільгосп-

виробника на кредитоспроможного й інвестиційно-активного суб'єкта ринкової економіки, який є конкурентоздатним і має стійку нішу на обласному, національному та світовому ринках [3, с. 18].

Проведене дослідження дало змогу визначити пріоритетні та найважливіші принципи формування аграрної політики в Полтавській області: ресурсозберігання в сільському господарстві; диверсифікація діяльності сільськогосподарських виробників, що забезпечує зниження залежності їх роботи від кон'юнктурних коливань цін на сільськогосподарську сировину, сприяння й підтримка реалізації проектів створення в області замкнутих ланцюжків виробництв від обробітку сільськогосподарських культур до їх переробки; диференційована державна підтримка сільськогосподарських організацій усіх форм власності; екологічне планування використання агроресурсного потенціалу, екологізація агротехнологій для виробництва екологічно чистих продуктів харчування; підтримка з обласного бюджету елітного насінництва, племінного тваринництва, упровадження передових технологій світового рівня та проектів, що мають загальнообласне значення.

На сьогодні можна констатувати, що основним результатом проведених аграрних реформ стала радикальна зміна організаційно-економічних, фінансових і правових умов господарювання, здійснення переходу від планово-розподільної до ринково орієнтованої системи економіки. Перш за все, відбулися глибокі структурні зрушення. Унаслідок різкої зміни цінових співвідношень більш ніж удвічі впала питома вага аграрного сектору у валовому внутрішньому продукті України. Знизилася частка сільського господарства в АПК. Змінилася й структура сільськогосподарського виробництва. Рослинництво перетворилося на пріоритетну галузь аграрної економіки.

Стратегічними напрямами розвитку рослинництва в Полтавській області, як виявило проведене дослідження, є: максимальне використання біокліматичного потенціалу сільськогосподарських земель; упровадження ресурсо- й вологозберігаючих технологій у рослинництві, що забезпечують мінімізацію залежності сільськогосподарських організацій від несприятливих природно-кліматичних умов та економію на паливно-мастильних і витратних матеріалах; розвиток в області системи селекції та насінництва, використання новітніх досягнень у цій галузі як чинника інтенсифікації виробництва та інноваційного розвитку.

Полтавська область має у своєму розпорядженні достатній біокліматичний потенціал для вирощування зернових. За умови використання потенціалу ріллі на 75% рівень урожайності, порівняно з досягнутим, можливо збільшити по зернових культурах на 35-40%, соняшнику – на 45-50%, кормових культурах – на 30-35%. Приріст валової продукції в перспективі може бути забезпечений за рахунок: освоєння сучасних технологій – на 50%; удосконалення посівних площ і впровадження науково обґрунтованих сівозмін – на 15%; ефективного використання зрошуваних земель – на 15%; оптимізації термінів посіву та прибирання, підвищення якості робіт – на 10%; упровадження нових сортів і поліпшення насінництва – на 10%.

У 2013-2015 рр., на нашу думку, необхідно забезпечити стабілізацію виробництва основних видів рослинницької продукції та створення основи для подальшого його нарощування шляхом: удосконалення структури посівних площ на основі підвищення відновлення посівів зернобобових культур, оптимізації площ соняшника, кормових культур; забезпечення оновлення машинно-тракторного парку, переходу на енерго- та ресурсозберігаючі технології обробітку сільськогосподарських культур із використанням техніки нового покоління українсько-

го та зарубіжного виробництва; удосконалення системи насінництва сільськогосподарських культур та ефективного використання селекційних досягнень; реалізації заходів із відтворення ґрунтової родючості, досягнення біологізації землеробства на основі розширення посівів багаторічних трав, заорювання соломи як добрива тощо; здійснення комплексу заходів із забезпечення стійкого виробництва якісного зерна сильних м'яких і твердих сортів пшениці та високих технологічних показників картоплі й овочів; забезпечення повернення в оборот невживаних орних земель; підвищення ефективності заходів захисту рослин від бур'янів, шкідників і хвороб; реалізації заходів із реконструкції, введення зрошуваних земель та їх ефективного використання.

У результаті реалізації названих вище пріоритетних напрямів планується оптимізувати структуру посівних площ, укріпити матеріально-технічну базу АПК, повернути в сільськогосподарський оборот вибулі землі, апробувати інтенсивні ресурсозберігаючі технології в пілотних господарствах, створити передумови для подальшого збільшення обсягів виробництва. Порівняно з 2008-2012 рр. планується збільшити площу посіву зернових на 11%, середню врожайність – на 16%.

До 2020 р. за рахунок сучасних технологій та ефективного використання ґрунтово-кліматичних ресурсів передбачається вихід на максимально необхідне виробництво всіх видів сільськогосподарської продукції за рахунок високоефективного використання засобів, інтенсифікації й освоєння сучасних технологій обробітку та програмування врожаїв сільськогосподарських культур. У цей період буде забезпечено якісне зростання обсягів виробництва основних сільськогосподарських культур, перш за все, за рахунок зростання їх урожайності.

Основоположними заходами щодо розвитку рослинництва на період до 2020 р. є повний переклад на принципи інтенсифікації при максимальній економії енергії та інших ресурсів і перехід до ведення цієї галузі на суто науковій основі. Науково обґрунтоване ведення рослинництва дасть змогу істотно збільшити, порівняно з 2005-2012 рр., виробництво найважливіших видів сільськогосподарської продукції, стабілізувати їх збори за роками, забезпечити розширене відтворення ґрунтової родючості й екологічну безпеку сільського господарства.

Стратегічними завданнями розвитку тваринництва є відродження суспільного сектору на новій технологічній основі, на принципах ресурсозберігання, удосконалення системи кормовиробництва, використання новітніх досягнень селекційної роботи, створення умов для рентабельної роботи галузі в умовах глобалізації ринків сировини й аграрної продукції.

На період до 2020 р. необхідно провести послідовні заходи щодо реконструкції та технічного переозброєння виробничої бази в галузі тваринництва, нарощування обсягів виробництва й поліпшення якості продукції до рівня міжнародних стандартів. Основний напрям розвитку молочного та м'ясного тваринництва на майбутні роки – зниження рівня збитковості та створення рентабельного виробництва за рахунок збільшення продуктивності тварин, поліпшення відтворення та збереження поголів'я, упровадження ресурсо- й енергозберігаючих технологій у кормовиробництво й утримання худоби. Передбачається реконструкція корівників щорічно по 2,4-9,5 тис. скотомісць із заміною доїльного устаткування та збільшенням утримання корів із доїнням у молокопроводи з 26 до 35%, придбання ємкостей для охолоджування та зберігання молока щорічно на 200-230 т. Для вирощування телиць з метою відтворення стада передбачається реконструкція приміщень щорічно по 0,8-2,6 тис. скотомісць. Необхідними є реконструкція приміщень для відгодівлі великої рогатої худоби по 1,0-2,8 тис. скотомісць що-

річно, придбання роздавальників-подрібнювачів кормів по 18-20 штук для створення принципово нового напряму приготування кормів до згодовування.

Стратегічним напрямом у підвищенні ефективності свинарства області, як виявило проведене дослідження, є подальша інтеграція з промисловими та фінансовими структурами для зміцнення кормової бази й можливості реконструкції тваринницьких приміщень, заміни технологічного устаткування з урахуванням прогресивних досягнень.

Основним напрямом у розвитку птахівництва області на майбутні роки визначено завдання зі збільшення обсягів виробництва на птахофабриках за рахунок технічного переозброєння на енергозберігаюче технологічне устаткування, розширення виробництва поглибленої переробки м'яса птиці, використання високопродуктивних кросів і створення міцної кормової бази. Ці заходи дадуть змогу збільшити виробництво яєць у сільгосппідприємствах у 2020 р. у 1,2 раза до рівня 2010 р., м'яса птиці – в 1,6 раза.

Основним напрямом племінної роботи є вдосконалення накопиченого в області достатньо високого генетичного потенціалу порід великої рогатої худоби, свиней, овець і коней, збільшення їх продуктивності та поліпшення якості продукції. Значного поширення набуде інформаційно-аналітична система племінної роботи, раннє прогнозування продуктивних і племінних якостей тварин.

Вирішальним чинником, що визначає зростання обсягів виробництва продукції та продуктивності, є рівень годування тварин і птахів. Належить змінити структуру посівів кормових культур, відновивши зрошування, провести технічне переозброєння галузі кормодобувною технікою, основна частина якої буде придбана на умовах лізингу. Необхідно збільшити використання комбікормів на 81% загального їх споживання.

З метою поліпшення збалансованості раціонів за мінеральними речовинами нами пропонується будівництво цеху соле-мінеральних брикетів за рахунок кредитів і коштів, отриманню яких сприяли цілеспрямовані й послідовні дії з фінансового оздоровлення та реструктуризації неплатоспроможних сільськогосподарських організацій регіону.

Головним напрямом розвитку молокопереробної промисловості до 2020 р. є організація виробництва молочної продукції з тривалим терміном зберігання.

У розвитку виробничої бази для виробництва продукції з тривалим терміном зберігання можна виділити такі напрями: виробництво стерилізованого молока; виробництво пастеризованої продукції зі збільшеними термінами зберігання; виробництво сирково-сирних виробів з наповнювачами зі збільшеними термінами зберігання; виробництво згущеного молока.

В інвестиційному портфелі організацій молокопереробної галузі є ряд проектів вироблення продукції з тривалим терміном зберігання. Це дасть змогу збільшити обсяг виробництва молочної продукції у 2015 р., порівняно з 2008 р., у 1,2 раза, зокрема цільномолочної продукції − у 1,3 раза, масла – у 1,3 раза, сиру − у 1,5 раза. У м'ясній промисловості прогнозується збільшення виробництва м'ясних напівфабрикатів (ромштексів, біфштексів, пельменів, супових наборів), повернення до м'ясомістких технологій вироблення ковбасних виробів і делікатесних виробів. До 2015 р. планується збільшення обсягу випуску ковбасних виробів в 1,4 раза. У хлібопекарській промисловості нами прогнозується збільшення випуску дрібних хлібобулочних, здобних і борошняних кондитерських виробів, розширення фірмової торгівлі.

Пріоритети регіональної стратегії державного регулювання господарювання та землекористування Полтавської області узагальнено та представлено на рис.

Пріоритети регіональної стратегії державного регулювання господарювання та землекористування

- Удосконалення управління земельними ресурсами
- Розвиток АПК регіону за принципом «продуковані зміни»:
  – упровадження нових інтенсивних, високопродуктивних, ресурсо-, енергозберігаючих технологій у рослинництві, тваринництві та переробці сільськогосподарської продукції
  – формування нових стереотипів поведінки та професійної діяльності в організаціях АПК;
  – створення нових інтегрованих і кооперованих структур, що забезпечують доступність кредитних ресурсів для сільськогосподарських виробників, а також комплексне сервісне обслуговування сільськогосподарських організацій, включаючи консалтингові послуги, забезпечення технікою, засобами захисту рослин і добривами;
  – створення й розвиток дієвої та ефективної інвестиційної системи в АПК, розширення можливості залучення банківських кредитів, інвесторів у аграрний сектор
- Забезпечення продовольчої безпеки регіону
- Упровадження науково-технічних і технологічних досягнень у галузі розроблення та використання інформаційних технологій
- Забезпечення відповідності аграрної політики завданням і умовам глобалізації
- Ресурсозберігання, екологічне планування використання агроресурсного потенціалу, екологізація технологій для виробництва екологічно чистих продуктів харчування
- Упровадження аутсорсингу в організаціях АПК регіону
- Висока динаміка змін у технологіях і зміни в системі освіти, якісні довгострокові зміни кадрового потенціалу АПК
- Захист інтересів сільгоспвиробників і переробників регіону

Рис. Пріоритети стратегії державного регулювання господарювання та землекористування Полтавської області

Джерело: розроблено автором

Найважливішою умовою реалізації сформульованих пріоритетів розвитку аграрного сектору Полтавської області до 2020 р. є залучення позабюджетних інвестиційних ресурсів.

Суть явищ і процесів, що відбуваються в аграрній економіці, природі та суспільстві, необхідно розглядати системно. Тому сільську територію варто розглядати як багатофункціональну систему, яка існує в постійному русі та взаємодії з іншими елементами суспільства. Стратегія ефективного господарювання й землекористування аграрного сектору регіону повинна забезпечити вирішення екологічних проблем і максимально використовувати переваги кліматичних змін по регіонах.

Стратегічні напрями розвитку землеустрою створюють основу для пошуку прогресивних приватних управлінських рішень, що зумовлюють збільшення віддачі від нових землеробських і технічних засобів і технологій. Стратегія ефективного господарювання та землекористування аграрного сектору Полтавської області враховує умови інтенсивного залучення сільгоспугідь у господарський

обіг. Значущість реалізації стратегії підвищується у зв'язку з посиленням економічної, екологічної та соціальної компонент фінансового оздоровлення сільськогосподарського виробництва й подальшого розвитку високоефективних галузей сільського господарства.

Агроекономічні принципи й умови ефективного функціонування механізму екологічно стійкого землекористування включають діапазон природогосподарських інновацій, орієнтованих на реалізацію в господарській практиці сучасних сільгосппідприємств області превентивних нововведень щодо відновлення екологічно дискредитованих сільськогосподарських угідь і формування оптимальної природно-адаптаційної інфраструктури аграрного землеробства.

Пріоритетом стратегії ефективного господарювання й землекористування аграрного сектору Полтавської області є природно-адаптаційне землекористування, що полягає в поліпшенні якості сільськогосподарських угідь, раціоналізації режимів внесення органомінеральних добрив, переході до гумусозберігаючих методів землеробства, використанні інноваційної біотехнології боротьби зі шкідниками та хворобами культурних рослин, що дає змогу стабілізувати деформовані ґрунтово-земельні екосистеми, знижувати збиток для місця існування й забезпечувати при цьому позитивну динаміку виробництва сільгосппродукції, зростання врожайності сільськогосподарських культур, підвищення окупності витрат на селекцію, насінництво, застосування перспективних сортів у сільгосппвиробництві.

Стратегія ефективного господарювання й землекористування повинна залучати механізми вбудовування науки в структуру аграрних ринків. Аграрна наука також не може розраховувати на істотне збільшення державного фінансування робіт, окрім фундаментальних, і повинна орієнтуватися на створення спеціальних режимів торгівлі науково-технічною продукцією, яка забезпечить науковцям прийнятний рівень доходів.

У процесі розроблення дієвої стратегії ефективного господарювання й землекористування необхідно враховувати природокористувальну й екологічну складові зовнішнього середовища, у якому діють підприємства АПК.

Стратегія ефективного господарювання та землекористування аграрного сектору Полтавської області до 2020 р. повинна передбачати, на нашу думку, розвиток галузей і організацій за принципом «продуковані зміни», ураховувати вимоги XXI ст., глобалізації, що здатні радикально змінити нинішній стан сільськогосподарських галузей.

Висновки

1. Державне втручання в ринкову економіку є необхідним, що підтверджується узагальненням накопиченого досвіду перетворень у зарубіжних країнах і в Україні.

2. В основу методології аграрного реформування необхідно покласти інституційний підхід. У сучасних умовах необхідною є розробка стратегії розвитку АПК у вигляді розгорненого плану стійкого розвитку комплексу, з визначенням конкретних заходів щодо кожного інструменту його регулювання з боку держави. Необхідним є коректування аграрної політики держави з метою підвищення ефективності підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі.

3. Пріоритети регіональної стратегії державного регулювання господарювання та землекористування Полтавської області дасть змогу сконцентрувати обмежені ресурсі комплексу на найбільш актуальних напрямах.

Література

1. Босенко А. В. Аналіз дієвості організаційно-економічних механізмів державного регулювання агропромислового комплексу / А. В. Босенко // Материали за 7-а международна научна практична конференция, [«Найновите постижения на европейската наука», − 2011»], 17-25-ти юни, 2011 на икономики. Том 8. Икономики. – София. «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2011. – С. 58-60.

2. Босенко А. В. Аналіз розвитку агропромислового комплексу Полтавської області та сучасної системи його оподаткування / А. В. Босенко // Економічний простір. – Збірник наукових праць. – № 56/1. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2011. – С. 23-31.

3. Босенко А. В. Стратегія державного регулювання агропромислового комплексу / А. В. Босенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка. Випуск 5 (4). – № 10/1. Том 19. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2011. – С. 17-24.

4. Гайдуцький П. І. Розвиток багатоукладного господарювання та конкурентоспроможного агропромислового виробництва / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 19-28.

5. Ігнатьєва І. А. Методологічні основи стратегічного управління підприємством : дис. ... док. екон. наук : 08.06.01 / І. А. Ігнатьєва. − К., 2006. – 386 с.

6. Лисецький А. Аграрний сектор України : адаптивний саморозвиток і глобальні виклики у регіональному вимірі / А. Лисецький, М. Соломко, І. Думи // Економіка України. – 2007. – № 11.– С.57-69.

7. Месель-Веселяк В. Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 7–14.

8. Пакулін С. Л. Стратегія і сценарії соціально-економічного розвитку агропромислового комплексу в умовах глобалізації / С. Л. Пакулін // Економіка : проблеми теорії та практики : Збірник наукових праць. Випуск 261: В 7 т. – Том ІІ. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – С. 499-504.

9. Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектору економіки України / Б. М. Данилишин (відп. ред.) та ін. / РВПС України НАН України. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 544 с.

УДК 330.15

В. І. Вороненко
аспірант кафедри економіки та бізнес-адміністрування,
Сумський державний університет

Ефективність відновлення природних ресурсів у еколого-економічній стратегії розвитку регіону

Статтю присвячено актуальній на сьогодні проблемі відновлення природних ресурсів, а саме ефективності їх відновлення. Автором запропоновано методологічні підходи до оцінки ефективності відновлення природних ресурсів суб'єктами господарської діяльності. Розроблено методики оцінки ефективності відновлення водних, земельних і лісових ресурсів суб'єктами господарської діяльності на рівні регіону. Запропоновано методику оцінки вартості відновлених за певний період часу лісових ресурсів. У якості дослідницького завдання автором було оцінено ефективність відновлення водних, земельних і лісових ресурсів у Сумській області, надано відповідні рекомендації.

Ключові слова: природні ресурси, ефективність відновлення, водні ресурси, земельні ресурси, лісові ресурси, вартість ресурсів, регіон.

В. И. Вороненко
аспирант кафедры экономики и бизнес-администрирования,
Сумский государственный университет

Эффективность восстановления природных ресурсов в эколого-экономической стратегии развития региона

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме восстановления природных ресурсов, а именно эффективности их восстановления. Автором предложены методологические подходы к оценке эффективности восстановления природных ресурсов субъектами хозяйственной деятельности. Разработаны методики оценки эффективности восстановления водных, земельных и лесных ресурсов субъектами хозяйственной деятельности на уровне региона. Предложена методика оценки стоимости восстановленных за определенный период времени лесных ресурсов. В качестве исследовательской задачи автором была оценена эффективность восстановления водных, земельных и лесных ресурсов в Сумской области и даны соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: природные ресурсы, эффективность восстановления, водные ресурсы, земельные ресурсы, лесные ресурсы, стоимость ресурсов, регион.

V. Voronenko
Post-graduate Student of Economics and
Business Administration Department,
Sumy State University

The effectiveness of natural resources restoration in the eco-economic development strategy of the region

This article is devoted to the actual date problem of restoring natural resources, such as the effectiveness of their recovery. The author proposed methodological approach to assess the effectiveness of restoration of natural resources by business entities. Methods of evaluation the restoration effectiveness of water, land and forest resources by business entities at the regional level are developed. Method for the valuation of forest resources is proposed. As a research problem, the author has evaluated the effectiveness of the restoration of water, land and forest resources in the Sumy region and given appropriate recommendations.

Keywords: natural resources, recovery efficiency, water resources, land resources, forest resources, value of resources, region.

Постановка проблеми

Регіони України неоднорідні за соціально-економічним розвитком, причини цього здебільшого полягають у особливостях їх індустріального розвитку за радянських часів. Такі ж самі ознаки має регіональний розвиток майже всіх країн колишнього СРСР. Подібні ознаки також можна спостерігати в регіональному розвитку Німеччини, Китаю тощо. Механізм централізованого збору податків ы видатків в Україні дає змогу дещо згладжувати неоднорідність, проте багато проблемних питань залишаються нерозв'язаними. Тому кожен регіон потребує створення власної стратегії розвитку, що дасть можливість збалансувати розвиток держави, уникнути диспропорцій і соціального напруження.

Створення стратегії розвитку регіону потребує її подальшого всебічного аналізу. Також потрібно змоделювати реалізацію стратегії, щоб мати приблизне уявлення про майбутнє регіону. Якщо йдеться про еколого-економічну стратегію розвитку регіону, то вона потребує всебічного системного аналізу імовірних методів і способів вирішення проблем регіону, нових пропозицій та ідей.

Для початку аналізу еколого-економічної стратегії розвитку регіону потрібно розробити систему показників, що дадуть змогу оцінювати поточний стан регіону і результати впровадження самої стратегії. Саме загальна недостатність універсальних показників для оцінки еколого-економічного стану регіону та результатів упровадження розробленої еколого-економічної стратегії регіону обумовлюють проблему, висвітлену в статті. Одними з найважливіших таких показників є запропонована нами система коефіцієнтів ефективності відновлення природних ресурсів суб'єктами господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів та підвищення ефективності відтворення природних ресурсів розв'язувалися вітчизняними вченими С. І. Дорогунцовим [9 ;10], Л. М. Горбач [9; 10], П. П. Пастушенком [9; 10], М. А. Хвесиком [9; 10]. Зокрема, у праці «Екосередовище і сучасність. Т.1. Природне середовище у сучасному вимірі» [9] запропоновано оцінювати ефективність охорони природних ресурсів за низкою показників їх використання в кожній галузі народного господарства. Крім того представлені методики розрахунку загальної економічної ефективності всіх середовищезахисних витрат. У праці «Екосередовище і сучасність. Т.2. Регіональні процеси, прогнозування й оптимізація екосередовищ» [10] наведено розв'язання проблематики підвищення ефективності використання деяких природних ресурсів.

Проблематика оцінки ефективності екологічного регулювання, ефективності екологізації управління виробничо-господарською діяльністю, ефективності екологічно орієнтованих стабілізаційних рішень розв'язувалася такими вітчизняними вченими, як І. В. Недін [11; 12], А. В. Артеменко [11; 12], Н. В. Караєва [11; 12], Р. В. Корпан [11; 12], Т. А. Коцко [11; 12]. У цих працях представлено критерії оцінки ефективності екологічного регулювання, розроблено алгоритм оцінки ефективності екологізації управління виробничо-господарською діяльністю на мікро-, мезо- і макрорівнях та запропоновано систему показників ефективності екологічно орієнтованих стабілізаційних рішень.

Крім вітчизняних учених, заслуговують на увагу праці науковців Росії: В. Г. Ігнатова [1] і А. В. Кокіна [1]. Ними всебічно розкрито сутність загальної економічної ефективності природокористування.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Нині залишається невирішеною проблема оцінки ефективності відновлення природних ресурсів на рівні регіонів, розв'язанню якої присвячено цю статтю.

Формулювання цілей статті

Головними цілями цього дослідження є розроблення методичних підходів до оцінки ефективності відновлення водних, земельних і лісових ресурсів суб'єктами господарської діяльності в контексті еколого-економічної стратегії розвитку регіону. Крім того завданням дослідження є отримання показників ефективності відновлення природних ресурсів на прикладі Сумської області.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вважається, що в сучасних умовах малоефективними є спроби чисто регіональних програм виходу з екологічної кризи для окремих територій. Однак саме в сучасних умовах тенденція реалізації власних регіональних програм може виявитися найбільш ефективною, оскільки кошти, акумульовані на розв'язання загальних стратегічних програм, ніколи не дійдуть до регіону, де саме й зосереджене основне виробництво [1, с. 303-304]. Стратегія розвитку еколого-економічної системи враховує економічну й екологічну сторони. Кожна зі сторін повинна проявляти себе так, щоб доповнювати та підтримувати інші сторони життєдіяльності системи для досягнення мети розвитку. Тому ефективність і результативність діяльності кожної зі сторін необхідно оцінювати показниками, які також дають можливість визначити вплив цієї сторони на ефективність і результативність інших сторін [8, с. 36].

Для того, щоб повністю розкрити сутність показників ефективності відновлення природних ресурсів, потрібно звернутися до визначення поняття «ефективність». Загалом ефективність є відношенням корисного ефекту (результату) до витрат на його одержання [2]. Запропонований нами коефіцієнт ефективності є відношенням вартості відновлених природних ресурсів суб'єктами господарської діяльності за певний період часу до поточних витрат цих суб'єктів на відновлення навколишнього природного середовища за цей період. У якості періодів часу будуть розглядатися роки. Тобто ця величина показує, скільки грошових одиниць вартості відновлених природних ресурсів припадає на грошову одиницю поточних витрат суб'єктів господарської діяльності на відновлення навколишнього природного середовища (розроблено автором):

$$k_в = \frac{V_{вр}}{C_{оп}}, \qquad (1)$$

де $k_в$ – коефіцієнт ефективності відновлення навколишнього природного середовища суб'єктами господарської діяльності;

$V_{вр}$ – вартість відновлених природних ресурсів суб'єктами господарської діяльності за час t;

$C_{оп}$ – поточні витрати суб'єктів господарської діяльності на відновлення навколишнього природного середовища за час t.

Показники ефективності розраховуються не заради самих показників, а для обґрунтування управлінських рішень. Тому для правильного вибору методів розрахунку ефективності необхідно перш за все проаналізувати особливості прийнятого рішення [3, с. 375]. Запропонований нами коефіцієнт потрібен як показник ефективності відновлення природних ресурсів регіону для порівняння з іншими регіонами, що допоможе забезпечувати збалансований еколого-економічний розвиток держави. Крім цього цей коефіцієнт дає змогу в якості показника за відрізки часу аналізувати еколого-економічний розвиток певного регіону.

Проблемним питанням застосування запропонованих коефіцієнтів є відсутність методик визначення вартості відновлених природних ресурсів. Існуючі методики визначення вартості основних природних ресурсів недосконалі й тому не підходять для розрахунку коефіцієнтів, що розглядаються.

Одним із питань при отриманні значень коефіцієнтів буде необхідність визначити, яке з них є найкращим. Адже коефіцієнт ефективності розраховується з метою отримання підстав для ухвалення рішень, беручи до уваги розраховані значення коефіцієнтів. Щоб ухвалити будь-яке рішення на підставі отриманих

значень коефіцієнтів ефективності відновлення природних ресурсів, необхідна база порівняння. База порівняння є шаблоном для зіставлення з ним отриманих показників. Отриманий показник буде більше шаблонного або менше. Залежно від цього будуть ухвалюватися управлінські рішення. Визначити, яке з отриманих значень буде ідеальним показником − проблематично, оскільки для цього коефіцієнта найбільше його значення є найкращим, особливо якщо воно більше 1.

Ідеальним сценарієм є відновлення всіх природних ресурсів, які були використані або яким буда заподіяна шкода суб'єктами господарювання. Однак на практиці відновлюється лише деяка частина використаних ресурсів, або тих, яким заподіяна шкода. Щоб підвищувати значення коефіцієнтів, необхідно підвищувати обсяги відновлення природних ресурсів суб'єктами господарювання.

Ще одним способом підвищення значень коефіцієнтів є можливість, яка лежить за рамками запропонованих методик розрахунку коефіцієнтів. Це зміна методики розрахунку вартості природних ресурсів. За іншою методикою, згідно з якою вартість одного й того ж обсягу відновлених природних ресурсів буде більшою, розрахункові коефіцієнти дадуть також більші значення. Цей спосіб є помилковим, оскільки частка відновлених ресурсів може не зростати, на відміну від їх вартості.

Основною проблемою розрахунку наведеного коефіцієнта є складність оцінки вартості відновлених природних ресурсів, а також необхідність встановити ті природні ресурси, які можна відновити, а потім їх оцінити. Шляхом аналізу використовуваних природних ресурсів нами було виділено чотири категорії, які найбільше використовуються та відновлюються. До них відносяться: повітря, водні ресурси, лісові та земельні ресурси. Серед них найбільше питань виникає щодо повітря. Розглянемо цю проблему детальніше.

Головна проблема повітря як природного ресурсу – це те, що його майже неможливо відновити і важко оцінити вартісно. Коли суб'єкт господарської діяльності здійснює викиди забруднюючих речовин у повітря, він при цьому не використовує саме повітря у процесі діяльності. Воно може використовуватися в разі, коли діяльність суб'єкта містить процеси спалювання або окислення. При цьому використовується лише кисень, що міститься у повітрі. Тому за відсутності такої категорії, як «відновлене повітря», а також неможливості оцінити вартість повітря, коефіцієнт ефективності відновлення повітря ми не розраховуємо. При цьому, на нашу думку, необхідна розробка методики оцінки чистого повітря та плати за його використання в разі, коли діяльність суб'єкта містить процеси спалювання або окислення.

Коефіцієнт ефективності відновлення водних ресурсів. У разі розрахунку коефіцієнта для водних ресурсів проблемою є їх оцінка після відновлення. В Україні відсутній ринок водних ресурсів, законодавчо не визначено вартість води, а платять за неї, тобто за її використання, податок господарюючі суб'єкти. Згідно з діючим Податковим Кодексом України в державі діє збір за спеціальне використання води. Так, згідно зі ст. 323 п. 1 «Платниками збору є водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності… [4]», далі в цій же статті п. 2 «Не є платниками збору водокористувачі, які використовують воду виключно для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення… [4]». Стаття 324 п.1: «Об'єктом оподаткування збором є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання [4]». В Україні забір води здійснюється з двох типів джерел: поверхневих водних джерел і підземних горизонтів. Ставки збо-

ру за спеціальне використання поверхневих і підземних вод указано в ст. 325 Податкового Кодексу [4].

Для розрахунку коефіцієнта ефективності відновлення водних ресурсів використовуються ставки збору за спеціальне використання тільки поверхневих вод. Це пов'язано з тим, що після використання води суб'єктами господарської діяльності зворотні води потрапляють після очистки саме в поверхневі водні об'єкти і стають частиною поверхневого водного об'єкта.

Розглянемо детальніше це питання. У процесі використання води, що була забрана з поверхневих чи підземних водних об'єктів, її частина втрачається, а інша скидається як зворотні води в поверхневі водні об'єкти у вигляді забруднених, у тому числі без очищення, і нормативно-очищених вод. Слід зауважити, що вода також використовується в оборотному та повторному водоспоживанні. Оскільки нормативно-очищені зворотні води потрапляють у поверхневі та стають їх частиною, то вони також можуть бути оцінені. По-перше, слід зазначити, що, потрапивши у поверхневі водні об'єкти, зворотні води стають такою ж самою водою, яку потім можуть забирати інші господарюючі суб'єкти для своєї діяльності. Тому ми пропонуємо оцінювати воду за ставками збору згідно з Податковим Кодексом України та пропонувати такий підхід не тільки до свіжої води, а й до нормативно-очищеної зворотної води, що скидається. Крім цього актуальним питанням є створення можливостей передачі нормативно-очищених зворотних вод іншому господарюючому суб'єкту. Забруднені води та води без очищення пропонуємо не оцінювати. Коефіцієнт ефективності відновлення водних ресурсів матиме такий вигляд (розроблено автором):

$$k_{вВ} = \frac{V_B}{C_B}, \qquad (2)$$

де $k_{вВ}$ – коефіцієнт ефективності відновлення водних ресурсів;

V_B – вартість відновлених водних ресурсів суб'єктами господарської діяльності за час t;

C_B – поточні витрати суб'єктів господарської діяльності на очищення зворотних вод за час t.

У свою чергу вартість відновлених водних ресурсів суб'єктами господарської діяльності обчислюється так (розроблено автором):

$$V_B = Q \cdot v_в, \qquad (3)$$

де Q – об'єм відновлених водних ресурсів;

$v_в$ – вартість одиниці об'єму відновлених водних ресурсів.

Коефіцієнт ефективності відновлення лісових ресурсів. Для розрахунку коефіцієнта необхідно визначити вартість відновлених лісових ресурсів. Відновлення цих ресурсів здійснюється лісовими господарствами після рубок або лісових пожеж. Відновлення відбувається через саджання і висівання лісу та шляхом природного поновлення. У нашому разі природне поновлення не враховується. Складність розрахунку вартості відновлених лісових ресурсів полягає в тому, що на нині майже відсутні методики для розрахунку вартості висадженого та висіяного лісу. На основі аналізу властивостей висадженого та висіяного лісу нами запропоновано розраховувати його вартість так (розроблено автором):

$$V_Л = П_д \cdot S_Л \cdot v_д, \qquad (4)$$

де $V_Л$ – вартість відновлених лісових ресурсів суб'єктами господарської діяльності за час t;

$П_д$ – середній приріст деревини по лісових господарствах певного регіону України;

$S_Л$ – площа висадженого та висіяного лісу за час t;

$v_д$ – ринкова вартість одиниці деревини.

Коефіцієнт ефективності відновлення лісових ресурсів (розроблено автором):

$$k_{вЛ} = \frac{V_Л}{C_Л}, \quad (5)$$

де $k_{вЛ}$ – коефіцієнт ефективності відновлення лісових ресурсів;

$V_Л$ – вартість відновлених лісових ресурсів суб'єктами господарської діяльності за час t;

$C_Л$ – поточні витрати суб'єктів господарської діяльності на відновлення лісових ресурсів за час t.

Коефіцієнт ефективності відновлення земельних ресурсів. Під земельними ресурсами в цьому разі розуміються землі сільськогосподарського призначення. Більшість із нині наявних, виявлених і проаналізованих підходів, методик відносяться до періоду планової економіки із яскраво вираженим вузькогалузевим підходом і властивою орієнтацією на сільськогосподарське виробництво. Тому вони не можуть об'єктивно представляти ефективність рекультиваційних робіт [5, с. 20]. Ми пропонуємо розраховувати коефіцієнт тільки для орних земель. Відновлення земельних ресурсів відбувається шляхом їх рекультивації.

В Україні діє мораторій на продаж земель сільгосппризначення до 1 січня 2016 року. Тобто, ринку сільськогосподарських земель не існує, але сільськогосподарські землі можна оцінити згідно з методикою нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [6].

Нормативна грошова оцінка орних земель, а також земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами по Україні визначається як добуток річного рентного доходу за економічною оцінкою виробництва зернових культур, ціни на зерно і терміну його капіталізації за формулою: [6]

$$Г_{оз} = P_{здн} \cdot Ц \cdot T_к, \quad (6)$$

де $Г_{оз}$ – нормативна грошова оцінка гектара орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями, пасовищами по Україні (у гривнях);

$P_{здн}$ – загальний рентний дохід на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями та пасовищами по Україні (у центнерах);

$Ц$ – ціна центнера зерна (у гривнях);

$T_к$ – термін капіталізації рентного доходу (у роках), який встановлюється на рівні 33 років [6].

Вартість відновлених земельних ресурсів розраховується за формулою (розроблено автором):

$$V_З = S_З \cdot Г_{оз}, \quad (7)$$

де $V_З$ – вартість відновлених земельних ресурсів суб'єктами господарської діяльності за час t;

$S_З$ – площа відновлених (рекультивованих) земельних ресурсів за час t;

$Г_{оз}$ – нормативна грошова оцінка гектара орних земель по Україні.

Коефіцієнт ефективності відновлення земельних ресурсів (розроблено автором):

$$k_{вЗ} = \frac{V_З}{C_З}, \quad (8)$$

де $k_{вЗ}$ – коефіцієнт ефективності відновлення земельних ресурсів;

$V_З$ – вартість відновлених земельних ресурсів суб'єктами господарської діяльності за час t;

$C_З$ – поточні витрати суб'єктів господарської діяльності на відновлення земельних ресурсів за час t.

Величини коефіцієнтів ефективності відновлення навколишнього природного середовища регіону (на прикладі Сумської області).

Розрахуємо коефіцієнти ефективності відновлення водних ресурсів, лісових ресурсів і земельних ресурсів для Сумської області та проаналізуємо динаміку цих коефіцієнтів за 2000-2011 роки. Наведемо структуру поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за напрямами в табл. 1.

Таблиця 1

Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища за напрямами (тис. грн.) у Сумській області

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Очищення зворотних вод	23314	38953	61493	64494	91536	115172
Захист і реабілітація ґрунту	1534	1796	1685	1171	1042	652
Збереження біорізноманіття та середовища існування	1448	1347	4212	4565	6847	9127

Джерело: складено автором на основі [7]

Як бачимо з табл. 1, витрати на очищення зворотних вод постійно зростали, хоча після 2008 р., коли сталася світова фінансова криза, темпи зростання витрат уповільнилися. Схожою є динаміка витрат на збереження біорізноманіття та середовища існування, однак вона має свої особливості в період 2000-2005 років. Поточні витрати на захист і реабілітацію ґрунту в останні роки постійно зменшувалися і стали набагато меншими, ніж були, наприклад, у 2000 році.

Обсяги відновлення природних ресурсів подано в табл. 2.

Таблиця 2

Обсяги відновлення природних ресурсів у Сумській області

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Нормативно очищено зворотних вод, млн. м^3	46,5	27,9	7,9	7	6,8	20,4
Рекультивовано земель, га	82	39	52	6	10	10
Відновлено лісу (висаджено і висіяно), га	1383	1921	2781	2947	2214	2433

Джерело: складено автором на основі [7]

Із табл. 2 видно, що динаміка очищення зворотних вод і рекультивації земель незадовільна, натомість ліси відновлюються непогано.

Розрахунок *коефіцієнта ефективності відновлення водних ресурсів* починається з розрахунку за формулою (3) вартості відновлених водних ресурсів суб'єктами господарської діяльності. Вартість одиниці об'єму відновлених водних ресурсів беремо зі ставок збору за спеціальне використання поверхневих вод [4]. Для Сумської області ставка збору за 100 м^3 буде дорівнювати 32,84 грн. Результати розрахунку коефіцієнтів ефективності відновлення водних ресурсів наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Коефіцієнти ефективності відновлення водних ресурсів Сумської області

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
$k_{вВ}$	0,66	0,24	0,04	0,04	0,02	0,06

Джерело: складено автором

Із табл. 3 видно, що значення коефіцієнта значно нижче 1, із 2000 р. до 2010 р. включно він має стійку тенденцію до зменшення. Це пов'язано з тим, що обсяг поточних витрат постійно зростає, а обсяг очищених зворотних вод зменшується. Хоча слід зазначити, що в розрахунках не враховувалися поправки на інфляцію та знецінення грошей.

Розрахунок *коефіцієнта ефективності відновлення лісових ресурсів*. Спочатку розрахуємо вартість відновлених лісових ресурсів за формулою (4). Площа висадженого та висіяного лісу наведена в табл. 2. За даними Сумського обласного управління лісового та мисливського господарства, загальний середній річний приріст деревини дорівнює 4,27 м^3/га. Для визначення середньої ціни деревини Сумської області скористаємося даними про обсяги продукції лісозаготівель у фактичних цінах та про заготівлю ліквідної деревини. Ці дані, а також розраховані середні ціни деревини за роками представлено в табл. 4.

Таблиця 4

Деякі показники ведення лісового господарства Сумської області

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Обсяги продукції лісозаготівель у фактичних цінах, тис. грн.	34004	110277,3	197034	179634	246182,3	354811,1
Заготівля ліквідної деревини, тис. м^3	640,2	902,9	954,9	854,8	962,2	1042,8
Середня ціна деревини, грн./м^3	53	122	206,3	210	256	340,2

Джерело: складено автором на основі [7]

Для розрахунку коефіцієнтів ефективності необхідні дані про поточні витрати на відновлення лісових ресурсів. На жаль, така статистика не ведеться, тому для розрахунку коефіцієнтів нами пропонується використовувати дані про поточні витрати на збереження біорізноманіття та середовища існування (табл. 1). Результати розрахунку коефіцієнтів ефективності відновлення лісових ресурсів представлено в табл. 5.

Таблиця 5

Коефіцієнти ефективності відновлення лісових ресурсів Сумської області

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
$k_{вл}$	0,22	0,74	0,58	0,58	0,35	0,39

Джерело: складено автором

Із табл. 5 бачимо, що коефіцієнт ефективності щорічно зменшується. Це обумовлено стрімко зростаючими витратами на поновлення лісу. Ціна деревини при цьому зростала менш повільними темпами.

Розрахунок *коефіцієнта ефективності відновлення земельних ресурсів*. Оскільки нами запропоновано розраховувати коефіцієнт лише для орних земель, то їх нормативну грошову оцінку для Сумської області можна отримати з показників нормативної грошової оцінки Держземагентства України (табл. 6).

Таблиця 6

Показники нормативної грошової оцінки 1 гектара ріллі та перелогів Сумської області

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
$Г_{оз}$, грн./га	7144,23	8613,37	9164,45	10557,45	11180,8	11180,8

Джерело: [6].

У якості поточних витрат на відновлення земельних ресурсів беруться поточні витрати на захист і реабілітацію ґрунту (табл. 1).

Отримавши показники нормативної грошової оцінки земель, визначимо коефіцієнти ефективності відновлення земельних ресурсів, вони представлені в таблиці 7.

Таблиця 7

Коефіцієнти ефективності відновлення земельних ресурсів Сумської області

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
$k_{вз}$	0,38	0,19	0,28	0,05	0,11	0,17

Джерело: складено автором

Із табл. 7 бачимо, що коефіцієнт є дуже низьким, площа відновлюваних земель незначною. Зі зменшенням останніми роками поточних витрат на захист і реабілітацію ґрунту зменшувалися й площі рекультивації, однак показник ефективності відновлення земельних ресурсів залишався незадовільним у будь-який час. Це значить, що будь-який обсяг коштів, що виділяється на відновлення земельних ресурсів, повинен використовуватися більш ефективно.

Висновки

Таким чином, у роботі представлено результати розроблення методики розрахунку коефіцієнтів ефективності відновлення водних, земельних і лісових ресурсів суб'єктами господарської діяльності в контексті еколого-економічної стратегії розвитку регіону.

У процесі розв'язання завдань дослідження виявилося, що в Україні майже відсутні методики оцінки відновлених природних ресурсів, таких як вода, земля, ліс. Крім того, відновлення природних ресурсів є слабким, коштів, що виділяються з цією метою, недостатньо. Тому вкрай складно дати оцінку показникам ефективності відновлення ресурсів. Розрахунок коефіцієнтів ефективності відновлення по Сумській області показав, що ресурси відновлюються неефективно, у першу чергу через застарілість обладнання природовідновлюваного сектору, недостатність капітальних інвестицій у природовідновлення.

Аналіз стану відновлення ресурсів у Сумській області показав значний резерв ресурсів, що залишаються без відновлення або що частково відновлюються. Стосовно зворотних вод, то значна їх частина недостатньо очищується, а інша взагалі залишається без очищення і скидається у поверхневі води. Щодо земельних ресурсів, то відновлюється дуже мала частина із загальної площі зруйнованих земель.

Література

1. *Игнатов В. Г.* Экология и экономика природопользования : учебное пособие / В. Г. Игнатов, А. В. Кокин. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 512 с.

2. Ефективність / Вікіпедія − вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://uk.wikipedia.org/wiki/Ефективність

3. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням : підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника та к.е.н., проф. М. К. Шапочки. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 759 с.

4. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

5. *Гавриловская М. А.* Оценка эффективности рекультивации нарушенных земель (экосистемный подход) : автореф. дис. … канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (Экономика природопользования)» / М. А. Гавриловская. – Екатеринбург, 2007. – 28 с.

6. Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів від 23 березня 1995 р. № 213 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF

7. Довкілля Сумщини 2011 : [стат. збірник / за ред. Л. І. Цегельникової]. – Суми : Гол. упр. статистики в Сумській обл., 2012. – 132 с.

8. *Рач В. А.* Управління проектами : практичні аспекти реалізації стратегій регіонального розвитку : навчальний посіб. / В. А. Рач, О. В. Россошанська, О. М. Медведєва; за ред. В. А. Рача. – К. : К.І.С., 2010. – 276 с.

9. Екосередовище і сучасність. Т. 1. Природне середовище у сучасному вимірі : [монографія] / С. І. Дорогунцов, М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. – К. : Кондор, 2006. – 424 с.

10. Екосередовище і сучасність. Т. 2. Регіональні процеси, прогнозування й оптимізація екосередовищ : [монографія] / С. І. Дорогунцов, М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. – К. : Кондор, 2006. – 470 с.

11. Моделирование эколого-экономического состояния территории / [Артеменко А. В., Караева Н. В., Корпан Р. В. и др.] ; под ред. И. В. Недина. – К. : Знания Украины, 2006. – 216 с.

12. Сталий розвиток : еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем : навчальний посібник / [Н. В. Караєва, Р. В. Корпан, Т. А. Коцко та ін.] ; під ред. І. В. Недіна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 384 с.

УДК 330.111.64

Б. Б. Гарін
кандидат економічних наук, доцент,
Університет економіки та права «КРОК»

Середня заробітна плата та середня продуктивність праці: компаративний аналіз

Статтю присвячено аналізу відповідності середнього рівня заробітної плати середній продуктивності праці в Україні. Показано частку середньої заробітної плати у ВВП (ВНД) на душу населення порівняно з іншими країнами світу.

Ключові слова: середня заробітна плата, ВВП на душу населення, паритет купівельної спроможності, ВНД на душу населення.

Б. Б. Гарин
кандидат экономических наук, доцент,
Университет экономики и права «КРОК»

Средняя заработная плата и средняя производительность труда: компаративный анализ

Статья посвящена анализу соответствия среднего уровня заработной платы среднему уровню производительности труда в Украине. Показана доля средней заработной платы в ВВП (ВНД) на душу населения сравнительно с другими странами мира.

Ключевые слова: средняя заработная плата, ВВП на душу населения, паритет покупательной способности, ВНД на душу населения.

B. Garin
Ph. D, Assistant Professor of Political Economy Department,
«KROK» University

The average wage and the average productivity: a comparative analysis

The article is devoted to the analysis of the compliance of the average wage to the average level of labor productivity in Ukraine. The share of average salary in GDP (GNI) per capita in comparison with other countries of the world was shown.

Keywords: average wage, GDP per capita, purchasing power parity, GNI per capita.

Постановка проблеми

Заробітна плата є найбільшою складовою сукупних доходів населення країни. Вона майже повністю використовується (на відміну від доходів від власності) на поточне споживання, що робить її важливим чинником сукупного попиту на внутрішньому ринку. Недостатній сукупний попит, як відомо, може суттєво гальмувати темпи економічного зростання та за умов скорочення навіть провокувати кризові явища.

Проблема забезпечення достатнього рівня заробітної плати в Україні є надзвичайно актуальною. За рівнем середньої заробітної плати наша країна знаходиться на передостанньому місці серед держав Європи (випереджаючи лише Молдову). Питанням обґрунтованості такого рівня заробітної плати та резервам його підвищення для стимулювання вітчизняної економіки без небезпеки надмірної інфляції присвячено цю статтю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Криза 2008 р., що перервала стійке економічне зростання початку двохтисячних років в Україні, змусила вітчизняних економістів замислитися над шляхами подолання її наслідків та можливостями стимулювання економічного зростання в сучасних умовах. Імовірні наслідки підвищення середнього рівня заробітної плати викликали дискусію, як у спеціалізованих наукових виданнях, так і в засобах масової інформації.

Серед тих, хто останнім часом висловився з приводу зазначених питань можна назвати таких вітчизняних дослідників, як В. Геєць [8], А. Гриценко, Ю. Звягільський [5], Р. Пустовійт, О. Ярош [6], О. Пушкарьов та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У той час, як одні економісти бачать у підвищенні середнього рівня заробітної плати можливість стимулювання сукупного попиту, відповідно, й економічного зростання в Україні, інші – акцентують увагу на об’єктивній необхідності випереджаючого зростання суспільної продуктивності праці в такому разі. Питання щодо пріоритетів у цілому залишається дискусійним.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз відповідності середнього рівня заробітної плати середній продуктивності праці в Україні з урахуванням світового досвіду та на основі використання відповідних статистичних даних.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відомо, що відмінності в рівнях середньої заробітної плати в різних країнах світу, у першу чергу, залежать від такого об’єктивного чинника, як загальний

обсяг виробництва товарів і послуг на душу населення. Виробництво є первинним відносно розподілу доходів – спочатку необхідно отримати те, що потім можна поділити. Відповідно, більш високий середній рівень заробітної плати мають ті країни, де більш високим є показник загального виробництва на одну особу.

Певною мірою показник ВВП (або ВНД) на душу населення можна навіть розглядати як показник середньої суспільної продуктивності праці. Це справедливо для всіх, за виключенням країн, де його високий рівень пояснюється, наприклад, високими цінами на природні ресурси, що експортуються, та іншими подібними причинами. У зв'язку з цим постає питання: невже середня продуктивність праці в Україні найнижча в Європі (за виключенням Молдови), чи ми маємо справу із заниженим рівнем середньої заробітної плати у порівнянні з тим, яким він міг би бути?

Спробуємо порівняти, яку частку у ВВП (ВНД) на душу населення становить середня заробітна плата в Україні, у країнах СНД і деяких інших країнах Європи та світу (табл. 1).

Таблиця 1

Процентне відношення середньої заробітної плати до ВНД на душу населення по деяких країнах світу станом на 2012 р. [1; 2]

Країна	Середня ЗП (дол.)	ВНД (дол.)	% ЗП у ВНД*
Росія	760	12700	6
Казахстан	600	9730	6
Азербайджан	450	6050	7
Україна	**350**	**3500**	**10**
Вірменія	330	3720	9
Молдова	300	2070	14,5
Киргизстан	220	990	22
Білорусь	210	6530	3
Таджикистан	100	860	11,5
Німеччина	3900	44010	9
Швеція	3400	56210	6
Італія	3000	33840	9
Іспанія	2800	30110	9
Греція	2600	23260	11
Польща	1700	12670	13
Румунія	1100	8420	13
Болгарія	900	6870	13
США	4100	50120	8
Японія	3600	47870	7,5

Примітка: * – розраховано автором з точністю до 0,5 % для більшої наочності.

Наведені дані дають змогу зробити певні висновки:

1. Невелике розходження процентного відношення середньої зарплати до ВНД на душу населення по різних країнах світу підтверджує існуючу об'єктивну залежність між цими показниками. Переважна більшість із наведених у таблиці країн мають цей показник на рівні 6-13 %. Навіть якщо порівняти такі різні країни, як США і Киргизстан, то можна побачити, що при різниці у ВНД на душу населення у понад 50 разів розраховані процентні показники відрізняються у них менш ніж у 3 рази.

2. Країни з більш потужною економікою, як правило, мають менший відсоток середньої зарплати у складі ВНД на душу населення та навпаки. Виключенням є Білорусь із надто заниженою середньою заробітною платою (у доларовому

еквіваленті) у порівнянні з валовим доходом на душу населення. Скоріше за все, це можна пояснити специфікою білоруської моделі розвитку в сучасних умовах, наявним у країні суттєвим адміністративним впливом на економічні процеси.

3. Розрахований процентний показник демонструє менше розсіювання для провідних країн Європи та світу (6-9 %) і більше для країн СНД (3-22 %). Це пояснюється більш однорідними підходами до розвитку економіки серед перших і великими розбіжностями в економічних стратегіях других. Найбільш розвинуті в економічному відношенні країни при розробленні економічної політики спираються на перевірені практикою теоретичні концепції, що визначає в їх діях спільні ознаки. Країни СНД представляють собою досить неоднорідне утворення, у якому кожен шукає свої способи вирішення власних проблем.

4. Україна серед країн СНД виглядає на своєму місці маючи розрахований показник (10 %), як правило, більший у порівнянні з економічно потужнішими країнами (6–7 %), та менший по відношенню до країн, що мають слабо розвинену економіку (11,5–22 %). Проте, якщо подивитися на країни ЄС, то можна побачити, що Польща, Румунія та Болгарія мають як більший за Україну ВНД на душу населення, так і більшу частку в ньому середньої заробітної плати (13 %). Це наштовхує на думку, що стандарти ЄС стосовно рівня середньої заробітної плати піднято на більш високий щабель. У разі приєднання України до європейського співтовариства зарплата могла б бути підвищена і в нашій країні.

Слід зазначити, що зроблені висновки базуються на розрахунках ВНД на душу населення та середніх заробітних плат, узятих за номіналом. Вважається, що при проведенні порівнянь між країнами краще користуватися показниками, отриманими з урахуванням паритету купівельної спроможності (ПКС). Розрахунки, зроблені на основі застосування ПКС, дають більш достовірну картину, що враховує масштаби цін у різних країнах і дає змогу уникати пов'язаних із цим викривлень. Наведена нижче табл. 2 містить цифри та розрахунки, отримані з урахуванням паритету купівельної спроможності.

Розрахунки, зроблені з урахуванням паритету купівельної спроможності, дещо змінюють загальну картину, однак не дуже суттєво. Можемо зробити такі висновки.

1. Розбіжність у показниках процентного відношення середньої заробітної плати у валовому внутрішньому продукті на душу населення по країнах світу виглядає ще меншою, ніж у попередньому випадку. Це підтверджує висновок про існуючий об'єктивний взаємозв'язок між даними показниками.

2. Менша величина відсотка для країн із більш розвиненими економіками, та, навпаки, із менш розвиненими – підтверджується. Причому показник Білорусі, розрахований із урахуванням паритету купівельної спроможності, виглядає більш достовірно. Це, знов-таки, свідчить про штучне маніпулювання цінами та валютними курсами в цій країні в нинішніх умовах.

3. Розсіювання визначеного з урахуванням ПКС процентного показника для країн СНД збільшується (5,5-12,5 %), що наближає їх до загальноприйнятих світових стандартів.

4. Перерахунок, зроблений на основі паритету купівельної спроможності, майже нічого не змінює для України. Частка середньої заробітної плати у ВВП на душу населення залишається достатньо високою (9 %) у порівнянні з більш економічно розвинутими країнами. Вона вища, у цьому разі, за аналогічні показники навіть таких країн, як Польща (7 %), Румунія (7,5 %) і Болгарія (5,5 %).

Таблиця 2

Процентне відношення середньої заробітної плати до ВВП на душу населення по деяких країнах світу станом на 2012 р. [3; 4] (за паритетом купівельної спроможності)

Країна	Середня ЗП (дол.)	ВВП (дол.)	% ЗП у ВВП*
Росія	1215	17700	7
Казахстан	753	13900	5,5
Азербайджан	596	10700	5,5
Україна	**686**	**7600**	**9**
Вірменія	471	5620	8,5
Молдова	438	3500	12,5
Киргизстан	336	2400	14
Білорусь	959	16000	6
Таджикистан	227	2200	10,5
Німеччина	2720	39100	7
Швеція	3023	41700	7
Італія	2445	30100	8
Іспанія	2652	30400	9
Греція	2300	25100	9
Польща	1536	21000	7
Румунія	954	12800	7,5
Болгарія	750	14200	5,5
США	3263	49800	6,5
Японія	2522	36200	7

Примітка: * – розраховано автором з точністю до 0,5% для більшої наочності.

Із поданих розрахунків випливає, що середній рівень заробітної плати в Україні цілком відповідає ступеню її економічного розвитку. Схоже, мають рацію ті, хто вважає, що подальше зростання заробітних плат можливе виключно на основі зростання обсягів виробництва на душу населення за рахунок підвищення продуктивності праці. Зростання доходів переважної більшості працюючого населення та, відповідно, зростання грошової маси, що не підкріплене зростаючим виробництвом товарів і послуг, – це прямий шлях до провокування інфляційних процесів у країні. Аналізований нами зв'язок виглядає достатньо складним.

Статистика, як відомо, іноді може значно прикрасити, а іноді й зовсім викривити реальний стан справ. По-перше, спробуємо відповісти на запитання – чи є середня заробітна плата в Україні справді середньою? Мається на увазі те, що, за визначенням, середня зарплата повинна відповідати оплаті праці переважної кількості працюючих. Хтось може заробляти більше, хтось – менше, але більшість зайнятого населення повинно отримувати зарплату, наближену до її середньовизначеної величини.

Насправді, середній рівень заробітної плати в Україні є результатом складання між собою невиправдано завищеної зарплати відносно не великої кількості осіб (переважно менеджерів топ-рівня) та значно нижчої середнього рівня зарплати більшості працюючих. Крім того, існують суттєві розбіжності в зарплаті за сферами діяльності та регіонами. Так, Ю. Звягільський, досліджуючи проблеми державного регулювання заробітної плати в Україні, доходить висновку, що існує істотна та необґрунтована її диференціація за окремими видами економічної діяльності [див. 5]. Найбільш високі заробітні плати отримують працівники банківського сектору та авіаційного транспорту.

Слід також брати до уваги регіональні розбіжності в оплаті праці. Так, рівень

зарплат у східних областях України суттєво вищий за її рівень у західних областях. Найвищі зарплати отримують жителі великих міст (Київ, Донецьк), найнижчі ті, хто проживає в сільській місцевості. Середня заробітна плата в Києві більш ніж удвічі перевищує її середній рівень у Тернопільській області.

Отже, у реальному житті середня заробітна плата в Україні виглядає досить умовною абстракцією. Якщо у розвинених країнах середня зарплата виступає атрибутом та ознакою так званого середнього класу, який є основою сучасного суспільства, то для України характерною рисою стала майже повна його (середнього класу) відсутність і значне розшарування на багатих та бідних.

Досліджуючи розподіл доходів в Україні, О. Ярош та О. Пушкарьов наводять вражаючі дані: 94 % населення отримує щомісячний доход менше 1920 грн. на особу, а більше 50 % − менше 1000 грн. Коефіцієнт Джині, що обраховується як показник ступеня диференціації доходів населення, постійно збільшується з моменту здобуття Україною незалежності в 1990 р. до сьогодні. На цьому тлі щомісячні доходи окремих представників вітчизняної еліти можуть становити мільярди гривень. Автори доходять висновку, що в державі існують усі умови для необмеженого збагачення дуже вузького прошарку населення [6].

Переважна більшість учених-економістів вважає, що надмірна диференціація в доходах населення, що має місце в сучасній Україні, може суттєво гальмувати зростання економіки. Причиною тому виступає відсутність середнього класу в суспільстві, який забезпечує стабільний сукупний попит на товари та послуги підприємств, що працюють на внутрішній ринок. Заможна частина населення задовольняє свої потреби за допомогою товарів іноземних виробників, іншій частині населення не вистачає коштів навіть на продукти вітчизняного виробництва. Яскравим прикладом сказаного є ситуація на автомобільному ринку України. Корпорація «УкрАвто», що займається імпортом автомобілів, щомісяця продає в Україні по «Майбаху» еліт-класу (на додачу до інших дорогих авто) та є прибутковою, а її філія «ЗАЗ», що виробляє автомобілі «для народу», зазнає збитків та скорочує обсяги виробництва. Причому «Майбахів» в Україні зареєстровано вже більше, ніж у країні їх виробництва – Німеччині, хоча за кількістю автомобілів на 1 тис. жителів ми поступаємось у понад 3,5 раза.

З огляду на сказане підвищення середньої заробітної плати на основі зростання загального обсягу виробництва виглядає проблематично. Політика тотальної економії в Україні веде до скорочення сукупного попиту на внутрішньому ринку. Як наслідок, показник зростання ВВП за перше півріччя 2013 р. становить -1,1 % до аналогічного показника попереднього року (найгірший показник серед країн СНД) [7]. Логіка підказує, що економічне пожвавлення можливе лише за умови стимулюючого впливу зростаючого сукупного попиту на внутрішньому ринку [8].

Як бачимо, в Україні склалася дуже непроста ситуація, вихід із якої знайти досить важко. З одного боку, середній рівень заробітної плати цілком відповідає обсягам виробництва товарів і послуг на душу населення – є низьким у порівнянні з європейськими країнами. З іншого − підвищення зарплати є необхідною умовою збільшення загального обсягу сукупного попиту на внутрішньому ринку для стимулювання економічного росту. Найбільшою проблемою в цій ситуації є невиправдано велика диференціація в доходах населення, відсутність в Україні середнього класу. Вітчизняні олігархи використовують більшу частку отриманих доходів непродуктивно. Замість вкладання коштів

у модернізацію виробництва та створення нових робочих місць вони переводять їх на рахунки закордонних банків і витрачають на розваги та предмети розкоші.

За таких обставин виглядає доцільним використання перевірених і працюючих в усіх розвинутих країнах заходів із перерозподілу доходів. У першу чергу йдеться про необхідність змін у податковій системі. Відрахування нашими олігархами на користь держави 50-60 % отриманих доходів значно поповнило б бюджет країни й дало змогу суттєво підняти оплату праці в державному секторі економіки, фінансувати науково-дослідні роботи, інноваційні проекти. Це могло б позитивно вплинути, як на стан внутрішнього ринку, так і на зростання ефективності нашої економіки в цілому. Проблема лише в тому, що нині в Україні відсутня зацікавленість у проведенні подібних реформ.

Висновки

В Україні склалася дуже непроста ситуація щодо рівня середньої заробітної плати. Маючи величезний економічний потенціал, країна займає передостаннє місце в Європі за показником рівня зарплати.

З одного боку, проведений аналіз показує, що низький рівень зарплат має об'єктивні причини – низьку суспільну продуктивність праці і, як наслідок, низький у порівнянні з європейськими країнами обсяг ВВП (ВНД) на душу населення.

З іншого боку, підвищення доходів більшої частини населення, включно з рівнем зарплати, виступає необхідною умовою стабільного економічного зростання в країні у найближчій перспективі.

Ураховуючи значну диференціацію в доходах повинна бути активізована одна з головних функцій держави – перерозподільна. Перехід від фактично пропорційної до прогресивної системи оподаткування міг би стати першим кроком на шляху вирівнювання доходів населення та формування в країні заможного середнього класу.

Література

1. Средняя зарплата в России и других странах мира в 2012 году [Електронний ресурс] // Сайт bs-life.ru – Режим доступу : bs-life.ru/rabota/zarplata/zarplatavmire 2012.html

2. Рейтинг стран мира по уровню Валового национального дохода на душу населения – информация об исследовании [Електронний ресурс] // Сайт gtmarket.ru – Режим доступу : gtmarket.ru/ratings/rating-countries-gni/rating-countries-gni-info

3. Средняя зарплата стран мира в 2012 году [Електронний ресурс] // Сайт www.rate1.com.ua. – Режим доступу : www.rate1.com.ua/obshestvo/12194

4. ВВП на душу населения в странах мира на 2012 год. [Електронний ресурс] // Сайт mostinfo.so – Режим доступу : mostinfo.so/217-vvp-na-dushu-naselenia- stranah-mira-na-2012-god.html

5.*Звягільський Ю.* Проблеми державного регулювання заробітної праці в Україні / Ю. Звягільський // Економіка України. – 2011. – № 5. – С. 65-74.

6. *Ярош О.* Шляхи подолання соціальної несправедливості й нерівності в Україні / О. Ярош, О. Пушкарьов // Економіка України. – 2011. – № 3. – С. 70-77.

7. Статистичнідані [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

8. *Геєць В. М.* Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) / В. М. Геєць, А. А. Гриценко // Економіка України. – 2013. – № 6. – С. 4-19.

УДК 334.78

А. Г. Демьянченко
кандидат экономических наук,
Азовский морской институт
Одесской национальной морской академии

Планирование реализации проектов государственно-частного партнерства в морских портах

В статье проанализировано понятие «инфраструктурный проект» и определена сущность инфраструктурных проектов в деятельности морских портов Украины. Рассмотрена последовательность подготовительных мероприятий для реализации проектов государственно-частного партнерства (ГЧП). Определены факторы успешной реализации проектов на этапе организации их выполнения.

Ключевые слова: инфраструктурный проект, государственно-частное партнерство, этапы, подготовка.

А. Г. Дем'янченко
кандидат економічних наук,
Азовський морський інститут
Одеської національної морської академії

Планування реалізації проектів державно-приватного партнерства в морських портах

У статті проаналізовано поняття «інфраструктурний проект» і визначено сутність інфраструктурних проектів у діяльності морських портів України. Розглянуто послідовність підготовчих заходів для реалізації проектів державно-приватного партнерства (ДПП). Визначено фактори успішної реалізації проектів на етапі організації їх виконання.

Ключові слова: інфраструктурний проект, державно-приватне партнерство, етапи, підготовка.

A. Demyanchenko
Ph.D., associate professor, assistant professor of economics
and management of sea transport,
Azov Sea Institute of Odessa National Maritime Academy

The planning of projects implementation of public-private partnership in the seaports

The concept of «infrastructure project» and the essence of infrastructure projects in the seaports of Ukraine are analyzed in this article. The sequence of the organization activities for the implementation projects of public-private partnership (PPP) in seaports and the factors of success are defined in this work.

Keywords: infrastructure projects, public-private partnerships, stages, preparation.

Постановка проблемы

Государственно-частное партнерство в морских портах – это эффективный механизм воплощения крупных проектов развития транспортной инфраструктуры, направленных на рост конкурентоспособности предприятий морской отрасли. Именно такое направление реформирования было выбрано в контексте политики разгосударствления, отраженной в Законе Украины «О морских портах Украины» и Стратегии развития морских портов Украины до 2030 года» [1; 2]. Однако действенность и результативность этого механизма во многом зависит от применяемых методик и практик управления. В Украине пласт опыта управления проектами в общем и инфраструктурными в частности не так глубок. Кроме того, следует понимать, что управление проектами строительства (наиболее часто реализуемыми) и управление проектами государственно-частного партнерства в инфраструктуре существенно отличается.

Анализ последних исследований и публикаций

Проблематика управления проектами рассматривается учеными и специалистами-практиками в Украине и Российской Федерации относительно недавно, гораздо меньшее количество времени, чем западными. Вследствие этого используемые методики, в основном, являются мировыми наработками, лучшими практиками, прилагаемыми к реальным условиям отечественной экономики. Однако украинские, российские ученые и специалисты также вносят существенный вклад в развитие методологии управления проектами, в том числе и инфраструктурными: Д. А. Новиков [3] разрабатывает целый спектр инструментов управления проектами; В. М. Аньшин [4] занимается обоснованием теории управления проектами в практике бизнеса; С. Д. Бушуев [5] развивает системный подход к управлению программами, является членом рабочей группы по адаптации международного опыта управления проектами к практике менеджмента и хозяйственной деятельности в Украине; Е. А. Малицкая [6] исследует особенности управления инфраструктурными проектами в сфере железнодорожного транспорта; Е. Б. Королева [7] анализирует возможность применения механизма ГЧП на морском транспорте.

Не решенные ранее части общей проблемы

Вместе с тем, исследования экспертов недостаточно раскрывают отличительные особенности инфраструктурных проектов, которые сказываются на таких аспектах их реализации, как организация подготовительной работы, финансирования, распределения рисков, доходов, мониторинг и контроль. Интерес также представляет распределение функций на этапе подготовки проекта между правительственными органами, ответственными за его реализацию, и участвующими частными партнерами.

Формулирование целей статьи

Поскольку процесс управления инфраструктурными проектами, реализуемыми на основе применения механизма государственно-частного партнерства, является относительно новым для Украины, особенно в отрасли морского транспорта, целесообразно определить отличия транспортных инфраструктурных проектов от стандартных инвестиционных, а также рассмотреть особенности подготовительного этапа ГЧП по проектам в морских портах.

Изложение основного материала исследования

Если рассматривать практику использования термина «инфраструктурный проект» в Украине, то можно наблюдать следующую трактовку данного поня-

тия: «инфраструктурные проекты – это уникальные проекты, которые, одновременно, характеризуются высокой социальной и государственной значимостью и низкой рентабельностью, порой переходящей в убыточность; … основной особенностью является то, что в результате его реализации создаваемый/восстанавливаемый объект не переходит в частную собственность. В связи с чем возникает сложная ситуация с привлечением инвестиций в инфраструктурные проекты, которые изначально не предполагают гарантий для инвестора и не позволяют ему приобрести в собственность создаваемое/улучшаемое недвижимое имущество» [8].

Мировой опыт управления проектами присваивает инфраструктурным проектам немного другие характеристики. Если речь идет о проектах развития социальной инфраструктуры – коммунальное хозяйство, дороги, учреждения образования и здравоохранения, тогда действительно, сооружаемые объекты вряд ли станут прибыльными – доходность будет зафиксирована на невысоком уровне, однако потребуют значительного финансирования, причем авансового. Основными же акцентами инфраструктурных проектов в сфере транспорта являются [9]:

- высокий риск из-за длительного горизонта планирования и сложных схем реализации;
- применение, зачастую, нестандартных технологий;
- участие большого количества заинтересованных лиц с противоречивыми целями;
- меняющиеся условия реализации проекта;
- необходимость постоянной коррекции бюджетов;
- изменчивость оценок эффективности, рисков, затрат, качества.

При этом доходность проекта ограничивается не социальным аспектом возводимого объекта, а конъюнктурой и динамикой рынка, в рамках которого он будет вести хозяйственную деятельность.

Инфраструктурные проекты, реализуемые с помощью механизма ГЧП, приобретают еще несколько отличий, в основе которых лежит сама сущность партнерства государства и частных инвесторов в течение возведения и эксплуатации конкретного объекта. Во-первых, проекты государственно-частного партнерства существенно отличаются от инвестиционных проектов строительства сложностью подготовки, реализации и имеют свои методики управления. Во-вторых, в центре внимания проектов ГЧП не сооружаемые объекты, как цель реализации, а процесс эксплуатации и результаты проекта, а конкретно – рост перевалки грузов, повышение качества предоставления портовых услуг и т.д. В-третьих, важную роль играет распределение рисков, полномочий, ответственности и финансирования между государством и частным инвестором [10].

Однако сложности, возникающие при реализации крупномасштабных инфраструктурных проектов с помощью механизма государственно-частного партнерства, компенсируются его преимуществами [11]:

1) наличие широкого круга участников, согласование их интересов позволяет детально разработать документацию по проекту и эффективно его структурировать;

2) анализ эффективности и устойчивости проекта, его риска проводится более тщательно, так как одним из основных партнеров является государство, и проекты ГЧП подразумевают возможность использования бюджетного финансирования или других видов поддержки;

3) прямая заинтересованность частного партнера в результатах проекта и их качестве повышает эффективность управления им;

4) долгосрочность сотрудничества связывает интересы всех участников и вынуждает их к эффективным коммуникациям и взаимодействию.

Опыт управления государственно-частным партнерством в странах Европы и Азии показал, что, несмотря на широкую поддержку и лоббирование, инвестиционные возможности, заинтересованность инвесторов, конкретных получаемых предложений и завершенных контрактов было гораздо меньше, чем ожидалось в начале реализации программ разгосударствления. Подобная ситуация приводила к охлаждению интереса к государственно-частному партнерству и объявлению его неэффективным или неприменимым в существующих условиях механизмом. Однако анализ, проводимый крупными международными институтами (МБРР, АБР, ЕБРР, Всемирный банк), показал, что неудачи портового сектора в сфере применения механизма ГЧП в большинстве случаев были обусловлены одной или сочетанием нескольких причин: отсутствие фактической, а недекларируемой экономической свободы для инвесторов; недостаточность гарантий для инвестиций; отсутствие национального плана действий и рекомендаций по реализации проектов государственно-частного партнерства; нехватка коммерческой жизнеспособности у проекта из-за недостаточной проработки программы реформирования деятельности порта, параметров эффективности. Несмотря на некоторый негативный опыт сотрудничества государства и бизнеса, частные инвесторы продолжают искать возможности инвестирования в портовый сектор разных стран. Поддержать такой энтузиазм следует полноценным планированием действий по реализации проектов ГЧП как со стороны государства, так и частного партнера.

Экономическая и социальная комиссия для Азии и Тихого океана (ЭСКАТО) – региональное подразделение ООН для Азиатско-Тихоокеанского региона в 1998 г. издало Руководство для участия частного сектора в портовой деятельности, в котором подробно описаны необходимые действия для эффективной реализации проектов ГЧП в портовом бизнесе. Так называемый план действий представляет собой перечень шагов для прозрачного и законного сотрудничества между инвесторами и государством от появления интереса к объекту инвестирования у частных партнеров до заключения взаимовыгодного соглашения.

План действий для государственного сектора включает следующую последовательность этапов [12]:

1. Определение перечня приоритетных проектов. В него должны войти проекты, для реализации которых используются как средства частного инвестора, так и частично или полностью финансируемые за счет государства.

2. Выбор проектов, в которых предпочтительно участие частных инвесторов. Обычно это те направления сотрудничества, которые связаны с ресурсными ограничениями, ростом отдачи за счет привлечения частного сектора, наличием допустимого для инвестора сочетания риска и доходности.

3. Проведение предварительного технико-экономического обоснования (ТЭО) и оценка коммерческой жизнеспособности проекта. При этом действительно прибыльные и приоритетные для инвестирования проекты должны пропагандироваться на национальном уровне с целью их наиболее выгодной дальнейшей «продажи».

4. Выявление необходимых связанных подготовительных инвестиций в сопутствующую инфраструктуру с целью обеспечения нормальной жизнеспособности проекта (например, в строительство или реконструкцию автомобильных, железнодорожных путей) с учетом необходимого финансирования, его источников и графиков выполнения работ.

5. Подготовка и опубликование плана проекта, который должен основываться на предварительном ТЭО и быть встроенным в контекст более масштабного развития порта и других инфраструктурных планов.

6. Подготовка резюме проекта с кратким описанием его параметров для распространения вместе с планом.

7. Подготовка объявления о реализации конкретного проекта государственно-частного партнерства. В нем должна быть представлена информация о природе проекта, доли участия госсектора, необходимых квалификационных требованиях для участников конкурса, предполагаемый график предварительного отбора, проект контракта, стоимость пакета документов.

8. Публикация объявления о проведении тендера на проект ГЧП в специализированных международных и национальных средствах массовой информации (Lloyd's List или Lloyd's List Maritime Asia, Containerisation International или International Bulk Journal, Port Development International в соответствующих случаях).

9. Проведение прямой агитации крупных инвесторов и заинтересованных лиц принять участие в тендере и процессе реализации проекта.

10. Распространение пакета документов с планом проекта среди заинтересовавшихся инвесторов должно быть проведено сразу после получения ответных писем с желанием ознакомиться с документацией.

11. Подготовка подробного пакета тендерной документации с описанием требований к инвестору и оператору, критерии отбора, график и размер ожидаемого финансирования.

12. Распространение тендерных документов.

13. Проведение консультаций по техническим особенностям проведения конкурса.

14. Оценка участников конкурса с целью максимально адекватного соблюдения требований тендерной документации и выбора наиболее «качественных» инвесторов.

15. Проведение переговоров с лучшими претендентами на участие в проекте ГЧП.

В свою очередь, частные инвесторы также должны принимать активное участие в планировании работ по реализации проектов государственно-частного партнерства в портовой отрасли, что позволит им более точно оценить собственные возможности и инвестиционный потенциал конкретного объекта вложения средств. Предлагаемые ЭСКАТО шаги для заинтересованных представителей частного сектора включают такие этапы [12]:

- определение приоритетных сфер инвестирования и оценка собственных коммерческих способностей к их освоению;
- выявление целей правительства в процессе разгосударствления и оценка созданных условий для эффективного инвестирования;
- оценка нормативно-правовой среды проведения будущего тендера и предварительный анализ отборочных критериев;
- подготовка и представление первичных квалификационных документов с учетом установленных критериев отбора, разработанных в госсекторе;
- проведение предварительного ТЭО с целью оценки потенциального потока доходов и коммерческой эффективности;
- привлечение экспертов с целью оценки их остаточной стоимости, если в проекте будут использоваться существующие портовые мощности;
- подготовка официального предложения с учетом представленных критериев отбора;

- отправка соответствующим образом оформленного предложения в правительственные органы.

Вместе с тем, при реализации проектов государственно-частного партнерства в морских портах, следует учитывать и особенности проведения инвестиционной деятельности в этой отрасли, к которым можно отнести высокую капиталоемкость, вторичность спроса на транспортные услуги, существенное и длительное влияние мировой конъюнктуры, как в положительном, так и в отрицательном направлениях, высокую степень государственного регулирования, характер конкуренции, часто выраженную специализацию, сложность структур управления.

Таким образом, если рассматривать используемые в мировой практике общие методики планирования и реализации проектов ГЧП в контексте условий и специфики морской транспортной отрасли, можно выделить следующие важные организационные вопросы, которые должны быть предварительно обсуждены и решены для успешной реализации инфраструктурных проектов в морских портах.

В первую очередь, правительственным органам рекомендуется определиться с мотивацией проводимых изменений – повышение эффективности и производительности морской портовой отрасли, перекладывание финансового и административного бремени на частных инвесторов, рост доходов бюджета при снижении объемов затрачиваемых инвестиционных ресурсов, решение социальных задач развития порта и региона, расширение сфер участия частного капитала в экономике. Понимание исходных предпосылок проведения процесса разгосударствления в морских портах помогает выбрать в дальнейшем наиболее подходящие формы государственно-частного партнерства и представить потенциальным инвесторам конкретные условия взаимодействия.

Кроме мотивационных факторов, важно также представлять и ту роль, которую порт должен будет выполнять в масштабах государства после передачи его в частные руки. Часто правительство налагает на частного партнера социальные обязательства – обслуживать паромные линии, пассажирские перевозки, обеспечивать связь с малодоступными районами страны. При этом качество и уровень сотрудничества государственного и частного сектора будет отличаться, если порт остается стратегическим национальным предприятием или региональным катализатором экономического развития.

Существенным для инвестора и иногда обременительным для правительства является соблюдение и защита интересов частного партнера: будет ли государство финансировать модернизацию вспомогательных объектов и инфраструктуры; будет ли частный инвестор иметь свободу диверсифицировать деятельность порта, расширять ее за пределы его территории, передавать в субподряд определенные услуги или функции; сможет ли инвестор свободно распоряжаться землей и использовать ее для непортовой деятельности. Инструменты защиты прав инвесторов, конечно, должны найти отражение в заключаемых соглашениях ГЧП, однако такая защита не должна ограничивать права других заинтересованных сторон, конкуренцию в портовой отрасли.

Не только защита для инвестора, но и обеспечение нормальных условий для пользователей портовых услуг также является одним из важных факторов успешной реализации проектов ГЧП в данной отрасли. Судовладельцев и поставщиков портовых услуг интересует, будут ли государством устанавливаться какие-либо стандарты производительности, качества; тарифы на обработку грузов и многочисленные сборы будут находиться под контролем государства или

свободно устанавливаться частным инвестором; обеспечит ли правительство предоставление нерентабельных, но основных видов услуг; каковым станет характер конкуренции и будут ли применяться какие-либо отличные от рыночных механизмы регулирования портовой деятельности. Сама мера регулирования портового хозяйства также является предметом беспокойства. С одной стороны, вмешательство в коммерческую деятельность порта создает сложности для частного инвестора и дополнительные барьеры в процессе принятия решения, а с другой, рынок может испытывать трудности в работе без корректирующего регулирующего влияния правительственных органов.

Одним из важнейших направлений подготовительной работы является определение перечня критериев для оценки инвестиционных предложений частных партнеров. ЭСКАТО рекомендует в качестве отборочных критериев использовать следующие: рост грузооборота, опыт управления портом, опыт управления транспортными предприятиями, общий опыт управления, участие в международных проектах ГЧП, степень участия сотрудников в принятии решений, рентабельность [12]. Немаловажным является и национальная принадлежность частного партнера: поскольку портовая отрасль является стратегически важной, приоритет отдается отечественным инвесторам. Для оценки тендерных предложений обычно используются технические критерии (используемые технологии, инновационность, реалистичность), коммерческие (источники трудовых ресурсов, использование субподрядчиков) и финансовые (стоимость конкурсного предложения, необходимая финансовая поддержка со стороны государства, надежность финансирования, устойчивость проекта) [13].

В Украине Министерством инфраструктуры в связи с реализацией политики привлечения частного капитала к расширению и модернизации морской отрасли была разработана определенная методика оценки транспортных инфраструктурных проектов на основании таких групп показателей, как: влияние проекта на развитие региона, социальное развитие, использование инноваций, готовность инвестора к реализации проекта, стоимость проекта и необходимость привлечения ресурсов, степень влияния на развитие смежных отраслей, угроза состоянию окружающей среды, безопасности [14].

Подготовительные работы при реализации проектов ГЧП в портах включают также проработку вопросов, связанных с трудоустройством и защитой прав персонала реформируемых предприятий, распределением сфер ответственности, разработкой и ранжированием критериев отбора для кандидатов – инвесторов, определением спектра объектов, которые будут отдаваться в концессию, предпочтительных схем концессионных соглашений, возможности и необходимости создания совместных предприятий, требуемых законодательных изменений.

Выводы

Таким образом, инфраструктурные проекты, реализуемые с помощью государственно-частного партнерства отличаются сложностью используемых структур управления (обычно комбинированных, двух-, трехуровневых, с участием представителей правительства, государственного предприятия, частного инвестора, консультантов, отечественных и международных финансово-кредитных учреждений), привлечением широкого круга участников, особым распределением функций между партнерами (государством и частным инвестором), применением конкурсного механизма отбора участников, значительной капиталоемкостью, длительностью осуществления, в связи с чем − высоким уровнем риска. Вследствие этого, принятие решения о реализации конкрет-

ных проектов должно основываться на сложной и масштабной работе квалифицированных сотрудников, как правительственных органов, так и частных инвесторов, а также последовательности шагов по реализации подготовительной работы до заключения договора о государственно-частном партнерстве. Одним из наиболее существенных этапов такой подготовки будет комплексное оценивание параметров жизнеспособности и устойчивости проекта, а также разработка адекватных критериев оценки инвесторов, принимающих участие в конкурсах.

Литература

1. Закон України «Про морські порти України» від 17 травня 2012 р. № 4709-VI // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4709-17/page

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року» від 11 липня 2013 р. № 548-р // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80

3. Новиков Д. А. Управление проектами : организационные механизмы / Д. А. Новиков. – М. : ПМСОФТ, 2007. – 140 с.

4. Аньшин В. М. Исследование методологии оценки и анализ зрелости управления портфелями проектов в российских компаниях / В. М. Аньшин, О. Н. Ильина. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 200 с.

5. Креативные технологии управления проектами и программами : Монография / С. Д. Бушуев, Н. С. Бушуева, И. А. Бабаева, В. Б. Яковенко, Е. В. Гриша, С. В. Дзюба, А. С. Войтенко. − К. : Саммит-Книга, 2010. – 768 с.

6. Малицкая Е. А. Особенности управления транспортными инфраструктурными проектами / Е. А. Малицкая // Вестник Российской академии естественных наук. – 2012. – № 4. – С. 38-45.

7. Королева Е. Б. Новые формы привлечения инвестиций в развитие отечественных морских портов / Е. Б. Королева // Бюллетень транспортной информации. – 2003. – № 10. – С. 8-12.

8. Доценко-Белоус Н. Ценные бумаги как способ привлечения средств в инфраструктурные проекты / Н. Доценко-Белоус // Сайт рейтингового агентства «Кредит-рейтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.credit-rating.ua/ru/analytics/analytical-articles/12115/

9. Flyvbjerg B. Procedures for Dealing with Optimism Bias in Transport Planning: Guidance Document / B. Flyvbjerg, COWI. – London : UK Department for Transport, 2004. – 59 p.

10. Public-Private Partnership in Infrastructure Development : A Primer. – Bangkok : Transport division UNESCAP, 2008. – 110 p.

10. Port reform toolkit. Alternative port management structures and ownership models / The International Bank for Reconstruction and Development. – The World Bank, 2007. – 78 p.

11. Guidelines for private sector participation in ports. – Bangkok : Transport division UNESCAP, 1997. – 61 p.

12. Делмон Дж. Государственно-частное партнерство в инфраструктуре / Дж. Делмон. – Астана : АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства», 2010 г. – 251 с.

13. Методичні рекомендації щодо оцінки транспортних інфраструктурних проектів та складання списку найважливіших інфраструктурних проектів // Сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mtu.gov.ua/uk/invest_vidbir/31311.html

УДК 330.342

С. Л. Дубиківський
здобувач кафедри міжнародної економіки,
Університет економіки та права «КРОК»

Теорія інформаційної економіки та розвиток інформаційної економіки в Україні

У статті проаналізовано еволюцію концептуальних підходів теорії інформаційного суспільства, інформаційної економіки. Уточнено характеристики інформаційного сектору економіки. Досліджено рівень розвитку інформаційної економіки в Україні.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, інформаційна економіка, інформація, знання, інформаційний сектор економіки.

С. Л. Дубиковский
соискатель кафедры международной экономики,
Универстет экономики и права «КРОК»

Теория информационной экономики и развитие информационной экономики в Украине

В статье проанализирована эволюция концептуальных подходов теории информационного общества, информационной экономики. Уточнены характеристики информационного сектора экономики. Исследован уровень развития информационной экономики в Украине.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, информационное общество, информационная экономика, информация, знания, информационный сектор экономики.

S. Dubykivskyi
aspirant of first-year of study, external PhD student,
Department of international economy,
«KROK» University

Information economy theory and information economy development are in Ukraine

The evolution of conceptual approaches of informative society theory, informative economy is analysed. Descriptions of informative sector of economy are specified. The level of development of informative economy in Ukraine is investigated.

Keywords: post-industrial society, information society, information economy, information, knowledge, information sector of economy.

Постановка проблеми

Розвинені країни світу здійснюють перехід до нового типу економіки – інформаційної, обумовленого особливою роллю знань та інформації в розвитку суспільства. Для України проблема становлення інформаційної економіки є осо-

бливо актуальною, оскільки вона відстає за рівнем інформатизації від розвинутих країн. Тому аналіз світових тенденцій інформаційної економіки набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Праці зарубіжних і вітчизняних фахівців, зокрема Ф. Махлупа [1], Д. Белла [2], Е. Тофлера [3], Е. Масуду [4], М. Кастельса [5], М. Пората [6], А. Чугунова [7], Б. Корнійчука [8], В. Мунтіяна [9], А. Чухно [10] значною мірою є теоретичною основою дослідження інформаційної економіки як складової сучасної економіки. У них досліджено концептуальні проблеми інформаційної економіки та інформаційного суспільства.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Наразі виникає необхідність більш ґрунтовного висвітлення проблеми рівня розвитку інформаційної економіки в Україні, та його забезпечення на нормативно-законодавчому й організаційному рівнях.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є з'ясування сутності інформаційної економіки та оцінка її сучасного рівня в Україні під впливом процесів розбудови інформаційного суспільства. Об'єктом дослідження є процес становлення інформаційної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Постіндустріальне інформаційне суспільство як економіко-соціальна система ста об'єктом уваги дослідників уже в другій половини XX століття. Водночас з'явився й сам термін «інформаційне суспільство», введений в обіг майже одночасно американськими та японськими дослідниками.

Основною ознакою і якісним параметром суспільства нового типу було визнано роль знання та заснованих на ньому технологій, домінування інформації, прискорення технічного прогресу, зменшення частки матеріального виробництва у валовому національному продукті, розвитку сектору послуг, підвищення рівня якості життя.

Можна вважати, що історія виникнення концепції «інформаційного суспільства» бере свій початок з робіт австрійсько-американського економіста-дослідника Фріца Махлупа, який у 1933 р. почав вивчати вплив патентів на наукові дослідження. У 1962 р. побачила світ його робота «Виробництво і розподіл знань у Сполучених Штатах» [1]. Махлуп ввів поняття «індустрія знань», до якої включив п'ять секторів інформаційної діяльності в суспільстві: освіта, наукові дослідження та розробки, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги. Базуючись на цій класифікації і статистичних даних США, Махлуп вирахував, що в 1959 р. 29 % валового національного продукту Сполучених Штатів було вироблено індустрією знань.

Робота Махлупа мала широкий резонанс у наукових і політичних колах, привернувши увагу до зростаючої ролі інформації та знань у сучасній економіці.

Приблизно в ці ж роки американським соціологом Деніелом Беллом у книзі «Настання постіндустріального суспільства» була розвинута концепція «постіндустріального суспільства», у якій підкреслювалася важливість інформації та знань у новій, постіндустріальній економіці [2]. Система «постіндустріалізму» у Белла характеризується п'ятьма ознаками:

1) перехід від виробництва товарів до виробництва послуг;

2) переважання серед працівників «класу» професійних фахівців і техніків;

3) провідна роль теоретичних знань, як основи нововведень в економіці, політиці та соціальній структурі суспільства;

4) орієнтація в майбутньому на методи контролю та оцінка можливих напрямів розвитку технології;

5) прийняття рішень на засадах нової «інтелектуальної технології».

Ці процеси, на думку американського соціолога, уже набирають реальних життєвих форм, тоді як риси традиційного капіталізму поступово зникають [11]. Пізніше, у 80-ті роки Деніел Белл, ставши вже класиком «постіндустріального суспільства», у своїх статтях і виступах усе частіше замість терміна «постіндустріальне суспільство» вживає термін «інформаційне суспільство».

Роботи американського соціолога і футуролога Е. Тоффлера, зокрема, «Шок майбутнього» (1970 р.), «Третя хвиля» (1980 р.) [3] та ін., забезпечили розвиток теорії інформаційного суспільства. Важливе місце в його доробку належить концепції «трьох хвиль». Тоффлер виділяє три основних стадії (хвилі) розвитку людства − аграрну, індустріальну та постіндустріальну. Основна метафора, що використовується Тоффлером, − це зіткнення хвиль, що веде до змін. Кожна нова хвиля несе із собою нові погляди на світ, впливає на сформовані раніше суспільні інститути, відносини, цінності тай змінює спосіб життя людей, що дає змогу вийти за межі обмежених життєвих і філософських концепцій попереднього періоду.

Тоффлер абсолютно правильно відзначив, що вся структура суспільства змінюється, коли однорідність суспільства другої хвилі (індустріальна) замінюється різнорідністю цивілізації третьої хвилі (постіндустріальною) [7]. В економіці «третьої хвилі» знання замінюють ресурси та інфраструктуру. Знання зменшують потребу в сировині, роботі, часі, просторі, капіталі та інших ресурсах. Вони стають основним ресурсом сучасної економіки, цінність якого постійно зростає. Відбувається «когнітивна революція», що серед іншого змінює національну та світову економіку. Революційною економіку третьої хвилі робить той факт, що коли земля, робота, сировина та, можливо, навіть капітал можуть розглядатися як обмежені ресурси, то знання є фактично невичерпними. Знання має найвищу цінність в умовах інформаційної економіки. Робітник розумової праці − це головне надбання будь-якої організації.

Одна з найбільш цікавих філософських концепцій «інформаційного суспільства» належить японському вченому Е. Масуді, який намагається осмислити нову еволюцію соціуму. У праці «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» (1983 р.) [4] автор трактує інформацію як економічну категорію і як суспільне благо, що трансформує у прогресивному напрямі всі сфери соціокультурного життя. Інтелектуальне виробництво повинно стати провідним сектором економіки. Масуда пропонує нову, цілісну і привабливу своєю гуманністю утопію XXI ст., яку він назвав комп□ютопією, що характеризується реалізацією цінності часу, свободою вибору та рівністю можливостей, розквітом вільних співтовариств, синергією суспільства. Нове суспільство потенційно матиме можливість досягти ідеальної форми, оскільки буде функціонувати на основі синергетичної раціональності, котра й замінить принцип вільної конкуренції індустріального суспільства.

Відомий європейський соціолог іспанського походження Мануель Кастельс уникає терміну «інформаційне суспільство», натомість вводить поняття «інформаційна епоха» та «інформаціональна економіка». Кастельс визначає інформаційну епоху як історичний період, у якому різні типи людських спільнот діють у межах технологічної парадигми, що ґрунтується на інформаційно-

комунікаційних технологіях, генній інженерії. На думку вченого, на зміну індустріальному способу виробництва йде інформаціональний спосіб розвитку, головним джерелом якого є технологія генерування знань, обробки інформації та символічної комунікації. Відтак інформаціональна економіка − це така економіка, у якій конкурентоспроможність суб'єктів господарювання визначається їхньою здатністю генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію, що ґрунтується на знаннях. У нових умовах економіка не лише спрямована на виробництво та поширення інформації, а й сама зазнає впливу цих технологій [5]. Розвиток інформаціоналізму, на думку Кастельса, призводить до появи нового мережевого суспільства та нової економіки.

Незважаючи на різноманітність термінологічних установок, інформаційні та постіндустріальні концепції описують єдину реальність, якою виступає суспільство, зорієнтоване на знання та інформацію як основний виробничий ресурс. І не є занадто принциповим те, що Д. Белл виділяє саму інформацію як ресурс суспільного розвитку, що М. Кастельс акцентує увагу на «технології для впливу на інформацію, а не просто інформації» [12], а Е. Масуда визначає інформаційне суспільство як високу стадію рівня розвитку постіндустріального суспільства. В усіх випадках виявляється спільність методологічних підходів.

Уперше термін «інформаційна економіка» набув поширення в 1976 р., коли співробітник Стенфордського центру міждисциплінарних досліджень американський економіст Марк Порат видав роботу з такою ж назвою, у загальних рисах визначивши деякі питання, що досліджуються цією галуззю економічної науки [6]. Раніше існувало близьке поняття «економіка знань», введене Ф. Махлупом. За визначенням, інформаційна економіка – це економіка, у якій більша частка валового внутрішнього продукту забезпечується діяльністю, пов'язаною з виробництвом, обробкою, зберіганням та передачею інформації та знань [13]. На думку Б. Корнійчука, інформаційна економіка – термін, що використовується для позначення двох понять: переважання значення творчої праці та інформаційних продуктів; економічної теорії інформаційного суспільства [8].

У сучасній науці існує кілька понять, що за своїм змістом наближаються до «інформаційної економіки».

Це, по-перше, постіндустріальний розвиток суспільства, в економіці якого відбувається перехід від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, новим фактором виробництва стає інформація, наукові розробки, система освіти.

По-друге – інформаційне суспільство, у якому особливу цінність має високоякісна інформація, а також усі необхідні засоби її переробки та поширення.

По-третє, економіка заснована на знаннях, у якій знання є головним ресурсом суспільного розвитку.

По-четверте, глобальне мережеве суспільство, у якому мережі набувають усе більшого значення, створюючи нові умови для використовування інформації.

Динамічний розвиток сучасного суспільства протягом останніх двох десятиріч сприяє тому, що на зміну індустріальному суспільству приходить суспільство інформаційне. Інформація та знання перетворюються в стратегічний ресурс, а ринок інформаційних продуктів, послуг і технологій – в один із найбільш потужних секторів сучасної економіки – інформаційний.

Функціонування та розвиток інформаційного ринку визначає розвиток промисловості, сфери сервісу, малого та середнього бізнесу, сприяє гармонійній і всебічній інтеграції країн у світовий інформаційний простір. У результаті починає створюватися нова економіка, рушійними факторами якої є інформація,

знання, спеціалізована інфраструктура. Перетворення інформації та знань на важливий економічний ресурс сприяє радикальним змінам у структурі економіки, а саме − виокремленню та динамічному розвиткові інформаційного сектору економіки.

Аналізуючи процеси, що відбуваються в епоху розбудови інформаційного суспільства, можна виокремити такі ознаки сучасної інформаційної економіки:

- перетворення інформації та знань на найважливіший економічний ресурс, що має глобальний характер і забезпечує підвищення ефективності, зростання конкурентоспроможності та інноваційний розвиток суб'єктів господарювання;
- зростаючий вплив інформації на всі сфери людської життєдіяльності, перетворення її на предмет масового споживання населення;
- інтенсивне формування та зростання частки інформаційного сектору економіки в структурі валового внутрішнього продукту;
- перетворення інформаційного сектору на фундамент, основу всіх видів економічної діяльності.
- заміна трудової діяльності новим типом активності, що ґрунтується на творчості;
- формування нових пріоритетів розвитку особистості на користь розвитку духовних потреб, самоствердження та самовдосконалення через засвоєння та використання нової інформації та знань;
- розширення міждисциплінарної бази досліджень у сфері науки.

Концепція інформаційної економіки включає в себе фундаментальне визначення інформаційного суспільства як системи зв'язків і відносин між індивідами, що утворюється в процесі обміну інформацією з приводу соціальної та економічної діяльності, а також інформаційної економіки як системи суспільних відносин, де інформація та знання є основним виробничим ресурсом.

Становлення інформаційної економіки зумовлено збільшенням ролі тих видів діяльності, що пов'язані з виробництвом інформаційних продуктів і послуг. Основою цієї економіки є експансивний розвиток сфери НДДКР, технологічний прогрес і ресурсозбереження, розвиток нових інтелектуально-інформаційних галузей, інтенсивна комп'ютеризація, підготовка кваліфікованих працівників. На перший план виходять нові фактори національного виробництва: інформація, людський капітал, інформаційні технології тощо.

Основним міжнародним нормативно-правовим документом інформаційного суспільства можна вважати Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства, прийняту лідерами країн G8 22 липня 2000 р., у якій закріплено мету − зміцнити відповідну політику та вдосконалити нормативно-правову базу, які стимулювали б конкуренцію і новаторство забезпечити економічну і фінансову стабільність тощо.

Саме на початку 2000-х років, після прийняття Окінавської хартії, в Україні зросла популярність терміна «інформаційне суспільство», увага до цього явища зросла в ході підготовчих робіт до участі делегації України в першому та другому зібранні Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, а також у ході спроб реалізації Рішень цього саміту після 2005 року. Відповідно до перших рішень саміту (Женевський план дій, 2003 рік), Україна мала б розробити Національну стратегію розвитку «інформаційного суспільства» та приступити до її реалізації. Тільки у 2005 р. в Україні було проведено Парламентські слухання з цього питання і за їх результатами на початку 2007 р. прийнято Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007-2015 роки». У серпні 2007 р. прийнято План заходів

з виконання завдань цього закону (Розпорядження КМУ від 15 серпня 2007 р. № 653-р).

Стратегія розвитку «інформаційного суспільства» в Україні залишилася невизначеною. Досі є чинними прийняті ще в 1998 р. два закони України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» та «Про Національну програму інформатизації», якими визначаються принципи і програма дій інформатизації України, а не побудови в ній «інформаційного суспільства».

Практично кожна європейська країна має документ вищого рівня, у якому визначається національна політика щодо побудови інформаційного суспільства. При цьому, побудова інформаційного суспільства однозначно розуміється як підвищення конкурентоспроможності всієї країни, покращення якості життя населення, можливість збільшення темпів розвитку та переходу на передові економічні, торговельні, технологічні позиції [14]. Така політика щодо побудови інформаційного суспільства в Україні визначається Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», прийнятого 9 січня 2007 р.у з метою вдосконалення державного управління, відносин між державою та громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами.

Економічний розвиток України демонструє формування спеціалізованого сектору, що базується на виробництві, розповсюдженні, обміні та застосуванні інформації. Однак динамічність інформаційної економіки суттєво обмежується нерозвиненістю демократичних інститутів, відсутністю законодавства, недосконалою галузевою структурою народного господарства України, пріоритетним розвитком сировинного виробництва, деградацією вітчизняної системи освіти та науки, наявністю адміністративних бар'єрів, низьким матеріальним становищем переважної більшості населення. Стратегією економічного розвитку України на 2010-2020 роки [15] сектор ІКТ, на жаль, не визначено як пріоритетний.

Незважаючи на проблеми, розвиток інформаційної економіки в Україні все ж відбувається. Цьому сприяють вплив глобалізації, відкриті інформаційні сфери, використання досвіду інших країн, інтеграція нашої держави у світовий інформаційний простір.

Висновки

Розвиток інформаційної економіки характеризується існуванням інформаційного сектору і його зростаючою роллю в економічній системі країни. Розвиток інформаційного суспільства в Україні протягом останніх років є позитивним, і це можна вважати сталою тенденцією. Водночас, на відміну від багатьох країн світу і всупереч рішенням і домовленостям Женевського (2003 р.) і Туніського (2005 р.) самітів з розвитку інформаційного суспільства, Україна досі не прийняла Стратегію розвитку інформаційного суспільства. Усі кроки на шляху становлення інформаційної економіки в нашій країні є фрагментарними, а чинна нормативно-правова база залишається неповною, неефективною та суперечливою.

Література

1. *Махлуп Ф.* Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. − М. : Прогресс, 1966. − 462 с. (Fritz Machlup. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton: Princeton University Press. 1962).

2. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / В. Л. Иноземцев (пер. с англ.) / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 787 с.

3. *Тоффлер Е.* Третя хвиля / Пер. з англ. А. Євси / Е. Тоффлер. – К. : Всесвіт, 2000. – 453 с.

4. *Masuda Y.* The Information Society as Postindustrial Society. Wash.: World Future Soc., 1983. − P. 29.

5. *Кастельс М.* Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс. − М. : ГУ-ВШЭ, 2000. − С. 27, 81.

6. Mark U. Porat. The Information Economy. Nine volumes. Office of Telecommunication, US Department of Commerce. Washington, 1977.

7. *Чугунов А. В.* Розвиток інформаційного суспільства : теорії, концепції та програми : Навчальний посібник / А. В. Чугунов. − С.-Пб. : Ф-т філології та мистецтв С.-ПбДУ, 2007. − 98 с.

8. *Корнейчук Б. В.* Информационная экономика / Б. В. Корнейчук. − С.-Пб. : Питер, 2006. − 400 с.

9. *Мунтіян В. І.* Економічна безпека України [Текст] / В. І. Мунтіян. − К. : КВЦІ, 1999. − 463 с.

10. Інституціонально-інформаційна економіка : Підручник. Затверджено МОН / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К., 2010. – 687 с.

11. Історія економічних учень : Підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. ; За ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. − К. : КНЕУ, 1999. − 564 с.

12. *Кастельс М.* Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельм. − М. : ГУ-ВШЭ, 2000. − С. 77.

13. *Махлуп Ф.* Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. − М. : Прогресс, 1966. − 283 с. (Fritz Machlup. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton: Princeton University Press. 1962).

14. *Дубов Д. В.* Інформаційне суспільство в Україні : глобальні виклики та національні можливості. Аналітична доповідь / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. – К., НІСД. − 2010.

15. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд. : Г. О. Андрощук, І. Б. Жиляєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 632 с.

УДК 338.24

В. Г. Кабанов
кандидат економічних наук,
Університет економіки та права «КРОК»

К. В. Цеков
магістрант,
Університет економіки та права «КРОК»

Формування сучасної парадигми державного регулювання національної економіки

Статтю присвячено розгляду факторів, що впливають на формування парадигми регулювання національної економіки. Здійснено їх класифікацію, окреслено загальну ситуацію та тенденції до зміни ролі держави в регулюванні національної економіки.

Ключові слова: державне регулювання економіки, світові тенденції до зміни державного регулювання, парадигма державного регулювання.

В. Г. Кабанов
кандидат экономических наук,
Университет экономики и права «КРОК»
К. В. Цеков
магистрант,
Университет экономики и права «КРОК»

Формирование современной парадигмы государственного регулирования национальной экономики

Статья посвящена рассмотрению факторов, влияющих на формирование парадигмы регулирования национальной экономики. Проведена их классификация, описана общая ситуация и тенденции к изменению роли государства в регулировании национальной экономики.

Ключевые слова: государственное регулирование экономики, мировые тенденции к изменению государственного регулирования, парадигма государственного регулирования.

V. Kabanov
Ph.D, Assistant Professor of International Business Department,
«KROK» University
K. Tsekov
Master's Degree student,
«KROK» University

Formation of the modern paradigm of the national economy state regulation

An article under consideration gives prominence to factors, which influence the formation of the national economy regulation paradigm. In the article classification of the factors is carried out and overall situation and trends to the change of a role of the state in national economy regulation are described.

Keywords: state regulation of economy, world trends to the state regulation alterations, paradigm of the state regulation.

Постановка проблеми

У сучасному світі в умовах глобалізації та трансформації більшості економік, лібералізації світової торгівлі зростає кількість факторів, що прямо чи опосередковано впливають на державне регулювання. Водночас із виникненням кризових економічних явищ на Заході збільшилась кількість протекціоністських заходів, з'явилось більше проблем у господарствах країн, що потребують вирішення. Західноєвропейські країни та США найбільше пропагували лібералізацію міжнародної торгівлі, проте ретроспективний аналіз свідчить, що ці країни також мають тенденцію до введення протекціоністських заходів під час стагнації чи рецесії вітчизняної економіки. Тобто державне регулювання економіки відбувається під впливом системи факторів, зі зміною яких змінюється й державна регуляторна політика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження наукової літератури з проблеми формування державної парадигми дає підстави для висновку про актуальність питання. Зокрема В. М. Гриньова та М. М. Новікова наголошують, що державне регулювання ЗЕД забезпечує формування та підтримку оптимальної структури зовнішньоекономічних зв'язків країни, оскільки ринковий механізм не усуває диспропорції в зовнішньоекономічній діяльності [1, с. 356]. Проте Г. М. Калетнік зі співавторами наголошують на тому, що необґрунтована експансія держави є не меншою загрозою, ніж повне її нівелювання. Необхідність оптимального поєднання державних функцій із принципами ринкового саморегулювання залишається наріжним каменем теорії державної політики [2, с. 7]. Як вважає Ю. М. Уманців та співавтори, на сучасному етапі відбувається перехід до «ефективної держави». По-перше, держава через збільшення дефіциту державного бюджету зменшує перелік своїх обов'язків і перекладає їх на інших суб'єктів. По-друге, витрати за пенсійним забезпеченням, медичним страхуванням й іншими соціальними виплатами не повинні відшкодовуватися тільки за рахунок державних коштів [3, с. 83]. МВФ у своєму звіті вказує, що державна економічна політика залежить від рішень уряду в минулому. Теперішні дії та політика держави в регулюванні економіки є наслідком історичних подій, як, наприклад, Велика депресія, світові війни тощо. Цей звіт наголошує, що державна політика формується під впливом багатьох факторів [4, с. 7]. Деякі провідні економісти, як, наприклад, Лоренс Саммерс (екс-Міністр фінансів США), більше покладаються на «невидиму руку ринку» і вважають необхідним зменшення державного впливу на фінансовий та економічний сектори.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Фактори, що впливають на державне регулювання економіки та їх класифікація в сучасних умовах не достатньо досліджені у вітчизняній літературі. Не існує єдиної точки зору на тенденції змін ролі держави в сучасній світовій економіці.

Формулювання цілей статті

Метою статті є класифікація факторів, які впливають на формування парадигми державного регулювання економіки, аналіз аргументації дослідників щодо змін ролі держави в сучасній економіці, висвітлення свого бачення на цю тему.

Виклад основного матеріалу дослідження

Новою особливістю, що характеризує світову економіку XXI ст., є перехід від інтернаціоналізації господарського життя, якій притаманне налагодження тісних торгово-економічних відносин між окремими міждержавними господарськими комплексами, до глобалізації світового господарства.

Державне регулювання економіки – це втручання державних органів влади за допомогою різних методів та інструментів у розвиток основних економічних процесів з метою забезпечення позитивних соціально-економічних результатів [1, с. 16]. Парадигма державного регулювання спирається на сукупність історично сформованих методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших принципів, прийнятих у суспільстві в якості зразка, норми, стандарту вирішення проблеми [5, с. 340].

Останніми роками точаться дискусії навколо обґрунтування та визначення місця й ролі держави в умовах впливу глобальних чинників. Загалом можна виокремити три основні точки зору. Прихильники першої вважають, що в сучасних умовах розвитку з державою нічого не відбувається, вона й надалі зберігає

традиційні функції в політичній, економічній і соціальній сферах. Якщо в економічній сфері можна виділити тенденції, що вказують на появу нового стану світової економіки – «глобальної економіки», то в інших сферах суспільного життя світ залишився таким, яким і був раніше – держава відіграє тут ключову роль.

Прихильники другої точки зору вважають, що інтеграційні процеси в економіці та глобалізація фінансового ринку ведуть до поступового «стирання» державних кордонів і послаблення державного суверенітету в цій сфері. Приватний капітал має більше ресурсів, ніж центральні банки, навіть таких країн, як США. Не національні уряди, а приватний капітал визначає ситуацію на світовому ринку. Деякі дослідники роблять висновки про неминуче відмирання національних держав, що нібито поступово втрачають позиції, які займали у всіх сферах суспільного життя. В економіці державу обмежили транснаціональні корпорації та міжнародний фінансовий капітал, у культурі – різні недержавні організації, у зовнішньополітичній сфері – міждержавні та міжнародні (наддержавні) організації. Людство вступило в еру «глобального правління» та «глобального суспільства».

Інші дослідники дійшли висновку, що держава – це перехідне історичне явище, яке знаходиться в кінці своєї історії. Такі висновки роблять не тільки західні дослідники, а й дослідники зі Східної Європи.

Існує також і третя, компромісна точка зору на проблему визначення місця та ролі держави у світовій економіці, яка полягає в тому, що у світі відбуваються достатньо глибинні зміни, у результаті яких поряд із державами починають активно діяти й недержавні суб'єкти. Це означає корегування уявлень про світ, яке називають «державоцентризмом» чи «методичним націоналізмом» [1, с. 13].

Кожному історичному періоду властива притаманна тільки йому парадигма державного регулювання економіки. Під факторами формування парадигми державного регулювання економіки слід розуміти процеси та явища, які безпосередньо або опосередковано впливають на формування системи регулювання економіки у визначений проміжок часу. Як правило, парадигма державного регулювання формується під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Існує тенденція до обмеження державного регулювання економіки.

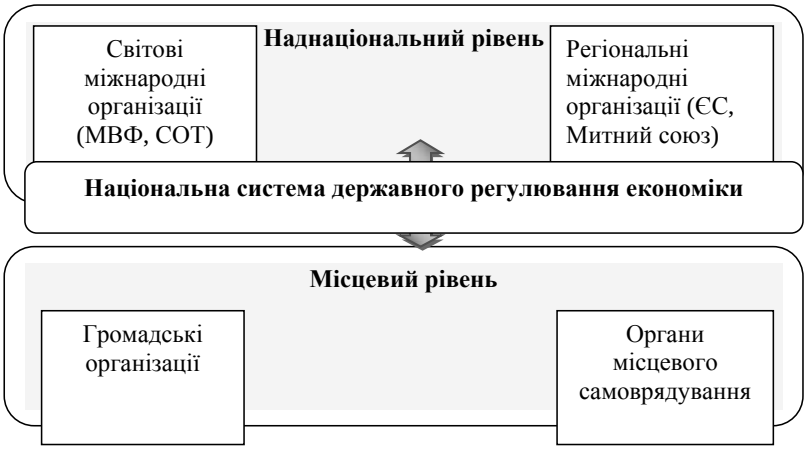

Рис 1. Тенденція перерозподілу повноважень держави

Джерело: [6, с. 39]

Одна частина повноважень передається на наднаціональний рівень, а інша – на місцевий (рис. 1).

Попри те, що деякі вчені вважають, що держава знаходиться в кінці своєї історії та стрімко втрачає позиції в регулюванні, є підстави сумніватися в істинності такого твердження. По-перше, держава є первинним суб'єктом міжнародного права і має правосуб'єктність. По-друге, саме урядові міжнародні організації (тобто організації, засновані на основі договорів і домовленостей між урядами країн) відіграють ключову роль у функціонуванні та регулюванні економічної діяльності. Жодна з неурядових міжнародних організацій не має впливу, подібного до того, який мають СОТ, ООН, МВФ тощо.

Не можна стверджувати, що держава зберігає за собою ті ж позиції, що мала раніше. На тлі загальносвітової тенденції до лібералізму та відкриття кордонів посилюється значення деяких функцій держави. Хоча Україна після вступу до СОТ у 2008 р. була змушена зменшити ввізні мита, на нашу думку, вступ був правильним кроком. За результатами 2012 р. експортна та імпортна квоти України становили 39,58% та 51,19%, відповідно, а це означає, що економіка країни значно залежна від зовнішніх ринків [7].

Існує складна система факторів, що впливають на формування системи державного регулювання. У зв'язку з різноманітністю цих факторів доцільно класифікувати їх за певними критеріями (рис. 2). Якщо з першими трьома критеріями все зрозуміло, то четвертий потребує пояснень. Як показано на рисунку, фактори можуть бути загальними та специфічними. До загальних факторів формування сучасної парадигми державного регулювання економіки можна віднести:

- ефект глобалізації та збільшення взаємозалежності;
- ефект розвитку інтеграційних процесів, що виявляється в об'єднанні чи прагненні до об'єднання досить різних країн;
- домінування економік ринкового типу;
- все більш швидкий розвиток науково-технічного процесу;
- інтернаціоналізація капіталу та існування ТНК;
- збільшення кількості спекулятивного капіталу;
- більший професіоналізм трудових ресурсів і більш гнучке їх переміщення та міграція.

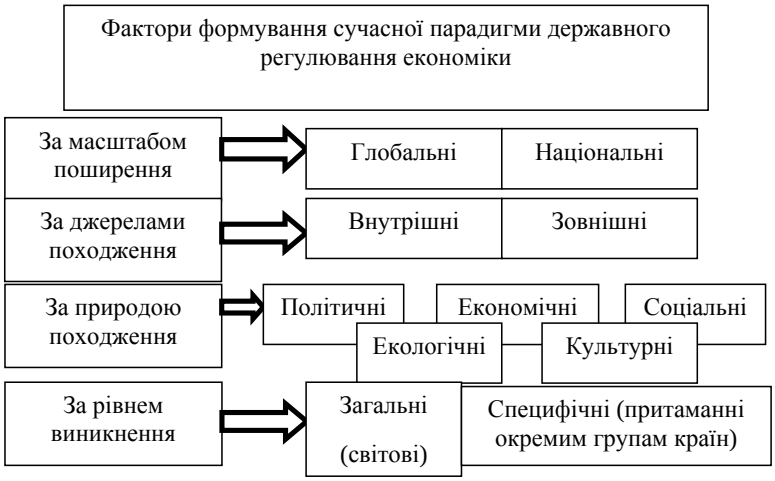

Рис 2. Класифікація факторів, що впливають на формування парадигми державного регулювання економіки

Джерело: розроблено автором на основі [3, с. 79]

Специфічні фактори можна розмежувати на ті, що притаманні країнам, які розвиваються, що притаманні країнам із перехідною економікою та притаманні країнам із розвинутими економіками. Для кожної групи країн властиві особливі фактори, наприклад, країни, що розвиваються, забезпечують вищі темпи економічного зростання, ніж економічно розвинуті.

Хоча деяка частина функцій держави й передається на наднаціональний рівень, вплив глобальних чинників породжує нові проблеми, вирішення яких неможливе без держави. Як приклад можна навести таке: ухиляння від сплати податків за допомогою офшорів, тероризм, поширення міграційних процесів, відмивання «брудних» грошей, забруднення довкілля тощо. Посилюється необхідність контролю фінансової сфери загалом і ринку деривативів зокрема, з метою обмеження їх впливу на виникнення фінансових бульбашок. Міжнародні компанії зумовлюють необхідність формування досконалішої системи оподаткування, позаяк вони мають змогу виводити капітал у країни з низьким рівнем оподаткування [8, с. 1]. Багато країн зберігають державну монополію в деяких стратегічних галузях, що також не зменшує роль держави в економіці.

На формування сучасної парадигми державного регулювання економіки впливають також поява нових суб'єктів, або їх зростаючий вплив. До цих об'єктів належать:

- міжнародні організації (МВФ, СОТ, «Велика вісімка», ООН);
- неурядові організації (Журналісти без кордонів, Transparency International тощо);
- інституційні інвестори, на кшталт страхових компаній, пенсійних і хедж фондів;
- регіональні організації;
- окремі індивіди (лідери розвинутих держав, посадові особи фінансових інститутів, авторитети в галузі фінансів, такі як Дж. Сорос і Уорен Баффет тощо).

Прикладом впливу окремих осіб може бути заява Маріо Драггі, голови Європейського ЦБ, що «ЄЦБ зробить все, що потрібно, щоб зберегти євро». Після цієї заяви відсотки по десятирічних облігаціях проблемних країн єврозони значно знизилися [9, с. 67]. Іншим прикладом є заява голови ФРС США про можливе скорочення «кількісного пом'якшення». Після цього валюти багатьох країн, що розвиваються, девальвували відносно долара [10, с. 64].

У багатьох сферах роль держави стає вагомішою. Однак збільшується не тільки кількість факторів, які впливають на державне регулювання, а й кількість засобів регулювання, які держава застосовує задля отримання потрібного результату. Наприклад, в останні кілька років неодноразово використовувалася політика «кількісного пом'якшення». Її запровадили в Японії, як один із пунктів плану реформ нового уряду, що має на меті вивести економіку із двадцятирічної стагнації. «Кількісне пом'якшення» (Quantitative easing) – це нетрадиційний спосіб грошово-кредитної політики, що використовується центральними банками для стимулювання зростання національної економіки, коли корегування грошово-кредитної політики за допомогою звичайних методів стає неефективним або неможливим. ЦБ країни викуповує на фінансових ринках активи, тим самим вливаючи в економіку значну кількість ліквідних фінансових ресурсів [11].

За результатами одного кварталу ВВП Японії зріс на 0,9%, що є найбільшим показником за останні роки [12, с. 13] «Ноу-хау» державного регулювання є «forward guidance» − утримання нульової облікової ставки ЦБ допоки не буде досягнуто бажаних показників [13].

Роль держав в регулюванні економіки залишається й буде залишатися зна-

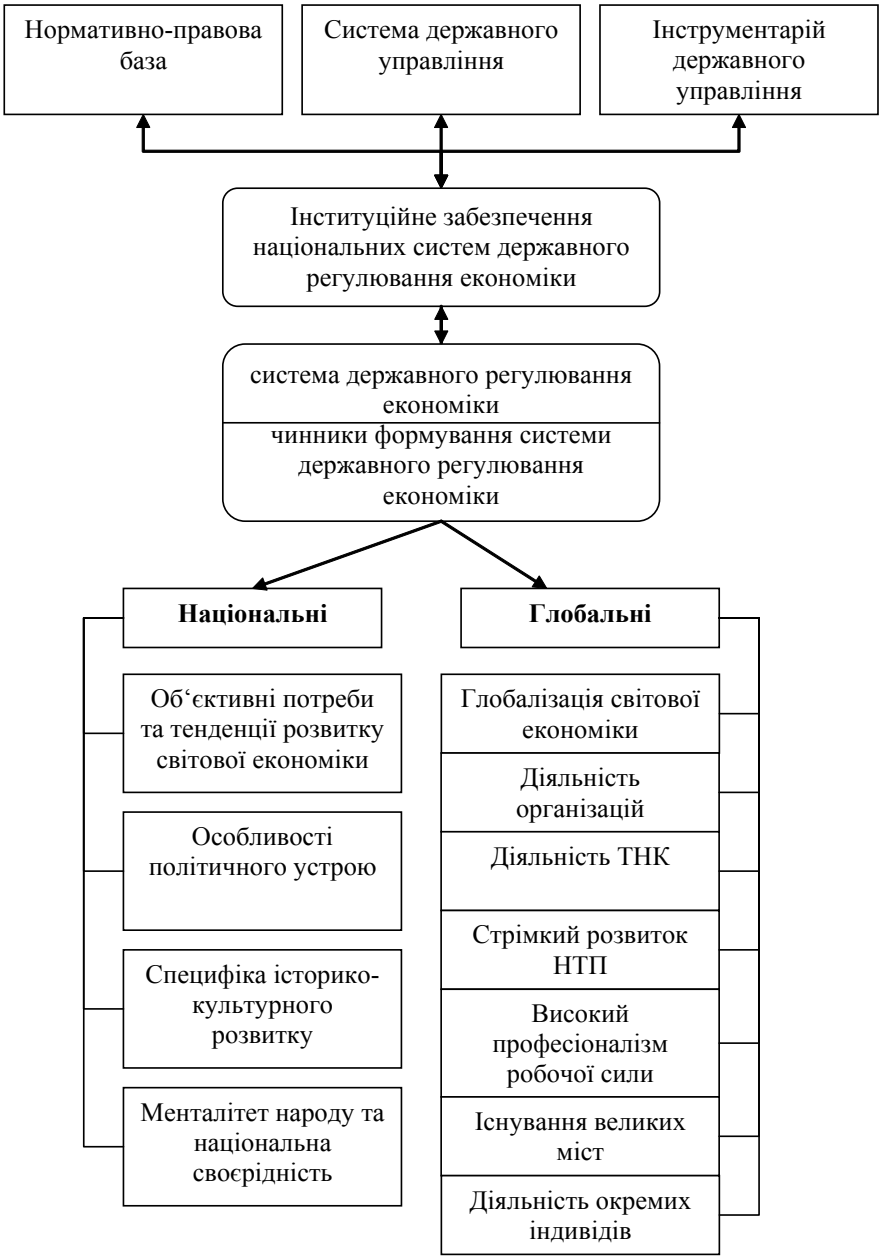

Рис 3. Основні фактори та складові формування інституційного забезпечення національних систем державного регулювання економіки

Джерело: розроблено автором на основі [14]

чною. Поступово змінюватимуться методи державного регулювання, фактори, що впливають на регулювання, і сфери державного регулювання. Вихідним елементом сучасної парадигми державного регулювання повинен стати його цілісний і системний характер. Інститути державного регулювання повинні слугувати не альтернативою ринковому ладу, а координуватися з механізмами саморегулювання ринку (рис. 3). Сучасна парадигма державного регулювання повинна будуватися, виходячи з таких вимог:

- адекватність об'єктивним умовам функціонування та стану розвитку економіки на відповідному етапі, наприклад, перехідному стану;
- комплексність і системність, що означає охоплення всіх економічних і соціальних процесів;
- цілісність системи, що складається з окремих елементів, – суб'єктів, об'єктів, цілей, методів, підходів і інструментів, що пов'язані між собою.

Без урахування всіх факторів і без досягнення системного ефекту державне регулювання буде недосконалим і неефективним. Державне регулювання повинно бути комплексним і послідовним, на національному та наднаціональному рівні. Ефективне кооперування з іншими державами-партнерами дасть позитивний результат державного регулювання.

Висновки

Держава буде відігравати ключову роль у регулюванні економіки, передаючи деякі повноваження на наднаціональний і місцевий рівні, одночасно з передачею деяких повноважень як на наднаціональний рівень, так і на місцевий.

Однією з особливостей державного регулювання ставатиме кооперування груп країн для отримання потрібних результатів. Зокрема, у разі підписання Україною асоціації з ЄС, а згодом і входження до Євросоюзу, може бути утворений потужний східноєвропейський блок країн (Україна, Польща, Литва, Латвія, Хорватія, Чехія).

Література

1. *Гриньова В. М* Державне регулювання економіки: Підручник / В. М. Гриньова , М. М. Новікова. − К. : Знання, 2008. – 398 с.
2. *Калетнік Г. М.* Державне регулювання економіки : Навчальний посібник / Г. М. Калетнік, А. Г. Мазур, О. Г. Кубай. − К. : «Хай-Тек Прес», 2011. – 428 с.
3. *Уманців Ю. М.* Механізм економічної політики : Навчальний посібник / Ю. М. Уманців, О. І. Міняйло, В. І. Косик. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 436 с.
4. The changing role of the state in the economy: a historical perspective // International monetary fund [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp97114.pdf
5. *Сурмин Ю. П.* Теория систем и системный анализ : Учебное пособие / Ю. П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
6. *Георгіаді Н. Г.* Регулювання зовнішньоекономічної діяльності / Н. Г. Георгіаді, С. В. Князь. – Львів : Видавництво НУ «Львівська політтехніка», 2004. – 196 с.
7. Платіжний баланс за 2012 рік // Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=1316033
8. D. Yadron Apple CEO pushes back against US tax probe / D. Yadron, K. Linebaugh, J. E. Lessin // The Wall Street Journal Europe Edition – May 22 2013 – P. 1.
9. M. Sauga Die Macht am Main / M. Sauga, C. Schult, A. Seith // Der Spiegel – Nr. 12 – P. 66.
10. W. Wagner Die gro?e Flucht / W. Wagner // Der Spiegel – Nr. 35 – P. 65.
11. Quantitative easing definition – Investopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.investopedia.com/terms/q/quantitative-easing.asp/
12. Y. Hayashi Drop in markets fuels debate on Abenomics / Y. Hayashi // The Wall Street Journal Europe Edition – June 14-16 2013 – P. 13.
13. Dove v dove – The Economist [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21584387-style-more-substance-divides-two-main-candidates-head-fed-dove-v
14. *Буніна М.* Нова фінансова архітектура у контексті глобальної кризи / М. Буніна // Фінансовий ринок України. – 2009. − № 2 (64). – С. 3-4.

УДК 005.2:37.015.6:001.92

Б. Л. Ковальов
кандидат економічних наук,
Сумський державний університет

Оцінка рівня розвитку економіки знань регіонів України

Розглянуто методику оцінки знань (The Knowledge Assessment Methodology, KAM) Світового банку. Удосконалено методичний інструментарій для оцінювання та моніторингу рівня розвитку економіки знань шляхом його застосування для регіонів України.

Ключові слова: економіка, заснована на знаннях, економіка знань, індекс, регіон.

Б. Л. Ковалёв
кандидат экономических наук,
Сумский государственный университет

Оценка уровня развития экономики знаний регионов Украины

Рассмотрена методика оценки знаний (The Knowledge Assessment Methodology, KAM) Всемирного банка. Усовершенствован методический инструментарий для оценки и мониторинга уровня развития экономики знаний путём его применения для регионов Украины.

Ключевые слова: экономика, основанная на знаниях, экономика знаний, индекс, регион.

B. Kovalyov
Ph.D, the Senior Lecturer of Department
of Economics and Business-Administration,
Sumy State University

Methodological approaches to evaluation of development level of knowledge economy of regions of Ukraine

This paper presents the review of the Knowledge Assessment Methodology (KAM) of the World Bank. Methodical tools for evaluation and monitoring of development level of regions of Ukraine knowledge economy are developed.

Keywords: knowledge based economy, knowledge economy, index, region.

Постановка проблеми

У XXI ст. створюється якісно нова соціально-економічна система інформаційне суспільство, фундаментом якого є «економіка, заснована на знаннях» (від англ. *knowledge based economy*). Із 1995 р. Світовим банком проводиться моніторинг розвитку економіки знань у різних країнах і регіонах світу на основі розрахунків відповідного індексу. Відповідно до Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 9 січня 2007 р. №537-V та Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні (за-

тверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р) однією із стратегічних цілей є досягнення ефективної участі регіонів України у процесах становлення інформаційного суспільства, підтримка регіональних та місцевих ініціатив. Це обумовлює актуальність проведення моніторингу розвитку економіки знань у різних регіонах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Соціально-економічним проблемам при переході до економіки, заснованої на знаннях, та інформаційного суспільства присвячені публікації таких вітчизняних вчених, як Ю. М. Бажал [1; 2], В. М. Геєць [3; 4], Л. Г. Мельник [5; 6], Л. І. Федулова [7; 8], А. А. Чухно [9; 10] та інші. У дослідженнях українських науковців зустрічаються терміни «економіка знань», «знаннєва економіка», «інформаційна економіка» тощо, які використовуються, як синоніми до базової категорії «економіка, заснована на знаннях». Є роботи ([11]), у яких принципово розмежовується зміст базової категорії та синонімічних. Усе це робить актуальним дослідження понятійно-категоріального апарату.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

До цього часу відсутні оцінювання готовності регіонів України для переходу до економіки знань, адаптована методика розрахунку Індексу економіки знань до національної статистичної бази. Це гальмує процес досягнення стратегічної цілі розвитку економіки знань на регіональному рівні.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз ступеня готовності регіонів України до переходу на модель соціально-економічного розвитку, яка заснована на знаннях.

Виклад основного матеріалу дослідження

З метою аналізу здатності регіонів створювати, приймати і поширювати знання пропонується розрахувати Індекс економіки знань (The Knowledge Economy Index, KEI) для всіх регіонів України. Для цього необхідно адаптувати запропоновану Світовим банком (The World Bank) методику оцінки знань (The Knowledge Assessment Methodology, KAM), що охоплює комплекс зі 148 показників, які об'єднані в чотири основні групи:

1. Індекс економічного та інституційного режимів (The Economic Incentive and Institutional Regime) – умови, в яких розвиваються економіка і суспільство в цілому, економічне та правове середовище, якість регулювання, розвиток бізнесу і приватної ініціативи, здатність суспільства та його інститутів до ефективного використання того, що існує, і створення нового знання.

2. Індекс освіти (Education and Human Resources) – рівень освіченості населення та наявність у нього стійких навичок створення, поширення і використання знань. Показники писемності дорослого населення, відношення зареєстрованих студентів і школярів до кількості осіб відповідного віку, а також ряд інших показників.

3. Індекс інновацій (The Innovation System) – рівень розвитку національної інноваційної системи, що включає компанії, дослідницькі центри, університети, професійні об'єднання та інші організації, які сприймають і адаптують глобальне знання для місцевих потреб, а також створюють нове знання та засновані на ньому нові технології. Кількість науковців, зайнятих у сфері НДДКР; кількість зареєстрованих патентів, число і тираж наукових журналів тощо.

4. Індекс інформаційних і комунікаційних технологій (Information and Communication Technology ICT) – рівень розвитку інформаційної та комунікаційної

інфраструктури, яка сприяє ефективному розповсюдженню та переробці інформації [12].

Індекс економіки знань (ІЕЗ) – це середнє значення з чотирьох індексів: індексу економічного та інституційного режиму, індексу освіти, індексу інновацій та індексу інформаційних технологій і комунікацій (ІКТ), причому середня величина з трьох останніх індексів є Індексом знань – комплексний економічний показник, який розраховується для оцінки здатності країни створювати, приймати і поширювати знання (рис. 1).

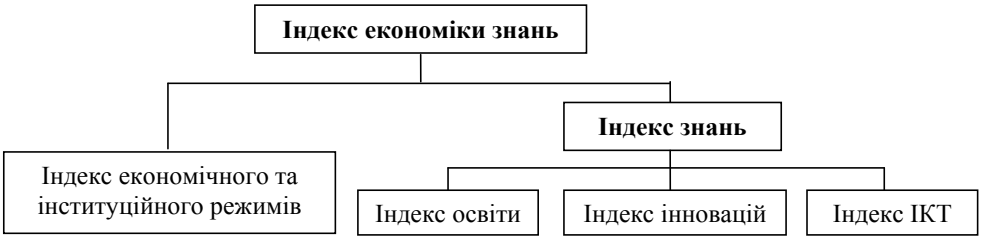

Рис. 1. Структура Індексу економіки знань

Джерело: [12]

З метою розрахунку Індексу економіки знань для регіонів України будемо використовувати спрощений інформаційний набір показників (табл. 1).

Таблиця 1

Спрощене інформаційне наповнення Індексу економіки знань

№	Назва показника	Характеристика показника
1	2	3
1	Індекс економічного стимулювання та інституційного режиму	
1.1	Тарифні та нетарифні бар'єри (*Tariff & Nontariff Barriers*)	Розраховується на основі Індексу торговельної політики Heritage Foundation і вимірює ступінь економічної свободи
1.2	Якість управління (*Regulatory Quality*)	Вимірює вади недружньої до ринку політики, такі як контроль над цінами або неадекватний банківський нагляд. Розраховується Світовим банком (The World Bank)
1.3	Законодавство (*Rule of Law*)	Вимірює ступінь упевненості суб'єктів у дотриманні суспільного порядку. Ураховує рівень злочинності, ефективність і передбачуваність судової влади та виконання контрактів
2	Індекс освіти (Education and Human Resources)	
2.1	Середня тривалість навчання (*Average Years of Schooling*)	Є агрегованим показником освітнього запасу в країні
2.2	Охоплення середньою освітою (*Secondary Enrollment*)	Відношення кількості осіб, які здобувають середню освіту до загальної кількості осіб, які навчаються
2.3	Охоплення вищою освітою (*Tertiary Enrollment*)	Відношення кількості осіб, які здобувають вищу освіту до загальної кількості осіб, які навчаються
3	Індекс інновацій (The Innovation System)	
3.1	Роялті та ліцензійні збори (платежі та надходження) (*Royalty and License Fees Payments and Receipts*)	Платежі та надходження за використання об'єктів інтелектуальної власності; використання ліцензій тощо

Продовження табл. 1

1	2	3
3.2	Патентні заявки, надані до Бюро реєстрації патентів і торговельних марок США (*Patent Applications Granted by the US Patent and Trademark Office*)	Патенти на промислові зразки, сорти рослин, перевидання, охоронні документи, статутні винаходи та реєстрації
3.3	Статті в науково-технічних журналах (*Scientific and Technical Journal Articles*)	Науково-технічні статті з фізики, біології, хімії, математики, клінічної медицини, медико-біологічних досліджень, техніки і технології, досліджень Землі та космосу
4	Індекс інформаційних і комунікаційних технологій (Information and Communication Technology ICT)	
4.1	Кількість телефонів на 1 тис. ос.	Ураховує стаціонарні та мобільні телефони
4.2	Кількість ком'ютерів на 1 тис. ос.	Відображає охоплення персональними комп'ютерами
4.3	Кількість інтернет-користувачів на 1 тис. ос.	Розраховується на основі національних результатів опитувань користувачів або інтернет-провайдерів

Джерело: [12]

Важливу роль при адаптуванні методики розрахунку Індексу економіки знань відіграє підбір адекватних національних статистичних показників за регіонами, які зберігали б початковий зміст оригінального індикатора та були в офіційній статистичній звітності. Індекс економічного стимулювання та інституційного режиму немає потреби розглядати в регіональному розрізі, оскільки показники цього виміру (тарифні та нетарифні бар'єри, якість управління та законодавство) мають загальнонаціональний характер та однакове значення для всіх регіонів України. З урахуванням зазначеного пропонується таке спрощене інформаційне наповнення Індексу економіки знань для регіонів України (табл. 2).

Оскільки показники, що входять до інформаційного наповнення Індексу економіки знань, мають різні одиниці виміру та різні діапазони значень, то необхідно навести процедуру нормалізації за методикою Світового банку, яка передбачає такі кроки.

По-перше, необхідно проранжувати регіони в порядку від найкращого (максимального значення показника серед порівнюваних регіонів) до найгіршого (мінімального значення показника серед порівнюваних регіонів) за кожним із показників спрощеного інформаційного наповнення. Діапазон можливих значень аналізованих показників буде визначатися відрізком [0; 10]. При цьому, «0» відповідатиме найгіршому, а «10» – найкращому значенню нормалізованого показника. Нормалізація показників здійснюється за формулою 1.

$$П_{норм.} = 10 \cdot (1 - \frac{К_{в.}}{К}), \quad (1)$$

де $П_{норм.}$ – нормалізоване значення показника $П$;

$К_{в.}$ – кількість регіонів, які мають вищий ранг (місце в рейтингу), ніж регіон із показником $П$;

$К$ – кількість порівнюваних регіонів [12].

Усі підіндекси Індексу економіки знань розраховуються як середнє арифметичне значення трьох показників, що ними охоплюються. Результати розрахун-

Таблиця 2

Спрощене інформаційне наповнення Індексу економіки знань для регіонів України

№	Змінна за оригінальною методикою	Змінна за адаптованою методикою
1	Індекс освіти (Education and Human Resources)	
1.1	Середня тривалість навчання	Індекс освіти за методикою розрахунку Індексу розвитку людського потенціалу
1.2	Охоплення середньою освітою	Відношення кількості осіб, які здобувають середню освіту, до загальної кількості осіб, які навчаються
1.3	Охоплення вищою освітою	Відношення кількості осіб, які здобувають вищу освіту, до загальної кількості осіб, які навчаються
2	Індекс інновацій (The Innovation System)	
2.1	Роялті та ліцензійні збори (платежі та надходження)	Витрати підприємств
2.2	Патентні заявки, надані до Бюро реєстрації патентів і торговельних марок США	Подано заявок на видачу охоронних документів
2.3	Статті в науково-технічних журналах	Кількість статей у наукових фахових виданнях
3	Індекс інформаційних і комунікаційних технологій (Information and Communication Technology ICT)	
3.1	Кількість телефонів на 1 тис. ос.	Забезпеченість телефонними апаратами (основні телефонні апарати міської та сільської мережі)
3.2	Кількість ком'ютерів на 1 тис. ос.	Кількість персональних комп'ютерів у домогосподарствах
3.3	Кількість інтернет-користувачів на 1 тис. ос.	Кількість абонентів мережі Інтернет

Джерело: розробка автора

ків Індексу економіки знань і рейтинг регіонів за даним індексом у 2009-2011 рр. наведено в таблиці 3.

За значенням Індексу економіки знань усі регіони повинні розподілитися за десятьма рівними інтервалами у такий спосіб, щоб 10 % регіонів із найкращим значенням Індексу потрапили до першого інтервалу (9<ІЕЗ≤10). Наступні 10 % регіонів із найкращим значенням Індексу до другого інтервалу (8<ІЕЗ≤9) і т.д.

У результаті розподілу, наведеного в табл. 4, жоден із регіонів у період 2009-2011 рр. не потрапив до першого інтервалу (9<ІЕЗ≤10). До другого інтервалу (8<ІЕЗ≤9) в період 2009-2011 рр. увійшло два регіони: м. Київ та Харківська область, які за значенням Індексу економіки знань щороку займали відповідно 1 та 2 місце рейтингу. Третій інтервал (7<ІЕЗ≤8) включає три регіони: м. Севастополь, Одеська та Дніпропетровська області, які щороку мали від 3 до 5 позиції рейтингу. Четвертий інтервал (6<ІЕЗ≤7) у різні роки включає від одного до трьох регіонів. У 2011 р. до нього увійшло два регіони: Запорізька та Миколаївська області з 6 і 7 місцем відповідно. У 2009 р. до цього інтервалу, крім Запорізької (7 місце), увійшли Полтавська (6 місце) та Львівська (8 місце) області. До п'ятого інтервалу (5<ІЕЗ≤6) в різні роки входило від 4 до 6 регіонів. У 2011 р. до нього увійшло шість регіонів: АР Крим (12 місце), Донецька (10 місце), Львівська

Таблиця 3

Індекс економіки знань регіонів України у 2009-2011 роках

№	Регіони	Значення Індексу економіки знань			Зміна значення (Δ)	Рейтингові місця регіонів			Зміна значення (Δ)
		2009	2010	2011	2009-2011	2009	2010	2011	2009-2011
1	АР Крим	5,83	5,54	5,13	-0,70	10	10	12	-2
2	Вінницька	4,83	4,65	4,09	-0,74	13	15	19	-6
3	Волинська	2,61	2,78	2,66	0,05	27	27	27	0
4	Дніпропетровська	7,07	7,38	7,38	0,30	5	5	5	0
5	Донецька	5,58	5,42	5,46	-0,12	11	11	10	1
6	Житомирська	3,01	3,44	2,88	-0,12	26	24	26	0
7	Закарпатська	3,18	3,02	2,93	-0,25	24	25	25	-1
8	Запорізька	6,45	6,62	6,87	0,43	7	6	6	1
9	Івано-Франківська	4,04	3,83	3,80	-0,24	21	21	22	-1
10	Київська	4,00	4,62	4,86	0,86	22	16	14	8
11	Кіровоградська	3,05	2,85	3,42	0,37	25	26	24	1
12	Луганська	4,52	5,23	5,51	0,99	16	12	9	7
13	Львівська	6,13	5,92	5,38	-0,75	8	7	11	-3
14	Миколаївська	5,91	5,60	6,14	0,22	9	9	7	2
15	Одеська	7,55	7,73	7,50	-0,05	3	4	4	-1
16	Полтавська	6,54	5,81	5,64	-0,91	6	8	8	-2
17	Рівненська	3,37	3,83	3,57	0,21	23	22	23	0
18	Сумська	4,34	4,76	5,04	0,69	17	14	13	4
19	Тернопільська	4,25	3,71	4,44	0,19	20	23	18	2
20	Харківська	8,06	8,14	8,06	-0,01	2	2	2	0
21	Херсонська	4,65	4,79	4,70	0,04	14	13	16	-2
22	Хмельницька	4,28	4,37	3,95	-0,33	19	18	20	-1
23	Черкаська	4,57	3,91	3,87	-0,70	15	20	21	-6
24	Чернівецька	5,02	4,47	4,73	-0,29	12	17	15	-3
25	Чернігівська	4,30	4,17	4,46	0,17	18	19	17	1
26	м. Київ	8,44	8,62	8,63	0,18	1	1	1	0
27	м. Севастополь	7,43	7,81	7,92	0,49	4	3	3	1

Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних Державної служби статистики України [13]

(11 місце), Луганська (9 місце), Полтавська (8 місце), Сумська (13 місце) області. Шостий інтервал (4<ІЕЗ≤5) у період 2009-2011 рр. включає найбільшу кількість регіонів, у різні роки до нього входило від 6 до 10 регіонів. У 2011 р. до цього інтервалу увійшли шість регіонів: Вінницька (19 місце), Київська (14 місце), Тернопільська (18 місце), Херсонська (16 місце), Чернівецька (15 місце), Чернігівська (17 місце) області. До сьомого інтервалу (3<ІЕЗ≤4) в період 2009-2011 рр. входило від 4 до 6 регіонів. У 2011 р. до нього увійшло п'ять регіонів: Івано-Франківська (22), Кіровоградська (24), Рівненська (23), Хмельницька (20), Черкаська (21) області. Восьмий інтервал (2<ІЕЗ≤3) включає в різні роки від 1 до 3 регіонів. У 2011 р. до нього увійшло три регіони: Волинська (27), Житомирська (26), Закарпатська (25) області.

Розподіл регіонів за інтервалами подано в табл. 4.

Таблиця 4

Розподіл регіонів за інтервалами у 2009-2011 роках

Інтервали ІЕЗ	2009		2010		2011		2009-2011(Δ)
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість
від 0 до 1	0	0	0	0	0	0	0
від 1 до 2	0	0	0	0	0	0	0
від 2 до 3	1	4	2	7	3	11	2
від 3 до 4	4	15	6	22	5	19	1
від 4 до 5	10	37	7	26	6	22	-4
від 5 до 6	4	15	6	22	6	22	2
від 6 до 7	3	11	1	4	2	7	-1
від 7 до 8	3	11	3	11	3	11	0
від 8 до 9	2	7	2	7	2	7	0
від 9 до 10	0	0	0	0	0	0	0
Усього	27	100	27	100	27	100	-

Джерело: складено автором на основі табл. 3

За період 2009-2011 рр. у тринадцяти регіонах спостерігається негативна тенденція зміни Індексу економіки знань. Одинадцять регіонів погіршили свої позиції в загальному рейтингу, втративши від 1 до 6 позицій, із яких сім регіонів перемістилися до нижчого інтервалу. Натомість, у чотирнадцяти регіонах спостерігається позитивна тенденція зміни Індексу економіки знань. Десять регіонів покращили свої позиції в загальному рейтингу, піднявшись на 1-8 позицій.

Висновки

У результаті дослідження за розрахованим значення Індексу економіки знань встановлено, що у 2009-2011 рр. 44-52 % регіонів України знаходилися в інтервалах середніх можливих значень індексу (4<ІЕЗ≤6), 19-30 % регіонів знаходилися в інтервалах нижче середніх можливих значень індексу, 15-22 % регіонів входили до інтервалів вище за середні значення індексу (6<ІЕЗ≤8) та 7 % регіонів мали високі значення індексу. Це свідчить про середній рівень готовності регіонів України до переходу на модель розвитку, яка заснована на знаннях. Позитивним моментом є те, що жоден із регіонів не має значення Індексу економіки знань нижче 2, що відповідає інтервалам низьких значень індексу. За розрахунками Світового банку, значення Індексу економіки знань по Україні в цілому становить 5,73 [12], що підтверджує достовірність регіональних результатів дослідження.

Література

1. *Бажал Ю. М.* Знаннєва економіка − економіка конкурентоспроможності // Інформаційне суспільство. Шлях України. − К., Бібліотека інформаційного суспільства, 2004. − С. 219-224.
2. *Бажал Юрій.* Інформаційна економіка // Роль інформації у формуванні ринкової економіки : Монографія / Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук та ін. ; за заг. ред. І. Розпутенка. − К. : К.І.С., 2004. − С. 33-57.
3. *Геєць В. М.* Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К. : Основа, 2006. – 592 с.
4. *Геєць В. М.* Характер перехідних процесів до економіки знань (початок) / В. М. Геєць // Економіка України. −2004. − № 4. − С. 4-14.
5. *Мельник Л. Г.* Информационный вектор социально-экономического развития : ретроспективный анализ / Л. Г. Мельник, В. Н. Авдасев, Б. Л. Ковалев // Социально-экономические проблемы информационного общества : монография / под ред. д-ра экон. наук,

проф. Л. Г. Мельника, канд. экон. наук М. В. Брюханова. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2010. – Вып. 2. – С. 776-791 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/716 – (актуально на 07.08.2013 р.).

6. *Мельник Л. Г.* Информационная экономика : учебное пособие / Л. Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2003. – 288 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/2458 – (актуально на 07.08.2013 р.).

7. *Федулова Л. І.* Державна політика розбудови економіки знань: особливості в реалізації антикризової стратегії / Л. І. Федулова, Т. М. Корнєєва // Фінанси України. – 2009. – № 10. – С. 3-17.

8. *Федулова Л. І.* Концептуальні засади державної політики розбудови економіки знань / Л. І. Федулова, Т. М. Корнєєва // Проблеми науки. – 2011. – № 1. – С. 2-10.

9. *Чухно А. А.* Інституціонально-інформаційна економіка: підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко / за ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – 687 с.

10. *Чухно А. А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.

11. *Іванова В. В.* Економіка, заснована на знаннях, та економіка знань : адекватність використання категорій / В. В. Іванова // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 3. – С. 47-54.

12. Knowledge Assessment Methodology 2012 / The World Bank. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://worldbank.org/kam – (актуально на 07.08.2013 р.).

13. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – 2009-2011. – Режим доступу : http:// ukrstat.gov.ua

УДК 334:723

О. В. Ковальова
аспірант кафедри
економічної теорії і державного управління,
Донецький національний технічний університет

Державно-приватне партнерство та його особливості в Україні

У статті розглянуто сутність і соціально-економічну роль державно-приватного партнерства. Обґрунтовано необхідність його здійснення для розвитку економіки України. Визначено основні ознаки та принципи, яким повинно відповідати становлення та розвиток державно-приватного партнерства. Виявлено основні проблеми, що ускладнюють застосування державно-приватного партнерства в Україні, та надано рекомендації щодо їх усунення.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, державне управління, приватний сектор, ризик.

О. В. Ковалёва
аспирант кафедры
экономической теории и государственного управления,
Донецкий национальный технический университет

Государственно-частное партнерство и его особенности в Украине

В статье рассмотрена сущность и социально-экономическая роль государственно-частного партнерства. Обоснована необходимость его осуществления для развития

экономики Украины. Определены основные признаки и принципы, которым должно отвечать становление и развитие государственно-частного партнерства. Выявлены основные проблемы, препятствующие применению государственно-частного партнерства в Украине, и даны рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, государственное управление, частный сектор, риск.

O. Kovalyova
graduate student
of economic theory and public administration department,
the Donetsk National Technical University

Public-private partnership and its features in Ukraine

The article deals with the essence of the concept and social and economic role of public-private partnership. It demonstrates the necessity of public-private implementation for the development of Ukraine's economy. The main features and principles, according to which public-private partnership must be established and developed, have been determined in this article. Also it reveals the main problems that hinder the use of public-private partnership in Ukraine, and proposes the recommendations for their elimination.

Keywords: public-private partnership, public administration, private sector, risk.

Постановка проблеми

Як демонструє світова практика, необхідною умовою ефективного функціонування ринкової економіки, підвищення конкурентоспроможності країни у світі та досягнення цілей її державної політики є тісна взаємодія держави та бізнесу. Найчастіше, відсутність достатніх бюджетних коштів є перепоною на шляху реалізації державними органами влади масштабних проектів, які мають важливе стратегічне значення для соціально-економічного розвитку всієї країни. Тому ефективним інструментом залучення інвестицій у світовій практиці виявився механізм державно-приватного партнерства. Взаємодія бізнесу та влади дає змогу об'єднати їх ресурси та потенціали, що, у свою чергу, сприяє підвищенню ефективності використання наявних ресурсів, упровадженню інновацій, розподілу ризиків між державним і приватним сектором.

В Україні розвиток партнерських відносин між державою і бізнесом знаходиться на початковій стадії та існує у формі оренди, концесій, угод про реалізацію продукції тощо. Приклади успішної реалізації проектів державно-приватного партнерства в країні поки що відсутні, що обумовлено відсутністю фінансових, регуляторних, організаційних інститутів та необхідного інституційного середовища для функціонування державно-приватного партнерства. Це зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування змісту й умов розвитку державно-приватного партнерства, а також комплексного дослідження засад його реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У зарубіжній і вітчизняній літературі останнім часом приділяється багато уваги дослідженню проблем становлення та розвитку державно-приватного партнерства. Різні аспекти взаємодії держави і бізнесу аналізувалися у працях таких учених, як: Т. Веблен [10], Р. Коуз Р. [11], С. Бартенєв [12], С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі [13], А. Форфанов [14] та інші. Серед вітчизняних уче-

них слід назвати роботи С. Дідківської [5], Д. Наумова [4], О. Канової [2]. Проте актуальність зазначеної проблематики, її теоретична і практична значущість потребують продовження досліджень у цьому напрямі з урахуванням сучасних завдань і тенденцій розвитку економіки України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування сутності державно-приватного партнерства, визначення принципів його становлення та умов, необхідних для ефективного розвитку державно-приватного партнерства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Практика реалізації інвестиційних проектів спільно державою та приватним бізнесом виникла досить давно: перше будівництво каналу за концесійним принципом було здійснено у Франції ще в 1552 році. Широко застосовувалося концесійне інвестування наприкінці XIX − на початку XX століття, коли в багатьох країнах світу активно будувалися залізниці [1, с. 24]. Однак активізація процесу державно-приватного партнерства відбулася наприкінці XX ст., коли було створено його британську модель – «приватну фінансову ініціативу» (Private Financing Initiative) для залучення приватних інвестицій у будівництво великих державних об'єктів. Особливістю британської моделі стало використання державно-приватного партнерства у сферах традиційної державної відповідальності – об'єктах загального користування (громадський транспорт, комунальна інфраструктура, соціальна інфраструктура, об'єкти культури, історичні пам'ятки тощо) і суспільних послугах (ремонт, реконструкція та утримання об'єктів загального користування, прибирання території, житлово-комунальне господарство, освіта, охорона здоров'я тощо). При цьому держава в той чи інший спосіб утримувала контроль над такими об'єктами (залишаючись власником майна) та сферами діяльності [1, с. 24].

Якщо на початку століття державно-приватне партнерство активно використовувалося лише декількома розвиненими країнами світу, то нині більшість країн, особливо тих, що розвиваються, переходять до реалізації масштабних суспільно значущих проектів на засадах державно-приватного партнерства. За даними Світового банку, найбільш активно механізми державно-приватного партнерства застосовують такі країни, як Індія, Бразилія, Мексика, Китай, а також Російська Федерація [1, с. 24]. Україна навіть не розглядається поки що серед країн, які запроваджують державно-приватне партнерство. Досвід нашої країни у використанні механізму державно-приватного партнерства на сьогодні є дуже обмеженим, неефективним і має негативне сприйняття в українському суспільстві. Проте розвиток державно-приватного партнерства набуває особливої актуальності для України, ураховуючи обмеженість бюджетних можливостей країни та наявність кризових явищ в економіці, і може перетворитися на ключовий фактор економічного реформування країни.

У науковій літературі існує ряд підходів до визначення сутності державно-приватного партнерства, якими фіксуються різні сторони цього явища. Так, деякі спеціалісти розглядають державно-приватне партнерство як форму непрямої приватизації через те, що у країнах з розвинутою економікою відбувається перерозподіл повноважень між державою та приватним бізнесом із передачею останньому широких повноважень, що пов'язані з володінням, експлуатацією, будівництвом і фінансуванням об'єктів суспільного значення. Інші науковці вважають, що державно-приватне партнерство є заміною приватизації державних об'єктів, що дає змогу, по-перше, реалізувати потенціал

підприємницької ініціативи приватного капіталу, а по-друге – зберегти контрольні функції держави в суспільно значущих секторах економіки. При цьому держава залишається власником об'єктів, залучаючи до вирішення багатьох завдань приватний капітал. Державно-приватне партнерство розглядається як форма оптимізації виконання та надання суспільству публічних благ [2, с. 27]. У Законі України «Про державно-приватне партнерство» таке партнерство визначається як «співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних і комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами» [3]. Ураховуючи, що досвід державно-приватного партнерства в Україні є невеликим, вказаний закон має рамковий характер і потребує деталізації та прийняття відповідних нормативно-правових актів, що сприятимуть поглибленню та розповсюдженню державно-приватного партнерства в Україні. Важливо, щоб у процесі розроблення цих документів українською стороною враховувалися результати світового досвіду державно-приватного партнерства.

Узагальнення існуючих підходів до розуміння сутності державно-приватного партнерства в сучасних наукових публікаціях та його визначення у нормативно-правових актах, свідчить, що публічно-приватне партнерство є формою довгострокового співробітництва між державним і приватним секторами щодо реалізації суспільно значимих проектів, під час якого відбувається поєднання ресурсів приватного сектору, його інноваційних технологій, кваліфікаційних здібностей і потенціалу державного сектору щодо економічного регулювання, політичної підтримки та захисту суспільних інтересів. Саме державно-приватне партнерство перетворюється на одну з найефективніших форм економічного співробітництва, оскільки така співпраця ґрунтується на тому, що обидві сторони отримують вигоди від об'єднання фінансових ресурсів, технологій, управлінських знань та ефективного поділу ризиків між ними заради забезпечення поступального розвитку суспільства.

До основних ознак державно-приватного партнерства належать такі [2, с. 18]:

- налагодження довготривалих відносин (від 5 до 50 років);
- визначене коло учасників – держава та приватний бізнес;
- закріплення взаємодії сторін на офіційній, юридичній основі;
- рівноправний характер взаємодії сторін;
- розподіл ризиків і фінансових результатів між державним і приватним секторами у процесі здійснення державно-приватного партнерства;
- чітко виражена публічна, суспільна спрямованість;
- забезпечення вищих техніко-економічних показників ефективної діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного;
- об'єднання, консолідація ресурсів і вкладів сторін у процесі реалізації практики державно-приватного партнерства.

Становлення та розвиток державно-приватного партнерства повинні відповідати таким принципам:

- законність (чітке встановлення на законодавчому рівні правил здійснення державно-приватного партнерства);
- змагальність (створення рівних умов для всіх потенційних бізнес-партнерів

шляхом проведення тендерів і конкурентних процедур залучення приватних структур);

- прозорість (надання державними структурами повної інформації про реалізацію, наслідки та результати державно-приватного партнерства);
- ефективний розподіл ризиків між сторонами (передавання ризику тій стороні, яка може ефективніше ним управляти);
- відповідальність (чітке встановлення відповідальності сторін державно-приватного партнерства у договірному порядку; економіко-правова та соціально-екологічна підзвітність усіх партнерів перед суспільством);
- урахування галузевої специфіки.

На сьогодні зростання актуальності вирішення проблеми створення в Україні механізму державно-приватного партнерства пояснюється тим, що завдяки акумулюванню зусиль державного та приватного секторів країна матиме змогу істотно скоротити існуючі проблеми в розвиткові базових галузей та інфраструктури економіки, підвищити рівень конкуренції в країні, зміцнити соціальну стабільність і зменшити рівень соціально-економічних ризиків. Реалізація інноваційно-інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства забезпечує змогу знизити бюджетні видатки, залучити додаткові фінансові джерела, покращити управління державними активами та запровадити новітні технології, що сприятиме зростанню інноваційної та інвестиційної складових розвитку економіки. Однак, як підтверджує здійснений аналіз, розвиток державно-приватного партнерства в Україні ускладнюється на сьогодні наявністю таких проблем:

- неготовність органів влади до партнерських відносин і реалізації проектів державно-приватного партнерства;
- відсутність достатньої законодавчої бази, що легітимізує державно-приватне партнерство та визначає економічні принципи співробітництва між державою і бізнесом;
- неефективність системи державного управління: складні та непрозорі процедури ухвалення рішень, дублювання повноважень, громіздка та витратна контролююча система; відсутність досвідчених кадрів, які могли б просувати державно-приватне партнерство з боку держави;
- політична нестабільність, що призводить до частої ротації та зниження рівня кваліфікації державних службовців; відсутність стимулюючих факторів для приватного сектору в інвестування на довгостроковій основі;
- сприйняття у середовищі українського бізнесу державно-приватного партнерства як дуже ризикованого й низькоприбуткового.

В Україні партнерство набуло безсистемного характеру, сфера застосування контрактів партнерства є досить вузькою (переважно це – енергетика, телекомунікації, водопостачання та водовідведення, портові термінали). Подолання економічного відставання нашої країни від провідних держав світу може бути досягнуто шляхом створення відповідного законодавства, визнання й дотримання учасниками державно-приватного партнерства інституційних норм і правил цивілізованого економічного поводження всіма учасниками.

Висновки

Державно-приватне партнерство – це універсальний механізм для вирішення низки довгострокових соціально-економічних завдань, забезпечення сталого розвитку національної економіки країни. Україна знаходиться на ранній стадії становлення співробітництва між державним і приватним секторами. Необхідною умовою ефективного розвитку державно-приватного партнер-

ства є проведення цілеспрямованої послідовної державної політики розвитку державно-приватного партнерства, яка повинна бути спрямована на формування загального сприятливого середовища для бізнесу, сприятливого економічного та управлінського середовища для розроблення та реалізації проектів державно-приватного партнерства. Це обумовлює необхідність вирішення таких завдань:

- удосконалення законодавчої бази регулювання відносин державно-приватного партнерства;
- удосконалення інституційного забезпечення розвитку державно-приватного партнерства;
- підвищення гарантій захисту інтересів державних і приватних партнерів у процесі розроблення та реалізації проектів; забезпечення політичної стабільності;
- проведення освітньої роботи щодо просування державно-приватного партнерства на всіх рівнях.

Література

1. *Пильтяй О.* Державно-приватне партнерство як складова національної стратегії розвитку [Електронний ресурс] / О. Пильтяй / Український центр сприяння розвитку публічно-приватного партнерства. – Режим доступу : http://www.ukrppp.com/images/stories/PPP_ Strategy_2011.pdf.

2. *Канова О. А.* Основні аспекти державно-приватного партнерства / О. А. Канова // Управління розвитком. – 2011. – № 21 (118). – С. 147-150.

3. Закон України «Про державно-приватне партнерство» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40.

4. *Наумов Д. Ю.* Державно-приватне партнерство як інструмент державного управління економікою України, розвитку ринку праці та трудового потенціалу промисловості / Д. Ю. Наумов // Економіка та держава. – 2011. − № 2.− С. 33-40.

5. *Дідківська С.* Партнерство державного та приватного секторів : тенденції та зарубіжний досвід / С. Дідківська // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – К. : Вид-во КНТЕУ. – 2009. – № 3. – С. 18-32.

6. *Мішенін Є.* Концептуальні засади розвитку механізмів державно-приватного партнерства в лісоресурсній сфері / Є. Мішенін, Г. Мішеніна // Економіст : наук. журнал. – 2010. – № 12. – С. 23-26.

7. *Варнавский В. Г.* Партнерство государства и частого сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавский ; Рос. акад. наук, Ин-т мир. экономики и междунар. отношений. – М. : Наука, 2005. – 315 с.

8. *Дерябина М.* Государственно-частное партнерство : теория и практика / М. Дерябина // Вопросы экономики : теорет. и научно-практ. журнал. – 2008. – № 8. – С. 61-77.

9. *Головінов О. М.* Державно-приватне партнерство в інноваційній сфері / О. М. Головінов // Вісник економічної науки України : науковий журнал. – 2010. – № 1 (17). – С. 47-51.

10. *Веблен Т.* Теория праздного класса / Т. Веблен ; общ. ред. В. В. Мотылева. – М. : Прогресс. − 1984.

11. *Коуз Р. Г.* Природа фирмы // Теория фирмы / Ред. В. М. Гальперин. – С-Пб. : Экономическая школа, 1993.

12. *Бартенев С. А.* Экономические теории и школы (история и современность) : Курс лекции / С. А. Бартенев. – М. : БЕК, 1996. – Гл. 6.

13. *Фишер С.* Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело Лтд, 1993. – Гл.13.

14. *Фофанов А. А.* Концепция трансакционных эффектов в неоинституционализме / А. А. Фофанов // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Сер. 5. Экономика. − 1996. − Вып. 4 (№ 26).

УДК 330.5:581.583

О. В. Кубатко
кандидат економічних наук,
Сумський державний університет

Зворотні зв'язки в системі адаптації національної економіки до кліматичних змін

У роботі проаналізовано механізми адаптації національної економіки до кліматичних змін, а також використання двох типів зворотних зв'язків: позитивного та негативного. Обґрунтовано, що дія останніх реалізується через адаптаційні та біфуркаційні процеси розвитку. Розглянуто напрями використання зворотних зв'язків та пов'язані з ними затрати перебудови соціально-економічних систем.

Ключові слова: адаптація соціально-економічних систем, національна економіка, зворотні зв'язки, зміна клімату, біфуркаційні та адаптаційні механізми розвитку.

А. В. Кубатко
кандидат экономических наук,
Сумский государственный университет

Обратные связи в системе адаптации национальной экономики к климатическим изменениям

В работе проанализированы механизмы адаптации национальной экономики к климатическим изменениям, а также использование двух типов обратных связей: положительной и отрицательной. Обосновано, что действие последних реализуется через адаптационные и бифуркационные процессы развития. В работе рассмотрены направления использования обратных связей и связанные с ними затраты перестройки социально-экономических систем.

Ключевые слова: адаптация социально-экономических систем, национальна экономика, обратные связи, изменение климата, бифуркационные и адаптационные механизмы развития.

O.Kubatko
Ph.D., Senior lecturer in Economics and Business Administration,
Sumy State University

Feed-backs in the system of adaptation of national economy to the climatic changes

The paper deals with the analysis of economic system adaptation to climate change. The use of positive and negative feedbacks is analyzed. It is stated that positive and negative feedbacks are realized through the adaptation and bifurcation processes of development. Much of the attention is paid to the practical application of positive and negative feedbacks in economic development of national economy in conditions of climate changes.

Keywords: economic system adaptation, national economy, feedback links, climate change, adaptation and bifurcation mechanism.

Постановка проблеми

Україна, як і більшість інших держав, уже почала відчувати різного роду проблеми, що виникають у результаті зміни клімату. Із намаганням їх розв'язати й підготуватися до майбутнього актуальним стало впровадження заходів і процедур, що стосуються адаптації до зміни клімату. Тема зміни клімату здобула значну підтримку в інститутах Національної академії наук України. Зокрема, Постанова Президії НАН України від 27 січня 2010 р. № 13 «Регіональні зміни клімату в Україні на фоні глобальних кліматичних процесів» визначає, що одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень повинні стати «…розвиток методологічних підходів та оцінка можливих соціально-економічних і екологічних наслідків кліматичних змін та розроблення практичних рекомендацій щодо адаптації до них» [1, с. 2-3]. Також серед пріоритетних напрямів досліджень для України визначено розроблення практичних рекомендацій щодо стратегії реагування впливу зміни клімату на економіку, стан навколишнього середовища, соціальні умови і стан здоров'я населення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням розроблення механізмів адаптації до кліматичних змін присвячені праці багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних учених: А. Ю. Лопатинської [2], Е. Е. Массея [10], В. Г. Потапенка [6], Н. Стерна [9], І. В. Трофимової [11], С. Фанкхаузера [20] , К. Е. Шурди [17] та інших. Разом з тим, наукові дослідження розвитку еколого-економічних систем в умовах кліматичних змін повинні поглиблюватися з огляду на об'єктивну необхідність узгодження економічного зростання з покращанням стану довкілля.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Економічні збитки, спричинені зміною клімату та зростанням екстремальних погодних умов другої половини XX – початку XXI ст., актуалізують проблему еколого-економічної безпеки окремих національних економік і економіки України зокрема. Залежність від кліматичних змін національної економіки обумовлена значною часткою продукції сільського господарства як у структурі виробництва, так і в структурі експорту продукції. Відкритим також залишається питання застосування методології синергетики в дослідженні проблем пом'якшення наслідків зміни клімату.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження методологічних аспектів управління еколого-економічними системами національної економіки в умовах кліматичних змін на основі використання зворотних зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зміна клімату включає всі можливі види кліматичних флуктуацій незалежно від їх походження (природного, антропологічного) та причин. Під змінами клімату розуміють будь-які відмінності в середніх значеннях метеорологічних параметрів в одному й тому ж досліджуваному регіоні (чи території). При чому, на думку дослідників [2, с. 26], середні значення показників повинні братися не менш як за декілька десятиріч. Адаптація до зміни клімату означає пристосування у природних і соціально-економічних системах як відповідь на фактичні або очікувані кліматичні впливи або їхні наслідки, що дає змогу знизити шкоду та скористатися сприятливими можливостями.

Відповідно до розробок Українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту, використовуючи зарубіжні моделі загальної циркуляції атмосфе-

ри та океану, зроблено прогноз підвищення температури повітря в Україні в усі пори року. При чому найбільший градієнт підвищення температур очікується саме взимку [3, с. 36]. У результаті вірогідним стає зменшення амплітуди річних коливань температури та згладжування річного ходу температур. Очікується також зміна режиму випадання опадів із суттєвим його зростанням у зимовий і весняний періоди та скороченням у літній та осінній періоди. Зменшення кількості опадів у теплу пору року буде супроводжуватися зростанням їх інтенсивності, що може спричинити появу раптових повеней. Зокрема, останні зміни вже досить чітко прослідковуються на території України.

Відповідно до звіту Національної метеорологічної служби Великої Британії «Наслідки зміни клімату України» [4, с. 4] прогнозоване літнє потепління скоріше за все буде пов'язане з більш високими температурами у спекотні дні, ніж із загальним потеплінням. Особливо помітно зміна клімату буде виражена на континентальній частині України (територіях, що не мають доступу до Чорного та Азовського морів). У зв'язку зі зростанням температур більш явно будуть виражені літні посухи. Для північної території України прогнозується, що до кінця XXI ст. морозний період може зменшитися на 60 днів, а сніжний період − на 50 днів (у порівнянні з середніми значеннями періоду з 1961 до 1990 р.). Також очікується зменшення річного стоку вод у басейнах річок Дніпро, Дунай унаслідок зменшення запасів ґрунтових вод. Очікується, що ґрунтові води будуть рухатися далі вглиб від поверхні. Особливо такі тенденції будуть відчутні на рівнинних місцевостях (Українські степи). Зменшення рівня ґрунтових вод і зростання сильних суховіїв, спричинених сухими східними вітрами, негативно позначиться на якості ґрунтового покрову та збільшенні площ еродованих ґрунтів.

Травень і вересень в Україні вже стали літніми місяцями, денна температура липня та серпня останні десять років часто перевищує 30° С. Значну кількість літніх температурних рекордів побито, зокрема у 2012 р. за даними Центральної геофізичної обсерваторії України побито 35 температурних рекордів у м. Києві [5; 6]. Саме згадані вище температурні рекорди можна розглядати як аналог флуктуацій стану природно-кліматичної системи, з відповідним впливом на соціально-економічну. Під флуктуаціями ми розуміємо відхилення параметрів стану системи від її середніх величин. Дослідник І. Р. Пригожин вносить істотну відмінність флуктуацій від будь-яких інших коливань параметрів системи. На його думку, флуктуації – це ті коливання, які можуть мати значний вплив на трансформацію системи, зумовивши її еволюцію. Однією з негативних флуктуацій, пов'язаних зі зміною клімату, є зменшення рівня ґрунтових вод унаслідок погіршення їх поповнення. На думку, А. А. Сергєєва [7, с. 4] основними визначальними рисами кліматичних флуктуацій на сьогодні є:

1) зростання вираженості погодних екстремумів;
2) збільшення повторюваності (частоти) небезпечних природних явищ і кліматичних аномалій;
3) зростання нестійкості (мінливості) клімату та погоди.

В умовах кліматичних флуктуацій економічні системи змушені адаптувати свою діяльність та проводити відповідні трансформаційні процеси. За оцінками спеціалістів [8-9] глобальне потепління може коштувати щорічно від 2 % втрати світового ВВП. При чому, якщо вчасно не вжити заходів, то збитки від зміни клімату будуть лише зростати. У першу чергу це пов'язано з фактом, що механізм зміни клімату вже запущений і неможливо за короткий проміжок часу перейти на випуск низькокарбонного ВВП. Таким чином, навіть в умовах вжиття рішучих заходів протидії змін клімату найближчими десятиріччями концентрація

вуглекислого газу в атмосфері буде лише зростати. З іншого боку, навіть у разі вжиття таких заходів протидії кліматичним змінам можливі позитивні зрушення очікуються не раніше ніж через кілька десятиріч. У першу чергу необхідно звернути увагу на найбільш важливі соціально-економічні та природні ризики кліматичного походження, з якими доведеться зустрітися в найближчому майбутньому (табл. 1).

Таблиця 1

Очікувані соціально-економічні та природні ризики кліматичного походження для національної економіки України

Ризики кліматичного походження	Зміст змін
Природні	Переміщення кліматичних зон; зміна моделей опадів; нестабільність погоди; зменшення біорізноманіття; зміна ареалів поширення значної кількості видів тварин і рослин (енцефалітний кліщ уже розповсюдився в більшості лісів і парків України); погіршення здоров'я населення; підвищення процесів мутагенезу бактерій, грибів, вірусів; затоплення ділянок суходолу в одних частинах і виникнення пустель в інших; нестача питної води на певних територіях (в Україні це може бути актуальним для східних і південних регіонів); збільшення кількості стихійних лих (повеней, зсувів, лісових пожеж), негативних погодних явищ (ураганів, засух, тривалих злив тощо)
Економічні	Незворотні втрати природних ресурсів на окремих територіях (водних, лісових, земельних) або значне їх зменшення; зміни територіальної структури економіки; нестача питної води, часті повені в західних частинах країни та інші природні лиха; збільшення витрат із державного бюджету (на ліквідацію наслідків природних лих; збільшення кількості непрацездатного населення; дотації сільському господарству тощо)
Соціально-економічні	Міграція та гуманітарні проблеми; збільшення міграційних потоків, спрямованих через Україну; нестача та подорожчання продуктів харчування; соціальні наслідки стихійних лих; зменшення територій, придатних для проживання

Джерело: складено автором на основі робіт [2; 6; 10; 11]

Загалом трансформація будь-яких соціально-економічних систем можлива завдяки реалізації двох класів механізмів: адаптаційних і біфуркаційних. Адаптаційні механізми реалізують функції мінливості, спадковості, добору при збереженні характерних ознак існуючої соціально-економічної системи. Прикладом реалізації адаптаційних механізмів може бути вирощування звичних для певної території сільськогосподарських культур із використанням нових технологій (крапельне зрошування, органічне землеробство тощо). Тобто адаптаційні механізми не змінюють по суті соціально-економічну систему, а лише змінюють (адаптують) спектр її діяльності. Біфуркаційні (розгалужені) механізми реалізують зазначені функції на основі формування якісно нових станів соціально-економічних систем, які втрачають характерні ознаки системи-попередниці, хоча й зберігають із нею спадкові зв'язки. Такими процесами є переорієнтація аграрних підприємств на нові види сільськогосподарської продукції з відмовою від виробництва кліматично вразливих видів.

Особливістю реалізації адаптаційних механізмів є те, що економічна система відповідає на зовнішні та внутрішні збурювання в межах заданого коридору стійкості. Межі цього коридору обумовлені фізичними можливостями системи пристосовуватися до змін зовнішнього середовища. Таким чином, параметри

потенційних змін станів системи не можуть істотно відрізнятися один від одного. Адаптація є захисною функцією економічних систем щодо зовнішнього середовища. Головним завданням реалізації адаптаційних механізмів відносно кліматичних змін є розширення коридору стійкості, розроблення якомога більшої кількості варіантів пристосування існуючих економічних систем до зовнішніх і внутрішніх збурень.

Проте варто відмітити, що адаптація економічних систем буде ефективною лише в тому разі, якщо система буде налаштована (запрограмована) на такі зміни. Саме такими повинні бути еколого-економічні системи, готовими до протидії негативним впливам зовнішнього середовища, у тому числі й кліматичним змінам. Таким чином, адаптаційні можливості не безмежні і при значних рівнях кліматичних флуктуацій потрібно використовувати більш рішучі заходи, зокрема проводити біфуркаційні зміни.

Біфуркаційні механізми порівняно з адаптаційними мають низку відмітних властивостей, що дають змогу прискорити процеси розвитку. До таких властивостей можна віднести: збільшення варіантності станів і розкиду можливих параметрів системи; невизначеність майбутнього, що пояснюється високим ступенем імовірності флуктуацій (спонтанних змін) системи; незворотність розвитку [12, с. 70-71].

Загалом реакцію та можливості економічної системи відповідати на зміни зовнішнього середовища, у тому числі й кліматичних змін, можна представити через зворотні зв'язки. У синергетичній теорії виділяються два класи зворотних зв'язків: негативний і позитивний, у окремих роботах [18, с. 155; 19, с. 22] названі механізми трактуються так. Негативний зворотний зв'язок – це реакція системи, за якої її дії у відповідь на дію фактора впливу спрямовані у протилежний бік. Тобто система намагається протидіяти впливові зазначеного фактора, послаблюючи або повністю нейтралізуючи наслідки від його дії, щоб максимально зберегти свій попередній стан. Значною мірою негативний зворотний зв'язок реалізується через адаптаційні механізми розвитку. Позитивний зворотний зв'язок – це реакція системи, коли дія системи у відповідь на дію фактора впливу спрямована в один і той самий бік. Тобто система намагається посилити наслідки впливу фактора впливу, змінюючи свій попередній стан (рівень гомеостазу). Значною мірою позитивний зворотний зв'язок реалізується через біфуркаційні механізми розвитку.

У разі реалізації механізмів негативного зворотного зв'язку енергія витрачається для підтримання стану системи на незмінному рівні, тобто для збереження існуючого рівня економічного гомеостазу (рівень виробництва, кількість працівників). У разі позитивного зворотного зв'язку система зазнає додаткових витрат на трансформацію свого стану (табл. 2).

Найбільш адекватною відповіддю економічних систем на існуючі та очікувані кліматичні зміни є формування «зеленої» національної економіки та забезпечення сталого розвитку. Основу «зеленої» національної економіки повинні становити підприємства, орієнтовані не на природні копалини, а на відновлювані види ресурсів з активізацією використання їх екологічних і соціальних функцій. Провідними секторами національної економіки в цьому повинні стати органічне землеробство, рекреаційний комплекс, альтернативна енергетика, лісове господарство, туристичний сектор, креативна економіка.

Органічне землеробство включає зниження вразливості систем ведення сільського господарства в умовах зміни клімату та базується на мінімальному порушенні ґрунту, у поєднанні з екологічним сільським господарством, утриманням

Таблиця 2

Види зворотних зв'язків у системі національної економіки у відповідь на зростання кліматичних флуктуацій

Напрямок зворотного зв'язку	Зміст дії	Вид економічних затрат
Негативний	Дії, спрямовані на дослідження впливу кліматичних змін (визначення можливих зон засухи, паводків), плани дій у разі стихійного лиха, зміна режиму землекористування	а) додаткові витрати на дослідження та забезпечення відповідних територій необхідними засобами в разі стихійного лиха; б) використання адаптованих сортів культур, будівництво зрошувальних систем, систем раннього оповіщення
Позитивний	Відмова від випуску попередніх видів продукції та перехід до випуску й реалізації нової продукції. Використання зростаючого потоку сонячної енергії через економію невідновлюваних паливних ресурсів, розвиток рекреації, вигода від триваліших сезонів вирощування нових культур	а) витрати на модернізацію виробництва, упущена вигода від виробництва та реалізації попередніх видів продукції; б) вигода від нових видів культур (повенестійкий рис, засухостійкі боби тощо); в) створення інфраструктури для рекреації та туризму

Джерело: складено автором

органічних речовин (повернення рослинних залишків у ґрунт) і різноманітних сівозмін, мікродозуванням. Розвиток адаптованих сортів рослин є вкрай актуальним, тому інвестування в різноманітні селекційні програми повинно стати одним із перспективних напрямів. Іншим важливим аспектом є управління щодо боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур.

Рекреаційні ресурси на сьогодні не достатньою мірою використовуюся в Україні, зокрема, на думку Н. В. Фоменко [13, с. 232], на сьогодні для рекреації й туризму в країні використовується близько 7 % території, при тому що природно-ресурсний потенціал земель, рекреації та туризму (у тому числі земель історико-культурного призначення) може бути істотно поліпшений якісно і збільшений кількісно. Зокрема, для цього може бути задіяно близько 15 % території країни. Розвиток рекреації сприяє екологізації способу життя, знижує вплив екологічних наслідків, є ефективним з економічної точки зору, служить природною перешкодою промислової експансії та руйнування базових екосистем, змушуючи охороняти, упорядковувати та відтворювати природний капітал, що є джерелом отримання соціальних ефектів і економічних вигод.

Що стосується лісового господарства, то, за оцінками вчених, ліс в Україні може забезпечити понад 50 різних (соціальних, екологічних та економічних) функцій [14]. У разі вирубки лісів реалізуються лише 1–2 економічні функції та губляться всі інші.

Важливим напрямом «зеленої» національної економіки є також альтернативна енергетика, яка може відіграти вирішальну роль в екологізації економічної системи країни. До найважливіших видів альтернативного палива, які мають реальні перспективи та найближчим часом можуть зробити помітний внесок у енергобаланс країни, слід віднести: біогаз, брикети і пелети, біоетанол, біодизель, шахтний метан. З усіх перелічених видів палива в Україні вже є промислові

потужності. За оцінками фахівців [15; 16], внесок згаданих напрямів «зеленої» енергетики може становити від 20 до 50 % енергобалансу країни.

Висновки

Розвиток національної економіки в умовах кліматичних змін вимагає використання двох типів зворотних зв'язків: позитивного та негативного. Дія згаданих зворотних зв'язків реалізується за допомогою адаптаційних і біфуркаційних механізмів розвитку. Перша група механізмів спрямована на мінімізацію негативного впливу зовнішнього середовища та посилення запасу міцності самої економічної системи. В умовах кліматичних змін ними є будівництво зрошувальних систем, системи захисту від повеней тощо. Друга група механізмів спрямована на зміну (перебудову) самої економічної системи в напрямі зміни зовнішнього середовища. В умовах кліматичних змін ними є використання нових сортів сільськогосподарських культур, зростання частки рекреації та зеленого туризму в Україні. Загалом пріоритетними напрямами розвитку національної економіки повинні стати органічне землеробство, рекреаційний комплекс, альтернативна енергетика, лісове господарство, туристичний сектор, креативна економіка.

Література

1. Постанова Президії національної академії наук України «Регіональні зміни клімату в Україні на фоні глобальних кліматичних процесів» від 27 січня 2010 р. №. 13. – К. – 4 с.

2. Лопатинська А. Ю. Очікувані наслідки зміни клімату / А. Ю. Лопатинська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2011. – № 5(2). – С. 26-33.

3. П'яте національне повідомлення України з питань зміни клімату. – К. : 2009. – 281 с.

4. МакКарті Р. Наслідки зміни клімату Україна / Р. МакКарті // Національна метеорологічна служба Великої Британії. – січень 2010. – 20 с.

5. Перевищення екстремумів добової температури повітря у м. Києві у 2012 р. // Офіційний сайт Центральної геофізичної обсерваторії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cgo.kiev.ua/index.php?fn=k_klimat_per&f=kyiv

6. Потапенко В. Г. Адаптація до змін клімату в контексті забезпечення економічної безпеки України / В. Г. Потапенко // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 2 (23). – С. 167-172

7. Сергеев А. А. Влияние климатических флуктуаций и их последствий на экономику, здоровье населения и комфортность его проживания на территории России / А. А. Сергеев // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2010. – № 2. – С. 1-11.

8. Weitzman Martin L. A Review of The Stern Review on the Economics of Climate Change / Martin L. Weitzman //Journal of Economic Literature. – 2007. – Vol. XLV (September). – pp. 703-724.

9. Stern Nicholas. The Economics of Climate Change / Nicholas Stern // American Economic Review: Papers & Proceedings. – 2008. – Vol. 98. – pp. 2-37.

10. Массей Ерік Е. Досвід Європейського Союзу в адаптації до зміни клімату та застосування його в Україні / Ерік Е. Масей// [пер. з англ. Артура Плесака]. – 2012. – 40 с.

11. Трофимова І. В. Адапатація до змін клімату : наслідки, вразливість, ризики / І. В. Трофимова // Екологічна безпека та природокористування. Збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 7. С. – 128-135.

12. Кубатко А. В. Влияние флуктуаций на развитие социально-экономических систем / Л. Г. Мельник, А. В. Кубатко // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 4. – С. 66-73.

13. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури. – 2007. – 312 с.

14. Ecological economics and sustainable forest management: developing atransdisciplinary approach for the Carpathian Mountains. Edited by I.P. Soloviy, W.S. Keeton.

– Lviv : Ukrainian National Forestry University Press,Liga-Pres, 2009. − 432 p. (Statistics: fig. 28, tables 67, bibliography 686).

15. Семенов В. Г. Печальный опыт продвижения в Украине биодизельного топлива / В. Г. Семенов // Энергосбережение : Всеукраинский научно-технический журнал. – 2011. – № 4. – С. 14-15.

16. Хареба В. В. Наукові аспекти виробництва біоетанолу в Україні / В. В. Хареба [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: sugar-journal.com.ua/ 17–19.pdf (актуально на 05.09.2013).

17. Шурда К. Е. Роль погодно-кліматичних факторів у розвитку агропромислового комплексу / К. Е. Шурда // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. – Одеса, 2010. – Вип. 39. – С. 391-395.

18. Мельник Л. Г. Теория самоорганизации экономических систем [Текст] : монография / Л. Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2012. – 439 с.

19. Kubatko O. V. Duality of Fluctuations in Economic Systems Development / O.V. Kubatko // Механізм регулювання економіки. – 2013. – № 2. – С. 19-23.

20. Fankhauser S. A perspective paper on adaptation as a response to climate change / S. Fankhauser // Copenhagen Consensus Center, Copenhagen Business School, Denmark. – 2009. – 15p.

УДК 338.23 (477)

Г. М. Лозова
кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В. В. Клименко
кандидат економічних наук, доцент,
Національний авіаційний університет

Розвиток адвокатування конкуренції в умовах інформаційної економіки

В статті визначено сутність і роль адвокатування конкуренції в системі конкурентної політики, проаналізовано основні напрями та механізми використання інформаційних технологій в адвокатуванні конкуренції, що виступає важливою передумовою для становлення інформаційної економіки в Україні.

Ключові слова: адвокатування конкуренції, Антимонопольний комітет України, економічна конкуренція, конкурентна політика, інформаційна економіка, інформаційні технології.

А. М. Лозовая
кандидат экономических наук, доцент,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В. В. Клименко
кандидат экономических наук, доцент,
Национальный авиационный университет

Развитие адвокатирования конкуренции в условиях информационной экономики

В статье определена сущность и роль адвокатирования конкуренции в системе конкурентной политики, определены основные направления и механизмы

использования информационных технологий в адвокатировании конкуренции, что является существенной предпосылкой для становления информационной экономики в Украине.

Ключевые слова: адвокатирование конкуренции, Антимонопольный комитет Украины, экономическая конкуренция, конкурентная политика, информационная экономика, информационные технологии.

G. Lozova
Ph.D., Associate Professor of Economic Theory Department,
Kyiv Taras Shevchenko National University

V. Klymenko
Ph.D., Associate Professor of Economic Theory Department,
National Aviation University

The Development of Competition Advocacy in an Information Economy

The nature and role of competition advocacy in the system of competition policy are defined; its objects and subjects are established. The basic directions and mechanisms for the use of information technology in competition advocacy as essential prerequisite for the development of the information economy in Ukraine are defined.

Keywords: competition advocacy, the Antimonopoly Committee of Ukraine, economic competition, competition policy, information economics, information technology.

Постановка проблеми

У сучасних умовах бурхливий розвиток науки та інформаційних технологій докорінно змінює економіку, впливає на конкуренцію як рушійну силу ринку та вимагає розширення інтелектуального потенціалу країни. Загальносвітовими тенденціями стали комп'ютеризація та інформатизація суспільства, проникнення високих технологій у всі сфери життя сучасної людини. Україна не може стояти осторонь цих процесів, тому викликом для нашої країни є включення її у глобальний інноваційний процес. У світі набуває популярності ідея створення електронного уряду, запровадження нових інформаційних підходів до управління економікою та взаємодії з суспільством на всіх рівнях державного регулювання. Така політика сприяє прозорості державного регулювання, оперативності реагування на зміну факторів економічного середовища, підвищується її ефективність у цілому. Конкурентна політика є складовою державної економічної політики. І в цій роботі ми хотіли би зупинитися на проблемі використання сучасних інформаційних технологій в адвокатуванні конкуренції в українському суспільстві. Адвокатування конкуренції означає організацію комунікації з метою просування принципів конкуренції та виступає доповненням до правозастосування. Основними завданнями адвокатування конкуренції є інформування суспільства про стан і перспективи розвитку конкурентного законодавства, про діяльність Антимонопольного комітету України (далі – АМК), основні напрями конкурентної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед сучасних вітчизняних і зарубіжних економістів, які присвятили свої праці дослідженню проблем інноваційно-технологічного розвитку економіки, конкурентної політики та адвокатування конкуренції, можна виділити, зокрема: С. Авдашеву, О. Шастістко [1; 2], В. Базилевича, Є. Балацького [3], О. Вознюка

[4; 5], В. Гейця, Б. Кваснюка [6], І. Князеву, О. Лукашенко [7], Х. Ріваса [8] та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В епоху інформатизації суспільства існує проблема в обранні дієвих інформаційних технологій, інструментів і механізмів адвокатування конкуренції в суспільстві, захисту конкуренції. На сьогодні гостро стоїть проблема підвищення ефективності конкуренції на основних соціально-важливих ринках, формування конкурентної культури в Україні.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення на основі системного аналізу головних напрямів і механізмів використання інформаційних технологій в адвокатуванні конкуренції, що виступає важливою передумовою для становлення інформаційної економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Початок XXI ст. – це період інтенсивного інформаційного розвитку, що супроводжується певною універсалізацією форм суспільного життя, запровадженням базових суспільних цінностей, масовими соціокультурними та економічними змінами, що охоплюють і державні структури, формуванням концепції європейського інформаційного суспільства.

На сьогодні сфера інформаційних технологій з річним оборотом у 2000 млрд. євро є одним із найбільш важливих напрямів економічної діяльності, що забезпечує робочі місця для 12 млн. осіб у Європі. Урядом ЄС розробляється та реалізується програма ТІС (технології інформаційного суспільства), спрямована на розбудову інформаційного суспільства в Європі. Основними документами в ТІС є документи Лісабонського (2000 р.) та Стокгольмського (2001 р.) самітів ЄС, а також план реалізації програми «Електронна Європа» (е-Європа).

Переважна більшість урядів розглядає впровадження інформаційно-комунікаційних технологій як критично важливий фактор економічного розвитку, серед них: США, Канада, Велика Британія, Росія, Китай, Індія, Японія тощо − та мають відповідні програми (зокрема, США − «національна інформаційна інфраструктура»; Британія − «інформаційна магістраль»; Росія – «електронна Росія»; Японія − «інформаційна інфраструктура»), які є одними з найвпливовіших і найскладніших механізмів державного регулювання [6, с.341-350].

Загальновідомо, що на початку ери інформатизації Україна по суті була країною, де народилася концепція інформатизації суспільства. Перші ідеї у світі щодо системної ідеології ефективного використання методів і засобів кібернетики, автоматизованих систем, інформаційно-аналітичних центрів, інформаційно-комунікаційних технологій висловлювалися саме українськими науковцями, зокрема академіком НАН України В. Глушковим, ще у 60-их роках XX століття.

На сучасному етапі базисним документом у реалізації державної політики у сфері інформатизації є Національна програма інформатизації, якою визначено стратегію розв’язання проблем забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальноекономічного значення. Крім того, Президентом України було затверджено такі документи як: укази «Про деякі заходи щодо захисту держави в інформаційній сфері» (22 квітня 1998 р.); «Про вдосконалення державного управління інформаційною сферою» (16 вересня 1998 р.); «Про вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України та

органів державної влади» (14 липня 2000 р.); «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Internet та забезпечення широкого доступу до цієї мережі» (31 липня 2000 р.); «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 липня 2001 року «Про заходи щодо захисту національних інтересів у галузі зв'язку та телекомунікацій» (23 серпня 2001 р.) та ін.

Одним із пріоритетів Національної програми інформатизації є створення загальномережевої системи з обов'язковим доступом усіх користувачів для надання необхідної інформації, насамперед, органам державної влади, які беруть учать у реалізації державної економічної політики, складовою якої є конкурентна політика та адвокатування конкуренції.

Адвокатування конкуренції (далі − АК) визначається як «набір видів діяльності антимонопольних органів, спрямованих на посилення ефективності конкурентної політики, яка здійснюється конкурентним відомством з метою сприяння розвитку конкуренції шляхом використання не примусових механізмів, а в основному за допомогою взаємодії з іншими державними суб'єктами і збільшенням поінформованості громадськості щодо переваг конкуренції» [9, с. 25]

Адвокатування конкуренції передбачає організацію комунікації з метою реалізації інтересів не тільки через органи державної влади, а й через інші ринкові структури: політичні партії, громадські організації, бізнес, відомих діячів тощо. Адвокатування конкуренції на практиці доповнює функцію антимонопольного примусу при здійсненні конкурентної політики.

Об'єктами адвокатування конкуренції виступають ті агенти, діяльність яких, з одного боку, не регулюється і не може регулюватися антимонопольним законодавством, а з іншого – справляє серйозний вплив на конкурентне середовище [2, с. 112-113]. Зокрема серед об'єктів адвокатування виділяють такі групи, як: органи влади (законодавчі органи, органи виконавчої влади та місцевого управління, суди), підприємства (бізнес середовище), споживачі, наукові та академічні кола, професійні об'єднання, засоби масової інформації та громадськість.

Основним організованим та активним суб'єктом адвокатування конкуренції виступає антимонопольне (конкурентне) відомство країни – державний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію конкурентної політики. Наприклад, в Україні це Антимонопольний комітет. На міжнародному рівні суб'єктами адвокатування конкуренції виступають міжнародні правові інституції: міжнародні конференції, конгреси, форуми та наради; міжнародні комітети та комісії; міжнародні організації.

На ефективність адвокатування конкуренції в країні впливають фактори економічного, соціально-політичного, культурного характеру. Наприклад, рівень суспільного розвитку та рівень розвитку продуктивних сил, суспільні цінності, менталітет і світогляд більшості членів суспільства, активна чи пасивна громадянська та суспільна позиція. Розробляючи Програму заходів з адвокатування конкуренції на поточний рік, для антимонопольного відомства важливо чітко оцінити рівень обізнаності суб'єктів ринку з основними положеннями та нормами антимонопольного законодавства. З цією метою потрібно організовувати моніторинг рівня обізнаності суспільства у формі відповідних опитувань різних цільових груп адвокатування конкуренції. Найбільш оперативно та повно це можна зробити, використовуючи інформаційні технології, зокрема мережу Internet, розіславши відповідні опитувальні анкети попередньо сформованій і відібраній на основі використання статистичних методів репрезентаційній групі.

Це важливо зробити на підготовчому етапі, щоб правильно визначити рівень

обізнаності об'єктів адвокатування конкуренції. Оскільки якщо рівень обізнаності щодо легальності або нелегальності дій відносно антимонопольного законодавства низький, то інформаційна кампанія в рамках Програми з адвокатування конкуренції буде мати високу ефективність, інакше результат і рівень віддачі від інвестованих у цей напрям у рамках державного бюджету коштів буде низький. Аналогічно на ступінь ефективності АК впливає і такий фактор, як рівень санкцій за порушення антимонопольного законодавства та ймовірність їх застосування. Якщо припустимо, що санкції за порушення антимонопольного законодавства з точки зору об'єктів АК не суттєві або ймовірність їх застосування досить низька, то обізнаний, добре поінформований суб'єкт ринку все одно буде порушувати норми антимонопольного законодавства, якщо такі дії принесуть йому вигоду.

Ефективність подальшої реалізації АК значною мірою залежить від якості та повноти інформації, зібраної та узагальненої антимонопольним органом та експертами в цій галузі. Для експертів, зайнятих у сфері адвокатування конкуренції, дуже важливо вміти не тільки правильно оцінити ситуацію, а й передбачити, як конкретні дії можуть вплинути на розвиток економічної конкуренції в майбутньому. Для цього АМК повинен значну увагу приділяти підготовці та підвищенню рівня кваліфікації кадрів, у тому числі у сфері інформаційних технологій. Важливим є не тільки залучення внутрішніх експертів, а й запрошення зовнішніх фахівців і науковців, створення якомога більшої кількості джерел інформації про розвиток конкуренції та формування конкурентного середовища, активніше використання офіційного сайту АМК. Актуальним є створення режиму публічних обговорень рішень, що впливають на стан конкуренції на загальнодержавних і регіональних ринках.

Крім того, як показує практика, взаємодія антимонопольного органу з іншими органами влади та регуляторами лише через формальну переписку, вимоги розробити програми, плани роботи у сфері розвитку конкуренції є малоефективною. Натомість такий інструмент, як створення робочих груп для вирішення конкретних поставлених завдань, у межах яких визначається проблематика та розробляються конкретні рішення, є набагато успішнішим. Прикладом такої успішної співпраці є взаємодія АМК з Національною комісією регулювання зв'язку [4]. Такі робочі групи можуть проводити наради та семінари в on-line режимі, що дасть змогу зекономити державні кошти та час.

Цікавим є досвід Польського антимонопольного відомством у сфері АК на основі використання сучасних інформаційних технологій. Так, було підготовлено спеціальний відеоролик про роль конкуренції, що демонструється у вільному доступі в Інтернеті на сайті YOU TUBE. Для школярів і студентів з метою ознайомлення з принципами конкуренції розробляються та поширюються відповідні комікси [10].

Для оперативного інформування про діяльність АМК використовується офіційний сайт (http://www.amc.gov.ua), який регулярно оновлюється. Протягом 2010 р. підготовлено та оприлюдненню на офіційному веб-сайті Комітету 375 інформаційних повідомлень про його рішення та діяльність. Опубліковано понад 30 тис. інформаційних матеріалів з питань роз'яснення норм законодавства про захист економічної конкуренції та практики його застосування в інтернет-виданнях, понад 500 – у друкованих засобах масової інформації. Слід зазначити, що Антимонопольний комітет України є отримувачем міжнародної технічної допомоги за проектом «Поставка IT-обладнання для інтегрування регіональної мережі Антимонопольного Комітету України» EuropeAid/129155/C/SUP/UA, який

здійснюється в Україні на кошти Європейської комісії згідно з Договором від 29 березня 2010 р. № 2010/217-296.

Співпраця через офіційний веб-сайт Антимонопольного комітету здійснюється за такими напрямами:

- для більш зручного та оперативного реагування на запити громадян діє окремо запроваджений розділ «Дискусійний форум», де відвідувачі сайту мають можливість обговорювати актуальні теми;

- створено розділ «Каталог послуг», який складається з рубрик: «Громадянам», «Юридичним особам», «Державним службовцям» і «Міжнародній спільноті». Зокрема, у рубриці «Громадянам» існує розділ «Запитання та відповіді», де розглядають найбільш актуальні для громадськості теми. У розділі «Каталог послуг»: «Громадянам» також запроваджено рубрику «Графік «гарячих» телефонних ліній» центрального апарату Комітету та його територіальних відділень;

- створено окремий розділ: «Інформація щодо звернень громадян», де постійно розміщуються дані щодо звернень громадян, які надходять до Антимонопольного комітету України;

- у розділі «Контактна інформація»: «Голова АМКУ» та «Державні уповноважені» розмішена детальна інформація про графік прийому громадян керівництвом АМК. Для більшої зручності на прийом можна записатися через інтернет-приймальню, саме для цього створено окремий розділ.

- запроваджено опитування громадської думки. Зокрема, у 2009 р. було проведено опитування громадської думки щодо необхідності введення кримінальної відповідальності за картелі. У цьому опитуванні взяли участь 1933 громадянина, серед яких 56 % відповіли «дуже потрібно», 24 % – «потрібно», 6 % – «не дуже потрібно», 12 % – «не потрібно», 2 % – «не знаю».

Досить поширеною формою АК є здійснення двостороннього діалогу, обміну думками представників АМК із громадськістю під час прямих телефонних ліній (у газеті «ВВС» та «Комсомольська правда», радіо «Свобода»), відеоконференцій та інтернет-конференцій. Важливою складовою АК є проведення роботи зі зверненнями громадян. Проблемні питання, що піднімаються у зверненнях громадян та стосуються соціально-значущих проблем, результати їх розгляду та вирішення щомісяця надаються до рубрик Урядового порталу «Заходи Уряду на звернення громадян» та «Ви запитуєте». Інформація щодо змісту, заходів цього напряму роботи знаходить своє місце в матеріалах рубрики «Вісті з регіонів», інтернет-виданнях комітету.

Під егідою АМК створена дослідна модель інтегрування інформаційних ресурсів з метою комплексних досліджень товарних ринків для захисту, розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму. Модель базується на сучасних технологіях обробки інформаційних матеріалів, надає персоналізований доступ до необхідних даних товарних ринків, забезпечує збереження різних даних із різних джерел у інформаційному сховищі, доступному користувачам у інтерактивному режимі. Під час дослідження стану конкуренції за матеріалами статистичних та інших джерел, а також інтегрованих інформаційних ресурсів інтернет-мережі щодо окремих товарних ринків пріоритетного кола також розроблено методику дослідження стану конкуренції на товарних ринках за матеріалами огляду інтегрованих інформаційних ресурсів для виявлення тенденцій розвитку ринків. Зокрема у 2010 р. здійснено удосконалення моделі інтегрування інформаційних ресурсів у ході проведення комплексних досліджень товарних ринків та апробацію цієї моделі в процесі дослідження ринку цементу.

Незважаючи на виконану роботу з адвокатування конкуренції, слід зазначити, що в українському суспільстві, за оцінками експертів, спостерігається ще досить низький рівень правових знань громадян, недостатня обізнаність із питаннями антимонопольно-конкурентної політики. Цю проблему, на наш погляд, можливо вирішити шляхом запровадження в українських школах і вищих навчальних закладах спеціальних курсів з основ конкурентної політики, проведення відкритих уроків і творчих конкурсів для молоді, щоб привернути увагу дітей та їхніх батьків до проблем захисту конкуренції. Також варто зробити дисципліну «Конкурентна політика» обов'язковою для студентів економічних та юридичних спеціальностей. Адже зростання обізнаності громадян дасть їм змогу ефективніше захищати свої права в цій сфері.

На сьогодні від громадян і бізнес-структур продовжують надходити скарги щодо несвоєчасного та незадовільного реагування на їх звернення з боку Антимонопольного комітету.

Висновки

Оскільки адвокатування конкуренції є невід'ємною складовою сучасної конкурентної політики, то основним завданням держави є створення умов для системного його розвитку в країні. Як показали дослідження, ефективність адвокатування конкуренції при застосуванні сучасних інформаційних технологій зростає в рази. Тому нами було розроблено і запропоновано ряд рекомендацій щодо підвищення ефективності адвокатування конкуренції серед відповідних об'єктів:

- розвиток базового законодавства у сфері інформаційних технологій, узгодження змісту правових норм з положеннями українського цивільного законодавства з урахуванням можливостей нових інформаційних технологій, розроблення та прийняття Конкуренційного кодексу;
- залучення професійних кадрів у сфері ІТ та організація відповідної підготовки співробітників АМК у сфері нових інформаційних технологій;
- запровадження на веб-сайті комітету можливості проглядати бази даних справ за участю АМК, що сформовані за ланцюжками (порушення, рішення, припис, адміністративні постанови, суди);
- налагодження роботи з органами державної влади, бізнес-структурами, громадянами через соціальні мережі та блоги шляхом публікації найбільш суттєвих новин комітету, анонсів заходів, посилань на цікаві статті та інтерв'ю; оперативної передачі інформації зацікавленим особам; ведення повноцінної комунікації через групу з представниками комітету тощо;публікація інформаційних буклетів, брошур і плакатів для громадян з питань конкуренції та діяльності АМК, трансляція відповідних аудіо- та відеороликів у мережі Internet;
- надання допомоги суб'єктам ринку щодо правильного оформлення їх звернень до АМК в інтерактивному режимі, посилення роботи щодо більш оперативного та повного реагування на звернення громадян;
- запровадження у вищих навчальних закладах дисципліни «Конкурентна політика» для студентів економічних та юридичних спеціальностей.

Отже, в умовах інформаційної економіки ефективність адвокатування конкуренції розвивається на базі інформаційних технологій і значною мірою залежить від якості їх інформаційного та наукового забезпечення. Тому важливою складовою інформатизації АК в Україні є забезпечення відповідного наукового супроводу та повноцінного інформаційного забезпечення цього процесу.

Література

1. Авдашева С. Конкурентная політика : состав, структура, система / С. Авдашева, А. Шаститко // Современная конкуренция. – 2010. – № 1. – С. 5-18.

2. Шаститко А. Адвокатирование конкуренции как часть конкурентной политики / А. Шаститко, С. Авдашева // Вопросы экономики. – 2005. – № 12. – С. 109-117.

3. Балацкий Е. Недостатки антимонопольного регулирования / Е. Балацкий // Экономист. − 2010. − № 5. − С. 8-11.

4. Вознюк А. Приоритеты адвокатирования конкуренции в деятельности Антимонопольного комитета Украины / А. Вознюк // Материалы Международной конференции по конкуренции под эгидой БРИК, Казань, 31 августа − 2 сентября 2009 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bric-competition.ru (02.09.2009) – Назва з екрана.

5. Вознюк О. Інструмент, який забезпечує ефективність у тривалому часовому вимірі / О. Вознюк // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2011. − № 3. – С. 45-52.

6. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : У 3 т. / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 564 с.

7. Князева И. Трансформация антимонопольной политики в политику защиты конкуренции в современных экономических условиях : монография / И. Князева, О. Лукашенко. – Новосибирск : Изд-во СибАГС : Изд-во НГТУ, 2011. – 302 с.

8. Ривас Х. Записки автора : размышления на тему знаний и политики конкуренции / Х. Ривас // Конкуренция и рынок. – сентябрь. – 2004. − № 23. – с. 4-7.

9. Advocacy and competition policy. Report prepared by the Advocacy Working Group ICN's Conference Naples, Italy, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.internationalcompetitionnetwork.org/ uploads/library/doc358.pdf.

10. Скробищ М. Адвокатирование конкуренции как фактор развития эффективной конкурентной политики / М. Скробищ // Материалы Междунар. конф. по конкуренции под эгидой БРИК, Казань, 31 августа − 2 сентября 2009 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bric-competition.ru/ page.php?id=70

УДК 658.286:658.589 (477)

Е. С. Нечіпай
аспірант кафедри фінансів та кредиту,
Запорізький національний університет

Державна підтримка інноваційної діяльності технопарків в Україні

У статті досліджено науково-технологічні парки, які поєднують науково-дослідні, технологічні та виробничі підприємства, забезпечують найшвидше впровадження результатів науково-дослідних і пошукових робіт та винаходів у промисловість і бізнес.

Ключові слова: технопарк, інновації, технополіси, інвестиційна активність, технопаркова діяльність, інноваційна політика.

Е. С. Нечипай
аспирант кафедры финансов и кредита,
Запорожский национальный университет

Государственная поддержка инновационной деятельности технопарков в Украине

В статье исследованы научно-технологические парки, которые объединяют научно-исследовательские, технологические и производственные предприятия, обеспечивают скорейшее внедрение результатов научно-исследовательских работ и инноваций в промышленность и бизнес.

Ключевые слова: технопарк, инновации, технополисы, инвестиционная активность, технопарковая деятельность, инновационная политика.

E. Nechipay
graduate student, «Finance and Credit»
Zaporizhzhya National University

Government support of technoparks innovation activity in Ukraine

The article investigates the science and technology parks, which combine research, technology and manufacturing company, provide speedy implementation of the results of research and innovation in industry and business.

Keywords: industrial park, innovation, techno, investment activity, technopark activity, innovation policy.

Постановка проблеми

У сучасному світовому господарстві науково-технічні зони об'єктивно стають новим соціальним феноменом, що активно розвивається. Науково-технологічні парки, які поєднують науково-дослідні, технологічні та виробничі підприємства, забезпечують найшвидше впровадження результатів науково-дослідних і пошукових робіт та винаходів у промисловість і бізнес. Основне завдання цих інноваційних структур − сприяти розвиткові високих і надвисоких технологій.

ТП і технополіси є своєрідними каталізаторами, які повинні сприяти утворенню наукомісткого сектору промисловості та формувати науково-технічне ядро всього господарства. Для країн з економікою перехідного типу розвиток технопарків і технополісів стає основою інноваційного механізму, що поєднує в єдиний потік генерування наукових ідей, прикладні розробки та реалізацію наукових результатів у виробництво. Аналіз світового досвіду використання наукових розробок для підвищення конкурентоспроможності продукції, вивчення особливостей створення технологічних парків і технополісів, проблем їх функціонування є дуже актуальним і перспективним для України. Це сприятиме стимулюванню інвестиційної активності та механізму ефективного використання науково-технічного, виробничого і кадрового потенціалу та може стати засобом стратегічних економічних перетворень.

Проблема соціально-економічної значимості й ефективності керування інноваційною діяльністю відноситься до недостатньо досліджених за рубежем і

мало вивчених в Україні. Перш ніж оцінити соціально-економічне значення ТП, необхідно звернутися до світового досвіду, оскільки вплив зарубіжних нововведень та інновацій може виявитися ідентичним при організації цих структур в Україні. Державна підтримка інноваційної діяльності та, зокрема, технопарків має деякі особливості.

Органи державної влади повинні сприяти насамперед створенню сприятливих умов для розвитку інноваційних процесів. Без сильної державної політики в інноваційній діяльності домогтися докорінного перелому в підвищенні конкурентоспроможності вітчизняного виробника неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналізові різних аспектів інноваційної діяльності технопарків в Україні присвятили праці відомі вітчизняні та зарубіжні дослідники, серед яких О. Блінов [1], Н. Вахтіна [2], О. Долгова, В. Третяк [6], Е. Фіяксель та інші. У них обґрунтовано механізми формування інституту інновацій в економіці, цільові функції та різноманітні форми зон спеціального призначення, питання стратегії їх розвитку, правового регулювання, державного забезпечення ефективного функціонування.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз державної підтримки інноваційної складової України щодо розвитку технопарків.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасному світовому господарстві інновації стають новим феноменом, який є важливим показником рівня економічного благополуччя. Серед діючих факторів економічного росту високорозвинутих країн, за свідченням зарубіжних дослідників і аналітиків, саме науково-технічний прогрес (НТП) займає тепер вирішальне місце в структурі факторного впливу, досягаючи іноді 80-85% (у 80-і рр. на його частку припадало 40% економічного росту цих країн) [2, с. 115]. Внесок науково-технічного прогресу в приріст валового внутрішнього продукту найбільш розвинутих країн становить, за різними оцінками, від 75% до 100%, тобто в сучасних умовах інноваційна діяльність має вирішальний вплив на макроекономічні показники.

Проблема соціально-економічної значимості й ефективності керування інноваційною діяльністю відноситься до недостатньо досліджених за рубежем і мало вивчених в Україні. Перш ніж оцінити соціально-економічне значення ТП, необхідно звернутися до світового досвіду, оскільки вплив, зарубіжних нововведень та інновацій може виявитися ідентичним при організації цих структур в Україні. Державна підтримка інноваційної діяльності та, зокрема, технопарків має деякі особливості.

Органи державної влади мають сприяти насамперед створенню сприятливих умов для розвитку інноваційних процесів. Без сильної державної політики в інноваційній діяльності домогтися докорінного перелому в підвищенні конкурентоспроможності вітчизняного виробника неможливо. В індустріально розвинутих країнах (США, Німеччина, Японія та ін.), що домоглися вражаючих економічних результатів, саме сильна державна інноваційна політика забезпечує стійкий розвиток економіки. Митна система, законодавче забезпечення, сумлінна конкуренція, охорона та захист прав на інтелектуальну власність зумовлюють у всіх учасників інноваційного процесу − учених, виробників та інвесторів − зацікавленість у швидкому використанні результатів наукових досліджень чи розробок, а також у введенні інтелектуальної власності в економічний оборот. Під

впливом інноваційних процесів змінюється структура суспільного виробництва, стабілізується екологічне становище регіонів, пом'якшуються соціальні протиріччя та конфлікти [1, с. 98].

При визначенні форм і методів державної участі в інноваційному процесі можна виділити такі принципи: [7, с. 58]

- основна функція державних органів полягає не в керівництві ходом реалізації інноваційного проекту, а в сприянні його учасникам у досягненні успіху, координації інноваційної діяльності;
- відповідність головним національним пріоритетам у господарській, соціальній, військовій, політичній, науково-технічній, економічній сферах, у забезпеченні екологічної та національної безпеки;
- державні фінансові засоби відіграють роль каталізатора для залучення недержавних інвестицій у проект, тендерів;
- надання державних кредитів під низькі відсотки із зобов'язанням направляти фінансові ресурси на кредитування інвестиційних та інноваційних проектів, що забезпечують розвиток пріоритетних виробництв;
- регулювання міжнародних і регіональних аспектів інноваційних процесів;
- формування науково-інноваційної інфраструктури: забезпечується діяльність інформаційних систем, виявляються юридичні, ділові та консультативні послуги, кадрове забезпечення інновацій;
- регулювання соціальної та екологічної спрямованості інновацій, а також підвищення суспільного статусу інноваційної діяльності;
- державна підтримка інноваційної діяльності вимагає використання виділених принципів при формуванні та розвитку технопарків України з урахуванням конкретних регіональних особливостей.

Для перебудови економіки на інноваційний шлях розвитку необхідним є створення розгалуженої інноваційної інфраструктури. Під інноваційною інфраструктурою мається на увазі весь необхідний спектр державних і приватних структур, що дають розвиток і підтримку всіх стадій інноваційного процесу. Сюди входять: виробничо-технологічні структури (технопарки, інноваційно-технологічні центри, бізнес-інкубатори), об'єкти інформаційної системи (аналітичні, статистичні центри, інформаційні бази та мережі), організації з підготовки і перепідготовки кадрів технічного менеджменту, міжнародної економіки тощо, а також фінансові структури (фонди бюджетні, позабюджетні, венчурні та страхування), системи експертизи (центри, здатні дати експертний висновок для виробників, інвесторів, страхових служб), служби патентування, ліцензування і консалтингу та систем сертифікації, стандартизації й акредитації [3].

Процес створення інноваційної структури є тривалим. У таких країнах, як США, Німеччина, Японія на це пішло 10-15 років. Створення ТП − справа не одного десятиріччя, але вона дасть змогу територіям і регіонам послідовно й у комплексі вирішувати актуальні для них соціально-економічні завдання та згодом зумовить виникнення на місцях нових науково-індустріальних міст, центрів наукомісткого виробництва та інформації, що відзначаються високим рівнем життя.

Багато елементів інноваційної інфраструктури в Україні наявні, однак були створені ще в радянський час, тому застаріли морально, оскільки розраховані на функціонування в межах СРСР. Інші ж елементи інфраструктури необхідно було створювати, на що потрібен час і засоби. Суть державної інноваційної політики на цьому етапі полягає в тому, щоб активізувати інноваційні процеси в пріоритетних напрямах розвитку економіки в окремих районах і забезпечити

більш високі темпи економічного прогресу для всієї країни. Водночас Україна має значний науково-технічний, виробничий і кадровий потенціал, визнаний у всьому світі пріоритет у низці технологічних напрямів. До них можна віднести електрометалургію, металургію якісних сплавів, порошкову металургію, лазерну, вакуумно-дугову, електронно-променеву технології, виробництво кераміки, алмазів і алмазоподібних матеріалів, конструкційних матеріалів ядерних реакторів, систем програмного забезпечення тощо.

На тлі загального падіння виробництва в Україні практично зник попит на інновації. Це призвело до того, що українська наука зазнала величезних втрат і наблизилася до кризи, яка може спричинити втрату створеного десятиріччями інтелектуального потенціалу нації. Держава практично відмовилася від функцій керування та контролю наукою.

В Україні природний ланцюг «фундаментальна наука − прикладна наука − промисловість» виявився розірваним. Створювані інновації майже не застосовуються у виробництві. Аналіз статистичної інформації, що характеризує науково-технічну та інноваційну діяльність в Україні, показав, що за період із 2005 р. по 2011 р. її активність зменшилася майже в 6 разів, а темпи зниження кількості впроваджених у виробництво новітніх технологій випереджають темпи зниження обсягів виробництва, що говорить про старіння технологічної бази виробництва за цей період [3]. Динаміку цих процесів показано на рис.

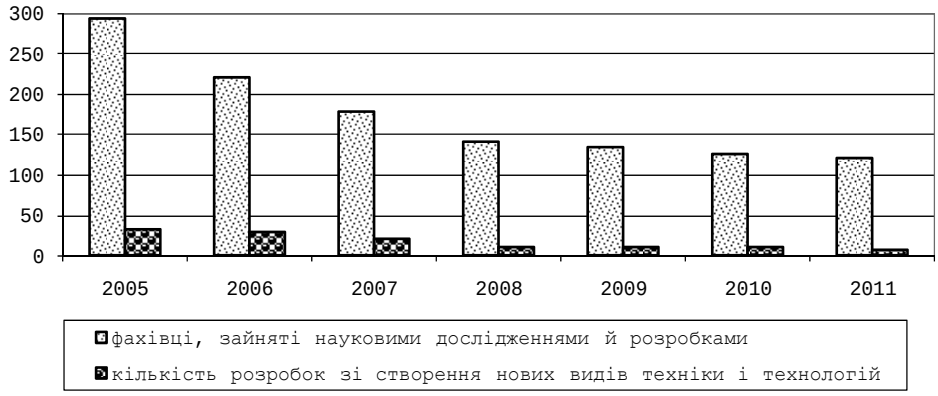

Рис. Основні показники розвитку та інноваційної діяльності в Україні з 2005 по 2011 рік
Джерело: досліджено автором на основі [4, с. 121-127]

Ця ситуація негативно впливає на науку та виробництво. Вітчизняна промисловість як основний споживач інновацій не має ресурсів для переоснащення технологій і освоєння нової продукції. Існуюча нормативно-правова база не стимулює інновації, а відсутність попиту на останні робить непотрібними наукові дослідження. У відновленні взаємодії в ланцюзі «наука − виробництво» і в запуску прискореного інноваційного механізму − суть реформ, необхідних українській економіці [4].

У зв’язку з цим одним із найцікавіших управлінських феноменів може стати нова форма науково-технічного співробітництва − технопарк, що поєднує великі промислові підприємства (корпорації), наукові та навчальні установи, дрібні інноваційні фірми, що обслуговують організації − науково-промислові конгломерати, які мають тенденцію розвитку у великі організаційні науково-виробничі популяції на основі створення різноманітних консорціумів і промислово-технологічних кластерів.

Їх значення в цьому контексті можна розглядати в декількох напрямах. По-перше, ТП можна розглядати як особливий вид спеціальних економічних зон, на території яких посилено розвивається розроблення наукомісткої продукції, формуються нові кадри. Таким чином, вони відповідають вимогам відповідності основним процесам, що відбуваються у світовому господарстві.

По-друге, наука дає стимул розвитку малого та середнього бізнесу, що дає змогу говорити про технопарки, як про форми підтримки малого підприємництва, розвиток якого дозволяє вийти на якісно новий ступінь суспільного відтворення, допоможе здійснити структурну перебудову промисловості та відіграти визначальну роль в економіці України. По-третє, саме наука має фінансові та інші додаткові можливості для ведення фундаментальних і прикладних досліджень, одержуючи таким чином велику незалежність від держави. У зв'язку з цим ТП також є привабливою формою підтримки вітчизняної науки і промисловості. По-четверте, процес розвитку цих та інших подібних утворень повинен допомогти поліпшенню досить складної екологічної ситуації в окремих регіонах України.

Законом України «Про спеціальний режим інвестиційної й інноваційної діяльності технологічних парків» передбачаються пільги, що діють перші п'ять років з часу реєстрації інвестиційного чи інноваційного проекту, що включають звільнення від оплати митних зборів і ПДВ на ввезене устаткування, від сплати зборів у Державний інноваційний фонд [11]. Фактично технопарки будуть платити податки в повному обсязі, але разом із тим ці платежі будуть не безадресно перераховані до бюджету, а акумулюватися на спеціальних рахунках технопарків. Зазначені засоби можуть використовуватися винятково на наукову та науково-технічну діяльність, розвиток науково-технологічних і дослідницьких баз підприємств. Це дасть змогу технопаркам згодом створити надійне джерело фінансування і рефінансування інноваційних та інвестиційних проектів, спрямованих на реалізацію новітніх проривних технологій. Такий механізм забезпечить цільове використання бюджетних засобів для вирішення актуальних проблем науково-технічного розвитку країни та відкриє реальні можливості внутрішнього інвестування, що взагалі не має аналогів у законодавстві України. Технопарки об'єктивно зацікавлені в тому, щоб самостійно заробляти гроші на свій розвиток. Якнайшвидше прийняття Верховною Радою відповідних змін до чинного законодавства щодо порядку оподатковування технопарків дасть їм змогу знайти визначену фінансову незалежність і перейти до самофінансування. У цих структур поки що немає початкового капіталу, тому виникає необхідність одержання кредитів у комерційних банків під високі відсотки [5].

Основну частину засобів технопарки повинні заробляти продажем нових наукомістких технологій і товарів. Тим більше, що з огляду на зарубіжний досвід і вітчизняні економічні розрахунки вже приблизно через 2-2,5 року ефект від роботи технопарку перекриває деяке умовне недонадходження до бюджету податкових і митних платежів. Важливим елементом прискореного самофінансування технопарків є те, що їхня діяльність спрямована на найбільш прибуткову, з комерційної точки зору, сферу виробництва − високотехнологічну продукцію, що має високу додаткову вартість за рахунок великої частини інтелектуальної праці. Податкові стимули для самоінвестування відносяться не до технопарків у цілому, а до конкретних проектів, що здійснюються протягом визначеного законом терміну.

Висновки

Отже, державна підтримка інноваційної діяльності технопарків в Україні є важливим моментом у наявності багатоступінчастого контролю. Науково-технічні напрями, за якими працює кожен технопарк, затверджуються Міністерством освіти і науки України та Національною академією наук України. Кожен інноваційний чи інвестиційний проект ретельно аналізується і затверджується Міжвідомчою радою, що складається з учених, фахівців і керівників ряду центральних органів виконавчої влади. Ними ж затверджується перелік устаткування, матеріалів, товарів, із яких податки та мита будуть зараховуватися на спеціальні рахунки технопарків. Правильність витрат коштів на цих рахунках контролюватимуть податкові органи.

Таким чином, економіка не буде мати перспектив, якщо не враховує головні тенденції розвитку світової науки, техніки і технологій. Одним зі способів виходу з такої кризи є опора на вітчизняну науку та наукомістке виробництво. Завданням держави на цьому етапі є прискорене розроблення мотиваційного механізму інноваційної діяльності, тісна інтеграція науково-технічного комплексу з галузями економіки та соціального життя, сферою освіти, органами державного керування і подальший розвиток технопарків в Україні.

Література

1. Блинов А. Технопарки : сущность, проблемы формирования / А. Блинов // Маркетинг. − 1997. − № 3. − С. 91-97.

2. Вахтина Н. Технопарки как форма поддержки малого предпринимательства (опыт Голландии) / Н. Вахтина, О. Долгова // Мировая экономика и международные отношения. − 1996. − № 6. − С. 130-135.

3. Інноваційний розвиток промисловості України / О. І. Волков, М. П. Динисенко, А. П. Гречан та ін. ; за ред. проф. О. І. Волкова, проф. М. П. Денисенка. – К. : КНТ, 2006. − 648 с.

4. Іжевський В. В. Економічна сутність інновацій та інноваційної діяльності підприємства / В. В. Іжевський // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2010. – Вип. 20.3. – С. 121-127.

5. Запатріна І. В. Узгодження поняття «субсидія» в законодавстві України відповідно до норм СОТ / І. В. Запатріна // Фінанси України. – 2006. − № 8. – С. 20-24.

6. Наукові парки інноваційного підприємництва. Технопарк [Текст] : монографія / І. Г. Грабар [та ін.] ; Житомирський національний агроекологічний ун-т. − Житомир : [ЖНАЕУ], 2009. − 347 с.

7. Третьяк В. П. Кластеры предприятий / В. П. Третьяк. – М. : Август Борг. – 2006. – 132 с.

8. Фияксель Э. А. Роль инновационного кластера в формировании РИС (региональной инновационной системы) / Э. А. Фияксель, М. Г. Назаров // Инновации. – 2009. – № 6 (128). – С. 86-88.

9. Федулова Л. І. Економіка знань : підручник / Л. І. Федулова ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. − К., 2009. – 600 с.

10. Діяльність технологічних парків в Україні // офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua

11. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної й інноваційної діяльності технологічних парків» // Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ligazakon.ua: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T063333.html

УДК 338.439

І. І. Румик
кандидат економічних наук,
Університет економіки та права «КРОК»

Індикатори продовольчої безпеки України

У статті здійснено кількісну оцінку й аналіз рівня продовольчої безпеки України за допомогою системи індикаторів та їх граничних (порогових) значень. Запропоновано напрями вдосконалення існуючих підходів до визначення критеріїв оцінки стану продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, критерії продовольчої безпеки, стан продовольчої безпеки.

И. И. Румык
кандидат экономических наук,
Университет экономики и права «КРОК»

Индикаторы продовольственной безопасности Украины

В статье выполнены количественная оценка и анализ уровня продовольственной безопасности Украины с помощью системы индикаторов и их граничных (пороговых) значений. Предложены пути усовершенствования существующих подходов для определения критериев оценки состояния продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, индикаторы продовольственной безопасности, критерии продовольственной безопасности, состояние продовольственной безопасности.

I. Rumyk
Assistant Professor of Finance and Banking Department,
«KROK» University

The indicators of food security of Ukraine

In the article a quantitative estimation and analysis of food strength of Ukraine security is carried out by the system of indicators and their maximum (threshold) values. The ways of improvement of existing approaches are offered for determination of estimation criteria of the food security state.

Keywords: food security, indicators of food security, criteria of food security, state of food security.

Постановка проблеми

В сучасних умовах одним із основних елементів державної політики України є забезпечення продовольчої безпеки. Зміст поняття «продовольча безпека» повинен розкриватися в системі критеріїв і показників, які дають всебічну характеристику її поточного стану, динаміки і тенденцій змін. При цьому особливо важливою є наявність формалізованих індикаторів і критеріїв, за допомогою яких можна якісно та кількісно оцінити рівень продовольчої безпеки держави та конкретного регіону. Необхідність такої системи визначається об'єктивними потребами управління продовольчою безпекою, формулювання цілей державного

регулювання агропромислового комплексу та прийняття управлінських рішень (вироблення плану дій у стратегічній і короткостроковій перспективі). Однак в Україні відсутня єдина система оцінки показників продовольчої безпеки, що ускладнює проведення реальної діагностики її стану. Тому проблема кількісного визначення стану продовольчої безпеки згідно з системою індикаторів та їх граничних значень залишається досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Продовольча безпека розглядається як один із основних елементів національної безпеки держави, що забезпечує її автономність і незалежність від суміжних країн, і досліджується багатьма вченими [1]. Питанням державного регулювання забезпечення та оцінки продовольчої безпеки приділяли увагу українські та зарубіжні вчені. Серед українських авторів слід виділити Ю. Білика, П. Борщевського, В. Гейця, Л. Дейнеко, О. Кочеткова, І. Лукінова, Р. Маркова, Г. Мостового, В. Трегобчука, В. Юрчишина та інших. Серед зарубіжних учених питаннями забезпечення продовольчої безпеки займалися В. Балабанов, Е. Борисенко, Е. Сєрова та інші.

Значний внесок у розроблення методики кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки зробили українські вчені В. Власов, Н. Волченко [2], О. Гойчук, А. Лисецький, Б. Пасхавер, П. Руснак, Р. Тринько, П. Саблук, О. Скидан [3] та багато інших. Однак питання кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки залишається дискусійним і потребує постійного моніторингу й аналізу.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Запорукою ефективності системи продовольчої безпеки є наявність процедур комплексної діагностики її стану, яка дає змогу врахувати взаємозв'язок різних чинників. Показники повинні характеризувати стан основних чинників продовольчої безпеки. Дослідник В. Власов пропонує розглядати як найважливіші чинники такі [4, с. 69]:

1) рівень і структура кінцевого споживання продуктів харчування;

2) стан продовольчого потенціалу сфер АПК і природних ресурсів сільськогосподарського призначення;

3) обсяги і структура експорту-імпорту продовольства в регіоні, які характеризують міжрегіональний аспект відтворення;

4) якість і безпека продовольства.

На думку П. Саблука, з урахуванням досвіду світової цивілізації повинна бути розроблена та всебічно виважена парадигма національної продовольчої безпеки з тим, щоб забезпечити населення країни продуктами харчування, одягом, житлом, а промисловість – сировиною. Не може вважатися економічно розвинутою і багатою держава, якщо людина в ній обмежена у продуктах харчування [5, с. 3].

На сьогодні серед вітчизняних дослідників немає єдиної точки зору щодо системи критеріїв і показників продовольчої безпеки, що дають змогу всебічно охарактеризувати стан агропромислового комплексу та ринку продовольства. Для національного рівня існують загальновизнані критерії та показники продовольчої безпеки, проте для рівня регіону першочерговим є завдання розширення кола показників і уточнення критеріїв з урахуванням специфіки регіону, рівня забезпечення продовольчої безпеки [6, с. 98; 7, с. 89].

Дотримання продовольчої незалежності може виявитися нездійсненною для багатьох регіонів. Досягнення самозабезпечення продовольством з метою забезпечення безпеки для регіонального рівня, на відміну від національного, втрачає свою гостроту. Так, прояв загроз, які зумовлені іншими регіонами або соціально-

економічною ситуацією в країні в цілому менш імовірне, ніж прояв загроз національній безпеці з боку інших держав або світових ринків. До того ж цикли відтворення продовольства на рівні регіону балансуються на національному рівні як цілісна підсистема, яка входить до соціально-економічного комплексу країни.

Тому слід переглянути й уточнити як склад критеріїв оцінки продовольчої безпеки для регіону, так і їх значення для даного рівня. При цьому повинні бути вирішені два основні питання: платоспроможна продовольча забезпеченість населення і можливість її збереження (поліпшення) в перспективі, незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз. Це дасть змогу урівноважити проблему доступності до продовольства в короткостроковій перспективі та стратегічної орієнтації на стале відтворення АПК, розвиток його потенціалу і насичення продовольчого ринку власною продукцією.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в дослідженні стану вітчизняної продовольчої безпеки на сучасному етапі розвитку держави за допомогою системи індикаторів продовольчої безпеки та їх граничних значень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави [12].

В Україні оцінка рівня продовольчої безпеки здійснюється відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, яка містить сім індикаторів [8].

Індикатори – це орієнтири розвитку, що визначають межу негативних процесів, подаючи сигнали учасникам ринку про можливі несприятливі сфери, зниження глобального рівня національної безпеки [12]. Вони дають змогу кількісно оцінити та сигналізувати про майбутню небезпеку, здійснити комплекс програмно-цільових заходів щодо стабілізації ситуації.

Критерій продовольчої безпеки – це граничний (пороговий) рівень індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація у країні (регіоні) вважається небезпечною. Граничні значення індикаторів характеризують граничні межі, нижче (вище) яких певна економічна (соціальна чи екологічна) система виходить зі стану рівноваги, розбалансовується та переходить у небезпечну для подальшого функціонування та розвитку зону. За граничні значення зазвичай приймають міжнародні еталонні, значення економічно розвинутих країн, найкращі значення за сукупністю регіонів, країн, рекомендації міжнародних організацій, світових і вітчизняних експертів, власні експертні оцінки, максимальні (мінімальні) з усієї сукупності показників. У зарубіжній науковій літературі застосовується близько 200 визначень та 450 індикаторів продовольчої безпеки [9].

Отже, якщо показник індикатора перевищує критерій, то це свідчить про відсутність загрози продовольчій безпеці України, і навпаки. Відповідно, саме критерії індикаторів продовольчої безпеки формують оціночну систему становища продовольчої безпеки країни.

Згідно з Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки визначено такі індикатори та критерії показників продовольчої безпеки [8]:

1) добова енергетичної цінності раціону людини, що визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності. Граничний критерій встановлено у

2500 ккал на добу, при цьому 55% добового раціону повинно забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження;

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою;

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна в державному резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його рівень у 17%, що відповідає 60 дням споживання;

4) економічна доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його рівень у 60%;

5) диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств із найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств із найменшими доходами;

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається в натуральному вираженні як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення;

7) продовольча незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному вираженні та ємністю його внутрішнього ринку. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його рівень у 30%.

Таким чином, у Методиці розрахунку рівня продовольчої безпеки України надано формули розрахунку семи основних індикаторів, а також визначено критерії чотирьох із них.

Натомість, у статті 11 Розділу IV проекту Закону України «Про продовольчу безпеку України» № 8370-1 надано перелік із восьми індикаторів продовольчої безпеки, показники яких відображають відсутність або наявність загрози продовольчій безпеці України, зокрема на основі критеріїв цих індикаторів як граничних показників [10]. При цьому, у законопроекті встановлено критерії лише трьох із восьми індикаторів.

Порівнюючи індикатори, передбачені в цих двох документах, варто підкреслити, що лише один із них, зокрема індикатор економічної доступності харчових продуктів, включено в обидва переліки в однаковому формулюванні. Стосовно інших індикаторів, то, наприклад, передбачений у законопроекті індикатор рівня споживання населенням харчових продуктів включає в себе два основні індикатори, закріплені в Методиці визначення основних індикаторів, а саме: забезпечення раціону людини основними видами продуктів (критерій – 17%) і добова енергетична цінність раціону людини (критерій – 2500 ккал.).

Крім того, два основні індикатори (диференціація вартості харчування за соціальними групами та ємність внутрішнього ринку окремих продуктів), що містяться в Методиці та визначають цільовий соціальних характер концепції продовольчої безпеки, взагалі не включені в законопроект. Натомість, перелік індикаторів законопроекту розширено за рахунок п’яти нових, а саме [10]:

1) фізична доступність харчових продуктів;

2) стійкість продовольчого ринку;

3) безпечність і якість харчових продуктів;

4) рівень розвитку аграрного сектору;

5) природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання.

Таким чином, відбувається зміщення акценту з індивідуального забезпечення продовольчої безпеки (забезпечення кожної людини) на загальне (забезпечення як наявність ресурсу як такого). Відповідно до законопроекту центральне місце в переліку індикаторів продовольчої безпеки, а отже, при визначенні загрози продовольчій безпеці України, займає індикатор ступеня незалежності продовольчого ринку як такий, що визначається показниками [10]:

1) продовольчої незалежності окремих видів продовольства (часткою імпорту в загальній структурі їх реалізації);

2) рівнем самозабезпеченості основними видами продовольства (достатністю запасів цих продуктів);

3) обсягом державних запасів продовольства;

4) балансом зовнішньої торгівлі продовольчими товарами.

Більше того, показник цього індикатора є ключовим для експортно-імпортної діяльності України, оскільки саме його критерій, як виняток, є підставою для введення законних експортно-імпортних обмежень або інших обмежень щодо забезпечення цілей продовольчої безпеки держави без порушення її міжнародно-правових зобов'язань, зокрема норм СОТ.

Отже, до законопроекту необхідно включити такі пропозиції щодо індикаторів продовольчої безпеки України:

1) закріпити узгоджений перелік індикаторів продовольчої безпеки, які корелювалися б із чинними та відповідали соціальному призначенню закону;

2) визначити конкретні формули обрахунку індикаторів у статті 11 Розділу IV законопроекту;

3) встановити критерії кожного з індикаторів у статті 12 Розділу IV законопроекту.

Проаналізуємо стан продовольчої безпеки України за 2007-2012 роки, ураховуючи індикатори, що містять граничні (порогові) критерії, затверджені в Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки (табл. 1) [10].

Таблиця 1

Індикатори стану продовольчої безпеки України за 2007-2012 роки

Індикатори	Порогове значення	Роки			
		2007	2009	2011	2012
Добова енергетична цінність раціону людини, ккал, у т.ч.:	2500	2940	2946	2951	2954
продукти тваринного походження;	1375	782	796	807	844
продукти рослинного походження	1125	2158	2150	2144	2110
Достатність запасів зерна у державних ресурсах, %	17	6,7	22	23	25
Економічна доступність продуктів харчування, %	60	53,2	51,8	53,1	52,0
Продовольча незалежність за окремими продуктами, %	30				
риба і рибопродукти;		71,1	65,3	66,7	71,1
плоди, ягоди і виноград;		64,0	54,2	48,3	48,1
олія рослинна всіх видів;		56,5	44,4	39,8	39,1

Джерело: складено автором на основі звітів про стан продовольчої безпеки України за 2007-2012 роки [11]

За 2007-2012 рр. відбулося покращення більшості індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки України:

1. У 2012 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2954 ккал, що на 18,2% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Порівняно із 2011 р. калорійність раціону населення України зросла на 0,1%, а в порівнянні з 2007 р. – на 0,5%. Спостерігаються значні диспропорції у споживанні окремих харчових продуктів. Як і в попередні роки, основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження. Натомість лише 28,6% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що майже у 2 рази нижче за встановлений граничний критерій (55%). Продукти тваринного походження вживаються населенням у недостатньому обсязі, скоріше за все через їх високу вартість та низьку купівельну спроможність більшості населення. При цьому, порівняно з 2011 р. кількість калорій, яку споживало населення у вигляді харчових продуктів тваринного походження, зросла на 4,6%, а в порівнянні з 2007 роком – на 7,9%.

2. Індикатор достатності запасів зерна протягом 2009-2012 рр. щороку збільшується і перевищує граничний рівень (17%), що відповідає положенням Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», ст. 9 якого визначено, що державний інтервенційний фонд повинен бути сформований у обсязі не менше 20% внутрішнього споживання. Лише у 2007 р. індикатор достатності запасів зерна становив 6,7%, що пов'язано з недостатнім обсягом зерна в державному інтервенційному фонді та більш високим рівнем середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

3. Поліпшився рівень доступності продуктів харчування для населення країни: витрати на харчування у 2012 р. становили 52% сукупних витрат домогосподарств проти 53,1% у 2011 р. та 53,2% у 2007 р. при 60-відсотковому граничному критерії.

4. Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, здійснювалося по переважній більшості груп продовольства за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Найбільш уразливими позиціями з точки зору імпортозалежності залишаються позиції «риба та рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів», частка імпорту за цими групами в загальному споживанні у 2012 р. відповідно становила 71,1; 48,1 та 39,1% при 30-відсотковому пороговому критерії цього індикатора. Значний відсоток імпорту по групі «олія рослинна всіх видів» обумовлений ввезенням тропічних олій, які не виробляються в Україні (пальмова, кокосова олії тощо), але широко використовуються у виробництві продовольчих і непродовольчих товарів вітчизняними підприємствами. При цьому внутрішній попит на олію соняшникову повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва. У 2012 р. частка імпорту риби та рибопродуктів у внутрішньому споживанні порівняно з 2011 р. збільшилася на 4,4-відсоткові пункти, що відбулося на фоні зростання споживчого попиту на таку продукцію внаслідок зниження цін на неї (за даними Держкомстату, у 2012 р. індекс цін на рибу та рибопродукти становив 98,3%). Основну частину імпорту плодово-ягідної продукції становлять екзотичні види фруктів (цитрусові, банани, фініки, ананаси тощо), питома вага яких у загальному обсязі імпорту плодово-ягідної продукції у 2012 р. становила майже 70%. Слід відмітити позитивну тенденцію до зниження імпортозалежності у 2012 р. порівняно з 2007 р. за статтею «плоди, ягоди та виноград» на 15,9-відсоткові пункти, а за статтею «олія рослинна всіх видів» – на 17,4-відсоткові пункти.

Висновки

Існуючі підходи до визначення індикаторів і критеріїв оцінки стану продовольчої безпеки вимагають подальшого вдосконалення. Ураховуючи вищевикладене, стан продовольчої безпеки країни визначається широким спектром взаємозалежних показників, які можна систематизувати в такі групи: стан забезпечення населення якісною та безпечною продукцією; рівень споживання населенням продуктів харчування; економічна та фізична доступність продовольства; стійкість продовольчого ринку та ступінь його незалежності; рівень розвитку агропродовольчої сфери; природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання.

Дослідження стану продовольчої безпеки протягом 2007-2012 рр. свідчить про покращення більшості індикаторів. Аналізовані індикатори відповідають встановленим пороговим значенням, однак, зо деякими з них виявлено значні диспропорції. Так, індикатор добової енергетичної цінності раціону людини знаходиться в межах норми (понад 2500 ккал). Разом з тим, спостерігається дисбаланс між споживанням продукції рослинного та тваринного походження. Останні менше споживаються, насамперед, через їх високу вартість та низьку купівельну спроможність більшості населення, що майже у 2 рази нижче граничного критерію. У цілому протягом досліджуваного періоду стан продовольчої безпеки покращився.

Слід зазначити, що для повного аналізу стану продовольчої безпеки доцільно враховувати й низку показників соціально-економічного характеру, які у свою чергу визначають як рівень, так і якість життя населення. Крім того, при характеристиці стану продовольчої безпеки необхідним є аналіз макроекономічних показників, адже проблема має комплексний характер і пов'язана з макроекономічним розвитком як країни в цілому, так і окремих її регіонів.

У перспективі слід перейти до застосування в Україні системи індикаторів продовольчої безпеки, запропонованих експертами Комітету з продовольчої безпеки (CFS). Це дасть можливість здійснити оцінку реального стану продовольчої безпеки, що складається в різних регіонах і країні загалом, та своєчасно здійснити відповідні заходи щодо її покращання.

Література

1. *Білорус О. Г.* Глобалізація і безпека розвитку / О. Г. Білорус, М. О. Гончаренко, О. В. Зернецька, В. А. Зленко. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.

2. *Волченко Н. В.* Сутність та поточний стан продовольчої безпеки держави / Н. В. Волченко // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Серія «Економіка та менеджмент». – Вип. 5 (56). – 2013. – С. 15-20.

3. *Скидан О. В.* Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики : проблеми інституціоналізації / О. В. Скидан // Електронне наукове фахове видання АМУ «Державне управління : удосконалення та розвиток». – 2010. – № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154

4. *Власов В. І.* Глобальна продовольча проблема / В. І. Власов. − К., 2001. − 506 с.

5. *Саблук П. Т.* Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в XXI столітті / П. Т. Саблук. – К., 2001. – 94 с.

6. *Воротін В. Є.* Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій / В. Є. Воротін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.

7. *Мостовий Г. І.* Агробізнес : державне регулювання / Г. І. Мостовий. – Харків : Основа, 2002. – 300 с.

8. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» № 1379 від 5 грудня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF

9. *Манзій І. Б.* Про показники продовольчої безпеки країни / І. Б. Манзій // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 51-56.

10. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» від 28 квітня 2011 р. № 8370-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html

11. Звіти про стан продовольчої безпеки України за 2007-2012 роки. Сайт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/file/link/187457/file/zvit2012.doc

12. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» № 60 від 2 березня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0

УДК 311.33:330.83

К. С. Степанкевич
кандидат економічних наук, доцент,
Університет економіки та права «КРОК»

Еволюція статистики як фактографічної ланки в мікроосновах сучасної макроекономіки

У статті запропоновано новий погляд на методологію статистичних висновків як на сполучну ланку в мікроосновах сучасної прикладної макроекономіки. Під цим новим кутом зору розглянуто еволюцію статистичної методології.

Ключові слова: статистика, мікроекономіка, макроекономіка, бізнес-барометр, цикли ділової активності, Кейнс, Кетле, Персонс.

К. С. Степанкевич
кандидат экономических наук, доцент,
Университет экономики и права «КРОК»

Эволюция статистики как фактографического звена в микроосновах современной макроэкономики

В статье предложен новый взгляд на методологию статистических выводов как на связующее звено в микроосновах современной прикладной макроэкономики. Под этим новым углом зрения сделан обзор эволюции статистической методологии.

Ключевые слова: статистика, микроэкономика, макроэкономика, бизнес-барометр, циклы деловой активности, Кейнс, Кетле, Персонс.

K. Stepankevych
PhD in Economics, Associate Professor,
«KROK» University

Evolution of Statistics as a Factographical Link in Microfoundations of Modern Macroeconomics

This article offers a new look at methods of statistical inference as a connecting link in microfoundations of modern applied macroeconomics. With this new insight in mind the evolution of statistical methods is reviewed.

Key words: statistics, microeconomics, macroeconomics, business-barometer, cycles of business activity, Keynes, Quetelet, Persons.

Постановка проблеми

Еволюція мікроекономіки відбувалася здебільшого дедуктивно – від ідеї загальної теорії рівноваги до побудови часткових моделей. Макроекономіка еволюціонувала іншим шляхом – переважно індуктивно [1, с. 139]. Як відомо, макроекономіка як окрема сфера економічної науки бере свій початок у 1936 р. від публікації засадничої книги Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» [2, с. 588]. Після цього сучасна макроекономіка розвивається як набір відповідних моделей, не обов'язково узгоджених із загальною теорією рівноваги – основою теоретичної мікроекономіки. Протягом 1950-х та 1960-х років прикладна макроекономіка була фактично еклектичним *ad-hoc* моделюванням, вільним від мікротеоретичних засад. Теоретично макромоделі фокусувалися на відомих кенсіанських функціях споживання та інвестицій, кембриджській і кількісній теоріях грошей. Усі вони *a priori* мали агрегований характер. Не існувало запиту на мікроекономічні теоретичні засади. Паралельно відбувався розвиток теорії статистичних висновків, яка використовує статистичні показники – агрегати мікроекономічних даних. І хоча останні тенденції в сучасній прикладній макроекономіці свідчать про зсув акцентів від пошуку мікрооснов до прагматичного *ad-hoc* моделювання, проблема мікрооснов макроекономіки не втратила актуальності. Саме статистична перевірка гіпотез, на нашу думку, є сполучною фактографічною ланкою між окремими мікроданими та макроекономічними агрегатами. У зв'язку з цим слід по-новому поглянути на етапи розвитку статистики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Одну з перших спроб ретроспективної періодизації статистики здійснив у XIX ст. Г. фон Майєр із Мюнхенського університету. Він запропонував виокремлювати в історії статистики два паралельні та взаємопов'язані напрями [3, с. 152]. Перший – статистичне мистецтво – емпіричне спостереження стану та поведінки суспільства й просте зведення результатів для використання в державному управлінні господарством. У тогочасній континентальній традиції загальновживаним був термін «господарство», хоча нині сказали б – «економіка».

Другий напрям – специфічна статистична методологія, що, спираючись на зібраний фактичний матеріал (фактографію), з'ясовує сутність суспільних явищ і процесів, виводить закономірності досліджуваних спільнот. А це, власне, і є змістом сучасної економічної теорії. Перший з цих напрямів – статистичне мистецтво – існує протягом тисячоліть, другий – наукова статистична методологія – є витвором нової та новітньої історії.

Значний внесок у розвиток другого напряму і перетворення його в наукову математизовану методологію економічного дослідження зробили меркантилісти, фізіократи, політичні арифметики XVII-XVIII століть. М. Блауг навіть називає їх попередниками Дж. М. Кейнса [4, с. 13].

Є два погляди щодо походження і тлумачення терміна «статистика». Згідно з першим цей термін має північно-італійське походження, звідки в добу Ренесансу з'явилося нове явище – «суверенне володіння». Воно було невідоме попереднім епохам, коли існували протодержави – князівства, царства, імперії, герцогства, королівства, тощо. Нове поняття стало позначатися новолатинським словом *stato*, яким спочатку дефініціювали владу взагалі, а потім територію, якою управляли. Одночасно формувалися нові ринкові та грошові відносини [5,

с. 14], поширювались нові концепції політики, що згодом утворили особливу науку про державний устрій та управління – *ragione di stato, ratio status, disciplina de statu*, а слово *stato* стало вживатися в значенні абстрактного поняття «володіння», «держава». З північної Італії вживання слова *status* у цьому сенсі поширилось на інші країни (нім. *Staat*, англ. *state*). Разом з цими новими термінами в новолатинській мові для позначення державного діяча-управлінця, вправного в політиці, знавця стану справ у володінні, утворилося спеціальне слово *statista*. У XV-XVI ст. слово *statista* набуває широкого вжитку, а в другій половині XVI ст. вже зустрічається вираз «наука статистики» (*scienza statistica*). У XVII ст. термін «*statista»* у значенні «державна особа, фахівець зі справ державного управління» – тепер сказали б «міністр економіки» – переходить до інших мов, зокрема французької, німецької, англійської, де набуває широкого вжитку. У германських марках, невеликих володіннях, яких на території майбутньої Німеччини було близько двохсот, – зі слова *statista* було утворено похідний прикметник *statisticus*, що вживався в наукових текстах, виданих у Германії латиною. У них під словами «статистика», «статистичний» розуміли сукупність знань, набір відомостей про характерні риси держави – територію, клімат, державний устрій, населення, релігію тощо.

У середині XVIII ст. професор Геттінгенського університету Г. Ахенваль перетворив латинський прикметник на німецький іменник *Statistik*, яким назвав нову університетську дисципліну, яку викладав від 1748 р. до кінця життя. Хоча це по суті був курс державознавства, що вже майже сто років існував у германських університетах, а Г. Ахенваль був скоріше теоретиком державознавства, в історію німецької культури він увійшов як батько німецької статистики. З погляду німецькомовних науковців, він посідає таке ж місце в статистиці, як Адам Сміт, у політичній економії. Це, мабуть, перебільшення, оскільки інновації Г. Ахенваля, зводилися до двох моментів – нової термінології та нової системи опису держави. Отже, хоча і з'явився термін «статистика», він за змістом і місцем у структурі економічної науки був дуже далеким від сучасного. У кінці XVIII ст. термін «статистика» стає поширеним в інших європейських країнах, зокрема Франції періоду Просвітництва та Великої французької революції з її ідеалами свободи, рівності та братерства (*Liberté, Égalité, Fraternité*). Зміст терміна змінюється та набуває сучасного трактування. Цікаво, що в самій Італії термін «*statistica»* вживається тільки з 1802 р., а в Голландії, Данії, Іспанії, Португалії – навіть пізніше, причому в іберійських країнах тривалий час тільки як прикметник.

У Російській Імперії саме слово «статистика» в тогочасному розумінні державознавства було під забороною аж до початку XIX століття. Власне, лише наполеонівські війни сприяли певній модернізації суспільної думки імперської Росії. Слово «статистика» російською мовою вперше з'явилось у заголовку колективної праці 1795 р., яку відразу ж було заборонено і, як можна зрозуміти з вирізаних цензурою аркушів, − через певні думки про патріархальну Російську імперію та новітню Французьку революцію. Автором першої значної російськомовної теоретичної праці зі статистики був академік Імператорської академії наук К. Герман. Він у 1804 р. очолив першу кафедру статистики при Академії наук і був автором перших двох підручників зі статистики – для гімназистів і викладачів. У СРСР його навіть вважали батьком російської статистичної науки. До XIX ст. праці статистичного характеру в Російській імперії видавалися виключно іноземними мовами. Праці дослідників з інформацією про Росію заборонялися до друку або публікувалися з великим запізненням. Перші лекції зі статистики-державознавства читали представники німецької школи. Професор

Й. Рейхель від заснування Московського університету викладав у ньому латинською мовою державознавство головних європейських держав. А-Л. Шлецер, який під час перебування в Росії був професором російської історії в Петербурзькій академії наук, був першим, хто викладав статистику та запропонував наукові прийоми обробки інформації. На початку XIX ст. не лише сфера дослідження статистики розширилася, а й почали використовуватися числа (показники) і таблиці. Розуміння статистики переставало відповідати ахенвалівському поняттю «країнознавство». Перехід до нового тлумачення статистики відбувся у працях переважно англійських та частково французьких статистиків-теоретиків. Традиційне розуміння статистики змінилося спочатку у Франції, де його почали виводити від латинського слова *status* не в розумінні «держава» (французькою *État*), а в розумінні *état* – положення, становище, стан речей. Перехід до нового тлумачення був тривалим і складним, і, мабуть, ще донині залишається певна двозначність у тлумаченні статистики і як системи опису стану справ у країнах, і як специфічної методології дослідження сучасних економічних суспільств.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Тривалий час невирішеною проблемою є зв'язок між сучасними мікро- та макроекономікою, у стандартному формулюванні – відсутність мікрооснов макроекономіки. На наш погляд, такий зв'язок має місце. Однак він існує не в середині, а за межами вузької та застарілої теоретико-економічної парадигми і забезпечується залученням до економічної теорії спеціальної методологічної компоненти – економетрики. Остання, вирісши зі статистики шляхом її математизації, займається зведенням даних індивідуальних господарюючих одиниць у мікро- та макроекономічні показники-агрегати, перевіркою гіпотез, статистичними висновками. Це й робить економіку власне наукою в її сучасному розумінні. Спадковість у розвитку ідей економічної теорії можна схематично уявити як два потоки з одного витоку:

Smith – Maltus – Jevons – Marshall – Keynes – Samuelson – Friedman
Smith – Ricardo – Mill – Marx – Lenin – Stalin – Mao – Pol Pot

Стосовно спадковості статистичних ідей, то батьком сучасної статистики консенсусно вважається бельгійський статистик, математик і соціолог А. Кетле, який запровадив застосування статистичних методів дослідження у сфері соціальних наук. Йому належить ідея «середньої людини» (*average man*) або, як кажуть інколи, – середньостатистичної особи. Коли французький філософ О. Комт дізнався, що А. Кетле вживає запроваджений першим термін «соціальна фізика», то винайшов новий оригінальний термін «соціологія», батьком якої він нині і вважається. Роль А. Кетле у становленні сучасної статистики визначається, з одного боку, його теоретичним внеском як фундатора нової статистичної школи на засадах теорії ймовірності та математики, а з іншого – практичною діяльністю як організатора національного статистичного органа, ініціатора міжнародних статистичних конгресів. Кетле першим спромігся на основі масових фактичних даних продемонструвати існування закономірностей у суспільних явищах, причому на прикладах найгостріших соціальних питань. Йому, зокрема, належить відома фраза: «Люди народжуються, живуть, помирають згідно з певними законами, про які не знають і яких ніколи не вивчали» [цит. за 3, с. 127]. У Бельгії А. Кетле очолив Центральну статистичну комісію. Протягом першої половини XIX ст. в більшості країн Європи з'явились урядові статистичні служби, однак вони, як правило, належали до складу певного відомства (міністерства внутрішніх справ, міністерств торгівлі, промисловості тощо) і кожне відомство викону-

вало статистичні роботи на свій розсуд і за власними програмами. Кетле взявся за усунення розбіжностей у статистичній роботі відомств і за створення центрального статистичного органу. Він зробив визначальний внесок у програмно-методичні та організаційні питання проведення статистичних спостережень, був ініціатором першого науково-організованого перепису населення Бельгії 1846 року.

Велику увагу А. Кетле приділяв гармонізації національних статистичних систем між країнами. За його ініціативою в 1853 р. в Брюсселі відбувся перший міжнародний статистичний конгрес. Думка статистика А. Кетле про закономірності суспільно-економічних феноменів порушила питання про їх «об'єктивність» і причини. Особливий вплив учений мав на німецьких статистиків. Одним із його послідовників був прусський професор, політик і економіст А. Вагнер – прихильник ідей *Staatssozialismus* (державного соціалізму). Він підтримував Бісмарка щодо об'єднання нації під прусською егідою, пропонентом аграрного господарства, одним із перших членів антисемітської *Christlichsoziale Arbeiterpartei* (Християнсько-соціалістичної робочої партії), провідним *Kathedersozialist* (академічним соціалістом) і членом *Verein für Socialpolitik* (Товариства за соціальну політику). Вагнер не бачив різниці між фізичними законами природи та суспільними законами моралі. Його роботи були перекладені російською та мали помітний вплив на російську суспільно-політичну думку.

Учення А. Кетле про об'єктивні закономірності суспільно-економічного життя отримало широке визнання, однак його послідовники надали вченню метафізично-фаталістичного характеру, що стало об'єктом критики. Критикувалася сталість статистичних чисел у часі та пов'язані з цим проблеми свободи вибору і волі. Ця критика врешті-решт призвела до того, що вчення А. Кетле про об'єктивні закономірності суспільного життя було визнано ненауковим і відкинуто саму можливість застосування математики у статистичних дослідженнях. Відповідно, від 70-х років і до кінця XIX ст. увага статистиків концентрувалася лише на організаційних і технічних питаннях статистичної реєстрації масових явищ. Більшість статистиків того часу вважала, що нагальним є детальне всеохопне збирання даних про масові явища суспільного життя, їх нагромадження, систематизація, емпіричний опис.

Відродження теоретичних напрямів у статистичній методології відбулося завдяки працям німецького економіста і статистика В. Лексіса, спеціаліста з математичної статистики та прихильника застосування математичних методів в економіці. Учений поглиблює дослідження А. Кетле щодо застосування теорії ймовірності до вивчення демографічних процесів, зокрема смертності. Він досліджує явище дисперсії, природу статистичних рядів і може вважатися батьком статистики часових рядів (*time series analysis*) – центральної ланки сучасної макроеконометрики. Послідовником В. Лексіса був професор В. Й. Борткевич, який зробив настільки багато для розвитку вчення В. Лексіса про дисперсію і сталість часових рядів, що вчення слід, на думку багатьох, називати вченням Лексіса-Борткевича. Борткевич народився в Санкт-Петербурзі та походив з бідної шляхти. Він закінчив університет, пізніше викладав два роки в Страсбурзькому, а потім до кінця життя в Берлінському університетах. В одній з його ранніх публікацій 1898 р. «Закон малих чисел» досліджується розподіл Пуасона, і деякі історики науки навіть вважають, що розподіл Пуасона справедливіше було б називати «розподілом Борткевича». У галузі економічної теорії він запропонував корекцію схеми відтворення К. Маркса, показавши, що, хоча послідовний підхід останнього є помилковим, однак із допомогою системи одночасних рівнянь

схема Маркса може мати коректний розв'язок. Пізніше, у 1960 р., британський економіст італійського походження і соціаліст за переконаннями П. Сраффа узагальнив метод одночасних рівнянь для класичного та марксового аналізу.

Формулювання цілей статті

Цілями цієї статті є спроби показати, що сучасні методи статистики на практиці є реалізацією фундаментального зв'язку між теоретичними основами мікроекономіки та сучасною макроекономікою. Цей зв'язок має місце завдяки глибинній масовій природі статистичних економічних показників, що є мірами суспільної центральної тенденції та суспільної варіативності (дисперсії). За своєю статистичною сутністю кожен економічний показник є агрегатом, побудованим на основі вибіркової статистичної сукупності, яка зовсім не обов'язково повинна бути й ніколи не є на практиці тотальною сукупністю. З усіх практичних міркувань у статистичних висновках досить використовувати так звану велику сукупність-вибірку. У сучасній прикладній економіці перевіркою статистичних гіпотез займається економетрика.

Виклад основного матеріалу дослідження

Магістральним напрямом статистики, її меінстримом, є англо-американська школа [6]. Вона виникла в другій половині XIX ст. як біометрія і відрізняється застосуванням статистичних методів у антропологічних і біологічних дослідженнях. Представники цієї школи розробили низку нових статистичних методів, що стали важливими стандартними компонентами сучасної статистико-економетричної методології. Засновниками цієї школи були британці Ф. Гальтон і К. Пірсон. Ф. Гальтон (кузен Ч. Дарвіна) ввів у обіг термін «регресія до посередності» (*regression to mediocrity*) і був відкривачем статистичної регресії. Серед іншого, він показав, що зразки відбитків пальців людини залишаються незмінними протягом життя, запропонував визначати інтелект людини за коефіцієнтом *IQ*. Гальтон установив, що статистичний розподіл екзаменаційних оцінок на університетських іспитах має нормальний характер. Учений увів у науковий і практичний обіг невідому доти статистичну величину – медіану. Гальтону належать такі поняття як «квартилі», «децимі» та «перцентилі», а метод розрахунків останніх відомий як «Гальтонів метод перцентилів». Однак головна заслуга ученого – це основи теорії кореляції. Термін «кореляція» (від англ. *correlation* – відповідність, співвідношення) було запропоновано Ф. Гальтоном у 1888 р. в оригінальному написанні *co-relation*, що означає «ніби зв'язок» на підкреслення того, що йдеться не про загальноприйнятий на той час жорсткий функціональний зв'язок. Однак сам термін «кореляція» виник раніше – його запропонував ще в 1798 р. французький натураліст Ж. Кювьє. До розуміння кореляції близько підійшов Ч. Дарвін, але вирішальний внесок у розроблення теоретичних і прикладних засад застосування математико-статистичних методів зробив К. Пірсон, учень Ф. Гальтона. Він розробляв математичні методи для вивчення процесів спадковості та еволюції. У 1903 р. К. Пірсон заснував Біометричну лабораторію, де працювало багато всесвітньо відомих математиків-статистиків, зокрема Р. Фішер, В. Госсет, Ф. Мілс.

Як відомо, пріоритет відкриття нормального розподілу належить Абрахаму де Муавру, народженому у Франції математику, який емігрував до Англії та приватним чином у 1773 р. надрукував невеликий памфлет, що його розповсюдив серед друзів і в якому вперше в історії згадується про цей розподіл. Про памфлет невдовзі забули, а майже через століття цей розподіл було названо іменами француза де Лапласа та німця К. Ф. Гауса, які незалежно один від одного відкрили і

ввели в науковий обіг нормальний розподіл. У XIX ст. під впливом А. Кетле була поширена думка про універсальне значення нормального розподілу. Базуючись на великій кількості спостережень, можна одержати емпіричні частоти, близькі до ймовірностей, обчислених за теоретичною нормальною кривою. Розвиваючи ідеї Ф. Гальтона в теорії кореляції, К. Пірсон розробив і запровадив нові методи кореляційного аналізу. Зокрема, у 1896 р. К. Пірсон запропонував формулу лінійного коефіцієнта кореляції, названого пізніше його іменем. Для позначення емпіричного вибіркового коефіцієнта кореляції вживано літеру r – першу літеру слова *regression* на відзнаку відкриття Ф. Гальтоном тенденції регресування спадкових ознак до середніх значень. Натомість, теоретичний популяційний коефіцієнт кореляції прийнято позначати грецькою літерою ρ. К. Пірсон увів в обіг поняття «хибна кореляція» (*spurious correlation*), сутність якої полягає в логічній помилці, коли кореляцію, що є наслідком стохастичного зв'язку, плутають із теоретичним причинно-наслідковим зв'язком. Фактична наявність кореляції жодним чином не є доказом причинно-наслідкового зв'язку. Причинний зв'язок є елементом наукової гіпотези, стосується економічної теорії – мікро та макроекономіки. Факт кореляції між економічними показниками, що засвідчує наявність емпіричного зв'язку, може або не спростовувати гіпотезу про теоретичний причинно-наслідковий зв'язок або спростовувати.

Першість у дослідженні ділової активності належить американському Гарварду, у якому В. Персонс застосував статистику індексів для прогнозування економічної кон'юнктури. У Гарварді створено барометр трьох кривих (*Harvard A-B-C curves*), методи сезонного вирівнювання та елімінації тренду в часових рядах. Персонс запропонував декомпозицію часових рядів за ступенем стохастичності на чотири компоненти: детерміновану, сезонну, циклічну та випадкову складові. Однак при цьому слід розуміти, що декомпозиція часового ряду на складові компоненти не є «об'єктивною» й однозначною, а, навпаки, відображає певну модель, теоретичну конструкцію, і, за іншою моделлю, можна мати іншу декомпозицію. Методи аналізу бізнес-циклів (у тодішній термінології – цикли ділової кон'юнктури) полягають у виборі системи макроекономічних показників, які, на думку дослідника (тобто згідно з прийнятою ним моделлю), становлять основу для оцінки стану та прогнозу економічного середовища. Для виділення та елімінування трендової компоненти користувалися традиційними методами вирівнювання часових рядів, такими як графічний метод, метод плинних (ковзних) середніх, аналітичне вирівнювання за прямою лінією. Персонс запропонував методи медіани, помісячних відношень, ланцюгових індексів. Перший кон'юнктурний гарвардський бізнес-барометр В. Персонс опублікував у 1919 р. за даними двадцяти основних статистичних показників економіки США. Динаміку їх змін було проаналізовано, співставлено та синхронізовано. За синхронністю та корелятивністю їх було згруповано спочатку у п'ять, а пізніше в три групи – ринок цінних паперів (*speculation*), товарний ринок (*business*) і грошовий ринок (*money*). Першими циклічні зміни проявляються в першій групі, далі – приблизно через півроку починаються аналогічні зміни в другій групі, і ще на півроку пізніше хвиля змін доходить до третьої групи. Таким чином, перша група показників демонструє ніби випередження (*leading indicators*), а третя – запізнення (*lagging indicators*). У схематичній ілюстрації М. Калецького це представлено на рисунку.

У бізнес-циклах розрізняють періоди зростання випуску понад трендом – відновлення (*recovery*) і процвітання (*prosperity*) та скорочення випуску – рецесія (*recession*) і депресія (*depression*). Було діагностовано бізнес-цикли різної

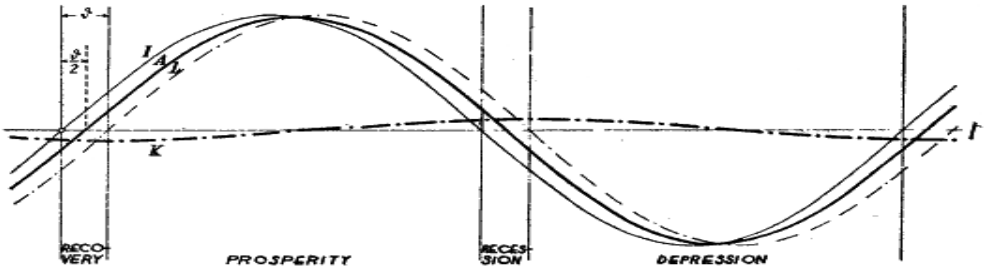

Рис. Схема циклів показників випередження (I) та запізнення (L)

Джерело: [7]

періодичності. Найкоротший – інвентарний цикл Кітчина з періодом 3-5 років, далі – цикл постійних інвестицій Жуглара в 7-11 років, потім – цикл інфраструктурних інвестицій Кузнеця у 15-24 роки. Найдовшим циклом вважається хвиля Кондратьєва у 45-60 років.

За прикладом гарвардського барометра винайдено барометри бізнес-кон'юнктури Великої Британії, Німеччини, низки інших країн, для чого створено національні економіко-статистичні центри. Кон'юнктурний інститут у 1920-х роках було створено і в СРСР, однак у 1929 р. паростки ринкової економіки було ліквідовано, взято генеральний курс на розбудову командно-адміністративної системи планового народного господарства, потреба в дослідженнях бізнес-активності та самому кон'юнктурному інституті відпала. У світі ж навпаки – дослідження ринків набували все більшої ваги як з огляду практичного прогнозування, так і щодо теоретичного економіко-статистичного осмислення макроекономічної динаміки. З цих досліджень згодом постала загальна теорія Дж. М. Кейнса.

Нині дослідження бізнес-циклів і циклів економічного зростання є провідним напрямом теоретико-економічних досліджень, де визначальну роль має макроеконометрика. Сучасним прикладом такого дослідження є вимірювання агрегованого попиту країн G20 [8, с. 46]. Ці економіки світу (за виключенням Саудівської Аравії, Бразилії, Росії та Індонезії) продукують разом понад 80% світового ВВП. Як зазначав батько економетрики Нобелевській лауреат Р. Фріш, якщо С. Джевонс свого часу мріяв про можливість квантифікувати хоча б деякі економічні закономірності, то зі становленням економетрики це стало реальністю [9, с. 24]. Саме розвиток економетрики виправдав використання математики в економічній теорії, що, у свою чергу, трансформувало економічну теорію в «об'єктивну» науку, таку ж, як і природничі науки.

Висновки

Методика статистичних висновків, завдяки агрегаційній сутності статистичних показників (як мір центральної тенденції та дисперсії), може слугувати фактографічною проміжною ланкою між мікро- та макроекономікою. До 1870-х років економічна наука розвивалася здебільшого як (у сучасній термінології) економічна статистика. Від 1870-х років до 1936 р. відбувалося два паралельних процеси – розвиток маржиналізму, який сформував ядро сучасної мікроекономічної теорії, і методів статистичних висновків, перевірки гіпотез, економетрики, аналізу часових рядів. Після 1936 р. на основі ідей Дж. М. Кейнса відбулося становлення сучасної макроекономіки. Макроеконометрика реалізує статистичний апарат перевірки гіпотез, чим з'єднує мікроекономічну теорію та прикладну макроекономіку.

Література

1. *Colander D.* The Death of Neoclassical Economics / D. Colander // Journal of the History of Economic Thought, – 2000. – Vol. 22. – №. 2. – p. 127.
2. *Злупко С. М.* Історія економічної теорії : підручник / С. М. Злупко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2005. – 719 с.
3. *Чекотовський Е. В.* Історія статистичної науки : навчальний посібник / Е. В. Чекотовський. – К. : Знання, 2011. – 495 с.
4. *Блауг М.* Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг ; пер. с англ., 4-е изд. – М. : Дело Лтд, 1994. – 720 с.
5. *Dalton G.* Economic Theory and Primitive Society / G. Dalton // American Antropologist, – 1961. – Vol. 63. – P. 1-25.
6. Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://en.wiki pedia.org/wiki/ History_ of_statistics
7. *Kalecki M.* A Macrodynamic Theory of Business Cycles / M. Kalecki // Econometrica, Journal of the Econometric Society, July 1935. – Vol. 3. – №. 3. – pp. 327-344.
8. *Onaran Ö.* and G. Galanis. Income distribution and aggregate demand: A global Post-Keynesian model / Ö. Onaran and G. Galanis // Post Keynesian Economics Study Group, Working Paper Series No. 1304, – April 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.postkeynesian.net.
9. *Alvey J.* A Short History of Economics as a Moral Science / J. Alvey // Journal of Markets and Morality, 1999. – Vol. 2. – №. 1. – pp. 53-73.

УДК 639.2/.3

Н. А. Сушко
аспирант,
Таврический национальный университет
имени В. И. Вернадского

Разработка индикаторов определения кризисного состояния (на примере отрасли)

В статье проанализированы основные теории кризисов экономических систем. Разработаны основные критерии, по которым можно определить состояние рыбного хозяйства АР Крым. Произведена оценка разработанных критериев на основании статистической информации.

Ключевые слова: кризис, рыбное хозяйство, критерий, динамика, отрасль.

Н. О. Сушко
аспірант,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Розроблення індикаторів визначення кризового стану (на прикладі галузі)

У статті проаналізовано основні теорії криз економічних систем. Розроблено основні критерії, за якими можна визначити стан рибного господарства АР Крим. Проведено оцінку розроблених критеріїв на підставі статистичної інформації.

Ключові слова: криза, рибне господарство, критерій, динаміка, галузь.

N. Sushko
PhD Student
TNU named after V. I. Vernadskiy

Development of determination indicators of crisis (on the example of industry)

The article analyzes the basic theory of crises economic systems. The main criteria by which one can identify the status of fisheries of the Crimea were developed. The estimation of the developed criteria on the basis of statistical information was conducted.

Keywords: crisis, fisheries, criterion, the dynamics of the industry.

Постановка проблемы

В настоящее время рыбный рынок Украины практически на 90% представлен импортной продукцией, что ставит страну в зависимость от европейских стран-поставщиков рыбы. Однако, об абсолютной зависимости, ставящей под угрозу продовольственную безопасность Украины, говорить нецелесообразно. Принимая во внимание опыт других стран с низким уровнем самообеспечения продовольственных потребностей населения, можно предположить, что и Украина в состоянии гарантировать продовольственную безопасность населения. В этой связи необходимо выявить основные индикаторы, достижение которых будет свидетельствовать об устойчивом функционировании рыбного хозяйства Украины.

Для определения индикаторов безубыточного функционирования отрасли необходимо проанализировать понятие «кризис».

Анализ последних исследований и публикаций

Изучением причин и природы кризисов занимались многие экономисты, среди которых У. Джевонс [1], К. Маркс [2], Й. Шумпетер [3], М. Фридмен [4], И. Фишер, Р. Хоутри [5], Ж. Сисмонди [6], Дж. Китчен [7], С. Кузнец [8], К. Жуглар и другин, а также исследователи: М. И. Туган-Барановский [9], Н. Д. Кондратьев [10], А. А. Богданов [11], Н. И. Бухарин и другие. Среди современных исследователей кризисных процессов в экономике следует отметить И. К. Ключникова [12], О. А. Молчинову, С. Ю. Глазьева, Е. Е. Румянцеву, а также украинских авторов А. Д. Чернявского, С. А. Бурого, Д. С. Мацеха, Л. О. Лигоненко и других.

Не решенные ранее части общей проблемы

Для Украины характеристика критериев кризиса наиболее актуальна, в связи с необходимостью формирования эффективной системы управления отраслями, основанной на предпринимательстве.

Формулировка целей статьи

Целью статья является разработка критериев и анализ на их основе ситуации в рыбном хозяйстве АР Крым.

Изложение основного материала исследования

Совокупность теорий кризисов можно разбить на несколько групп, исходя из причин и факторов, которые, по мнению авторов таких теорий, и вызывают кризис. Характеризуя понятие «кризис», определяют его чаще всего как одну из стадий экономического цикла (табл. 1).

Зарубежные исследователи циклического развития экономики сходятся в том, что считают кризис неизбежным этапом. Ряд ученых связывают кризис с

началом новой фазы роста благосостояния общества [3; 5; 7], другие называют его предвестником фазы депрессии, преодолев которую можно говорить об оживлении, то есть начале постепенного оздоровления и подъема экономики [4; 6; 8].

Таблица 1

Теории циклического развития экономики

Название теории	Представители теории	Признаки кризиса
Теория внешних факторов	У. Джевонс	снижение цен; гибель предприятий; потеря кредита
Теория промышленных циклов	К. Маркс, Ф. Энгельс	снижение объемов производства; превышение предложения товара над платежеспособным спросом населения; накопление запасов нереализованной продукции; банкротство предприятий; рост безработицы; снижение заработной платы; рост банковского процента
Теория нововведений	Й. Шумпетер	сворачивание инвестиций; отсутствие инноваций и нововведений
Монетарная теория	М. Фридмен	резкий спад экономической активности; снижение объема денежной массы; банкротство банков
Кредитно-денежная теория	И. Фишер, Р. Хоутри	утечка наличности из банков; снижение цен; массовые банкротства
Теория недопотребления	Ж. Сисмонди, К. Родбертус	падение объемов производства; сокращение объемов реализации; низкая заработная плата
Теория перенакопления капитала	А. Афтальон, Г. Кассель	высокая норма процента; низки темпы роста основного капитала

Источник: составлено автором на основании [1 – 8]

В развитие теории кризисов существенный вклад внес Н. Д. Кондратьев. По его мнению, кризис является болезненной формой формирования нового подвижного равновесия спроса и предложения, взамен утратившего жизненность прежнего. Кризис всегда приводит к ликвидации породивших его основных несоответствий [10, с. 319]. Исследователь отмечал, что, несмотря на тяжесть и сложность возникшего дисбаланса в экономике, кризис является нормальным спутником развития капиталистического режима [10, с. 336]. Однако, он считал необходимым осуществлять экономические исследования для построения прогнозных моделей.

В современной экономической науке кризис связывают не только с процессом спроса и предложения, но также и с проблемами в кредитно-финансовой сфере [11. с. 10]. По мнению И. К. Ключникова и О. А. Молчановой, кризис возникает из-за нарушения сроков погашения субъектами предпринимательства своих кредитных обязательств. При этом авторы симптомами приближающегося кризиса называют падение количества нововведений в финансовой сфере [11, с. 14]. Однако кризис в отрасли может возникнуть даже при благополучном функционировании и развитии финансового сектора экономики.

На основании анализа понятия «кризис», причин его возникновения и признаков появления можно спроецировать динамику основных показателей развития рыбного хозяйства для оценки его состояния и определения глубины проявляющихся кризисных явлений.

Основными индикаторами для определения кризисных явлений в отрасли, на наш взгляд, являются следующие (рис. 1).

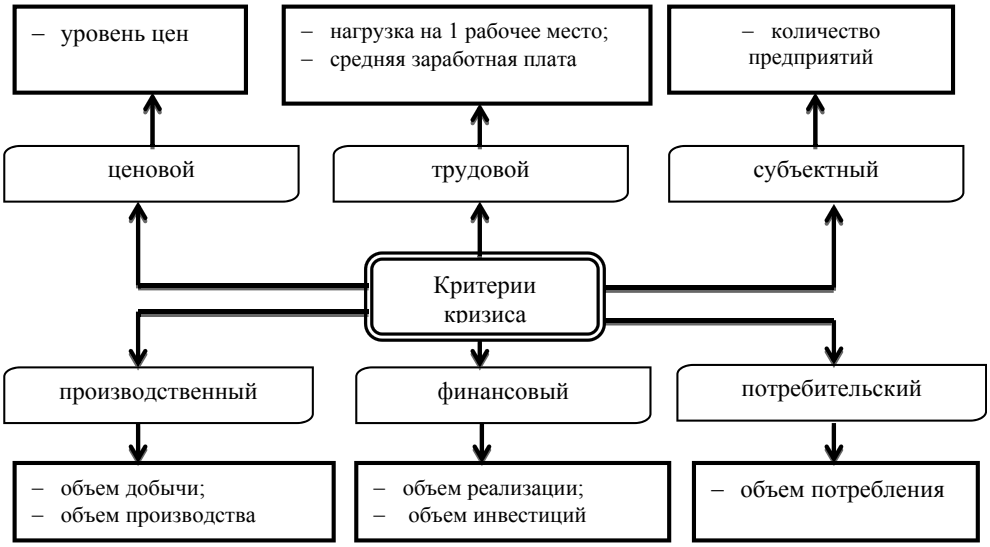

Рис. 1. Основные критерии кризиса рыбного хозяйства Украины

Источник: составлено автором

Динамика цен, представленная на рис. 2, свидетельствует о замедлении темпов роста цен на рыбу и рыбопродукцию. Сравнивая увеличение цен на рыбную продукцию с уровнем инфляции на все потребительские товары в целом по Украине, можно утверждать, что при значительном уровне инфляции цены на рыбу и рыбную продукцию оставались практически неизменными.

Такая динамика свидетельствует о низкой торговой активности предприятий рыбного хозяйства, что характеризует наличие кризиса.

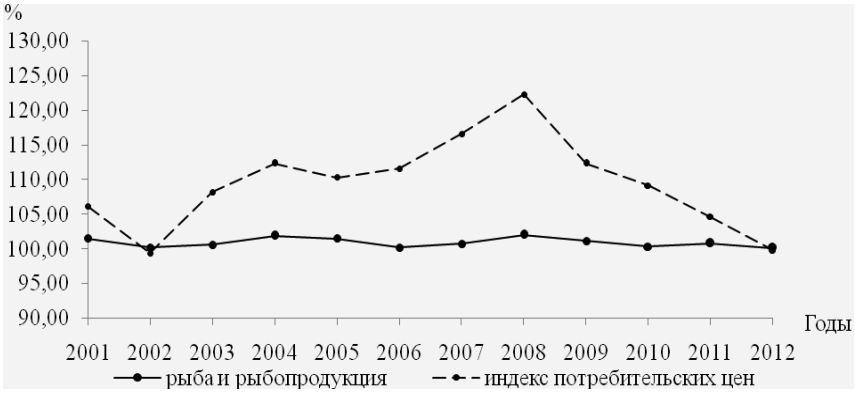

Рис. 2. Сравнение темпов роста цен на рыбу и рыбопрдукцию с индексом потребительских цен в Украине за 2001-2012 годы

Источник: составлено автором на основании [12]

Второй показатель, сигнализирующий о кризисных явлениях в отрасли, – трудовой, включающий в себя динамику заработной платы работников и уровень нагрузки на 1 рабочее место. Динамика данных показателей представлена в табл. 2.

Таблица 2

Динамика трудового критерия кризиса в рыбном хозяйстве Украины за 2001-2011 годы

Показатели	Годы										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Нагрузка на 1 раб. место по рыбному хозяйству	–	–	–	–	18	20	26	53	28	33	34
Нагрузка на 1 раб. место по всему национальному хозяйству	–	–	–	–	5	5	4	10	8	9	8
Среднемесячная заработная плата, грн.:											
по рыбному хозяйству	204	242	291	375	499	607	721	913	1028	1191	1369
по всему национальному хозяйству	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633
Минимальная заработная плата, грн.	118	140	185	205	262	350	400	515	605	869	941
Отношение среднемесячной заработной платы работников рыбного хозяйства к минимальной	1,73	1,73	1,57	1,83	1,90	1,73	1,80	1,77	1,70	1,37	1,45

Источник: составлено автором на основании [12]

По данным таблицы, рыбное хозяйство Украины характеризуется значительным уровнем безработицы, в несколько раз превышающим средние показатели по всему национальному хозяйству. Вместе с тем, уровень заработной платы также очень низкий по сравнению со средними показателями. Кроме того, превышение над минимальным уровнем заработной платы имеет тенденцию к сокращению, что говорит об относительном снижении заработной платы работников рыбного хозяйства.

Субъектный индикатор определения кризиса в рыбном хозяйстве связан с численностью субъектов предпринимательской деятельности в данной сфере. О наличии кризиса свидетельствует отрицательная динамика указаного показателя. Данные о численности действующих субъектов предпринимательства в рамках рыбной отрасли представлены в табл. 3.

Данные таблицы свидетельствуют о ежегодно происходящем росте количества действующих предприятий, осуществляющих деятельность в рамках рыбного хозяйства Украины. Однако численность государственных предприятий отрасли стремительно сокращается, что говорит о неэффективной деятельности государства как предпринимателя.

С точки зрения потребительских индикаторов оценки кризисной ситуации в отрасли динамика объемов потребления рыбы и рыбной продукции находится

Таблица 3

Данные о численности действующих субъектов предпринимательства в рыбном хозяйстве Украины за 2007-2011 годы

Организационно-правовая форма	Годы					Темп прироста 2011 г. к 2007 г., %
	2007	2008	2009	2010	2011	
Хозяйственные общества	258	281	305	317	352	36,43
Частные предприятия	107	128	139	158	175	63,55
Производственные кооперативы	11	12	13	13	14	27,27
Государственные предприятия	16	14	14	10	9	-43,75
Предприятия других форм хозяйствования	79	73	73	73	73	-7,59
Всего	471	508	544	571	623	32,27

Источник: составлено автором на основании [12]

ниже медицински рекомендуемых значений и составляет 13,4 кг на душу населения в 2011 году. Низкие показатели вызваны высокими ценами на продукцию и низкими доходами населения.

Финансовый индикатор оценки кризиса в отрасли следует воспринимать с позиции объемов реализации готовой продукции предприятиями, а также объемов инвестиций (табл. 4).

Таблица 4

Данные об объемах реализации и инвестициях в предприятия рыбного хозяйства Украины за 2001-2011 гг., млн. грн.

Показатели	Годы										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Инвестиции всего	32573	37187	51011	75714	93096	125254	188486	233081	151777	171092	238175
в т.ч. в предприятия рыбного хозяйства	20	34	39	38	27	55	36	61	22	66	37
Объем реализации рыбы и морепродуктов	–	–	–	1125,2	1555,3	1917,5	2624,6	3747,2	3728,1	4515,3	5246,4

Источник: составлено автором на основании [12]

Несмотря на неоднородную динамику величины инвестиций в основной капитал предприятий рыбного хозяйства, доля данной величины в общем объеме инвестиций стремительно сокращается, что наглядно представлено на рис. 3.

Отрицательная динамика объемов добычи рыбы в сравнении с ростом объемов реализации готовой рыбной продукции свидетельствует об усилении зависимости Украины от импортного сырья.

Еще одним индикатором кризиса является объем производства. Его отрицательная динамика свидетельствует о наличии проблем в отрасли. За период 2000-2011 гг. объем производства рыбы и рыбопродукции изменялся неоднородно [12], о чем свидетельствуют темпы роста выпуска продукции предприятий отрасли (рис. 4).

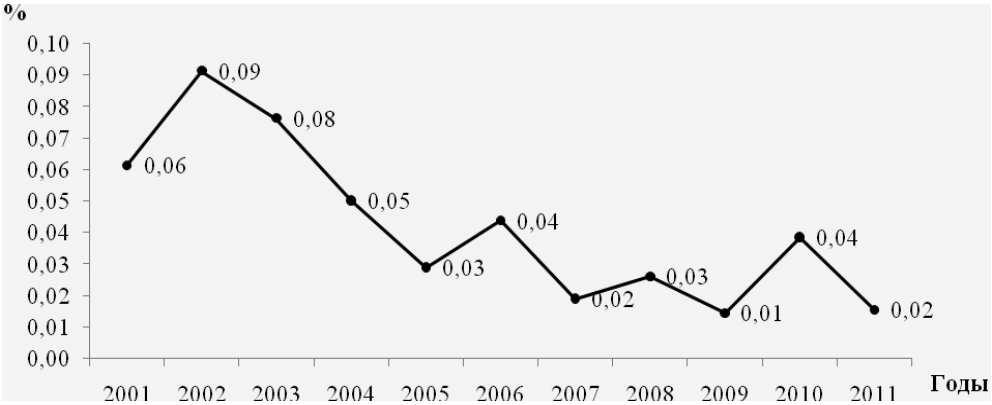

Рис. 3. Динамика удельного веса инвестиций в основной капитал предприятий рыбного хозяйства в общем объеме инвестиций

Источник: составлено автором на основании [12]

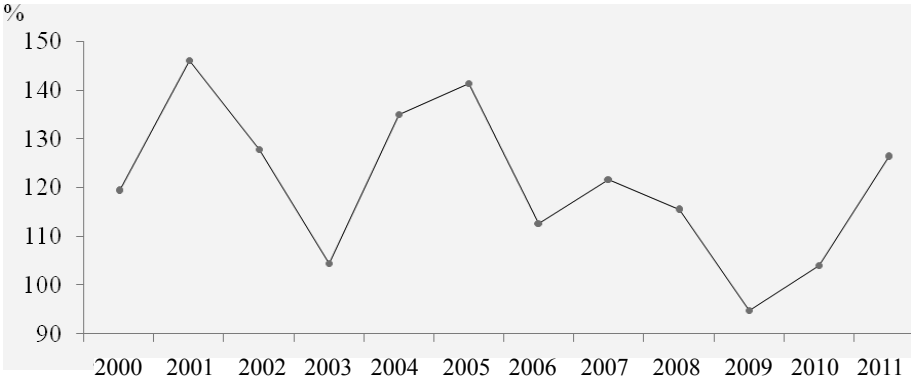

Рис. 4. Индексы объемов продукции предприятий рыбного хозяйства

Источник: составлено автором на основании [12]

Хаотичная динамика индексов выпуска продукции показывает более нестабильность развития отрасли, нежели кризис. Однако, учитывая, что производство в большей степени осуществляется за счет импорта, такую динамику следует считать неудовлетворительной, отражающей зависимость предприятий от своевременных поставок сырья и изменчивости таможенного законодательства.

Динамика инвестиций за последние 11 лет и последние 4 года свидетельствует о спаде показателя, подтверждая наличие кризиса в рыбном хозяйстве. По данному индикатору кризис в отрасли начался в 1993 году.

Сведем все анализируемые показатели в таблицу для оценки общего состояния рыбного хозяйства Украины (табл. 5).

Практически все индикаторы свидетельствуют о кризисе. Исключение составляет лишь динамика объемов производства и реализации рыбы и рыбной продукции.

Само по себе снижение показателей нельзя рассматривать как состояние кризиса. Сложившуюся динамику следует сопоставить с результатами такого снижения. Относительно рыбного хозяйства Украины следствием снижения показателей отрасли является разрушение связей между отдельными звеньями подотрасли, невозможность обеспечения населения отечественными продуктами, отсутствие конкурентоспособности на мировом рынке, несостоятельность при-

Таблица 5

Совокупная оценка состояния рыбного хозяйства Украины

Критерии	Отметка о проявлении критерия
Снижение цен	+
Сокращение количества предприятий	+/-
Снижение объема производства	-
Рост безработицы	+
Снижение средней заработной платы	+
Сокращение инвестиций	+
Снижение объёмов реализации	-
Снижение объемов добычи рыбы	+
Уменьшение потребления на душу населения	+

Источник: составлено автором

нимаемых государственных программ восстановления подотрасли ввиду недостаточности финансирования.

Выводы

Рыбное хозяйство Украины находится в фазе кризиса и нуждается в обосновании направлений выхода из кризиса с целью обеспечения продовольственной безопасности Украины.

Для увеличения предложения рыбы отечественными предприятиями необходимо сократить поток импортной продукции. Этого можно достичь путем применения квот на импорт рыбной продукции; повышения таможенных пошлин на рыбную продукцию; изменения законодательных норм и правил для гарантии возможности ввоза и переработки добытого сырья за пределами Украины.

Названные меры целесообразны лишь при опережающем росте эффективности функционирования рыбного хозяйства собственно Украины, что возможно только при осуществлении эффективной государственной политики в отрасли.

Литература

1. *Джевонс В. С.* Политическая экономия ; пер. Р. Маркович / В. С. Джевонс. – С.-Пб. : Народная польза, 1905. – 120 с.
2. *Попов А. И.* Экономическая теория : Учебник для вузов. – 4-е изд. / А. И. Попов. – С.-Пб. : ЗАО Издательский дом «Питер», 2006. − 473 с.
3. *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития ; пер. В. С. Автомонова и др. – М. : Директмедиа Паблишнг, 2008. – 436 с.
4. *Фридман М.* Капитализм и свобода ; пер. с англ. В. Козловский, И. Пильщиков / М. Фридман. – М. : Новое издательство, 2006. − 240 с.
5. *Хоутри Р. Д.* Деньги и кредит. − М. : Директ-Медиа, 2007. − 363 с.
6. *Сисмонди Ж.-Ш. Л.* Новые начала политической экономии ; пер. А. Ф. Кона, Ф. И. Михайлевского / Ж.-Ш. Л. Сисмонди. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – 362 с.
7. *Aftalion A.* Les crises periodiques de Sirprodictio. – Tome premier. Les variations periodiques des prix et des revenus Les theories dominantes / Aftalion A. – Paris, 1913. – 324 с.
8. *Кассель Г.* Основные идеи теоретической экономии ; пер. Б. М. Жолковой / Г. Касель. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – 109 с.
9. *Туган-Барановский М. И.* Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. – М. : Экономика, 1989 – 496 с.
10. *Кондратьев Н. Д.* Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н. Д. Кондратьев, Ю. В. Яковец, Л. И. Абалкин. – М. : Экономика, 2002. – 764 с.
11. *Ключников И. К.* Финансовые кризисы : теория, история и современность : Монография / И. К. Ключников, О. А. Молчанова – С.-Пб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 258 с.

12. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

13. Чернявський А. Д. Антикризове управління підприємством : Навчальний посібник. – К. : МАУП, 2006. – 256 с.

14. Бурий С. А. Антикризове управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу : Монографія. – Хмельницький : ТОВ «Тріада-М», 2006. – 93 с.

15. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством : теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: Монографія / Л. О. Лігоненко. – К. : Наукова думка, 2000. – 390 с.

УДК 338.14

О. И. Шапоренко
доктор наук по государственному управлению, профессор,
Университет экономики и права «КРОК»

Пределы государственного вмешательства в экономическую безопасность страны в интеграционный период

В статье исследованы пределы государственного вмешательства в экономическую безопасность страны в интеграционный период. Определены основные направления в обеспечении экономической безопасности страны.

Ключевые слова: экономическая безопасность, государственное вмешательство, интеграционный период.

О. І. Шапоренко
доктор наук з державного управління, професор,
Університет економіки та права «КРОК»

Межі державного втручання в економічну безпеку країни в інтеграційний період

У статті досліджено межі державного втручання в економічну безпеку країни в інтеграційний період. Визначено основні напрями в забезпеченні економічної безпеки держави.

Ключові слова: економічна безпека, державне втручання, інтеграційний період.

O. Shaporenko
PhD in State Administration, Professor, acting Head
of Department of International Management and Logistics,
«KROK» University

Limits of state intervention in the country's economic security in the integration period

The article investigates the limits of state intervention in the country's economic security in the integration period. The main directions in national economic security were defined.

Keywords: economic security, government intervention, the integration period.

Постановка проблемы

В условиях интеграционного периода, в случае усугубления негативных условий развития экономики вследствие политической нестабильности (вызванной разными причинами – экономической нестабильностью, экологической и иными катастрофами), может повышаться роль тех или иных форм прямого государственного вмешательства в экономику. Однако не должно иметь место ослабление стратегической функции государства.

Основными направлениями государственного экономического регулирования, влияющими на выбор его инструментария, являются административное и правовое, а также прямое и косвенное экономическое регулирование. Ныне уже почти повсеместно на основе самой широкой исторической апробации господствующим стало негативное отношение к административным мерам политики прямого государственного вмешательства в экономику. И наоборот, повышается значение косвенного и правового регулирования.

Сложность проблемы государственного регулирования экономики и определения границ государственного вмешательства в экономику, обеспечивающего ей стабильное перспективное развитие, обусловлена многоплановостью самой системы этого вмешательства. Многоплановость системы раскрывается во взаимодействии комплекса подсистем, наиболее важной из которых мы считаем систему взаимодействия и интеграции плановой и рыночной инфраструктур, государственных общеэкономических и рыночных регуляторов, государственных и рыночных оргструктур.

Анализ последних исследований и публикаций

Проблемам государственного регулирования экономики, в том числе экономической безопасности страны, посвящены научные исследования таких учёных, как З. Варналий [1; 2], И. И. Дидович [3], С. П. Дубецкая [4], В. В. Третьяк [5]. Анализ научных работ вышеперечисленных авторов свидетельствует об отсутствии исследований по проблемам государственного вмешательства в экономическую безопасность страны. Кроме того, учёными не уделено значительного внимания анализу понятия «интеграционный процесс».

Не решенные ранее части общей проблемы

Для Украины в силу очень сложной внутренней и внешней политической, а также экономической обстановки непреходящее значение имеет определение рамок и границ вмешательства в экономическую безопасность страны. Это означает и выбор приоритетов, поскольку только государство может обеспечить экономическую целостность, экономическую независимость и самостоятельность страны на должном уровне, решить задачи интеграции экономики страны в мировое хозяйственное пространство.

Формулирование цели статьи

Целью статьи является исследование пределов государственного вмешательства в экономическую безопасность страны в интеграционный период.

Изложение основного материала исследования

Вмешательство государства в экономическую безопасность страны проявляется: в торговой политике государства (установление импортных и экспортных пошлин), валютной (инвестиции, займы, межправительственные соглашения) и т.д.

Помимо этих «стратегических» способов вмешательства государства в экономическую безопасность страны оно может брать на себя прямую ответственность за участие нации в международной торговле (непосредственное участие

торговых сделках; государственная монополия внешней торговли, присущая странам с тотальным планированием экономических процессов; контроль государства за торговыми связями).

Степень экономической мощи страны проявляется и проверяется сравнениями с другими странами. Степень экономической мощи обычно определяют такие параметры как:

1) территориальные размеры страны, масштабы ее участия в мировом движении капиталов и услуг, мировом спросе и предложении товаров;

2) наличие «стратегических» отраслей экономики;

3) политические позиции на мировой арене и экономические позиции в мировой торговле.

Все эти факторы определяются и взаимообратно, определяют в свою очередь и экономическую концепцию государства. От более или менее удачной деятельности государства по выработке национальной концепции экономики зависит процветание нации и стабильность государства (или напротив, упадок, нестабильность).

Для начала определим, какое смысловое содержание вкладывать понимать в понятие «интеграционный период».

Основу интеграционного периода составляет радикальное изменение состояния экономики, связанное с:

а) последствиями национальной катастрофы;

б) сменой общественно-экономического уклада (формационный сдвиг);

в) обретением государством (страной) национальной независимости;

г) консолидацией нации и новообразованием государства;

д) радикальной структурной перестройкой экономики, связанной с внутриформационным сдвигом (переход из одной формационной фазы в другую фазу той же формации), связанной, например, с развитием научно-технической революции.

Большая роль государства, на наш взгляд, должна быть отмечена в таком выдвижении приоритетов, когда государство определяет размеры капиталовложений в сферу инфраструктуры, транспорта и связи. Это связано не только с развитием инфраструктуры, но и формированием благоприятного инвестиционного климата.

Государство в условиях слаборазвитости или кризиса может использовать прямое или косвенное воздействие на инвестиционную активность в стране. Известно, что многие страны, в том числе и Украина, для развития инфраструктуры рынка используют средства международных организаций или других доноров. Поэтому в рамках государственных программ инвестиций используются гранты, техническая помощь, инвестиции и другие формы внешнего финансирования. Инвестиционные программы государства направлены, в основном, на развитие социальной, рыночной и производственной инфраструктуры. Из всех источников средств 98,8% составляют внешние источники, что указывает на преимущество системы государственного регулирования в этой сфере.

Поиск новых, нетрадиционных решений приводит к активизации собственно организационных функций государства. Замена прежних более жестких вертикальных связей более мягкими горизонтальными уровневыми (межфирменными и т.д.) сопровождается усилением «организаторской деятельности государства, которую уже нельзя связывать с чисто экономическим регулированием. Новые формы государственного регулирования скорее носят социо-экономический характер и обусловлены в большей степени социальными факторами.

Среди таких приемов регулирования государством экономических процессов важное место занимает продвижение государственно-частного партнерства.

Анализ форм государственно-частного партнерства, вызванного социо-экономическими причинами, содержится в работах американского экономиста П. Дракера. Называя эту форму партнерства «четвертым сектором экономики», ученый подчеркивает, что возникновение новых предприятий (а в 80-е годы ежегодно в США появлялось 600 тыс. новых производств и в результате этого образовалось 40 млн. новых рабочих мест) связано не с технологической, а социальной новацией [6, с. 11]. Мы можем согласиться с Дракером по поводу существования «четвертого сектора экономики». На наш взгляд, в данном случае можно вести речь о приемах государственного регулирования социально-экономических процессов.

Реформирование институциональной сферы (в большей или меньшей степени в разных странах) в соответствии с экономическими преобразованиями, хотя и являлось делом непростым, оказалось наиболее легким. Государство в этом процессе постепенно превращалось (или имелись тенденции к такому превращению) в арбитра на арене национальной экономики.

Но наследие директивной экономики не может быть преодолено сразу, как бы ни была совершенна новая институциональная система, поскольку экономическая лояльность и признание государства как носителя и проводника приоритетов общностного порядка уже бесспорно. При самом интенсивном использовании наиболее перспективных и прогрессивных методов и механизмов государственного регулирования, носящих чисто экономический характер, это не достигает конечной цели. Причина заключается, на наш взгляд, в недостаточном учете внутриполитического и социального фактора в общей стратегической концепции реформенных преобразований.

В условиях интеграционного периода большую актуальность приобретает деятельность государства в экономической сфере, которая одновременно является социальной и которую, в силу природы частной собственности и частного интереса, не может выполнить ни один другой субъект экономической жизни, ни любая, даже самая удачная, институциональная экономическая структура.

Стратегические концепции экономических преобразований в странах Центральной и Восточной Европы четко дифференцируют собственно «экономическое» в вопросах государственного регулирования и др., и «идеи», которые, будучи по своей природе и сути социальными, являясь в то же время порождением экономической ситуации, приобретают (или могут приобрести) деструктивный характер.

Так, главной задачей в постсоциалистических странах Европы считалось установление экономического равновесия и создание условий для возможности функционирования денежно-рыночного равновесия, переход к монетаристическим методам регулирования [7]. Выявленное структурное несоответствие между эффективным предложением и спросом предполагалось преодолеть:

- созданием стартовой сбалансированности в процессе демонополизирования предприятий бывшего государственного сектора экономики;
- переходом к ценам эффективного предложения и спроса;
- подготовкой комплекса организационных учрежденческих законодательных изменений, которые приведут к созданию денежно-рыночного механизма;
- учреждением нового устройства банковской системы.

Как следствие этих мер – ожидались серьезные структурные изменения всей экономической сферы.

Впрочем, социальные моменты в регулятивной деятельности государства

полностью не игнорировались, например, в создании централизованного фонда дотаций, консолидирующих предпринимательскую сферу, условий для нормального протекания адаптационных процессов на рынке рабочей силы и т.д.

Однако приоритетными считались монетаристские приемы регулирования экономической сферы, что предполагает относительную автономность экономической жизни, косвенное воздействие государства на экономические процессы, главным образом через фискальные и финансовые инструменты [8].

Такой направленности теоретического обоснования реформ соответствует и направленность теоретического анализа. Экспертная оценка экономической ситуации в странах Восточной Европы и вытекающая из этого рекомендательно-практическая деятельность (по непонятным причинам, намеренно или ненамеренно) не затрагивает всех аспектов проблемы структурной перестройки экономики постсоциалистических стран, не связывает с уже имеющимся опытом «нефактического» регулирования и его методов, апробированных и давших положительный результат [9].

То, что именно государственное регулирование создает механизм интеграции национального хозяйства в мировую экономику и в то же время механизмы защиты национальных экономических интересов, уже не нуждается в доказательствах. Международным опытом подтверждается особая необходимость регулирования внешнеэкономической деятельности с участием соответствующих государственных структур.

Но даже мероприятия по дерегулированию определенных ниш экономики (ее отдельных секторов) порою приобретает характер последовательных и планомерных действий организационного порядка. Так, например, в ФРГ с 1975 г. была сформулирована политика дерегулирования, основанная на концепциях теории предложения с целью преодоления кризиса рыночной экономики.

Как отмечается учеными Института экономической политики, Свободного университета Берлина и Немецкого института экономических исследований, «...дерегулирование с точки зрения макроэкономических проблем первоначально рассматривалось как средство преодоления помех инвестиционному процессу и распространению нововведений... В более поздних докладах упор был сделан на микроэкономическом подходе к исследованию роли дерегулирования – на проблемах регулирования доступа к рынкам на отраслевом уровне и регулирования рынка труда» [10, с. 111].

В постоянной работе специальных исследовательских экспертных учреждений и структур, их тесно связанной с правительством деятельности тоже проявляется момент действия фактора планомерности и регулятивности, которые мы и называем «нефактическим регулированием».

Применение сугубо монетаристских механизмов в деле реформирования экономики интеграционного периода породило такое присущее почти всем постсоциалистическим странам явление, как обеднение значительной части населения [11, с. 3].

Как отмечается в докладе ПРООП, 1998 г. знаменателен окончанием в странах переходного периода самой глубокой депрессии XX в. и вступлением почти всех государств Восточной Европы и бывшего СССР во вторую стадию переходного этапа, когда прогнозы экономического роста выглядят обнадеживающе.

Тем не менее, признается необходимость создания таких условий, при которых экономические реформы вели бы к результатам, увязанным с социальной политикой, чтобы реформа способствовала устойчивому развитию самого человеческого потенциала [там же]. На этом пути главным и принципиально важным

является стремление «к равновесию между либерализацией и ответственностью государства» [там же].

Одним из предварительных условий в этой области является стабильность макроэкономики, которая «...необходима как для удержания под контролем инфляции, так и для создания надлежащей обстановки, которая бы позволяла осуществление эффективной деятельности рынков. Ключевая роль ответственного государства заключается именно в том, чтобы обеспечить такую стабильность. Уровни объемов сбережений и капитальных вложений должны быть восстановлены с помощью создания частной банковской системы, но при наличии сильных рычагов государственного регулирования» [11, с. 9].

Границы государственного вмешательства в экономическую безопасность страны не могут быть адекватно определены вне учета динамики развития страны. Начальные условия диктуют пропорции соотношения размеров прямого и косвенного вмешательства в экономику, функциональную загруженность государственных структур, принимающих участие в процессе регулирования.

Аргументами в определении этих соотношений могут служить: степень исходной интегрированности национальной экономики в мировую, либо ее экономическая отсталость, периферийность и т.д.

Фактор начальных условий интеграционной экономики оказывает интегрированное комплексное воздействие на выбор и формирование механизмов хозяйственного регулирования в совокупности с институциональными и национально-историческими факторами. В связи с этим нужно отметить, что система государственного регулирования в интеграционный период (особенно такой, какой переживает ныне Украина − период нового становления государственности) должна быть рациональной.

Экономическая система интеграционного периода, особенно экономические системы постсоветских, постсоциалистических стран, в том числе экономическая система Украины, являются системами смешанной экономики, что вызывает необходимость обобщения опыта функционирования систем смешанной экономики, выявления специфических особенностей государственного регулирования в таких условиях.

Основным фактором формирования многоукладной экономики и конкурентной среды является разгосударствление и приватизация, в процессе которых принимают участие и государственные структуры, чья функция способствует обретению структурными преобразованиями организационных начал.

Но мы также должны отметить, что продекларированное широкомасштабное «движение к рынку», порожденное иллюзией возможности построения «чисто рыночной» модели, обусловленное скорее политическими приоритетами, нежели экономическими, очень часто ведет к смещению акцентов в государственной экономической политике и в конечном счете сказывается на экономическом анализе состояния и особенно перспектив страны негативно.

Выводы

Таким образом, исследованием установлено, что наиболее значимыми направлениями государства в регулировании экономики в перспективе являются:

− наличие планирования, которое может носить характер индикативного, селективного, исследовательского начала, вытекающего из выбора ориентиров и проблем социально-экономического развития (исследовательский характер предполагает, например, совместное финансирование проектов и программ, которые могут являться основой общенационального долгосрочного или среднесрочного плана);

− выработка социальной стратегии в экономике и соответствующей ей социальной политики;

− направленность государственной деятельности на улучшение качественных особенностей национального экономического развития;

− выработка государственной политики, ориентированной на достижение приоритетных стратегических целей и задач.

Литература

1. *Варналій З.* Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України / З. Варналій // Рада національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.rainbow.gov.ua/news/25.html

2. *Варналій З.* С. Економічна безпека України : проблеми та пріоритети зміцнення : Монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Наєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.

3. *Дідович І. І.* Формування економічної безпеки держави та регіону / І. І. Дідович, І. Я. Фабін // Наукоий вісник НЛТУ України. − 2009. − Вип. 19.11. − С. 152-158.

4. *Дубецька С. П.* Економічна безпека підприємств України / С. П. Дубецька // Недержавна служба безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України : Збірник матеріалів наук.-практ. конф. – К. : Вид-во Європейського ун-ту фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. – С. 146-172.

5. *Третяк В. В.* Економічна безпека : сутність та умови формування / В. В. Третяк // Економіка і держава. – 2010. – № 1. – С. 6-8.

6. *Drucher P.* Innovation and Entrepreneurship Practice and principles / P. Drucher. − № 4. − 1985. − P. 11.

7. *Шульц З.* Прошлое и настоящее экономической реформы в ЧСР / З. Шульц // Вопросы экономики. − 1990. − № 2. − С. 132-143.

8. *Гайдар Е.* «Детские болезни» постсоциализма (К вопросу о природе бюджетных кризисов этапа финансовой стабильности) / Е. Гайдар // Вопросы экономики. − 1997. − № 4. − С. 57.

9. *Ослунд А.* Уроки экономических преобразований в странах Восточной Европы / А. Ослунд // Вопросы экономики. − 1994. − № 1. − С. 97-106.

10. *Томани Х.* Опыт дерегулирования в Западной Германии / Х. Томани, Ю. Мюллер // Вопросы экономики. − 1991. − № 7. − С. 111.

11. Бедность переходного периода. Доклад ПРООН (Краткое содержание). − Нью-Йорк, 1998. − С. 3.

УДК 331.55

І. О. Штундер
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
Університет економіки та права «КРОК»

Мобільність робочої сили як засіб забезпечення ефективної зайнятості

Стаття присвячена дослідженню проблем мобільності робочої сили для досягнення її ефективної зайнятості. Запропоновано фактори, види, показники мобільності робочої сили та способи її досягнення.

Ключові слова: мобільність робочої сили, зайнятість населення, ефективна зайнятість, фактори мобільності робочої сили, види мобільності робочої сили, показники мобільності.

И. А. Штундер
кандидат экономических наук,
доцент кафедры менеджмента и маркетинга,
Университет экономики и права «КРОК»

Мобильность рабочей силы как средство обеспечения эффективной занятости

Статья посвящена исследованию проблем мобильности рабочей силы для достижения её эффективной занятости. Предложены факторы, виды, показатели мобильности рабочей силы и способы её достижения.

Ключевые слова: мобильность рабочей силы, занятость населения, эффективная занятость, факторы мобильности рабочей силы, виды мобильности рабочей силы, показатели мобильности.

I. Shtunder
Ph.D, Assistant Professor of Management
and Marketing Department,
«KROK University»

Mobility of labor force as backer-up effective employment

The article is sanctified to research of problems of mobility of labour force for the achievement of her effective employment. Offered factors, kinds, indexes of mobility of labour force and methods of her achievement.

Keywords: mobility of labour force, employment of population, effective employment, factors of mobility of labour force, types of mobility of labour force, indexes of mobility.

Постановка проблеми

В економіці України актуальним постає питання інтенсифікації мобільності робочої сили, оскільки економічна кон'юнктура часто змінюється та потребує швидкої реакції суб'єктів економічних відносин на події, що відбуваються. Перманентні технологічні виклики, які ставить перед економікою будь-якої країни науково-технічний прогрес, підсилює потребу в мобільності робочої сили для підтримання її конкурентоспроможності, обмеження структурного безробіття та забезпечення ефективної зайнятості.

Протягом багатьох років сформувалися різні теоретичні та методологічні підходи до дослідження мобільності робочої сили, в основу яких покладено вивчення різних видів трудових переміщень з метою підсилення ефективності функціонування ринку праці та сфери зайнятості в цілому.

В економічній науці поняття «мобільність» застосовується відносно всіх ресурсів і означає їх здатність до переміщення, можливість змінювати місце прикладання праці, процес переносу об'єкта в просторі. Елементами одиничного переміщення є працівник, який займає певне місце в процесі виконуваної праці, та місце, яке він потенційно може зайняти задля ефективного використання своєї здатності до праці. На макроекономічному рівні цими елементами є робоча сила, система робочих місць та ефективний розподіл працівників за ними. Безпосередньою причиною трудових переміщень найчастіше є невідповідність інтересів і вимог працівника щодо конкретного робочого місця, а на макроекономічному рівні – не-

відповідність між існуючим розподілом робочих місць і потребами ринку праці, а також моделлю соціально-економічного розвитку. Тому, проблемою формування ефективної зайнятості в економіці України є недостатній ступінь мобільності трудових ресурсів у межах професій, галузей, регіонів, спеціальностей, підприємств, а також відсутність суттєвих змін у якості трудового життя навіть за умови достатнього рівня трудових переміщень працівників. Актуальним є питання урізноманітнення типів, видів і форм мобільності робочої сили, а також виявлення факторів посиленого впливу на процеси мобільності робочої сили в економіці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам мобільності робочої сили присвячено роботи багатьох іноземних і вітчизняних науковців. Серед них слід відзначити Б. Д. Бреєва [1],Т. І. Заславську [3], М. Г. Колосніцину [4], М. В. Курмана [6], М. П. Лукашевича [7], В. В. Онікієнка [9], Л. Л. Рибаковського [10], Н. В. Тілікіну [11], Р. Штольберга [12]. Аналіз наукових робіт вказаних авторів свідчить про неоднозначність тлумачення поняття «мобільність робочої сили», факторів, що її визначають у сучасних умовах, і шляхів інтенсифікації мобільності робочої сили в Україні.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Становлення ринку праці в умовах перманентних криз, необхідність системної модернізації економіки, реструктуризації її галузей зумовили необхідність забезпечення ефективної зайнятості. Урізноманітнення типів, видів і форм мобільності робочої сили, оптимізація її переміщень у межах регіонів, галузей, професій, підприємств потребує подальших досліджень в економічній науці з метою підвищення конкурентоспроможності робочої сили та формування її ефективної зайнятості.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження факторів посиленого впливу на мобільність трудових ресурсів для підвищення якості трудового життя та забезпечення ефективної зайнятості населення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Теоретичні дослідження процесів трудової мобільності здійснили у своїх працях Т. І. Заславська [3] і Л. Л. Рибаковський [10]. Відповідно до їх підходу, мобільність робочої сили визначається як готовність і можливість населення змінювати соціальний статус, професійну приналежність і місце проживання. Таке пояснення дає змогу стверджувати, що мобільність робочої сили спричиняється факторами економічного та соціального характеру.

Так, М. В. Курман визначає мобільність як будь-яку форму соціального руху. Плинність кадрів розглядається ним як один із видів мобільності. На його думку, термін «мобільність» означає потенційну спроможність чи готовність індивіда до дії. Під мобільністю дослідник розуміє здатність людини до зміни свого суспільного статусу [6].

Ще у другій половині 1960-х років Б. Д. Бреєв розглядав мобільність у трьох різних аспектах – як територіальні, галузеві та професійні переміщення [1].

З точки зору М. Г. Колосніциної, мобільність робочої сили − це зміна роботи як у межах однієї територіальної одиниці, так і з урахуванням переїзду індивіда з метою отримання більш привабливої роботи. У цьому контексті мобільність робочої сили може супроводжуватися як зміною соціально-професійного становища працюючого, так і місця проживання. Це поняття розкриває зміст соціальної динаміки, що супроводжується зміною професійних ролей і статусів [5].

Переміщення трудових ресурсів розглядається також у працях В. В. Онікієнка. Зокрема, він акцентував увагу на дії «загального закону суспільного виробництва», тобто закону зміни праці [9].

На думку Р. Штольберга, мобільність робочої сили пов'язана з такими проблемами, як територіальне переміщення робочої сили, обмін робочою силою між містом і селом, зміна підприємства чи перехід від навчання до роботи, зміна трудової групи на підприємстві, зміна професії. У своїх працях він розглядає один із аспектів мобільності робочої сили – плинність [12].

На підставі бачень різних науковців можна стверджувати, що трудова мобільність обумовлюється економічними та соціальними причинами і передбачає процес переміщення трудових ресурсів з конкретною метою працевлаштування на певний період.

У сучасних умовах характер і особливості протікання багатьох процесів у сфері зайнятості обумовлені саме рівнем мобільності працівників. Трудова мобільність – це здатність працівників пристосовуватися до мінливих умов виробництва, до зміни трудових функцій, місць прикладання праці, готовність до підвищення кваліфікації, освоєння нових професій, а також сукупність реальних процесів переміщення трудових ресурсів у економічному та географічному просторі [11].

Ступінь мобільності робочої сили та робочих місць у економіці інноваційного типу визначається такими факторами (рис.1):

Так, у період підйому, коли створюються нові робочі місця, розширюється потенційне середовище для пересування працівників, що збільшує мобільність. Економічний спад скорочує робочі місця, зростає безробіття, знижуються можливості пошуку нового місця роботи, що стримує трудову мобільність.

Рис.1. Фактори, що впливають на рівень мобільності робочої сили в економіці

Джерело: [7; 11]

Безперервне зростання технічного та технологічного рівня виробництва, зміна вимог до якості праці змушують працівників швидко пристосовуватися до зміни трудових функцій, освоювати нові професії, підвищувати кваліфікацію. Поява та зростання одних секторів і галузей економіки, спад виробництва в інших зумовлюють зміни в галузевій структурі попиту на робочу силу, сприяють міжгалузевому переміщенню робочої сили. Зростання капіталовкладень призводить до збільшення обсягів виробництва, підвищення попиту на працю, створення нових робочих місць і, отже, розширює економічний простір для мобільності працівників. Висока інфляція викликає скорочення реальних доходів, змушує шукати додаткові доходи у сфері вторинної зайнятості, що часто супроводжується освоєнням нових професій і сфер прикладання праці. Зростання потреб населення викликає прагнення до підвищення кваліфікації, освоєння нових професій, переходу на більш престижні та високооплачувані робочі місця. Зниження заробітної плати, відмінності в умовах проживання, можливості отримання освіти та спеціальної підготовки, нерівномірність розміщення населення по території країни є чинниками, що ініціюють трудові переміщення людських ресурсів.

Також мобільність робочої сили стимулюється посиленням диференціації в умовах, режимах і оплаті праці, появою нових робочих місць у зв'язку зі зміною форм власності, зростанням неформальної зайнятості, структурними перетвореннями в економіці, розвитком інтеграційних процесів тощо.

Зовні мобільність проявляється в індивідуальному акті зміни місця роботи та умов життя. Проте за своєю суттю, формами та механізмом прояву вона є складним комплексом найрізноманітніших елементів, видів і типів переміщення трудових ресурсів. Виділяють такі різновиди економічної мобільності [2;11]:

- секторальна мобільність, що включає рух населення між підприємствами державного та недержавного секторів економіки;
- галузева мобільність – переміщення працівників між підприємствами однієї або різних галузей;
- професійна мобільність, пов'язана зі зміною професії, посади, кваліфікації працівника як на даному підприємстві, так і при переході на інше місце роботи;
- географічна мобільність, пов'язана з переміщенням на нове місце проживання.

Залежно від напряму дії мобільність може бути горизонтальною, коли при переміщенні працівника його статус не змінюється (наприклад, при переході на нове місце роботи без зміни професії та доходу), і вертикальною (зі зміною статусу). Вертикальна мобільність може супроводжуватися підвищенням статусу працівника, що виражається у збільшенні доходів, підвищенні кваліфікації, отриманні престижної професії, посадовому зростанні. У цьому разі йдеться про висхідну мобільність. Навпаки, зміна місця роботи, що супроводжується зниженням статусу працівника, свідчить про спадний характер мобільності [7].

Переміщення між підприємствами, галузями, регіонами, коли працівники звільняються з одного місця роботи та наймаються на інше, тобто виходять на зовнішній ринок праці, характеризується як зовнішня мобільність. Внутрішня мобільність передбачає переміщення персоналу всередині підприємства між робочими місцями різної кваліфікації, соціального статусу, посади, структурних підрозділів, режимів зайнятості.

За походженням і наслідками виділяють такі види мобільності трудових ресурсів [11]:

- демографічна мобільність, яка пов'язана з природним рухом населення і

визначає зміни чисельності та статево-вікового складу економічно активного населення;

• соціальна мобільність, що охоплює форми руху населення, які впливають на зміни соціальної структури суспільства та підпорядковуються її закономірностям;

• економічна мобільність, що охоплює всі форми руху робочої сили, при якому змінюється галузева, професійна чи регіональна структура зайнятості населення.

При цьому можна виділити такі форми мобільності [2; 11]:

• галузева мобільність є рух трудових ресурсів, унаслідок якого відбувається її перерозподіл за галузями та видами економічної діяльності;

• професійна мобільність визначається в зміні професій, різного ступеня кваліфікації. Це можуть бути міжпрофесійні, міжпосадові, або переміщення з однієї категорії персоналу в іншу, внутрішньо професійні, або кваліфікаційні переміщення;

• географічна мобільність – це географічне переміщення робочої сили не тільки на нове місце роботи, а й нове місце проживання, викликане змінами в розвитку та розміщенні виробництва, умовах існування робочої сили.

Зміна кон'юнктури ринку, удосконалення процесу виробництва й організації праці за рахунок інноваційних процесів сприяють розвиткові корпоративної мобільності, що здійснюється в межах холдингів, конгломератів і характеризується мобільністю керівного апарату.

У процесі мобільності робочої сили між підприємствами та організаціями обмін кадрами відбувається між усіма галузями економіки у двох формах [11]:

• міжгалузева мобільність, за якої відбувається зміна галузевої належності місця роботи;

• внутрішньогалузева мобільність, що характеризується зміною підприємства всередині галузі.

Міжсекторна мобільність – це можливість і готовність працівників переміщатися з одного сектору економіки в інший. Існують прямі та зворотні напрями міжсекторної мобільності: з первинного сектору (сільське господарство, сировинні галузі промисловості) у вторинний (обробна промисловість), із первинного в третинний (послуги) [7].

Внутрішньосекторна мобільність обумовлена рухом робочої сили в рамках одного сектору економіки.

Кваліфікаційна мобільність – переміщення працівників між кваліфікаційними групами, що припускає такі зміни: зміна тарифних розрядів, оволодіння новими методами роботи й удосконалення існуючих [11].

Кваліфікаційна мобільність сприяє підвищенню кваліфікації та відображає зростання професійної спрямованості працівника, що позитивно позначається як на самому працівникові, так і на діяльності підприємства загалом.

Під міжпрофесійною мобільністю фахівці у сфері праці розуміють зміну працівником професійної орієнтації, що припускає перенавчання, освоєння нової професії, одержання додаткової освіти, суміщення декількох професій і спеціальностей. Зміна професійних пріоритетів робочої сили зазвичай є інтенсивнішою серед працівників, зайнятих на молопрестижних і некваліфікованих посадах.

Мобільність щодо професійних і кваліфікаційних груп може відбуватися шляхом навчання з відривом та без відриву від виробництва.

Дослідження причин переміщення трудових ресурсів потребує виділення до-

бровільної й вимушеної мобільності залежно від співвідношення зовнішнього тиску та внутрішніх спонукань самого працівника: якщо працівник сам приймає рішення щодо зміни робочого місця, виду зайнятості, то йдеться про добровільну мобільність, якщо зміна здійснюється незалежно від його бажання – вимушену.

Мобільність – це суспільне явище, пов'язане також із кількісною складовою, тому необхідно враховувати такі форми, як індивідуальні та групові. Індивідуальна форма мобільності властива одному працівникові, групова – окремим трудовим колективам.

Ці види і форми мобільності взаємопов'язані. Межі між ними рухомі, а іноді й умовні. Це особливо характерно для нестабільних економік.

Типи, види та форми мобільності робочої сили в узагальненому вигляді подано на рис. 2.

Спираючись на вищезазначене, слід наголосити на вузькому та широкому трактуванні категорії «мобільність робочої сили». У вузькому розумінні трудова мобільність розглядається в межах економічної доцільності зміни місця роботи індивідом. У такому разі трудова мобільність включає тільки зміну робочого місця, при цьому зміни місця проживання може не відбуватися. У широкому значенні вона включає в себе всі динамічні процеси трудових переміщень, які супроводжуються соціально-економічними змінами в трудовій діяльності працівника: навчання професії, адаптацію, зміну робочого місця (плинність, ієрархічний рух кадрів, міграцію), підвищення кваліфікації, освоєння суміжних професій тощо.

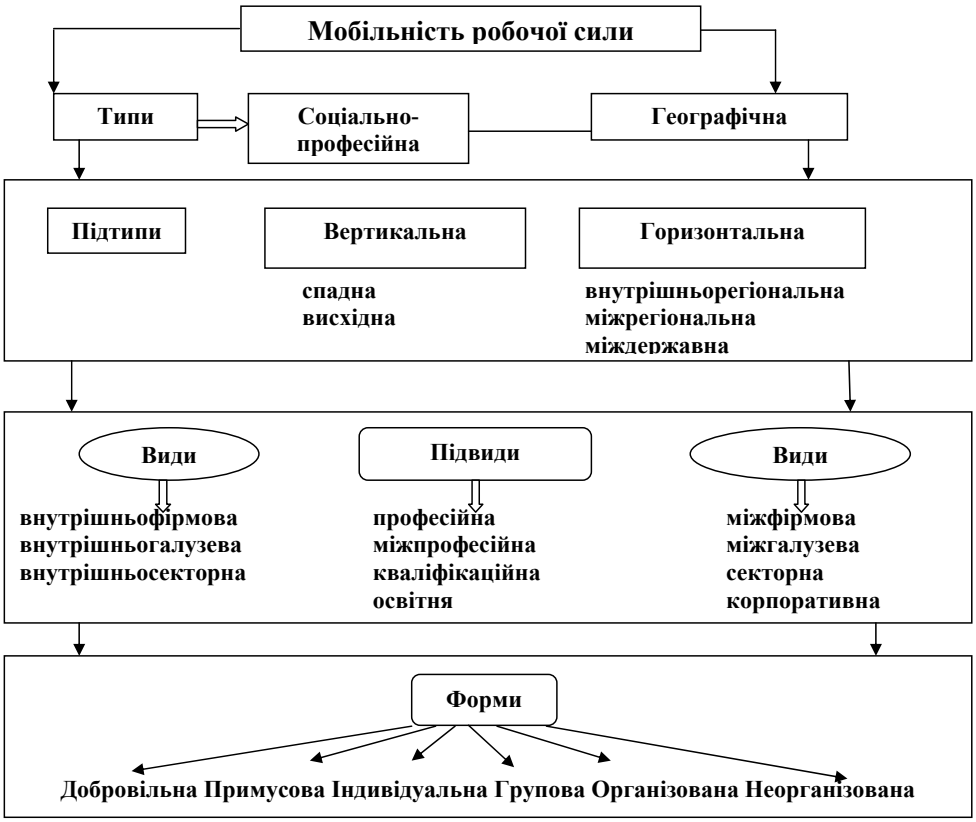

Рис. 2. Класифікація типів, видів і форм мобільності робочої сили

Джерело: [2; 7; 11]

Одним із основних показників трудової мобільності є коефіцієнт обороту робочої сили, який визначається як сума коефіцієнтів найму та вибуття працівників на підприємствах. Для економіки України цей показник становить 44-48% усіх зайнятих, що перевершує відповідні дані багатьох країн Східної та Центральної Європи і якщо порівняти з рівнем обороту в країнах ОЕСР [11]. До того ж офіційні дані охоплюють лише великі та середні підприємства і не реєструють вторинну та неформальну зайнятість. Отже, оборот робочої сили насправді ще вищий і це свідчить про досить високу мобільність робочої сили у вітчизняній економіці. Але сам по собі показник обороту робочої сили не є реальним віддзеркаленням прогресивних змін у сфері зайнятості. Оборот робочої сили в економіці малоефективний. Це пов'язано з тим, що через недостатнє створення нових робочих місць інтенсивний рух працівників між існуючими робочими місцями проходить багато в чому неефективно і не справляє відповідного ефекту у структурі зайнятості. Крім того, високу кількісну мобільність не можна ототожнювати з якісними змінами. Вітчизняний ринок праці на сьогодні складається з багатьох сегментів (по регіонах, професіях, рівню кваліфікації, досвіду роботи), рух між якими дуже ускладнений, і менш мобільні працівники прив'язуються до гірших робочих місць, що не приносить необхідного економічного ефекту.

По галузях економіки коефіцієнти обороту істотно різняться. Найбільші коефіцієнти обороту з вибуття в будівництві – 48,8%, торгівлі та громадському харчуванні – 40,5%, зв'язку – 31,5%; а низькі коефіцієнти по таких галузях економіки, як управління – 13,2%, наука і наукове обслуговування – 17,1%, освіта – 17,9%, охорона здоров'я, фізична культура та соціальне забезпечення – 22,0%, сільське господарство – 26,3%, промисловість – 29,5% [11].

В Україні різноманіття видів трудової мобільності виявляється і в таких переміщеннях, як рух між підприємствами різних форм власності, між сферою найманої праці, підприємницькою діяльністю та самостійною зайнятістю, між легальною та неформальною зайнятістю. Крім того, розширюється сфера діяльності, що передує власне мобільності, виникають нові, проміжні форми між мобільністю та закріпленістю робочої сили, наприклад, поєднання формальної зайнятості працівника, якого відправлено у вимушену відпустку без збереження заробітної плати, з його роботою в неформальному секторі економіки або так звана зайнятість безробітних.

Висновки

Дослідженням встановлено, що мобільність робочої сили є необхідною передумовою ефективного використання трудового потенціалу країни, попередження та подолання структурного й регіонального безробіття, формування ефективної зайнятості в економіці країни.

Виявлено, що факторами посиленого впливу на мобільність робочої сили є: динаміка та характер розвитку економіки, структурні перетворення в економіці, розвиток інтеграційних процесів, рівень інвестування в економіку, умови відтворення робочої сили, науково-технічний прогрес, зростання потреб населення тощо. Їх комплексна дія посилює або послаблює можливості мобільності робочої сили в Україні.

Обґрунтовано необхідність урізноманітнення типів, видів і форм мобільності робочої сили. Актуальними є секторна, галузева, професійно-кваліфікаційна, освітня, територіальна, корпоративна та інші види мобільності, які справляють найбільший вплив на формування ефективної зайнятості.

Аналіз факторів мобільності робочої сили дає підстави зробити висновок, що незважаючи на високі показники найму та вибуття працівників на підпри-

ємствах України, переміщення працівників між існуючими робочими місцями має ознаки малоефективного. Високі показники мобільності робочої сили часто не пов'язані з реальними змінами в якості трудового життя працівників. Тому вважаємо, що необхідно підсилити фактори, що позитивно впливають на мобільність робочої сили в напрямі підвищення якості трудового життя та формування на цій основі ефективної зайнятості населення. Напрямом подальших досліджень є формування концептуальних засад мобільності робочої сили як засобу забезпечення ефективної зайнятості, що ґрунтується на світовому досвіді та господарській практиці економічно розвинутих країн світу.

Література

1. *Бреев Б. Д.* Безработица в современной России / Б. Д. Бреев. – М. : Наука, 2005. – 271 с.
2. *Волкова О. В.* Ринок праці. Навчальний посібник / О. В. Волкова. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 624 с.
3. *Заславская Т. И.* Современное российское общество. Социальный механизм трансформации / Т. И. Заславская. – М. : Дело. – 2004. – 400 с.
4. *Колосницына М. Г.* Реформы систем занятости в государственном секторе : международный опыт / М. Г. Колосницына // Труд и социальные отношения. – 2010. – № 5. – С. 80-88.
5. *Колосницына М. Г.* Международная трудовая миграция : теоретические основы и политика регулирования / М. Г. Колосницына, И. К. Суворова // Экономический журнал Высшей школы экономики. – 2005. – Т. 9. – № 4. – С. 543-565.
6. *Курман М. В.* Маятниковая миграция населения и методы ее изучения / М. В. Курман // Вопросы статистической методологии и статистико-экономического анализа. − М. : Статистика, 1971.
7. *Лукашевич М. П.* Соціологія праці : Підручник / М. П. Лукашевич. – К. : Либідь, 2004. – 440 с.
8. *Мальцева И. О.* Гендерная сегрегация и мобильность на российском рынке труда / И. О. Мальцева, С. Ю. Рощин ; Гос. ун-т Высшая щкола экономики. − 2-е изд. − М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. − 295 с.
9. *Онікієнко В. В.* Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко / НАН України ; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К. : РВПС НАН України, 2006. – 480 с.
10. *Рыбаковский Л. Л.* Миграция населения : прогнозы, факторы, политика (монография) / Л. Л. Рыбаковский. − М. : Наука, 1987. – 199 с.
11. *Тілікіна Н. В.* Концептуальні підходи до дослідження мобільності робочої сили / Н. В. Тілікіна //Актуальні проблеми економіки. – К. : Національна академія управління». − № 11 (89) 2008. – С. 185-193.
12. *Штольберг Р.* Социология труда : [Пер. с нем.] / Р. Штольберг ; под общ. ред. и с предисл. А. В. Ермаковой. – М. : Прогресс. – 1982. – 248 с.

Розділ II

Фінанси

УДК 330.3

М. І. Іщенко
кандидат економічних наук,
директор Гірничодобувного дивізіону
ТОВ «Метінвест Холдинг»

Матеріально-технічний базис забезпечення фінансово-економічних результатів гірничозбагачувальних комбінатів

У статті представлено результати ретроспективного аналізу ефективності формування матеріально-технічного базису діяльності вітчизняних гірничозбагачувальних комбінатів. Акцентовано увагу на об'єктивній необхідності досягнення збалансованості між матеріальними та фінансовими ресурсами з метою забезпечення довгострокової позитивної траєкторії їх розвитку.

Ключові слова: гірничозбагачувальні комбінати, матеріально-технічні ресурси, мінерально-сировинні ресурси, ресурсний базис операційної діяльності.

Н. И. Ищенко
кандидат экономических наук,
директор Горнодобывающего дивизиона
ООО «Метинвест Холдинг»

Материально-технический базис обеспечения финансово-экономических результатов горно-обогатительных комбинатов

В статье представлены результаты ретроспективного анализа эффективности формирования материально-технического базиса деятельности отечественных горно-обогатительных комбинатов. Акцентируется внимание на объективной необходимости достижения сбалансированности между материальными и финансовыми ресурсами с целью обеспечения долгосрочной, положительной траектории их развития.

Ключевые слова: горно-обогатительные комбинаты, материально-технические ресурсы, минерально-сырьевые ресурсы, ресурсный базис операционной деятельности.

N. Ishchenko
Ph.D., director of the Division of Mining,
LLC «Metinvest»

Material and technical basis to ensure the financial and economic results of mining and processing works

The paper presents the results of a retrospective analysis of the efficiency of formation of the material and technical basis of domestic mining and processing plants. Attention is focused on the objective need to achieve a balance between the material and financial resources to ensure the long-term, positive trajectory of their development.

Keywords: processing plants, material and technical resources, mineral resources, the resource base of operations.

Постановка проблеми

Досвід провідних країн світу свідчить, що саме ресурсний базис підприємства створює передумови для приросту обсягу продукції, розширення масштабів виробничо-господарської діяльності та, в кінцевому підсумку, для підвищення фінансово-економічних результатів. Особливого значення набуває дослідження ресурсного забезпечення операційної діяльності стратегічно важливих галузей країни, до яких відноситься видобувна. Запаси залізних руд в Україні є одними з найбільших у світі та становлять майже 12 млрд. т (16 % світових розвіданих запасів), натомість, за обсягами реалізації країна посідає лише сьоме місце, що становить близько 5 % світового обсягу. Незважаючи на позитивну динаміку зростання обсягів виробництва залізорудної продукції (ЗРП) вітчизняними гірничодобувними підприємствами, їх частка на світовому ринку має чітку тенденцію до зниження (з 4 % у 2008 р. до 3 % у 2012 р.), що зумовлює виключну увагу до діагностики матеріально-технічних передумов нарощення обсягів виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На сьогодні проблеми управління матеріально-технічним базисом виробництва розглядаються переважно в аспекті інноваційного розвитку підприємств і технологічних змін. Варто відзначити наукові дослідження О. Амоши [1], Ю. Бажала [2], В. Геєця [3], С. Ілляшенка [4], Л. Федулової [5]. Незважаючи на велику кількість наукових праць, проблема формування та ефективного використання матеріально-технічного базису вирішена недостатньо комплексно з точки зору наукового узагальнення та ідентифікації її значення у забезпеченні фінансово-економічних результатів підприємства. Дослідженню результативності діяльності та позиціонуванню вітчизняних гірничозбагачувальних комбінатів (ГЗК) на світовому та вітчизняному ринку ЗРП присвячено роботи Л. Варави [6; 7], О. Криворучкіної [8], В. Нусінова [9-11], О. Темченко [12], А. Турило [13; 14].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Забезпечення позитивного вектора розвитку ГЗК і створення умов для підвищення фінансово-економічних результатів їх діяльності вимагає ідентифікації напрямів ресурсної оптимізації в галузевому аспекті.

Формулювання цілей статті

Метою статті є ретроспективний аналіз ефективності формування матеріально-технічного базису операційної діяльності ГЗК Криворізького залізорудного

басейну з метою обґрунтування пріоритетних напрямів забезпечення його збалансованого розвитку для нарощення фінансово-економічних результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ресурси надр є на сьогодні певною домінантою ресурсного забезпечення ГЗК, що виступає, з точки зору економічної перспективи, одним із факторів подальшого збалансованого розвитку. Особливістю залізорудної мінерально-сировинної бази ГЗК Криворізького залізорудного басейну є природно низька якість і більш складні умови розробки порівняно з аналогами в інших країнах: так, практично ніде у світі залізна руда не добувається з таких глибин, як в Україні. Специфіка гірничозбагачувальних підприємств – це постійне поглиблення кар'єрів. На сьогодні середня глибина деяких із них сягає 350 м, що зумовлює зростання витрат на видобуток гірничої маси.

Стан мінерально-сировинної ГЗК характеризує вміст заліза у руді та коефіцієнт розкриття (табл. 1). Аналіз статистичних даних свідчить, що незважаючи на належність до родовищ одного геолого-структурного типу, ГЗК Кривбасу суттєво відрізняються між собою за показниками якості мінерально-сировинної бази. Результати використання апарату регресійного аналізу доводять високу залежність прибутковості діяльності комбінатів від стану мінерально-сировинної бази та високий вплив на ефективність її використання техніко-технологічних факторів.

Таблиця 1

Показники стану мінерально-сировинної бази ГЗК

ГЗК	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Вміст заліза у руді, %								
ПАТ «Інгулецький ГЗК»	32,4	32,1	32,4	32,5	32,7	32,6	32,8	32,4
ВАТ «Південний ГЗК»	34,6	34,7	34,6	34,4	34,4	34,1	33,8	33,3
ПАТ «Північний ГЗК»	34,8	35,1	34,9	34,6	34,6	34,4	33,5	33,1
ПАТ «Центральний ГЗК»	33,7	33,1	32,1	31,8	32,1	33,3	33,4	32,8
Коефіцієнт розкриття								
ПАТ «Інгулецький ГЗК»	0,38	0,4	0,38	0,37	0,31	0,29	0,28	0,35
ВАТ «Південний ГЗК»	0,39	0,4	0,38	0,35	0,31	0,33	0,34	0,36
ПАТ «Північний ГЗК»	1,18	1,13	1,07	0,78	1,03	1,18	0,53	0,78
ПАТ «Центральний ГЗК»	1,01	1,08	0,8	0,51	0,58	0,52	0,28	0,74

Джерело: сформовано автором на основі [11]

Варто відзначити, що вітчизняні гірничозбагачувальні комбінати використовують традиційні технології видобутку та збагачення залізних руд, які майже незмінні з моменту їх створення, за винятком ПАТ «Інгулецький ГЗК», на якому впроваджена флотація. Середній вік технологічних процесів скорочується за рахунок упровадження нових інноваційних рішень, які принципово не змінюють саму технологію, але підвищують ефективність її застосування. Однаковими для всіх ГЗК технологічними процесами є видобуток, подрібнення та збагачення корисних копалин. З огляду на різний асортиментний набір залізорудної продукції у ВАТ «Південний ГЗК», крім вищезазначених, використовується технологія отримання агломерату, у ПАТ «Північний ГЗК» і ПАТ «Центральний ГЗК» – отримання обкотишів.

Технологічний рівень виробництва характеризує показник виходу концент-

рату (рис. 1). За показником виходу концентрату ГЗК можна поділити на дві групи, до першої входить ВАТ «Південний ГЗК», породи якого характеризуються найвищим виходом концентрату. Виключенням є останні три роки, протягом яких спостерігалося різке зниження цього показника, що дає змогу зробити висновок, що навіть за сприятливих гірничо-геологічних умов, низький техніко-технологічний рівень провокує зниження ефективності використання мінерально-сировинної бази.

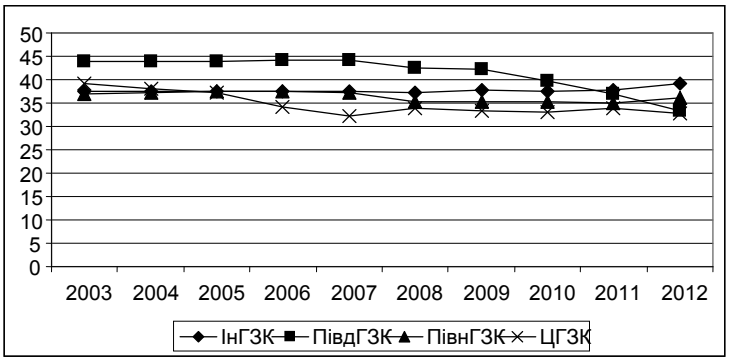

Рис. 1. Динаміка виходу концентрату на ГЗК Кривбасу, %

Джерело: розраховано автором на основі [11]

Другу групу становлять Інгулецький, Північний і Центральний ГЗК. Позитивною тенденцією є зростання виходу концентрату на Інгулецькому та Північному ГЗК за останні роки, що зумовлено впровадженням інноваційних рішень у виробництво. Варто відзначити, що недосконалі схеми збагачення залізистих кварцитів призводять до вилучення не лише пустої породи, а й залізовмісних речовин, що спричинює нераціональне використання мінерально-сировинної бази ГЗК. Втрати заліза у відходах збагачення призводять до зниження ефективності діяльності комбінатів за рахунок зменшення обсягів виробництва залізорудної продукції з 1 т гірничої маси.

Переоцінка вартості основних засобів, проведена останніми роками на ГЗК, не дає змоги здійснити об'єктивний аналіз ступеня їх зносу. Це зумовлює виключну увагу до необхідності оцінювання технічних ресурсів із позицій не лише кількісної, а і якісної складової: коефіцієнта прогресивності технічних ресурсів, частки технологічного устаткування, що відповідає світовим аналогам, середнього строку його експлуатації (рис. 2).

Статистичні дані, подані на рис. 2, дають змогу не лише здійснити порівняльний аналіз підприємств-конкурентів, а також ідентифікувати, наскільки значення певного показника відрізняються від еталонних, що визначені на підставі середньозважених значень провідних підприємств світу аналогічного профілю діяльності. За сукупністю всіх показників лідерами вибірки є ПАТ «Північний ГЗК» і ПАТ «Інгулецький ГЗК», аутсайдером – ВАТ «Південний ГЗК». Однак, варто відзначити, що жодний зі комбінатів не досягає еталонних значень аналізованих показників. Для всіх підприємств характерним є високий середній термін експлуатації технологічного устаткування при невідповідності рівня прогресивності основних засобів сучасним вимогам.

За рівнем техніко-технологічної складової та інноваційності виробництва вітчизняні підприємства є аутсайдерами. Вищезазначене провокує збільшення витрат на виробництво ЗРП та не відповідає світовим тенденціям зростання по-

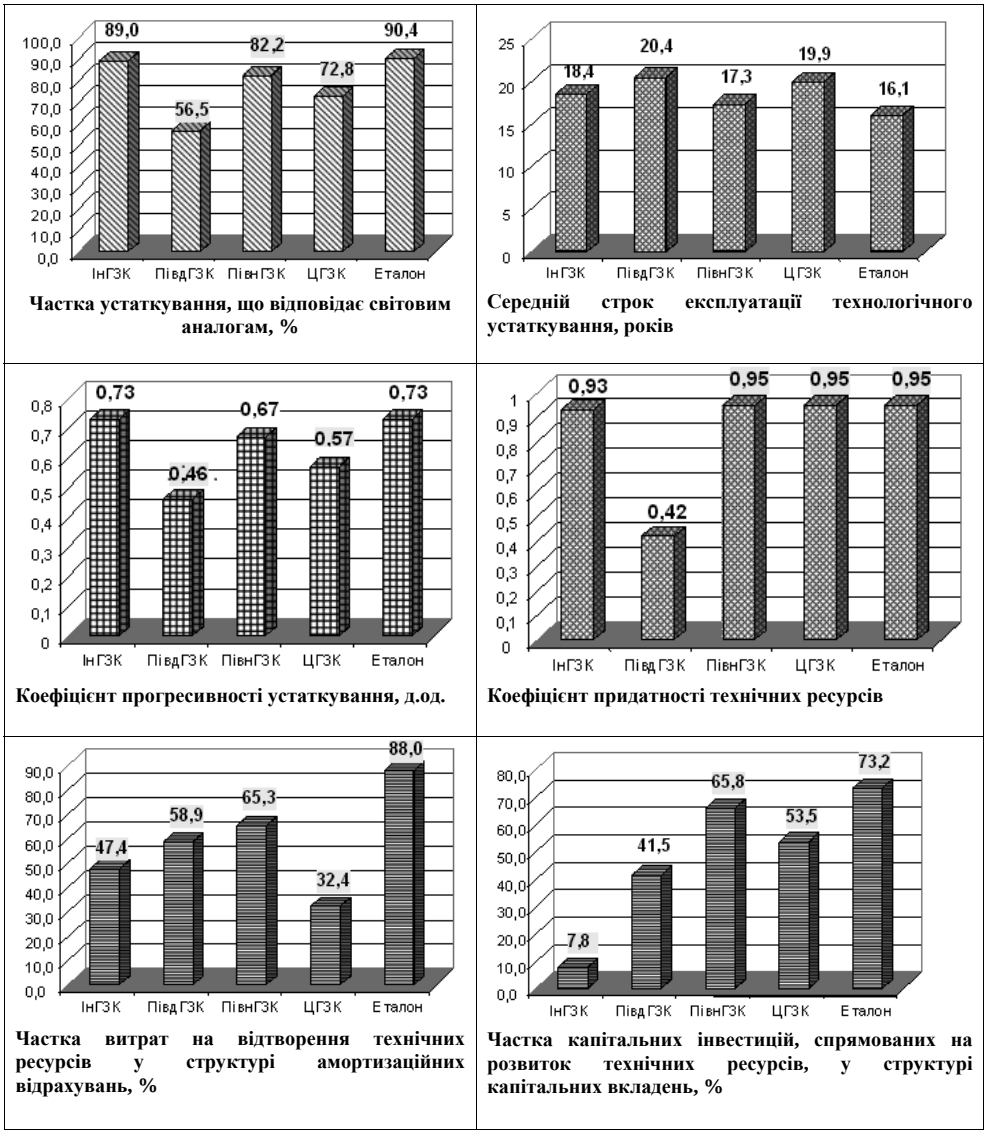

Рис. 2. Показники, що характеризують рівень та ефективність формування технічних ресурсів ГЗК

Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних ГЗК

питу на високоякісну продукцію з підвищеним вмістом заліза. Нарощення обсягів виробництва ЗРП світових виробників відбувається більш стрімкими темпами, ніж вітчизняних, що призводить до зменшення їх частки на світовому ринку ЗРП і загрожує втраті конкурентних позицій.

Варто також відзначити, що низький рівень прогресивності технологічних процесів і зношеність устаткування унеможливлюють підвищення якісних параметрів залізорудної продукції (ЗРП), що не відповідає тенденціям попиту на високоякісну продукцію. На сьогодні вміст заліза у ЗРП ГЗК України є нижчим, ніж в аналогічній продукції зарубіжних гірничопромислових компаній (табл. 2).

Таблиця 2

Середні показники якості ЗРП підприємств України та світу

Країна	Компанія	Хімічний склад, %							
		Fe	SiO_2	Al_2O_3	SiO_2+ Al_2O_3	CaO	MgO	CaO+ MgO	основ-ність
Бразилія	Samarco	67	1,8	1,1	2,9	0,08	0,04	0,12	0,04
Австралія	Mt. Newman	66,7	2,8	1	3,8	0,04	0,03	0,07	0,02
Швеція	Malmberget	71,5	0,2	0,21	0,41	0,06	0,2	0,26	0,63
	Greensberg	70,6	0,9	-	0,9	-	-	0	0
Канада	OCM	66,3	5	0,34	5,34	0,06	0,05	0,11	0,02
	Fire lake	66,5	5	0,15	5,15	0,51	0,36	0,87	0,17
	Kerol lake	65,8	4,44	-	4,59	0,53	0,38	0,91	0,2
Росія	ЛебГЗК	68,4	4,34	0,17	4,51	0,16	0,2	0,36	0,08
	Костомукшин-ський ГЗК	67,6	5,73	0,26	5,99	0,17	0,17	0,34	0,06
Україна	Північний ГЗК	65,1	8,78	0,18	8,96	0,42	0,6	1,02	0,11
	Центральний ГЗК	65,5	7,2	0,25	7,45	0,19	0,38	0,57	0,08
	Південний ГЗК	64,5	9,64	0,35	9,99	0,17	0,39	0,56	0,06
	Інгулецький ГЗК	64,9	9,7	0,56	10,2	0,29	0,6	0,89	0,09

Джерело: [11, с. 234]

Структура витрат на оновлення активної частини основних засобів дає змогу зробити висновок про невиважену політику формування технічного базису виробництва. Переважна частина фінансових ресурсів спрямовується на капітальне будівництво та обслуговування об'єктів невиробничого призначення. Вищезазначене доводить необхідність комплексного, системного підходу до управління формуванням і використанням технічних ресурсів ГЗК на перманентній основі.

За результатами досліджень Н. І. Рябикіної та О. Г. Рябикіної [16], встановлено, що технічний базис виробництва суттєво впливає на досягнуту та перспективну результативність діяльності ГЗК. Важливим моментом при цьому є забезпеченість пропорційності між технічним і технологічним рівнем виробництва, однак ця умова не дотримується на жодному ГЗК Кривбасу. Найбільш збалансованим є техніко-технологічний рівень у ПАТ «Центральний ГЗК», найменш збалансованим − у ВАТ «Південний ГЗК». Таке становище унеможливлює максимально повне використання техніко-технологічних умов забезпечення прибутковості ГЗК.

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про невідповідність структури активів галузевій специфіці діяльності ГЗК, що підтверджують статистичні дані, систематизовані на рис. 3. Диспропорційність формування ресурсів характерна для всіх, без винятку, комбінатів, що зумовлено переваженням частки фінансових ресурсів над часткою матеріально-технічних. Таким чином, нарощення капіталу ГЗК супроводжується нераціональним його розподілом, що призводить до зменшення частки ресурсів, що безпосередньо беруть участь у виробництві залізорудної продукції.

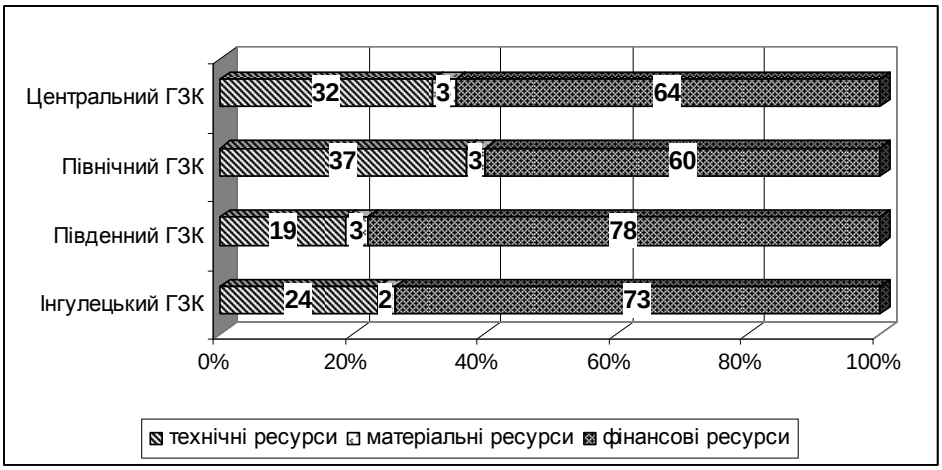

Рис. 3. Структурні пропорції ресурсного базису операційної діяльності ГЗК у 2012 р., %
Джерело: розраховано автором на основі фінансової звітності ГЗК

Проведений аналіз зумовлює виключну увагу до політики формування оборотних активів ГЗК у контексті досягнення збалансованості між матеріальними та фінансовими ресурсами, що необхідні для забезпечення довготривалої виробничої діяльності та нарощення фінансово-економічних результатів. Залежність між оборотними засобами і прибутковістю підприємства доводить, що дефіцит оборотних засобів негативно позначається на прибутковості підприємства.

За деякого оптимального рівня оборотних засобів прибуток стає максимальним. Однак подальше нарощування обсягів оборотних засобів призводить до того, що на балансі підприємства з'являються тимчасово вільні, періодично незадіяні у виробничому процесі поточні активи, а також надмірні фінансові витрати, пов'язані з їх утриманням, що сприяє зниженню прибутковості. Таким чином, політика управління оборотними засобами підприємства полягає в забезпеченні компромісу між ризиком втрати ліквідності й ефективністю діяльності. Пошук такого компромісу, на нашу думку, зводиться до вирішення двох дуже важливих завдань на рівні підприємства:

- забезпечення достатнього рівня платоспроможності;
- забезпечення прийнятного обсягу, структури та рентабельності активів.

Кожне управлінське рішення, пов'язане з визначенням обсягів коштів, товарно-матеріальних запасів і дебіторської заборгованості, слід розглядати як із позиції рентабельності кожного виду активів, так і з позиції оптимальної структури оборотних засобів підприємства загалом. Оптимальна величина виробничих оборотних засобів (матеріальних ресурсів) підприємства визначається такими чинниками:

- тривалість операційного (або виробничо-реалізаційного) циклу: що швидше сировина та матеріали перетворюються в готову продукцію, то меншою є іммобілізація коштів у запасах;

- темпи росту виробництва: оскільки фінансово-експлуатаційні потреби випливають безпосередньо з величини обороту (або обсягів реалізованої продукції), то й величина їх змінюється паралельно до динаміки обороту;

- величина доданої вартості: що менша додана вартість, то більшою мірою «кредит» постачальників може компенсувати дебіторську заборгованість.

Таким чином, результати аналізу свідчать, що функціонування вітчизняних комбінатів в умовах зростання індустріального попиту на ЗРП відбувається на фоні використання традиційних технологій видобутку та збагачення залізних руд; низького рівня коефіцієнта придатності основних засобів; нераціональної структури активів, у складі яких переважають фонди обігу. Для вітчизняних комбінатів характерним є високий середній термін експлуатації технологічного устаткування, невідповідність рівня прогресивності основних засобів сучасним вимогам. З огляду на це пріоритетними напрямами розвитку матеріально-технічного базису ГЗК є: оптимізація структури активів, у першу чергу, за рахунок зменшення обсягу дебіторської заборгованості та спрямуванням вивільнених коштів в оновлення основних засобів на інноваційній основі. Це дасть можливість отримати мультиплікативний ефект: підвищення техніко-технологічного рівня виробництва сприятиме скороченню тривалості виробничого циклу, нарощенню обсягів виробництва, підвищенню якісних параметрів продукції та прибутковості діяльності.

Висновки

Проведені дослідженні дають змогу стверджувати, що передумовами нарощення фінансово-економічних результатів ГЗК є дотримання ресурсних пропорцій відповідно до цілей розвитку підприємства. Важливого значення при цьому набуває структурно-компонентна відповідність і збалансованість матеріально-технічних ресурсів, що забезпечується використанням різних методів та інструментарію управління: прогнозне управління; саморегулювання та адаптація за рахунок організації ресурсних потоків, адекватних внутрішнім і зовнішнім умовам функціонування; управління резервами та ліквідністю на основі синхронізації вхідних і вихідних ресурсних потоків із мінімальними витратами та ризиком з метою прискорення обороту капіталу та зниження збалансованості ресурсів. Зростання фінансово-економічних результатів підприємства вимагає приведення всіх ресурсних факторів у відповідність з умовами ринкового середовища та довгостроковими прогнозними тенденціями його зміни, що дасть змогу підприємству забезпечити довгострокову позитивну тенденцію розвитку.

Література

1. Амоша О. І. Стратегічний сектор інноваційного зростання / О. І. Амоша // Регіональна економіка. – 2003. – №. 3. – С. 236-237.

2. Бажал Ю. Еволюційна парадигма економіки перехідного періоду / Ю. Бажал // Економіка України. − 1993. − № 8.

3. Новий курс : реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. − К. : НВЦ НБУВ, 2010. − 232 с.

4. Ілляшенко С. М. Концептуальні засади формування механізмів управління інноваційною діяльністю / С. М. Ілляшенко // Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної відео-конференції «Управління інноваційним процесом в Україні : проблеми комерціалізації науково-технічних розробок». – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2012. − С. 126-127.

5. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України : [монографія] / [Л. І. Федулова, Ю. М. Бажал, В. Л. Осецький та ін.] ; за ред. Л. І. Федулової ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 656 с.

6. Варава Л. М. Інструменти управління інноваційною діяльністю на підприємствах гірничодобувної промисловості / Л. М. Варава, В. А. Ковальчук // Актуальні проблеми економіки. − 2010. − № 2 (104). − С. 94-100.

7. Варава Л. М. Управління функціонуванням, оновленням та відтворенням техніко-

технологічної бази підприємства як запорука зростання виробництва / Л. М. Варава, Н. І. Рябикіна, О. Г. Рябикіна // Збірник наукових праць. − Черкаси : ЧДТУ. − Серія: економічні науки. − Вип. № 14. − С. 252-256.

8. Криворучкіна О. В. Продуктивність гірничозбагачувальних комбінатів України : оцінка та резерви підвищення // О. В. Криворучкіна / Формування ринкової економіки. – Спецвипуск : «Економіка підприємства : теорія та практика». – 2012. – С. 214-227.

9. Нусінов В. Я. Проблемні питання аналізу стану, ефективності придбання та використання основних засобів підприємства / В. Я. Нусінов, К. Г. Рябикіна // Вісник Криворізького технічного університету : Вип. 28. – 2011. – С. 275- 278.

10. Нусинов В. Я. Теоретические и прикладные оценки эффективности отдельных машин и оборудования / В. Я. Нусинов // Придніпровський науковий вісник. Економіка. − 1998. − № 20 (87). − С. 16-26.

11. Нусінов В. Я. Аналіз комплексного показника ефективності діяльності гірничозбагачувальних комбінатів Кривбасу / В. Я. Нусінов, Я. В. Нусінова, Л. А. Буркова // Вісник Криворізького технічного університету : Вип. 26. – 2010. – С. 316-320.

12. Нусинов В. Я. Определение коэффициентов весомости технико-экономических показателей обогатительного производства / В. Я. Нусинов, Н. Е. Ратушная, Е. А. Лагодич, Е. И. Дегтярева // Пути экономии ресурсов при обогащении руд черных металлов. − М. : Недра. − 1990. − С. 96-99.

13. Темченко О. А. Вплив впровадження інновацій на підвищення конкурентоспроможності підприємств ГМК в умовах фінансової кризи / О. А. Темченко, В. В. Русаков // Вісник Криворізького технічного університету : Вип. 25. – 2010. – С. 234-238.

14. Турило А. М. Економічна оцінка інноватизації залізорудного виробництва : [монографія] / А. М. Турило, Е. А. Зінченко – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. – 223 с.

15. Турило А. М. Дослідження тенденцій розвитку гірничозбагачувальних комбінатів Кривого Рогу / А. М. Турило // Вісник Криворізького технічного університету : Вип. 23. – 2009. – С. 249-252.

16. Сборник технико-экономических показателей горнодобывающих предприятий Украины за 2010-2011 гг. / Под. ред. Е. К. Бабца. – Кривой Рог : ГП «НИГРИ». – 2011. – 318 с.

17. Рябикіна Н. І. Застосування наукових підходів до ефективного використання техніко-технологічної бази підприємств гірничо-металургійного комплексу / Н. І. Рябикіна, О. Г. Рябикіна // Вісник Криворізького технічного університету. − Кривий Ріг : КТУ. − 2010. − С. 308-312.

УДК 336:334.012

О. В. Кравченко
економіст ТОВ «Центр»

Оцінка впливу фінансової структури підприємства на організацію інвестиційного процесу

У статті визначено теоретичні аспекти впливу компонентів корпоративної фінансової архітектури на інвестиційну діяльність підприємства. Проаналізовано взаємозв'язки між компонентами фінансової архітектури підприємства та умовами прийняття інвестиційних рішень.

Ключові слова: корпоративна фінансова архітектура, інвестиційний процес, фінансове забезпечення.

Е. В. Кравченко
экономист ООО «Центр»

Оценка влияния финансовой структуры предприятия на организацию инвестиционного процесса

В статье определены теоретические аспекты влияния компонентов корпоративной финансовой архитектуры на инвестиционную деятельность предприятия. Проанализированы взаимосвязи между компонентами финансовой архитектуры предприятия и условиями принятия инвестиционных решений.

Ключевые слова: корпоративная финансовая архитектура, инвестиционный процесс, финансовое обеспечение.

O. Kravchenko
economist LLC «Center»

Estimation of enterprise financial structure influence on organization of investment process

In the article the theoretical aspects of the influence of corporate financial architecture's components on the enterprise's investment activity are defined. The relationships between the corporate financial architecture's components and investment decisions are analyzed.

Keywords: corporate financial architecture, investment process, financial support.

Постановка проблеми

Інвестиційна діяльність є одним із ключових чинників економічного та інноваційного розвитку будь-якого господарюючого суб'єкта. Шляхом ефективного вкладення капіталу в модернізацію та оновлення виробничо-технологічної бази реалізуються можливості потенційного зростання підприємства та підвищення добробуту його власників. Водночас рівень інвестиційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання залишається вкрай низьким через несприятливий інвестиційний клімат, що пояснюється недосконалою законодавчою базою, нерозвиненими фондовим ринком і фінансово-кредитною системою, потужним податковим тиском, неефективним використанням амортизаційних відрахувань, а також низьким рівнем трансформації заощаджень населення в інвестиції [1, с. 5]. Проблема недостатнього фінансового забезпечення інвестиційного оновлення вітчизняних підприємств поглиблюється наслідками фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., яка значно вплинула на їх інвестиційний процес. Саме тому в умовах погіршення інвестиційного клімату в державі перед вітчизняними суб'єктами господарювання постають питання активізації інвестиційного процесу за рахунок внутрішніх важелів оптимізації фінансового забезпечення інвестиційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналізові фундаментальних та інституційних чинників впливу на інтенсивність інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів присвячено чимало теоретичних та емпіричних досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців. Зокрема, чинники екзогенного впливу на інвестиційну діяльність підприємства,

такі як ринкова невизначеність, податкова політика, коливання попиту на продукцію досліджувалися в працях Т. В. Теплової та М. Крилової, Дж. Фердерера, Р. Піндайка, Е. Стеркена, Е. Пенінга, Л. Когана та інших. Закономірностям інвестиційної поведінки підприємств і теоретико-методологічним засадам організації інвестиційного процесу присвячено роботи І. Бланка, І. Диби, С. Дробишевського, Т. Майорової, С. Онишко, О. Радигіна, В. Савчука. Дослідження впливу окремих внутрішніх характеристик підприємства на процеси фінансування та інвестування діяльності проводилися такими науковцями, як Н. Давиденко, І. Івашковська, М. Солнцева, В. Черкесова, О. Теплова, В. Удальцов.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сучасному етапі більшість інвесторів і власників підприємств при формуванні інвестиційного портфеля та розробленні інвестиційної стратегії орієнтуються не тільки на макроекономічні індикатори інвестиційного клімату, а й оцінюють потенційні можливості зростання доданої вартості підприємства за рахунок оптимізації його структурної будови. Отже, питання, пов'язані з комплексним аналізом впливу внутрішніх структурних характеристик підприємства, що формують його фінансову архітектуру, на організацію інвестиційного процесу вимагають доопрацювання.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування впливу компонентів фінансової архітектури корпоративних підприємств на організацію інвестиційного процесу в контексті фінансового забезпечення інвестиційної активності господарюючих суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Концептуальні засади комплексного підходу до аналізу впливу внутрішніх структурних характеристик підприємства на особливості організації його господарської діяльності викладено в роботі американського економіста С. Майєрса, який запропонував до наукового вжитку використання терміну «фінансова архітектура компанії» [2]. Фінансова архітектура, за С. Майєрсом, є фінансовий дизайн бізнесу, що об'єднує такі компоненти, як організаційно-правова форма, структура власності, структура капіталу та система стимулів і розподілу ризиків серед інвесторів (система корпоративного управління) у єдину системну конструкцію, варіація компонентів якої дає змогу виокремити певні типи фінансової організації компаній і відповідно проаналізувати чинники формування та результативність того чи іншого типу фінансової архітектури в різних інституційно-правових та економічних умовах функціонування.

Необхідність урахування зазначених компонентів фінансової архітектури при аналізі фінансово-інвестиційних аспектів діяльності корпоративних підприємств обумовлена особливостями їх створення та функціонування. Так, відповідно до законодавчого визначення, корпоративним визнається підприємство, що утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства [3]. До корпоративних підприємств в Україні відносять приватні підприємства з двома та більше засновниками; господарські товариства (ПАТ, ПрАТ, ТОВ та інші); виробничі кооперативи.

У зарубіжній практиці корпоративними в основному визнаються акціонерні товариства. Саме завдяки активному розвиткові корпоративної форми власнос-

ті в розвинених країнах у середині XX ст. актуалізувалися питання розподілу влади між учасниками корпоративних відносин на які вперше звернули увагу відомі американські економісти А. Берлі та Г. Мінз, а саме: відокремлення функцій управління від функцій власності в наслідок розпорошення структури акціонерного капіталу та ускладнення технологій управління [4]. Результатом такого відокремлення стала поява агентської проблеми, що пов'язана з протиріччями інтересів менеджерів (агентів) та інвесторів (принципалів) капіталу внаслідок відсутності прагнення менеджерів до максимізації доходу на інвестовані кошти. Як зазначає У. Вільямсон, менеджери, які володіють обмеженою раціональністю (*bounded rationality*), прагнуть до зростання власного добробуту за рахунок власників, та поводять себе опортуністично (*managerial opportunism*) [5, с. 17]. Унаслідок цього можуть відхилятися прибуткові, але ризиковані інвестиційні проекти, здійснюватися економічно необґрунтовані поглинання, чинитися опір реорганізації бізнесу. Отже, виникає конфлікт інтересів між цими групами, спричинений інформаційною асиметрію та неповнотою контрактів [6, с. 126].

З метою подолання наслідків агентської проблеми та зниження ризику опортуністичної поведінки менеджерів, власники корпоративних підприємств повинні використовувати певні механізми контролю за діяльністю найманих працівників. Серед таких механізмів виокремлюють внутрішні (участь менеджерів у акціонерному капіталі керованих ними корпорацій; прив'язка винагороди менеджерів до показників ефективності діяльності корпорації; контроль з боку ради директорів корпорації; наявність крупного акціонера в корпорації; контроль з боку кредиторів і механізм банкрутства) та зовнішні (ринок капіталу; ринок праці; ринок злиттів і поглинань).

Якщо в умовах розвиненої економіки зазначені механізми працюють майже з однаковою ефективністю, то в країнах із ринками, що розвиваються, можливості застосування зовнішніх механізмів суттєво зменшені. Тому для економік таких країн, які в першу чергу потребують вливання інвестиційних коштів для розвитку інституційної та промислової інфраструктури, виникає потреба у вдосконаленні концептуальних основ комплексного застосування внутрішніх механізмів з метою активізації інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів на основі концепції фінансової архітектури.

Вочевидь, у компонентах корпоративної фінансової архітектури відображається більшість внутрішніх важелів контролю за діяльністю учасників корпоративних відносин. Проаналізуємо роль окремих компонентів фінансової архітектури підприємства в контексті фінансового забезпечення інвестиційної діяльності.

Так, структура власності дає змогу визначити питому вагу власності в статутному капіталі підприємства осіб, які мають пряму та/або опосередковану участь у юридичній особі, тобто підприємстві, у тому числі відносини контролю між ними щодо цієї юридичної особи. Принциповими характеристиками структури власності є ступінь концентрації власності (частка капіталу у власності) і тип домінуючого власника (аутсайдер чи інсайдер, державна або приватна власність). Залежно від зазначених характеристик виокремлюють суб'єктів, між якими найчастіше виникає конфліктів інтересів:

1) менеджер та інвестор (акціонер);

2) міноритарні (дрібні акціонери з часткою до 10 % капіталу) і мажоритарні акціонери;

3) приватний інвестор і держава.

Неоптимальний розподіл прав власності призводить до виникнення конфліктів між цими групами та, відповідно, дестабілізує діяльність підприємства, негативно позначається на фінансових можливостях забезпечення інвестиційного процесу. Так, конфлікт між акціонерами та менеджерами може призводити до розкрадання інвестиційних коштів, скорочення пропорцій відтворення виробничих активів і надлишкового інвестування, що завищує середні витрати підприємства порівняно з мінімально можливими. Вирішенням зазначеного конфлікту є залучення менеджменту до складу акціонерів. Проте й тут важливим є дотримання балансу між часткою власності менеджера-акціонера та іншими акціонерами. З одного боку, матеріальна зацікавленість менеджменту у збільшенні дивідендних виплат сприяє підвищенню ефективності компанії, а з іншого, коли у власності менеджерів знаходиться занадто великий пакет акцій, то ризик дефолту компанії асоціюється із втратою суттєвої частки індивідуального доходу. У такому разі менеджмент перестає прагнути до максимізації ринкової вартості компанії, а зосереджує свою увагу на стабільності функціонування бізнесу. Як наслідок, знижується боргове навантаження на компанію (змінюється структура капіталу), відхиляються ризиковані, але потенційно вигідні інвестиційні проекти з позитивною чистою приведеною вартістю, уповільнюються темпи розвитку компанії. Окрім цього, можливе погіршення дисципліни менеджменту та зниження його відданості роботі. Зазначені ефекти від володіння менеджерами певною часткою акціонерного капіталу отримали назви гіпотез «конвергенції інтересів» та «обкопування» [7].

Властивий пострадянським країнам конфлікт між міноритарними та мажоритарними акціонерами призводить, як зазначають Р. Дзарасов і Д. Новоженов, до різкого обмеження часового горизонту управління підприємством короткостроковим періодом [8]. Сума так званої інсайдерської ренти (приватних вигід контролю)[1] суттєво зменшується в разі здійснення довгострокових інвестицій. За таких обставин попит на інвестиції має короткостроковий характер та є не дуже еластичним за рівнем очікуваної дохідності. Окрім цього вилучення мажоритарними власниками коштів за рахунок використання своїх безмежних повноважень призводить до обмеження можливостей фінансування розвитку підприємства за рахунок внутрішніх джерел. Водночас, як стверджує Л. Венгер, концентрація власності в пострадянських країнах, зокрема в Україні, є необхідним інструментом контролю з боку акціонерів за діяльністю підприємства з метою зниження ризиків рейдерства та ворожого поглинання [9, с. 699].

Щодо конфлікту між приватними інвесторами й учасниками, які уособлюють державні органи, то слід зазначити, що підприємства з державною часткою власності обмежені певними економічними, соціальними, юридичними рамками, не мають достатньої підприємницької свободи в умовах, коли необхідно швидко реагувати на нові економічні обставини, та зазвичай зосереджені в тому спектрі галузей, які з тих чи інших причин є малорентабельними і навіть збитковими, непривабливими для приватного капіталу (або ж навпаки − стратегічно важливими та закритими для приватного капіталу), що не сприяє пожвавленню інвестиційного процесу.

Іншою структурною характеристикою підприємства, що безпосередньо пов’язана з фінансовими аспектами інвестиційного розвитку підприємства, є структура капіталу, яка являє собою співвідношення власних і позикових коштів, що використовуються підприємством у процесі господарської діяльності.

[1] Отримання грошових та негрошових вигод у результаті ухвалення певних рішень за наявності контрольного пакета акцій

Дотримання оптимального співвідношення між складовими капіталу не тільки максимізує вартість компанії шляхом зниження вартості фінансових ресурсів, а й мінімізує агентські витрати. Так, в агентській моделі теорії порядку фінансування М. Дженсена та У. Меклінга стверджується, що з метою мінімізації агентських витрат доцільним є нарощування боргу, який виступає дисциплінуючим чинником і не дає можливості менеджерам використовувати надлишковий грошовий потік у власних інтересах [10, с. 338].

Отже, структура капіталу безпосередньо впливає на прийняття інвестиційних рішень власниками та менеджерами підприємства. Якщо необхідно збільшити статутний капітал, приймаються рішення про додаткову емісію акцій. Наявність нерозподіленого прибутку визначає можливості виплати дивідендів акціонерам публічних компаній і дає змогу збільшувати обсяги інвестування в основний капітал з метою його розширення. У свою чергу довгострокові зобов'язання обумовлюють рішення з фінансування необоротних активів, а короткострокові зобов'язання – з формування оборотних активів.

Однак рішення щодо залучення зовнішніх джерел фінансування значною мірою залежать від рівня дивідендних виплат, оскільки зі збільшенням коефіцієнта виплати дивідендів компанії необхідно емітувати нові акції, щоб покривати наявні інвестиційні потреби. Це, у свою чергу, впливає на прийняття інвестиційних рішень. Вочевидь, залучення зовнішніх джерел змінює граничну вартість капіталу та призводить до зміни критеріїв прийнятності реальних проектів або ставки дисконтування, яка використовується в процесі їх аналізу. Подібні інвестиційні рішення вимагають оцінки активів, дослідження очікуваної та необхідної прибутковості, диверсифікації активів в інвестиційному портфелі з метою максимізації доходу від них і мінімізації ризиків.

Необхідно також ураховувати взаємозв'язок між структурою капіталу підприємства та його організаційно-правовою формою, від якої залежать: порядок і джерела формування статутного капіталу, його мінімальний розмір; джерела фінансових ресурсів; методи управління фінансовим забезпеченням діяльності; спосіб розподілу доходів (прибутку) та покриття збитків; міра відповідальності за зобов'язаннями.

Зосереджуючи нашу увагу на дослідженні особливостей організації інвестиційного процесу в корпоративних підприємствах, зазначимо, що найбільші інвестиційні можливості зростання бізнесу мають акціонерні товариства за рахунок наявності права здійснювати емісію цінних паперів. Окрім цього, з огляду на досить високий ступінь законодавчого врегулювання питань захисту прав власності акціонерних товариств і рівень інформаційної прозорості такі підприємства вважаються більш надійними та можуть отримувати вигоди як від розміщення акцій, так і залучати позикові ресурси на вигідних умовах кредитування. У разі публічних акціонерних товариств ризики розподілені пропорційно частці у власному капіталі, що дає змогу інвесторам диверсифікувати власні вклади та знижувати ризики.

Утім, незалежно від того, в якій формі корпоративного підприємництва організується господарська діяльність, необхідність урегулювання нормативно-правових та економічних питань між учасниками корпоративних відносин вимагає побудови дієвої системи корпоративного управління. Система корпоративного управління визначає розподіл прав і обов'язків між різними компонентами корпоративного устрою компанії, такими як правління, управлінський апарат, акціонери та інші зацікавлені особи і визначає правила та процедури процесу прийняття рішень. За рахунок цього формується система визначення завдань і

цілей діяльності компанії, засобів реалізації поставлених завдань та оцінка результатів діяльності [11, с. 4].

Відповідним чином закріплені повноваження за кожним з органів корпоративного управління та механізми контролю, як за діяльністю компанії, так і за діями учасників корпоративних відносин, дають змогу отримати суттєві переваги від налагодженої та збалансованої системи корпоративного управління у сфері фінансового забезпечення інвестиційної діяльності, а саме:

1) підвищення рівня інформаційної прозорості діяльності компанії, що відбувається в процесі оприлюднення її фінансової та нефінансової звітності, процедур розміщення контрактів, проведення аудиту сприяють вирішенню проблеми асиметрії інформації та знижують ризики опортуністичної поведінки менеджменту. Важливими принципами розкриття інформації є регулярність, повнота, оперативність, об'єктивність, достовірність і доступ до інформації;

2) полегшення доступу до ринку капіталів – чим вищою є якість корпоративного управління, тим більшою є ймовірність того, що активи підприємства використовуються в інтересах власників та інвесторів, а не розкрадаються менеджерами. Це слугує позитивним сигналом для здійснення інвестицій у підприємство та активізує його інвестиційну діяльність;

3) упровадження систем корпоративного управління забезпечує підвищення якості управління компанією, даючи змогу менеджерам і правлінню розробляти виважену стратегію інвестиційного розвитку, гарантуючи, що злиття та поглинання здійснюються виключно з міркувань ділової необхідності та забезпечують прив'язку грошової винагороди менеджерів до результатів діяльності компанії [12, с. 5]. Упровадження такої практики допомагає компаніям залучати інвестиції на вигідних умовах та покращує загальні результати діяльності;

4) зростання вартості нематеріальних активів – підвищення ділової репутації підприємства, його іміджу, розширення кола ділових партнерів, встановлення довірчих відносин між контрагентами.

Результати емпіричних досліджень демонструють, що трансформація таких внутрішніх параметрів, як структура власності та капіталу, система і розмір винагороди, розкриття інформації щодо діяльності компанії та її інвестиційних рішень, оптимізація організаційно-правової форми господарювання, сприяє збільшенню інвестицій у створення матеріальних активів і підвищує ефективність діяльності підприємства.

Висновки

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновків, що такі компоненти фінансової архітектури корпоративних підприємств, як структура власності, структура капіталу, організаційно-правова форма та система корпоративного управління визначають особливості організації інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання в контексті формування ресурсної бази фінансового забезпечення підприємства. Визначені взаємозв'язки між окремими компонентами корпоративної фінансової архітектури та умовами організації інвестиційного процесу формують підґрунтя для моделювання інвестиційної поведінки вітчизняних підприємств з метою визначення детермінантів їх інвестиційної активності та сталого економічного зростання.

Література

1. Активізація інвестиційного процесу в Україні : колективна монографія / [Т. В. Майорова, М. І. Диба, С. В. Онишко та ін.] ; за наук. ред. М. І. Диби, Т. В. Майорової. – К. : КНЕУ, 2012. – 472 с.

2. *Myers S.* Financial Architecture / S. Myers // European Financial Management. – 1999. – Vol. 5. – P. 133-141.

3. Господарський кодекс України. – К. : Атіка, 2003. – 420 с.

4. *Berle A.* The Modem Corporation and Private Property / A. Berle, G. Means. − New York : Macmillan, 1932.

5. *Williamson O.* The Economics of Discretionary Behavior : Managerial Objectives in a Theory of the Firm / O. Williamson. − Englewood Cliffs. − N.J. : Prentice Hall Press, 1964. – 39 p.

6. *Либман А. В.* Теоретические аспекты агентской проблемы в корпорации / А. В. Либман // Вестник С.-ПбГУ. – Сер. 8. – 2005. – Вып. 1 (№8). – С. 123-140.

7. *Morck R.* Management ownership and market valuation: an empirical analysis / R. Morck, A. Shleifer, R. Vishny // Journal of Financial Economics. – 1988. – Vol.20. – P. 293-315.

8. *Дзарасов Р. С.* Крупный бизнес и накопление капитала в современной России / Р. С. Дзарасов, Д. В. Новоженов. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 512 с.

9. Потенціал національної промисловості : цілі та механізми ефективного розвитку / [Ю. В. Кіндзерський, М. М. Якубовський, І. О. Галиця та ін.] ; за ред. Ю. В. Кіндзерського ; НАН України ; Ін-т екон. і прогнозув. – К. : 2009. – 928 с.

10. Jensen M. Theory of the Firm : Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure / M. Jensen, W. Meckling // Journal of Financial Economics. − 1976. − № 3(Issue 4, October). – P. 305-360.

11. Принципы корпоративного управления ОЕСР / OECD Publications, 1999. – 37 с.

12. Формирование системы корпоративного управления в развивающихся, зарождающихся и переходных экономиках / Справочное пособие CIPE США. – 2002. – 52 с.

УДК 339.7

В. А. Мельник
кандидат економічних наук,
Університет економіки та права «КРОК»

Особливості діяльності міжнародних фінансових інституцій на українському ринку

У статті досліджено специфіку, форми та результати залучення коштів різними фінансовими інституціями на українському та міжнародному фінансових ринках.

Ключові слова: фінансові інституції, міжнародні фінансові організації міжнародні запозичення, зовнішній борг.

В. А. Мельник
кандидат экономических наук,
Университет экономики и права «КРОК»

Особенности функционирования международных финансовых институций на украинском рынке

В статье исследованы специфика, формы и результаты привлечения средств различными финансовыми институциями на украинском и международном финансовых рынках.

Ключевые слова: финансовые институции, международные финансовые организации, международные займы, внешний долг.

V. Melnyk
Ph.D., Assistant Professor of Management of the activity and logistics Department, «KROK» University

Characteristics of the international financial institutions activity in the Ukraine market

Specificity, forms and results of funds raising by various financial institutions on the Ukrainian and international financial markets are investigated.

Keywords: financial institutions, international financial institutions, international loans, foreign debt.

Постановка проблеми

Одним із основних завдань, які вирішують сьогодні уряди багатьох країн, є подолання наслідків міжнародної фінансової кризи та забезпечення сталості економічного зростання. Характерною рисою поточного функціонування світової економіки є економічна рецесія. Можливості подолання цього стану для таких економік, як українська, безпосередньо пов'язана з можливостями проведення інноваційних змін і залучення додаткових, насамперед, інвестиційних ресурсів та ефективним їх використанням. Можливості залучення коштів на внутрішніх ринках для більшості українських господарюючих суб'єктів обмежені, перш за все, високою вартістю цих ресурсів. У зв'язку з цим, більш перспективними є можливості залучення коштів на зовнішніх ринках. При цьому варіантів такого залучення для українських господарюючих суб'єктів є декілька, насамперед, це самостійних вихід суб'єктів на міжнародні ринки капіталу, або ж залучення таких коштів через посередників. Основними внутрішніми фінансовими інститутами України, що співпрацюють на міжнародних ринках, є комерційні банки, страхові, факторингові, лізингові чи інвестиційні компанії, інститути спільного інвестування та інші. Можливості та програми діяльності саме таких інституцій можуть безпосередньо впливати на діяльність українських підприємств та організацій і створювати для них додаткові конкурентні переваги. Загалом діяльність таких структур має свої як позитивні, так і негативні сторони, які вимагають детального аналізу та вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми діяльності українських фінансових інститутів на міжнародному фінансовому ринку досліджувалися багатьма вченими-економістами, такими як О. А. Косякіна [5], В. Є. Новицький [7], О. В. Мартинюк [7], М. Й Поляков [11], А. А. Пересада [12], В. В. Солтинський [13], А. С. Філіпенко, [14] та інші. Однак сучасна практика співпраці суб'єктів господарювання з міжнародними інституціями надзвичайно швидко змінюється та вимагає додаткового теоретичного аналізу нових питань, насамперед, таких як ефективність використання запозичених коштів, максимально можливий рівень міжнародного запозичення, форми та процедури проведення таких запозичень.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на значну кількість публікацій, надзвичайно важливими в сучасних умовах залишаються питання оцінки позитивних і негативних аспектів діяльності та розроблення пропозицій щодо покращення взаємовідносин України з міжнародними фінансовими інституціями, дослідження основних аспектів

функціонування внутрішніх фінансових інститутів України на міжнародному ринку та перспектив їх розвитку.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз основних напрямів і форм співробітництва українських і міжнародних фінансових інституцій та економічних і фінансових наслідків для України такого співробітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток фінансових ринків безпосередньо пов'язаний із функціонуванням підприємств та установ, що забезпечують спрямованість фінансових потоків, адресне переміщення фінансових інструментів, тобто фінансових інституцій, що діють як на національних, так і на міжнародних ринках. В умовах розширення міжнародних фінансових ринків, діяльність, а особливо ефективність національних інституцій усе більше залежить від можливості їх співробітництва з аналогічними, за характером діяльності, міжнародними утвореннями.

Структура таких інституцій надзвичайно розгалужена. Перш за все, сучасний фінансовий ринок, особливо з точки зору необхідності подолання наслідків світової фінансової кризи та вирішення завдання прискорення темпів економічного розвитку світової економіки, залежить від ефективності діяльності таких структур, як міжнародні організації та міжнародні фінансові організації.

Міжнародні організації – це об'єднання трьох або більше урядів незалежних держав чи міжурядових організацій, спрямоване на вирішення певних спільних питань чи реалізації спільно визначених фінансово-економічних, гуманітарних чи інших проектів. Міжнародні організації можна класифікувати за багатьма ознаками. Особливу роль відіграють міжнародні фінансові організації, засновниками яких є кілька країн, що надають фінансові ресурси чи іншу допомогу країнам на певних визначених умовах.

Загальновизнано, що в сучасних умовах завдання стабілізації функціонування світової фінансової системи вирішують такі організації, як Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку, СОТ, які мають статус міжнародних організацій. Велике значення для України має також функціонування таких фінансових структур, як Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, які мають статус регіональних фінансових організацій. Кредитні ресурси міжнародних і регіональних фінансових організацій становлять основну частину зовнішньої заборгованості нашої держави.

Важливе значення має аналіз цільової спрямованості коштів цих організацій та основних їх отримувачів. Якщо розглянути структуру фінансування, то стає очевидним, що основними позичальниками коштів міжнародних фінансових організацій (МФО) виступають державні структури. Однак при цьому в діяльності певних структур, перш за все регіональних, досить активно реалізуються програми підтримки реального сектору економіки. Серед тих МФО, що діють в Україні, до першої групи відносяться, насамперед, МВФ і МБРР, до другої групи варто віднести діяльність ЄБРР.

Діяльність міжнародних фінансових організацій має свої позитивні та негативні наслідки. При цьому це питання безпосередньо пов'язано з іншим, а саме – питанням зростання валового зовнішнього боргу, яке є одним із найбільш дискусійних із теоретичної, а особливо – з практичної точки зору. З погляду автора, менш важливим є питання загального обсягу зовнішнього боргу, а більш важливим – розуміння двох аспектів: по-перше, хто виступає позичальником,

по-друге, яка ефективність таких запозичень, як щодо обслуговування боргу, так і стосовно цільового спрямування та використання цих коштів.

Головним критерієм ефективного використання запозичених коштів є досягнення економічного зростання, як на рівні підприємства, так і на рівні держави. З цієї точки зору найбільш привабливим є залучення інвестиційних коштів для розвитку реального сектору економіки. Важко собі уявити, що приватні підприємства чи банківські установи будуть нарощувати рівень кредитної заборгованості без розуміння реального механізму та інструментів акумулювання грошових потоків для повернення запозичених коштів. Таке зростання заборгованості було б позитивною тенденцією, оскільки могло б характеризувати активізацію використання виробничих активів і подолання рецесії виробництва. На жаль, на сьогодні Україна характеризується як країна з поганим інвестиційним кліматом, для якої падіння обсягів інвестицій у виробничу сферу є загальною економічною тенденцією. У рейтингу економічно вільних країн, складеного американським фондом The Heritage Foundation спільно з The Wall Street Journal, Україна посіла 161 місце, потрапила до групи «невільних» країн, де опинилася між Аргентиною та Узбекистаном. У групу «невільних» також увійшли Білорусь (154), Узбекистан (162), Іран (168), Туркменістан (169), Північна Корея (останнє 177 місце) [4]. У зв'язку з цим неможна очікувати притоку ресурсів МФО в реальний сектор без вирішення питань корупції в бізнесі, зменшення податкового тиску, загалом, без поліпшення інвестиційної привабливості країни.

Важливу роль у структурі міжнародних інституцій і підтримці функціонування реального сектору економіки відіграють транснаціональні банки (далі – ТНБ) та експортно-кредитні агентства. За методикою ООН, транснаціональними вважаються банки з обсягом активів не менше 2 млрд. дол. США і власною мережею філій (не менш ніж у 5 іноземних державах). Їх діяльність характеризується високою питомою вагою міжнародних операцій (понад 50%) та універсальністю послуг. На сьогодні ТНБ, як міжнародні банківські монополії, реально впливають на економічний розподіл світового ринку позичкових капіталів і кредитно-фінансових послуг. На українському ринку ТНБ представлені як європейськими, так і російськими банківськими структурами. Серед переваг діяльності європейських банківських структур на українському ринку, насамперед, варто відмітити більш низькі відсоткові ставки та розширення для українських підприємств сфери банківських послуг завдяки використанню додаткових можливостей у середовищі ТНБ. Формування відсоткових ставок при запозиченнях українських підприємств та організацій, при використанні можливостей міжнародних банків, базується на вартості кредитних коштів на міжнародних ринках, а саме, величині ставки LIBOR і величині власної маржі такої банківської структури. Ураховуючи, що величина ставки LIBOR коливається в межах 1%, стає очевидним, що кредитування на міжнародних риках для будь-якого суб'єкта господарювання буде значно вигіднішим, ніж використання внутрішніх ресурсів. Однак, нинішня тенденція для європейських банків – це вихід з українського ринку. На сьогодні український ринок залишили такі міжнародні банківські структури як Swedbank та SEB bank (Швеція), Home Credit bank (Чехія), Commerzbank, Dresdner Bank та Bayerische Landesbank (Німеччина), Erste Bank та Volksbank (Австрія), HSBS (Велика Британія), Societe Generale (Франція). Головними причинами такої тенденції є як власні ризики банків у єврозоні, так і стан українського фінансового ринку, непрозорість і безперспективна діяльність на ньому. Стабільність присутності російського банківського капіталу на українському ринку обумовлювалася тим, що російські банки були згодні, на відміну від європейських колег,

приймати на себе практично ті ж ризики, що і українські інвестори. [9]. Однак на сьогодні, у зв'язку з обговоренням питання вступу України до ЄС і можливих наслідків такого кроку для українських бізнес-структур з боку Росії, питання виходу російських банків з українського ринку залишається відкритим.

Одним із ефективних банківських продуктів, які скорочуються при цьому для українського бізнесу, це програми кредитування експорту та імпорту за підтримки експортних кредитних агенцій.

Експортні кредитні агенції або ЕКА – це уповноважені органи, які реалізують державну політику підтримки експорту зі своїх країн шляхом здійснення страхування експортних політичних і комерційних ризиків і надання гарантій з метою забезпечення конкурентоспроможних умов просування продукції/послуг своїх фірм на міжнародні ринки та стимулюють і забезпечують гарантії інвестицій за кордон [2]. Такі спеціалізовані організації, які допомагають національним виробникам реалізовувати свою продукцію за кордон, існують у понад 70 країнах світу та практично в усіх європейських країнах. Кредитування під гарантії експортних кредитних агентств можуть здійснюватися за двома схемами:

1) кредит надається вітчизняному банку для фінансування цільового контракту вітчизняного експортера;

2) зарубіжний банк-кредитор надає прямий кредит вітчизняному експортеру під гарантії вітчизняного банку.

Найбільш активним на українському ринку серед європейських агентств є німецьке Euler Hermes Deutschland AG (ГЕРМЕС). У 2012 р. агентство ГЕРМЕС надало українським компаніям страхове фінансування на суму понад 600 млн. євро [6]. У 2011 р. агентство зі страхування експортних кредитів та інвестицій було створено в Росії. Питання створення аналогічного органу в Україні все ще залишається відкритим, тому можливості отримати фінансову підтримку українським суб'єктам господарської діяльності для просування своїх товарів на західні та російський ринки зменшуються.

Комерційний банк є основним фінансовим інститутом, що здійснює свою діяльність на міжнародному ринку капіталів. Аналізуючи основні тенденції діяльності українських банків на міжнародних ринках, можна стверджувати, що головним інструментом їх діяльності до 2008 р. були зовнішні запозичення. Варто виділити ключові фактори цього процесу в Україні: недостатність і висока вартість внутрішніх пасивів для забезпечення попиту на кредити в іноземній валюті, нижчий рівень витрат і довгостроковість зовнішніх пасивів, розширення доступу до іноземних ресурсів для банків з іноземним капіталом.

Обсяги зовнішніх запозичень українських банків зменшуються і становлять за підсумками 6 місяців 2013 р. 21 261 млн. дол., що на 9,6 млрд. дол. менше порівняно з 2009 роком. Аналіз структури зовнішніх запозичень банків України свідчить, що на сьогодні у структурі заборгованості переважають довгострокові інструменти (85,2% за підсумками 6 місяців 2013 р.), що свідчить про позитивну динаміку. У попередні періоди питома вага змінювалася та становила у 2009 р. 84,7%, у 2010 р. – 84,0%, у 2011 р. – 77%. Зазнав змін і інструментарій залучення ресурсів: якщо за підсумками 2008 р. 31,7% усіх зовнішніх запозичень банки здійснили у формі короткострокових кредитів, 34,3% – довгострокових кредитів і 22,6% – довгострокових боргових цінних паперів, то за підсумками 6 місяців 2013 р. короткострокові кредити у загальному обсязі зовнішнього боргу банків становили 13,6%, довгострокові кредити – 44,3%, довгострокові боргові цінні папери – 21,8% [3].

Таку зміну в домінуванні інструментів залучень можна пояснити тим, що в

передкризові періоди процедура залучення коштів була простішою порівняно з облігаційними позиками, до того ж обсяги запозичень у цьому разі не були значними: у середньому 5-50 млн. дол. (за винятком двох-трьох провідних банків, які залучили синдиковані кредити в обсязі від 100 млн. дол. США). Такі обсяги залучень відповідали тодішнім потребам клієнтів банків та давали змогу забезпечити собі достатній рівень конкурентності в банківському середовищі. Значна частка запозичень банків із використанням боргових цінних паперів (єврооблігацій) пояснюється тим, що випуск єврооблігацій давав змогу залучати порівняно значні обсяги ресурсів (як правило, від 100 млн. дол.) і на триваліший термін (3-10 років). На сьогодні фактично всі банки завершили реструктуризацію своїх зовнішніх боргових зобов'язань і забезпечили собі довгостроковий період їх повернення.

Коло українських банків, які використовують на сьогодні єврооблігаційні позики, є вузьким, активно працювали з цим інструментом навіть у період світової кризи 2008-2011 рр. Приватбанк, УкрСиббанк та Укрексімбанк.

Найбільш поширеним видом облігацій, які емітуються українськими банками, є ноти участі в кредиті (LPN). У 2007 р. Приватбанк першим із українських банків здійснив випуск євробондів на суму 180 млн. дол., сек'юритизованих під портфель іпотечних кредитів.

Досить серйозними гравцями на міжнародному фінансовому ринку у 2010-2011 рр. виступали банки з іноземними інвестиціями, серед яких найбільш потужними є ІНГ-банк Україна (Голландія), ОТР-Банк (Угорщина), Індексбанк (Агриколь банк) (Франція), РайфайзенБанк Аваль (Австрія), Альфа-Банк (Росія). Однак у кінці 2012 − першій половині 2013 р. ситуація змінилася, оскільки основними гравцями на ринку банківських послуг виступили вже чисто українські банки, такі як Укрексімбанк (обсяг 2 емісій – 600 млн. дол.), Ощадбанк (обсяг емісії – 500 млн. дол.), Приватбанк (обсяг емісії – 175 млн. дол.) [9].

Поряд із банками, активну діяльність на міжнародному фінансовому ринку здійснюють страхові компанії України. Кількість страхових компаній з іноземним капіталом зростає. Протягом 2009-2011 рр. їх кількість залишилася незмінною – 75 компаній, а в першому півріччі 2013 р. на ринку України працювало 112 страхових компаній з іноземним капіталом, що становило 27,1% усіх зареєстрованих. Загальний обсяг іноземних інвестицій на вітчизняному страховому ринку становить 468,3 млн. євро [8].

Важливе значення має походження іноземного капіталу. Структура присутності іноземного капіталу в розрізі країн його походження за останні роки практично не змінюється: Австрія − 15,6 % , Росія – 9,8%, Казахстан – 5,5%, США – 4,8%, Нідерланди – 3,8%, Франція – 2,9%, Німеччина – 2,1%. На Кіпр та офшорні території Великої Британії на початку року припадало понад 40% іноземних інвестицій [10]. Значна кількість іноземного капіталу має європейське походження, що цілком відповідає загальній тенденції впливу іноземних компаній на фінансовий сектор України.

Не менш важливою формою участі фінансових інститутів на міжнародному ринку капіталів є публічне розміщення українських емітентів за кордоном. Як свідчать аналітичні дані (табл.), публічне розміщення акцій дає змогу вітчизняним емітентам залучити значні обсяги фінансування за кордоном, винятком є лише кризовий 2009 р., за який не було здійснено жодного первинного публічного розміщення акцій (IPO) вітчизняними компаніями. Найбільш значні розміщення компаній, за обсягом мобілізованих фінансових ресурсів, наведено в таблиці.

Таблиця

Найбільші публічні розміщення акцій українських компаній у 2007-2012 рр.

Назва емітента	Рік	Галузь	Сума залученого в результаті капіталу, млн. дол. США	Юрисдикція	Фондова біржа
Ferrexpo	2007	металургія	202,0	Велика Британія	LSE
Кернел	2007	сільське господарство	220,0	Кіпр	WSE
МХП	2008	сільське господарство	368,0	Люксембург	LSE
Cadogan Petroleum	2008	нафтогазова галузь	300,0	Велика Британія	LSE
Аграрний холдинг Авангард	2010	сільське господарство	229,0	Кіпр	LSE
ВЕСТА	2011	промислове виробництво	48,0	Люксембург	WSE
Coal Energy	2011	металургія	79,0	Люксембург	WSE
KDM Shipping	2012	транспорт і логістика	8,0	Кіпр	WSE

Джерело: складено автором за даними [10]

Шляхом публічних розміщень фінансовими інститутами на закордонних біржах було залучено протягом 2007-2012 рр. капітал загальним обсягом 2262,4 млн. дол. [10].

Однак при цьому слід звернути увагу, що з огляду на поточний стан української економіки зацікавленість іноземних інвесторів до акцій українських компаній зменшилася останніми роками.

Таким чином, незважаючи на доцільність і більшу ефективність залучення фінансових ресурсів реальним сектором економіки, а саме ефективно функціонуючими підприємствами та організаціями, можливості вільного залучення ними коштів на міжнародних фінансових ринках скорочуються, і головною причиною цієї тенденції є високі ризики вкладання коштів у розвиток української економіки. Цілком слушним є висновок, що наша країна має нераціонально побудовану економіку, яка базується на достатній кількості ресурсів та не має належного обладнання та технологій. Можна сказати, що економічний розвиток має всі ознаки екстенсивного характеру. Крім того, макроекономічна стабільність нашої економіки занадто чутлива до рішень певних фінансово-політичних гравців.

На сьогодні для нашої країни необхідним є здійснення структурних реформ, забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності, підтримка курсу та покриття дефіциту бюджету. У цьому сенсі Україна повинна і в подальшому підтримувати співпрацю з міжнародними фінансовими організаціями, оскільки саме вони в нинішніх умовах виконують роль глобального регулятора міжнародних фінансових потоків.

Залучення державного сектору економіки зростає. Валовий зовнішній борг України на кінець першого півріччя 2013 р. становив 134,4 млрд. дол., що становить 75,7 % ВВП. Зовнішні зобов'язання державного сектору з початку року зменшилися на 1,8 млрд. дол. – до 30,4 млрд. дол., що становить 17,2% ВВП [3]. З точки зору багатьох економістів, таке співвідношення є цілком прийнят-

ним, однак такі обсяги запозичень не задовольняють потреби й вимагають їх нарощування. Велике значення в цьому відношенні має співпраця державних органів із Міжнародним валютним фондом, Світовим банком і Європейським банком реконструкції та розвитку, які на сьогодні є найбільшими кредиторами державного сектору.

Рішення про виділення Україні кредиту в розмірі 16,5 млрд. дол. на 15 років під 4% річних для подолання проблем у економіці було прийнято МВФ у 2008 році. У 2010 р. МВФ погодив програму співпраці на загальну суму понад 15,5 млрд. доларів. Однак через невиконання українською стороною взятих на себе зобов'язань країні не вдалося отримати жодного траншу, хоча можливість проведення багатьох зовнішніх запозичень залежить на сьогодні від успішності переговорів із МВФ.

Незважаючи на суперечності щодо продовження співпраці України з МВФ, можна стверджувати, що кредити останнього відіграють досить вагоме значення для вирішення проблем у економіці країни, насамперед довгострокові та дешеві кредити МВФ сприяють вирішенню проблем платіжного балансу. Завдяки наданій підтримці, став можливим відтік 7,1 млрд. дол. на рефінансування зовнішнього боргу банків і корпорацій у 2009 р., а також внутрішній відтік 5,7 млрд. дол. з банків, які залишилися у населення. Також завдяки кредитам МВФ вдалося провести рекапіталізацію проблемних банків і здійснити трансформацію приватного боргу комерційних банків перед вкладниками у державний борг перед МВФ, що частково забезпечило повернення коштів населення та стабілізацію ситуації з депозитами.

Співробітництво України з МБРР здійснюється нині на основі прийнятої в лютому 2012 р. нової Стратегії партнерства з Україною на 2012-2016 рр., основною метою реалізації якої є надання допомоги Урядові у здійсненні програми економічних реформ та інтеграції з ЄС.

Основну увагу в цій Стратегії зосереджено на стратегічних пріоритетах розвитку країни, включаючи стале економічне зростання, підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки, ефективне реформування державних фінансів і поліпшення якості державних послуг.

Кредитна програма на перші два роки (2013-2014 рр.) передбачає надання інвестиційних позик у сумі 500 млн. дол. на рік секторам економіки, що відзначалися позитивною тенденцією, зокрема, це будівництво доріг, енергетичний і соціальний сектори.

На сьогодні спільно з МБРР Україною реалізується 12 проектів, загальна сума проектного фінансування становить 2,132 млн. доларів. При цьому варто сказати, що порівняно з попередніми періодами кількість нових проектів зменшується.

Слід зауважити, що на сьогодні багато експертів погоджується, що крім кредитної підтримки, Україні варто більш широко використовувати інші можливості Світового банку, насамперед надання консультаційної та експертної допомоги саме при реалізації стратегічно важливих програм – реформ.

Іншим важливим партнером України, який фінансує державні проекти та проекти реального сектору, є Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Варто зазначити, що реалізацію державних проектів останній досить часто здійснює за участю Європейського інвестиційного банку, який є одним із акціонерів ЄБРР. Діяльність Європейського банку реконструкції та розвитку здійснюється в рамках Стратегії діяльності банку в Україні на 2011-2014 рр., якою передбачено можливість отримання фінансування проектів розвитку в розмірі не менше 1 млрд. євро щорічно.

Відповідно до положень нової стратегії діяльність банку буде зосереджена

на таких стратегічних напрямах, як промисловість і сільське господарство, фінансовий сектор, енергетика та природні ресурси, транспорт та інфраструктура.

Висновки

Високі темпи розвитку міжнародних фінансових ринків свідчать про зростаючі темпи фінансової глобалізації, яка може супроводжуватися значною користю як для фінансових ринків таких держав як Україна, так і для розвитку реального сектору економіки нашої країни. Розвиток фінансових і товарних ринків вимагає додаткового залучення капіталу на зовнішніх фінансових ринках. З цією метою є доцільним стимулювання притоку іноземного капіталу до країни, насамперед, у вигляді прямого або портфельного інвестування. Такі форми залучення дають змогу сконцентрувати значні обсяги фінансових ресурсів безпосередньо суб'єктами господарювання, що дозволяє забезпечити розвиток внутрішнього ринку та підвищує конкурентоспроможність таких господарств на зовнішніх ринках. Нарощування запозичень від міжнародних фінансових організацій доцільно здійснювати при постійному контролі ефективності та напрямів використання залучених коштів як для реального, так і державного секторів економіки. Проведене дослідження сучасного стану діяльності внутрішніх фінансових інститутів на міжнародному фінансовому ринку довело необхідність удосконалення їх форм участі на цьому ринку, адже більшість із них виступають як позичальники іноземного капіталу.

Література

1. *Боринець С. Я.* Міжнародні валютно-фінансові відносини [текст] / С. Я. Боринець. – К. : Знання, 2008. – 582 с.
2. *Бойко Є.* Експортне кредитне агентство як складова державного управління в підвищенні експорту / Є. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua /e-journals/NacGosp/2010/Boyko_EO.pdf.
3. Зовнішній борг України (станом на 1 липня 2013 року) [Електронний ресурс] // Національний банк України : [сайт]. – Режим доступу : http://www.bank. gov.ua/doccatalog/document?id=63734. – Назва з екрана.
4. Без улучшения инвестклимата падения инвестиций не избежать – эксперт [Електронний ресурс] // Комментарии. – 2013. – 2 марта 2013 г. – Режим доступу : http://comments.ua/money/396013-bez-uluchsheniya_invesklimata-padeniya.html
5. *Косякіна О. А.* Іноземні інвестиції в контексті впливу на економічний розвиток України / О. А. Косякіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). – Том 2.
6. *Савицький О.* Обсяги німецького експорту до України зростають завдяки кредитним гарантіям уряду [Електронний ресурс] / О. Савицький // Українська правда. – 2012. – Режим доступу : http://www.pravda. com.ua/inozmi/deutsche-welle/2012/11/15/6977559. – Назва з екрана.
7. *Новицький В. Є.* Міжнародна економічна діяльність України : Навч.-метод. посібник / В. Є. Новицький, О. В. Мартинюк, Ю. М. Руденко / Київський національний економічний ун-т. – К. : КНЕУ, 2003. – 260 с.
8. На українському ринку не стало менше іноземного капіталу // Брокбізнес : страхова компанія : [сайт] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.insurance.lviv.ua/?q=node/476. – Назва з екрана.
9. Экс-заместитель НБУ объясняет бегство иностранных банков из Украины кризисом в еврозоне // Контракты UA. – 2013. – 29 травня 2013 р. – Режим доступу : http://kontrakty.ua/article/62797
10. Обзор IPO украинских компаний с 2005 г. по август 2013 г. Еврооблигации украинских эмитентов за 12 месяцев, окончившихся в августе 2013 г. // PwC Україна : [сайт] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pwc.com/ua/ru/services/capital-markets/an-overview-of-ukrainian-ipos.jhtml. – Назва з екрана.
11. *Поляков М. Й.* Сутність, роль і значення інвестицій як основи економічного розвитку

/ М. Й. Поляков [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nvbdfa/ 2010_1/1(18)_2010_articles/1(18)_2010_Poliakov.pdf

12. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом / А. А. Пересада. − К. : Лібра, 2002. − 472 с.

13. Солтинський В. В. Особливості організації кредитування національних економік Міжнародним валютним фондом / В. В. Солтинський // Фінанси України. − 2009. − № 2. − С. 62-63.

14. Філіпенко А. С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку : монографія / А. С. Філіпенко. – К. : Знання України, 2002. – 190 с.

УДК 330.341

В. П. Онофрійчук
здобувач,
Університет економіки та права «КРОК»

Особливості оцінки фінансової безпеки сектору державних фінансів України

У статті проаналізовано проблеми необхідності розроблення методичних підходів до оцінки фінансової безпеки держави у сфері державних фінансів, їх інтеграції в систему загальнодержавного управління. Запропоновано основні елементи методичного підходу до оцінки рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів України.

Ключові слова: фінансова безпека держави, сектор державних фінансів, оцінка рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів.

В. П. Онофрийчук
соискатель,
Университет экономики и права «КРОК»

Особенности оценки финансовой безопасности сектора государственных финансов Украины

В статье проанализированы проблемы необходимости разработки методических подходов к оценке финансовой безопасности государства в сфере государственных финансов, их интеграции в систему общегосударственного управления. Предложены основные элементы методического подхода к оценке уровня экономической безопасности сектора государственных финансов Украины.

Ключевые слова: финансовая безопасность государства, сектор государственных финансов, оценка уровня финансовой безопасности сектора государственных финансов.

V. Onofriychuk
external PhD student,
«КРОК» University

Peculiarities of Financial security evaluation of public finance sector of Ukraine

The problems need to develop methodological approaches to the assessment of financial security in the area of public finances and their integration into the system of national

governance. We offer basic elements of methodological approach to assess the financial security level of sector in public finance of Ukraine.

Keywords: financial security, public sector of finance, assess the financial security sector level in public finance.

Постановка проблеми

Накопичення системних проблем у бюджетній сфері попереднім урядом та ігнорування викликів світової фінансово-економічної кризи призвели до розбалансування системи державних фінансів і, як наслідок, до виникнення загрози фінансовій і, зокрема, бюджетній безпеці України. Це посилює актуальність упровадження комплексного підходу до оцінки факторів, що можуть негативно впливати на економічний розвиток економіки країни, її фінансову систему та окремі її сектори, призводити до виникнення фінансових криз. На сьогодні системного підходу до такої оцінки сектору державних фінансів у апараті державного управління України не існує. Отже, є потреба в розробленні концептуальних і методичних підходів до оцінки фінансової безпеки держави у сфері державних фінансів, її інтеграції в систему загальнодержавного управління (систему аналізу, контролю, прогнозування та прийняття управлінських рішень).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у дослідження проблем фінансової безпеки держави зробили вітчизняні та зарубіжні науковці: О. Барановський [1], О. Василик [2], О. Власюк [3; 12], І. Гришуніна [4], М. Єрмошенко [5], Т. Єфименко [6], В. Кудряшов [13], В. Мартинюк [7], В. Міщенко [11], С. Мочерний [2], В. Сенчагов [8], Н. Старостенко [9], В. Шлемко [10], Н. Яшина [4]. Однак питання оцінки та прогнозування загроз у бюджетному секторі під час реформування економіки в умовах нестійкої макроекономічної ситуації, обґрунтування заходів посилення позитивного внеску бюджетної політики в підтримку стабільності фінансової системи потребують додаткового висвітлення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сьогодні в апараті державного управління України та в науковому середовищі відсутній системний підхід до оцінки факторів, що можуть негативно впливати на економічний розвиток економіки країни, її фінансову систему та окремі складові сектору державних фінансів.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розроблення методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів України як важливої складової економічної безпеки держави задля поліпшення управління державними фінансами та забезпечення стійкості державних фінансів, гарантованого виконання державою своїх соціальних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу дослідження

Питання розвитку сектору державних фінансів у країнах у сучасних умовах післякризового відновлення світової економіки набуває особливого значення. Адже на нього випадає навантаження не тільки з вирішення проблем формування ринкової економіки, а й фінансового забезпечення проведення реформ практично в усіх сферах діяльності. Водночас, із використанням ресурсів, накопичених у секторі державних фінансів, вирішуються проблеми забезпечення стабільності розвитку країни (в економічній, політичній, соціальній та інших сферах), підтримки економічного зростання, цінової та валютної стабільності тощо.

Натомість, дослідженню зазначених проблем недостатньо приділяється ува-

ги в нашій країні. У працях вітчизняних науковців містяться дещо спрощені визначення державних фінансів, мало пристосовані для практичного використання. Державні фінанси не виділяються як окрема, відносно самостійна сфера в рамках економічного сектору країни. Недостатньо чіткою є класифікація основних складових державних фінансів і функцій, які покладаються на цю сферу в цілому та її окремі елементи [13].

Питання визначення змісту та складових державних фінансів є дискусійними. Вони не мають однозначного трактування як у працях зарубіжних, так і вітчизняних науковців [2; 5; 8; 9; 11]. Нерідко їх розгляд зводиться до визначення підходів, які мають дещо загальний характер і потребують подальшої конкретизації. Наслідком є і те, що в чинних законодавчих документах України не міститься визначення змісту державних фінансів. Відсутні також поняття «зміст і класифікація державного фінансового сектору».

Положення щодо змісту, призначення, класифікації та функцій державних фінансів недостатньо прописані й у нормативних документах України [15-16], що стримує здійснення операцій з управління цією сферою у практичній площині.

З урахуванням підходів МВФ щодо класифікації секторів економіки [14] до сектору державних фінансів України можна віднести: сектор загальнодержавного управління (Зведений бюджет (Державний і місцеві бюджети України), Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань); стану фінансів державного банківського сектору, державних небанківських фінансових установ і державних підприємств нефінансового сектору. Крім того, сектор державних фінансів містить інформацію щодо обслуговування та погашення державного та гарантованого державою боргу.

Сектору державних фінансів притаманні специфічні особливості щодо фінансової звітності та, відповідно, побудови інформаційної бази для оцінки його фінансової безпеки:

- більшість його елементів характеризуються неприбутковою діяльністю (мірою ефективності його функціонування не завжди є прибуток);
- основним фінансовим звітом установ сектору державних фінансів є кошторис (для зведеного бюджету – виконання державного та місцевих бюджетів), який у деяких аспектах можна прирівняти до фінансового звіту про прибутки та збитки інших елементів фінансової системи.

Слід зазначити, що на етапі становлення системи оцінки фінансової безпеки сектору державних фінансів немає необхідності розмежовувати державний і місцеві бюджети, а використовувати для аналізу аналітичну структуру Зведеного бюджету України. Ураховуючи, що доходи та видатки державних цільових фондів не мають розгалуженої структури, формування інформаційної бази за ними відбуватиметься за окремими показниками. При цьому окрему увагу необхідно приділити збиранню та аналізові планових показників сектору державних фінансів.

Аналіз існуючих індикаторів, що характеризують стан бюджетної безпеки, згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої Наказом Міністерства економіки України (рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, відношення профіциту торго-

вельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, обсяг трансфертів із державного бюджету до ВВП свідчить про те, що їх перелік потребує розширення [17].

Тому, дотримуючись у цілому логіки та структури подання зазначеної методики оцінки фінансової безпеки держави та з урахуванням підходів до оцінки стійкості фінансової системи, розроблених НБУ [13], визначимо основні елементи пропонованого автором методичного підходу до оцінки рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів України.

Під фінансовою безпекою сектору державних фінансів пропонується далі розуміти захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, що гарантує забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів та ефективності використання бюджетних коштів.

Формалізоване із застосуванням методу аналізу ієрархій [12] представлення завдання щодо оцінки стану фінансової безпеки сектору державних фінансів України у вигляді ієрархії подано на рис. 1.

На першому рівні цієї ієрархії розміщується загальна мета дослідження (фокус проблеми), якою є «Оцінка стану фінансової безпеки сектору державних фінансів України».

На другому рівні ієрархічної структури здійснюється декомпозиція загальної мети за окремими цілями відповідно до складових сектору державних фінансів:

1. Фінансова безпека сектору загальнодержавного управління.
2. Боргова безпека держави (спроможність держави виконувати боргові зобов'язання).
3. Фінансова безпека державних банківських установ (адекватність та ефективність використання капіталу).
4. Фінансова безпека державних небанківських фінансових установ.
5. Фінансова безпека державних нефінансових підприємств.

На третьому рівні ієрархії для кожної цілі, що відноситься до тієї чи іншої складової сектору державних фінансів, розміщуються критерії оцінки та відповідні індикатори, а саме:

1. Фінансова безпека сектору загальнодержавного управління.

1.1. Наповнення ресурсної бази зведеного бюджету, Пенсійного фонду, інших державних соціальних цільових фондів (індикатори: рівень виконання плану по доходах зведеного бюджету (%); рівень доходів і видатків зведеного бюджету, Пенсійного фонду, державних соціальних цільових фондів (у % до ВВП); рівень виконання плану по доходах Пенсійного фонду (%); рівень доходів Пенсійного фонду (% до ВВП); рівень доходів інших державних соціальних цільових фондів (% до ВВП); рівень виконання плану по доходах інших державних соціальних цільових фондів (%), індекс чистої валютної позиції зведеного бюджету).

1.2. Виконання річних зобов'язань зведеного бюджету, Пенсійного фонду, інших державних соціальних цільових фондів (індикатори: рівень виконання плану по видатках зведеного бюджету (%); рівень виконання плану по видатках Пенсійного фонду (%); рівень видатків Пенсійного фонду (% до ВВП); рівень виконання плану по видатках інших державних соціальних цільових фондів (%); рівень видатків інших державних соціальних цільових фондів (% до ВВП)).

1.3. Збалансованість зведеного бюджету, Пенсійного фонду, інших державних соціальних цільових фондів (індикатори: рівень дефіциту/профіциту зведеного бюджету (% до ВВП); рівень дефіциту/профіциту Пенсійного фонду (% до

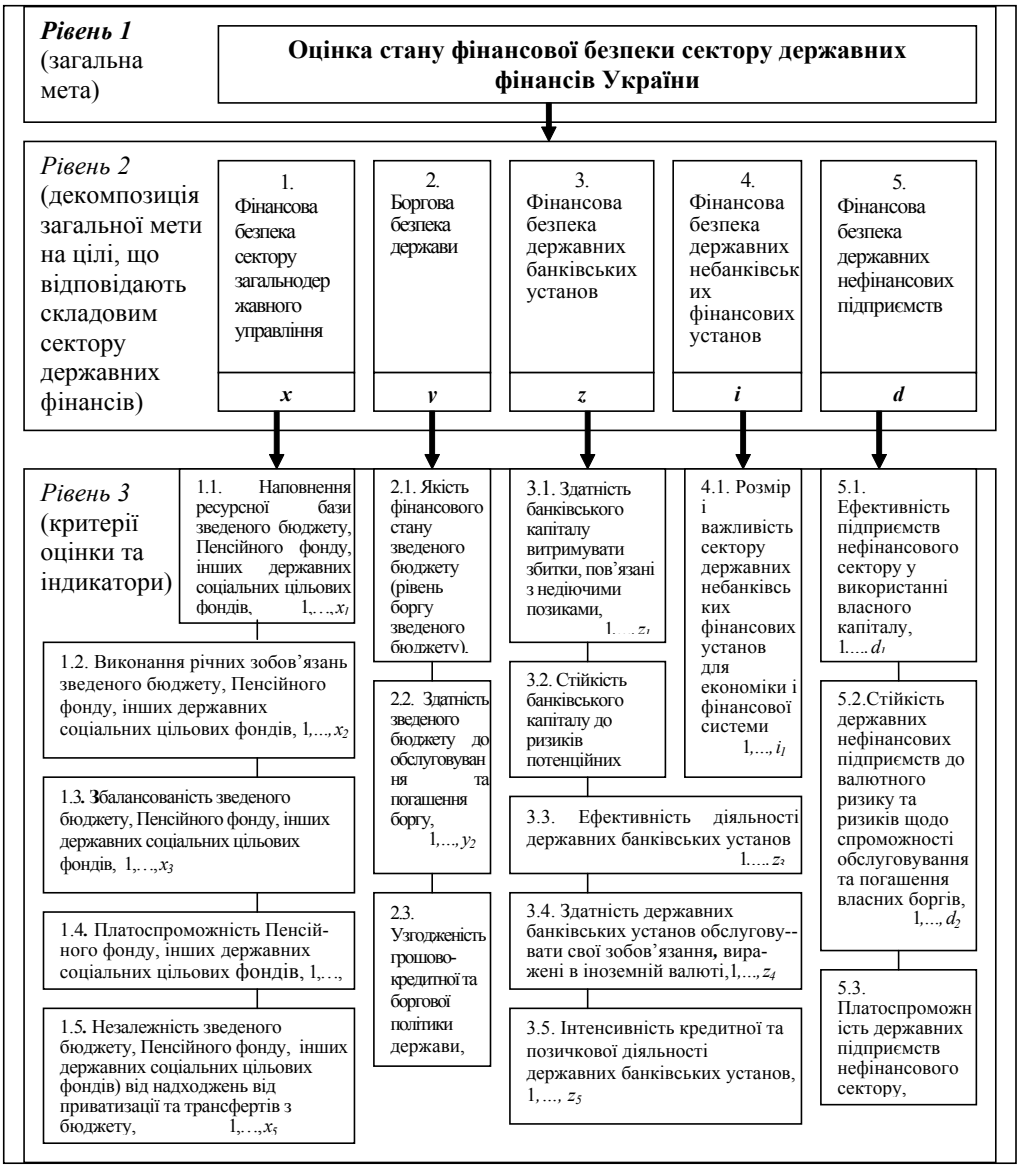

Рис. 1. Ієрархія аналізу проблеми «Оцінка стану фінансової безпеки сектору державних фінансів України»

Джерело: складено автором

ВВП); рівень дефіциту/профіциту інших державних соціальних цільових фондів (% до ВВП)).

1.4. Платоспроможність зведеного бюджету, Пенсійного фонду, інших державних соціальних цільових фондів (індикатори: рівень заборгованості бюджету щодо заробітної плати та соціальних виплат; рівень заборгованості Пенсійного фонду щодо пенсій (%); рівень заборгованості інших державних соціальних цільових фондів щодо соціальних допомог (%)).

1.5. Незалежність зведеного бюджету, Пенсійного фонду, інших державних соціальних цільових фондів) від надходжень від приватизації та трансфертів із бюджету (індикатори: рівень надходжень від приватизації відносно ресурсів зве-

деного бюджету (%); рівень трансфертів із бюджету в доходах Пенсійного фонду (%); рівень трансфертів із бюджету в доходах інших державних соціальних цільових фондів (%)).

2. Боргова безпека держави (спроможність держави виконувати боргові зобов'язання):

2.1. Якість фінансового стану зведеного бюджету (рівень боргу зведеного бюджету) (індикатори: рівень зовнішнього державного боргу (прямого і гарантованого) (% до ВВП); рівень податкового боргу платників податків (%).

2.2. Здатність зведеного бюджету до обслуговування та погашення боргу (індикатори: відношення загальної суми річних платежів за державним і гарантованим боргом до доходів зведеного бюджету (%); коефіцієнт достатності міжнародних резервів НБУ; відношення річних виплат з обслуговування та погашення зовнішнього державного боргу (прямого та гарантованого) до експорту товарів і послуг (%)).

2.3. Узгодженість грошово-кредитної та боргової політики держави (індикатори: різниця між середньозваженою дохідністю ОВДП на первинному ринку та обліковою ставкою НБУ (%)).

3. Фінансова безпека державних банківських установ (адекватність та ефективність використання капіталу):

3.1. Здатність банківського капіталу витримувати збитки, пов'язані з недіючими позиками (індикатори: відношення чистих проблемних кредитів (без резервів) до капіталу (%)).

3.2. Стійкість банківського капіталу до ризиків потенційних збитків (індикатори: відношення великих ризиків потенційних збитків до капіталу (%); відношення валових позицій фінансових похідних у статтях активів і пасивів до капіталу (%); відношення депозитів клієнтів до валової суми позик (відмінних від міжбанківських) (%)).

3.3. Ефективність діяльності державних банківських установ (індикатори: прибутковість активів банківських установ (%); рівень концентрації позик у певних секторах і видах економічної діяльності до загальної суми позик (%); частка позик під житлову нерухомість у загальній сумі позик (%); рівень географічної концентрації позик у загальній сумі позик).

3.4. Здатність державних банківських установ обслуговувати свої зобов'язання, виражені в іноземній валюті (індикатори: частка позик, деномінованих у іноземній валюті в загальній сумі позик (%); частка зобов'язань в іноземній валюті в загальній сумі зобов'язань (%)).

3.5. Інтенсивність кредитної та позичкової діяльності державних банківських установ (індикатори: динаміка обсягу кредитів, наданих протягом місяця, у тому числі по суб'єктах господарювання та фізичних особах (%) а також за видами валют (ВКВ, НКВ та гривні) (%); динаміка обсягу вилучених і залучених банками коштів за джерелами (%), термінами (%), валютою (ВКВ, НКВ та гривні) (%)).

4. Фінансова безпека державних небанківських фінансових установ**:**

4.1. Розмір і важливість сектору державних небанківських фінансових установ для економіки та фінансової системи (індикатори: відношення активів державних страхових компаній до загальної суми активів фінансового сектору (%); відношення активів державних страхових компаній до ВВП (% до ВВП)).

5. Фінансова безпека державних нефінансових підприємств:

5.1. Ефективність підприємств нефінансового сектору у використанні власного капіталу. (індикатори: прибутковість капіталу (чистий дохід без зменшення на обслуговування боргу та податок до середнього власного капіталу) (%), у тому числі за видами економічної діяльності (%)).

5.2. Стійкість державних нефінансових підприємств до валютного ризику та ризиків щодо спроможності обслуговування та погашення власних боргів (індикатори: відношення валових доходів підприємства (чистий дохід без зменшення на обслуговування боргу та податок, збільшений на нарахований дохід, що планується отримати від інших нефінансових корпорацій) до обслуговування та погашення боргу (%); чиста валютна позиція відносно власного капіталу (%)).

5.3. Платоспроможність державних підприємств нефінансового сектору (індикатори: рівень простроченої дебіторської та кредиторської заборгованості).

Визначення інтегрального індексу фінансової безпеки сектору державних фінансів здійснювалося відповідно до методичних підходів до оцінки стану фінансової безпеки держави, що містять етапи: формування множини індикаторів і визначення їх порогових значень; нормування показників; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегрального індексу фінансової безпеки. Визначення порогових значень індикаторів здійснювалося з урахуванням світового досвіду та напрацювань українських учених. Періодичність перегляду порогових значень індикаторів у зв'язку зі змінами в національній і світовій економіці здійснюється в разі необхідності, але не рідше одного разу на два роки.

Розглянемо результати оцінки стану фінансової безпеки сектору державних фінансів на прикладі найбільш важливих їх складових: сектору загальнодержавного управління та боргової безпеки (рис. 2).

Дані рис. 2 свідчать, що у критичній зоні знаходяться чотири індикатори оцінки безпеки сектору державних фінансів. Це рівень дефіциту Пенсійного фонду (дефіцит Пенсійного фонду зріс до мінус 2,37% у 2012 р. проти мінус 1,01% у 2011 р. при пороговому значенні мінус 0,3%); відношення річних виплат з обслуговування та погашення зовнішнього (державного та гарантованого) боргу до доходів зведеного бюджету (11,4% у 2012 р. проти 5,8% у 2011 р. при пороговому значенні 3,0%); коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу (0,38 у 2012 р. проти 0,54 у 2011 р. при пороговому значенні не менше 1,0); рівень податкового боргу платників податків ((у 2012 р.

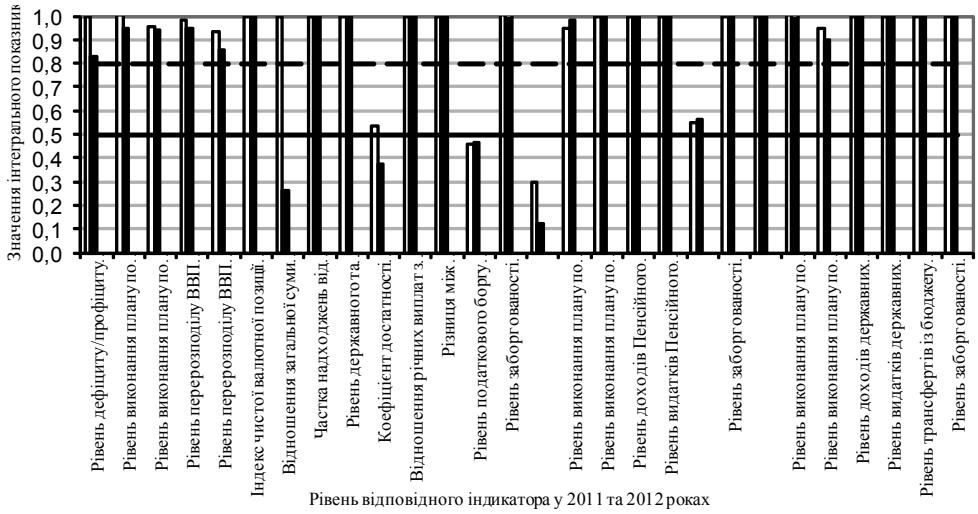

– - критична зона (≤0,5); небезпечна зона – (від 0,51 до 0,8);

- - - - задовільна зона (≥0,8 до 1)

Рис. 2. Індикатори оцінки безпеки сектору державних фінансів України (сектор загальнодержавного управління та боргової безпеки) у 2011-2012 рр.

Джерело: розраховано автором

становив 2,16%, у 2011 р. – 2,18% при пороговому значенні – не більше 1,0%).

У небезпечній зоні залишається рівень трансфертів із бюджету в доходах Пенсійного фонду (рівень трансфертів із бюджету в доходах Пенсійного фонду у 2012 р. становив 40,8%, у 2011р. – 41,90% при пороговому значенні − не більше 23%). У цілому, за результатами оцінки стану фінансової безпеки сектору державних фінансів України (сектор загальнодержавного управління) у 2011-2012 рр., її інтегральний показник у 2012 р. погіршився порівняно з 2011 р. майже на 8% (0,862 проти 0,935).

Висновки

Отже, інтеграція всіх елементів сектору державних фінансів у індикаторну систему оцінки його фінансової безпеки підвищить якість моніторингу та аналізу державних фінансів, сприятиме прийняттю більш ефективних та узгоджених за всіма її складовими управлінських рішень, а також формуватиме системний погляд на фінансово-економічні процеси в країні.

На основі результатів оцінки рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів визначаються напрями підвищення рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів, що передбачає в подальшому прийняття дієвих правових актів, адекватних управлінських рішень фінансової політики. Заходи повинні бути системними та зосереджуватися на визначених ключових проблемах.

Література

1. *Барановський О. І.* Фінансова безпека / О. І. Барановський. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
2. *Василик О.* Фінансова безпека / О. Василик, С. Мочерний // Економічна енциклопедія : У 3 т. - Т. 3 / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К. : Академія, 2002 – 952 с.
3. *Власюк О. С.* Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О. С. Власюк ; [авт. передм. : С. І. Пирожков]. − 2011.
4. *Яшина Н. И.* Совершенствование теоретических и практических основ оценки финансового состояния и качества управления бюджетами в целях повышения эффективности управления финансовыми ресурсами территории / Н. И. Яшина, И. А. Гришунина // Финансы и кредит. − 2006. − № 4 (208). − С. 2-11.
5. *Єрмошенко М. М.* Фінансова безпека держави / *М. М. Єрмошенко.* – К., 2001. – 308 с.
6. *Єфименко Т. І.* Податкові важелі фінансової безпеки держави / Т. І. Єфименко // Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку. Т. 1 Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / За заг. ред. А. І. Даніленка. − К. : Фенікс, 2008. – С. 351-363.
7. *Мартинюк В. П.* Методологічні основи оцінки стану фінансової безпеки держави / В. П. Мартинюк / Фінанси України. − 2003. − № 2. − С. 119-123.
8. Экономическая безопасность : Производство − Финансы − Банки / Под ред. В. К. Сенчагова. − И-М. : ЗАО «Финстатинформ», 1998. – 621 с.
9. *Старостенко Н.* Методичні підходи до оцінки фінансової стійкості бюджету міста // Економіка України. − 2005. − № 8. − С. 38-47.
10. *Шлемко В. Т.* Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К., 1997. − 143 с.
11. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи : Інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. д. е. н., проф. В. І. Міщенко, к. е. н., доц. О. І. Кірєєва і к. е. н. М. М. Шаповалової. – К. : Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 97 с.
12. *Власюк О. С.* Економіко-математичне моделювання процесів соціально-економічного розвитку України / О. С. Власюк ; [авт. передм. : В. М. Геєць]. – 2011. − 450 с.
13. *Кудряшов В. П.* Стійкість державних фінансів / В. П. Кудряшов // Економіка України. − 2012. − № 10. − С. 54-67.
14. Руководство по статистике государственных финансов 2001 года. Издание на русском языке подготовлено Службой переводов МВФ. – Международный валютный фонд. – 2001. – 230 с.

15. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. № 185-V (у редакції від 11 серпня 2013 р.). – [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/185-16

16. Бюджетний кодекс України (ред. від 11 серпня 2013 р.) // Відомості Верховної Ради України, 2010. − № 50-51. − С.572. – [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

17. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджена Наказом Міністерства економіки України від 2 березня 2007 р. − № 60 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980

УДК 336.645

С. М. Плетенецька
кандидат економічних наук,
Університет економіки та права «КРОК»

Формування фінансової стратегії інноваційно-активних підприємств

У статті досліджено теоретико-методологічні аспекти формування фінансової стратегії підприємств у сучасних умовах розвитку економіки. Визначено принципи та особливості вибору та реалізації фінансової стратегії інноваційно-активних підприємств в Україні.

Ключові слова: інноваційно-активне підприємство, фінансова стратегія, фінансові ресурси, принципи фінансової стратегії.

С. М. Плетенецкая
кандидат экономических наук,
Университет экономики и права «КРОК»

Формирование финансовой стратегии инновационно-активных предприятий

В статье исследованы теоретико-методологические аспекты формирования финансовой стратегии предприятий в современных условиях развития экономики. Определены принципы и особенности выбора и реализации финансовой стратегии инновационно-активных предприятий Украины.

Ключевые слова: инновационно-активное предприятие, финансовая стратегия, финансовые ресурсы, принципы финансовой стратегии.

S. Pletenetska
PhD in Economics Sciences,
Associate Professor of Department of Finance and Banking,
«KROK» University

The formation of the financial strategy of innovation active enterprises

The article analyzes theoretical methodological aspects of generating financial strategy of enterprises in modern terms of development of the economy. The principles and features

of the financial strategy selection and realization of innovative active enterprises of Ukraine are defined.

Keywords: innovative active enterprise, financial strategy, financial resources, principles of financial strategy.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку економіки України розширення інноваційної діяльності залишається одним із основних напрямів стабілізації економіки. Велику роль в інноваційному розвитку країни відіграють інноваційно-активні підприємства, які повинні забезпечити випуск конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Ефективність і результативність розробки та комерціалізації інновацій багато в чому залежить від вибору та реалізації відповідної фінансової стратегії підприємств.

Проблема полягає у складності побудови фінансової стратегії інноваційно-активного підприємства через необхідність урахування значної кількості змінних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища для досягнення запланованих параметрів стратегії розвитку підприємства в умовах динамічних змін на товарних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Обґрунтування поняття інноваційно-активних підприємств та особливостей їх діяльності турбують як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Особливості віднесення окремих підприємств до інноваційно-активних розкриваються в дослідженнях І. Ансоффа [2], К. Крістенсена [14], І. Баранової, М. Черепанової [4], І. Тарасенка [21], Т. Гринька [7], О. Амоші [1], Є. Логвиненка [16] та інших і визначаються в основному як структури, що здійснюють інноваційну діяльність.

При вирішенні проблеми організації інноваційної діяльності важливе значення належить побудові фінансової стратегії підприємства. Економічний зміст поняття «фінансова стратегія» розкривається в працях І. Бланка [5], А. Поддєрьогіна [18], Л. Павлової [17], Н. Горицької [6], М. Старовойтова [19], А. Ткаченко [22], Г. Клейнера [13] та інших. Класифікація та види фінансових стратегій залежно від конкретної мети та особливостей розвитку бізнесу також цікавлять ряд дослідників: І. Бланка[5], А. Ковальову [23], Н. Іллишеву [12], В. Баранова [3], О. Коробейнікова [15] та інших. Проте надзвичайно важливою є проблема побудови та вибору фінансової стратегії підприємства з урахуванням саме інноваційної його складової та активності, чим і обумовлюється необхідність подальших досліджень.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сьогодні досліджено теоретико-методичні засади формування та реалізації фінансових стратегій підприємств. Однак питання розроблення та реалізації фінансової стратегії інноваційно-активного підприємства практично не отримали належного дослідження та розробки. Інструменти фінансової стратегії відіграють значну роль в активізації інноваційної діяльності кожного суб'єкта господарювання. Успішна реалізація інноваційних проектів не може бути здійснена без належного внутрішнього фінансового прогнозування, планування та контролю на підприємстві, без управління різними видами фінансових потоків, що забезпечують результативність комерціалізації інновацій.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз теоретико-методичних засад формування фінансової

стратегії інноваційно-активних підприємств та обґрунтування принципів її побудови в сучасних умовах розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сучасному етапі розвитку економічних відносин України важливе місце відводиться активізації інноваційної діяльності підприємств як одному з пріоритетних напрямів стабілізації економіки, забезпечення випуску високотехнологічної та конкурентоспроможної продукції. Однак, реалізація інноваційної політики значною мірою залежить від фінансового забезпечення діяльності інноваційно-активних підприємств.

У законодавчому аспекті трактування поняття «інноваційно-активне підприємство» є не визначеним, хоча в економічній літературі приділяється певна увага дослідженню такої категорії. Слово «активний» має латинське походження (лат. activus) та характеризує діючий суб'єкт, що бере активну участь у впливі на інші суб'єкти та об'єкти [9].

Підприємство вважається інноваційно-активним, якщо воно: постійно удосконалює та оновлює продукцію, що випускається; набуває, освоює та використовує прогресивну техніку і новітнє устаткування; використовує переваги спеціалізації та диверсифікації; оновлює сировинну базу за рахунок більш якісної, а також нового виду сировини; розвиває й удосконалює сектор НДДКР, упроваджує високі технології у виробничий процес; вводить зміни у складі функцій, методах роботи апарату управління; покращує структуру кадрів; упроваджує новітні методи організації виробництва та праці; використовує нові джерела енергії та енергозберігаючі технології; удосконалює організаційну структуру; упроваджує фінансові інновації; удосконалює логістичний ланцюг; застосовує новітні маркетингові технології; упроваджує екологічні нововведення [16].

Статистичні органи України під інноваційно-активним підприємством розуміють ті структури, які займаються інноваційною діяльністю, тобто здійснюють дослідження та розробки; запроваджують нові технології, техніку, устаткування, здійснюють капітальні витрати, пов'язані з упровадженням інновацій; виробниче проектування; упроваджують нові методи їх виробництва; здійснюють маркетингові інновації [11].

Інноваційна активність суб'єкта господарювання визначається його спрямованістю на реалізацію стратегічних цілей розвитку в умовах ринкової конкуренції з метою забезпечення стійкості функціонування підприємства та його успішності у довгостроковій перспективі [21].

Основним законодавчим актом з питань організації та регулювання інноваційної діяльності є Закон України «Про інвестиційну діяльність», однак поняття «інноваційно-активний» він не окреслює [10]. Визначальною умовою конкурентних переваг на ринку в сучасних умовах є підвищення рівня інноваційної активності економіки та механізму реалізації цієї складової, що набуває особливої актуальності в умовах сьогодення. Однак частка України на світовому ринку наукомісткої продукції досить низька – лише 0,1%, що в 10 разів нижче, ніж у Росії. У загальному обсязі реалізованої промислової продукції лише 3,2% має інноваційних характер, водночас цей показник у країнах Європейського Союзу перевищує 60%. За статистикою 90% продукції, що виробляється в Україні, не має науково-технологічної підтримки. Кількість заводських наукових установ скоротилася на 25% [1]. Кількість інноваційно-активних промислових підприємств у 2010 р. становила лише 13,8% (1462 підприємства) до загальної кількості підприємств, а в машинобудуванні − 22,2% (417 підприємств). Витрати на інноваційну діяльність незначні – 1млрд. дол. Отже, і ріст ВВП за рахунок

упровадження інновацій є незначним [20]. Тому пошук і поєднання різних джерел фінансування інновацій є важливою складовою економічного механізму як держави, так і окремих підприємств.

За умов ринкової економіки, запровадження передових технологій у виробництво, самостійності підприємств, посилення їх відповідальності за результати своєї роботи, постає об'єктивна необхідність у виборі шляхів зміцнення фінансового стану та перспективних фінансових можливостей. Для вирішення таких завдань застосовують відповідну фінансову стратегію. Тому важливим завданням сучасного фінансового менеджменту підприємства є правильний та науково обґрунтований вибір фінансової стратегії.

Потреба формування фінансової стратегії є важливою умовою успішного розвитку бізнесу, незалежно від його розміру, виду діяльності та організаційно-правової форми підприємства. В економічній літературі прослідковується різнобічність поглядів щодо тлумачення змісту поняття «фінансова стратегія». Спробуємо розкрити їх та узагальнити (табл.1).

Таблиця 1

Економічний змісту поняття «фінансова стратегія»

Автор дослідження	Зміст поняття «фінансова стратегія»
А. Поддєрьогін [18]	Генеральний план дій підприємства щодо забезпечення його коштами
Л. Павлова [17]	Формування системи довгострокових фінансових цілей фінансової діяльності та вибір найефективніших шляхів їх досягнення
Н. Горицька [6]	Генеральний план дій підприємства, що охоплює формування фінансів та їх планування для забезпечення фінансової стабільності підприємства і включає планування, облік, контроль за фінансовим станом, оптимізацію основних і обігових коштів, розподіл прибутку
М. Старовойтов [19]	Складна багатофакторна модель дій і заходів, необхідних для досягнення поставленої перспективної мети в загальній концепції в частині формування та використання фінансово-ресурсного потенціалу підприємства
А. Ткаченко [22]	Галузь фінансового планування, що підпорядковується як складова загальній стратегії і має на неї суттєвий вплив
Г. Клейнер [13]	Інструмент регулювання фінансових та інвестиційних процесів підприємства.
І. Бланк [5]	Один із найважливіших видів функціональних стратегій підприємства, що забезпечує всі основні напрями розвитку його фінансової діяльності та фінансових відносин шляхом формування довгострокових фінансових цілей, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, адекватного корегування напрямів формування і використання фінансових ресурсів при зміні умов зовнішнього середовища

Джерело: складено автором

Отже, підсумовуючи вищевказані твердження, можна констатувати, що кожен дослідник розкриває цю проблему через призму специфічних складових, тому немає єдиного загального визначення. Однак, на наше переконання, визначення фінансової стратегії Бланком є найбільш повним, що розкриває всі її аспекти та особливості в умовах змін.

У табл. 2 наведено характерні ознаки видової класифікації фінансової стратегії.

Отже, фінансова стратегія є системою формування та втілення пріоритетних напрямів розвитку підприємства шляхом ефективного залучення та використан-

Таблиця 2

Види фінансової стратегії

Автор дослідження	Види фінансової стратегії	Характерні ознаки стратегії
А. Ковальова [23]	1. Генеральна	Регламентує фінансову діяльність підприємства, її базові напрями. Вирішуються завдання формування фінансових ресурсів по виконавцях і напрямах роботи, визначаються взаємовідносини з бюджетами всіх рівнів, напрями формування та використання фінансових ресурсів
	2. Оперативна	Розробляється в межах генеральної та деталізує її на конкретному проміжку часу. Охоплює напрями розрахунків із постачальниками та покупцями, отримання доходів і їх розподіл тощо.
	3. Досягнення оперативних стратегічних завдань	Виконання конкретних фінансових операцій, спрямованих на реалізацію загальних цілей підприємства
Н. Іллишева [12]	1. Загальна	Регламентує досягнення загальних цілей фінансової діяльності
	2. Стратегія окремих завдань	Розробляється з метою досягнення конкретних цілей і завдань та є складовою загальної стратегії
В. Баранов [3] (залежно від джерел фінансування)	Стратегія самофінансування	Використання власних фінансових ресурсів для досягнення своєї мети
	Стратегія позичкового фінансування	Використання залучених і позичених фінансових ресурсів
	3. Стратегія венчурного фінансування	Використання венчурних ресурсів
	4. Стратегії, спрямовані на поєднання всіх джерел фінансування	Поєднання всіх джерел фінансування
О. Коробейніков [15]	1. Стратегія стабілізації	Адаптація діяльності до зовнішнього середовища, усунення загроз. Зниження рівня ризиків, підвищення рівня ефективності взаємодії з партнерами та контрагентами
	2. Стратегія зростання	Отримання позитивного ефекту за рахунок збільшення обігу капіталу, частки ринку, розширення меж фінансової діяльності, досягнення позитивної динаміки розвитку
	3. Стратегія виживання	Застосування швидких скоординованих дій, пов’язаних із перебудовою систем управління, фінансово-господарської діяльності, зміни структури бізнес-портфеля, джерела фінансових ресурсів
	4. Стратегія ліквідації	Забезпечення максимально ефективного процесу ліквідації всього підприємства, повного забезпечення фінансових інтересів кредиторів та акціонерів, а також мінімізація збитків
	5. Комбінована стратегія	Реалізація цілей і завдань діяльності підприємства, що охоплюють вищевказані стратегії

Джерело: складено автором

ня фінансових ресурсів, координації їх потоків, забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки на основі постійного реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, а також визначення перспективних цілей формування та використання ресурсів підприємства.

За умови впровадження інновацій розроблення та реалізація фінансової стратегії є складним і трудомістким процесом, оскільки потребує значних витрат часу, праці та врахування особливостей інноватики, а також виконання комплексних розрахунків. Слід виділити коло питань, які потрібно обов'язково врахувати при виконанні таких робіт:

- орієнтація фінансової стратегії на завдання інноваційної діяльності;
- рівень законодавчого забезпечення регулювання інноваційних і монетарних процесів;
- тип ринкової позиції підприємства, оскільки вибір фінансової стратегії залежить від того, на яку цільову аудиторію спрямоване виробництво інноваційного продукту, яку частку і тип ринку планує завоювати фірма;
- ресурсний, науковий, інноваційний і кадровий потенціал підприємства;
- галузева спрямованість підприємства суб'єкта інноваційної діяльності;
- фінансовий стан підприємства та конкурентних переваг підприємств-лідерів ринку;
- рівень ризику фінансової діяльності в умовах сучасної фінансово-економічної кризи;
- стан економічної та політичної ситуації в країні;
- рівень державної підтримки в галузі додаткового фінансування інноваційної діяльності тощо.

На наш погляд, пріоритетними принципами формування фінансової стратегії інноваційно-активного підприємства є:

1) узгодження цілей реалізації інноваційного продукту із загальними стратегічними цілями та спрямованістю фінансової стратегії;

2) координація та синхронізація інноваційної та фінансової стратегії;

3) аналіз внутрішнього середовища, а саме – розрахунок потреби у фінансових ресурсах, необхідних для реалізації інноваційного проекту, оцінка власних фінансових ресурсів, матеріально-технічної бази, кваліфікованого персоналу, інноваційного потенціалу тощо;

4) аналіз зовнішнього середовища, тобто оцінка кон'юнктури ринку та дослідження умов реалізації інноваційного проекту (ризик, дохідність, вартість капіталу тощо) із подальшим прогнозуванням ситуації на ринку;

5) моніторинг і аутсорсинг інноваційних проектів чи інноваційних ідей;

6) формування інноваційно-інвестиційного портфеля, детальне вивчення та вибір проектів;

7) планування та прогнозування: оцінка вартості альтернативних джерел фінансування, розрахунок WACC, оптимізація структури капіталу, урахування ефекту фінансового важеля, оцінка ефективності проекту з урахуванням інфляції, зміни валютних курсів та ризику тощо;

8) організація процесу управління фінансуванням інноваційної діяльності: аналіз організаційного забезпечення, створення ефективної організаційної структури (спеціального інноваційного підрозділу), проведення маркетингових заходів, розроблення та моніторинг життєвого циклу інноваційного проекту, дослідження ринку інтелектуальної власності тощо;

9) мотивація персоналу і партнерів: запровадження матеріальних стимулів, брендинг інноваційної продукції, узгодження інтересів суб'єктів іннова-

ційного процесу, імідж підприємства, корпоративна і соціальна відповідальність;

10) упровадження сучасних методів контролінгу тощо.

Отже, вибір фінансової стратегії інноваційно-активних підприємств необхідно розглядати як одну з найважливіших підсистем у системі сучасного фінансового менеджменту. Запропоновані механізм і схема управління є передумовами не лише реалізації відповідної фінансової стратегії, а й утвердження та розширення інноваційної активності бізнесу.

Висновки

Дослідженнями встановлено, що фінансова стратегія є однією з найважливіших складових фінансового менеджменту підприємства та зачіпає інтереси не лише окремого суб'єкта, а й держави.

Проте через економічну та політичну нестабільність в Україні, структурну кризу, які стосуються всіх сфер діяльності, досить складно планувати на довготермінову перспективу. Така ситуація утруднює розвиток виробничої сфери. Тому потрібно по-новому вибудовувати стратегічні цілі та визначати можливості їх реалізації в умовах динамічних змін.

Особливість побудови фінансової стратегії інноваційно-активних підприємств полягає в необхідності врахування значної кількості змінних факторів досягнення загальної стратегії, і особливу увагу слід приділяти інноваційній складовій. Основними принципами формування фінансової стратегії таких підприємств є: узгодження цілей реалізації інновацій із загальними цілями, аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища, моніторинг інноваційних проектів, планування, прогнозування та контролінг, організація процесу управління фінансуванням інноваційної діяльності тощо.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів важливим є поєднання всіх можливих джерел фінансування інновацій, що повинно знайти своє практичне відображення в побудові та реалізації відповідної фінансової стратегії підприємства.

Література

1. *Амоша О. І.* Активізація інноваційної діяльності : організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення : Монографія / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землякін та ін. / НАН України. Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2007. − 328 с.
2. *Ансофф И.* Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика. – 1998. – 519 с.
3. *Баранов В. В.* Финансовый менеджмент. Механизмы финансового управления предприятием в традиционных и наукоемких областях : учебное пособие / В. В. Баранов. – М. : Дело, 2002.
4. *Баранова И. В.* Методические подходы к оценке инновационной активности и инновационного потенциала вуза // Новосибирская инновационно-инвестиционная корпорация «НОВИНКОР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://novinkor.com/ biblioteka/innoworld/71 – innoactive.html
5. *Бланк И. А.* Финансовая стратегия предприятия / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр : Эльга, 2004. – 720 с.
6. *Горицкая Н.* Финансовая стратегия : Управление финансами / Н. Горицкая // Финансовый директор. – 2005. − № 11. – С. 17-25.
7. *Гринько Т. В.* Сутність інноваційної активності підприємства та її оцінка / Т. В. Гринько, Г. В. Єрмакова // Бізнесінформ. – 2011. − № 11. – С. 62-64.
8. *Гриньов А. В.* Якість формування фінансової стратегії підприємства / А. В. Гриньов, О. М. Ястремська // Фінанси України. – 2006. – № 6. – С. 121-128.
9. *Ушаков Д.Н.* Большой толковый словарь современного русского языка [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.dict.t-mm.ru/ushakov/

10. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// zakon. rada.gov.ua/ cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3715-17

11. Захарін С. В. Інноваційна активність промислових підприємств / С. В. Захарін // Економіка підприємств. – 2006. − № 16. – С. 80-98.

12. Илышева Н. Н. Финансовая стратегия организации : понятие, содержание и анализ / Н. Н. Илышева, С. И. Крылов // Финансы и кредит. – 2004. − № 17.

13. Клейнер Г. Б. Стратегии бизнеса : Аналитический справочник / Под общ. ред. академ. РАЕН, д.з.н. Г. Б. Клейнера. – М. : КОНСЗКО, 1998. – 328с.

14. Клейтон М. Кристенсен. Дилема инноватора / Клейтон М. Кристенсен. – М. : Альпина Бизнес Букс. – 2004. – 237 с.

15. Коробейников О. П. Стратегическое поведение : от разработки до реализации / О. П. Коробейников, В. Ю. Колесов, А. А. Трофилова // менеджмент в России и за рубежем. – 2002. − № 3.

16. Логвиненко Є. І. Визначення характеристик для опису діяльності інноваційно-активних підприємств / Є. І. Логвиненко, О. М. Кузьменко, М. В. Плетньов // Економіка підприємств. – 2010. − № 38. − С. 45-49.

17. Павлова Л. Н. Финансовый менеджмент / Л. Н. Павлова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА. – 2003. – 269 с.

18. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств : підручник / За ред. А. М. Поддєрьогіна. – 7-ме вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2008. – 552 с.

19. Старовойтов М. К. Практический инструментарий организации управления промышленным предприятием / М. К. Старовойтов, П. А. Фомин. – М. : Высшая школа, 2002. – 235 с.

20. Статистичний щорічник України за 2010 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.

21. Тарасенко О. І. Оцінка інноваційної активності підприємства в системі стратегічного управління / І. О. Тарасенко, О. М. Королько, К. С. Белявська // Актуальні проблеми економіки. − 2009. − № 9 (99). – С. 133-141.

22. Ткаченко А. М. Финансовая стратегия как компонент общей стратегии предприятия в системе управления / А. М. Ткаченко // Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2011. − № 5. – С. 19-23.

23. Финансовый менеджмент : учебник ; под. ред. А. М. Ковалевой. – М. : Инфра-М, 2002.

УДК 336.717.061.2

О. І. Тищенко
кандидат економічних наук,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

Реалізація захисної функції власного капіталу банківської системи України

Проаналізовано структуру та динаміку власного капіталу банківської системи України в розрізі груп банків за період 2012 р. та першої половини 2013 р. з метою визначення сучасного стану вітчизняних банків з позиції їх стабільності та платоспроможності. Здійснено оцінку ступеня реалізації захисної функції власного капіталу банків за допомогою системи коефіцієнтів. Визначено подальші напрями дослідження власного капіталу банків.

Ключові слова: власний капітал, банк, аналіз, захисна функція, регулятивний капітал, стабільність, платоспроможність.

Е. И. Тищенко
кандидат экономических наук,
Восточноукраинский национальный университет
имени Владимира Даля

Реализация защитной функции собственного капитала банковской системы Украины

Проанализированы структура и динамика собственного капитала банковской системы Украины в разрезе групп банков за период 2012 г. и первой половины 2013 г. с целью определения нынешнего состояния отечественных банков с позиции их стабильности и платежеспособности. Осуществлена оценка степени реализации защитной функции собственного капитала банков с помощью системы коэффициентов. Определены дальнейшие направления исследования собственного капитала банков.

Ключевые слова: собственный капитал, банк, анализ, защитная функция, регулятивный капитал, стабильность, платежеспособность.

H. Tishchenko
Ph.D., associate Professor of the Department of banking
of the Ukrainian national University
named after Volodymyr Dahl

Implementation of protective functions of the equity capital of the banking system of Ukraine

The structure and dynamics of the equity capital of the banking system of Ukraine in the context of groups of banks for the period 2012 and the first half of 2013 is analyzed with the aim to determine the current state of domestic banks in terms of their stability and solvency. The degree of implementation of the protective function of the bank stock for using a coefficient system is estimated. Future directions of research in the banks own capital are determined.

Keywords: own capital of the Bank, analysis, protective function, the regulatory capital, stability, solvency.

Постановка проблеми

В умовах фінансової кризи посилюється й без того жорстка конкурентна боротьба між вітчизняними банками. Гарантом стабільності та платоспроможність окремих банків і банківської системи в цілому є достатній рівень власного капіталу банків. Його особливістю в банківському секторі економіки є здатність захищати інтереси вкладників і кредиторів. Саме від повноти реалізації цієї функції залежить надійність банківської системи та привабливість банків для клієнтів та інвесторів. Отже вдосконалення технології проведення аналізу власного капіталу та його інструментарію сприятиме отриманню результатів, спрямованих для зміцнення захисної функції капіталу банківської системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Характеристику та класифікацію банківського капіталу надано в роботах: А. О. Єпіфанова [1], Л. П. Снігурської [2], О. В. Васюренка [3]. Аналізові банківського капіталу присвячено праці: А. М. Герасимовича та І. М. Парасій-Вергуненко [4], О. В. Яремчук та К. Л. Ларіонової [5], Л. В. Вароди [6], О. О. Папаіки [7] та інших. Нормативно-правове регулювання порядку формування капіталу

банку та його аналізу здійснюється відповідно до норм Закону України «Про банки та банківську діяльність» та Постанову НБУ №368 «Про порядок регулювання діяльності банків» [8; 9].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Утім, переважна більшість наукових робіт зосереджена на визначенні механізму формування власного капіталу, розкритті сутності аналізу капіталу банків, його методів і прийомів, аналізі достатності капіталу. При цьому питання реалізації захисної функції капіталу банківської системи України, спрямовані на забезпечення стабільності та конкурентоспроможності вітчизняних банків в умовах мінливості національного законодавства, є недостатньо вивченими.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вивчення передумов удосконалення реалізації захисної функції капіталу, спрямованої на підвищення стабільності та платоспроможності вітчизняних банків.

Виклад основного матеріалу дослідження

Власний капітал є засобами, що належать безпосередньо банку в період його діяльності. Він являє собою кошти та виражену в грошовій формі частину майна, які належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовуються для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою отримання прибутку. Порівняно з іншими сферами підприємницької діяльності власний капітал банку має незначну питому вагу в сукупному обсязі ресурсної бази банку, що пояснюється специфікою діяльності банків як фінансових посередників. Тому власний капітал у банківській діяльності має дещо інше призначення, аніж в інших сферах підприємництва. Це чітко простежується через функції, які він виконує – оперативну, захисну та регулюючу [4].

Аналіз власного капіталу банку є складним, комплексним завданням, під час розв'язання якого слід урахувати не лише загальний фінансовий стан банку або банківської системи в цілому, а й проаналізувати кон'юнктуру ринку банківських операцій та інші чинники [4, с. 25]. Для визначення загальної ситуації щодо стану банківської системи відносно рівня його забезпеченості власними коштами проаналізуємо власний капітал українських банків у цілому та по групах.

Протягом 2012 р. сукупний розмір власного капіталу банків України збільшився на 9,5% (14,7 млрд. грн.) і становив 170,2 млрд. грн. станом на 1 січня 2013 р. У першому півріччі 2013 р. тенденція щодо збільшення розміру власного капіталу банків збереглася і загальний приріст становив 3,46% (5,88 млрд. грн.). Частка власного капіталу в сукупних пасивах банківської системи України при цьому становила близько 15,1%, що на 0,4% більше ніж у 2011 р. та на 3,5,% більше ніж у 2007 році. Така тенденція є, безумовно, позитивною, оскільки сприяє зміцненню банківської системи України.

Серед банків України можна виділити кілька лідерів щодо розміру власного капіталу та аутсайдерів за цим показником. Так на 1 липня 2013 р. до банків лідерів слід віднести ПАТ «Приватбанк», «Ощадний банк» і «Укрексімбанк», які належать до першої групи банків. Тоді як банки «Universal Bank», «Кредит-Дніпр» та банк «Київська Русь», які входять до другої групи банків, продемонструвати найменші показники щодо нарощування розміру власного капіталу [10].

Одним із показників банківського капіталу, що відповідає за реалізацію його регулюючої функції, є регулятивний капітал банку. Його мінімальний розмір законодавчо закріплений і повинен становити не менше 120 млн. гривень. Про-

тягом 2012 р. розмір регулятивного капіталу був вищим за зазначений рівень й збільшився на 0,25% (0,46 млрд. грн.), а протягом першого півріччя 2013 р. на 1,03% , що відповідає 5,88 млрд. гривень. При цьому на відміну від власного капіталу розмір регулятивного капіталу перевищує значення статутного капіталу системи в цілому. Збільшення розміру регулятивного капіталу можна вважати позитивним явищем, що створює передумови для стабілізації банківської системи країни.

Після надання загальної оцінки змінам розміру власного капіталу банків слід розглянути його структуру. Визначимо частку окремих складових власного капіталу українських банків (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз структури сукупного власного капіталу банківської системи України

Балансові показники	**У цілому по банківській системі України**					
	01.01.2012, млн. грн.	**Питома вага, %**	**01.01.2013, млн. грн.**	**Питома вага, %**	**01.07.2013, млн. грн.**	**Питома вага, %**
Статутний капітал	171865	110,53%	176 239	103,55%	177086	100,57%
Резервні та інші фонди банку (у т.ч. резерви переоцінки)	25919	16,67%	32 335	19,00%	25681	14,58%
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	-51552	-33,15%	-50 947	-29,93%	-46418	-26,36%
Інший власний капітал	9256,00	5,95%	12 570	7,39%	19732	11,21%
Усього власного капіталу	**155488,00**	**100%**	**170 196**	**100%**	**176081**	**100%**

Джерело: розроблено автором на основі [11; 12, с. 30]

Як видно з табл. 1 найбільшу частку в структурі власних коштів банків як і раніше займає статутний капітал банку, яка перевищує в усіх аналізованих періодах 100%, що пояснюється значними збитками банків. Так протягом 2012 – першого півріччя 2013 р. банки отримували збиток, частка якого дещо знизилася з 33,15% до 26,36%, що слід вважати позитивними змінами в складі власних коштів банків. Хоча розмір статутного капіталу протягом аналізованих періодів зріс, його частка знизилася з 110,53% до 100,57%, що є нормальним і передбачуваним явищем, оскільки при цьому збільшуються інші компоненти капіталу. До негативних змін у структурі власних коштів банків України слід також віднести загальне та відносне зменшення розміру резервних та інших фондів банку з 16,67% на 1 січня 2012 р. до 14,58% на 1 липня 2013 р., що є свідченням зниження ступеня захисту банківської діяльності від непередбачених ризиків. До того ж частка резервних та інших фондів банків нижче законодавчо встановленого рівня.

Для більш адекватної оцінки стану банківської системи за розміром банківської капіталу проведемо його аналіз у розрізі груп банків за класифікацією НБУ (табл. 2; 3).

Як видно з табл. 2 і 3 зростання розмірів власного капіталу відбулося по всіх групах банків, проте не рівномірно. Найбільші темпи зростання продемонстрували банки другої (34,84%) та третьої груп (16,67%). Найменші темпи приросту відмічено за банками першої групи (лише 2,55%). Така динаміка пояснюється перш за все тим, що банки першої групи мають достатньо високий рівень власного капіталу, отже, не потребують його нарощування значними темпами. Тоді

Таблиця 2

Аналіз динаміки капіталу банків першої та другої груп за 2011-2012 роки

Балансові показники	Перша група			Друга група		
	01.01. 2012	01.01. 2013	Відхилення, %	01.01. 2012	01.01. 2013	Відхилення, %
Статутний капітал	99496	**93832**	-5,69	40338	41865	3,79
Резервні та інші фонди банку	16892	**23122**	36,88	2817	3696	31,20
Непокритий збиток	-20744	**-19234**	-7,28	-22974	-18984	-17,37
Інший власний капітал	6146	**6665**	8,44	2970	4 640	56,23
Усього власного капіталу	**101790**	**104385**	**2,55**	**23151**	**31217**	**34,84**

Джерело: розроблено автором на основі [11, с. 31]

Таблиця 3

Аналіз динаміки капіталу банків третьої та четвертої груп за 2011-2012 роки

Балансові показники	Третя група			Четверта група		
	01.01. 2012	01.01. 2013	Відхилення, %	01.01. 2012	01.01. 2013	Відхилення, %
Статутний капітал	10020	17284	72,50	22011	23259	5,67
Резервні та інші фонди банку	1976	1853	-6,22	4233	3 663	-13,47
Непокритий збиток	-2228	-8553	283,89	-5607	-4 177	-25,50
Інший власний капітал	60	882	1370	80	383	378,75
Усього власного капіталу	**9 828**	**11466**	**16,67**	**20717**	**23128**	**11,64**

Джерело: розроблено автором на основі [11, с. 31]

як банки інших груп мусять виконувати обов'язкові вимоги НБУ щодо мінімального розміру капіталу, тому постійно збільшують розмір власного капіталу.

Якщо розглянути структуру власного капіталу, то його розмір перевищував розмір статутного капіталу лише за банками першої групи (табл. 2). Стосовно решти груп таке перевищення виявлено не було, що пов'язано зі значними сумами збитків, виявленими за всіма групами банків. І хоча за банками першої, другої та четвертої груп відмічено певні покращення за цим показником, банки третьої групи збільшили обсяги збитків на 283,89%, що є вкрай негативною динамікою, яка погіршує фінансовий стан банків та знижує його стабільність (табл. 3).

Аналізуючи стан власного капіталу банків, використовують різні види та методи аналізу. Серед них важливе місце посідає метод коефіцієнтів, за допомогою якого виявляють кількісний взаємозв'язок між різними статтями, класами чи групами статей балансу.

Одним із головним напрямів проведення коефіцієнтного аналізу банківського капіталу є аналіз нормативів капіталу.

За підсумками 2012 р. відзначено виконання встановлених Національним банком України економічних нормативів у цілому по банківській системі України. Так значення нормативу регулятивного капіталу (Н1) зросло на 0,455 млрд.

грн. та становило 178,909 млрд. гривень. Натомість значення нормативу адекватності регулятивного капіталу знизилося на 0,84% (Н2, норма не менше 10%) і становило на 1 січня 2013 р. 18,06% при загальному виконанні встановлених вимог НБУ (рис. 1; 2).

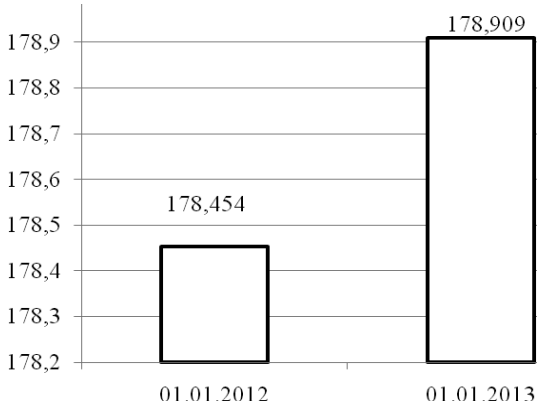

Рис. 1. Динаміка нормативу Н1 за 2012 рік

Джерело: розроблено автором на основі [13]

При цьому динаміка нормативу співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3 не менше 9%) також була негативною, про що свідчить зменшення фактичного значення цього нормативу на 0,07%, що відповідає значенню 14,89% станом на початок 2013 року (рис. 2).

Протягом першого півріччя 2012 р. виявлена динаміка не зазнала значних змін. Таким чином, аналіз виконання економічних нормативів капіталу свідчить про наявність негативної тенденції щодо рівня капіталізації вітчизняних банків, а отже, їхньої стабільності та одночасно привабливості для реальних і потенційних клієнтів та інвесторів.

Окрім аналізу нормативів капіталу для більш повної оцінки стійкості банківської системи України використовують низку показників, серед яких найбільш об'єктивними є: коефіцієнт фінансової стійкості, фінансової незалежності, захищеності коштів клієнтів власним капіталом і коефіцієнт захищеності виданих кредитів власним капіталом.

Нижче представлено аналіз показників достатності капіталу та фінансової стійкості банківської системи України в розрізі чотирьох груп банків.

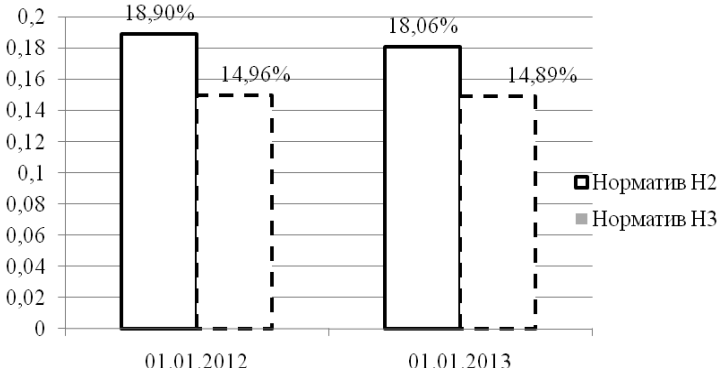

Рис. 2. Динаміка нормативів Н2 та Н3 за 2012 рік

Джерело: розроблено автором на основі [13]

У цілому по банківській системі значення показника фінансової стійкості протягом 2012 р. та в першому півріччі 2013 р. майже не змінилося та дорівнювало 15%, тобто залишалося в межах рекомендованих значень (8-15%). Протягом 2012 р. та на початку 2013 р. виявлено незначну динаміку щодо значення коефіцієнта в межах 1% за групами банків. Найвищий ступінь забезпеченості ризикових вкладень банків їх власним капіталом виявлена за банками четвертої групи (20%), найнижча – за банками третьої групи (11%).

Аналіз незалежності банківської системи за однойменним показником виявив, що банківська система залишається достатньо незалежною й стійкою до кон'юнктурних ринкових коливань, оскільки значення показника протягом 2012 р. становило 18%, що відповідає рівневі незалежності найбільших банків та першої групи та оптимальним значенням показника (15-20%). Найвищою є незалежність малих банків четвертої групи (25%), тоді як банки третьої групи мали показник фінансової незалежності близький до оптимальних значень, що становив 13%. Однак протягом першого півріччя при загальному зниженні показника незалежності по банківській системі в цілому та по ряду груп банки третьої групи дещо підвищили значення до 14%, що є позитивним моментом.

Наступним показником, який використовують для оцінки достатності власного капіталу банків є коефіцієнт захищеності коштів клієнтів власним капіталом. У цілому по банківській системі протягом 2012 р. відбулося збільшення показника на 0,13 і становило 3,51. У першому півріччі 2013 р. така негативна динаміка збереглася і загальний приріст за показником становив 0,18. Аналіз у розрізі груп банків показав, що найкращі значення показника за результатами 2012 р. та першої половини 2013 р. зафіксовано за банками четвертої групи – перевищення залучених коштів клієнтів над власним капіталом становить не більше 2,9 раза. Найбільші значення коефіцієнта, а отже, найгірші продемонстрували банки третьої та першої груп, що дорівнює значенням – 5,41 та 3,55 відповідно, хоча обидва показники не перевищили критичного значення показника (9,0). Отже, у цілому по банківській системі та в розрізі банків залучені кошти клієнтів перебувають на високому рівні захищеності власним капіталом, проте тенденція щодо її зниження вже намічається.

Середнє значення показника захищеності наданих кредитів по банківській системі за результатами 2012 р. та першої половини 2013 р. дещо зменшилося і станом на 1 липня 2013 р. становило 4,08, що удвічі менше критичного максимуму. Це позитивно характеризує спроможність банків повернути залучені кошти за умови неповернення кредитів. При цьому показник забезпеченості кредитів капіталом протягом 2012 р. зменшився серед банків першої та другої груп. До банків, які характеризуються найбільшим ступенем захищеності наданих кредитів, належать банки четвертої групи (значення показника захищеності дорівнювало на 1 липня 2013 р. – 3,15, що порівняно з початком року зросло на 0,11). Кредити, надані банками, які належать до найбільших (перша група) і середніх (третя група) є найменш захищеними, а значення показника, відповідно, є більш наближеним до критичного максимуму (9,0) і станом на 1 липня 2013 р. становило 4,32 та 4,49 відповідно (тоді як на початок року – відповідно 4,91 та 4,26).

У цілому, слід відзначити досить високий ступінь захищеності кредитних операцій власним капіталом, що дає підстави на подальшого нарощення кредитного портфеля за умови збереження достатнього рівня фінансової стійкості вітчизняних банків.

Висновки

За результатами проведеного дослідження реалізації захисної функції капіталу вітчизняних банків можна стверджувати таке. Протягом 2012 р. та в першій половині 2013 р. обсяги власного капіталу вітчизняних банків збільшилися, що є позитивним явищем. Хота таке зростання відбувалося в банках різних груп нерівномірно. Отримані внаслідок минулих подій збитки в банках усіх груп негативно впливають на структуру капіталу, зменшуючи його загальний розмір та знижуючи захисні функції. Тому статутний капітал більшості банків перевищує загальний розмір власного капіталу. Аналіз виконання нормативів капіталу визначив дотримання всіма банками встановлених НБУ вимог, проте за нормативами Н2 та Н3 виявлено негативну тенденцію, що веде до зниження захисної функції капталу.

У результаті проведеного аналізу банківського капіталу за допомогою коефіцієнтів було визначено достатньо високий рівень захищеності активів, у тому числі наданих кредитів і зобов'язань, а також залучених коштів, власним капіталом, що, безумовно, позитивно характеризує банківську діяльність і створює умови для подальшого розвитку банківської системи України.

Серед різних груп банків найкращі результати щодо захищеності коштів капіталом, фінансової незалежності та стабільності відмічено в банках четвертої групи, що позитивно впливає на їх стабільність і платоспроможність. Такі результати пояснюються тим, що банки цієї групи повинні постійно підтримувати достатній рівень власного капіталу, виконуючи вимоги НБУ.

Найгірші результати стабільності аналіз виявив у банках третьої групи, що здебільшого продиктовано значними розмірами отриманих збитків, які істотно вплинули на розмір їх власного капіталу, а отже, на його здатність захищати інтереси вкладників і кредиторів.

Таким чином, за досліджувані періоди визначено високий ступінь реалізації захисної функції власного капіталу банківської системи України, особливо в банках четвертої групи. Виявлена позитивна динаміка розміру власного капіталу вітчизняних банків закладає основи зміцнення стабільності банківської системи в подальшому. Оскільки головним чинником, що негативно впливає на структуру власного капіталу банків, є отримані в минулому збитки, подальші дослідження слід спрямувати в напрямі детального аналізу саме цієї складової власного капіталу банків.

Література

1. *Єпіфанов А. О.* Операції комерційних банків [Текст] : навчальний посібник / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак І. В. Сало. – Суми : Університетська книга, 2007. – 523 с.
2. *Снігурська Л. П.* Банкіські операції та послуги: навчальний посібник / Л. П. Снігурська. – К. : МАУП, 2006. – 456 с.
3. *Васюренко О. В.* Банківський менеджмент [Текст]: навчальний посібник / О. В. Васюренко. − К. : Академія, 2001. − 320 с.
4. Аналіз банківської діяльності [Текст] / [А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.] ; за ред. А. М. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2004. – 599 с.
5. *Ларіонова К. Л.* Аналіз достатності власного капіталу банку / К. Л. Ларіонова, О. В. Яремчук // Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики : Збірник наукових праць. – 2011. – № 1 (10). – С. 26-31.
6. *Варода Л. В.* Аналіз механізму формування власного капіталу банківських установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2010_30/10_30_08.pdf
7. *Папаіка О. О.* Оцінка економічного тяжіння нормативів капіталу, ліквідності та ризику банків / О. О. Папаіка, В. А. Косогов // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 298-303.

8. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. №2121-III // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14

9. Постанова НБУ «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28 серпня 2001 р. № 368 // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01

10. Характеристика развития банков Украины в первом полугодии 2013 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// prostobankir.com.ua

11. Аналітичний огляд банківської системи за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_IV_kv_2012.pdf

12. Аналітичний огляд банківської системи за перше півріччя 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_II_kv_2013_review.pdf

13. Банковская система Украины выполнила экономические нормативы в 2012 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minfin.com.ua/2013/01/17/706909/

Розділ III

Міжнародна економіка

УДК 339.97+339.5.018

А. О. Босак
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка»

О. Ю. Переста
студентка четвертого курсу,
Національний університет «Львівська політехніка»

Неокласичні теорії міжнародної економіки: проблеми методології та напрями розвитку

У статті досліджено методологію неокласичних теорій міжнародної економіки, а також проведено аналіз можливості та доцільності їх використання в сучасних умовах розвитку економічної системи.

Ключові слова: неокласичні теорії міжнародної торгівлі, парадокс В. Леонтьєва, метод затрати-випуск, структура економіки США, конкурентні переваги, теорія конкурентних переваг М. Портера.

А. О. Босак
кандидат экономических наук,
доцент кафедры менеджмента
и международного предпринимательства,
Национальный университет «Львовская политехника»

О. Ю. Переста
студентка четвертого курса
Национальный университет «Львовская политехника»

Неоклассические теории международной экономики: проблемы методологии и направления развития

В статье исследована методология неоклассических теорий международной экономики, а также проведен анализ возможности и целесообразности их использования в современных условиях развития экономической системы.

Ключевые слова: неоклассические теории международной торговли, парадокс В. Леонтьева, метод затраты-выпуск, структура экономики США, конкурентные преимущества, теория конкурентных преимуществ М. Портера.

A. Bosak
Ph.D., Assistant Professor of Management and International Business Department, National University «Lviv Polytechnic»
O. Peresta
the 4th year student, National University «Lviv Polytechnic»

Neoclassical international economic theory: methodological problems and direction of development

The article investigates the methodology of neoclassical theories of international economics, as well as an analysis of the possibility and expediency of their use in today economic system.

Keywords: neoclassical theories of international trade, Leontief`s paradox, cost-output method, the structure of the U.S. economy, competitive advantage, competitive advantage theory of M. Porter.

Постановка проблеми

Економіка як наука пройшла довгий період становлення та розвитку. Це спричинило виникнення значної кількості економічних теорій, які по-різному трактують певні процеси, що відбуваються у світовій економіці та окремих країнах. Важливим є виявлення та перевірка тих неокласичних теорій, застосування яких можливе в сучасних умовах.

Для дослідження сучасної світової економіки необхідно визначитися з чітким теоретичним інструментарієм міжнародної економічної теорії. Саме тому є важливим дослідження класичних, неокласичних і сучасних економічних теорій на предмет їх актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Чимало іноземних фахівців займалося дослідженням економіко-математичних методів В. Леонтьєва та намагалося їх перевірити на практиці. Серед них Роберт Болдуїн, який у 1971 р. підтвердив існування парадоксу В. Леонтьєва, аналізуючи економіку США 1962 року. Це дослідження також називають «третім тестом» економіки Сполучених Штатів, перші два з яких здійснив В. Леонтьєв. Також варто відзначити таких дослідників, як Едвард Лімер (Edward Leamer) та Елан Хелпмен (Elhan Helpman), які довгий час займалися аналізом економетричних методів Леонтьєва. Низка економістів спробувала перевірити, чи справджується «парадокс В. Леонтьєва» в інших країнах. Серед них Татемото (Tatemoto) та Уолл (Wahl), які підтвердили його у Японії та Канаді відповідно, а також Столпер (Stolper), Хонг (Hong) і Бхараві (Bharawaj), які заперечили його існування у Східній Німеччині, Південній Кореї та Індії відповідно. Названі фахівці намагалися відтворити методологію В. Леонтьєва, однак не враховували того, що динаміка структури економіки різних країн у різний час має великі розбіжності, крім того похибки національної статистики різних країн не дозволяють вийти на спільний базис розрахунку елементів економіко-математичних моделей, запропонованих останнім. Ґрунтовно були проаналізовані відомими економістами й наступні теорії міжнародної торгівлі, чільне місце серед яких займає теорія конкурентних переваг М. Портера [11-16].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на велику кількість досліджень методології В. Леонтьєва, жодне з них не стосувалося країн із перехідною економікою та, зокрема, України. Відносна новизна теорії конкурентних переваг М. Портера та її непарадоксальність дають широкі можливості для використання, однак при цьому важко оперувати чіткими економічними показниками, що характеризують структуру затрат факторів виробництва в різних національних економіках, зокрема в Україні.

Формулювання цілей статті

Щоб дослідити методологію неокласичних теорій міжнародної економіки, а також виявити їх значення для сучасної економіки, слід виконати такі завдання:

– дослідити сутність неокласичних теорій міжнародної економіки та виявити їх основні аспекти застосування в сучасних умовах;

– дослідити основні економіко-математичні методи, що використовуються в неокласичних теоріях на предмет їх актуальності;

– проаналізувати відмінності у структурі секторів економік розвинених країн у часовому розрізі;

– вибрати оптимальний спосіб економічних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження

На думку Нобелівського лауреата Пола Самуельсона, вивчення історії економіки є дуже важливим, оскільки вона є матеріалом для подальших досліджень кожного економіста. Доказом цього, на думку Самуельсона, є схожість кризи 2008 р. до Великої депресії 30-их років XX ст. [1].

Варто додати, що завданням економічної теорії є не тільки прогнозування кризових явищ, а й формування дієвих інструментів прогнозування економічного розвитку та стимулювання виходу економіки країни на шлях стійкого зростання. Одним із аспектів економічної діяльності є формування конкурентного зовнішнього сектору, який, з одного боку, віддзеркалює тенденції розвитку внутрішньої економіки, однак, з іншого − може містити цілком невластиві для внутрішніх секторів елементи та вектори розвитку. Неокласичні теорії міжнародної економіки не втратили свого значення й зараз, однак їх використання суттєво обмежується у зв□язку зі змінами структури світового господарства, геополітичними зрушеннями та впливом соціальних і політичних явищ на економіку.

Саме тому на сьогодні постає питання про актуальність неокласичних теорій та ідей, а також перевірку їх в умовах сучасного стану економіки. На першому етапі дослідження ми планували повторити розрахунки В. Леонтьєва для економіки США періодів 1970-1975 рр., 1980-1984 рр., 1996-1999 рр. і 2006-2010 рр., тобто здійснити перевірку парадоксу В. Леонтьєва в сучасних умовах з тим, щоб потім відтворити його концепцію на прикладі даних сучасної економіки України та її ключових торгових партнерів (у тому числі й США), однак у процесі реалізації вказаних намірів ми зіштовхнулися з певними методологічними проблемами:

1. Відсутність об’єктивної та детальної статистичної бази для проведення розрахунків. Загальновідомим фактом є те, що офіційні статистичні джерела певної країни неточні, тобто їх використання робить результати дослідження ймовірнісними. Згідно з останніми дослідженнями, частка «тіньової економіки» у світі продовжує зростати, на сьогодні вона становить понад 20 трлн доларів. Спеціалісти з компанії Visa Europe прогнозують, що у 2013 р. розмір тіньової

економіки лише в Європі становитиме понад 2,1 млрд євро, тобто 18,5 % сукупної економічної діяльності [2]. Згідно з даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, частка тіньової економіки в Україні становить 40 % [3]. Отже, офіційні статистичні дані не можуть вважатися об'єктивними.

2. Варто врахувати те, що за останні 50 років структура економіки значно змінилася: з'явилася велика кількість нових галузей, а структура старих значно розширилася. Згідно з Міжнародною стандартною галузевою класифікацією ISIC Rev.4 виділяється понад 400 підгруп у структурі сучасної економіки. Тобто нинішній обсяг статистичних даних є в декілька разів більшим, ніж за часів В. Леонтьєва. Також виникають труднощі у зв'язку з використанням різних методів розрахунків статистичних даних у різних країнах. Згідно з даними Статистичного відділу ООН нині у світі використовується 313 національних класифікацій економіки, тому проблеми з порівнюванням даних є очевидними [4].

3. Дослідження В. Леонтьєва більшою мірою сфокусовано на виробництві, переробленні та видобутку сировини. Проте сьогодні частка послуг у структурі ВВП США становить понад 70 % [5]. Така ж ситуація спостерігається в усіх розвинених країнах світу. Якщо в період дослідження вченого (1940-1955 рр.) за різними класифікаціями виділялося декілька десятків галузей у сфері послуг, то на сьогодні їх на порядок більше. Оскільки послуги за своєю суттю є нематеріальними, їх облік є утрудненим.

4. Нині все більшого значення набувають такі фактори виробництва, як інформація та технологія. Однак модель В. Леонтьєва передбачає лише врахування співвідношення витрат праці та капіталу. Саме вдале поєднання певного значення використаної праці та капіталу і є ефективною технологією. Тому на сучасному етапі розвитку економіки використання двофакторних моделей у будь-якому разі є неефективним. Важливу роль відіграють нематеріальні активи, інтелектуальний капітал і ресурси, які майже неможливо оцінити у грошових вимірниках. Проте досвід сьогоднішніх провідних компаній показує, що серед факторів виробництва та задіяних ресурсів провідну роль відіграють саме нематеріальні активи, якими володіє підприємство. За різними підходами, до них можна віднести: людський капітал (досвід), права на інтелектуальну власність, становище на ринку, клієнтський і партнерський капітали, інноваційні та стратегічні активи тощо. Однак основною проблемою залишається оцінювання цих елементів інтелектуального капіталу, особливо враховуючи їх різноманітність.

5. Ще однією проблемою є зміна структури міжнародної торгівлі, а також вплив на неї різноманітних регулюючих органів, наприклад, СОТ, Конференції з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), Міжнародного торговельного центру та інших. Відбулися зміни в частці країн у світовому експорті та імпорті. Наприклад, частка Китаю за останні 60 років зросла з 1% до 20%, тобто на сьогодні кожен п'ятий товар експортується з цієї країни.

Важливим аспектом дослідження В. Леонтьєва є розподіл економіки на певні галузі за різними методами. Лише в додатках до своєї книги [6] він навів вісім способів класифікації тогочасної економіки США, кожна з яких передбачала виділення певної кількості окремих галузей (максимальна кількість – 192 галузі, мінімальна – 13). Саме тому важливим є вибір певного способу розподілу галузей економіки.

Показником, що характеризує стан економіки країни та ступінь її розвитку,

є структура ВВП. Одним із методів виділення структури економіки є розподіл ВВП на первинний, вторинний і третинний сектори економіки. Згідно з гіпотезою трьох секторів до первинного сектору відносяться галузі, що займаються видобутком сировини, до вторинного – переробкою (виробництвом), а до третинного – послуги. Відповідно до методів, що використовуються групою Світового банку, до первинного сектору відносяться підрозділи 1-5 Міжнародної стандартної галузевої класифікації ISIC Rev. 3 [7], які включають сільське господарство, мисливство, лісове господарство та рибальство. До вторинного сектору – підрозділи 10–45, які включають видобуток корисних копалин, виробництво, електроенергію, газ та водопостачання, будівництво. До третинного сектору – підрозділи 50–99.

Використовуючи дані групи Світового банку та статистичних органів США, можна провести аналіз зміни структури ВВП найбільш економічно розвинених країн світу (США, Канади, Німеччини, Італії, Японії, Великої Британії, Франції), а також Китаю, який лише в кінці 1970-х рр. перейшов від закритої централізованої економічної системи до орієнтованої на ринок, а вже у 2010 р. став найбільшим світовим експортером (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка структури ВВП найбільш високорозвинених країн світу

Країна	Первинний сектор		Вторинний сектор		Третинний сектор	
	1960-ті рр. [8]	2012 р. [5]	1960-ті рр. [8]	2012 р. [5]	1960-ті рр. [8]	2012 р. [5]
США	1970 – 3,6%	1,1%	1970 – 35,2%	19,2%	1970 – 61,2%	79,7%
Канада	1965 – 6,5%	1,7%	1970 – 35,1%	28,5%	1970 – 60,2%	69,8%
Франція	1970 – 8,1%	2%	1970 – 35,1%	18,8%	1970 – 56,8%	79,2%
Італія	1970 – 8,8%	2%	1970 – 39,3%	24,2%	1970 – 52,0%	73,8%
Німеччина	1970 – 3,7%	1,6%	1970 – 48,1%	24,6%	1970 – 48,2%	73,8%
Японія	1970 – 5,1%	1,1%	1970 – 45,5%	26,3%	1970 – 51,3%	72,5%
Велика Британія	1970 – 2,9%	0,7%	1970 – 42,1%	21%	1970 – 55,0%	78,3%
Китай	1960 – 22,3%	10,1%	1960 – 44,9%	45,3%	1960 – 32,8%	44,6%

Джерело: складено автором

Варто відзначити, що наведені в таблиці дані свідчать про збільшення частки третинного сектору ВВП у всіх досліджуваних країнах. Також відбулося значне зменшення частки первинного сектору до 1-2 % у сукупній вартості в усіх країнах, за винятком Китаю. Економіка останнього також вирізняється великою часткою вторинного сектору в структурі ВВП, що пояснюється важливим значенням промисловості для здійснення експорту. У цілому варто погодитися з В. Леонтьєвим у тому, що «порівнюючи структуру будь-якої економічної системи на двох стадіях її історичного розвитку, достатньо віддалених одна від одної, можна легко побачити, що вони так само не схожі одна на одну, як метелик на лялечку» [6, с. 30].

Для порівняння: структура ВВП України у 2012 р.: первинний сектор – 10,2 %, вторинний – 31,6 %, третинний – 58,2 % [5]. Тобто нинішня вітчизняна економіка за своєю структурою більше схожа на економіки 1960-1970-х років.

Також варто детальніше розглянути методи, що використовувалися в дослідженнях В. Леонтьєва. Якщо економіку будь-якої країни розглядати з точки зору схеми затрати-випуск, то її можна представити як систему взаємопов'язаних галузей господарства або систему взаємозалежних видів економічної діяльності.

Цей взаємозв'язок складається фактично з більш або менш стійких потоків товарів і послуг, які прямо чи побічно зв'язують усі сектори економіки один з одним. Ці потоки можна виразити кількісно.

Для зручності будують таблиці, у яких цифри в кожному горизонтальному рядку показують, як річний випуск розподіляється між усіма іншими галузями господарської діяльності, домашніми господарствами й установами. Сукупний випуск галузі показується в кінці рядка.

Якщо проводити дослідження по стовпцях, то ті цифри показують структуру затрат у економіці; кожний стовпець показує кількість продукції всіх різноманітних галузей економіки, що споживається відповідним конкретним сектором. Усі цифри наведено в доларах США [5, с. 18-21].

Для виявлення структурних змін у межах статистичного аналізу затрат-випуску варто перерахувати його прості теоретичні положення в коротких кількісних вираженнях.

Нехай X_i означає річний рівень загального випуску галузі i; x_{ik} – кількість продукції галузі i, що споживається щорічно галуззю k; та y_i – кількість тієї ж продукції i, виділена для «зовнішнього використання», тобто для споживання не в галузях господарства m, що включені в цю систему. Загальний баланс затрат-випуску в усій національній економіці, що охоплює m окремих галузей, може бути виражений у вигляді m лінійних рівнянь:

$$y_i = X_i - \sum_{i=1}^{m} x_{ik}, \; i=1, 2, \ldots, m \tag{1}$$

Структура затрат-випуску в будь-якій конкретній галузі господарства характеризується набором «технічних коефіцієнтів» a_{ik}, кожен із яких вказує обсяг даного виду витрат, здійснених цією галуззю на одиницю виробленої продукції. Таким чином, товарні потоки, включені в рівняння балансу, підпорядковуються такому наборові структурних співвідношень:

$$x_{ik} = a_{ik} X_k, \; i=1, 2, \ldots, m; \; k=1, 2, \ldots, m \tag{2}$$

Підставляючи (2) в (1), отримуємо

$$X_i - \sum_{k=1}^{m} a_{ik} X_k = y_i, \; i=1, 2, \ldots, m \tag{3}$$

Ця система m лінійних рівнянь із m невідомими. Її можна розв'язати для всіх значень X_i і виразити через даний кінцевий попит $y_1, y_2, \ldots, y_m$

$$X_i = \sum_{k=1}^{m} B_{ik} y_k, \; i=1, 2, \ldots, m \tag{4}$$

Це означає, що, підставляючи який-небудь заданий «зовнішній асортимент товарів» $y_1^0, y_2^0, \ldots, y_m^0$ в праву частину кожного рівняння, можна виявити відповідний рівень продукції X_i товару i [6, с. 28-29].

Вищеописана загальна теоретична схема призначена для того, щоб включити в себе та використовувати в аналітичних цілях велику кількість детальних фактичних даних. Леонтьєв використовує метод затрати-випуск для порівняння структури американської економіки у 1919, 1929 та 1939 роках. Ці таблиці доповнювалися значеннями використаної робочої сили, тобто фактичної зайнятості в певній галузі, вираженої в людино-годинах на рік. Для перевірки теорії Хекшера-Оліна Леонтьєв використав таблицю затрати-випуск економіки США за 1947 рік.

У другій половині XX ст. з'явилося чимало теорій, які намагалися відповісти на базові макроекономічні та міжнародні питання. Варто згадати такі теорії міжнародної торгівлі:

- теорема Столпера-Самуельсона: міжнародна торгівля призводить до зростання доходів власників надлишкових факторів виробництва [10];
- теорія торгівлі в умовах монополістичної конкуренції Пола Кругмана: країни зі схожими економіками торгують одна з одною майже ідентичними товарами. Причинами цього є те, що: 1) в кожній країні є попит на товари з усього світу (бажання збільшити асортимент товарів); 2) кожна фірма прагне продавати свій товар по всьому світу (для забезпечення ефекту масштабу через значні обсяги продажу); 3) кожна фірма виробляє свій товар тільки в одній країні для його здешевлення [10];
- національний «ромб» Майкла Портера. Він проводив свої дослідження в чотирьох конкурентних галузях: виробництво друкарських машинок у Німеччині, виробництво медичної контрольно-діагностичної апаратури в США, виробництво кераміки в Італії, індустрія робототехніки в Японії [9].

На думку М. Портера, країна досягає міжнародного успіху в тій чи іншій галузі завдяки чотирьом властивостям, що формують середовище, у якому конкурують місцеві фірми. Однак це середовище може як сприяти створенню конкурентних переваг, так і перешкоджати йому. Ось ці чотири властивості:

1. Факторні умови, тобто конкретні фактори, потрібні для успішної конкуренції в даній галузі.
2. Умови попиту, тобто який попит на внутрішньому ринку на продукцію чи послуги, що пропонуються даною галуззю.
3. Пов'язані галузі, тобто наявність чи відсутність у країні споріднених чи підтримуючих галузей, конкурентоспроможних на міжнародному ринку.
4. Стратегія фірми, її структура та компоненти, тобто умови в країні, що визначають, як створюються фірми і яким є характер конкуренції на внутрішньому ринку [9, с. 92-94].

Тобто країни мають найбільший успіх у тих галузях чи сегментах, де національний «ромб» (попередні чотири детермінанти конкурентної переваги як система) має найбільш сприятливий характер. Варто звернути увагу, що сутність цього «ромба» сприяє створенню кластерів національних конкурентоспроможних економік. Причини виникнення кластерів є тісно пов'язаними з чинниками національних переваг, оскільки одна конкурентоспроможна галузь сприяє створенню іншої. Така галузь часто буває найбільш вимогливим покупцем товарів і послуг, від яких вона залежить. Також наявність цілого кластера галузей прискорює процес створення сприятливих факторів там, де є група внутрішніх конкурентів. Кластер у цілому сприяє крупним капіталовкладенням і спеціалізації. У процесі його розвитку економічні ресурси притікають до нього з ізольованих галузей, які не можуть використовувати їх так продуктивно [9, с. 170-173].

Таким чином, національна конкурентоспроможність багато в чому залежить від рівня розвитку кластерів окремих галузей. Цей факт має велике значення для державної політики та стратегії компаній.

Висновки

Парадокс В. Леонтьєва і теорія конкурентних переваг М. Портера визначають часовий відрізок у півстоліття, для якого притаманні принципові зрушення у концепції міжнародної економіки. У 1958 р. В. Леонтьєв написав: «За останні 20 років інструментарій економічної теорії досяг високого ступеня внутрішньої досконалості та продовжує бурхливо розвиватися. І якщо розвиток економічної науки, як науки емпіричної, все ж доволі сповільнений і невизначений, то причиною цього є переважно відсутність стійкого зв'язку між самою теорією та фактами дійсності» [6, с. 14].

Минуло ще 55 років, і визначального значення, крім класичних праці та капіталу, набула технологія; структура попиту зсунулася в бік послуг і нематеріальних активів, чільне місце в економічній теорії зайняв інтелектуальний капітал. Загальна концепція В. Леонтьєва придатна для використання в сучасних економічних умовах, однак повинна бути розширена до *n*-мірної моделі, яка враховуватиме розвинуті та специфічні фактори виробництва. Концепція кластерів М. Портера може бути розвинута шляхом імплементації *n*-мірної моделі на базі досліджень В. Леонтьєва. Розрахунок коефіцієнтів цієї моделі в подальшому плануємо здійснити для окремих галузей економіки України, насамперед тих, як і є конкурентоспроможними на світовому ринку або мають відповідний потенціал для свого розвитку.

Література

1. An Interview With Paul Samuelson, Part Two [Електронний ресурс] / Conor Clarke // The Atlantic – June 18, 2009. – Режим доступу : http://www.theatlantic.com/politics/archive/2009/06/an-interview-with-paul-samuelson-part-two/19627/

2. The shadow economy in Europe, 2013 [Електронний ресурс] / A. T. Kearney, Visa Europe – Режим доступу : https://www.google.com.ua/shadow_economy_in_europe_2013

3. Уровень теневой экономики в Украине составляет около 40 % [Електронний ресурс] // Коммерсантъ.ua – 28 травня 2013 р. – Режим доступу : http://www.kommersant.ua/news/2199248/rubric/3

4. National Classifications [Електронний ресурс] / United Nations Statistics Division. – Режим доступу : http://unstats.un.org/unsd/cr/ctryreg/

5. The world factbook [Електронний ресурс] / Central Intelligence Agency. – Режим доступу : https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/

6. *Леонтьев В.* Исследования структуры американской экономики / В. Леонтьев; пер. с англ. – М. : Государственное статистическое издательство, 1958 г. – 638 с.

7. International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Rev.3 [Електронний ресурс] / United Nations Statistics Division. – Режим доступу : http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=2

8. Indicators of Economic Policy & External Debt [Електронний ресурс] / The world bank. – Режим доступу : http://data.worldbank.org/indicator

9. *Портер М.* Международная конкуренция / М. Портер; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

10. *Босак А. О.* Криза розвитку економічних теорій : міжнародний аспект / А.О. Босак, О. Ю. Переста // М-ли міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми в економіці та шляхи їх вирішення». – Одеса, 2012.

11. Bharawaj, R., «Factor Proportions and the Structure of India-U.S. Trade», Indian Economic Journal, October, 1962.

12. Casas, François and E. Kwan Choi, «Trade Imbalance and the Leontief Paradox», Manchester School 52 (1984).

13. Casas, François and E. Kwan Choi,»The Leontief Paradox: Continued or Resolved?» Journal of Political Economy 93 (1985).

14. Wahl, D. F., «Capital and Labor Requirements for Canada's Foreign Trade», Canadian Journal of Economics and Political Science, August, 1961.

15. Stolper, Wolfgang F. and Karl Roskamp, «Input-Output Table for East Germany, with Applications to Foreign Trade». Bulletin of the Oxford Institute of Statistics, November, 1961.

16. Trefler, Daniel, «International Factor Price Differences: Leontief Was Right!», Journal of Political Economy 101 (1993), 961-87.

УДК 339.9:65.012.8(477)

О. І. Горбачук
здобувач,
Університет економіки та права «КРОК»

Економічна дипломатія як складова національної та міжнародної економічної безпеки в сучасній світовій економічній думці

У статті здійснено аналітичний огляд сучасних західних теорій щодо функції економічної дипломатії в системі національної та міжнародної економічної безпеки, а також взаємодії економічного і політичного фактора в забезпеченні стійкого та поступального світового економічного розвитку.

Ключові слова: економічна дипломатія, національна та міжнародна економічна безпека, глобальна економічна система.

А. И. Горбачук
соискатель,
Университет экономики и права «КРОК»

Экономическая дипломатия как составная национальной и международной экономической безопасности в современной мировой экономической мысли

В статье осуществлен аналитический обзор современных западных теорий относительно функции экономической дипломатии в системе национальной и международной экономической безопасности, а также взаимодействия экономического и политического фактора в обеспечении устойчивого и поступательного мирового экономического развития.

Ключевые слова: экономическая дипломатия, национальная и международная экономическая безопасность, глобальная экономическая система.

A. Gorbachuk
Postgraduate of International Economics,
«KROK» University

Economic diplomacy as a part of national and international economic security in today's world economic thought

Made the analytical overview of modern Western theories regarding the function of economic diplomacy in the national and international economic security cooperation in economic and political factors in ensuring a peaceful and progressive world economic development.

Keywords: economic diplomacy, national and international economic security, global economic system.

Постановка проблеми

Дослідження в галузі економічної дипломатії та економічної безпеки розпочалися в другій половині XX ст. і проводилися в основному в США та країнах Західної Європи. Науково-теоретичний пошук у цьому напрямі особливо пожвавився після краху біполярного світу, коли економічна складова національної безпеки та економічний напрям дипломатичної діяльності набули самостійного значення та виокремилися в нові наукові галузі. З 90-х років минулого століття аналогічні дослідження започатковано в Україні, Росії та інших пострадянських країнах. Однак західна та пострадянська школи впродовж останніх десятиріч розвивалися окремими шляхами, слабо сполучаючись між собою.

З огляду на це, сучасні теоретичні та практичні підходи до засад економічної безпеки та економічної дипломатії постіндустріальних країн і нових ринкових країн суттєво різняться між собою. Розвинуті країни розбудовують теорію та практику економічної безпеки, сповідуючи принципи вільного ринку, стимулювання міжнародної торгівлі, підвищення конкурентоздатності національних економік і у зв'язку з цим застосовують методи активної, наступальної, навіть агресивної економічної дипломатії. Молодим ринковим країнам, до яких належить і Україна, відповідає інституційна концепція економічної безпеки, що передбачає встановлення державою чітких «правил гри» [1, с. 11]. Ця наукова концепція розглядає економічні системи з високим рівнем тіньової економіки, корупції, що у свою чергу на міжнародній арені визначає пасивно-адаптаційний напрям економічної дипломатії, більш характерний для країн третього світу [2, с. 101].

Що ж стосується європейської та північноамериканської економічної думки, то вона, упродовж століть розвиваючись послідовно, без часових прогалин та ідеологічних спотворень, сприяла неабиякому прогресові постіндустріальних країн у розбудові національних економік, світової економічної системи, а також в останні десятиріччя сприяла підвищенню ролі теорії економічної безпеки та економічної дипломатії в розробленні ефективних зовнішньоекономічних стратегій держав. Науковий пошук у цих галузях перебуває на вістрі сучасної економічної науки та є предметом теоретичних досліджень провідних учених світу. У результаті цих досліджень зроблено деякі теоретичні висновки, що становлять значний науковий інтерес і певною мірою визначатимуть перспективу міжнародних економічних відносин XXI століття.

Крім того інтерес до західної економічної школи обумовлений стратегічним євроатлантичним устремлінням України, що спонукає до розуміння саме європейської політико-економічної традиції. Тут ідеться про економічну науку взагалі та, зокрема, в питанні взаємодії економічних і політичних факторів у міжнародних відносинах епохи глобальних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У науковій літературі проблематиці взаємодії економічної дипломатії та національної і міжнародної економічної безпеки приділяється дедалі більше уваги. Це свідчить про необхідність теоретичного підкріплення міжнародної політичної та зовнішньоекономічної практики. Так, відомий французький економіст і дипломат Г. Каррон де ла Карр'єр (Carron de la Carriere) у своїй монографії «Економічна дипломатія. Дипломат і ринок» [3], піднімає широке коло питань становлення економічної дипломатії, її еволюції з торгової дипломатії – у сучасну дипломатію глобальної економіки. Автор аргументовано доводить, що економічна дипломатія нині і в найближчому майбутньому відіграватиме ключову роль у забезпеченні економічної безпеки держав, а також сприятиме стабільності глобальної економічної системи.

Суттєвий внесок у теоретичне наповнення економічної дипломатії, зокрема щодо її головного інструменту – економічних переговорів, зробили американські вчені: професор Гарвардського університету Р. Д. Путнем (*Robert D. Putnam*) і професор Університету Східної Кароліни Дж. С. Одел (*John S. Odell*). Так, Р. Д. Путнем у своїй праці «Дипломатія і внутрішня політика: логіка дворівневої гри» [4] розробив модель так званих ігрових метафор. За допомогою цієї моделі можна проаналізувати широке коло питань зовнішньоекономічної діяльності держав, зокрема: взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників у економічній дипломатії, безпосередній вплив внутрішніх факторів на зовнішньоекономічну політику держав, віднайти оптимальні шляхи та методи досягнення взаємоприйнятного результату в переговорному процесі тощо.

У свою чергу, у роботі «Переговори у світовій економіці» [5], Дж. С. Одел докладно описує стратегії та методи ведення ділових економічних переговорів на різних рівнях. Зокрема, ним описана теорія зон узгодженості та точок спротиву, де стверджується, що точка спротиву, або точка КАУ (краща альтернатива угоді), – визначає мінімум, якого переговорна сторона повинна досягти, на противагу бажаному, але не завжди реальному максимумові. Крім того Дж. С. Одел розкриває загальні вигоди, за умови, якщо сторони будуть зосереджені не лише на своїх можливих ситуативних перемогах, а усвідомлюватимуть перспективу загального виграшу від довгострокової торгово-економічної взаємодії. На переконання Дж. С. Одела, саме процес економічних переговорів формує світову політико-економічну систему. Викладені автором теоретичні розробки є універсальними і можуть бути використані у плануванні та здійсненні переговорного процесу будь-якими суб'єктами міжнародних економічних відносин: від урядів до приватних осіб.

Питанням функції економічної дипломатії в системі національної та міжнародної економічної безпеки присвячена робота нідерландських учених П. ван Бергейка (*Peter A.G. van Bergeijk*) і С. Мунс (*Selwyn Moons*) «Економічна дипломатія і економічна безпека» [6]. Це одна з небагатьох праць, де системно, в історичній перспективі розкривається нерозривний взаємозв'язок політичних, торгово-економічних, дипломатичних та інших чинників, що в сукупності здійснюють безпосередній вплив на рівень економічної безпеки держав. Авторами виявлено потенційні загрози міжнародній економічній безпеці та шляхи подолання цих загроз засобами сучасної економічної дипломатії.

У 2011 р. з'явилося третє, оновлене і доповнене видання збірника праць низки західних учених-економістів за участю і загальною редакцією британських учених Н. Бейна (*Nicholas Bayne*) і С. Вулкока (*Stephen Woolcock*) «Нова економічна дипломатія: Процес прийняття рішень і ведення переговорів у міжнародних економічних відносинах» [7]. Це одне з найповніших сучасних видань з даної тематики. У ньому ґрунтовно викладено специфіку зовнішньоекономічних відносин XXI ст., проаналізовано механізми прийняття рішень у середині країн і на міжнародному рівні та взаємодію цих процесів. На фактичному матеріалі висвітлено роль економічної дипломатії у формуванні нового економічного світового порядку після закінчення холодної війни. У збірнику розкрито суть сучасних глобалізаційних процесів, показано причини зростання ваги недержавних акторів: приватного бізнесу та громадських організацій у сучасних міжнародних економічних відносинах, їх вплив на рівень економічної безпеки держав та всієї світової економічної системи.

Ці праці, разом із доробком інших зарубіжних учених-економістів, можна вважати теоретичною основою нової економічної дипломатії, обґрунтуванням її функції та ролі в системі національної та міжнародної економічної безпеки.

Досить серйозними є напрацювання російських учених у галузі економічної дипломатії. За останні десять років вийшли ґрунтовні праці І. Іванова [8], А. Ліхачова [9], В. Щетиніна [10] та інших. Російська наука вже має досить міцну теоретичну базу для реалізації зовнішньоекономічних устремлінь своєї держави. Якщо говорити про дві складові російської економічної дипломатії: економічну та політичну, то тут безумовний пріоритет надається другій складовій. Наукові дослідження в галузі національної та міжнародної економічної безпеки представлені роботами таких російських фахівців, як: Л. Абалкін [11], І. Богданов [12], В. Сєнчагов [13] та інші.

Українська наукова думка в царині економічної дипломатії та економічної безпеки також представлена низкою ґрунтовних праць, зокрема це доробок учених-економістів: В. Вергуна [1], Б. Гуменюка [14], Я. Жаліла [15], Г. Мернікова [16], А. Сухорукова [2], А. Філіпенко [17] та інших.

У цій статті здійснено огляд новітніх західних теорій у галузі економічної дипломатії та економічної безпеки. На їх основі зроблено деякі авторські висновки й узагальнення. У процесі підготовки статті проаналізовано праці таких зарубіжних фахівців, як: Е. Афман, Н. Бейн, П. ван Бергейк, С. Х. Векк-Ханеман, С. Вулкок, А. Дісдіер, Ф. А. Кеірнкросс, М. Маурел, Х. Олдерсма, Д. Рае, А. Роуз, М. Соллі, Б. Фрей, Т. Л. Фрідман, К. Хід, М. Якоп та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Проблема певної вторинності української, як зрештою й усієї пострадянської економічної науки відносно наукових розробок західних фахівців зумовлена тим, що країни колишнього СРСР принаймні на сім десятиріч випали з контексту світового розвитку економічної наукової думки і практики. Активні економічні дослідження, зокрема в галузі економічної безпеки й економічної дипломатії в Україні розпочалися лише в кінці XX століття. Ця обставина вимагає перш за все глибокого вивчення наукового доробку західних учених-економістів, його узагальнення та адаптації до українських реалій.

Тобто, щоб долучитися до загальносвітового контексту розвитку економічної науки, вийти на світовий рівень наукових досліджень у новітніх її галузях, а тим більше сказати щось нове, – треба як мінімум володіти інформацією щодо сучасних тенденцій і шляхів розвитку економічної наукової думки в розвинутих країнах.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз сучасного наукового доробку зарубіжних фахівців у галузі взаємодії економічної дипломатії та економічної безпеки в забезпеченні сталого розвитку національних економік і світової економічної системи в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасні західні дослідники серед актуальних політичних, економічних та інших чинників, що безпосередньо впливають на безпеку національної та міжнародної економічної діяльності, виділяють такі:

- інтеграція колишніх комуністичних країн у світову економічну систему;
- дефіцит енергоносіїв, сировини, води та харчових продуктів;
- глобальне потепління та пов’язані з цим кліматичні зміни і стихійні лиха;
- поява транснаціонального тероризму.

Крім того, джерелом загроз визнається інтенсивність і багатовимірність сучасних міжнародних економічних відносин [6]. З одного боку, широта географії та відкритість національних економік, стрімкий розвиток засобів комунікації та транспортування, вільний рух капіталу, товарів, послуг, робочої сили тощо ство-

рює величезні комерційні можливості на нових ринках, що є однією з причин підвищеного інтересу до економічної дипломатії. З іншого боку, стабільність глобальної економічної системи перебуває під постійною загрозою: політичні потрясіння, економічні кризи швидко передаються з одного боку системи до іншого, а глобальний механізм в особі міжнародних організацій, що мав би оперативно реагувати на подібні збої, є недосконалим і часто не здатний вплинути на ті чи інші кризові явища.

З цієї точки зору разом з економічним оптимізмом та економічною активністю розвинутих країн, що живиться потенційними можливостями глобальних процесів, зростає невизначеність і песимізм серед решти світу через збільшення асиметрії між країнами, зростанням цін на нафту, газ, сировину та інші елементарні товари і послуги. Виходячи з цього, нідерландські вчені П. ван Бергейк та С. Мунс піднімають питання про механізми, які можна задіяти, щоб підвищити рівень економічної безпеки (йдеться про безпеку міжнародних економічних відносин: міжнародна торгівля товарами та послугами, рух капіталу: прямих іноземних інвестицій, кредитів і різноманітних допомог з метою розвитку) та про функцію економічної дипломатії в цьому процесі [6].

У цьому контексті, спираючись на праці британців Н. Бейна і С. Вулкока [7], нідерландські вчені визначають нову економічну дипломатію як «комплекс заходів (включаючи сукупність методів у процесі прийняття рішень на міжнародному рівні), пов'язаних з міжнародною економічною діяльністю (експорт, імпорт, інвестиції, кредитування, допомога, міграція і т. ін.), які проводяться державними та недержавними структурами» [6]. Виходячи з цієї дефініції, П. ван Бергейк та С. Мунс, щоб визначити місце економічної дипломатії в системі національної та міжнародної економічної безпеки, групують її функції у три категорії:

1. Використання політичного впливу та економічних важелів з метою стимулювання міжнародної торгівлі та інвестицій, для поліпшення функціонування ринків, попередження їх падіння а також для зниження ризиків і можливих втрат від міжнародних угод. Ця категорія включає в себе як державну торговоекономічну політику, так і заходи неурядових організацій.

2. Використання економічних ресурсів і міжнародних економічних зв'язків задля збільшення вартості конфліктів (тобто фінансової, майнової та ін. взаємозалежності національних держав), зміцнення взаємної вигоди від співпраці і стабільних політичних відносин, а отже, для підвищення рівня економічної безпеки. Ця категорія містить у собі як торговельні та інвестиційні угоди, спрямовані на досягнення певної географічної структури торгівлі, так і можливі політичні спотворення торгових відносин та інвестиційної діяльності, у разі торгових воєн, бойкоту, ембарго тощо.

3. Зміцнення сприятливого політичного клімату та міжнародного політико-економічного середовища для полегшення виконання поставлених завдань. Ця категорія включає в себе багатосторонні переговори, що є основою роботи міжнародних організацій та установ, таких як Всесвітня торговельна організація (ВТО), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), економічні структури Європейського Союзу (ЄС) тощо [6].

Отже, за П. ван Бергейком та С. Мунс, інтенсивна і взаємовигідна міжнародна економічна взаємодія є певною гарантією миру, стабільності та поступального розвитку світової економіки, а відтак основою національної та міжнародної економічної безпеки. А рівень та інтенсивність цієї взаємодії забезпечує економічна дипломатія, яка має для цього цілий спектр властивих їй засобів і механізмів.

Подібні думки вже мали місце в європейській економічній традиції.

Ще на початку XVII ст. французький філософ, письменник, викладач університету Сорбонни Емерік Крюсе (*Emeric Cruce*) у своєму трактаті «Новий Кіней» («Nouveau Cynee») розробив проект єдиної Європи та програму «встановлення загального миру і свободи торгових відносин для всього світу». На думку Е. Крюсе, у майбутньому на основі міжнародних економічних зв'язків і свободи торгівлі буде досягнута єдність людства: спочатку через європейський союз, а потім і до всесвітнього [18; 19].

Згодом, уже в XVIII ст., французький філософ Шарль Монтеск'є (*Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brede et de Montesquieu*) стверджував, що світ є природним наслідком комерції, а держави, займаючись спільною прибутковою справою, занадто залежать одна від одної, щоб воювати. У цей же період Прем'єр-міністр Великої Британії Вільям Пітт (*William Pitt*) висловив свою знамениту думку, що британська політика – це британська торгівля. Тобто, зовнішня політика та міжнародні торгові відносини в певний історичний момент стали для британців єдиним цілим, як утім і для інших передових європейських націй. За твердженням французького філософа й економіста XIX ст. П'єра Жозефа Прудона (*Pierre-Joseph Proudhon*), світом править політична економія, а економічні відносини між країнами покликані восторжествувати над політичними конфліктами та національним суперництвом [20, с. 37-39].

До цього ще можна додати вислів представника класичної школи політико-економічної думки, британця Дж. С. Мілля (*John Stuart Mill*), який зауважив: «Торгівля робить війни застарілими, за рахунок зміцнення і примноження особистих інтересів, які знаходяться в природній опозиції до них» [6; 21]. Навіть В. Ленін визнавав той факт, що прямі іноземні інвестиції можуть збільшити вартість війни (тобто небезпеку фінансових і майнових втрат від воєнних дій) і тим самим знизити частоту конфліктів [22].

Однак у сучасній європейській і світовій економічній науці зроблено суттєвий крок уперед у теоретичному обґрунтуванні наведених вище тез: описано та емпірично випробувано ряд теорій щодо прямого зв'язку між світовою політикою і світовою економікою. Зокрема вчені-економісти Х. Векк-Ханеман (*Hannelore Weck-Hannemann*), Б. Фрей (*Bruno S. Frey*) і П. ван Баргейк [23; 24] упродовж п'ятнадцяти років у цій галузі проводили економетричні дослідження, що були узагальнені та викладені в трьох основних теоретичних положеннях:

1. Зростання (активізація) конфліктної поведінки (тобто негативні військові і дипломатичні взаємини, міжнародний тероризм) значно знижує торговельні потоки.

2. Зростання (активізація) кооперативної поведінки (тобто позитивні та конструктивні дипломатичні взаємини й угоди) збільшують потоки двосторонньої торгівлі.

3. Зростання (активізація) міжнародних економічних взаємин (торгівля, інвестиції, економічна допомога тощо) знижує імовірність конфлікту (війни, міжнародний тероризм тощо) [6].

Ці висновки вчених, що ґрунтуються на тривалих емпіричних дослідженнях, повинні враховуватися лідерами країн, урядами, політиками, економістами та дипломатами, міжнародними організаціями різного рівня, від яких, у сукупності залежить доля міжнародних економічних переговорів та угод.

Обґрунтування ефективності економічної дипломатії в системі національної та міжнародної економічної безпеки в науковій літературі представлене ще одним напрямом досліджень, а саме – вивченням впливу транснаціонального тероризму на стан міжнародної торгівлі, і навпаки.

Новітній тероризм став серйозним викликом міжнародній економічній безпеці. Наслідки терористичних атак дуже болісно сприймаються громадськістю, знижують довіру між країнами та народами, які задіяні в процесі торгівлі, породжують страх і невизначеність серед їх населення, що призводить до згортання ділової активності. Однак і тут, як це на основі емпіричних досліджень стверджують П. ван Баргейк і Х. Олдерсма (*Harry Oldersma*) [25], позитивною стороною є те, що поширення міжнародних економічних зв'язків стимулює економічний, науково-технологічний і загально цивілізаційний розвиток держав, покращення матеріального благополуччя та достатку широких верств населення і таким чином усуває самі підвалини, на яких виникає тероризм. Не менш цікавими є наукові дослідження щодо впливу роботи посольств і консульств на розвиток міжнародної торгівлі. У цьому напрямі відомі роботи А. Роуза (*Andrew K. Rose*) [26], М. Маурел (*Mathilde Maurel*), Е. Афмана (*Emiel Afman*) [27], М. Якопа (*Mina Yakop*) [28] та інших. Тут також міжнародна політична і торгово-економічна діяльність розглядаються через призму економічної дипломатії. Наприклад, М. Маурел і Е. Афман, підрахували, що лише відкриття посольства в країні перебування еквівалентне зниженню адвалерного митного тарифу (*ad valorem*) від 2% до 8%, уже не говорячи про відкриття торгових представництв, місій, палат, які є економічною складовою дипломатичних представництв.

Певний час у західних джерелах розроблялася думка про те, що глобалізація скорочує відстані між країнами у зв'язку з появою Інтернету, зниженням транспортних витрат, легкістю подорожей і спілкування. Зокрема такими розробками займалися Ф. А. Кеірнкросс (*Frances Anne Cairncross*) [29] і Т. Л. Фрідман (*Thomas Loren Friedman*) [30]. Виходячи з цього, було зроблено висновок, що в «глобальному селі» різниця між зовнішньою та внутрішньою торгівлею поступово зникне і тому відпаде потреба в економічній дипломатії. Ключовим у цій галузі було наступне теоретичне питання: наскільки суттєвим є «ефект кордонів» та «ефект відстані» в розвитку сучасної міжнародної торгівлі. Це питання стало темою багатьох суперечок серед економістів, що спеціалізуються на торгівлі. Однак подальші економетричні дослідження дали досить несподівані результати: незважаючи на посилення глобалізаційних процесів, відстані залишилися настільки ж важливими, як і в минулі роки [6]. А мета-аналіз, проведений французькою дослідницею А. Дісдіер (*Anne-C?lia Disdier*) та канадським професором К. Хідом (*Keith Head*), взагалі вказує на те, що «ефект відстані» за період 1990-2000 рр. на третину збільшився порівняно із середніми показниками за 1870-1970 рр. [31]. І це ще не все: за даними досліджень англійського вченого Д. Рае (*David Rae*) та шведської дослідниці М. Соллі (Marte Sollie) «ефект кордонів» залишається значним навіть у рамках Європейського Союзу [32].

Ці, на перший погляд, парадоксальні дані можуть означати, що певні неекономічні фактори (напр. традиційні пріоритети економічних зв'язків, споживча культура, специфіка національних законодавств та інституцій тощо) стали значним бар'єром для торгівлі впродовж останнього часу. Тобто навіть у межах Європейського Союзу стиль ведення національних господарств суттєво різниться між собою. Цей цілком об'єктивний чинник, а також традиційні лідерські позиції Німеччини, Франції та Великої Британії вносять певний елемент диспропорції та асиметрії в європейську систему внутрішніх політико-економічних відносин, і це посилює «ефект кордонів» та «ефект відстані».

На основі наведених вище результатів емпіричних досліджень у західних наукових колах обґрунтовується твердження про взаємний вплив міжнародних політичних і торгово-економічних відносин у зовнішньоекономічній діяльності

національних держав і водночас висловлюється припущення, що ця тенденція разом із новітніми стратегіями забезпечення економічної безпеки буде формуючим началом геополітики та геоекономіки початку XXI ст. [6].

Висновки

З усіх наведених аргументацій можна зробити висновок, що сучасні західні теорії стосовно взаємозв'язку міжнародної політики й економіки мають міцну традицію, як зрештою й сучасні інтеграційні та глобальні процеси. Європа поступово та системно підходить до цього. Нинішній стан справ лише проміжна ланка на шляху до її політичної, економічної та культурної єдності, що власне й передбачав Е. Крюсе.

Однак очевидна й інша особливість європейської інтеграції та глобальних інтеграційних процесів взагалі:

1. Національні держави в межах будь-яких мегаоб'єднань і надалі відіграватимуть ключову роль у структурі міжнародних відносин.

2. Асиметрія світового економічного розвитку й надалі буде визначальним чинником у характері економічних взаємин між національними державами.

3. Виходячи з цього, економічна дипломатія в системі забезпечення національної та міжнародної економічної безпеки й надалі відіграватиме важливу цивілізаційну роль у формуванні сучасних міжнародних економічних відносин.

Література

1. *Сухоруков А. І.* Національна економічна безпека : навчальний посібник / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук ; за ред.. д. е. н., проф., заслуженого економіста України А. І. Сухорукова. – Житомир : ПП «Рута», 2010. − 384 с.

2. *Вергун В. А.* Економічна дипломатія : навчальний посібник / В. А. Вергун. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 303 с.

3. *Ги Каррон де ла Каррьер* Экономическая дипломатия. Дипломат и рынок / Ги Каррон де ла Каррьер ; [перевод с франц. О.И. Пичугина]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 296 с.

4. *Putnam, R. «*Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games», *International Organization*, vol. 41, no. 3 (Summer, 1988), pp. 427-460.

5. *Odel, J.* Negotiation the world Economy. Cornell University Press. − L., 2000.

6. Economic Diplomacy and Economic Security by Peter A.G. van Bergeijk and Selwyn Moons [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1436584

7. *Baine, N. and S. Woolcock,* (2003) The New Economic Diplomacy : Decision Making and Negotiation in International Economic Relations, Ashgate Publishing Ltd.

8. *Иванов И. Д.* Хозяйственные интересы России и ее экономическая дипломатия / МГИМО (У) МИД России. − М. : РОССПЭН, 2001. − 318 с.

9. *Лихачев А. Е.* Экономическая дипломатия России : новые вызовы и возможности в условиях глобализации / А. Е. Лихачев. – М. : Экономика, 2006. – 461 с.

10. *Щетинин В. Д.* Экономическая дипломатия : Учебное пособие для вузов / Дипломат. акад. МИД России. − М. : Международные отношения, 2001. − 280 с.

11. *Абалкин Л. И.* Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. − 1994. − № 12. − С. 5-6.

12. *Богданов И. Я.* Экономическая безопасность России : теория и практика / И. Я. Богданов. − М. : ИСПИ РАН, 2001. − 348 с.

13. Экономическая безопасность России : Общий курс : [учебн.] / [под ред. В. К. Сенчагова]. − 2-е изд. − М. : Дело, 2005. − 896 с.

14. *Гуменюк Б. І.* Сучасна дипломатична служба : навчальний посібник / Б. І. Гуменюк, О. В. Щерба. – К. : Либідь, 2001. – 255 с.

15. *Жаліло Я. А.* Економічна стратегія держави в нестабільних економічних системах / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 1998. – 144 с.

16. *Мерніков Г. І.* Європейська інтеграція України та економічна безпека держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/100.htm

17. *Філіпенко А. С.* Теоретичні основи економічної дипломатії / А. С. Філіпенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – № 74. – Ч. І. – С. 16-17.

18. Емері (Емерік) Крюсе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki

19. Новий Кіней [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki

20. Савойский А.Г. Экономическая дипломатия современной России в отношении США на международной арене : Монография. 2-е изд. Москва – Пятигорск : РИА-КМВ, 2011. – 368 с.

20. Милль Дж. С. Основы политической экономии : в 3-х т. / Милль Дж. С. ; пер. с англ. ; под общ. ред. чл.-кор. АН СССР А.Г. Милейковского. – М. : Прогресс, 1981. – Т. 3 : Экономическая мысль запада. – 447 с.

21. Ленин В. И. Доклад о концессиях на фракции РКП(б) VIII съезда советов [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.mysteriouscountry.ru/wiki/index.php

21. Weck-Hannemann, H. and B.S. Frey, 1992, «The contribution of Public Choice Theory to International Political Economy», in: C. Polychroniu (ed.) Perspectives and Issues in International Political Economy, Westport: Praeger, pp. 38-58.

22. Bergeijk, P.A.G. van (1994), Economic Diplomacy, Trade and Commercial Policy: Positive and Negative Sanctions in a New World Order, Edward Elgar: Cheltenham.

23. Bergeijk, P.A.G. van, and H. Oldersma (2006) Terrorism and trade, Aelementair 6 (1) 2006, pp.12-15.

24. Rose, A. The Foreign Service and Foreign Trade: Embassies as Export Promotion The World Economy, Volume 30, Number 1, January 2007 , pp. 22-38.

25. Maurel, M. and E. Afman, «Diplomatic Relations and Trade Reorientation in Transition Countries» Paper presented at «The Gravity Equation Or: Why the World is not Flat» University of Groningen, 19 october 2007.

26. Yakop, M. and P.A.G. van Bergeijk (2007) The weight of economic diplomacy: measurement and policy issues, Paper presented at «The Gravity Equation Or: Why the World is not Flat» University of Groningen, 19 october 2007.

27. Cairncross F., The Death of Distance, Orion 1997.

28. Friedman, T.L. The World is Flat, Penguin 2005.

29. Disdier, A. en K. Head, (2008) «The puzzling persistence of the distance effect on bilateral trade», Review of economics and statistics 90 2008, pp. 37-48.

30. Rae, D. and M. Sollie (2007) «Globalisation and The European Union: Which Countries Are Best Placed To Cope?» Economics Department Working Paper No. 586, OECD; Paris.

УДК 338.45.620.9(100)

С. В. Ішков
аспірант,
Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Детермінанти та тенденції розвитку світової енергетики

У статті досліджено тенденції виробництва, споживання, експорту та імпорту енергоносіїв у 1979-2012 рр. з акцентуванням уваги на особливостях розвитку світової енергетики в сучасних умовах. Обґрунтовано детермінуючий вплив економічних, природно-географічних, технологічних чинників і чинників довкілля на розвиток світової енергетики.

Ключові слова: енергоресурси, викопні енергоресурси, поновлювані енергоресурси, світовий ринок енергоресурсів.

С. В. Ишков
аспирант,
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

Детерминанты и тенденции развития мировой энергетики

В статье исследованы тенденции производства потребления, экспорта и импорта энергоносителей в 1979-2012 гг. с акцентированием внимания на особенностях развития мировой энергетики в современных условиях. Обосновано детерминирующее воздействие экономических, природно-географических, технологических факторов и факторов окружающей среды на развитие мировой энергетики.

Ключевые слова: энергоресурсы, ископаемые энергоресурсы, возобновляемые энергоресурсы, мировой рынок энергоресурсов.

S. Ishkov
post-graduate student of International Economy Department
of DonNUET named after Mikhailo Tugan-Baranovsky

Determinants and tendencies of world energy development

The tendencies of energy generation, consumption, export and import during 1979-2012 with special attention paid to modern features of world energy development have been explored. The set of economic, natural, technological and environmental factors as determinants of world energy development has been proved.

Keywords: energy resources, fossil energy resources, renewable energy resources, world energy market.

Постановка проблеми

Світова економіка зазнала потужного впливу глобальної фінансово-економічної кризи, що розпочалася у 2008 р., а її відлуння спостерігаються й у 2013 році. У цей період мало місце уповільнення економічного зростання більшості держав світу, особливо країн із розвиненою економікою (середньорічні темпи приросту їх реального ВВП у 2008-2012 рр. становили 0,3 %) [1]. Натомість країни, що розвиваються, особливо Китай та Індія, демонстрували позитивні темпи економічного зростання: для Китаю відповідний показник становив 9,2 %, а для Індії – 6,5 % [1].

Така ситуація позначилася на стані й тенденціях розвитку світової енергетики, яка є важливим чинником світового сталого розвитку. Це твердження ґрунтується на значущості енергетичної безпеки для сталого розвитку щодо доступності та раціональності споживання енергоресурсів, незаподіяння шкоди людині та довкіллю [2, с. 190], а також для світового економічного розвитку, який супроводжується зростанням енергетичних диспропорцій, посиленням конкуренції на світових енергоринках і зміною ресурсного профілю виробництва та споживання енергії [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню тенденцій і факторів розвитку світової енергетики присвячено роботи багатьох іноземних і вітчизняних учених-економістів. Серед іноземних

дослідників треба назвати Т. Г. Веймана-Джонса [5], М. Гоела [6], А. Кло [7], Ф. Парра [8], Х.-Х. Рогнера [9] тощо. У країнах СНД проблеми розвитку світової енергетики вивчають В. В. Бушуєв [10; 4], А. І. Громов [4], О. С. Іванов [11], М. К. Курічев [4], Л. Б. Меламед [12], М. І. Суслов [12] та інші. В Україні досліджують цю сферу В. Г. Бурлака [13], О. С. Власюк [14], С. Ф. Єрмілов [15], З. О. Луцишин [16], Д. К. Прейгер [14] та інші. Проте особливості сучасного глобального економічного середовища зумовлюють необхідність проведення досліджень, спрямованих на визначення тенденцій розвитку світової енергетики та виявлення специфічних для сьогодення чинників, що впливають на нього, з метою передбачення можливих проблем у сфері енергозабезпечення та пошуку шляхів їх вирішення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Потрібним є аналіз сучасних особливостей генерації, постачання та споживання енергоресурсів на глобальному рівні, а також визначення детермінантів, які зумовлюють розвиток світової енергетики. Така значущість досліджень тенденцій розвитку світової енергетики зумовлена, передусім, значущістю енергозабезпечення для розвитку економіки та суспільства. Глобалізаційні тенденції у світовій економіці прискорюють поширення проблем, пов'язаних із обмеженістю енергоресурсів, їх диспропорційним розподілом між країнами та регіонами світу, екологічних проблем, спричинених зростанням енергоспоживання, на інші сфери світового господарства (реального виробництва товарів і послуг, фінансового обігу).

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку світової енергетики та детермінантів, що впливають на нього, для підвищення ефективності вирішення проблем, пов'язаних із генерацією, постачанням і споживанням енергії на глобальному, регіональному та національному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження

Якщо в середині XX ст. переважаючим джерелом енергії у світі було вугілля, яке поступово змінювала нафта, а згодом і природний газ [17], то на початку XXI ст. мали місце зворотні тенденції: протягом 2000-2012 рр. частка нафти у світовому споживанні первинних енергоносіїв скоротилася з 38,5 % до 33,1 % при стабільній частці природного газу (23,6 % та 23,9 % відповідно) і зростаючій частці вугілля (24,2 % та 29,9 % відповідно) [19]. Паралельно з модифікацією ресурсної структури споживання первинних енергоресурсів збереглася тенденція до зростання абсолютних обсягів їх споживання (рис. 1).

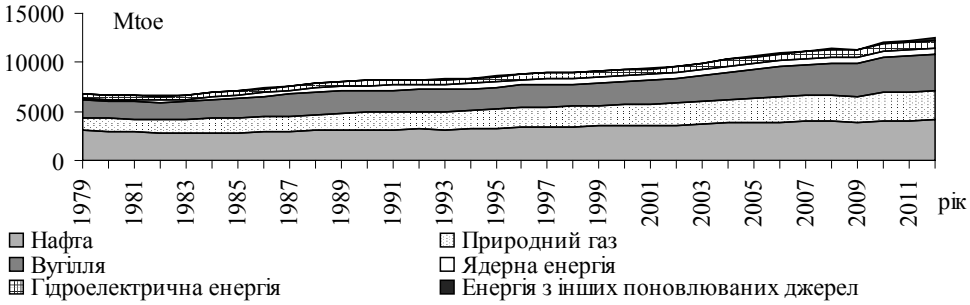

Рис. 1. Світове споживання первинних енергоресурсів, 1979-2012 рр.

Примітка: Mtoe – мегатонн у нафтовому еквіваленті (Megatons in oil equivalent)

Джерело: [18].

Це зростання прискорювалося в час позитивної динаміки світової економіки. При цьому між темпами приросту ВВП і темпами приросту споживання первинних енергоресурсів виявлено позитивні зв'язки середньої міцності (коефіцієнт кореляції 0,50≤r≤0,69) для всіх первинних енергоресурсів у цілому, а також для нафти та природного газу, тоді як для інших видів первинних енергоресурсів зв'язки з темпами економічного зростання є слабкими (табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції між параметрами зростання світової економіки та споживання первинних енергоресурсів

Пари динамічних змінних – темпів приросту	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнт варіації
Світовий ВВП і споживання первинних енергоресурсів	0,6434	1,3585
Світовий ВВП і споживання нафти	0,6381	1,5816
Світовий ВВП і споживання природного газу	0,6690	1,8835
Світовий ВВП і споживання вугілля	0,4216	1,4128
Світовий ВВП і споживання ядерної енергії	0,1556	1,2935
Світовий ВВП і споживання гідроелектроенергії	0,1352	0,3428
Світовий ВВП і споживання енергії з інших поновлюваних джерел	0,0097	0,1476

Джерело: розраховано автором за даними [18]

Тобто, згідно з результатами кореляційного аналізу, динаміка споживання ключових первинних енергоресурсів (нафти та природного газу) пов'язана з динамікою зростання світової економіки, тоді як динаміка споживання енергії з інших джерел не є взаємозалежною з темпами зростання світової економіки. Отже, має місце взаємний детермінуючий вплив темпів зростання світової економіки та темпів зростання обсягів споживання нафти та природного газу, що підтверджує значущість економічного чинника (точніше, чинника економічного зростання) для розвитку світової енергетики. При цьому прискорення темпів економічного зростання зумовлює підвищення обсягів споживання енергоресурсів, що, у свою чергу, вимагає збільшення обсягу енергогенерації та, відповідно, удосконалення систем енергопостачання, навантаження на які збільшується. А в умовах обмеженості енергоресурсів, зокрема найважливіших для сучасної світової економіки – нафти та природного газу – така ситуація вимагає вжиття заходів із раціоналізації енергоспоживання, трансформації його ресурсної структури, підвищення енергоефективності світової економіки тощо.

Паралельно трансформувалася регіональна структура споживання енергоносіїв: у 1979 р. найбільшими споживачами первинних енергоносіїв були розвинені країни світу (США, країни Західної Європи, Японія), а у 2012 р. їх посунули країни, що розвиваються, передусім Китай, частка якого у світовому споживанні первинних енергоресурсів становила 21,9 % (рис. 2).

Сучасне світове енергоспоживання характеризується нерівномірністю ресурсної структури: якщо країни СНД віддають перевагу природному газу (51,1 % у 2012 р.), то нафта переважає у структурі енергоспоживання більшості країн Європи, Північної Америки, Близького Сходу. Наприклад, у 2012 р. в ЄС-27 на нафту припадало 36,5 % споживання енергоресурсів, у США – 37,1 %, Саудівській Аравії – 58,4 % [18]. Тобто детермінантами ресурсної структури енергоспоживання в країнах світу є галузева структура їх національних економік і забезпеченість певним видом енергоносіїв.

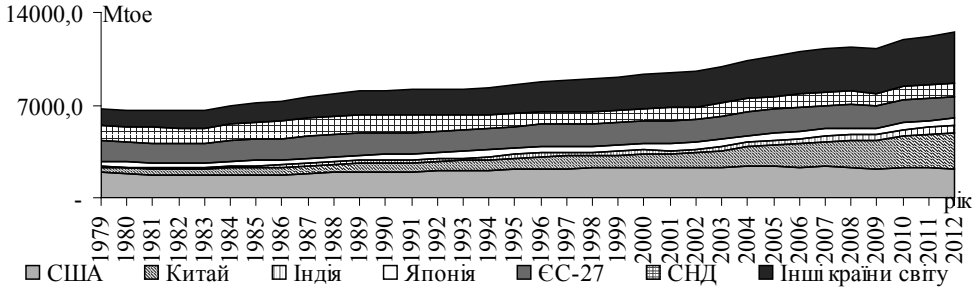

Рис. 2. Споживання первинних енергоресурсів за країнами світу, 1979-2012 рр.

Джерело: [18]

Дія останнього чинника засновується на нерівномірності розподілу покладів викопних енергоресурсів між країнами та регіонами. Найбільшими покладами нафти володіють Венесуела (17,8 % розвіданих світових покладів станом на кінець 2012 р.), Саудівська Аравія (15,9 %), Іран (10,4 %) та Ірак (9,0 %), що у сукупності становить майже дві третини світових покладів [18]. Щодо природного газу, то його поклади на кінець 2012 р. розподілялися так: Іран – 18,0 %, Російська Федерація – 17,6 %, Катар – 13,4 %, Туркменістан – 9,3 %, США – 4,5 %, інші країни світу – 37,2 % [18].

Порівняння забезпеченості окремих країн покладами природного газу та його часткою у структурі енергоспоживання з відповідними показниками щодо нафти дає змогу зробити висновок, що основними споживачами природного газу є країни, що володіють його покладами, стосовно ж нафти країни-власники покладів відрізняються від країн-провідних споживачів. Така ситуація пов'язана з технічними складнощами організації транспортування природного газу (у нескрапленому вигляді – газопровідними мережами) у порівнянні з транспортуванням нафти (нафтопровідним, морським, рідше – автомобільним або залізничним транспортом).

Для нафти та природного газу протягом 1979-2012 рр. спостерігалася позитивна динаміка обсягів розвіданих природних покладів, заснована на відкритті нових родовищ (наприклад, іранські родовища нафти Ядаваран і Фердоус, відкриті у 2003 р.; бразильське родовище нафти Каріока Сугар Лоаф (2008 р.); туркменське газове родовище Галкиниш (2006 р.); російське газове родовище на Західно-Камчатському шельфі (2008 р.)) [18]. Природні поклади вугілля поступово вичерпуються через тривалість їх використання [19, с. 68] і відсутність розширення розвіданих запасів (у 2000-2012 рр. обсяги розвіданих покладів вугілля скоротилися на 12,5 %) [18].

Незважаючи на зручність вугілля для транспортування та зберігання, перевагу йому як енергоносію надають країни, які володіють його великими покладами. Так, у Китаї частка вугілля в енергоспоживанні у 2012 р. становила 68,5 %, а його частка у світових покладах вугілля – 13,3 %; для Індії відповідні показники становили 52,9 % та 9,0 % [18]. Це зумовлено особливостями економічного та технологічного розвитку: основними споживачами вугілля є країни, що розвиваються, економіки яких традиційно засновуються на використанні вугілля (або нафти за достатньої природної забезпеченості нею).

Резюмуючи викладене, можна зробити висновок про наявність впливу природно-географічного чинника на особливості ресурсної структури генерації та споживання енергії в окремих країнах. При цьому обмеженість запасів нафти та природного газу поруч із їх нерівномірним розподілом зумовлюють, з одного

боку, загострення конкурентної боротьби за доступ до джерел цих енергоресурсів між їх споживачами, а з іншого – олігополізацію світових ринків нафти та природного газу обмеженим колом країн, що володіють їх покладами в обсягах, які перевищують енергетичні потреби країни-власника цих покладів.

Однак географічна структура видобутку викопних енергоносіїв залежить не лише від територіального розподілу їх покладів, а й від дії технологічного чинника, який визначає спроможність певної країни до ефективного використання цих покладів. Розвинені країни завдяки вищому рівню технологічного розвитку ефективніше використовують поклади енергоресурсів, ніж країни, що розвиваються. Станом на кінець 2012 р. США володіли 2,1 % світових покладів нафти, а за обсягами виробництва охоплювали 9,6 % світового нафтовидобутку; країни ЄС-27, володіючи 0,4 % світових покладів нафти, забезпечували 1,8 % світового нафтовидобутку [18]. Подібною є ситуація в країнах із перехідною економікою: Російська Федерація, маючи 5,2 % світових покладів нафти, здійснює 13,7 % її світового видобутку [18]. Натомість у країнах, що розвиваються, частка у світових покладах нафти та природного газу перевищує їх частку у виробництві цих енергоносіїв. Венесуела, маючи 17,8 % світових запасів нафти та 3,0 % світових запасів газу, за результатами 2012 р. здійснювала 3,4 % світового видобутку нафти та 1,0 % – природного газу [18].

Тобто роль певної країни у світовій енергетиці визначається не лише її забезпеченістю природними покладами вичерпних енергоресурсів, а й її спроможністю та ефективністю використання цих покладів. Остання визначається рівнем технологічного розвитку країни: технологічно розвинені країни, навіть володіючи меншими за обсягами покладами енергоресурсів, здатні ефективніше їх використовувати та мають більшу частку у світовому енергозабезпеченні, ніж менш розвинені країни, навіть якщо останні володіють більшими за обсягами покладами.

Оцінка інтенсивності використання покладів викопних енергоносіїв, здійснена на основі співвідношення річних обсягів їх виробництва та обсягів покладів, дає підстави для занепокоєння щодо швидкого вичерпання наявних резервів непоновлюваних викопних енергоносіїв. Так, за результатами 2012 р., щорічне використання нафти становило 1,81 % її розвіданих покладів (термін вичерпання 95 рр.); природного газу – 1,80 % (56 рр.); вугілля – 0,94 % (107 рр.), а викопних енергоресурсів у цілому – 1,36 % (73 рр.).

Вичерпність природних покладів викопних енергоресурсів змушує людство приділяти більше уваги пошукові нових, поновлюваних джерел енергії. Одним із таких джерел є ядерна енергія, виробництво якої почало розвиватися у другій третині XX століття. Однак небезпечність такого виду енергії як для людини, так і для довкілля в цілому зумовили обмеженість частки ядерної енергії у світовому енергетичному балансі (рис.1). Так, у 2012 р. лише 4,5 % світового енергоспоживання припадало на ядерну енергію. При цьому жодна з країн світу не базує енергоспоживання на ядерній енергії. Серед найбільших споживачів ядерної енергії треба назвати Південну Корею (11,9 % енергоспоживання в країні у 2012 р.); країни ЄС-27 (11,9 %), Україну (16,3 %) тощо [18]. В останні роки спостерігається деяке скорочення частки ядерної енергії у світовому енергоспоживанні, передусім – як реакція світової спільноти на загрозу ядерної небезпеки внаслідок аварії на японській АЕС «Фукусіма-1» у березні 2011 року.

На відміну від ядерної енергії інші види поновлюваних енергоресурсів – гідроелектрична енергія, енергія вітру, сонця, морських приливів, біомаси тощо – є більш дружніми до довкілля, зберігаючи властивість невичерпності в дале-

косяжній перспективі. Завдяки цим властивостям енергія з поновлюваних джерел привертає все більше уваги як альтернатива енергії з традиційних джерел. Так, частка гідроелектроенергії зросла протягом 1980-2012 рр. із 5,8 % світового енергоспоживання до 6,7 %, а частка енергії з інших поновлюваних джерел – з 0,1 % до 1,9 % [18]. Найбільшу частку гідроелектроенергії в енергетичному балансі має Бразилія – 34,4 % енергоспоживання у 2012 р. та інші країни Центральної та Південної Америки –24,9 %. Щодо інших видів поновлюваних енергоресурсів, то вони мають найбільшу частку у структурі енергоспоживання в країнах ЄС-27 (5,7 % у 2012 р.), Бразилія (4,1 %), США (2,3 %), тоді як Іран, Саудівська Аравія, Російська Федерація практично їх не використовують [18].

Крім необхідності вирішення проблеми енергозабезпечення людства в умовах обмеженості викопних енергоресурсів, розвиток поновлюваних джерел енергії має на меті вирішення іншої важливої проблеми – захисту довкілля. Адже споживання традиційних енергоресурсів призводить до збільшення викидів в атмосферу вуглецевих газів, що зумовлює прояв парникового ефекту та пов'язаних із ним змін клімату. Кіотським протоколом 1997 р. зафіксовано зобов'язання розвинених країн і країн із транзитивною економікою зменшити викиди парникових газів, що є можливим за умов раціоналізації енергоспоживання та переходу до чистих видів енергії, тобто енергоресурсів, використання яких не пов'язане з трансформацією вуглеводнів на вуглецеві гази. Однак, далеко не всі країни, навіть усвідомлюючи необхідність трансформації структури енергоспоживання на користь безвуглецевих енергоресурсів, вживають практичних заходів у цьому напрямі. Вище було наведено приклади країн, які практично не приділяють уваги розвиткові безвуглецевої енергетики та продовжують засновувати свої національні господарства на використанні традиційних вуглеводневих видів енергоресурсів. Натомість, наприклад, країни ЄС значну увагу приділяють проблемам зменшення негативного впливу на довкілля, у тому числі внаслідок споживання енергоресурсів. Результатом такого ставлення до проблеми захисту довкілля стає поступова трансформація структури енергоспоживання із зростанням частки енергії з поновлюваних джерел. Тобто особливості впливу використання окремих видів енергоресурсів на довкілля поруч із характером ставлення суспільства до проблеми зменшення негативного впливу генерації, постачання та споживання енергоресурсів на довкілля визначають ресурсний і кількісний склад енергоресурсів, що виробляються та споживаються в окремих країнах та у світі в цілу. Тобто має місце детермінуюча дія чинника впливу на довкілля на розвиток світової енергетики та енергетики окремих країн.

Різні потреби окремих країн і регіонів світу в енергоресурсах поруч із нерівномірністю їх забезпеченості різними видами енергоресурсів зумовлюють розвиток міжнародної торгівлі енергоресурсами.

Зростання виробництва та споживання основних видів енергоресурсів зумовлюють стійке збільшення обсягів їх експорту та імпорту (рис. 3).

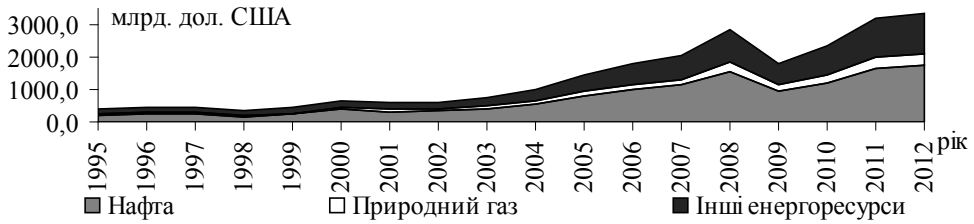

Рис. 3. Динаміка світового експорту енергоресурсів, 1995-2012 рр.

Джерела: [1; 18]

Особливо актуальним це твердження є для нафти та природного газу, на які припадає 62,2 % сукупного обсягу світової торгівлі ПЕР [20]. Протягом 1995-2012 рр. світовий експорт енергоресурсів зріс у 9 разів, а тимчасове його скорочення під час кризи 2008-2009 рр. змінилося швидким відновленням і перевищенням передкризового рівня вже у 2011 р. [18; 20].

Частка енергоресурсів у світовому товарному експорті має тенденцію до зростання, збільшившись протягом 1995-2012 рр. із 7,3 % до 18,6 % у поточних цінах [1; 20]. Найбільшу частку енергоносіїв у товарному експорті мають країни, що спеціалізуються на видобутку нафти та природного газу: Венесуела, Іран, Ірак, Саудівська Аравія, Російська Федерація, Норвегія тощо (від 70 % до 99 % товарного експорту у 2012 р.) [18]. Найбільшими експортерами енергоносіїв у світі є ЄС-27, Російська Федерація, Саудівська Аравія, США; імпортерами – ЄС-27, США, Китай, Японія та Індія.

Належність ЄС-27 до числа провідних експортерів та імпортерів енергоносіїв при загальній обмеженості їх природної забезпеченості енергоресурсами зумовлена тим, що країни ЄС, маючи високий рівень економічного та технологічного розвитку, імпортують здебільшого первинні енергоресурси в необробленому вигляді, обробляють їх і вже обробленими або використовують, або експортують, у тому числі країнам походження необроблених енергоресурсів [1; 17].

Таким чином, розвиток міжнародної торгівлі енергоресурсами відображає необхідність перерозподілу енергоресурсів між країнами та регіонами світу. Така нерівномірність засновується на географічному дисбалансі природних покладів і технологічних особливостях країн-продуцентів енергоресурсів і країн-споживачів (імпортерів) енергоресурсів. Якщо вплив природно-географічного чинника є очевидним, то дія технологічного чинника вимагає докладнішого пояснення. Вище було показано значущість рівня технологічного розвитку країни для ефективності використання нею покладів викопних енергоресурсів, однак рівень технологічного розвитку визначає і специфіку енергоспоживання. З одного боку, вичерпність викопних енергоресурсів змушує країни вдаватися до заходів з енергозбереження та підвищення енергоефективності національного господарства. Такі заходи вимагають модернізації національної економіки, використання новітніх технологій раціоналізації енергоспоживання, що вимагає певного рівня сприйнятливості суб'єктів національної економіки до інновацій у цій сфері, наявності технологічних можливостей для впровадження цих заходів тощо. Отже, більш технологічно розвинені країни мають передумови до легшого та більш ефективного сприйняття та впровадження інновацій у сфері підвищення ефективності енергоспоживання та енергозбереження.

Висновки

У ході проведеного дослідження визначено такі детермінуючі фактори, що визначають розвиток світової енергетики:

1) природно-географічна детермінанта (нерівномірність розподілу покладів викопних енергоресурсів, особливості їх залягання в надрах);

2) економічна детермінанта (особливості галузевої структури національних економік окремих країн, їх місце на світових енергоринках, параметри економічного зростання країн і світової економіки в цілому);

3) технологічна детермінанта (особливості технологічного розвитку національних економік та їх енергетичного сектору, сприйнятливість до впровадження технологічних інновацій);

4) детермінанта, пов'язана з довкіллям (особливості впливу певних енергоресурсів на довкілля, ставлення людства до екологічних загроз).

Ці детермінанти зумовлюють формування сучасних тенденцій розвитку світової енергетики: зростання обсягів споживання енергоресурсів; підвищення інтенсивності використання покладів викопних енергоресурсів та, відповідно, прискорення терміну їх вичерпності; переважання у світовому енергетичному балансі нафти та природного газу; вихід на провідні позиції серед споживачів та імпортерів енергоресурсів, а також виробників окремих їх видів Китаю та Індії; зростання у світовій енергетиці ролі енергії з поновлюваних джерел; розвиток світової торгівлі енергоносіями з темпами, що випереджають темпи зростання обсягів їх виробництва; збереження переважання розвинених країн в імпорті первинних енергоресурсів та експорті оброблених енергоресурсів, а країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою – в експорті необроблених та імпорті оброблених енергоресурсів.

Напрямом подальших досліджень є визначення чинників і тенденцій розвитку європейської енергетики в контексті розвитку партнерських відносин між ЄС та Україною в рамках Енергетичного Співтовариства.

Література

1. Trade and Development Report, 2013 - Adjusting to the changing dynamics of the world economy // Офіційний сайт United Nations Conference on Trade and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unctad.org/en/PublicationChapters/tdr2013ch1_en.pdf

2. *Турсунов К. В.* Энергетика в обеспечении устойчивого мирового развития / К. В. Турсунов // Мировая экономика и международные экономические отношения. – 2012. – № 4 (89). – С. 189-191. – ISSN 0131-2227.

3. *Митрова Т. А.* Фактор энергетической безопасности в экономическом развитии регионов мира [Електронний ресурс] / Т.А. Митрова // Научные труды международного союза экономистов и вольного экономического общества России. – 2008. – Т. 94 (24). – Режим доступу : http://www.eriras.ru/files/Mitrova-Factor_energeticheskoy_bezopasnosti-2008.pdf. – ISSN 2072-2060

4. Энергетические истоки и последствия глобального кризиса 2010-х годов / В. В. Бушуев, А. И. Громов, Н. К. Куричев и др. ; под ред. д. т. н. проф. В. В. Бушуева и к. г. н. А. И. Громова. – М. : Энергия, 2012. – 88 с.

5. *Weyman-Jones T.G.* Energy in Europe: Issues and Policies / T.G. Weyman-Jones. – London : Methuen & Co, Ltd, 1986. – 183 p.

6. *Goel M.* Energy Sources and Global Warming / M. Goel. – New Deli : Allied Publishers, 2005. – 492 p.

7. *Clô A.* Oil Economics and Policy / A. Clô. – Norwell, Ms. : Kluwer Academic Publishers, 2000. – 258 p.

8. *Parra F.* Oil Politics: A Modern History of Petroleum | F. Parra. – London : I.B. Taurus & Co, Ltd, 2004. – 364 p.

9. *Rogner H.-H.* Energy Resources [Electronic resource] / H.-H. Rogner // Energy and the challenge of sustainability // [UNDP]. – Washington, D.C. : UNDP, 2000. – P. 135-171. – Access mode : http://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/environment-energy/www-ee-library/sustainable-energy/world-energy-assessment-energy-and-the-challenge-of-sustainability/World%20Energy%20Assessment-2000.pdf.

10. Кризис 2010-х годов и Новая энергетическая цивилизация / Под ред. В. В.Бушуева, М. Н. Муханова. – М. : Энергия, 2013. – 272 с.

11. *Иванов А. С.* Мировая энергетика в конце первого десятилетия XXI века / А. С. Иванов, И. Е. Матвеев // Российский внешнеэкономиеский вестник. – № 11. – С. 11-28.

12. *Меламед Л. Б.* Экономика энергетики : основы теории // Л. Б. Меламед, Н. И. Суслов ; отв. ред. д. э. н., проф. М. В. Лычагин. – Новосибирск : Изд-во Сибирского отделения Российской академии наук, 2000. – 180 с.

13. *Бурлака В. Г.* Энергетика в системе макроэкономических показателей / В. Г. Бурлака // Актуальні проблеми економіки. – 2012. − № 8. – С. 59-67.

14. Власюк О. С. Конкурентоспроможність енергетики : стан, проблеми, перспективи / О. С. Власюк, Д. К. Прейгер // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 26-35.

15. Єрмілов С. Ф. Енергетична політика в контексті сталого розвитку держави / С. Ф. Єрмілов // Економіка і прогнозування. − 2006. − № 2. − С. 9-24.

16. Луцишин З. О. Економічна детермінанта структурних змін світового паливно-енергетичного комплексу / З. О. Луцишин, О. І. Дікарєв // Економічний часопис-XXI. − 2009. − № 11-12. − С. 3-9.

17. Energy: A Challenge for Europe and the World [Електронний ресурс] / [Directorate General for Energy]. – Режим доступу : http://aei.pitt.edu/41184/1/A5183.pdf

18. BP Statistical Review of World Energy 2013 // Офіційний сайт British Petroleum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_ world_energy_2013.pdf

19. Ваганова Е. В. Выявление системы показателей состояния и динамики экономики в рамках доминирующего и формирующегося технлогического уклада / Е. В. Ваганова, В. И. Сырямкин, М. В. Сырямкин, Т. В. Якубовская // Проблемы учёта и финансов. – 2011. – № 4. – С. 67-72.

20. World Trade Report 2013: Factors shaping the future of world trade // Офіційний сайт : World Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/world_trade_report13_e.pdf

УДК 339.92

Н. В. Кирилюк
аспірант кафедри міжнародної економіки,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Ключові фактори модернізації економіки європейських країн

У статті визначено характер та напрями модернізації економік європейських країн під впливом сучасних трансформаційних процесів, що пов'язані насамперед із формуванням постіндустріальної моделі розвитку суспільства. Детально проаналізовано основні зміни, які відбулися в економіці країн Європи у 1980-2010 роки.

Ключові слова: європейські країни, постіндустріальна економіка, інтелектуальний капітал, структурне безробіття, чинники трансформації.

Н. В. Кирилюк
аспирант кафедры международной экономики,
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетмана»

Ключевые факторы модернизации экономики европейских стран

В статье определен характер и направления модернизации экономик европейских стран под влиянием современных трансформационных процессов, связанные, прежде всего, с формированием постиндустриальной модели развития общества. Подробно проанализированы основные изменения, которые произошли в экономике стран Европы в 1980-2010 годы.

Ключевые слова: европейские страны, постиндустриальная экономика, интеллектуальный капитал, структурная безработица, факторы трансформации.

N. Kirilyuk
Postgraduate Student, Department of International Economics,
Kyiv National Economic University named after V. Getman

Key Factors of Modernization of the Economy of European Countries

The article outlines the nature and direction of economic modernization of European countries under the influence of contemporary transformation processes, which are primarily associated with the formation of post-industrial economy. It analysis in detail the major changes, that have taken place in the economy of European countries from 1980's till 2010's.

Keywords: European countries, post-industrial economy, intellectual capital, structural unemployment, factors of transformation.

Постановка проблеми

Контури економіки європейських країн на межі XX та XXI століть визначаються якісно новими фундаментальними процесами, серед яких ключовими можна виділити формування у розвинених країнах постіндустріальної економіки, заснованої на знаннях та інформації, утвердження ринкових відносин у глобальному світі, загострення тенденцій глобалізації суспільств. Разом з тим суттєво впливають на економічний розвиток країн Європи сучасні демографічні процеси, окремої уваги заслуговує світова фінансово-економічна криза, яка згодом для Європи перетворилася у боргову кризу.

Базою дослідження обрано європейські країни, до яких згідно з методикою ООН належать 28 країн Європейського Союзу, Албанія, Андорра, Білорусія, Боснія та Герцоговина, Ісландія, Ліхтенштейн, Македонія, Молдова, Монтенегро, Норвегія, Росія, Сербія, Україна та Швейцарія. Якщо розвинуті європейські країни показують здебільшого прогресивний досвід модернізації економіки, то стосовно постсоціалістичних країн не можна стверджувати однозначно. Тим не менше вивчення досвіду розвинутих країн може сприяти формуванню конкурентоспроможної національної моделі економічного розвитку для інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням трансформаційних процесів, що відбуваються в економіці європейських країн, присвячені роботи зарубіжних науковців: Н. Горової [2], М. Каргалової [12], І. Корольова [18], В. Федорова [14], Ю. Шишкова [17], а також вітчизняних учених-економістів: З. Варналія [6], А. Колота [13], Д. Лук'яненка [13], О. Мягких [1], О. Пашкова [4], А. Поручника [10; 13], Я. Столярчук [7; 13] та інших. Аналіз наукових робіт зазначених авторів свідчить про відсутність комплексної оцінки основних змін, що відбулися в економіці європейських країн у 1980-2010 роки.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Недостатньо вивченими залишаються ключові чинники модернізації, які в умовах кризи впливають на формування національних країнових моделей економічного розвитку в Європі.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження характеру та векторів трансформаційних процесів у економіці європейських країн на сучасному етапі розвитку світового господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження

У контексті глобальних трансформацій відбулися якісні зміни в економіці країн Європи під впливом зовнішніх чинників (техноглобалізація, фінансова глобалізація, регіональна інтеграція тощо) та внутрішніх. Першочерговим внутрішнім фактором, який системно впливає на трансформацію економіки європейських країн, виступають суттєві зрушення у структурі факторів та умовах виробництва, коли до класичних факторів долучаються інформація, знання, інтелектуальний капітал, засоби зв'язку та інше. Капітал поступається місцем організації людей, що мають відповідні знання, здібності й успішно маніпулюють ними на рівні господарської організації. Надзвичайно важливим стає інтелект, творча діяльність людини, обмін інформаційними продуктами, які мають творчий зміст. Відповідно виникає необхідність інвестування коштів у людський капітал, до того ж подібні капіталовкладення є на сьогодні найбільш ефективним видом інвестицій. З метою конкретизації цілей і напрямів нарощування інтелектуального капіталу в документі «Європейська стратегія – 2020» зазначається про необхідність збільшення числа дослідників у наступному десятиріччі як мінімум на 1 млн осіб. Особлива увага приділяється нарощенню дослідницького потенціалу кадрового складу у сфері бізнесу. Не менш важливим завданням у галузі освітньої політики є збільшення частки європейської молоді з вищою освітою або науковим ступенем до 40 % [1].

Ще одним фактором модернізації економіки європейських країн є скорочення первинного та вторинного секторів на користь сфери послуг, що відбувається в структурі національних господарств у зв'язку з формуванням у розвинених країнах постіндустріальної економіки. Так, у сучасній економіці європейських країн відбувається зниження ролі первинного сектору, про що свідчить зменшення використання земель і скорочення попиту на природні ресурси. В останні десятиріччя в структурі економіки ЄС помітно зниження частки промисловості: з 20,5 % у 1995 р. до 17,1 % у 2008 році. Однак промисловість зберігає першість за підвищенням продуктивності праці та ростом заробітних плат. За результатами досліджень Європейської комісії, проведених у 2009 р., підвищення продуктивності праці серед усіх галузей промисловості за період з 1995 по 2007 рр. відбулося в середньому на рівні 3,2 %. У таких високотехнологічних галузях, як хімія та виробництво електро- та оптичного обладнання відповідний показник досяг 5,2 % і 6,8 %. Для порівняння підвищення продуктивності праці у сфері сільського господарства, лісового господарства та рибальства за відповідний період становило лише 2,8 %, а у сфері послуг помітна позитивна динаміка спостерігалася лише у фінансових послугах (2,7 %), а також транспорті та комунікаціях (3,3 %) [2].

Зростання значення сектору послуг відображається і в структурних змінах у системі споживання. Уже з другої половини 1950-х років у Європі почали формуватися соціальні потреби (освіта, медицина, спорт, відпочинок тощо), частка яких у структурі споживчих витрат неухильно зростає. Так, у країнах ЄС-27 у складі сукупних споживчих витрат домогосподарств питома вага витрат на послуги охорони здоров'я у 2011 р. становила 3,6 %; зв'язку – 2,7 %; культури й відпочинку – 8,8 %; освіту – 1,1 %; ресторанів і готелів – 8,6 %; оплату комунальних послуг – 23,8 % [3]. Тобто сукупна питома вага послуг у складі споживчих витрат домогосподарств країн ЄС-27 досягає майже 50 %.

Цікавий досвід щодо структурної трансформації демонструє Фінляндія. У країні активно розвивається так званий кластерний підхід до структуризації економіки. Фахівцями Інституту дослідження економіки Фінляндії (ETLA) методами

аналізу таблиць «витрати-випуск» були ідентифіковані дев'ять основних кластерів: лісовий, інформаційний і телекомунікаційний, металургійний, енергетичний, бізнес-послуг, охорони здоров'я, машинобудівний, харчовий, будівельний.

Нині Фінляндія, маючи 0,5 % світових запасів лісових ресурсів, забезпечує понад 10 % світового експорту продукції деревопереробки, зокрема 25 % світового експорту якісного паперу. Частка Фінляндії на ринках телекомунікаційної продукції також виключно висока для такої маленької країни: близько 30 % ринку устаткування мобільного зв'язку та майже 40 % ринку мобільних телефонів, що говорить про дуже високий рівень конкурентоспроможності.

Можна відзначити цікавий парадокс: ефективний розвиток виробництва продукції з високою доданою вартістю й активні інновації відбувалися в секторах, що переживали дефіцит природних ресурсів. Нестача власних енергоресурсів сформувала попит на енергоефективні технології, відносна нестача лісових ресурсів, металів, хімікатів стимулювала поглиблення процесів переробки сировини. Підприємницький розрахунок і грамотна промислова політика забезпечили правильний вибір перспективних ринкових ніш та інвестиційних пріоритетів.

Що стосується постсоціалістичних країн (Латвія, Литва, Естонія, Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія, Україна, Росія, Білорусь, Молдова, Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія), то основні процеси структурної трансформації розгорталися в рамках утвердження ринкових відносин. Досвід здійснення успішної структурної перебудови в цих країнах є досить обмеженим. Серед країн із транзитивною економікою, що досягли найкращих результатів, успішні структурні реформи поки здійснено за такими напрямами: у галузевій структурі – скорочення галузей важкої промисловості та сільського господарства при суттєвому зростанні виробництва споживчих товарів і розвитку сфери послуг; в інституційній структурі – швидка та масштабна приватизація, розвиток малого та середнього бізнесу; у зовнішньоекономічній структурі – зростання відкритості національних економік, активізація освоєння ринку розвинених країн і залучення прямих іноземних інвестицій [4].

Не менш важливим чинником модернізації економіки країн Європи є перехід до наступного технологічного укладу. Починаючи з 1980-х рр. у країнах Європейського Союзу, як і в США, Японії та країнах Південно-Східної Азії, починає утверджуватися п'ятий технологічний уклад, основою якого стає обчислювальна техніка, роботобудування, мікро- і оптиковолоконні технології, телекомунікації, біотехнології, штучний інтелект.

Поширення Інтернету, як невід'ємна складова п'ятого технологічного укладу, впливає практично на всі галузі економіки. Підприємства одними з перших почали використовувати Інтернет для своїх потреб, що дало їм змогу підвищити ефективність своєї діяльності. Так, наприклад, результати компаній Фінляндії показують, що підприємства, які використовують комп'ютери, мають утричі вищу продуктивність, ніж ті, які ними не користуються. Залучення 10 % працівників до використання персональних комп'ютерів на фінських підприємствах підвищує продуктивність праці на 1,8 %. У Швеції на змішаному виробництві підприємств такий ефект був оцінений у 1,3 %. Цікавим є факт, що підприємства сектору послуг використовують інтернет-вузли та комп'ютери частіше за виробничий сектор і мають вищу частку працівників, які користуються комп'ютерами регулярно. Динаміку нарощення оснащеності підприємств комп'ютерами можна прослідкувати за показниками: у 2003 р. менше ніж чотири з десяти підприємств

мали широколінійний доступ у ЄС-15, а вже до 2009 р. показник зріс до дев'яти з десяти підприємств. Наприкінці 2011 р. майже всі підприємства в країнах ОЕСР були підключені до Інтернету [5].

Щоправда, подібна ситуація склалася не в усіх європейських країнах. Для постсоціалістичних країн перехідний період від командної до ринкової економіки фактично ознаменувався тим, що десятирічне нехтування інноваціями залишило країни в стороні від міжнародного науково-технічного прогресу. На сьогодні навіть найуспішніші серед них виступають як виробники масових споживчих і найпростіших інвестиційних товарів та споживачі західної високотехнологічної продукції, інформаційних і телекомунікаційних послуг. Технологічна структура транзитивних економік на сьогодні знаходиться переважно в межах третього технологічного укладу, причому якщо в найбільш успішних домінують виробництва четвертого укладу (автомобілебудування, фармацевтика, виробництво якісних споживчих товарів), то в найвідсталіших досі існує другий технологічний уклад (видобуток вугілля, виробництво чавуну, ручна праця в сільському господарстві). З усіх постсоціалістичних країн лише в Росії та Україні залишився тонкий прошарок виробництв п'ятого технологічного укладу (авіакосмічна галузь, виробництво сучасних озброєнь, ядерні технології) [4]. Так, в Україні на частку п'ятого укладу припадає лише 4,7 % (військово-космічна техніка, засоби зв'язку); четвертий уклад становить майже 42,4 % (автомобілебудування, кольорова металургія, виробництво товарів тривалого використання, органічна хімія, виробництво і переробка нафти) і левову частку становлять галузі третього технологічного укладу — 52,8 % (чорна металургія, електротехнічне та важке машинобудування, електроенергетика, неорганічна хімія) [6].

У розвинених країнах Європи все помітнішими стають ознаки наступних – шостого і сьомого – технологічних укладів. Шостий дає поштовх до нового етапу в розвитку медицини та біотехногогій, сьомий – до створення технологій «холодного термоядерного синтезу», що повинні докорінно змінити енергетичний потенціал земної цивілізації. Наприклад, нанотехнології з обробки матеріалів на атомному рівні вже сьогодні займають важливе місце в галузевій структурі капіталовкладень у НДДКР. Про пріоритетність цього напряму фундаментальних розробок свідчить той факт, що лише протягом 1997-2003 рр. державне фінансування цієї сфери в Японії та США зросло майже у вісім разів, а в європейських країнах – у шість разів (з 110 млн дол. до 650 млн дол.).

Варто зазначити, що європейські країни поступаються іншим країнам за показниками інноваційного розвитку економіки. Вражаючим є той факт, що за даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності з загальної кількості патентів, зареєстрованих у світі у 2011р., китайським компаніям і приватним особам належить майже 24,6 % їх загальної кількості, американським – 23,5 %, японським − 16 %, а європейським – лише 6,7 % [7]. Цим самим компаніям і приватним особам належить нині і домінантна частка тріадичних патентних сімей (ТПС) − патентів, які одночасно зареєстровані у трьох провідних патентних організаціях світу в США, Японії та Західній Європі. Їх розподіл зображено на рис. 1.

Так, у 2011 р. із загальної кількості зареєстрованих у світі ТПС на США припадало 26,9 %, Японію – 23,1 %, Китай – 9 %, Республіку Корея – 5,7 %. Щодо європейських країн, то вони втрачають свої позиції за показником зареєстрованих ТПС. Так частка Німеччини у загальному світовому обсязі знизилась із 12,8 % у 1995 р. до 10,3 % у 2011 р.; Франції – з 4,7 % до 4,1 %; Великій Британії – з 7,5 % до 2,7 %; Нідерландів – із 3,5 % до 1,9 %; Швеції – з 3,9 % до 1,9 %; лише частка Швейцарії залишилася незмінною – 2,2 % [8].

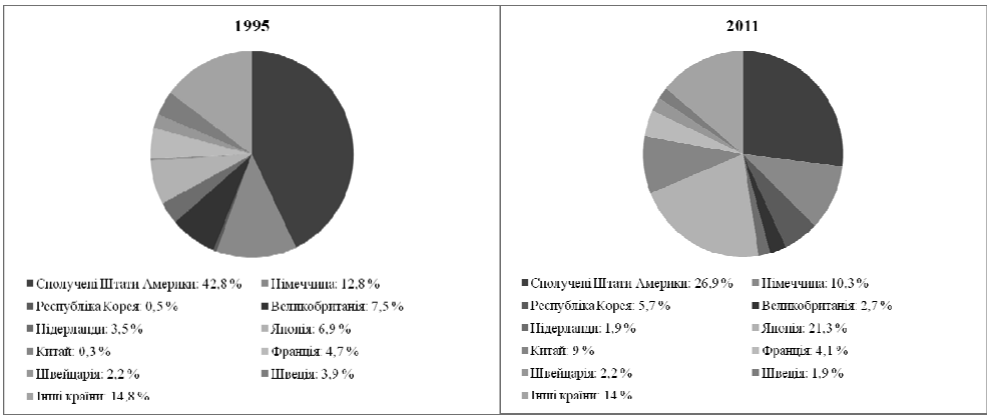

Рис. 1. Географічна структура зареєстрованих тріадичних патентних сімей у 1995 р. та 2011 роках

Джерело: [8, с. 63]

У зв'язку з цим уряди країн Європи стурбовані необхідністю активізації інноваційно-інвестиційної діяльності. Додатковим джерелом коштів, що витрачаються на НДДКР, повинні стати фінансові ресурси приватних компаній. Інструментом залучення бізнес сектору до інноваційної сфери виступає Європейський інститут інновацій і технологій, заснований 23 листопада 2007 р. за аналогією до Масачусетського технологічного інституту. Цей проект став одним із головних у контексті нової науково-дослідницької та освітньої політики ЄС, зокрема щодо втілення принципу «трикутника знань» (освіта – дослідницька діяльність – інноваційне виробництво). Сучасна стратегія стимулювання інновацій ЄС орієнтована на стимулювання комерціалізації результатів досліджень і технологічних розробок, розширення ринкового попиту на інновації, посилення зв'язку академічної науки та виробництва. При цьому в інноваційній економіці ЄС усе більшого значення поряд із технологічними нововведеннями набувають організаційні та маркетингові інновації. В інноваційний процес усе активніше залучається малий і середній бізнес, але водночас зростає питома вага масштабних дослідницьких проектів наднаціонального рівня [9].

Зі зміною структури народного господарства в результаті науково-технічного прогресу, який весь час народжує нові товари, технології та навіть галузі, значною мірою змінюється структура попиту на робочу силу, тобто скорочується попит на працівників одних професій і збільшується попит на працівників інших професій.

На сучасному етапі відбувається значне зменшення частки промисловості та сільського господарства за показником чисельності працівників за одночасного зростання частки зайнятих у сфері послуг (до 70 % економічно активного населення). Протягом останніх десятиріч у країнах ОЕСР зайнятість у сфері послуг випереджала зайнятість у сфері матеріального виробництва у 24 рази.

Неухильне вивільнення робочої сили з традиційних галузей економіки на користь галузей зі сфери послуг стало об'єктивною передумовою формування у глобальній економіці сектору творчої (креативної) індустрії (creative industries). У провідних країнах світу вже сьогодні у творчому секторі зайнято від 10 до 20 % економічно активного населення. Наприклад, у Німеччині протягом останнього десятиріччя загальна чисельність індивідуальних підприємців, які займаються творчою діяльністю, зросла на 21 %, тоді як у інших сферах народного господарства – лише на 1,5 % [10].

Поглиблення диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили в Європі призводить до зростання масштабів структурного безробіття. Згідно зі щорічним звітом ОЕСР за 2013 р., для низки європейських країн структурне безробіття виступає реальною загрозою економічному зростанню, серед них: Іспанія – 18,1 % у 2012 р. (для порівняння 13,5 % у 2008 р.); Словаччина – 14,4 % (13,1 %); Греція – 13,3 % (11,2 %); Португалія – 10,7 % (8,4 %); Ірландія – 10,5 % (7,7 %); Естонія – 10,3 % (9,4 %); Угорщина – 10 % (8,6 %); Польща – 10 % (9,8 %); тоді як у середньому по країнам ОЕСР відповідний показник становив 6,9 %. Найменший рівень структурного безробіття серед європейських країн станом на 2012 р. був зафіксований у Норвегії (3,3 %). Незначний рівень можна відзначити у Нідерландах, Австрії, Швейцарії [11].

Ще одним викликом для Європи як з точки зору економіки, так і з точки зору соціальної структури суспільства, є проблема безробіття серед молоді. У доповіді МОП «Глобальні тенденції зайнятості – 2013», у якій ідеться зокрема про глобальні тенденції працевлаштування молоді у 2012 р., зазначається, що глобальна криза торкнулася найбільшою мірою саме цієї вікової групи. У всьому світі близько 75 млн молодих людей віком від 15 до 24 років є безробітними. У Європі їх кількість досягла 5,6 млн., тобто молодіжне безробіття становить 23 %, що удвічі вище, ніж частка безробітних серед дорослих. При чому близько 30 % безробітної молоді Європи не працюють більше року.

У відповідь на відповідні виклики зайнятості уряди країн Європи застосовують політику «гнучкості ринку праці». З боку роботодавців вимагається підтримка стабільної зайнятості шляхом зниження виробничих витрат і зменшення кількості звільнених працівників. Для працівників такий підхід передбачає застосування різних варіантів виплати заробітної плати, встановлення оптимального режиму робочого часу. Стимулюється зайнятість неповний робочий день шляхом охоплення соціальними гарантіями тимчасово працюючих і працюючих неповний робочий день (нововведення запроваджено з підписанням Лісабонської стратегії).

Ключовим інструментом вирішення проблеми структурного безробіття виступає мобільність робочої сили як на рівні підприємств, галузей народного господарства, так і в межах країн-учасниць Європейського Союзу. Мобільність трудових ресурсів виділено в якості одного зі важливих завдань Лісабонської стратегії [12]Наступним ключовим фактором, який системно впливає на модернізацію економіки країн Європи, є демографічні процеси. Їх сучасними проявами виступають старіння населення, урбанізація, скорочення питомої ваги зайнятості населення. Вікова структура населення країн Європи є незбалансованою. Загрозливо зростає частка населення похилого віку, що пов’язано із досягненням пенсійного віку покоління повоєнного демографічного вибуху, зниженням народжуваності, а також збільшенням середньої тривалості життя. Починаючи з 2004 р. чисельність населення віком старше 65 років перевищила чисельність населення віком до 14 років, при чому розрив невпинно зростає. Найгірша ситуація склалася в Італії, де в 2012 р. частка населення віком до 14 років становила 14 % усього населення, а старше 65 років – 20,6 %, тоді як середня тривалість життя в країні становила 43,8 року.

Згідно з наявними прогнозами Європейської Комісії, побудованими на даних із 1975 по 2005 рр., які враховують збереження відповідних рівнів народжуваності та смертності в європейських країнах, до 2050 р. кількість дітей віком до 15 років скоротиться на 40 % (до 87 млн), а чисельність людей похилого віку подвоїться (до 169 млн осіб). Зниження народжуваності та підвищення трива-

лості життя спричинять у найближчі 50 років різке збільшення кількості людей похилого віку та зменшення загальної чисельності населення [13].

Таким чином, погіршується співвідношення між громадянами працездатного та непрацездатного віку. За оцінкою експертів для підтримання існуючої в розвинених країнах пенсійної системи необхідно на одного пенсіонера мати п'ять працевлаштованих громадян. У Західній Європі частка осіб старше 65 років у 1945 р. становила 10 % дорослого населення [14]. У 2012 р. відповідний показник по ЄС зріс до 17,8 %. При чому лише 52 % населення було працевлаштовано за відповідний період, а співвідношення між населенням пенсійного віку та працевлаштованими громадянами становило 17,8 : 52, або приблизно 1 : 3. Європа стикнулася з проблемою катастрофічного скорочення джерел, необхідних для забезпечення нормальних умов життя людей пенсійного віку.

Частково проблема дефіциту працездатного населення вирішується за рахунок мігрантів. Так, у 2011 р. природний приріст населення ЄС становив лише 0,4 млн осіб, тоді як позитивне міграційне сальдо на рівні 0,9 млн осіб становило майже 70 % загального приросту населення за 2011 рік [15]. У зв'язку з цим виникає проблема інтегрованості іммігрантів, які нерідко створюють загрози суспільному порядку та соціальній безпеці, до європейського суспільства шляхом встановлення балансу між правами іммігрантів та їх обов'язками.

Ще одним фактором модернізації економіки країн Європи виступила світова фінансово-економічна криза 2007-2008 рр., яка стала каталізатором кризових процесів і призвела до різкого зростання безробіття та скорочення державних податкових надходжень. У докризовому 2007 р. тільки в трьох із 17 країн-членів Єврозони консолідований бюджет був дефіцитним, при чому маастрихтський трьохвідсотковий бар'єр був перевищений лише в Греції та Португалії. Однак у 2011 р. дефіцит консолідованого бюджету існував у 12 країнах єврозони, а перевищено цей бар'єр було в п'яти країнах.

Водночас антикризові заходи вимагали збільшення бюджетних витрат для підтримки банківських систем та для стимулювання попиту (шляхом збільшення соціальних виплат та інвестицій у матеріальне виробництво). Як наслідок багато країн єврозони отримали величезні борги. На початок 2012 р. борг консолідованого управління Нідерландів досяг 64 %, борг Іспанії – 71 %, Німеччини – 81,1 %, Франції – 86,6 %, Португалії – 107,4 %, Ірландії – 117,9 %, Італії – 119,8 %, а Греції – навіть 166,1 % ВВП [16].

Це змусило керівництво ЄС приймати пожежні заходи. Країни єврозони домовилися списати половину боргу Греції (100 млрд. євро) та надати їй допомогу, перший транш якої становив 110 млрд. євро. Для попередження подібних катастроф у інших країнах у травні 2010 р. було створено Європейський фонд валютної стабільності (EFSF), кредитоспроможність якого становила 440 млрд євро. Основними його функціями є випуск облігацій та інших боргових інструментів на ринку з метою збору коштів, необхідних для надання кредитів країнам єврозони, рекапіталізації банків чи купівлі державного боргу. Проте в липні 2012 р. фонд EFSF припинив свою діяльність. Йому на зміну був запущений постійно діючий Європейський стабілізаційний механізм (ESM) з метою забезпечення фінансової допомоги країнам-учасницям, які мають серйозні фінансові проблеми або знаходяться під загрозою таких проблем, або якщо допомога необхідна для збереження фінансової стабільності зони євро в цілому. Кредитні ресурси ESM становитимуть за різними оцінками від 500 до 700 млрд. євро, а з урахуванням співфінансування з боку МВФ загальна сума може сягнути 750 млрд. євро [17]. Таким чином, усе більше владних повноважень з питань управ-

ління національними економіками переходить на загальноєвропейський наднаціональний рівень.

Серед ключових факторів модернізації економіки європейських країн слід виокремити також перехід до нового ресурсозбережного типу економічного розвитку завдяки використанню досягнень науково-технічної революції. За рахунок упровадження новітніх технологій усуваються сировинні та ресурсні обмеження господарського розвитку. Утвердженню нового ресурсозбережного типу економічного розвитку сприяла, з одного боку, проблема вичерпності природних ресурсів і сировини, а з іншого – наростаюча необхідність охорони навколишнього середовища. Яскравим прикладом є паливно-енергетичні ресурси. Енергетична криза 1973-1981 рр., проявом якої став дефіцит нафти та нафтопродуктів, а також значне заростання цін із 2,9 до 21,7 дол. за барель нафти, сприяли впровадженню країнами-імпортерами заходів на зниження енергомісткості ВВП, а також розвідання нових родовищ на території Північного моря та Аляски.

Ще в 1980-х рр. у всіх промислово розвинутих країнах, у тому числі європейських, було розроблено заходи як на рівні уряду, так і на рівні підприємств, спрямовані на зниження енергоємності ВВП. Ці заходи стосувалися перш за все прямої економії енергії в усіх галузях економіки, включаючи житлово-комунальну сферу, поступове обмеження розвитку енергоємних галузей і технологічних процесів і переведення їх до країн, що розвиваються. Значного поширення набули енергоекономні технологічні процеси та високі технології, поступово зростає частка відновлювальних та альтернативних джерел енергії в енергобалансах країн [18].

Висновки

У результаті дослідження визначено вплив сучасних процесів, пов'язаних із формуванням постіндустріальної економіки, становленням ресурсозбережного типу економічного розвитку, світової фінансово-економічної кризи, сучасних демографічних процесів на модернізацію економік європейських країн. Виявлено, по-перше, суттєві зрушення у структурі факторів та умовах виробництва, коли до класичних факторів долучаються інформація, знання, інтелектуальний капітал; по-друге, скорочення первинного та вторинного сектору економіки на користь сектору послуг; по-третє, поглиблення диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці, що призводить до зростання масштабів структурного безробіття; по-четверте, поступовий перехід владних повноважень з питань управління національними економіками на загальноєвропейський рівень; по-п'яте, поширення енергоекономних технологічних процесів і високих технологій.

Література

1. Мягких О. В. Перехідні економіки в умовах глобальних трансформацій : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.05.01 / О. В. Мягких; Д Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – Київ. – 2001.

2. Промышленная политика европейских стран / под ред. Н. В. Говоровой. – М. : Ин-т Европы РАН : Рус. сувенир, 2010. – 214 с.

3. Eurostat (online data code: tsdpc520) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/eurostat

4. Пашков О. С. Стратегії світогосподарських структурно-галузевих трансформацій : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.02 / С. О. Пашков ; Д Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – Київ. – 2010.

5. OECD Internet Economy Outlook 2012, 04 October 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oecd.org

6. Варналій З. С. Інноваційна складова конкурентоспроможності української економі-

ки / З. С. Варналій // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. праць. – К. : Київський ун-т, 2008. – Вип. 15. – 379 с., С. 32-36.

7. *Столярчук Я. М.* Об'єктивні основи глобального економічного циклу та його механізм / Я. М. Столярчук // Вчені записки [Електронний ресурс] : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, Д Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; відп. ред. А. Ф. Павленко. – 2012. – Вип. 14. – Ч. 1.– С. 230-237.

8. World Intellectual Property Indicators 2012. – WIPO, 2012. – 198 p.

9. *Андрощук Г. О.* Інноваційна політика Європейського союзу / Г. О. Андрощук, Р. Є. Еннан // Наука та інновації. – 2009. − № 5. – С. 85-97.

10. *Поручник А. М., Сейфоллахі М.* Україна – Іран : через довіру до партнерства : монографія / А. М. Поручник, М. Сефоллахі. – К. : КНЕУ, 2011. – 327 с.

11. OECD Economic Outlook, Volume 2013 Issue 1, 20 June 2013.

12. *Каргалова М. В.* Социальная Европа в XXI веке. Часть I. Социальный стержень Европы / М. В. Каргалова. – М. : Ин-т Европы РАН : Рус. сувенир, 2009. – 166 с.

13. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот, Я. М. Столярчук та ін] ; за заг. ред. докторів екон. наук, професорів Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2011. – 703 с.

14. Евросоюз: новые проблемы, решения, перспективы. Часть I. Внутренние и внешние проблемы ЕС / под ред. В. П. Фёдорова (отв. ред.) и др. – М. : Ин-т Европы РАН: Рус. сувенир, 2010. – 138 с.

15. European social statistics – 2013 edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-FP-13-001/EN/KS-FP-13-001-EN.PDF

16. Public Finances in EMU // European Economy. – 2011. – № 3. – P. 26.

17. *Шишков Ю.* Кризис для Еврозоны : выводы для архитекторов ЕврАзЭс / Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 6. – С. 13-22.

18. Мировая экономика : глобальные тенденции за 100 лет / Под ред. И. С. Королева. – М. : Юристъ, 2003. – 604 с.

УДК 339.564:005.336

Є. Є. Радченко
аспірант кафедри маркетингу та УІД,
Сумський державний університет

Визначення сутності поняття «експортний потенціал країни»

У статті проаналізовано сучасні наукові погляди на категорію «експортний потенціал країни», виявлено сутнісні ознаки та уточнено її зміст.

Ключові слова: потенціал, експорт, експортні ресурси, експортний потенціал країни.

Э. Е. Радченко
аспирант кафедры маркетинга и УИД,
Сумской государственный университет

Определение сущности понятия «экспортный потенциал страны»

В статье проанализированы современные научные взгляды на категорию «экспортный потенциал страны», выявлены существенные признаки и уточнено ее содержание.

Ключевые слова: потенциал, экспорт, экспортные ресурсы, экспортный потенциал страны.

E. Radchenko
PhD-student,
Sumy State University

Defining Essence of "Export Potential of the Country" Concept

The article analyses modern scientific views on the category of "export potential of the country", reveals its essential features and specifies content of this category.

Keywords: potential, export, export resources, export potential of the country.

Постановка проблеми

Сучасний розвиток світового господарства, зумовлений глобалізацією економічних зв'язків, характеризується зростанням ролі зовнішньої торгівлі між країнами та посиленням міжнародної конкуренції. За цих умов економічне зростання будь-якої країни залежить від ефективного використання саме експортних можливостей економіки.

Забезпечення сталого розвитку національної економіки можливе завдяки поліпшенню позицій країни на міжнародній торговій арені. Одним із шляхів підвищення рівня конкурентоспроможності економіки країни на зовнішніх ринках є розширення експортного потенціалу, що сприятиме нарощуванню експорту. Відтак, особливого значення набуває визначення сутності експортного потенціалу країни та осмислення основних категорій, що формують це поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження сутності поняття «експортний потенціал» на різних рівнях знайшли відображення в роботах вітчизняних і зарубіжних учених. Вагомий внесок у розроблення цієї проблеми зробили: Л. І. Абалкін [1], Т. О. Бабан [2], В. М. Капіцин [3], Г. Б. Крушніцька [4], П. Ліндерт [5], Т. Мельник [6], П. Самуельсон [7], М. Е. Сейфуллаєва [4], П. П. Стичишин [8], Н. М. Тюріна [9], Є. О. Шелест [9] та інші. Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що на сьогодні ще немає однозначного трактування сутності поняття «експортний потенціал країни», що обумовлює актуальність дослідження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на існуючі дослідження, недостатньо розробленими залишаються теоретичні положення сутності поняття «експортний потенціал». Більшість наукових праць з цієї проблематики свідчить, що наведені трактування поняття «експортний потенціал країни» є частковими і не охоплюють усієї сутності явища. Окрім цього, існує потреба в систематизації основних підходів до визначення вказаної категорії.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є аналіз сучасних наукових поглядів на категорію «експортний потенціал країни», визначення її сутнісних ознак та уточнення змісту з метою вдосконалення понятійно-категоріального апарату економічної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасній науковій літературі немає одностайності щодо визначення поняття «експортний потенціал». Розкриття змісту зазначеної категорії варто розпочати через осмислення сутності окремих її частин – «експорт» і «потенціал».

Термін «потенціал» походить від латинського слова «potential» і трактується

як «сила, міць». Словник іншомовних слів [10, с. 455] визначає потенціал як «можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані з певною метою».

На думку А. В. Череп, Я. О. Зубицької [11, с. 247], потенціал місить у собі одразу три аспекти відносин – наслідки минулого, поточний стан теперішнього та орієнтацію на майбутнє. Таким чином, він включає в себе накопичені властивості, які практично використовуються в теперішньому часі, їх розвиток і надбання нових здібностей у майбутньому.

Відповідно до визначення, вміщеного у словнику іншомовних слів, експорт – це «1) Вивіз за межі країни товарів, капіталу, цінних паперів для реалізації їх на зовнішньому ринку. 2) Кількість і вартість вивезених за кордон товарів» [10, с. 192].

Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» експорт – продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів [12].

Словник термінів ринкової економіки визначає експорт як «вивіз з країни товарів, капіталу, цінних паперів для реалізації їх на зовнішньому ринку, а також надання послуг зарубіжним країнам. Кількість і вартість вивезених за кордон товарів» [13, с. 81].

Проведений аналіз наукових джерел свідчить про неоднозначність у визначенні поняття «експортний потенціал». На рис. 1 наведено узагальнення існуючих підходів до цієї категорії в сучасній економічній науці.

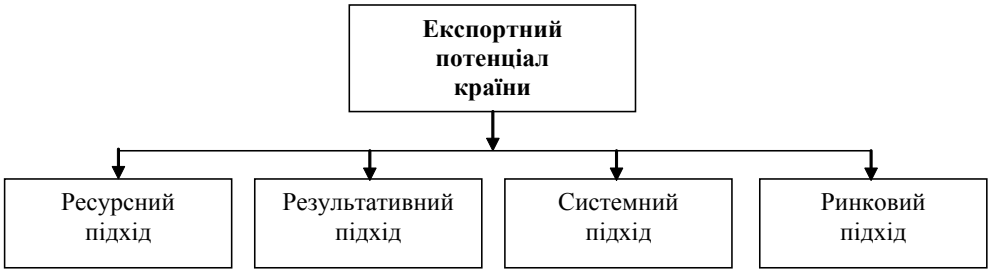

Рис. 1. Основні підходи до визначення категорії «експортний потенціал країни»

Джерело: узагальнено автором

Ресурсний підхід передбачає розкриття сутності експортного потенціалу як можливості використання ресурсів у структурі міжнародних коопераційних зв'язків (табл. 1).

З позиції результативного підходу експортний потенціал країни визначається як обсяг товарів і послуг, які економіка країни може виробити та реалізувати на світовому ринку з максимальною вигодою (табл. 2).

Системний підхід до визначення категорії «експортний потенціал країни» розкриває її сутність як комплексну характеристику, що включає ряд складових потенціалів (ресурсно-сировинний, промисловий, фінансовий, організаційно-технічний, маркетинговий, кадровий, соціально-культурний, інфраструктурний, інвестиційний, науково-технічний, інноваційний та інші), а також ураховує фактори стратегічного розвитку країни: ефективне використання ресурсів, забезпечення економічної безпеки, подолання обмежень (табл. 3).

Таблиця 1

Аналіз наукових джерел щодо визначення поняття «експортний потенціал» з погляду ресурсного підходу

№ з/п	Автори, наукові джерела	Ключові слова	Визначення
1.	Бестужева С. В. [14, с. 76]	Можливість, використання ресурсів	Ступінь участі регіону в системі міжнародного поділу праці визначається можливостями використання технологічних, трудових, інтелектуальних, природних та інших ресурсів регіону в структурі міжнародних коопераційних зв'язків
2.	Пирог О. В., Зацепило А. І. [15, с. 145]	Можливість, використання ресурсів	Визначається можливістю використання природних, виробничих, технологічних, трудових, інвестиційних ресурсів регіону в структурі світогосподарських зв'язків
3.	Байрак В. М. [16, с. 5].	Обсяг накопичених ресурсів	Сукупний обсяг накопичених ресурсів країни (галузі), що можуть бути задіяні для досягнення максимально можливих обсягів задоволення попиту на зовнішніх ринках у перспективі за їх оптимального використання

Джерело: узагальнено автором

З позиції ринкового підходу експортний потенціал країни визначається з точки зору наявності конкурентних переваг експортної продукції, з метою збільшення її присутності на зовнішніх ринках (табл. 4).

Водночас, розкриття сутності категорії «експортний потенціал країни» крізь призму лише одного підходу значно звужує межі поняття та не дає змогу розкрити всі його характеристики.

Наведені вище визначення поняття «експортний потенціал» (табл. 1, 2, 3, 4) дозволяють виділити ключові слова, що характеризують його суттєві ознаки.

Так, експортний потенціал країни:

- є можливістю або здатністю національного господарського комплексу [21], економічного суб'єкта [2; 23], економічної системи [9], самостійної підсистеми зовнішньоекономічної діяльності економіки країни [6], інноваційної експорто-

Таблиця 2

Аналіз наукових джерел щодо визначення поняття «експортний потенціал» з погляду результативного підходу

№ з/п	Автори, наукові джерела	Ключові слова	Визначення
1.	Лазарєв О. В. [17, с. 103]	Обсяги виробництва та реалізації, національна економіка	Обсяги, які національна економіка може виробити та реалізувати за своїми межами
2.	Манів З. О., Луцький І. М., Манів С. З. [18]	Обсяг товарів і послуг	Визначається обсягами товарів і послуг, що можуть бути вироблені в економічній та соціальній сферах і реалізовані на світовому ринку з максимальною вигодою для країни
3.	Філіпенко А. С. [19, с. 159]	Експорт ресурсів або вироблених продуктів	Потенційна можливість певної країни експортувати свої ресурси або вироблені продукти

Джерело: узагальнено автором

Таблиця 3

Аналіз наукових джерел щодо визначення поняття «експортний потенціал» з погляду системного підходу

№ з/п	Автори, наукові джерела	Ключові слова	Визначення
1.	Сейфуллаєва М. Є., Капіцин В. М. [3, с. 94]	Комплексна характеристика, складові потенціали	Комплексна характеристика, що включає ряд складових: ресурсно-сировинний, промисловий, фінансовий, організаційно-технічний, маркетинговий, кадровий, соціально-культурний, інфраструктурний, інвестиційний, науковий та інноваційний потенціали
2.	Бабан Т. О. [2, с. 14]	Здатність, економічний суб'єкт, конкурентоспроможні товари, ресурси, зовнішні ринки, подолання обмежень, прибуток	Реальна або можлива здатність економічного суб'єкта (підприємства, галузі або підгалузі, регіону, країни) виробляти конкурентоспроможні на світових ринках товари та послуги, використовуючи при цьому як власні, так і запозичені ресурси (природні, виробничі, науково-технічні, трудові, фінансові, інформаційні тощо), та реалізувати ці товари та послуги на потенційних зовнішніх ринках, долаючи обмеження як внутрішнього, так і зовнішнього характеру та прагнучи при цьому до збільшення прибутку
3.	Зінов'єв Ф. В., Якушев О. О. [20, с. 403]	Можливість, національний господарський комплекс, конкурентоспроможні товари та послуги, міжнародний ринок, ресурси, ефективність, економічна безпека	Можливість національного господарського комплексу виробляти конкурентоспроможні товари та реалізовувати їх на міжнародних ринках за умовами стійкого зростання ефективності використання природних ресурсів, розвитку науково-технічного потенціалу, валютної та фінансово-кредитної систем, а також сервісно-збутової інфраструктури підтримки експорту за одночасного забезпечення економічної безпеки країни в цілому

Джерело: узагальнено автором

орієнтованої системи [21], країни [16; 19; 24], національного господарського комплексу [20];

- є комплексною характеристикою, що включає інші види потенціалів [3];
- вимірюється обсягами виробництва та реалізації на експорт продукції, товарів, послуг, ресурсів [9; 17; 18; 20];
- є можливістю використання певної сукупності ресурсів [14; 15; 16];
- є можливістю або здатністю виробляти конкурентоспроможні товари, продукцію, послуги та ресурси для реалізації їх на міжнародних (зовнішніх) ринках [3; 4; 9; 19; 21; 22; 23; 24] з максимальною вигодою [18], без завдавання збитків економіці при забезпеченні економічної безпеки країни в цілому [20], прагнучи при цьому до збільшення прибутку [2];
- є здатністю виявляти і постійно відтворювати свої конкурентні переваги [4];
- є ступенем участі в системі міжнародного поділу праці [14];
- використовується у просторово-часовому вимірі [22], теперішньому та майбутньому часі [9].

Таблиця 4

Аналіз наукових джерел щодо визначення поняття «експортний потенціал» з погляду ринкового підходу

№ з/п	Автори, наукові джерела	Ключові слова	Визначення
1.	Воробйова Н. В. [21, с. 66]	Сукупна здатність, інноваційна експорто-орієнтована система, конкурентоспроможна продукція і послуги, зовнішній ринок	Сукупна здатність інноваційної експортоорієнтованої системи, покликаної створювати і виробляти конкурентоспроможну продукцію та послуги на експорт, просувати їх на зовнішньому ринку, вигідно реалізовувати та забезпечувати необхідний рівень обслуговування
2.	Дружиніна В. В., Різніченко Л. В. [22, с. 248]	Обсяг конкуренто-спроможної продукції, зовнішні ринки, просторово-часовий вимір, виробничо-господарська система	Обсяг конкурентоспроможної продукції, яку здатна створити й спроможна реалізувати на зовнішніх ринках у просторово-часовому вимірі певна виробничо-господарська система
3.	Іващук С. П. [23, с. 9]	Спроможність, суб'єкти економіки, конкурентоспро-можність	Спроможність суб'єктів економіки (корпорацій, галузей, регіонів, держав) забезпечувати конкурентоспроможність завдяки збільшенню споживання на міжнародних ринках вироблених ними товарів і послуг
4.	Крушніцька Г. Б. [4, с. 4]	Здатність, конкурентні переваги, світовий ринок	Здатність виявляти та постійно відтворювати свої конкурентні переваги на світовому ринку відповідно до умов середовища, що постійно змінюється
5.	Мельник Т. М. [6, с. 228]	Самостійна під-система ЗЕД, конку-рентні переваги, на-ціональна продукція, зовнішні ринки	Самостійна підсистема ЗЕД економіки країни, місією якої є забезпечення конку-рентних переваг національної продукції та збільшення її присутності на зовнішніх ринках
6.	Тюріна Н. М., Шелест Є. О. [9, с. 194]	Обсяг конкуренто-спроможних ресурсів, економічна систе-ма, зовнішні рин-ки, теперішній і майбутній час	Обсяг конкурентоспроможних ресурсів, які певна економічна система має або здатна створити і спроможна реалізувати на зовнішніх ринках у теперішньому та майбутньому часі (наприклад тери-торія, земля, корисні копалини, виро-блена продукція, наукові розробки, висококваліфіковані фахівці тощо)
7.	Віднайчук-Вірван Л. А., Вірван Н. В. [24, с. 135]	Здатність, виробництво, конкуренто-спроможні товари, зовнішній ринок	Здатність промисловості, всього суспільного виробництва країни в цілому виробляти необхідну кількість конкурен-тоспроможних товарів для зовнішнього ринку

Джерело: узагальнено автором

Залежно від рівня формування експортного потенціалу (макрорівень, мезорівень і мікрорівень) можна виділити експортний потенціал країни, галузі, регіону та конкретного підприємства. Якщо на рівні окремого підприємства експортний потенціал може бути взагалі відсутній, то на державному рівні експорт є важливим джерелом формування доходів країни.

На погляд автора, експортний потенціал є частиною економічного потенціалу країни. Водночас економічний потенціал країни є більш широким поняттям і надає узагальнену характеристику рівневі розвитку всієї економіки країни, тоді як експортний потенціал є комплексною характеристикою її експортних можливостей.

Складовими частинами експортного потенціалу є наявні та майбутні експортні ресурси, що становлять сукупність ресурсних можливостей експорту країни, який включає товари, продукцію, послуги, види робіт, фінансові ресурси, призначені для продажу на зовнішніх ринках.

Отже, експортний потенціал країни тісно пов'язаний з її конкурентними перевагами на міжнародному ринку та залежить від географічного розташування країни; економічних, природно-кліматичних, соціокультурних, інфраструктурних, наукових, інноваційних, трудових, технологічних, інвестиційних та історичних умов діяльності економічних суб'єктів; правового, політичного та економічного середовища ведення міжнародного бізнесу.

Висновки

Проведені дослідження з питання наукового визначення поняття «експортний потенціал країни» дали змогу виявити відсутність одностайності щодо визначення зазначеної категорії як узагальнюючого поняття. Водночас існування багатьох визначень і підходів до трактування цього поняття свідчить про надзвичайну актуальність розглянутого питання.

Ураховуючи існуючі теоретичні напрацювання, а також виділені суттєві ознаки та складові частини експертного потенціалу країни, запропоновано вдосконалене визначення цієї категорії. На нашу думку, експортний потенціал країни – це наявна та потенційна здатність національної економіки виробляти максимально можливий обсяг конкурентоспроможної продукції з метою її подальшої реалізації з максимальною вигодою на зовнішніх ринках, за умови ефективного використання як власних, так і запозичених ресурсів.

Перспективою подальших досліджень є виділення функцій експортного потенціалу та факторів, що впливають на його формування і розвиток.

Література

1. *Абалкин Л. И.* Диалектика социалистической экономики / Л. И. Абалкин. – М. : Наука, 1981. – 251 с.

2. *Бабан Т. О.* Сутність поняття «експортний потенціал» у економічній науці / Т. О. Бабан // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). − № 2 (18), Том. 2. – Мелітополь : Люкс, 2012. – С. 7-17.

3. *Сейфуллаева М. Э.* Экспортный потенциал российских регионов в условиях глобализации мировой экономики / М. Э. Сейфуллаева, В. М. Капицын // Регион. – № 3. – 2006. – С. 93-111.

4. *Крушніцька Г. Б.* Експортний потенціал регіону та шляхи покращення його використання (на прикладі Чернівецької області) : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.05.01 / Г. Б. Крушніцька ; Київський національний економічний ун-т. – К., 2001. – 19 с.

5. *Линдерт П. Х.* Экономика мирохозяйственных связей : Пер. с англ. / П. Х. Линдерт. − М. : Прогресс, 1992. – 520 с.

6. *Мельник Т.* Експортний потенціал України : методологія оцінки та аналіз / Т. Мельник // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 8-9. – С. 221–224.

7. *Самуэльсон П.* Экономика : пер. с англ. / П. Самуэльсон, В. Нордхауз. – М. : БИНОМ, 1997. – 487 с.

8. *Стичішин П. П.* Експортний потенціал підприємства : концепція механізму формування та реалізації / П. П. Стичішин // Зовнішня торгівля : проблеми та перспективи : зб. наук. праць. – К. : УАЗТ, 2000 – Вип. 4. – Ч. 1.

9. *Тюріна Н. М.* Сутнісні характеристики експортного потенціалу / Н. М. Тюріна, Є. О. Ше-

лест // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. – Т. 3. – С. 189-196.

10. Словник іншомовних слів / С. М. Морозов, Л. М Шкарапута. − К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

11. *Череп А. В.* Основи формування трудового потенціалу в державі, регіоні, на підприємстві / А. В. Череп, Я. О. Зубрицька // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. праць. – Сер.: Економічні науки. – 2011. – № 1 (9). – С. 243-254.

12. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» : станом на 17 листопада 2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12

13. Словник термінів ринкової економіки / за заг. ред. Науменка В. І. – К. : Глобус, 1996. – 288 с.

14. *Бестужева С. В.* Методичні засади оцінки експортного потенціалу регіону / С. В. Бестужева // Регіональна економіка. – № 5. – 2010. – С. 75-82.

15. *Пирог О. В.* Оцінка експортного потенціалу регіонів України / О. В. Пирог, А. І. Зацепило / Економічний простір. – 2009. – №24. – С. 144-152.

16. *Байрак В. М.* Організаційно-економічні механізми підвищення експортного потенціалу інвестиційного комплексу України : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.06.02 / В. М. Байрак / Українська академія зовнішньої торгівлі. – К., 2002. – 18 с.

17. *Лазарєв О. В.* Регіональна соціально-економічна політика / О. В. Лазарєв. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Випуск 4. – 124 с.

18. Регіональна економіка [навч. посіб.] / З. О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів ; Івано-Франків. ун-т права ім. короля Д. Галицького. – Львів : Магнолія 2006, 2009. – 640 с.

19. Зовнішньоекономічний словник-довідник / за заг. ред. А. С. Філіпенка. – К. : Академія, 2009. – 248 с.

20. *Зінов'єв Ф. В.* Ефективність використання експортного потенціалу України / Ф. В. Зінов'єв, О. О. Якушев // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). − № 2 (18), том 2. – Мелітополь : Люкс, 2012. – С. 401-410.

21. *Воробьева Н. В.* Формирование и оценка экспортного потенциала аграрного региона (на примере Ставропольского края) / Н. В. Воробьева // Вестник АПК Ставрополья. – 2012. – № 3 (7). – С. 66-69.

22. *Дружиніна В. В.* Прогнозування експортного потенціалу машинобудівних підприємств з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності / В. В. Дружиніна, Л. В. Різніченко // Актуальні проблеми економіки. – № 7. – 2010. – С. 246-252.

23. *Іващук С. П.* Розвиток експортного потенціалу в сучасній інтеграційній стратегії України : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.02 / С. П. Іващук ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К. : 2011. – 20 с.

24. *Віднайчук-Вірван Л. А.* Міжнародний бізнес. Українська бізнес-енциклопедія / Л. А. Віднайчук-Вірван, Н. В. Вірван. – Чернівці : Наші книги, 2008. – 376 с.

УДК 338.246.2

Н. М. Скляр
старший викладач,
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій

Оцінка сучасного стану експортного контролю України при трансферах товарів подвійного використання

У статті подано оцінку сучасного стану експортного контролю України товарів подвійного використання. Проаналізовано особливості експортного контролю з точ-

ки зору підконтрольних товарів, визначено недоліки контролю товарів подвійного використання та ідентифіковано чинники економічної безпеки при трансферах вказаних товарів.

Ключові слова: експортний контроль, товари і технології подвійного використання, чинники економічної безпеки.

Н. М. Скляр
старший преподаватель,
Запорожский институт экономики и информационных технологий

Оценка современного состояния экспортного контроля Украины при трансферах товаров двойного использования

В статье дана оценка современного состояния экспортного контроля Украины товаров двойного использования. Определены особенности и недостатки экспортного контроля с точки зрения подконтрольных товаров, дана характеристика причин экономической опасности при трасферах указанных товаров.

Ключевые слова: экспортный контроль, товары и технологии двойного использования, факторы экономической безопасности.

N. Skliar
Senior Lecturer, Department of Management and Marketing,
Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technology

Assessment of the current state of Ukraine's export control for transfers of dual-use goods

The article assesses the current state of Ukraine's export control of dual –use goods. The author defines features and drawbacks of export control in terms of controlled goods and gives the characteristic of the causes of economic risk with transfers of dual-use goods.

Keywords: export control, technologies and dual-use goods, the factors of economic security**.**

Постановка проблеми

Експортний контроль є складовою політики національної безпеки країни, що має вплив на вирішення політичних, економічних, військових питань. Особливого значення у зв'язку з цим набуває чітка система взаємодії органів експортного контролю, центральних та інших органів виконавчої влади під час обміну інформацією та проведення спільних заходів, спрямованих на забезпечення належного контролю за міжнародними передачами товарів та їх використанням відповідно до міжнародних зобов'язань і керівних принципів, прийнятих Україною в галузі експортного контролю та нерозповсюдження. Завданнями взаємодії державних органів, з одного боку, є сприяння українським підприємствам у їхній роботі на ринках озброєнь, що є достатньо важливим джерелом доходів для держави в цілому; з іншого − це попередження та виявлення можливих порушень українськими підприємствами законодавства в галузі експортного контролю, що можуть розглядатися світовим співтовариством як недотримання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань. Останнє негативно впливає на імідж держави та загрожує ризи-

ками накладання на державу штрафних санкцій з боку міжнародних органів безпеки.

Слабким місцем системи експортного контролю України є контроль за передачею товарів і технологій подвійного використання та невідчутних передач технологій, до яких також відноситься й витік мізків і його вплив на чинники економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам експортного контролю присвячено численні роботи іноземних і вітчизняних науковців, серед яких слід відзначити напрацювання В. Бегми [1], С. Галаки [2], О. Гришуткіна [2], Р. Гроссмана-Вермааса [3], Е. Терпена [3], Б. Фінлейя [3] та інших. Аналіз наукових робіт зазначених авторів свідчить про відсутність багатосторонньої об'єктивної оцінки сучасного стану експортного контролю України. Крім того, на нашу думку, науковцями не приділено достатньої уваги об'єктам безпеки при міжнародних трансферах товарів подвійного використання та чинникам ризиків економічної безпеки при експортному контролі товарів.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В умовах глобалізації та збільшення обсягів трансферу технологій виникає нагальна потреба попередження загроз несанкціонованого витоку чутливих технологій, насамперед до терористичних та інших злочинних угруповань, які можуть використати їх у протиправних цілях. Саме тому питання контролю за передачами товарів і технологій подвійного використання, невідчутними передачами технологій, які є важко контрольованими і потребують системного аналізу та подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження об'єктів безпеки при міжнародних трансферах товарів подвійного використання та аналіз сучасного стану експортного контролю України в розрізі контролю за товарами та технологіями подвійного використання з визначенням негативних чинників, які породжують комплекс загроз економічній безпеці держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

Експортний контроль є сукупністю норм міжнародного права, договірних і політичних зобов'язань і заходів з контролю за міжнародними передачами та використанням товарів військового призначення, товарів подвійного використання та інших чутливих з точки зору безпеки, розповсюдження або тероризму товарів. Метою таких заходів є зниження ризику застосування військової сили, розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, а також зниження ризику використання чутливих товарів у терористичних цілях. На сьогодні існують такі організації міжнародних режимів експортного контролю: Вассенаарська домовленість (ВД), Група ядерних постачальників (ГЯП) і Комітет Зангера (КЗ), Режим контролю за ракетними технологіями (РКРТ) [2, с. 31].

Зовнішньоекономічні операції щодо передачі товарів подвійного використання, що можуть бути використані у створенні зброї масового знищення та засобів її доставки, в Україні контролюються всіма видами міжнародних режимів. Класифікацію товарів у галузі експортного контролю подано на рис. 1.

Правову основу державного експортного контролю становлять Конституція України, Закон України «Про держаний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [4], інші закони

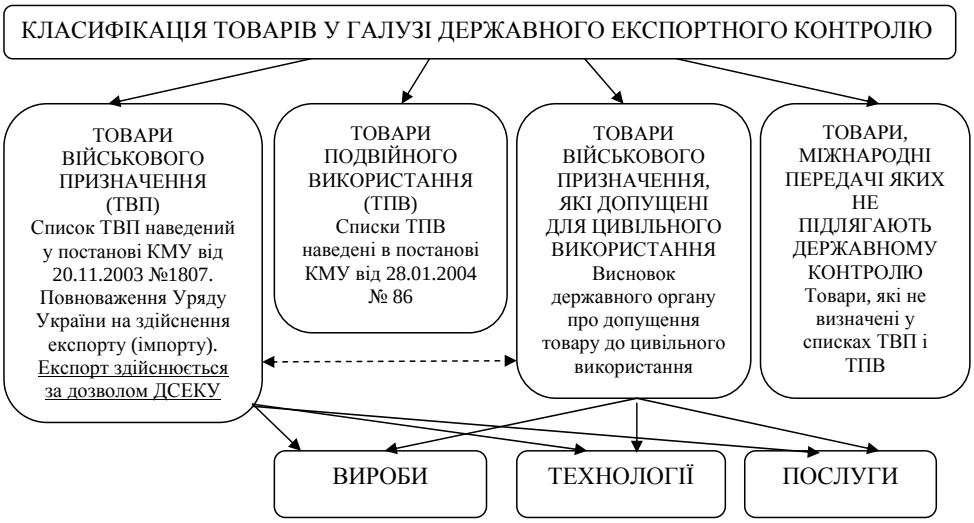

Рис.1. Класифікація товарів у галузі експортного контролю

Джерело: [6]

України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою. Відповідно до законодавства та в рамках діяльності в багатосторонніх міжнародних режимах експортного контролю відповідною постановою Кабінету Міністрів України затверджено «Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання» [5].

Об'єктами економічної безпеки при міжнародних трансферах товарів подвійного використання є не тільки товари подвійного використання, а й технології, послуги та безпосередньо науковий потенціал, який працює на закордонні замовлення високотехнологічних товарів і товарів подвійного використання (рис. 2).

Однак із різних причин вони не потрапляють у поле зору експортного контролю, що, безперечно, становить значні ризики та загрози економічній безпеці держави на різних рівнях. Для виявлення загроз економічній безпеці при трансферах товарів подвійного використання в першу чергу необхідно ідентифікувати ризики експортного контролю.

Ідентифікація ризику експортного контролю − процес виявлення індикаторів ризику та оцінки їх впливу на можливість використання товарів і технологій для цілей створення зброї масового знищення і засобів її доставки, озброєнь і військової техніки, використання в терористичних цілях.

Індикаторами ризику експортного контролю на мікрорівні є такі, що базуються на інформації про товар, угоду, учасників угоди, контролюючі та експертні органи, непрямі індикатори ризику. Здебільшого допущені порушення, пов'язані з недостатнім знанням вимог законодавства у сфері експортного контролю.

Наступною за поширеністю причиною порушень є недолік компетентності при визначенні належності продукції до категорії контрольованої. Особливо це стосується здійснення міжнародних передач товарів військового призначення, допущених до цивільного використання. Ця категорія товарів має свої процедурні особливості митного оформлення та дозвільної системи (рис. 3), тому ризик потрапляння під штрафні санкції діючого національного та міжнародного законодавства дуже високий і потребує пильної уваги як спецекспортерів, так і

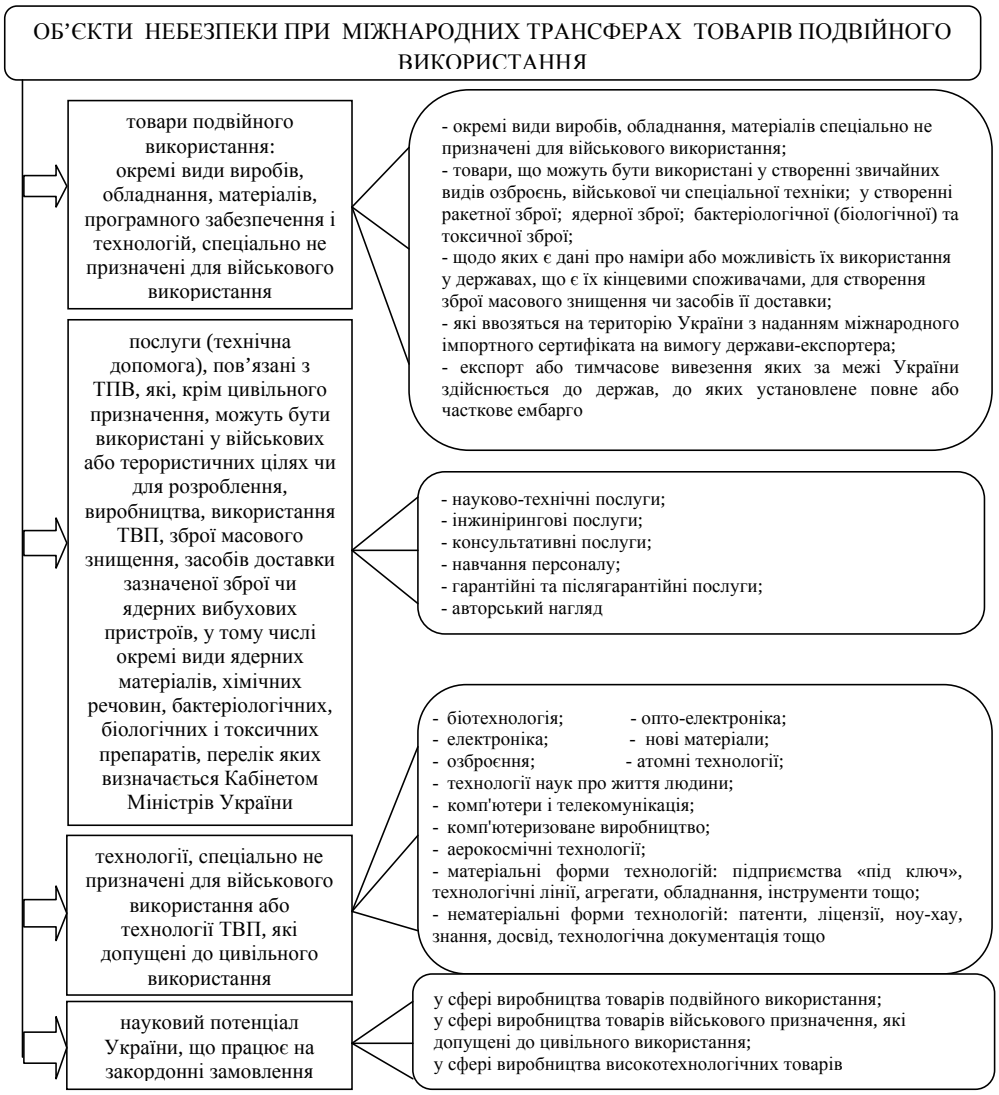

Рис. 2. Об'єкти небезпеки при міжнародних трансферах ТПВ

Джерело: розроблено автором на підставі [2; 6]

контролюючих органів, особливо зі зміною у 2012 р. Митного кодексу України, норми якого не вимагають обов'язкового подання з боку спецекспортерів дозвільних документів Державної служби експортного контролю при перетині митного кордону України підконтрольних товарів.

Отже, діючим законодавством усі ризики та відповідальність за належне дотримання міжнародних норм безпеки цілком покладено на спецекспортера. Однак, у разі недотримання міжнародних і національних норм передачі товарів військового призначення та подвійного використання або виявлення недотримання норм під час проведення постмитних аудитів, штрафні санкції можуть призвести навіть до банкрутства підприємства-спецекспортера.

Найбільш ризиковим моментом у експортному контролі є контроль за технологіями подвійного призначення. Технологія подвійного призначення як товар досить специфічна: з одного боку її основою є науково-технічне досягнення чи

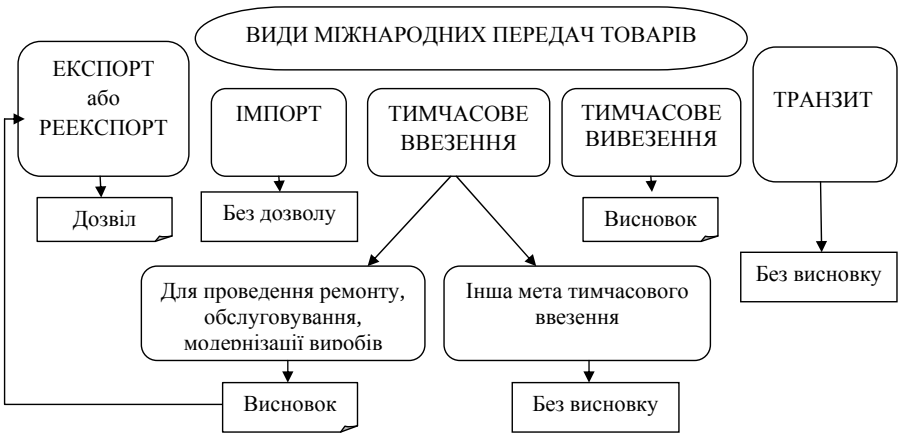

Рис. 3. Види міжнародних передач товарів військового призначення, допущених до цивільного використання

Джерело: [6]

закладена в неї інтелектуальна власність, з іншого – технологія повинна містити стандартні споживчі властивості, тобто науково-технічне досягнення повинно бути доведене до рівня товару, щоб стати технологією. Як правило, друга компонента у фінансовому плані більш об'ємна, хоча перша визначає інтелектуальний потенціал технології. Передача інтелектуальної або інноваційної частини технології дає змогу визначити її сутність, однак для доведення її до товару необхідна стадія впровадження у виробництво. Така специфіка технології при її просуванні на ринок вимагає ефективного управління, у тому числі державного, та посилення експортного контролю.

Потреба державної підтримки й управління трансфером технологій, у першу чергу технологій подвійного призначення, особливо важлива в умовах сучасної України. Створена за попередні роки науково-технічна і технологічна база, потрапивши в умови формуючого ринку технологій, використовується вкрай неефективно. Багато науково-дослідних організацій, особливо академічних, які працюють за державним оборонним замовленням, маючи найвищий науково-технічний потенціал і створюючи об'єкти інтелектуальної власності світового рівня, не в змозі довести їх до рівня повноцінної технології, через що вимушені виводити на ринок практично «напівфабрикат». Відповідно й вартість товару є нижчою від об'єктивної вартості таких об'єктів. Крім того, розрізнені дії наших наукових установ щодо укладання контрактів із замовниками, недостатня їх юридично-правова підготовка дають змогу замовникам нав'язувати свої, не вигідні для підприємств оборонно-промислового комплексу, умови, у першу чергу, в частині захисту прав на інтелектуальну власність і фінансові сторони контрактів. Неповна оцінка новітніх технологій і «ноу-хау» при експорті не приносить ефективної економічної вигоди державі, особливо це стосується «ноу-хау», передача яких здебільшого здійснюється за цінами значно нижчими від світових, а часто й узагалі безкоштовно.

Існують різні засоби передачі технологій, що різняться інтенсивністю, тривалістю та характером взаємозв'язків між постачальниками та покупцями технологій. Їх можна поділити на комерційні та безоплатні, двосторонні й багатосторонні, офіційні та неофіційні, внутрішні й зовнішні. Основними формами трансферу технологій на комерційній основі є: продаж технології у матеріалізованому вигляді (верстати, агрегати, устаткування, технологічні лінії тощо); портфельні

інвестиції; продаж патентів і ліцензій на всі види запатентованої промислової власності; продаж ліцензій на незапатентовані види промислової власності («ноу-хау», секрети виробництва, технологічний досвід, супровідні документи до устаткування і техніки, що передаються, а також навчання спеціалістів, консультативне супроводження, експертиза, тощо); спільне проведення НДДКР, науково-виробнича кооперація, інжиніринг, франчайзинг.

До неофіційних і безоплатних каналів трансферу технологій відносяться публікації, участь у симпозіумах, міжнародних ярмарках і виставках; публікація в технічних, наукових і професійних журналах, періодичних виданнях та іншій спеціальній літературі, патентних виданнях тощо; обмін ліцензіями і технічною інформацією на паритетних основах; функціонування невеликих фірм венчурного типу фахівцями з однієї або із різних країн тощо.

Відомо, що на теренах СРСР була зосереджена четверта частина наукового потенціалу всього світу, що багато в чому й забезпечувало йому статус наддержави. Тепер цей імідж перехопили США. При порівняно невисокому світовому рейтингу вищої школи США нинішня політика країни спрямована на притягнення професорського складу пострадянського простору до університетів США. На сьогодні Росія й Україна відстали від лідерів за низкою наукових напрямів, наприклад, у вивченні наноматеріалів. Однак, інтерес до цієї наукової проблеми має місце: протягом року проводиться не менше 3-5 великих наукових конференцій типу «Нанорозмірні структури». До того ж, старі радянські технології, якими досі рясніє архів будь-якої української науки, нерідко все ще недосяжно досконалі для світових лідерів науки. Про це свідчать не лише успіхи на ринку зброї або авіакосмосу, а й постійна присутність до десятка західних емісарів на будь-якій українській науковій конференції. Здатність генерувати наукові ідеї вченими України дивує західних учених. Це й зумовило інтерес Заходу до науки в Україні та Росії. У 90-ті роки виїзд радянських учених за кордон набув обвального характеру. За межі колишнього СРСР виїхало понад півмільйона вчених, що істотно посилило науковий потенціал західних країн. За останній час ця проблема дещо знизила свою гостроту: Заходу тепер зручніше експлуатувати інтелект на місцях (офшоринг). І якщо в 90-х роках еміграція інтелекту мала лавиноподібний характер, то у XXI ст. з появою електронної пошти популярними стали інвестиції у створення наукових баз безпосередньо в СНД.

Тим не менш, за даними Держкомстату в 1999 р. з України виїхало 32, у 2000 – 26, у 2001 – 23, у 2002 – 27, у 2003 – 15 докторів наук; у їх числі – по 1-2 академіка залишають країну щорічно. За даними Державної служби статистики з 1996 по 2011 рр. задля проживання та роботи за кордоном Україну залишили понад 1,5 тис. кандидатів (1290 осіб) і докторів наук (332 особи) (рис. 4).

Рекордним був 1996 р., коли за кордон виїхали 267 науковців. Багатьох учених втратила Україна у 1997 р. (180 осіб), у 2000 р. (151 особа), у 2001р. (162 особи), у 2002 р. (155 осіб). Із 2003 р. кількість учених-емігрантів значно скоротилася. Найменше українських учених виїхало за кордон у 2008 р. (30 осіб) і 2009 р. (31особа). Найчастіше українські вчені за цей час виїжджали до США – 420 осіб (343 кандидати і 77 докторів наук). До Росії за цей період виїхало 388 осіб (292 кандидати і 96 докторів наук). У Німеччину емігрував 251 науковець (208 кандидатів і 43 доктори наук). Значна кількість наукових емігрантів осіли в Ізраїлі (117), Канаді (109) та Польщі (52). Як повідомлялося, за роки незалежності кількість українських науковців скоротилася утричі [8]. І хоча загальна тенденція міграції наукових кадрів за останні роки тяжіє до зменшення, відтік усе ж таки триває.

Рис. 4. Міграція за кордон наукових кадрів на постійне місце проживання.

Джерело: розраховано автором на основі: [7; 8]

Українськими експертами майже не досліджувалася тема збитків, яких завдає державі міграція наукових кадрів і водночас сучасних технологій, якими фахівці володіють. Експортний контроль, що на сьогодні регулюється нормами чинного законодавства, передбачає лише контроль за передачею військових технологій. Механізм контролю технологій подвійного використання і технологій виготовлення високотехнологічних товарів, які здебільшого відносяться до товарів подвійного використання, в Україні взагалі не розроблявся. А економічні втрати від цього є досить суттєвими. Якщо розглядати аналогію з російськими аналітичними даними, за кордон виїхало понад 200 тис. російських учених. За даними ЮНЕСКО, Росія вже до середини 90-х років у зв'язку з еміграцією вчених втратила понад 30 млрд. доларів. Адже, за розрахунками російського Міністерства науки, підготовка одного вченого коштує державі близько 300 тис. доларів. Звичайно, ці цифри досить умовні, оскільки базуються на приблизній оцінці витрат на освіту та підвищення кваліфікації вчених, упущеної вигоди від їх виключення з економічного життя країни, непрямих втрат від зниження рівня наукових кадрів тощо. За повідомленням ректора Московського державного університету, академіка В. Садовничого, на навчання одного фахівця світового класу Московський університет витрачає до 400 тис. доларів [9]. Людина, емігруючи на Захід з освітою, певним чином економить ці колосальні суми в бюджетах приймаючих західних країн. Тільки випускники МДУ щорічно таким чином «відвозять» за кордон 120 млн. доларів [9]. Є ще одна вітчизняна форма витоку мізків. Умовно її можна назвати внутрішньою: фахівець живе в Україні, але працює в західних чи вітчизняних фірмах за міжнародними грантами. Втрати України від цього становлять 600-700 млн. дол. на рік [10]. При чому такий вид використання інтелекту українських учених з кожним роком все більше поширюється.

Отже, якщо виходити з аналогічних розрахунків російського Міністерства науки, то на підготовку одного вченого, який коштує державі близько 300 тис. дол. (умовні цифри) та кількості наукових кадрів, що емігрували з України з 1996 по 2011 р. − 1648 кандидатів і докторів наук, за 16 років незалежності країна втратила 494 млн. 400 тис. дол., не враховуючи витрат із витоку технологій.

Проаналізувавши проблемні аспекти експортного контролю за передачею товарів подвійного використання, спробуємо систематизувати чинники загроз економічній безпеці при міжнародних трансферах товарів і технологій товарів подвійного використання (рис. 5). Джерелами економічної, військової, військово-технічної небезпеки є об'єкти безпеки, які підлягають експортному контролю (товари та технології подвійного використання і послуги, пов'язані з ними) та

об'єкти, які не підлягають експортному контролю – науковий потенціал України, що працює на закордонні замовлення при виробництві товарів подвійного використання та високотехнологічних товарів. Чинники загроз безпеці (рис. 5) безпосередньо формують провідні ризики економічній безпеці та безпеці більш масштабного рівня.

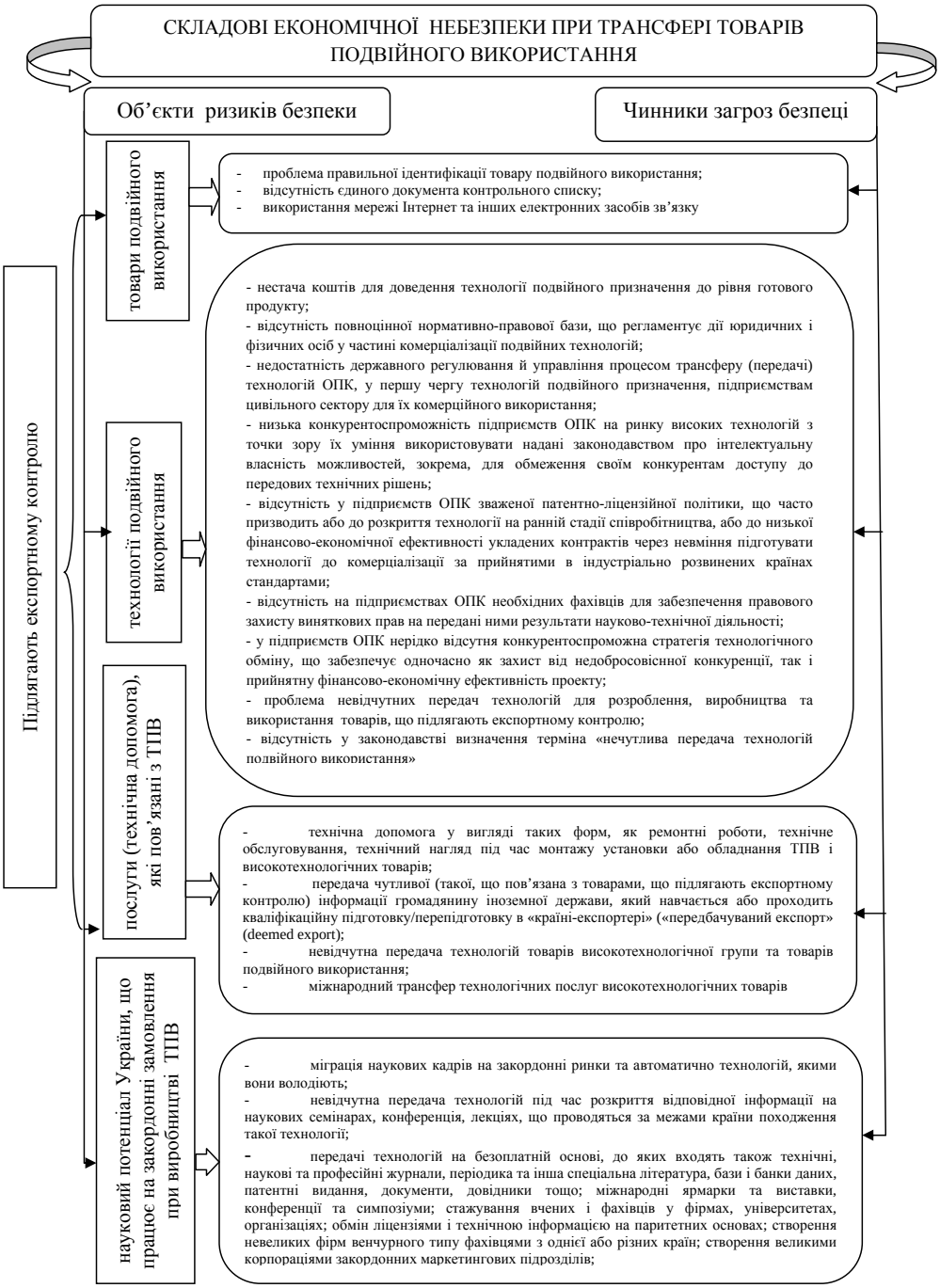

Рис. 5. Чинники загроз безпеці при експортному контролі ТПВ

Джерело: розробка автора

Найбільш масштабними негативними чинниками, які породжують комплекс загроз економічній безпеці держави при трансферах товарів подвійного використання є чинники, пов'язані з контролем за технологіями подвійного використання, особливо з невідчутною передачею технологій товарів подвійного використання. Крім того, є група чинників, пов'язана з науковим потенціалом України, яка взагалі не контролюється практично ніякими органами державного контролю відносно витоку технологій подвійного використання, несанкціонованого витоку чутливих технологій, насамперед до терористичних та інших злочинних угруповань і така, що становить суттєву загрозу саме економічній безпеці країни.

Висновки

Таким чином, нами встановлено, що основу системи експортного контролю України становлять норми та правила міжнародних режимів і договорів експортного контролю, заснованих найбільш упливовими країнами. Вразливим місцем системи експортного контролю України є контроль за передачами товарів і технологій подвійного використання та невідчутних передач технологій, до яких також відноситься й витік мізків. Об'єктами економічної безпеки при міжнародних трансферах товарів подвійного використання є не тільки товари подвійного використання, а й технології, послуги та безпосередньо науковий потенціал, який працює на закордонні замовлення високотехнологічних товарів і товарів подвійного використання. Аналіз сучасного стану експортного контролю України при трансферах товарів подвійного використання дає підстави зробити висновок про недосконалість системи експортного контролю, що тягне за собою загрози економічній безпеці країни, особливо у вигляді збитків за рахунок міжнародної міграції наукових кадрів та витоку технологій високотехнологічних товарів і товарів подвійного використання, які вивозяться за межі України. Напрямом подальших досліджень є розроблення методів удосконалення системи експортного контролю при трансферах товарів подвійного використання, зорієнтована на кращий світовий досвід.

Література

1. Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації : український вимір : збірник матеріалів «круглого столу» / В. М. Бегма; за заг. ред. О. В. Литвиненка . – К. : НІСД, 2011. − 80 с.

2. Галака С. П. Експортний контроль в системі міжнародної безпеки / С. П. Галака, О. М. Гришуткін, Г. М. Перепелиця, О. І. Сівер / За ред. О. М. Гришуткіна. – К., 2012. − 336 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.convdocs.org/docs/index-190008.html

3. Гроссман-Вермаас Р. Розповсюдження зброї масового знищення і розвиток – виявлення зв'язку / Р. Гроссман-Вермаас, Е. Терпен, Б. Фінлей [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.nato.int/docu/review/2007/

4. Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» № 549 від 20 лютого 2003 р. − 2003. − № 23. − С. 148.

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання» від 28 січня 2004 р. № 86 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/148-97-%D0%BF

6. Особливості здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання та товарів військового призначення, допущених до цивільного використання. Огляд змін до законодавства у сфері державного експортного контролю / матеріали семінару ТОВ «Науково-координаційний центр експортного контролю», за сприянням ДСЕКУ та ДМСУ від 8 лютого 2013 р. − К. − 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nkcek.com.ua

7. Найбільше українських науковців емігрували до США, Росії та Німеччини (статистика)/ Інформаційне агентство «УНІАН», 29 квітня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unian.ua/news/568699-naybilshe-ukrajinskih-naukovtsiv-emigruvali-statistika.html

8. Кількість українських учених, які емігрували за кордон, за рік зросла втричі / Інформаційне агентство «УНІАН», 18 квітня 2013 року. Інтерв'ю з Б. Патоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unian.ua/news/566643-kilkist-ukrajinskih-vchenih-yaki-emigruvali-za-kordon-za-rik-zrosla-vtrichi.html

9. Миронин С. Потери России от утечки мозгов / С. Миронин // Социальный кризис, социальные преобразования, социальные революции. − 28 травня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.analysisclub.ru/index.php?page=social&art=2529

10. Україна втрачає мізки та робочі руки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.roadnews.ucoz.ua/news/ukraina_terjaet_mozgi_i_rabochie _ruki/2011-08-22-8

Розділ IV

Економіка підприємства

УДК 330.341.1 (447)

В. Г. Алькема
завідувач кафедри управлінських технологій,
професор,
Університет економіки та права «КРОК»
М. М. Третьяк
магістрант,
Університет економіки та права «КРОК»

Аналіз інноваційного розвитку промислових підприємств

У статті досліджено динаміку інноваційних показників промислових підприємств, а також проведено аналіз показників фінансового забезпечення інноваційної діяльності України та Дніпропетровської області. Обґрунтовано необхідність розвитку інноваційної активності підприємств.

Ключові слова: інновації, інноваційна активність, економічний аналіз, методичний підхід, інновація, промислові підприємства.

В. Г. Алькема
заведующий кафедры управленческих технологий,
профессор,
Университет экономики и права «КРОК»
М. Н. Третьяк
магистрант,
Университет экономики и права «КРОК»

Анализ инновационного развития промышленных предприятий

В статье исследована динамика инновационных показателей промышленных предприятий, а также проведен анализ показателей финансового обеспечения инновационной деятельности Украины и Днепропетровской области. Обоснована необходимость развития инновационной активности предприятий.

Ключевые слова: инновации, инновационная активность, экономический анализ, промышленные предприятия.

V. Alkema
Head of Managerial Technologies Department, Professor,
«KROK» University
M. Tretyak
Master's Degree student,
«KROK» University

Analysis of innovative development of industrial enterprises

The article deals with the dynamics of innovative indexes of industrial enterprises of Ukraine and Dnipropetrovsk region. The analysis of indexes of financial support of innovative activity in Ukraine and Dnipropetrovsk region was conducted. The necessity of enterprises innovative activity development was justified.

Keywords: innovation, innovative activity, economic analysis, industrial enterprises.

Постанова проблеми

Належний стан інноваційної активності України та її промислових підприємств є підґрунтям для високого рівня життя нашого суспільства, стабільного економічного розвитку, а також конкурентоспроможної на світовій арені національної економіки [1]. Незважаючи на це актуальність інноваційної активності ще не набула розвитку серед промислових підприємств України. Сучасний стан науки та інновацій потребує державної підтримки та належного регулювання. Проблема полягає в необхідності детального аналізу динаміки інноваційного розвитку промислового сектору, а також розгляду вказаного чинника як у національному, так і регіональному розрізах цієї сфері економічної діяльності [2; 5; 16]. Детальний аналіз та оцінка сучасного стану інноваційної діяльності промислових підприємств Дніпропетровщини надасть більш чітке розуміння рівня вагомості окремих регіонів у розвиткові інноваційного сектору економіки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика інноваційної діяльності потребує подальшого дослідження, систематизації, аналізу динаміки інноваційних показників. Вагомий внесок у вивчення цього питання зробили українські вчені: І. Баранова [7], К. Белявська [9], К. Бужимська [12], О. Королько [9], Є. Коржов [11], Ю. Лавріненко [4], Н. Сімченко [11], І. Тарасенко [9], І. Черепанова [7] та інші.

Детальному дослідженню актуальних аспектів інноваційної діяльності, формуванню рекомендацій щодо покращення стану інноваційної діяльності промислових підприємств України приділяють увагу науковці, С. Барановська [15], В. Вишневський [13], В. Дементьєв [13], О. Кузьмін [17], Т. Кужда [17], М. Йохна [18], А. Реустов [10], С. Силантьєв [14], В. Стадник [18], Р. Патора [20], С. Чижов [19], Н. Чухрай [20]. Вони акцентують увагу на проблемі відсутності фундаментально діючих механізмів підтримки інноваційної діяльності держави, а також комплексного стимулювання інновацій комерційними підприємствами.

Інноваційна активність перш за все є об'єктом наукових досліджень в економіці. Термін «інноваційна активність» використовують задля детального дослідження інноваційного розвитку, оскільки це поняття є комплексним і включає аналіз компонентів: обсяг інноваційних витрат, кількість інноваційно-активних підприємств, кількість упроваджених нових технологічних процесів, обсяг ре-

алізованої інноваційної продукції та інноваційних видів продукції. У Законі України «Про інвестиційну діяльність» тлумачення поняття «інноваційна активність» відсутнє [6]. У наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених поняття воно відображає аналіз інноваційного розвитку промислових підприємств, який базується на виявленні позитивної та негативної динаміки інноваційної активності в країні. Науковці І. В. Баранова, М. В. Черепанова зосереджують увагу, що інноваційна активність є комплексною характеристикою інтенсивності інноваційної діяльності підприємства, яка базується на властивості мобілізації інноваційного потенціалу [7]. Інноваційна активність в економіці – це управлінська діяльність, що враховує потреби ринкової економіки в безперервному оновленні товарів, послуг, технологій [8]. Інноваційну активність суб'єкта господарювання І. О. Тарасенко розглядає як реалізацію стратегічних цілей у ринкових умовах, з урахуванням забезпечення конкурентоздатності підприємства в довгостроковому періоді [9, с. 135]. Російський науковець А. Ю. Реустов розглядає термін «інноваційна активність» як комплексну внутрішню характеристику, сформовану на властивостях, можливостях, здібностях організації як споживача та постачальника інноваційного продукту [10]. Серед іноземних дослідників, які займалися питанням інновацій, можна виділити таких, як Б. Альстренд, Д. Лэмпел та Г. Минцберг [3].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Стан інноваційного розвитку українського промислового сектору демонструє низький рівень і нестабільність інноваційної активності, її залежність від внутрішніх і зовнішніх чинників. Вітчизняними та зарубіжними вченими не проводилися комплексні дослідження динаміки інноваційної активності промислового сектору держави та його взаємозв'язку з індексом глобальної конкурентоспроможності, рейтингом конкурентоспроможності українських регіонів. У науковій літературі відсутній аналіз динаміки інноваційної активності промислових підприємств Дніпропетровської області як складової системи інноваційної діяльності України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження динаміки інноваційної активності промислових підприємств України та Дніпропетровської області під впливом інвестиційного чинника.

Виклад основного матеріалу дослідження

Рівень конкурентоспроможності будь-якої економіки визначається конкурентоспроможністю її основних господарюючих суб'єктів – підприємств. Конкурентоспроможність українських підприємств залишається низькою порівняно з підприємствами економічно розвинених країн. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств пов'язане з необхідністю їх комплексної інноваційно-технологічної модернізації [12].

На першому етапі дослідження було проаналізовано звіт Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність. Індекс глобальної конкурентоспроможності включає в себе три групи компонентів: базові складові; складові, що підвищують ефективність; інноваційні та активні складові. Третя група складових зосереджується на інноваціях, оскільки економіка країни залежна від інноваційного розвитку. Було встановлено, що у 2012-2013 рр. Україна займає 73 місце в рейтингу, у 2011 р. − 89-е місце серед 133 країн проти 82-го місця у 2009-2010 рр. та 72-го – у 2008-2009 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг глобальної конкурентоспроможності країн

Економіка	Індекс глобальної конкурентоспроможності 2012-2013		Індекс глобальної конкурентоспроможності 2011-2012	Зміна позицій Тренд
	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	
Марокко	70	4,15	73	3
Словаччина	71	4,14	69	-2
Чорногорія	72	4,14	60	-12
Україна	73	4,14	82	9
Уругвай	74	4,13	63	-11
В'єтнам	75	4,11	65	-10

Джерело: складено авторами на основі [21]

З аналізу таблиці 1 видно, що порівняно з 2011 р. стан конкурентоспроможності України на світовому рівні суттєво погіршився.

Другим етапом дослідження став аналіз динаміки упровадження інновацій на промислових підприємствах України в період з 2001 по 2012 рр. (рис. 1)

Головними показниками інноваційної активності є питома вага підприємств, що впроваджували інновації, та питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової. З наведеного рис. 1 видно, що мінімум питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації, мав місце у 2005 р. і становив 8,2 %, а максимум − у 2002 р. і становив 14,6 %. Відповідно питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової характеризується найменшим показником у 2012 р. (3,3 %) та максимальним − у 2002 р. (7 %). Отже, по-перше, наявна висока розбіжність у відношенні впроваджених інновацій і реалізованої продукції в обсязі промисловості; по-друге, з 2007 р. спостерігається лінійний тренд зменшення питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової.

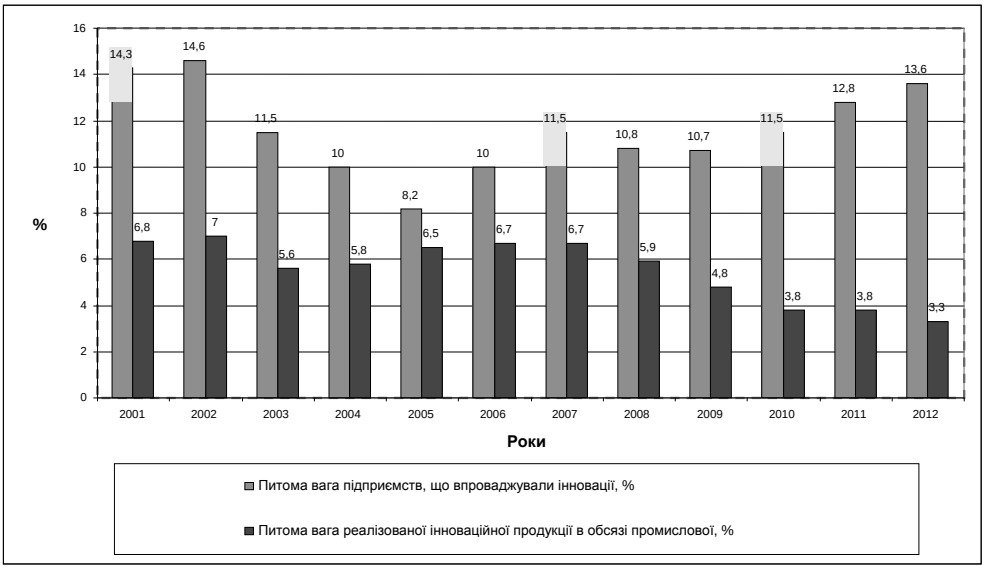

Рис.1. Упровадження інновації на промислових підприємствах України

Джерело: складено авторами на основі [2]

На наступному етапі було досліджено динаміку обсягів фінансування інноваційної діяльності промислового сектору України в період 2000-2012 рр. із визначенням відносного значення зміни витрат на промислові інновації та визначення величини приросту витрат у 2001-2012 рр. порівняно з базовим 2000 роком (табл. 2)

Таблиця 2

Фінансування інноваційної діяльності в Україні

Рік	Загальна сума витрат, млн. грн.	Відносне значення +, -	Абсолютне значення приросту 2012 р. до 200 р., +, -
2000	1757,1	-	-
2001	1971,4	214,3	214,3
2002	3013,8	1042,4	1256,7
2003	3059,8	46	1302,7
2004	4534,6	1474,8	2777,5
2005	5751,6	1217	3994,5
2006	6160	408,4	4402,9
2007	10850,9	4690,9	9093,8
2008	11994,2	1143,3	10237,1
2009	7949,9	-4044,3	6192,8
2010	8045,5	95,6	6288,4
2011	14333,9	6288,4	12576,8
2012	11480,6	-2853,3	9723,5

Джерело: Складено авторами на основі [2]

Отже, з наведених у табл. 2 даних можна зробити висновок, що фінансування інноваційної діяльності в Україні за 2000-2012 рр., характеризується нестабільністю, про що свідчить характер динаміки загальної суми витрат. Позитивним показником є зростання витрат на інноваційну діяльність відносно базового 2000 року. В Україні сформовано завдання стимулювання інноваційного співробітництва підприємств і створення для цього необхідних умов. Запровадження ефективної системи стимулювання розвитку малого і середнього інноваційного підприємництва та вдосконалення інституційно-правового забезпечення інноваційного розвитку, що могло б значно знизити рівень ризику та нестабільності підприємницької діяльності, сприяти підвищенню прошарку інноваційно-орієнтованих підприємств та їх впливу на активізацію інноваційної діяльності [11].

Наступним кроком був аналіз індексу конкурентоспроможності регіонів України. З аналізу даних рис. 2 можна зробити висновок, що місто Київ і Харківська, Дніпропетровська та Донецька області є лідерами впровадження інновацій у промисловому секторі економіки.

Співставлення результатів дослідження показників Дніпропетровської області з іншими регіонами України дає змогу визначити її місце в розвитку інноваційного сектору держави. Як видно з рис. 2, Дніпропетровська область після міста Києва та Харківської області займає третє місце з упровадження інновацій. Її відрив від Харківської області є несуттєвим.

Завершальним етапом дослідження стало встановлення зв'язку між використанням фінансових ресурсів на впровадження інновацій і практичним результатом інноваційної активності промислових підприємств регіону, який наведено в табл. 3. У цій таблиці проаналізовано динаміку обсягів фінансування іннова-

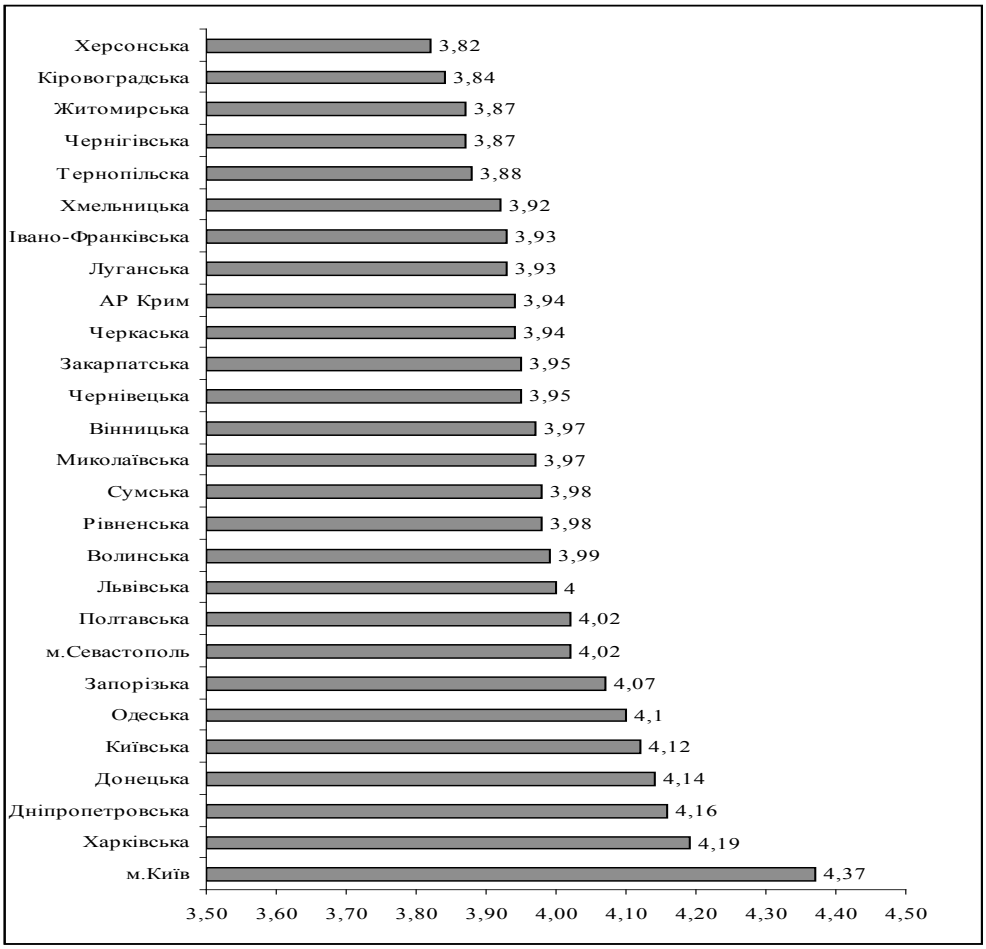

Рис. 2. Індекс конкурентоспроможності регіонів України

Джерело: складено авторами на основі [1]

ційної активності промислових підприємств Дніпропетровській області та відповідно динаміку питомої ваги реалізованої продукції в обсязі промислової та питомої ваги підприємств, що впроваджують інновації.

Як видно з табл. 3, динаміка економічних показників фінансування інноваційної діяльності в Дніпропетровській області у 2000-2012 рр. свідчить про абсолютне збільшення приросту загальної суми витрат у 2012 р. відносно базового 2000 року. Тобто обсяг інноваційного інвестування у промисловість у 2012 р. на 5,21 раза зріс порівняно з базовим 2000 роком. Нестабільну ситуацію, фінансування інноваційної діяльності характеризує кризовий 2008 рік. Графа «Частка Дніпропетровської області» в табл. 3 відображає розрахунок відсоткового відношення фінансування Дніпропетровської області до загальних витрат на весь інноваційний сектор України. Отже, процес фінансування інноваційної діяльності характеризується залежністю від економічного стану національної та світової економіки. Тобто, спад в економіці позначається на погіршенні розвитку інноваційної діяльності.

Наведені в табл. 3 дані свідчать про негативну тенденцію впровадження інновацій на промислових підприємствах у Дніпропетровській області. Показник питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації за 2012 р. зменшився на

Таблиця 3

Фінансування інноваційної діяльності в Дніпропетровській області

Рік	Фінансування області, млн. грн	Відносне значення, млн. грн , +, -	Абсолютне значення приросту, 2012 р. до 2000 р., млн. грн., +, -	Частка області % , +, -	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %
2000	214,6			12,2	3,6	13,6
2001	194,9	-19,7	-19,7	9,9	4,9	7,9
2002	299,9	105	85,3	10,0	4,2	7,6
2003	315,3	15,4	100,7	10,3	5,0	6,5
2004	144,2	-171,1	-70,4	3,2	4,4	7,3
2005	385,4	241,2	170,8	6,7	4,2	7,5
2006	685,2	299,8	470,6	11,1	5,7	8,9
2007	1179,5	494,3	964,9	10,9	4,4	9,3
2008	1355,4	175,9	1140,8	11,3	2,4	7,0
2009	1212,9	-142,5	998,3	15,3	1,4	6,3
2010	379,8	-833,1	165,2	4,7	0,6	7,1
2011	950,5	570,7	735,9	6,6	0,5	7,1
2012	1120	169,5	905,4	9,8	0,8	7,7

Джерело: складено авторами на основі [5]

5,9 % відносно базового 2000 року. Незначне покращення спостерігалось у передкризові 2005-2007 рр., тобто збільшення на 0,2 % у 2005 р. та на 1,6 % у 2006 р. відносно 2004 року. Мінімум питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації, спостерігається у 2011 р. та становить 0,5 %, а максимум – у 2006 р. (5,7 %). Із 2006 р. спостерігається поетапне зменшення питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової. Найбільше значення питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації, спостерігається у 2000 р. та становить 13,6 %. Тісної кореляції між обсягами інвестування інноваційної діяльності та результатами інноваційної активності промислових підприємств не існує. Розраховувати на швидкий ефект інвестицій в інноваційну діяльність за нинішніх умов в Україні не варто. Тому державі та юридичним особам слід зосереджуватися на довгостроковому прогресивному результаті.

Висновки

Інноваційний розвиток промислових підприємств України має дегресивний характер. Це проілюстровано статистичними даними щодо питомої ваги підприємств, які впроваджували інновації, та питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової за період з 2000 по 2012 роки. Динаміка показників інноваційної активності свідчить про те, що з 2006 р. в Україні відбувається поетапне зменшення питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової. Тобто розвиток інноваційного сектору в стадії спаду, що у свою чергу впливає на зниження рівня конкурентоспроможності національної економіки на світовому рівні. Про це свідчать також дані звіту Всесвітнього економічного форуму [21].

Інноваційний розвиток регіонів є диспропорційним, наявна значна диференціація показників інноваційності за регіонами. Індекс конкурентоспроможності

регіонів України засвідчує, що Харківська, Дніпропетровська та Донецька області є лідерами інноваційної активності. Аналіз статистичних даних інноваційної діяльності промислових підприємств Дніпропетровської області свідчить про її залежність від стану національної та світової економіки. Світова економічна криза вплинула на рівень фінансування інноваційної діяльності. Загальна сума витрат на фінансування інноваційної діяльності в Дніпропетровській області у 2009 р. суттєво зменшилася, що негативно позначилося на динаміці інноваційної активності в довгостроковому періоді. Східні області України мають переважаючу інноваційну активність. Спостерігається диспропорційність між інноваційною активністю регіонів та обсягами фінансування їх інноваційних процесів.

Література

1. Фонд «Эффективное управление» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/

2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua

3. *Минцберг Г.* Школы стратегий. Стратегическое сафари : экскурсия по дебрям стратегий менеджмента / Г. Минцберг, Б. Альстренд, Д. Лэмпел. – С.-Пб. : Питер, 2001. – 336 с.

4. *Лавріненко Ю. М.* Інноваційний розвиток аграрної економіки / Ю. М. Лавріненко // Теорія і практика сучасної економіки : матеріали Х міжнар. наук.-практ. конф. – Черкаси : ЧДТУ, 2009. – Т. 1. – С. 109-111.

5. Головне управління статистики в Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/ni/ni2.htm

6. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: //zakon. rada. gov. ua/cgi-bin/laws/main. cgi?nreg=3715 – 17

7. *Баранова И. В.* Методические подходы к оценке инновационной активности и инновационного потенциала вуза / И. В Баранова, М. В. Черепанова // Новосибирская инновационно-инвестиционная корпорация «НОВИНКОР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: //novinkor. com/biblioteka/innoworld/71-innoactive. html

8. *Зорин В.* «Евразийская мудрость от А до Я» : толковый словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: //www. terme. ru/dictionary/470

9. *Тарасенко І. О.* Оцінка інноваційної активності підприємства в системі стратегічного управління / І. О. Тарасенко, О. М. Королько, К. С. Белявська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 133-141.

10. *Реустов А. Ю.* Анализ ресурсной, результатной и статистической компонент инновационной активности организации // Инновации. Инвестиции. – 2011. – № 33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www. uecs. ru/component/content/article/650

11. *Коржов Є. О.* Пріоритетні підходи до розроблення стратегічних карт забезпечення інноваційної активності машинобудівних підприємств / Є. О. Коржов, Н. О. Сімченко // Зб. наук. праць «Вісник ДДМА». – 2012. – № 1(26). – Краматорськ : ДДМА, 2012. – С. 224-229.

12. *Бужимська К. О.* Деякі складові теоретико-методологічної бази інноваційно-технологічної модернізації / К. О. Бужимська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ztu.edu.ua/ua/science/publishing/visnik/econom/4_50/44.pdf.

13. *Дементьєв В.* Чому Україна не інноваційна держава : інституційний аналіз [Текст] / В Дементьєв, В. Вишневський // Економічна теорія. – 2011. – С. 5-20.

14. *Силантьєв С. О.* Економічні механізми інноваційно активних підприємств / С. О. Силантьєв // Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал / Національна академія управління. – К., 2013. – № 5 (143). – С. 132-140.

15. *Барановська С. П.* Планування розвитку інноваційних структур у машинобудівній промисловості [Електронний ресурс] / Барановська С. П. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal /natural/VNULP/Menegment/2008_62/24.pdf.

16. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua

17. *Кузьмин О.* Фактори інноваційного розвитку підприємств [Електронний ресурс] / О. Кузьмин, Т. Кужда – Режим доступу : http://www.masters. donntu.edu.ua /2010/iem/yevdokimova/library/article5.htm.

18. *Йохна М. А.* Економіка й організація інноваційної діяльності : навчальний посібник / М. А. Йохна, В. В. Стадник. – К. : Академвидав, 2005. – 400 с.

19. *Чижов С. В.* Інноваційний фактор у підвищенні конкурентоспроможності промисловості України [Електронний ресурс] / С. В. Чижов. – Режим доступу : http://iee.org.ua/files/alushta/89-4ijov-innov_factor.pdf.

20. *Чухрай Н.* Товарна інноваційна політика : управління інноваціями на підприємстві : підручник / Н. Чухрай, Р. Патора. – К. : КОНДОР, 2006. – 398 с.

21. Институт мировой экономики и международных отношений [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.i-g-t.org/2012/09/05/ всемирный-экономический-форум-рейти/

УДК 657.6:504.03

О. В. Бичкова
аспірант кафедри «Бухгалтерський облік та аудит»,
Донецький національний технічний університет

Економічна сутність екологічних аспектів діяльності вуглевидобувного підприємства та напрями її дослідження

У статті наведено критичний аналіз наявних у фаховій літературі підходів до визначення економічної сутності екологічних аспектів діяльності вуглевидобувного підприємства, а також її місця в загальній фінансово-економічній діяльності суб'єкта господарювання.

Наукова новизна цього дослідження полягає в розробленні понятійного апарату для подальшої інтеграції екологічних аспектів діяльності в систему бухгалтерського обліку вуглевидобувних підприємств.

Ключові слова: екологічна складова, бухгалтерський облік, фінансові результати, сталий розвиток, вуглевидобувне підприємство, екологічна діяльність.

Е. В. Бычкова
аспирант кафедры «Бухгалтерский учет и аудит»,
Донецкий национальный технический университет

Экономическая сущность экологических аспектов деятельности угледобывающего предприятия и направления её исследования

В статье приведен критический анализ изложенных в специализированной литературе подходов к определению экономической сущности экологических аспектов деятельности угледобывающего предприятия, а также ее места в общей финансово-экономической деятельности субъекта хозяйствования.

Научная новизна данного исследования состоит в разработке понятийного аппарата для дальнейшей интеграции экологических аспектов деятельности в систему бухгалтерского учета угледобывающих предприятий.

Ключевые слова: экологическая составляющая, бухгалтерский учет, финансовые результаты, устойчивое развитие, угледобывающее предприятие, экологическая деятельность.

E. Bychkova
post-graduate student of Accounting
and Audit Department, DonNTU
Donetsk National Technical University, Donetsk, Ukraine

Economic essence of ecological aspects of coal producer's activity and ways of its research

In this paper the existing approaches to the determination of economic essence of ecological aspects of coal producer activity and its place in general financially-economic activity of enterprise activity are analyzed.

Scientific novelty of this research consists in development of a conceptual framework for further integration of ecological aspects of activity into the system of coal producers accounting.

Keywords: ecological component, accounting, financial results, sustainable development, coal producer, ecological activity.

Problem of the research

The effect of modern economic activity on the environment is so great that it has very bright global scales which are revealed in appearing of ecological disaster's zones, crash situations which are the reasons of large losses of enterprises and society in the whole and emergence of the new negative factors. The experience of developed countries proves that it is impossible to get highly social level of development without environmental impact of economic decisions. Compensation of economic development and saving environment according to concept of "sustainable development" are impossible without effective enterprise management in the field of environmental management. Emergence of these categories in scientific terminology is objective because of experience of long-term practice. Ecological aspects are an integral part of general economic activity of an enterprise. The latter requires the transformation of accounting for improving adequacy of accounting information and optimization of managing decisions.

Problem exploration level. The research of importance of ecological component in accounting activity of an enterprises is presented in the works of specialists such as: Owen D.L., R.H. Gray и K.J. Bebbington [27; 23], Massimo Contrafatto та Gianfranco Rusconi [18], Richard J. [25], Stefan Schaltegger, Kaspar Muller and Henriette Hindrichsen [32], Morosova Y. [21], Borodin A. [5], Murueva Y. [22] etc. Their works offer some approaches to accounting socially-responsible activity of an enterprises, instruments of optimization of economic ecological results of economic activity. The great contribution into the development of the theory and practice of accounting organization, analysis and audit of ecological aspects of enterprises' activity was made by well-known Ukrainian economic scientists: Butynets F. [6], Zamula I. [33], Zhygley I. [34], Kirsanova T. [13], Melnik L. [20], Balatskiy O. [3] etc. However, despite great experience in the field of economic and accounting essence of ecological aspects of an enterprise's activity there is no one position among economic scientists. Also there is no law regulation of ecological activity of enterprise for accounting and making accounting report. It determines the importance of the given research.

Unresolved part of a problem

Prior literature and hypothesis development. Any enterprise is affected by ecological risk, if: it depends on ecological law; has polluted places; makes economic activity which may pollute the ground and water, rivers or air; deals with using dangerous ma-

terials, recycling or producing dangerous wastes; can have negative effect on the people who work or live in the area of enterprise's effect.

During the period of independence of Ukraine special attention was given to the matters of coordination of socially-economic and ecological development of the country [8], but the integration process of Ukraine to civilized society requires great structural changes, general reforming managing systems of an enterprise. Such reforming is possible with getting full and true information about enterprise's activity. Ecological activity is an integral part of general financially-economic activity which takes sometimes great deal in general structure of incomes and costs of an enterprise. It makes preconditions for the necessity of separating this kind of enterprise's activity to organize conscious and qualitative managing an enterprise within actual law in accounting and control in terms of sustainable economic development.

Ecological enterprise's activity is unreasonably restricted to the needs of calculating ecological taxes and saving, and giving statistical information to authorities which does not correspond to the important moments of forming the results of general enterprise's activity.

Uncovering information about natural resources and their affection by economic activity of an enterprise in the terms of actual system of accounting and financial report does not satisfy foreign and domestic consumers. This system deals with the functions which are not registered in the state standards and not developed methodologically and methodically.

The place and structure of ecological component in general financially-economic activity [15] which is not defined lead to impossibility to organize clear structure of document circulation of accounting objects for the needs of both accounting and tax accounting enterprise.

The aim of the research

The purpose of this paper is to analyze the existing approaches to the determination of economic essence of ecological aspects of coal producer's activity and its place in general financially-economic activity of enterprise's activity. Judging from the given goal we can state the main problems of the given research: determining the economic essence of ecological aspects of coal producer's activity; determining the structure of ecological enterprise's activity taking into account branch peculiarities of mines; separating the categories of "enterprise's ecological activity" and "ecological accounting"; stressing "ecological aspects" of coal producer's activity for accounting and making accounting report.

Research design

In I. Zamula's research it is stressed that the category of ecological activity of enterprise "…does not have scientific definition although many scientists investigate interconnections of environment with enterprises" [33]. In this connection the necessity of making universal system of economy with corresponding to the requirements of the conception of steady development is proved. It is stressed that this very system is ecological enterprise's activity. To this activity we can refer: "…mastering natural resources, their extraction, using, recreation and protection; negative effect on the environment (pollution of air, water, ground, placing wastes); i.e. environmental activity of an enterprise as complex of environmental measures" [33]. In this connection the author offers "to use the terms of accounting ecological enterprise's activity for defining the system of detection, measuring, registration, accumulation, generalization and giving information to consumers about the influence of enterprise's activity on the environment".

Sustainable development on the state level supposes opportunities of enlarging

volumes of industrial production, increasing standard of living and at the same time saving and improving the environment. It is the process of changes with which using the restricted natural resources, ways of investment and scientifically-technical development, development of personality and institutionalizing changes are coordinated between each other and directed to strengthening present and future potential. The traditional conception of sustainable development joins economic, social and ecological components. Ecological component provides integrity of biological and physical natural systems, their capability to self-recovery.

As investigators prove [31] world economy has used for many years those resources which are on the surface. It reveals itself in ruling extensive methods of economy i.e. in accumulating resources extraction, energy using, mastering new lands etc. that made disbalance in ecological, economic and social interests in the system nature-society which aims at critical edge.

In modern society ecological component of enterprise's activity is innovative way of research, which hasn't yet got its place as for objects, subjects, principles, directions of accounting organization, control and audit in general financially-economic activity.

Approaches to detailing and more solid accounting of ecological costs of an enterprise to perform full and true accounting of ecological costs and their management are developed at the national level.

Internet analysis of the terms connected with accounting socio-responsible activity [34] allows distinguishing the next treating categories for accounting ecological component of enterprise's activity (Fig.).

Despite authors' activity in systematization of this direction it should be noticed, it is impossible to depict ecological information in traditional accounting system at the present time. First of all it is connected with the absence of standard regulation of accounting this index, imperfection of development and uncertainty of the ecological component place in the national accounting and audit, absence of regulated primary, analytical and synthetic accounting, non-coordination of accounting and tax accounting at this direction.

Research working out

The necessity of ecological component is required at both state and international levels. I. Zamula states that preconditions of accounting depiction of ecological activity of enterprise are: Any processes of purposeful influence on natural environ-

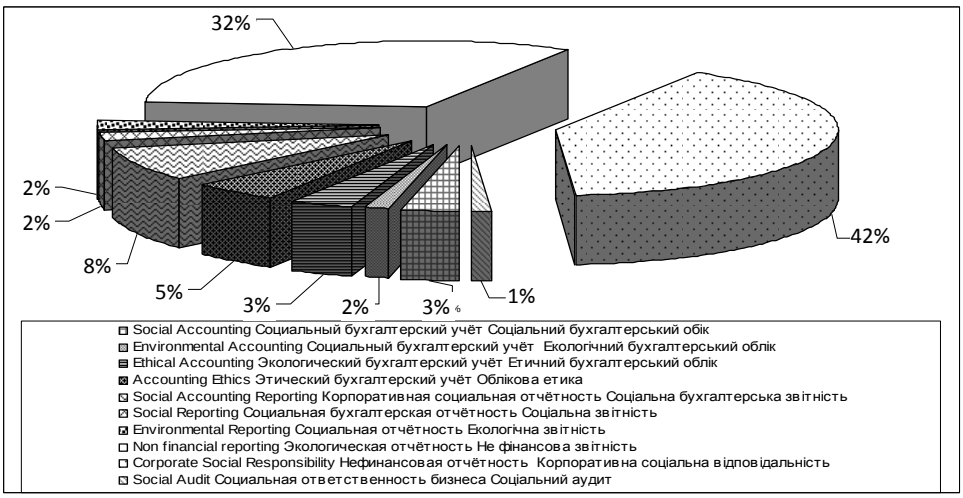

Figure. Terms for depicting ecological aspects of enterprise's activity (according to [34])

ment are connected with resources wastes which must be reflected in accounting; Modern production is closely connected with natural environment which has different economic functions; each of them feels changes of environment characteristics. Any error is immediately reflected on the economic activity of enterprise [33].

T. Davydyuk says that "…Reasons and catalyst of forming accounting ecological activity are: Forming the mechanism of environmental management and its law regulation; Forming strict requirements for ecological quality of products; Strengthening the requirements for providing information about real ecological processes. He stresses that "…Accounting as measuring system of economic phenomena and processes can make their numerical characteristics and be the source of information thus stimulating nature saving methods. Using of accounting as informational controlling system in the field of environmental protection can be the result of awakening of ecological awareness of the population when they see environment degradation that threatens people's life" [9].

In joint Russian-French works [24] it is stated that accounting economically-ecological consequences of economic activity will allow minimizing negative effect on the environment and preventing world crisis. For this reason it is necessary to distinguish in accounting two approaches of representation of ecological aspect of activity:

"Outside-in" that means influence of environment on an enterprise;

"Inside-out" that means influence of organization on the environment [32]. The result can be the technique of effectiveness of enterprise's activity added with the indexes characterizing using total capital and its different parts.

Research's proved that the object of study of economic scientists is not usually ecological direction of enterprise's activity but ecological accounting and audit. As scientists say accounting interaction of enterprise with the environment is the matter of time, which must be done in within the policy of ecological effectiveness. The latter allows lessening influence of an enterprise on environment and at the same time increasing its profit. The specialists underline that ecological effectiveness can be measured only via specially developed system of accounting – environmental accounting [2; 5].

Questions of ecological audit and analysis concerning indexes which characterize ecological efficiency of an enterprise should be studied [1; 2; 11]. To make this program in 2003 UNO, European Commission, International Monetary Fund, Organization of economic cooperation and development, and International Bank according to Statistical Commission's recommendations issued the final version of the reference book "Integrated Environmental and Economic Accounting", where it is said that the system of complex ecologically-economic accounting (SEEA-2003) is the companion of the System of National Accounting (SNA) which is the standard system for generalizing economic information. The latter provides integrated set of joint ecological and economic information from which indicators of wok can be got [12].

Abroad researches of questions of accounting in the context of conception of sustainable development have the name "Environmental Accounting, Social Accounting or Green Accounting", [27; 23] In the works [18; 19; 4; 28] more often the term "social accounting" is used. In this connection R.H. Gray underlines that "Social accounting" is used by him to determine sociality, ecological questions, and stability during making reports [10]. On the first stage social accounting was considered as subset of different kinds of financial accounting, but later authors conclude that usual accounting takes not very important place in accounting subset while social accounting can be considered as accounting set where artificial limits of accounting are put away [28].

R.H. Gray can be considered the founder of "social accounting", and work in this direction goes ahead. The author states that the purpose of doing social account-

ing is perspective stability of society development that is why not clearly defined methodology of accounting needs further developments in spite of costs and blur of economic effect. He stresses macro effect from ecological measures for future generations.

I. Zhigley [34] comes to the conclusion that ecological aspects of activity are urgent for any model of accounting and foreign experience can be taken into account in Ukrainian science despite the national differences.

A. Borodin says "…Ecological accounting is the process of depicting in its system ecological costs and duties, and also socioecologoeconomic results of enterprises to run business and get ecoefficiency and ecojustice". Later he distinguishes the next types of ecological accounting: accounting of national income where the object of accounting is nation; financial accounting where accounting object is company; and managerial accounting with different objects either company and department or channel of service or system). In his researches the author identifies ecological accounting and accounting of nature protecting activity. He thinks ecological accounting to be the part of managerial accounting [5].

The scientists of Summy accounting school have traditional views in their works. They say: "Judging from the use of the results of ecological accounting and audit in management ecological accounting on the enterprise is defined as the system of discovering, measuring, registration, saving, generalizing and processing information about enterprise's activity in the field of environmental management to transfer it to internal and external users for taking optimal decisions" [13].

The term accounting of ecological costs should be distinguished judging from the fact that they are basis of doing ecological account. However, in later works [14] it is concluded that "…aggregative indexes of system of national accounts don't give adequate estimation to interactions in the system "economics-environment" due to the following reasons: They don't take into consideration exhaustion of natural resources; Not fully enough they take into account nature protecting costs; Don't take into account degradation of environmental quality and consequences for people's health.

A. Sakhno has the same opinion as the previous author. He admits that " ecological accounting at the enterprise is the system of discovering, measuring, registration, saving, generalizing and processing information about enterprise's activity in the field of environmental management to transfer it to internal and external users for taking optimal decisions" [29]. He thinks that system of ecological accounting is formed by such components as accounting of ecological costs, accounting of ecological duties and report about nature protecting activity of an enterprise.

E. Muruyeva underlines the necessity of introducing ecological managerial accounting which means the approach that provides depiction of ecological aspects in accounting for optimization of nature protecting costs, increasing incomes, efficiency of using materials, lowering wastes, reducing risk and negative effect on the environment, making responsible decisions as for its protection" [22].

K. Saenko [30] prefers innovative, ecological accounting defining it as "purposeful, well-managed systems of collection registration and generalization of information in natural and monetary way correspondingly – about innovative, ecological activity (environmental management) with the help of whole, continuous and documentary accounting of innovative and ecological processes.

During ecological accounting organization the author recommends to open subaccounts to synthetic accounts of productive costs leading to working plans of an enterprise which is made in the form of appendixes to accounting policy of an enterprise, element of which must be ecological policy.

L. Maksymiv on the basis of foreign sources points out three components of ecological accounting: collection and preparation of information through rebuilding and expanding traditional accounting; construction of eco-controlling system in tough connection of current and strategic planning and ecological audit as inside and outside revision in following ecological law. In general the author sees the tendencies of ecologically-oriented accounting development in taking into account ecological aspects of modern enterprise's activity which can not be measured with money, with the help of specific instruments of ecologically-oriented accounting such as "…eco-balances, analysis of living cycle, ecological indexes" [16].

Y. Morozova also gives the major role to the accounting in forming economic information about the facts of economic activity which refers to environmental protection. She says that only systematization of the information allows estimating nature protecting activity of the organization and making managerial decisions [21]. In this connection objects of accounting are environmental management and its protection.

Among Ukrainian authors great attention should be given to I. Zamula who thinks that accounting of ecological activity is the integral part of the system of accounting of enterprises and "…must provide information about: presence (in quality and quantity), stages of development and ecological condition (quality) of natural resources; existing of influences (positive and negative) of enterprise on the environment; methods and their efficiency in nature protection" [33].

She notes that "…object of learning is that where learning activity is directed, process or phenomenon which is the reason of the problem for learning. It is complex of relations, properties which really exist and is the source of necessary information. In the quality of object of learning it can be seen those relations and properties of real object which are included to the process of learning. Any subject of research is the definite set of properties and relations which exists independently of investigator but are shown by him" [17]. Referring to accounting depiction "…the subject of accounting is property relations which depend on the facts of economic life (FEL), as a result of which there is the change of property state, duties, capital and financial results of an enterprise (as the object of property) at the same time FEL must have money estimation and be documented. So the subject of accounting is learning things which must be reflected in accounting" [6]. According to the law [7] reflected in the accounting must be information about financial situation, activity results and movement of enterprise's capital.

To make the notions of subject and object of accounting ecological component of enterprise economic activity it is necessary to single out ecological aspect from enterprise general economic activity. The aspect of activity in the structure of general financially-economic activity should be stressed because economic activity of an enterprise generally is the subject of accounting. Judging from it we can offer the next definition of ecological activity for the needs of accounting: "Ecological activity is the activity which leads to unfavorable or favorable changes in the environment that partly or fully are caused by ecological aspects of organization". "Ecological aspect of enterprise's activity is the element of organization activity or its product, works or services which can interact with the environment".

In general ecological component is determined through the degree of influence on the environment, namely atmosphere, water and land resources.

However, there are definite peculiarities in forming ecological component depending on the directions of managing enterprise. So for the coal mining enterprises generalized ecological component will be presented by directions that make sources of pollution, namely, air, state of water and environmental management of the surface.

1) Atmospheric air (air emissions): Air emissions made by technological equipment; Air emissions made by technological equipment; Emissions made by not organized sources of polluting atmospheric air.

2) Water (faults into the water): Drainage; Using water; Returning water.

3) Land resources and entrails (mining and wastes): Mining; Wastes collection; Wastes transporting; Wastes keeping; Wastes processing and using; Wastes utilization

In modern world social, economic, technological and biological processes are very closely connected. So it becomes necessary to consider production activity as complex ecologically-economic system. Not to destroy this system it should be provided the integrity of subsystems which make it. Integrity of production subsystem is at the end economic stability which depends on many factors the most important of which are technological perfection, space-material resource as production placement, labor and natural resources, complex approach to production.

Conclusion. This research deals with the current approaches to defining economic essence of ecological directions of enterprise's activity and also their places in general financially-economic activity of an enterprise. It was shown the structure of ecological activity of an enterprise taking into account branch peculiarities of coal mines. It was distinguished the accounting directions of forming informational streams in ecological activity of coal producer. Further scientific works foresee integration of ecological aspects of activity into the system of accounting coal producers.

Reference

1. "A Manual for the Preparers and Users of Eco-efficiency Indicators [Version 1.1]" (2004) United Nations Conference On Trade And Development, New York and Geneva, available at: http://www.unctad.org (accessed January 6, 2013).

2. "Accounting and Financial Reporting For Environmental Costs and Liabilities" (2002) United Nations Conference On Trade And Development, Geneva, available at: http://www.unctad.org (accessed January 6, 2013).

3. *Balatsky O.F., Kysliy V.N., Shvyndyn A.A.,* etc. (2010) "Methods of solving ecological problems", Working Paper, Publishing house of SumNU, Summy, Ukraine.

4. *Bebbington K. J.* (2004) "Governance from the perspective of social/ environmental accounting", Social and Environmental Accountability Journal, Vol. 24, No.2, pp.15-19.

5. *Borodin A.I.* (2005) "Ecological accounting system", Herald of Stavropol State university, Volume 41, pp.123-132.

6. *Butynets' F.F.* (2007) "Alpha and Omega of accounting or my painful non-confession", Working Paper, Ruta, Zhytomir, Ukraine

7. Data base "Legislation of Ukraine", Law of Ukraine "About accounting and financial report in Ulraine" №996-XIV from 16.07.99 (1999), available at: www/URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg (accessed January 4, 2013).

8. Data base "Legislation of Ukraine", Law of Ukraine "About main strategies of the state policy in ecology of Ukraine till 2020 №2818-VI from 21.12.2010", (2010), available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17 (accessed January 4, 2013).

9. *Davydyuk T.V., Zamula I.V., Legenchuk S.F.* (2009) "Ecological, intellectual and people capital in the theory of accounting ", Working Paper, Zhytomir, Ukraine.

10. Ecologically-economic dictionary. Project publication "Wind rose", available at: www/URL: http://www.ecology.donbass.com/pages/publ/dictionary.htm (accessed January 25, 2013).

11. "Greenhouse Gas Emissions Report [An illustration for business climate change and greenhouse gas emissions reporting]" (2009), PricewaterhouseCoopers, available at: http://www.uk.pwc.com (accessed January 6, 2013).

12. "Integrated Environmental and Economic Accounting" (2007), United Nations Statistics Division and Statistics Denmark, available at: http://www.ssb.no/ocg/integrated_environmental.pdf (accessed January 10, 2013).

13. *Kirsanova T.A., Lukyanykhin V.A.* (2004) Ecological controlling: tool of ecomanagement, Working Paper, Cossack rampart, Summy, Ukraine.

14. *Kirsanova T.V.* (2007) “Modification of complex ecologically-economic accounting system”, Herald of SumSU. Economics, No.1, pp. 155-162.

15. *Kushnyr Yu.V.* (2005) “Prospects for entering ecological audit at the industrial enterprises”, Scientific compilation of NLTU of Ukraine, Vol 15.7, pp. 251-254.

16. *Maksymiv L.* (2005) “Tendencies of development of ecologically-oriented accounting”, Accounting and audit, No5, pp.18-23.

17. *Maluga N.M.* (2003) ”Scientific research in accounting”, Working Paper, PH “Ruta”, Zhytomir, Ukraine

18. *Massimo Contrafatto* and *Gianfranco Rusconi* (2005) “Social accounting in Italy: Origins and developments”, Social and Environmental Accountability Journal, Volume 25(2), pp. 3-9.

19. *Matthew V. Tilling*. (2004) “Some thoughts on legitimacy theory in social and environmental accounting”, Social and Environmental Accountability Journal, Vol. 24, No.2, pp. 3-8.

20. *Melnyk L.G., Karintseva O.I.* (2004) “Method of assessment of ecological costs”, Working Paper, VTD “University book”, Summy, Ukraine.

21. *Morozova E.V.* (2008) “Nature using as the object of accountting” Almanac of modern science and education. Tambov: Gramota, Volume 3, pp. 124-127 available at: http://www.gramota.net/materials/1/2008/3/48.html (accessed January 4, 2013)

22. *Murueva E.K.* (2009) “Development of the ecological accounting (on the example of forest sector of economics)”, Working Paper, Publishing house of St.-Petersburg Academy of management and economics, St.-Petersburg, Russia.

23. *Owen, D.L., R.H.Gray* and *K.J. Bebbington* (December, 1997) “Green Accounting: Cosmetic irrelevance or radical agenda for change?” Asia-Pacific Journal of Accounting, Volume 4(2), pp. 175-198.

24. *Richard J, Shirobokov V.G., Altukhova Yu.V.* (2010) “Information providing of analysis of stable development”, Economic analysis and its information providing. Functional providing. Functionally-cost analysis, pp.16-20.

25. *Richard J.* (2008) “Comptabilites environnementales”, Working Paper, Paris, 16 p.

26. *Rob Gray* (2000) “Social and Environmental Accounting and Reporting: From Ridicule to Revolution? From Hope to Hubris? - A Personal Review of the Field” Centre for Social and Environmental Accounting Research, available at: www/URL: http://www.st-andrews.ac.uk/media/csear/discussion-papers/CSEAR_dps-socenv-hopehubris.pdf (accessed January 20, 2013).

27. *Rob Gray* and *Andreas G.F. Hoepner* (2011) ”Please cite this: An exploratory paper on citations, impacts and the social accounting literature”, Social and Environmental Accountability Journal, Volume 31, pp. 25-48.

28. *Rob Gray, David Collison* and *Jan Bebbington* “Environmental and Social Accounting & Reporting” Centre for Social and Environmental Accounting Research, available at: www/URL: http://www.st-andrews.ac.uk/media/csear/discussion-papers/CSEAR_dps-socenv-socacc.pdf (accessed January 20, 2013).

29. *Sakhno L.A.* (2009) “Ecological accounting and audit in reforming accounting traditional system at the enterprise”, Accounting and finance AIC, No.1, pp. 89-92.

30. *Sayenko K.S.* (2007) “Innovative and ecological accounting: preconditions and general principles of their forming and development”, Audit and financial analysis, No5, available at: http://www.auditfin.com/fin/2007/5/Saenko/Saenko%20.pdf (accessed January 25, 2013).

31. *Sayenko K.S.* (2008) “Theoretically-practical aspects of accounting showing separate components of innovative and ecological costs of an enterprise”, Audit and financial analysis, No. 02, pp. 121-137.

32. *Stefan Schaltegger* with *Kaspar Muller* and *Henriette Hindrichsen* (1996) “Corporate Environmental Accounting”, Working Paper, Chichester, 306 p.

33. *Zamula I.V.* (2010) Accounting of ecological activity in providing stable development of economics, Working Paper, Zhytomir, Ukraine.

34. *Zhyglei I.V.* (2009) Formation and development of accounting as socially significant science: analysis of English press, International digest scientific papers Volume 3(15), pp.126-137.

УДК 338.47+656.1

А. О. Близнюк
асистент,
Харківський національний
автомобільно-дорожній університет

Аналіз методик оцінювання економічної безпеки підприємства

У статті досліджено методичні аспекти оцінювання рівня економічної безпеки підприємства з позиції різних підходів. Запропоновано методику оцінювання рівня економічної безпеки підприємства автотранспортної галузі.

Ключові слова: економічна безпека, оцінювання, методика, підхід, підприємство.

А. А. Близнюк
ассистент,
Харьковский национальный
автомобильно-дорожный университет

Анализ методик оценивания экономической безопасности предприятия

В статье исследованы методические аспекты оценивания уровня экономической безопасности предприятия с позиции разных подходов. Предложена методика оценивания уровня экономической безопасности предприятия автотранспортной отрасли.

Ключевые слова: экономическая безопасность, оценивание, методика, подход, предприятие.

A. Bliznyuk
Assistan of the Department of Enterprise Economics,
Kharkov National Automobile and Highway University

Analysis of methods of economic security evaluation

In the article are investigational methodical aspects of evaluation of economic strength of enterprise security from position of different approaches. The method of evaluation of economic strength of enterprise of motor transport industry security is offered.

Keywords: economic security, evaluation, methodise, approach, enterprise.

Постановка проблеми

Невід'ємною частиною процесу управління економічною безпекою підприємства (ЕБП) є оцінювання, яке дає змогу визначити чи перебуває підприємство у стані економічної безпеки взагалі, з подальшим визначенням її рівня. Однак існує проблема виявлення чіткої методики оцінювання, яка додатково ускладнюється тим, що на сьогодні існують різні погляди на сутність самого поняття «економічна безпека підприємства», а відповідно й на сутність і перелік показників, що повинні бути піддані оцінюванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам оцінювання економічної безпеки на різних рівнях присвячені роботи численних науковців. Серед яких слід особливо відзначити Г. Козаченко [1], В. Пономарьова [1], О. Ляшенко [1], які у своїй роботі розглядали проблему економічної безпеки на рівнях держави, регіону та підприємства, запропонували підхід щодо визначення рівня економічної безпеки підприємства відповідно до рівня чистого прибутку та задовільності його рівня для компенсації інфляційних втрат. Підхід до оцінювання економічної безпеки з точки зору показника чистого доходу та його достатності задля досягнення стану самоокупності та самофінансування запропонувала Н. Дулеба [2]. Н. Ващенко [3] розглядала проблему оцінювання економічної безпеки з точки зору ресурсно-функціонального підходу та запропонувала перелік показників з оцінювання окремих її складових. У свою чергу С. Капітула [4] конкретизував проблему відповідно до видів діяльності підприємства, які формують загальний рівень його економічної безпеки. У своїх дослідженнях Л. Чаговець [5] запропонувала використання прийомів економіко-математичного моделювання при оцінюванні рівня економічної безпеки підприємства. Дослідники В. Тамбовцев [6] та Е. Олейников [7] головну увагу приділили структуруванню проблеми управління економічною безпекою і визначили головні аспекти та суттєвість процедури оцінювання. Аналіз наукових робіт зазначених авторів свідчить про те, що на сьогодні існує розмаїття поглядів як на сам підхід до оцінювання, так і на перелік складових безпеки, які слід оцінювати, а відповідно й показників діяльності підприємства, що повинні бути враховані під час дослідження рівня ЕБП.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Світова фінансово-економічна криза з поширенням її негативних тенденцій призвела до посилення уваги з боку науковців і власників підприємств до питань оцінювання та забезпечення економічної безпеки, однак усе ще не існує загальноприйнятої методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємства, яка додатково давала б змогу враховувати галузеві особливості його функціонування.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження методичних поглядів на оцінювання рівня економічної безпеки підприємства та формування рекомендацій щодо побудови об’єктивної методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням аспектів автотранспортної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналіз наукових доробок з питання оцінювання економічної безпеки підприємства дав змогу виявити серед усього різноманіття методик такі принципово відмінні підходи: індикаторний метод, методи математичного моделювання, методи оцінки економічної безпеки за показниками прибутку та чистого доходу, метод формування інтегрального показника за видами діяльності підприємства, методи формування інтегрального показника за ресурсно-функціональним підходом.

Сутність індикаторного методу кількісної оцінки економічної безпеки підприємства полягає у визначенні певного переліку показників, що характеризують усі аспекти діяльності підприємства, та у порівнянні їх із певними граничними значеннями – індикаторами економічної безпеки підприємства. Тобто сутність методу полягає в порівнянні фактичних і необхідних значень ключових показників діяльності підприємства [6].

Однак головною проблемою в реалізації такого підходу є значна залежність достовірності отриманих результатів від вірності чи повноти визначення переліку показників, точності визначення бази порівняння – індикаторів і значна трудомісткість реалізації цього методу та прийняття управлінського рішення за отриманими результатами.

Наступний підхід до кількісної оцінки рівня економічної безпеки підприємства передбачає використання принципів програмно-цільового управління, відповідно до яких рішення приймається на основі формування певних економічних моделей, що характеризують економічні процеси на підприємстві, тобто на основі використання методів математичного аналізу [5; 8]. Головними недоліками використання цього підходу в умовах підприємства є надзвичайна складність розрахунків, а також те, що управлінське рішення приймається більше не з позиції економіста та менеджера, а з позиції математика.

Наступний метод оцінки економічної безпеки підприємства на основі показників прибутку та чистого доходу є досить розповсюдженим серед дослідників і характерним для тієї частини з них, яка проводить певну паралель між економічною та фінансовою безпекою на підприємстві [1; 2]. Головною тезою такого підходу є твердження, що підприємство знаходиться в стані економічної безпеки тоді, коли отриманих ним доходів (прибутку) вистачає для досягнення стану самоокупності та надалі стану самофінансування.

Розглянемо алгоритм визначення рівня економічної безпеки підприємства за показниками прибутковості [1]. На першому етапі визначаються розміри нарахованих в аналізованому році амортизаційних відрахувань за основними виробничими фондами підприємства та проводиться їх корегування на рівень інфляції, після чого визначається різниця між нарахованою амортизацією та амортизацією з врахуванням інфляційних процесів. На другому етапі визначається розмір прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства. Наступним етапом є визначення частки прибутку, що реінвестується, з урахуванням аспектів діяльності конкретного підприємства, після чого різниця між нарахованою та скорегованою амортизацією ($\Delta A_м$) порівнюється з розмірами прибутку, що спрямовується на реінвестування ($Пр_р$). Якщо $Пр_р \geq \Delta A_м$, то нестача коштів для простого відтворення може бути компенсована за рахунок реінвестованої частки прибутку, тобто підприємство знаходиться в стані економічної безпеки. Якщо $Пр_р < \Delta A_м$, то на підприємстві спостерігається нестача коштів для фінансування процесу простого відтворення, тобто таке підприємство знаходиться в стані економічної небезпеки. Поступова реалізація всіх етапів наведеного алгоритму дає змогу встановити не лише сам факт перебування підприємства в стані економічної безпеки або небезпеки, а й чітко визначити її рівень і майбутні перспективи підприємства.

Розглянемо підхід до оцінки економічної безпеки підприємства на основі показників його чистого доходу [2]. Головною ідеєю формування цієї методики оцінки економічної безпеки підприємства є порівняння розміру чистого операційного доходу та сукупних операційних витрат підприємства, відповідно до якого визначається своєрідна точка рівноваги, до досягнення якої підприємство перебуває в стані економічної небезпеки. Рівень економічної безпеки після подолання точки рівноваги оцінюється за допомогою коефіцієнтів ефективності операційної діяльності. На першому перехідному рівні до економічної безпеки доходів підприємства повинно вистачати для покриття всіх витрат та формування коштів обов'язкового резерву. На другому перехідному рівні до економічної безпеки доходів підприємства додатково повинно вистачати на сплату дивіден-

дів і покриття амортизації. Однак останнє є незрозумілим через той факт, що зазвичай амортизаційні відрахування враховуються у складі сукупних операційних витрат. Однак зрозумілою є ідея автора, що коштів у такому разі повинно вистачати для початку процесу оновлення виробничих фондів. І, нарешті, у стані економічної безпеки чистого доходу підприємства повинно вистачати на повне оновлення основних фондів із урахуванням зміни їх вартості протягом часу, тобто інфляції.

Однак, аналізуючи зміст обох останніх підходів, можна побачити спільні думки: обов'язковою умовою досягнення підприємством стану економічної безпеки є отримання ним прибутку, якого повинно вистачати для забезпечення процесу простого відтворення з урахуванням фактора інфляції, що призводить до нерівності розмірів накопиченої амортизації та дійсної вартості придбання об'єктів основних засобів. У цьому разі рівень економічної безпеки підприємства визначає ступінь перевищення прибутку над розміром коштів, необхідних для покриття інфляції.

Розглянемо низку методик оцінки економічної безпеки підприємства, які базуються на основі визначення певного інтегрального показника. Серед таких є запропонована С. В. Капітулою методика [4], у якій інтегральний показник може бути сформований на базі значень окремих показників економічної безпеки за кожним видом діяльності підприємства. Погляд автора є найбільш нетиповим для дослідників, які оцінюють економічну безпеку підприємства інтегрально за сукупністю окремих складових. Запропонована С. В. Капітулою методика оцінки рівня економічної безпеки підприємства на базі показників безпеки головних видів його діяльності є досить масштабною, характеризує діяльність підприємства з більшості сторін та є зручною для використання. Однак, на наш погляд, ця методика є однією з вдалих спроб адаптації положень ресурсно-функціонального підходу до оцінки економічної безпеки підприємства до практичних умов використання в межах підприємства.

Найбільш поширеним є ресурсно-функціональний підхід до формування методики оцінки рівня економічної безпеки підприємства, якого дотримується переважна більшість дослідників [3; 9-13]. Відповідно до цього підходу передбачається визначення інтегрального показника, що містить у собі оцінки економічної безпеки підприємства за кожною складовою з урахуванням їх вагомості.

У загальному класичному вигляді без урахування галузевої специфіки надають до оцінки перелік складових економічної безпеки підприємства Л. Донець, Н. Ващенко, О. Олейников [3; 7]. Вони у своїх працях формують порядок оцінки фінансової, інтелектуально-кадрової, техніко-технологічної, політико-правової, інформаційної, екологічної та силової складових. Із цим поглядом погоджується Т. Тимофєєва [9], незважаючи на те, що орієнтує своє дослідження на підприємства залізничного транспорту. Слід зазначити, що саме таким є перелік складових, які піддаються оцінці серед переважної більшості дослідників.

Отже, оцінка економічної безпеки підприємства відповідно до ресурсно-функціонального підходу є найбільш всеосяжною, різнобічною та дає змогу врахувати майже всі аспекти діяльності підприємства. Однак така всеосяжність одночасно є й недоліком цієї методики через надмірну кількість показників, що можуть дублювати один одного чи бути взаємопов'язаними. Таким чином, ефективна методика оцінки економічної безпеки підприємства за ресурсно-функціональним підходом, пристосована до практичної реалізації, повинна: визначити чіткий, достатньо невеликий перелік показників оцінки певної складової, що надасть максимум інформації; виключити дублювання показників; ура-

хувати галузеву специфіку підприємства, яка може значною мірою скорегувати сам перелік складових економічної безпеки та перелік і особливості розрахунку окремих показників усередині складової.

Розглянуті методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємства мають як свої переваги, так і недоліки й обмеження у використанні. Однак можна відзначити загальну думку серед науковців стосовно того, що економічна безпека підприємства є комплексним явищем і формується під впливом великої кількості чинників, які повинні бути враховані відповідно до їх суттєвості для конкретного підприємства. Незалежно від специфічних особливостей підприємства, сучасна дієва методика оцінювання рівня економічної безпеки повинна передбачати два обов'язкових етапи – оцінювання прибутковості підприємства та оцінювання безпеки за певними найбільш суттєвими складовими.

Розглянемо порядок реалізації першого етапу. Підприємство перебуває в стані економічної безпеки лише в тому разі, якщо воно отримує прибуток, а розмірів чистого прибутку достатньо для покриття витрат на просте відтворення з урахуванням фактора інфляції. Стан підприємства тим безпечніший, чим більше чистий прибуток перевищує розміри скорегованих на рівень інфляції амортизаційних відрахувань. На основі цього твердження можна сформулювати порядок отримання висновків про перший рівень економічної безпеки підприємства.

Другий етап оцінки економічної безпеки полягає у визначенні рівня інтегрального показника, який оцінює кожну зі складових безпеки з урахуванням вагомості їх впливу на кінцевий рівень економічної безпеки підприємства. Тому необхідним є визначення показників, що повинні бути оцінені в межах кожної складової. Сформуємо перелік показників, які надають найбільшу інформацію про підприємство в межах складових. Відповідно до проведених досліджень, такими показниками повинні бути: для фінансової складової – коефіцієнт незалежності, коефіцієнт покриття, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт прибутковості, коефіцієнт оборотності оборотних коштів; для кадрової – коефіцієнт безпеки за рівнем заробітної плати, коефіцієнт безпеки за продуктивністю праці, коефіцієнт безпеки за рівнем трудової дисципліни, коефіцієнт безпеки за плинністю кадрів; для технічної – коефіцієнт відповідності рухомого складу, коефіцієнт зносу, коефіцієнт приросту, коефіцієнт аварійності; для корпоративної – кількість мажоритарний акціонерів та їх вагомість, співвідношення пакетів у мажоритарних акціонерів, співвідношення пакетів акцій у мажоритарних і міноритарних акціонерів; для правової складової – коефіцієнт юридичної грамотності документів, коефіцієнт якості юридичного супроводу, коефіцієнт ефективності витрат на юридичний підрозділ. Приведення показників до порівнюваного виду можна зробити шляхом утворення відносного показника, який є відношенням негативного відхилення значення показника від нормативного значення до максимального негативного відхилення показника від нормативного значення.

У результаті проведення оцінки показників, що характеризують складові економічної безпеки підприємства, буде отримана інформація про кожну з них у порівнюваному вигляді. Однак під час формування інтегрального показника слід урахувати, що кількість показників для різних складових економічної безпеки є не однаковою, що може справити суттєвий вплив на об'єктивність отриманих результатів. Це обумовлює необхідність обов'язкового усереднення значень показників складових до їх кількості.

Таким чином, після проведення усереднення для кожної складової економічної безпеки підприємства визначається показник, що оцінює негативні тенден-

ції, які спричиняють вплив на загальний рівень економічної безпеки, з єдиним діапазоном вимірювання від 0 до 1.

Наступним етапом процесу побудови моделі оцінювання економічної безпеки підприємства є визначення вагових коефіцієнтів, що мають відобразити внесок кожної складової економічної безпеки підприємства в загальний її рівень. Визначення таких коефіцієнтів може бути проведене за допомогою методу аналізу ієрархій, що добре зарекомендував себе під час проведення аналогічних досліджень і, на відміну від загальновживаного ранжування за експертним методом, дає змогу отримати більш об'єктивні та достовірні результати.

Визначення показників вагомості негативного впливу складових економічної безпеки проводилося на основі опитування чотирьох кваліфікованих фахівців автотранспортної галузі, якими було оцінено ступінь небезпечності загроз для роботи підприємства, виокремлених на попередньому етапі дослідження [14].

Отже, ураховуючи отримані показники вагомості для п'яти головних складових економічної безпеки для автотранспортного підприємства, інтегральний показник економічної безпеки підприємства другого рівня виглядає так (1):

$$I_{ЕБ} = 0{,}1313 \times K_{ФБ} + 0{,}1993 \times K_{КБ} + 0{,}2767 \times K_{ТБ} + \\ + 0{,}2453 \times K_{КорпБ} + 0{,}1474 \times K_{ПБ}, \quad (1)$$

де $K_{ФБ}$ – показник фінансової безпеки підприємства;

$K_{КБ}$ – показник кадрової безпеки підприємства;

$K_{ТБ}$ – показник технічної безпеки підприємства;

$K_{КорпБ}$ – показник корпоративної безпеки підприємства;

$K_{ПБ}$ – показник правової безпеки підприємства.

Таким чином, наведене рівняння дає керівникам або власникам автотранспортних підприємств можливість визначити рівень їх економічної безпеки в стратегічній перспективі, а не лише з точки зору поточної прибутковості діяльності.

Наступним питанням є визначення шкали для оцінювання рівня економічної безпеки другого рівня за запропонованою моделлю. Інтегральний показник ЕБП може набувати таких значень:

1) від 0 до 0,29 – імовірність негативних змін низька;

2) від 0,3 до 0,49 – негативні зміни ймовірні;

3) від 0,5 до 1 – імовірність негативних змін висока.

Розглянемо поєднання результатів оцінювання економічної безпеки автотранспортного підприємства за двома етапами (табл.).

Таблиця

Характеристика зон економічної безпеки підприємства

Зони ЕБП	Показники першого етапу	Показники другого етапу	Значення	Зміст
I	$Пр_м \geq \Delta Ам$	$[0;0{,}3)$	Економічна безпека	ЕБП
II		$[0{,}3;1]$	ЕБП I-го рівня	Поточна ЕБП
III	$Пр_м \angle \Delta Ам$	$[0;0{,}3)$	ЕБП II-го рівня	Стратегічна ЕБП
IV		$[0{,}3;1]$	Економічна небезпека	Економічна криза

Джерело: сформовано автором на підставі власних досліджень

Охарактеризуємо чотири зони, до яких може потрапити рівень ЕБП.

Зона I представляє собою зону абсолютної економічної безпеки з поточної та стратегічної точок зору. Потрапляння підприємства до цієї зони свідчить про економічну стабільність та ефективне управління ресурсами, наслідком яких є отримання прибутку, достатнього для відтворення, та низька ймовірність суттєвих змін у стані підприємства під впливом негативних факторів внутрішнього або зовнішнього середовища. Метою управління економічною безпекою підприємства в цій зоні є утримання та розвиток наявних переваг.

Зона II є зоною поточної економічної безпеки, у межах якої підприємству вистачає отриманого прибутку для відтворення, однак його функціонування є нестабільним і чутливим до негативних змін середовища, значна мінливість якого може призвести до потрапляння підприємства в зону IV, тобто в зону економічної кризи. Метою управління економічною безпекою підприємства в зоні II є підвищення ефективності використання й управління ресурсами з метою забезпечення довгострокової економічної безпеки.

Зона III є певною перехідною зоною між станами економічної безпеки та небезпеки. Потрапляння до цієї зони свідчить про наявність у підприємства можливості до стабільного функціонування в стратегічній перспективі завдяки досить ефективному управлінню ресурсами та наявності значного потенціалу для подальшого розширення позитивних тенденцій. Метою управління економічною безпекою є підтримання та розширення всіх наявних переваг з метою отримання прибутку, достатнього для забезпечення процесів відтворення.

Зона IV є зоною економічної кризи підприємства. Потрапляння до цієї зони свідчить про нестабільність і значні негативні тенденції в розвитку підприємства, неефективність управління наявними ресурсами, що вже в короткостроковій перспективі призведе до скорочення виробничих можливостей через неможливість забезпечення відтворення та банкрутства в довгостроковій перспективі. Метою управління економічною безпекою підприємства в зоні IV є розроблення та впровадження негайних заходів для виведення підприємства з кризи.

Висновки

Таким чином, на основі проведеного аналізу найбільш поширених методів оцінки стану та рівня економічної безпеки підприємства можна визначити, що сучасна об'єктивна методика, придатна для практичного використання в умовах підприємства, повинна містити в собі елементи кількох методів, що формують головні їх переваги, та, по можливості, виключати ті з них, яким притаманні суттєві недоліки. Запропонована методика оцінювання дає змогу достовірно визначити поточний стан економічної безпеки, оцінити ефективність функціонування підприємства та передбачити подальші напрями його розвитку.

Література

1. *Козаченко Г. В.* Економічна безпека підприємства : сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

2. *Дулеба Н. В.* Методичні основи визначення рівня економічної безпеки автотранспортного підприємства : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н. В. Дулеба. – К., 2010. – 20 с.

3. *Донець Л. І.* Економічна безпека підприємства : Навчальний посібник / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 240 с.

4. *Капітула С. В.* Оцінка та управління економічною безпекою підприємства (на прикладі гірничозбагачувальних комбінатів України) : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец.

08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / С. В. Капітула. − Кривий Ріг, 2009. − 20 с.

5. *Чаговець Л. О.* Моделі оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Л. О. Чаговець. − Харків, 2010. − 20 с.

6. *Тамбовцев В. Л.* Экономическая безопасность хозяйственных систем : структура проблемы / В. Л. Тамбовцев // Вестник МГУ. − Сер. 6 : Экономика. − 1995. − С. 3-9.

7. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е. А. Олейникова. − М. : Экономика, 2000. − 271 с.

8. *Кузенко Т. Б.* Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація та управління підприємствами» / Т. Б. Кузенко. − К., 2004. − 18 с.

9. *Тимофєєва Т. О.* Розробка механізму щодо забезпечення економічної безпеки залізничного транспорту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Т. О. Тимофєєва. − Харків, 2009. − 20 с.

10. *Свірідова О. В.* Забезпечення економічної безпеки експортної діяльності промислового підприємства : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О. В. Свірідова. − Луганськ, 2009. − 20 с.

11. *Дубицький Д. П.* Оцінка економічної безпеки підприємства при зовнішньоекономічній діяльності (на прикладі гірничодобувних підприємств) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Д. П. Дубицький. − Кривий Ріг, 2010. − 20 с.

12. *Іванова Н. С.* Оцінка ефективності системи економічної безпеки агропромислових підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н. С. Іванова, 2011. − 20 с.

13. *Яременко О. Ф.* Механізм управління економічною безпекою машинобудівного підприємства : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О. Ф. Яременко. − Хмельницький, 2009. − 20 с.

14. *Близнюк А. О.* Ідентифікація загроз економічній безпеці підприємства / А. О. Близнюк // Механізм регулювання економіки. − 2011. − № 3. − Т. 3. − С. 43-49.

УДК 65.012.8 (477)

І. В. Больботенко
здобувач,
Університет економіки та права «КРОК»

Репутація як ключовий чинник впливу на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності

У статті розглянуто поняття «репутація» як ключовий чинник впливу на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності. Сформульовано ознаки втрати репутації за групами впливу зацікавлених сторін і показано вплив цього чинника на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиту.

Ключові слова: економічна безпека, інтерфейсна складова економічної безпеки, репутація, загрози втрати репутації.

И. В. Больботенко
соискатель,
Университет экономики и права «КРОК»

Репутация как ключевой фактор влияния на интерфейсную составляющую экономической безопасности субъектов аудиторской деятельности

В статье рассмотрено понятие «репутация» как ключевой фактор влияния на интерфейсную составляющую экономической безопасности субъектов аудиторской деятельности. Сформулированы признаки потери репутации по группам влияния заинтересованных сторон и показано влияние этого фактора на интерфейсную составляющую экономической безопасности субъектов аудита.

Ключевые слова: экономическая безопасность, интерфейсная составляющая экономической безопасности, репутация, угрозы потери репутации.

I. Bolbotenko
Lecturer, Department of Accounting, Analysis and Audit,
«KROK» University

Reputation as a key factor of influence on the interface component of economic security auditing entities

The article deals with the concept of «reputation» as a key factor of influence on the interface component of economic security auditing entities. The criteria for loss of reputation effects by groups of stakeholders was formulated and the impact of this factor on the interface component of economic security audit entities was shown.

Keywords: economic security, interface component of economic security, reputation, threat of loss of reputation.

Постановка проблеми

В умовах нестабільного та непередбачуваного конкурентного середовища належна ділова репутація підприємства стає важливим засобом зміцнення його ринкових позицій, оскільки забезпечує додаткові конкурентні переваги, полегшує доступ до бізнес-ресурсів і сприяє захищеності економічних інтересів підприємства від негативних проявів зовнішнього середовища. За наявності значної кількості дестабілізуючих чинників формування позитивної репутації стає необхідною умовою для забезпечення тривалого та стійкого розвитку будь-якого суб'єкта господарювання. Особливого значення репутація як чинник, що сприяє зміцненню економічної безпеки, набуває у сфері надання аудиторських послуг, адже, окрім надання користувачам безпосереднього звіту про результати перевірки правильності ведення бухгалтерського обліку, аудитори додають до нього й дещо нематеріальне, а саме − свою репутацію. Значення репутації для функціонування та розвитку аудиторських компаній не можна переоцінити. Історії відомі факти, коли втрата ділової репутації призводила до вкрай небезпечних, іноді фатальних наслідків для суб'єктів аудиту. Так, через скандал, пов'язаний з

обвинуваченням компанії Arthur Andersen у співучасті у фальсифікації звітності збанкрутілого енергетичного гіганта Enron, Arthur Andersen почала масово втрачати клієнтів. Унаслідок втрати репутації у 2002 р. одна з найбільш відомих аудиторських компаній, що входила до «Великої п'ятірки» аудиторських компаній світу, припинила своє існування на ринку аудиторських послуг [1]. Отже, належний рівень ділової репутації є вихідною умовою для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів аудиту. Тому виникає потреба у вивченні сутнісних і змістовних характеристик репутації як засобу взаємодії між суб'єктом аудиту та зацікавленими сторонами, з'ясуванні впливу цього чинника на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідники проблематики економічної безпеки суб'єктів господарювання, зокрема, Т. Г. Васильців [2], Д. В. Зеркалов [3], О. І. Захаров [4], В. Л. Ортинський [5], виділяють декілька функціональних складових економічної безпеки – фінансову, кадрову, інвестиційну, інноваційну, силову, інформаційну, техніко-технологічну, політико-правову, інтерфейсну. Продовжують тривати дискусії щодо необхідної кількості складових, їх місця та ролі в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання. Найменш дослідженою та розглянутою в наукових джерелах виступає інтерфейсна складова економічної безпеки. На думку колективу авторів під керівництвом В. Л. Ортинського [5, с. 81], інтерфейсна складова характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами. Розглядаючи інтерфейсну складову в контексті економічної безпеки машинобудівних підприємств, Л. В. Ваганова [6, с. 82], подає більш розширене визначення: «Інтерфейсна складова включає в себе сукупність відносин з постачальниками та збутовими посередниками, інвесторами, споживачами, державними органами влади та кредитними установами». Дослідники В. Г. Алькема, М. М. Третьяк [7] вважають, що інтерфейсна складова суб'єкта господарювання – це комплекс його відносин і зв'язків між іншими суб'єктами, що характеризують ступінь захищеності в процесі взаємодії з економічними контрагентами. При цьому науковці наголошують на тому, що природа інтерфейсної складової полягає в надійності постачальницько-збутової діяльності, і розглядають цю складову під кутом сучасної концепції ланцюга поставок з позиції суб'єктів ланцюга та зв'язків між його економічними агентами.

Розглядові теоретичної сутності поняття «репутація» присвячено праці таких науковців, як Г. Даулінг [8], С. В. Горін [9], В. М. Жуковська [10], О. Кершис [11], О. В. Шиманська [12], Д. І. Берницька [13]. Поширеним є визначення ділової репутації як цілісного уявлення про підприємство, що складається з оцінки результатів його діяльності різними зацікавленими особами (стейкхолдерами), які в тій чи іншій мірі впливають або на яких впливає життєдіяльність компанії [10, с. 273].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз наукових джерел свідчить, що основна увага вчених при розгляді інтерфейсної складової економічної безпеки спрямована на вивчення проблем взаємодії з економічними контрагентами через призму постачальницько-збутової діяльності, насамперед, на виявлення загроз можливих небажаних змін в умовах взаємодії через втрату контрагентів.

На сьогодні не встановлено чинники, які впливають на рівень інтерфейсної складової економічної безпеки. На нашу думку, до таких ключових чинників відноситься репутація. Вивчення впливу репутації на інтерфейсну складову еко-

номічної безпеки суб'єктів аудиту є важливим з позиції ідентифікації та оцінки витрат, пов'язаних із втратою репутації.

Формулювання цілей статті

Метою статті є з'ясування сутності та змісту поняття «репутація» як ключового чинника інтерфейсної складової економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності.

Для досягнення поставленої мети вирішували такі завдання:

- розгляд поняття «інтерфейсна складова економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності»;
- з'ясування сутності та змісту репутації як чинника впливу на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності;
- формулювання ознаки втрати репутації за групами впливу зацікавлених сторін на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиту.

Виклад основного матеріалу дослідження

Економічна безпека суб'єкта аудиторської діяльності – це здатність суб'єкта аудиту протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам шляхом взаємоузгодження та збалансування його економічних інтересів з інтересами зацікавлених сторін. Виділяючи інтерфейсну складову економічної безпеки, слід ураховувати специфіку здійснення незалежного аудиту. У процесі функціонування аудиторської компанії відбувається поєднання підприємницької, фінансової та професійної діяльності, для якої характерна наявність не тільки класичних зв'язків взаємодії між суб'єктом аудиту та замовниками аудиторських послуг, постачальниками, державними органами, а й розширена мережа взаємозв'язків із професійними організаціями та користувачами фінансової звітності. Тому природа інтерфейсної складової визначається характером взаємодії суб'єкта аудиту з усіма зацікавленими сторонами, а не тільки з безпосередніми економічними контрагентами.

Як комплексне поняття інтерфейсна складова економічної безпеки включає суб'єктні компоненти та компоненти зв'язків [7]. Вважаємо, що не менш важливою компонентою інтерфейсної складової виступає характер взаємодії між суб'єктами, оскільки рівень цієї складової економічної безпеки визначається не стільки наявністю взаємозв'язку, скільки якісною його характеристикою, формалізованою в поняття «надійність», «стабільність» тощо.

Сформульована автором характеристика інтерфейсної складової економічної безпеки суб'єктів аудиту схематично представлена на рис.

Кожна із зазначених цільових груп вступає у взаємодію із суб'єктом аудиту, виходячи зі своєї локальної мети та утворюючи різноманітні за своєю природою зв'язки. Характер цієї взаємодії визначає рівень інтерфейсної складової економічної безпеки. На думку автора, якісними вимірниками інтерфейсної складової виступають параметри надійності, прозорості, неупередженості, солідарної відповідальності та професійної етичності взаємодії суб'єкта аудиту з усіма зацікавленими сторонами.

Застосувавши прийоми причинно-наслідкового аналізу, можемо зазначити, що окреслені параметри взаємодії тісно пов'язані з поняттям «репутація». Замовники звертаються до послуг аудиторської компанії тільки за умови належного рівня її ділової репутації. Оскільки саме належна ділова репутація аудиторської компанії формує довіру користувачів бухгалтерської звітності до показників діяльності замовника, що підвищує його власну репутацію в очах третіх осіб. Як наслідок, надійність взаємодії суб'єкта аудиту та замовника зміцнюється та стає каталізатором для залучення потенційних замовників. Отже, належна ре-

Рис. Характеристика інтерфейсної складової економічної безпеки суб'єктів аудиту

Джерело: розроблено автором на підставі [7]

путація сприяє зміцненню та підвищенню рівня економічної безпеки суб'єктів аудиту.

Репутація як чинник впливу на інтерфейсну складову економічної безпеки полягає у відсутності негативних інформаційних повідомлень про діяльність суб'єктів аудиту, у результаті чого у свідомості зацікавлених цільових груп формується стійка думка про аудиторську компанію як надійного партнера та гаранта достовірності інформації для широкого кола користувачів бухгалтерської звітності.

Авторське розуміння сутності та змісту репутації як ключового чинника впливу на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності полягає в наступному:

- репутація формується із плином часу та шляхом запланованих послідовних дій із забезпечення бездоганної якості наданих аудиторських послуг;
- репутація як своєрідний кредит довіри слугує джерелом додаткових переваг у діяльності аудиторської фірми та дає змогу не зазнавати великих втрат у несприятливих умовах функціонування суб'єкта аудиту;
- односпрямована швидкість зміни репутації проявляється в тому, що позитивна репутація формується протягом доволі тривалого періоду часу, проте може бути дуже швидко втрачена. З іншого боку, негативна репутація утворюється досить швидко, але її корекція вимагає значного періоду часу;
- репутація, як і будь-який нематеріальний актив безпосереднього використання, може бути використана співробітниками компанії у своїх корисливих цілях, незважаючи на завдану при цьому шкоду;

- превентивні заходи з метою недопущення втрати репутації значно ефективніші та дешевші за витратами, ніж захисні дії в момент настання кризової ситуації.

Загрози втрати репутації виникають унаслідок дії об'єктивних і суб'єктивних чинників, що обумовлюють формування негативної думки про суб'єкт аудиту у зовнішніх контрагентів, зокрема, замовників і споживачів аудиторських послуг, користувачів фінансової звітності, органів суспільного нагляду, громадськості. Хоча ці чинники утворюються в зовнішньому середовищі суб'єкта аудиторської діяльності, проте породжують реальні загрози економічній безпеці. Дестабілізуючими факторами, що становлять загрозу втрати репутації, виступають як деструктивні дії співробітників аудиторської компанії, так і недружні заходи з боку конкурентів, спрямовані на поширення неправдивої інформації через засоби прямого та непрямого впливу зацікавлених сторін на суб'єкт аудиту.

Рівень репутації залежить від різноманітних груп впливу (стейкхолдерів), зацікавлених у діяльності підприємства. Використовуючи комплексну класифікацію зацікавлених сторін, запропоновану Г. Даулінгом [8, с. 9], охарактеризуємо основні групи стейкхолдерів, що мають найбільший вплив на репутацію суб'єкта аудиту, за такими групами: нормативною (Н), функціональною (Ф), дифузною (Д) і споживчою (С).

До нормативної групи належать Уряд країни, державні регуляторні органи у сфері аудиту, Комітет з міжнародної практики аудиту Міжнародної федерації бухгалтерів, Аудиторська палата України, Спілка аудиторів України, професійні організації бухгалтерів і аудиторів. Учасники цієї групи формують нормативно-правові засади діяльності суб'єктів аудиту, оцінюють цю діяльність і встановлюють обмеження щодо її здійснення. Негативна оцінка репутації аудиторської компанії в очах цієї групи зацікавлених сторін може створювати загрози перешкоджання діяльності суб'єкта аудиту засобами дисциплінарної, цивільної та фінансової відповідальності.

До функціональної групи включаються співробітники аудиторської компанії, партнери, постачальники. Професійними діями співробітників і партнерів аудиторської компанії безпосередньо формується належний рівень репутації. Порушення норм професійної етики аудиторами може стати «міною уповільненої дії», що знищить аудиторську компанію. Тому формування відчуття причетності персоналу до справ компанії та відповідальності за свої дії, з одного боку, і наявність корпоративної відповідальності перед співробітниками, з іншого боку, повинні бути ключовими положеннями для забезпечення належного рівня репутації. Реакція постачальників матеріальних цінностей і послуг на зниження репутації аудиторської компанії загрожує розривом господарських відносин.

Дифузна група складається із засобів масової інформації, науково-освітніх закладів, контактних аудиторій, груп особливих інтересів. Особливість цієї групи зацікавлених сторін полягає в тому, що вона активізується в момент втрати репутації аудиторською компанією. З огляду на це, в якості превентивних заходів безпеки необхідно перетворити цю цільову групу на безперебійний канал транслювання необхідної інформації про аудиторську компанію в зовнішнє середовище.

До споживчої групи належать безпосередні замовники аудиторських послуг і користувачі бухгалтерської звітності. Вплив замовників на репутацію аудиторської компанії характеризується взаємною спрямованістю. Солідний клієнт обирає аудиторську компанію з високою репутацією, щоб підвищити власну репутацію в очах третіх осіб. У свою чергу, обслуговування солідних клієнтів підвищує

рівень репутації аудиторської компанії. Довіра користувачів бухгалтерської звітності до результатів аудиту також напряму залежить від репутації аудиторської компанії. Використовуючи аудиторський висновок для власних інформаційних потреб, користувачі прагнуть впевненості в достовірності та неупередженості підтвердженої аудитором інформації. Негативна оцінка репутації цією цільовою групою загрожує втратою довіри до аудиторської компанії та в кінцевому підсумку може призвести до вкрай негативних наслідків.

Нині для оцінки рівня репутації використовують кількісні та якісні методи, яким властиві певні переваги та недоліки. Науковці визнають, що серед застосовуваних методів немає єдиного правильного та універсального [12, с. 90]. Розповсюдженим способом оцінки рівня репутації підприємства виступає рейтинговий метод. Найбільш авторитетним глобальним дослідженням корпоративної репутації у світі виступає проект Reputation Institute (RI), який для вивчення репутації використовує оригінальну методику Rep Trak™. Згідно з цією методикою дослідження репутації базується на вимірі 27 критеріїв, чотири з яких мають відношення до емоційних складових сприйняття (повага, симпатія, довіра та захоплення) і 23 раціональні індикатори, які згруповані за сімома факторами: *р*езультативність, продукти/послуги, інновації, умови праці, корпоративне управління, соціальна відповідальність, лідерство [14]. Використовуючи зазначені фактори репутації, шляхом логічного узагальнення та аналізу окреслимо ознаки втрати репутації за групами впливу зацікавлених сторін: нормативною (Н), функціональною (Ф), дифузною (Д) і споживчою (С), на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиту. Сформульована автором якісна характеристика вагомості втрати репутації за групами впливу представлена в табл.

Виходячи з того, що репутація є колективною думкою про аудиторську компанію, що формується з часом у свідомості цільових груп впливу на підставі оцінки економічного, корпоративного, соціального та інших аспектів її діяльності, захист репутації повинен здійснюватися, насамперед, шляхом превентивних заходів. При цьому основна увага має бути спрямована на дослідження й аналіз сприйняття стейкхолдерами діяльності аудиторської компанії та оцінку відповідності дій співробітників її стратегічним цілям.

У разі настання кризової ситуації для подолання загрози втрати репутації слід вжити таких заходів. По-перше, негайно відреагувати на негативні події та проблемні питання й вчасно надати повну та правдиву інформацію медіа. Приховування чи надання часткової інформації може лише погіршити ситуацію та загрожує ще більшою втратою репутації. По-друге, сплатити всі відшкодування потерпілим сторонам. По-третє, ретельно підійти до вибору працівника, який буде спілкуватися з медіа. Це повинна бути особа з чималим досвідом і високою посадою, слова якої мають викликати довіру. По-четверте, проаналізувати причини виникнення кризової ситуації та осмислити набутий досвід її подолання.

Висновки

Таким чином, з'ясовано сутність і зміст репутації як ключового чинника впливу на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності. Репутація як чинник впливу на інтерфейсну складову економічної безпеки полягає у відсутності негативних інформаційних повідомлень про діяльність суб'єктів аудиту, в результаті чого у свідомості зацікавлених цільових груп формується стійка думка про аудиторську компанію як надійного партнера та гаранта достовірності інформації для широкого кола користувачів бухгалтерської звітності.

Таблиця

Основні ознаки втрати репутації за групами впливу зацікавлених сторін на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиту

Параметр оцінки репутації	Ознака втрати репутації	Вагомість для груп впливу			
		Н	Ф	Д	С
Послуги	Низька якість аудиторських послуг	+	+	+	+
	Відсутність системи внутрішнього контролю якості аудиторських послуг	+	+	-	+
	Вартість аудиторських послуг вища, ніж у конкурентів	-	+	-	+
	Наявність скарг до Аудиторської палати України	+	+	+	+
Рівень корпоративного управління	Несвоєчасність подання звітності та неповне розкриття інформації перед регулюючими органами, відсутність оприлюдненої інформації, передбаченої чинним законодавством	+	-	-	+
	Наявність значної кількості негативної, неперевіреної інформації в ЗМІ	-	+	+	+
	Відсутність доступної інформації для різних груп стейкхолдерів	+	+	+	+
	Непрозорість аудиторської компанії	+	+	+	+
	Відсутність корпоративного сайту/сторінки аудиторської компанії в соціальних мережах	+	+	+	+
Результативність діяльності	Зменшення загального обсягу наданих аудиторських послуг	+	+	-	-
	Зменшення середнього доходу на одного співробітника	-	+	-	-
	Наявність штрафних санкцій за порушення професійних норм ведення бізнесу	+	+	+	+
	Наявність факту ініціювання справи про банкрутство	+	+	+	+
Інновації	Відсутність нових технологій аудиту	+	+	-	+
	Відсутність нових видів аудиторських послуг	-	+	-	+
Соціальна відповідальність	Відсутність фактів спонсорування культурних, освітніх і спортивних заходів	-	+	+	-
	Відсутність участі в благодійних програмах	-	+	+	-
	Відсутність програм сприяння формуванню атмосфери довіри та прозорості у вітчизняному бізнес-середовищі	+	+	+	+
Умови праці	Оплата праці нижча, ніж у конкурентів	-	+	-	+
	Нерівні умови праці для окремих категорій співробітників	-	+	+	-
	Наявність штрафів за порушення норм охорони праці	+	+	+	-
	Відсутність програм підвищення кваліфікації та розвитку персоналу	+	+	-	+
Лідерство	Відсутність відповідального менеджменту	-	+	+	+
	Неетична та безвідповідальна поведінка керівника	-	+	+	+
	Відсутність чіткого бачення майбутнього компанії	-	+	+	+

Джерело: авторська розробка

Хоча загрози втрати репутації утворюються за межами суб'єкта аудиту, передумови їх виникнення безпосередньо пов'язані з результатами діяльності аудиторської компанії, якістю наданих аудиторських послуг, активною громадською позицією та участю в діяльності професійних організацій. Зниження репутації може призвести до вагомих економічних втрат, зменшення ринкової вартості бізнесу та навіть повної ліквідації суб'єкта аудиторської діяльності.

Рівень репутації визначається впливом цільових груп, зацікавлених у діяльності суб'єкта аудиту. Сформульовані дестимулюючі ознаки репутації дають змогу окреслити параметри оцінки репутації за їх вагомістю для нормативної, функціональної, дифузної та споживчої груп зацікавлених сторін.

У подальшому важливо дослідити вплив параметрів оцінки репутації на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єкта аудиту, виходячи з кількісної характеристики дестимулюючих ознак репутації, та здійснити їх ранжування за величиною потенційної шкоди економічним інтересам суб'єкта аудиторської діяльності.

Література

1.«Большая четверка» (аудит) [Електронний ресурс] // Материал из Википедии − свободной энциклопедии. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki

2. *Васильців Т. Г.* Економічна безпека підприємництва України : стратегія та механізми зміцнення : [монографія] / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.

3. *Зеркалов Д. В.* Экономическая безопасность [Електронний ресурс] : Монография. – Электрон. данные / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2011. – 587 с.

4. *Захаров О. І.* Комплексність економічної безпеки підприємства та впливи зовнішнього середовища / О. І. Захаров. − Ефективність управління в процесі реформування : макро- та мікроекономічний аспекти : Колективна монографія / За наук. ред. проф. Радіонової І. Ф. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2012. − 364 с.

5. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.

6. *Ваганова Л. В.* Оцінка інтерфейсної складової економічної безпеки машинобудівних підприємств / Л. В. Ваганова // Економіка розвитку. – 2013. - № 2 (66). – С. 81–85.

7. *Алькема В. Г.* Інтерфейсна складова економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності / В. Г. Алькема, М. М. Третьяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ugi.edu.ua/assets/files/SCIENTIFIC_STUDIES_1_B.pdf

8. *Даулинг Г.* Репутация фирмы. Создание, управление и оценка эффективности / Г. Даулинг ; [пер. с англ.]. – М. : Инфра-М, 2004. – 368 с.

9. *Горин С. В.* Деловая репутация организации / С. В. Горин. – М. : Феникс, 2006. – 256 с.

10. *Жуковська В. М.* Методологічні засади виміру репутаційної активності роздрібних торговельних мереж / В. М. Жуковська, Г. О. Бондар // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. − № 5. – С. 273-277.

11. *Кершис О.* Курс на корпоративну репутацію / О. Кершис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.businessclass.kiev.ua/magazine/337.html

12. *Шиманська О. В.* Методи оцінки ділової репутації підприємства / О. В. Шиманська // Економіка підприємства : теорія і практика : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. ; 12 жовтня 2012 р. – К. : КНЕУ, 2012. – С. 88–91.

13. *Берницька Д. І.* Ділова репутація як стратегічний чинник розвитку підприємства / Д. І. Берницька, Н. О. Кравчук // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. − № 3. – С. 41–45.

14. Аудит репутації [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Reputation Capital Ukraine. – Режим доступу : http://www.reputationcapital.org

УДК 338.48

О. Б. Бурова
здобувач кафедри економіки підприємства,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Особливості розвитку сільського зеленого туризму в Херсонській області України

У статті розкрито сутність та форми сільського туризму. Досліджено ресурсний потенціал сільських територій Херсонської області як передумови розвитку зеленого туризму. Визначено основні проблеми розвитку сільського зеленого туризму та запропоновано заходи щодо їх вирішення.

Ключові слова: сільський зелений туризм, агротуризм, ресурсний потенціал сільських територій.

О. Б. Бурова
соискатель кафедры экономики предприятия,
Национальный университет биоресурсов
и природопользования Украины

Особенности развития сельского зеленого туризма в Херсонской области Украины

В статье раскрыты сущность и формы сельского туризма. Исследован ресурсный потенциал сельских территорий Херсонской области как предпосылки развития зеленого туризма. Определены основные проблемы развития сельского зеленого туризма и предложены меры по их решению.

Ключевые слова: сельский зеленый туризм, агротуризм, ресурсный потенциал сельских территорий.

O. Burova
Competitor of the Department of Enterprise Economics
National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine

The Features of Development of Rural Green Tourism in Kherson Region of Ukraine

The essence and forms of rural tourism are analyzed in the article. The resource potential of Kherson region rural territories as pre-conditions of green tourism developing is studied. The problems of development of rural green tourism are singled out; the measures on their decision are offered.

Keywords: rural green tourism, agrarian tourism, resource potential of rural territories.

Постановка проблеми

Одним із перспективних напрямів розвитку туристичної галузі є сільський зелений туризм. Центральним суб'єктом в організації відпочинку на селі виступає родина, яка проживає в селі, здійснює основну діяльність, пов'язану з веденням особистого селянського господарства, та побічну – із використанням майна цього господарства для надання послуг у сфері зеленого туризму, а саме:

забезпечення відпочивальників житлом, харчуванням, ознайомленням із місцевою культурою та традиціями [4]. Однак на сьогодні в Україні існує низка проблемних питань щодо розвитку сільського туризму як на регіональному, так і на державному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий внесок у дослідження проблем сільського зеленого туризму, зробили такі відомі українські вчені, як: В. П. Васильєв [3], І. П. Гаврилишин, В. В. Гловацька [1], М. І. Долішній, О. Ю. Єрмаков [2], Д. Ф. Крисанов, Т. А. Пінчук [4], С. І. Попович, М. М. Рутинський, В. В. Юрчишин [8] та інші. Однак необхідно більше уваги приділити вивченню особливостей розвитку сільського туризму в Україні та її регіонах.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на дослідження вчених у сфері розвитку сільського зеленого туризму, залишається багато питань щодо формування засад його ефективної організації та управління. Невирішення цих завдань може призвести до негативного впливу на розвиток і популяризацію цього виду туризму в Україні.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження особливостей розвитку сільського зеленого туризму в Херсонській області України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Протягом останнього десятиріччя на Херсонщині, як і в Україні в цілому, формується розуміння сільського зеленого туризму як форми відпочинку міського населення в селі з широкими можливостями використання природно-ресурсного, економічного, соціального та культурно-духовного потенціалу. Дуже часто такі поняття, як «сільський туризм», «зелений туризм», «агротуризм», «екотуризм» вживають як синоніми. Проте між ними існує різниця, адже за змістовним наповненням поняття «сільський туризм» значно ширше ніж «агротуризм» і «екотуризм», які є лише його організаційними формами.

При цьому, агротуризм має дещо спільне з екотуризмом, а саме − відповідає критеріям екологічності, тобто сприяє охороні природи, збереженню природних пам’яток тощо. Агротуризм має й іншу мету – пропонує перебування в аграрному підприємстві, агрооселі та вивчення сільського життя, або просто відпочинок у мальовничій місцевості, тоді як екотуризм зосереджений на активному вивченні природи та, найчастіше, активних подорожах.

Найголовнішими перевагами цих видів туризму є відпочинок у селі, споживання екологічно чистої продукції, ознайомлення з місцевими традиціями та культурою (табл.). При цьому підкреслимо, що сільський та агротуризм взаємодоповнюють один одного, проте можуть розвиватися окремо. Агротуристич-

Таблиця

Головні принади сільського, аграрного та екологічного туризму

Сільський зелений туризм	Агротуризм	Екотуризм
сільський спосіб життя; природне середовище ; місцева культура; традиційна архітектура; участь у місцевих культурних подіях	сільськогосподарські заняття; споживання екологічно чистих продуктів харчування; участь у сільськогосподарських роботах; догляд за тваринами	цінності природного середовища; етнографічні об’єкти; «зелені школи»; активні туристичні заняття без шкоди для довкілля

Джерело: [1, с. 15]

ною діяльністю займаються насамперед фермерські господарства та агрооселі.

У Херсонській області у 2011 р. із загальної кількості 2064 фермерських господарств лише 20% можуть надавати послуги аграрного туризму. Сезон відпочинку – травень-вересень, у тому числі високий сезон – червень-серпень. Середній прибуток фермерських господарств від агротуризму становить 20-25 тис. грн. на рік. Великий ресурсний потенціал фермерських господарств і великотоварних сільськогосподарських підприємств, залучених до туристичної діяльності, проявляється переважно через продовольче забезпечення рекреантів; організацію відпочинку на власних базах відпочинку на узбережжі. Так, сільськогосподарським підприємствам на пайових умовах або повністю належить 9,5% баз відпочинку. Однак цю діяльність власне до агротуризму віднести складно.

Агрооселі, поряд з іншими видами діяльності, також надають послуги аграрного туризму. Середній прибуток від агротуризму становить 2-3 тис. грн. на рік. Близько 25,0% домогосподарств приморських поселень займається постачанням продуктів як для організованих, так і неорганізованих туристів. Від реалізації кулінарної продукції виручка досягає 50-800 грн. на добу. Загальну кількість агроосель, які надають агротуристичні послуги, визначити досить важко, оскільки більшість із них не декларує свою діяльність.

Слід відмітити також, що для розвитку сільського зеленого туризму Херсонщина має всі передумови, тобто наявний ресурсний потенціал сільських територій. Вона характеризується унікальним для степової зони комплексом природно-кліматичних умов і наявністю рекреаційного потенціалу. Клімат, простори піщані пляжі (протяжність морських пляжів перевищує 200 км), наявність лікувальних грязей, термальних джерел сприяють розвиткові рекреаційної діяльності різного напряму. В організації відпочинку, зокрема дитячого, особлива роль належить водним об’єктам. Можливість займатися різноманітними видами спорту, риболовлею, мікрокліматичний комфорт (наявність протягом півроку теплих сонячних днів), естетична дія берегових мальовничих ландшафтів – усе це сприяє тому, що водойми цілком можна вважати природними оздоровницями.

У Херсонській області сформувався досить значний санаторно-курортний комплекс, що нараховує 229 курортно-рекреаційних закладів ємністю 34,1 тис. ліжок (Генічеський район – 84, Голопристанський – 53, Скадовський – 53, Каланчацький – 26 та ін.). Зокрема, у 2011 р. функціонувало 12 санаторіїв і пансіонатів із лікуванням на 2,8 тис. місць, 48 будинків і пансіонатів відпочинку на 10,8 тис. місць, 7 санаторіїв-профілакторіїв на 0,7 тис. місць, 161 базу відпочинку на 19,8 тис. місць, а також 515 дитячих оздоровчих таборів на 15740 місць [5, с. 448].

Відомо, що масовим і доступним видом організованого відпочинку школярів є проведення літніх канікул в оздоровчих таборах. Найбільше їх працювало влітку 2011 р. в Скадовському (24 од. на 8378 ліжок), Генічеському (16 од. на 5890 ліжок) та Голопристанському районах (2 од. на 600 ліжок), із загальною кількістю відпочивальників – 71,6 тис. дітей і підлітків (40% усіх дітей 7-16 років), причому 37,2 тис. відпочивали поза містом [5, с. 449].

На площі 360 га Арабатської Стрілки формується єдиний у Європі сучасний медичний комплекс – «InterMedikalEkoCity», який буде приймати на лікування, реабілітацію та оздоровлення близько 1000 пацієнтів щорічно. Передбачена наявність персоналу центру – 7,2 тис. осіб, а крім оздоровчих і лікувальних закладів, увійде до складу ще й медичний коледж. Основною його спрямованістю буде лікування дітей, хворих на церебральний параліч. Цей проект внесено до стратегічно важливих у Херсонській області та у 2013 р. виділено з державного бюджету 8 млн. грн. на розвиток відповідної інфраструктури. Одночасно прибе-

режну смугу м. Скадовська в межах західної частини міста та оздоровчої місцевості Цукури займе курортна територія державного значення, а природну територію Голопристанського району буде оголошено курортом місцевого значення.

Відзначимо, що територією області проходять понад 20 туристичних, а також прокладено безліч пішохідних маршрутів. Регіон має численні об'єкти туризму, основні з них у містах Херсон, Генічеськ, Скадовськ, заповіднику Асканія Нова. Можна відвідати острови Джарилгач і Бирючий, подорожувати Тендрівською, Джарилгацькою та Ягорлицькою затоками, Кінбурнською косою. Для туристів бюро подорожей і екскурсій із 2013 р. пропонує різноманітні екскурсійні програми, що проводяться в біосферних заповідниках всесвітнього значення «Чорноморський» і «Асканія-Нова» ім. Ф. Фальц-Фейна, по дорогах авторалі «Чумацький шлях», туристичних маршрутах: «Херсон – місто двох віків», «Замки Трубецьких», «Винна карта Херсонщини», «Олешківська Січ», «Оазис у степу» тощо. Щорічно можна відвідати відомі міжнародні фестивалі «Таврійські ігри» (м. Каховка) і «Чорноморські ігри» (м. Скадовськ) [3, с. 14].

Слід зазначити, що біосферний заповідник «Асканія-Нова» Чаплинського району Херсонської області – це єдина в Європі ділянка первозданного степу, що простягається на 11 тис. га. Екзотична флора і фауна заповідника представлена 3800 видами, з них понад 117 – зникаючі. Багато років тому він здобув славу перлини степового краю на півдні України, у 2008 р. став переможцем акції «Сім природних чудес України», а у 2009 р. – представляв Україну у Всесвітньому конкурсі «Сім нових чудес природи» [5, с. 449].

Унікальне творіння природи Коса Арабатська Стрілка є екологічно чистою зоною тому, що навколо немає жодного промислового підприємства. Вона – найдовша в Європі піщана коса – має довжину 80 км і ширину від 700 м до 8 км. У літній період вода навколо прогрівається до 28 градусів, 90% сезону – сонячні дні. Озеро-море Сиваш на заході Азовського моря славиться своїми цілющими чорними грязями, лікувальними розсолами, термальними джерелами. Уже 7 років як відремонтовані основні дороги, триває розбудова інфраструктури Арабатської коси, тобто створюються всі умови для відвідування її туристами.

Привертають увагу численні шедеври храмового мистецтва, які становлять скарбницю світової культури, в тому числі храми міста Херсону – Катерининський (місце поховання князя Г. Потьомкіна), Успенський, Свято-Духівський собори, церков Різдва Пресвятої Богородиці, Святої Олександри, Грецька Церков та інші. Проте вищезазначений ресурсний потенціал сільських територій регіону на сьогодні недостатньо використовується, зокрема у структурі сільського туризму.

Сільське населення регіону здатне отримувати реальні доходи у сфері сільського туризму від таких видів діяльності, як: облаштування туристичних маршрутів; облаштування й експлуатація стоянок для туристів; робота гідом чи екскурсоводом; транспортне обслуговування туристів; єгерська діяльність (полювання, аматорське та спортивне рибальство); прокат туристичного спорядження; послуги приймання туристів; кулінарні послуги; підготовка культурних програм; народні промисли; виробництво та реалізація туристам екологічно чистих продуктів харчування, ягід та грибів тощо.

У контексті цього, сільський зелений туризм справляє позитивний вплив на відродження, збереження та розвиток місцевих народних звичаїв, промислів, пам'яток історико-культурної спадщини. Проявляючи інтерес до цих надбань народної культури, нерідко саме мешканці міст, які відпочивають у селі, розкривають місцевим жителям справжню цінність культурних пам'яток і таким чином сприяють їх збереженню.

Слід зазначити, що успішна діяльність у сфері сільського зеленого туризму залежить не тільки від облаштування садиби, а й, насамперед, від особистого гостинного підходу до кожного туриста, адже приємна атмосфера сприятиме зменшенню недоліків у послугах і залишить приємні спогади та враження від перебування. При цьому власники сільських садиб повинні усвідомлювати відповідальність, яку беруть на себе, організовуючи відпочинок у своїх оселях. Адже неякісне обслуговування може назавжди відбити в клієнта бажання відпочивати в селі.

Водночас виявлені проблеми розвитку сільського туризму, серед яких основними є: обмеженість і нерівність доступу власників до ресурсів (землі, приміщень, кредитів); складність залучення фінансових ресурсів та інвестицій, відсутність довгострокового кредитування, нерозвиненість небанківського сектору фінансових послуг; малоефективна політика державного фінансування та кредитування цієї сфери, брак стартового капіталу й обігових коштів; складна система оподаткування, значний податковий тиск і тінізація економіки; недостатній інформаційно-рекламний супровід туристичної діяльності на внутрішньому й, особливо, зовнішньому ринках; неефективність існуючої інфраструктури підтримки сільського туризму.

Відсутність науково обґрунтованих рекомендацій щодо раціонального використання природних територій курортів, їх моніторингу та прогнозування розвитку; низька ефективність діючих механізмів заохочення до будівництва та реконструкції агроосель, сільських садиб зеленого туризму; недостатність зусиль органів державної та місцевої влади щодо пошуку платоспроможних інвесторів, неузгодженість дій адміністративних підрозділів і бюрократичні перепони в процесі затвердження проектів, виділення земельних ділянок, будівництва об'єктів сільського туризму, дозвілля та розваг, інфраструктури з обслуговування рекреаційної діяльності тощо заважають розвиткові цього виду туризму.

Висновки

Таким чином, першочерговими організаційно-економічними та соціальними заходами в цьому напрямі є створення сприятливих умов для ефективного використання ресурсного потенціалу в сфері сільського, аграрного та екологічного туризму, підвищення міжнародного іміджу, зростання обсягу інвестицій у реконструкцію пам'яток історії та культури, об'єкти туристичної інфраструктури, поліпшення якості та забезпечення конкурентоздатності туристичних пропозицій на світовому туристичному ринку, за рахунок цього очікується підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, створення нових робочих місць і підвищення доходів селян, збільшення обсягів фінансування у розвиток соціальної інфраструктури села, якісне та кількісне покращення соціальних послуг на сільській території регіону, істотне збільшення надходжень від туризму до обласного та місцевих бюджетів. Така діяльність сприятиме соціально-економічному розвиткові сільських територій у цілому, зокрема диверсифікації сільськогосподарського виробництва, що є основою для подальших досліджень.

Література

1. Гловацька В. В. Сільський зелений туризм : сутність, функції, основи організації / В. В. Гловацька // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 148-156.

2. Єрмаков О. Ю. Розвиток сільського туризму як важливий напрям диверсифікації аграрної економіки / О. Ю. Єрмаков // Таврійський науковий вісник. – 2008. – Вип. 58. – С. 153-156.

3. Інформаційні матеріали з питань розвитку сільського зеленого туризму (поради сільському населенню) / [упоряд. В. Васильєв, М. Осипова]. – К.: ООСДС «Центр розвитку та правової підтримки села», 2008. – 52 с.

4. Пінчук Т. А. Агротуризм як форма підприємництва у сільській місцевості [Електронний ресурс] / Т. А. Пінчук. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/.../17.htm

5. Путешествие по Херсонщине : Энциклопедия-путеводитель / [заг. ред. О. Алеферко]. – Херсон : Наддніпряночка, 2008. – 300 с.

6. Сільський зелений туризм – пріоритетна сфера розвитку туризму у період економічної кризи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uzhgorod.net.ua/news/34499

7. Статистичний щорічник Херсонської області за 2011 рік. – Стат. зб. / Головне управління статистики у Херсонській області [за ред. В. А. Вознюка]. – Херсон, 2012. – 518 с.

8. Юрчишин В. В. Основи маркетингу сільського туризму / В. В. Юрчишин // Туризм сільський зелений (спецвипуск). 2002. № 2. С. 23-30.

УДК 331.101.68

Л. Д. Гармідер
кандидат економічних наук,
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

Формування пріоритетних стратегічних напрямів розвитку кадрового потенціалу торговельного підприємства

У статті досліджено методичні підходи до стратегічного управління персоналом. Запропоновано типологію стратегічного вибору розвитку кадрового потенціалу торговельного підприємства з урахуванням концепції життєвого циклу.

Ключові слова: кадровий потенціал, матриця, розвиток, життєвий цикл, стратегія.

Л. Д. Гармидер
кандидат экономических наук,
Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

Формирование приоритетных стратегических направлений развития кадрового потенциала торговых предприятий

В статье исследованы методические подходы к стратегическому управлению персоналом. Предложена типология стратегического выбора развития кадрового потенциала торгового предприятия с учетом концепции жизненного цикла.

Ключевые слова: кадровый потенциал, матрица, развитие, жизненный цикл, стратегия.

L. Garmider
Ph.D, Associate Professor of the Marketing Department,
Alfred Nobel University, Dnipropetrovs'k

Priority strategic directions formation of staff potential development of trading enterprises

In the article the methodical approaches of strategic staff management are explored. The typology of strategic choice of staff potential development of the trading enterprises taking into account conception of life cycle is offered.

Keywords: staff potential, matrix, development, lifecycle, strategy.

Постановка проблеми

Побудова в Україні соціально-орієнтованої економіки зумовлює визнання пріоритетної ролі людських ресурсів порівняно з іншими чинниками матеріально-технічного характеру, що об'єктивно змушує пов'язувати розроблення стратегії розвитку підприємств передусім із перспективними можливостями розвитку кадрового потенціалу [1]. Слід зазначити, що вітчизняні торговельні підприємства нині мають у розпорядженні досить високий кадровий потенціал. Водночас рівень розвитку кадрового потенціалу підприємств не повністю відповідає вимогам сучасної торгівлі. Це свідчить про те, що для українських торговельних підприємств надзвичайно актуальною є робота з розвитку кадрового потенціалу, у якій слід використовувати стратегічний підхід, оскільки якісні характеристики кадрового потенціалу торговельних підприємств формуються протягом тривалого періоду. З метою забезпечення розвитку кадрового потенціалу підприємства слід використовувати стратегічне управління персоналом, інструментом якого є стратегія розвитку кадрового потенціалу підприємства, яка спрямована на підвищення якісних характеристик кадрового потенціалу, формування підприємства, що навчається, створення умов для неперервного навчання, розвитку та вдосконалення професійних навичок і особистісних якостей кожного працівника підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На нашу думку, стратегія розвитку кадрового потенціалу, яка включає стратегію організаційного навчання, повинна бути тісно пов'язана зі стратегією управління персоналом. Поняття «стратегія управління персоналом» з'явилося в країнах Західної Європи як відповідь на досить складні економічні умови, що склалися на початку 80-х рр. на підприємствах цих країн. Ці умови диктували необхідність подальшого розвитку теорії управління, сприяли появі нового підходу до персоналу організацій, розширенню сфери застосування стратегічного підходу в управлінні персоналом.

Питанню дослідження стратегій управління персоналом та їх класифікації присвячено праці І. Петрової [2], А. Воробйова, С. Жданова, Ю. Кузьминої, М. Богдана, Е. Могилевкіна, О. Громова, Дж. Іванцевича, І. Іщенко, В. Колпакова, Г. Дмитрієнко, В. Бузирева, М. Гусарова, Н. Чікішева, В. Маслова, М. Сорокіна [3; 4; 5] та інших.

Однак, на наш погляд, І. Петровою представлена найбільш повна та уточнена класифікація стратегій управління людськими ресурсами. На погляд автора, основними є такі критерії для складання класифікації стратегій управління людськими ресурсами [2]:

1) спосіб ведення конкурентної боротьби або тип загальної конкурентної стратегії (стратегія лідерства у витратах, диференціації та зосередження);

2) особливості життєвого циклу організації (стратегії на стадіях зародження, інтенсивного зростання, стабілізації, спаду);

3) ставлення до інновацій (стратегії організацій-захисників, організацій-новаторів, організацій-аналітиків, організацій-імітаторів, організацій-проспекторів);

4) місце управління персоналом у загальній системі управління організацією (централізовані, децентралізовані);

5) система цінностей і стиль керівництва (реальний або декларований характер стратегії управління персоналом);

6) рівень кадрових технологій (формальний або неформальний тип стратегії управління персоналом);

7) ресурсна база стратегії (стратегія, базована на ресурсах, якими володіє компанія; стратегія, що базується на умовах функціонування організації, стратегія, продиктована амбіціями; стратегія, орієнтована на зовнішні залучені ресурси та внутрішні власні ресурси);

8) механізм розроблення та реалізації стратегії (інтуїтивна, авторитарна, класична, спонтанна);

9) визначальні умови зовнішнього середовища (стратегії, зумовлені динамізмом зовнішнього середовища, змінами в технології, фінансово-економічним станом організації, рівнем ринкових відносин у внутрішніх і зовнішніх зв'язках підприємства);

10) динаміка цільових настанов організації (стратегії розвитку, функціонування, скорочення);

11) ставлення до персоналу (споживацьке, партнерське, ідентифікації);

12) кількість критеріїв класифікації (однокритеріальні, багатокритеріальні);

13) функціональні (стратегія планування, розвитку людських ресурсів, винагороди);

14) організаційного розвитку (стратегії управління культурою, організаційного розвитку, управління змінами, розвитку соціально-трудових відносин);

15) підходи до управління людськими ресурсами (стратегії стимулювання, інвестування, залучення).

Таким чином, методичні підходи до стратегії управління персоналом демонструють досить широкий спектр думок, аналогічно поглядам на загальне (корпоративне, економічне) уявлення про стратегію як інструмент ефективного управління організацією.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Виходячи з вищевикладеного, можна констатувати, що кінцевий вибір оптимальної стратегії управління людськими ресурсами відбувається шляхом доповнення формального підходу творчим аналізом з урахуванням факторів, які впливають на стратегічний вибір, основними з яких дослідники вважають цілі підприємства, стан ринку та позицію підприємства на ньому, потенціал суб'єкта господарювання, стратегії конкурентів, конкурентні переваги організації, привабливість ринку, стадію життєвого циклу підприємства тощо. Урахувати всі ці фактори водночас практично неможливо. Тому більше уваги звертають на цілі та фінансові ресурси суб'єкта підприємництва, його розмір, інтереси вищого керівництва, досвід реалізації попередніх стратегій. Тому актуальним і доцільним є обґрунтування впливу кожного такого фактора при мотивуванні пріоритетних стратегічних напрямів розвитку кадрового потенціалу підприємства.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є обґрунтування потенційних стратегій розвитку кадрового потенціалу, які характерні для суб'єктів підприємництва різних розмірів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Таким чином, не існує стратегії, єдиної для всіх підприємств, як і не існує єдиного універсального стратегічного управління. Кожне підприємство унікальне у своєму роді, тому й процес формування стратегії для кожного підприємства унікальний, оскільки залежить від позиції підприємства на ринку, динаміки його розвитку, потенціалу, поведінки конкурентів, характеристик послуг, що робляться ним, стану економіки, культурного середовища і ще багатьох факторів [5; 6]. Вод-

ночас є деякі засадничі моменти, що дають змогу говорити про деякі узагальнені принципи вироблення стратегії поведінки та здійснення стратегічного управління.

Важливість питання розміру підприємства, як одного з основних факторів вибору оптимальної стратегії, розглядалися багатьма авторами [7]. Однак, на наш погляд, нині всі теоретичні та практичні дослідження відносно розміру підприємства як одного з основних факторів вибору загальної стратегії обов'язково повинні враховувати при обґрунтуванні стратегії розвитку кадрового потенціалу підприємства. На підставі вищенаведеного аналізу й узагальнення результатів нашого дослідження [8-11], нами виділено головні фактори, що визначають стратегію розвитку кадрового потенціалу підприємства, а саме: рівень розвитку кадрового потенціалу, розмір підприємства, стадія розвитку кадрового потенціалу, фаза життєвого циклу підприємства (див. табл. 1).

Таблиця 1

Основні фактори, що визначають стратегію розвитку кадрового потенціалу торговельного підприємства

Фактори	Характеристики
Стратегія управління персоналом підприємства	Стратегія на стадії зародження; стратегія на стадії інтенсивного зростання; стратегія на стадії стабілізації; стратегія на стадії спаду
Життєвий цикл підприємства	Народження; розвиток; зрілість; розквіт; спад
Розмір підприємства	Малі; середні; великі
Відтворювальний цикл розвитку кадрового потенціалу	Формування; розширення; стабілізація (позитивна динаміка, негативна динаміка)
Рівень розвитку кадрового потенціалу	Високий; помірний; низький; дуже низький

Використання названих факторів дає змогу побудувати матрицю, зображену в табл. 2. Кожен показник матриці має два значення – («мале» і «середнє та велике»). При цьому можливі сорок характерних ситуацій, для кожної з яких можна визначити пріоритетні напрями розвитку кадрового потенціалу підприємства. Запропоновану матрицю можна рекомендувати як інструмент діагностики напрямів розвитку кадрового потенціалу підприємства.

При побудові матриці ми спиралися на методологію стратегічного управління людськими ресурсами І. Петрової та врахували результати її дослідження щодо відповідності стратегії розвитку організації та стратегії розвитку людських ресурсів, визначення особливостей стратегії управління людськими ресурсами на різних стадіях життєвого циклу організації, урахування стадій життєвого циклу трудового колективу та працівника у процесі стратегічного управління персоналом [2]. Зокрема, І. Петрова відзначила особливості кадрової стратегії на різних стадіях життя підприємства. Стратегічними завданнями у сфері управління пер-

соналом на стадії народження підприємства є: визначення стратегічних цілей і очікуваних результатів діяльності та трансляція їх до кожного співробітника; розмежування бізнес-процесів і видів робіт з їх детальним описом і специфікацією; формування компетенцій персоналу, виходячи з бізнес- і стратегічних компетенцій; встановлення зв'язків підпорядкування та координації в межах організаційної структури; визначення рівня централізації та децентралізації; розроблення схеми делегування повноважень; вибір стратегічного принципу функціонування організації-диференціації або інтеграції; забезпечення необхідних стратегічних змін, які дають змогу зберегти та зміцнити стратегічну позицію організації на ринку. Для реалізації вказаних стратегічних завдань працівники повинні бути новаторами, ініціативними, контактними, з довгостроковою орієнтацією, готовими до ризику й такими, що не бояться відповідальності [2]. Стратегічними завданнями у сфері управління персоналом на стадії розвитку підприємства є: залучення та адаптація нових працівників, навчання та розвиток персоналу, збереження і зміцнення корпоративної культури, її трансляція в нові підрозділи. Для реалізації вказаних стратегічних завдань необхідна тісна взаємодія суб'єктів управління персоналом та їх гнучкість у мінливих ринкових умовах [2]. Стратегічними завданнями у сфері управління персоналом на стадії стабілізації підприємства є: зниження витрат на персонал, виявлення резервів зростання продуктивності та якості праці, мотивування персоналу, розроблення системи планування кар'єри, формування кадрового резерву, розвитку та просування персоналу тощо. Перевага надається співробітникам, які досягають максимальних результатів (кількості та якості) за невисокого рівня затрат і низького рівня ризиків, залучення персоналу до управління організацією [2]. Стратегічними завданнями у сфері управління персоналом на стадії спаду підприємства є: діагностика кадрового потенціалу підприємства та проведення організаційно-кадрового аудиту; розроблення стратегії реорганізації та кадрових програм підтримки реорганізації; залучення персоналу до процесів реорганізації підприємства; скорочення персоналу підприємства; підвищення продуктивності праці, розв'язання конфліктів і подолання стресів. Потрібні співробітники, віддані організації, гнучкі до мінливих умов, орієнтовані на довгострокові цілі, з високою самовіддачею, готові терпіти тимчасовий дискомфорт щодо умов та оплати праці [2]. Таким чином, зміст і специфіка стратегічного управління персоналом на різних стадіях розвитку підприємства врахована нами при побудові матриці.

Загальна ідея матриці полягає в тому, що при зміні всіх чотирьох показників від ситуації на початку координат у бік збільшення розміру підприємства стратегія розвитку кадрового потенціалу трансформується, наприклад, від тейлорівської (або стратегії консервативного управління) до причетності (або ідентифікації).

Слід відмітити, що розмір підприємства істотно впливає на вибір стратегії. Розглянемо особливості формування стратегії в кожній окремій групі підприємств. Так, головною перевагою зростання малих підприємств є їх гнучкість, тобто можливість оперативно перебудовувати свою виробничу програму під пресом ринку. Однак, одним із найбільших недоліків таких підприємств є їх малий розмір, у зв'язку з чим конкуренція з великими підприємствами практично безперспективна. Тому стратегії малих підприємств спрямовані на мінімізацію конкурентної боротьби з великими та середніми підприємствами і на максимальне використання переваг малого бізнесу, особливо в плані гнучкості. Основна спрямованість стратегій малих фірм − зведення до мінімуму гостро-

Таблиця 2

Типологізація стратегічного вибору розвитку кадрового потенціалу (КП) торговельного підприємства з урахуванням концепції життєвого циклу

Рівень розвитку КП Розмір підприємства	Високий	Помірний	Низький	Дуже низький	Фази життєвого циклу підприємства
Мале підприємство	підприємницька стратегія	стратегія кадрової адаптації	стратегія стимулювання	тейлорівська	Народження
Середнє та велике	кадрова інноваційна стратегія	стратегія кадрової диверсифікації	стратегія навчання	стратегія стимулювання	
Мале підприємство	стратегія інвестування	стратегія підвищення кваліфікації	стратегія кадрової адаптації	споживацька	Розвиток
Середнє та велике	стратегія підвищення якості	стратегія динамічного зростання	стратегія кадрової консолідації	стратегія навчання	
Мале підприємство	кадрова інноваційна стратегія	стратегія кар'єрного зростання	партнерська стратегія	стратегія підвищення кваліфікації	Зрілість
Середнє та велике	ідентифікаційна стратегія	стратегія кадрової диверсифікації	стратегія кадрової консолідації	стратегія прибутковості	
Мале підприємство	стратегія інвестування	стратегія використання можливостей	стратегія консервативного управління	стратегія стимулювання	Розквіт
Середнє та велике	кадрова інноваційна стратегія	стратегія залучення	стратегія прибутковості	стратегія використання можливостей	
Мале підприємство	стратегія споживацька	стратегія самозбереження	стратегія стимулювання	ліквідаційна стратегія	Спад
Середнє та велике	кадрова інноваційна	стратегія залучення	стратегія кругообігу (циклічна)	стратегія стимулювання	
Стадії розвитку кадрового потенціалу	Розширення	Стабілізація – позитивна динаміка	Формування	Стабілізація – негативна динаміка	

Джерело: складено автором за [2;12-20]

ти конкуренції з великими фірмами та використання якнайкраще їх гнучкості. Переваги і недоліки цих підприємств визначають основні види стратегії розвитку кадрового потенціалу: підприємницька стратегія, стратегія кадрової адаптації, стратегія стимулювання, тейлорівська; стратегія інвестування,стратегія підвищення кваліфікації, споживацька, кадрова інноваційна стратегія, стратегія кар'єрного зростання, партнерська стратегія, стратегія підвищення кваліфікації,

стратегія використання можливостей, стратегія консервативного управління, стратегія самозбереження, ліквідаційна стратегія.

Особливо цікавими є стратегії середніх і великих підприємств, оскільки, використовуючи величезні ресурси і досвід роботи, сильні позиції на ринку, вони часто витісняють зі свого сегмента слабших. Стратегії середніх і великих підприємств різноманітні, але, як правило, ці підприємства, можуть вибрати такі види стратегії розвитку кадрового потенціалу: кадрова інноваційна стратегія, стратегія кадрової диверсифікації, стратегія навчання, стратегія стимулювання; стратегія підвищення якості, стратегія динамічного зростання, стратегія кадрової консолідації, ідентифікаційна стратегія, стратегія прибутковості, стратегія причетності, стратегія використання можливостей, стратегія кругообігу (циклічна).

Висновки

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, варто зробити певні висновки**.** Кожній фазі життєвого циклу підприємства притаманна одна з базових кадрових стратегій, що є методологічною основою для певної стратегії управління розвитком кадрового потенціалу торговельного підприємства. Під час обґрунтування стратегій управління розвитком кадрового потенціалу торговельного підприємства запропоновано схему для обрання оптимальної стратегії управління розвитком кадрового потенціалу підприємства, яка забезпечує обґрунтованість управлінських рішень і враховує наявність певного співвідношення змін факторів, що впливають на рівень його розвитку (див. табл. 2). Для стрімкішого розвитку діяльності малих, середніх і великих підприємств різних форм власності, перспективності та збільшення їх прибутковості необхідно розробляти стратегії розвитку кадрового потенціалу торговельних підприємств у сучасних умовах господарювання. Як ми переконалися, саме розмір підприємства є тим важливим параметром, який, практично, визначає стратегічні напрями розвитку кадрового потенціалу. Безумовно, на остаточне рішення про ухвалення стратегії розвитку кадрового потенціалу підприємства накладатимуться й інші фактори специфічної властивості.

Вказані для кожного поєднання факторів стратегія та напрями розвитку кадрового потенціалу можуть бути прийняті за основу як базисні для подальших досліджень щодо визначення компетенцій персоналу, які необхідно розвивати для реалізації цієї стратегії.

Література

1. Дмитренко Г. А. Стратегічний менеджмент : цільове управління персоналом організацій / Г. А. Дмитренко. – К. : МАУП, 2006. – 188 с.

2. Петрова І. Л. Стратегічне управління людськими ресурсами / І. Л. Петрова – К. : КНЕУ, 2013 – 466 с.

3. Воробьев А. Стратегическое управление персоналом / А. Воробьев, С. Жданов, Ю. Кузьмина // Управление персоналом. – 2008. − № 15. – С. 23-29.

4. Громова О. Н. Формирование стратегии управления персоналом предприятия (теоретические и методические аспекты) : автореф. дис. … докт. экон. наук.: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / О. Н. Громова. − М. : ГУУ, 1999 – 40 с.

5. Маслов В. И. Стратегическое управление персоналом в условиях эффективной организационной культуры / В. И. Маслов. − М. : Финпресс, 2004. − 288 с.

6. Вашурина Е. В. Вопросы стратегического развития персонала / Е. В. Вашурина // Университетское управление. − 2005. − № 4. − С. 87-97.

7. Кундря-Высоцкая О. П. Размер предприятия как один из основных факторов выбора оптимальной стратегии / О. П. Кундря-Высоцкая, И. М. Вагнер // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bi/2009_4/4(2)/110-113.pdf

8. Гармідер Л. Д. Розвиток кадрового потенціалу за життєвим циклом торговельного підприємства / Л. Д. Гармідер // Держава та регіони. − 2013. − № 1. – С. 101-114.

9. Гармідер Л. Д. Типологія торговельних підприємств та модель формування їх кадрового потенціалу /Л. Д. Гармідер // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр. – 2012. − Вип. 34. – С. 363-371.

10. Гармідер Л. Д. Воспроизводство как форма развития кадрового потенциала и условие обеспечения экономической безопасности предприятия /Л. Д. Гармідер // Сучасні перспективи розвитку систем економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання : Монографія ; за ред. проф. І. П. Мігус. – Черкаси : ТОВ «МАКЛАУТ». – Черкаси, 2012. − С. 490-516.

11. Гармідер Л. Д. Теоретичні аспекти оцінки кадрового потенціалу підприємства / Л. Д. Гармідер // Сборник научных трудов SWorld. – Вып. 4. Том 29. – Одесса : КУПРИЕНКО, 2012 – ЦИТ: 412-0718. − С. 64-71.

12. Гурков И. Б. Бизнес-стратегии и социально-кадровая политика российских предприятий / И. Б. Гурков, О. И. Зеленова., А. А. Мутовин. – М. : Высшая школа экономики, 2007. – 81 с.

13. Бизнес-стратегия есть. Нужна ли HR-стратегия и какая? Типы кадровой стратегии в современной организации : выбери правильно! // Персонал-Микс. – 2005. − № 7 (032). − [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ippnou.ru/article.php?idarticle=003436

14. Сорокина М. В. Стратегическое управление персоналом в торговле : дис. … докт. эконом. наук : 08.00.05 / М. В. Сорокина. − С.-Пб, 2006. – 327 с.

15. Белобородова Н. А. Роль кадровой стратегии в управлении компанией / Н. А. Белобородова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.trud.isea.ru/Renderers/ShowMedia.ashx?id=00a2f5fe-d75f-4e32.

16. Ивановская Л. Стратегия управления персоналом / Л. Ивановская // Кадровик. Кадровый менеджмент. − 2009. − № 1. − С. 4-11.

17. Управление персоналом организации : учебное пособие / М. А. Винокуров [и др.]; под ред. М. А. Винокурова, Т. Г. Озерниковой. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2009. – 568 с.

18. Управление персоналом ; под общей ред. д-ра экон. наук, проф. И. Б. Дураковой. – М. : ИНФРА-М, 2010 – 570 с.

19. Зеленова О. И. Стратегия управления персоналом / О. И. Зеленова // Управление человеческими ресурсами : менеджмент и консультирование : Монография ; под редакцией В. В. Щербины. – М. : Независимый институт гражданского общества, 200 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ecsocman.hse.ru/text/19209218/

20. Воробьев А. Д. Стратегическое управление персоналом / А. Д. Воробьев, С. Б. Жданов, Ю. А. Кузьмина // Управление персоналом. – 2008. − № 15 (193). – С. 48-53.

УДК 65.012.8:368

В. М. Кудак
аспірант,
Університет економіки та права «КРОК»

Збалансована система показників Нортона-Каплана у розробленні стратегії економічної безпеки страховика

У статті розглядається роль системи збалансованих показників у реалізації стратегії страхової компанії зокрема та забезпечення системи економічної безпеки страховика в цілому, також визначаються ключові параметри, за якими необхідно розробляти систему збалансованих показників у страхових компаніях.

Ключові слова: економічна безпека, оцінка стану економічної безпеки, стратегічне планування, система збалансованих показників, страхові компанії, основні індикатори системи збалансованих показників.

В. М. Кудак
аспирант,
Университет экономики и права «КРОК»

Сбалансированная система показателей Нортона-Каплана в разработке стратегии экономической безопасности страховщика

В статье рассматривается роль системы сбалансированных показателей в реализации стратегии страховой компании в частности и обеспечения системы безопасности страховщика в целом, также определяются ключевые параметры, по которым необходимо разрабатывать систему сбалансированных показателей в страховых компаниях.

Ключевые слова: экономическая безопасность, оценка состояния экономической безопасности, стратегическое планирование, система сбалансированных показателей, страховые компании, основные индикаторы системы сбалансированных показателей.

V. Kudak
graduate student,
«KROK» University

Norton-Kaplan Balanced Scorecard in developing a strategy for the economic security of the insurer

This paper examines the role of the balanced scorecard to strategy implementation including insurance companies and ensuring economic security of the insurer as a whole, and identifies key parameters by which to develop a system of balanced scorecard in insurance companies.

Keywords: economic security, estimation of the state of economic security, strategic planning, system of the balanced indexes, insurance companies, basic indicators of the system of the balanced indexes.

Постановка проблеми

Ринок страхових послуг може акумулювати значні інвестиційні ресурси для розвитку економіки країни, але в Україні він малорозвинений порівняно з провідними країнами світу. Так, за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг частка валових страхових премій відносно валового внутрішнього продукту (ВВП) у 2011 р. становила 1,7 %, а у 2010 р. 2,1 % [1]. Для порівняння – у розвинених країнах цей показник становить 8-12 %. У Великій Британії у 2008 р. частка страхових премій у ВВП становила понад 15 %, в Австрії 16 %, в Японії більше 10 %, у США понад 8 % [2]. Таким чином, вітчизняний страховий ринок ще не акумулює значні інвестиційні ресурси і не справляє значний вплив на процеси перерозподілу ВВП у країні. У сучасних умовах з'являється серйозна необхідність розвитку страхового ринку країни. Одним із елементів цього є покращення стійкості страхових компаній в умовах криз, а досягти цього можна за рахунок ефективно розроблених стратегій.

На сьогодні однією з найважливіших передумов забезпечення нормального функціонування та розвитку організації є створення дієвої системи економічної безпеки. Проблематикою вивчення економічної безпеки займалися багато

вчених, зокрема серед останніх досліджень слід виокремити роботи таких вітчизняних авторів: О. А. Кириченко [3], В. С. Сідак [3], В. І. Грушко [3], О. І. Захаров [3], С. М. Лаптєв [3], І. А. Белоусова [4], В. Г. Алькема [5], та інших. Ключовою позицією економічної безпеки компанії є її стратегія, однак вдало розроблена стратегія ще не гарантує безпечне існування компанії та досягнення запланованих результатів, оскільки її треба ще реалізувати, втілити в життя. Одним із найефективніших способів реалізації стратегії може бути збалансована система показників (далі – ЗСП). Однак роль системи збалансованих показників у забезпеченні системи економічної безпеки страхових компаній майже не досліджено.

Для нормального функціонування системи економічної безпеки необхідно дотримуватися таких принципів: системності, законності, безперервності, сполучення превентивних і активних засобів, диференційованості, сполученості, власності та конфіденційності, компетентності, економічної доцільності [6].

Основними джерелами негативного впливу на економічну безпеку організації можна визначити свідомі чи несвідомі дії окремих посадових осіб і суб'єктів господарювання. Збіг об'єктивних обставин (стан фінансової кон'юнктури на ринках цієї організації, наукові відкриття, технологічні розробки, форс-мажорні обставини). Економічну безпеку будь-якої організації можна визначити як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів організації, відображений у найбільш значимих фінансових показниках прибутковості та рентабельності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Опис системи збалансованих показників (поєднання фінансових і нефінансових показників діяльності підприємства) уперше здійснили Роберт Каплан і Девід Нортон, результати їх досліджень були опубліковані в журналі «Гарвард Бизнес Ревью» 1992 року. Також була надрукована їх книга «Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию», перекладена російською мовою й опублікована 1996 року. [7]. З часом ця концепція управління в діяльності організації набула широкого поширення як у державному, так і приватному секторах економіки. Відповідно до нових потреб Р. Капланом та Д. Нортоном було написано ще чотири книги, з допомогою яких організації різних форм власності можуть розробити ефективні системи збалансованих показників і стратегічні карти економічної безпеки організацій та реалізувати свої стратегії [8-11]. Нівен Пол Р. у своїй книзі «Збалансована система показників крок за кроком: Максимальне підвищення ефективності та закріплення отриманих результатів» дає практичні рекомендації, за допомогою яких будь-яка організація зможе розробити успішну систему управління, визначити основні пріоритети та показники діяльності [12]. Серед українських науковців варто виділити І. А. Белоусову, яка розглядала у своїй дисертаційній роботі застосування збалансованої системи показників в умовах модернізації системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності [13]. Систему збалансованих показників як напрям регулювання організації праці в митних органах розглядає Н. В. Осадча [14]. Дослідник А. А. Супрун розглядає концепцію управління на основі ключових показників відповідно до діяльності страхових компаній [15].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Найбільш складною проблемою, як показало дослідження, у діяльності страхових компаній є забезпечення їх сталого функціонування. Криза 2008 р. показала, наскільки страхові компанії України були неготові до економічних потрясінь, як їх стратегії не принесли бажаного результату, наскільки були недосконалими їх системи економічної безпеки. Пошук більш досконалих методик аналізу ді-

яльності компанії залишається актуальною проблемою. Одним із нових методів оцінки управління та діяльності страхової організації є система збалансованих показників.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження питання сутності поняття «збалансована система показників», аналіз підходів до запровадження ЗСП у компаніях, її роль у забезпеченні економічної безпеки страхових компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відомо, що процес розроблення стратегії – це прерогатива керівників вищої ланки, проте її створення ще не є гарантією успішної діяльності компанії. Основні проблеми виконання стратегії та низькі результати її впровадження пов'язані безпосередньо з тим, що персонал, який її безпосередньо реалізує, не зовсім чітко розуміє суть стратегії. Так, за інформацією «Balanced Scorecard Collaborative», лише 10 % організацій реалізують свою стратегію на практиці, тільки 5 % працівників організації розуміють стратегію своєї компанії; 25 % менеджерів одержують винагороду, пов'язану з реалізацією стратегії; 85 % керівників витрачають менше години на місяць, щоб обговорити стратегію; 60 % організацій не пов'язують бюджет зі стратегією» [16, с. 90].

У ринкових умовах функціонування будь-яка організація здійснює свою діяльність у конкурентному середовищі. Будь-яка страхова компанія намагається захопити лідируючі позиції, тримати контроль певного сегмента ринку, або й усього ринку. Допомогою в досягненні бажаних цілей може стати система збалансованих показників, яка включає в себе фінансові показники результатів діяльності та враховує вплив і вагу показників не фінансового змісту.

Із кожним роком роль нематеріальних активів збільшується, так згідно з рис. 1 із 1982 по 2003 р. вартість нематеріальних активів у організаціях збільшилася майже в 2 рази.

Збалансована система показників представляє собою не просто систему оцінки ефективної діяльності компанії в системі стратегічного планування, а є повноцінною системою управління компанією. У збалансованій системі показників необхідно вирізняти показники, які вимірюють досягнення цілей і ті, які відображають процеси, що забезпечують досягнення цих цілей.

Сама ідея збалансування включає в себе врахування при прийнятті управлінських рішень не лише фінансових даних, а й дані про стан ринку, час і вартість процесів, які виконуються в компанії, також інформації про персонал тощо.

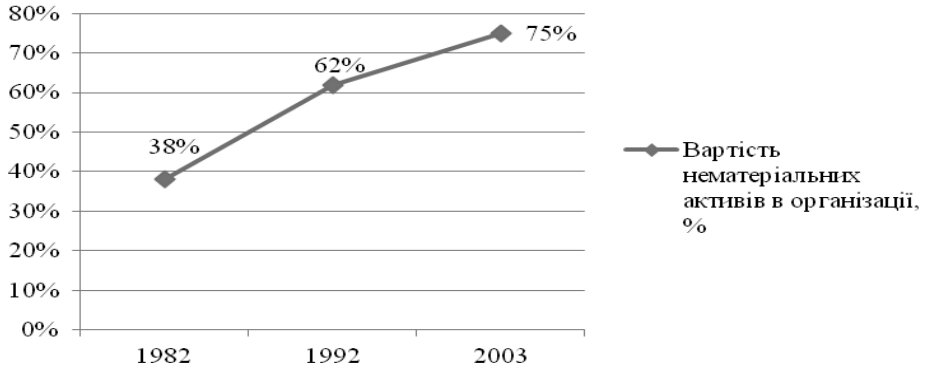

Рис. 1. Збільшення вартості нематеріальних активів у організаціях

Джерело: [12, с. 28]

Необхідність виникнення системи збалансованих показників з'явилася тому, що існуючі методи оцінки діяльності організації, які за основу брали фінансові показники організації, уже суттєво застаріли. У новому інформаційному середовищі для досягнення успіху потрібні нові можливості – це твердження однаково підходить як компаніям з надання послуг, так і промисловим підприємствам. І саме здатність у повному обсязі використовувати свої нематеріальні активи знайшла вирішальне значення на відміну від інвестицій і реальних активів [9].

Важливість нематеріальних активів можна простежити на рис. 2.

Ключовим принципом ЗСП є доступність інформації для всіх робітників компанії. Працівники «передової» повинні розуміти можливі фінансові наслідки їх рішень і дій; топ-менеджери повинні цілком розуміти ті заходи, які приведуть компанію до довгострокового фінансового успіху. «Цілі та показники їх виконання для збалансованої системи показників – це дещо більше, ніж щосекундний набір фінансових і нефінансових показників, вони виникли як результат ієрархічного процесу, обумовленого стратегією компанії в цілому. Основне завдання ЗСП − це переорієнтування місії компанії в конкретні, зрозумілі завдання та показники» [8]. Ці показники є певним балансом між зовнішньою інформацією для акціонерів та клієнтів і внутрішніми характеристиками найбільш значущих бізнес-процесів, інновацій, росту і навчання. Це певна рівновага між результатами діяльності попередніх періодів і майбутнім розвитком.

Для страхових компаній збалансована система показників є засобом стратегічного управління на довгострокову перспективу. Можна виділити певні основні складові плану розвитку організації [7]:

1. Чітко сформувати стратегію страхової компанії та перевести її в систему реальних завдань.
2. Встановити чіткий взаємозв'язок між стратегічними завданнями та їх вимірними показниками, ознайомити з цією інформацією всі підрозділи компанії.
3. Планувати, визначати основні цілі та стратегічні ініціативи.

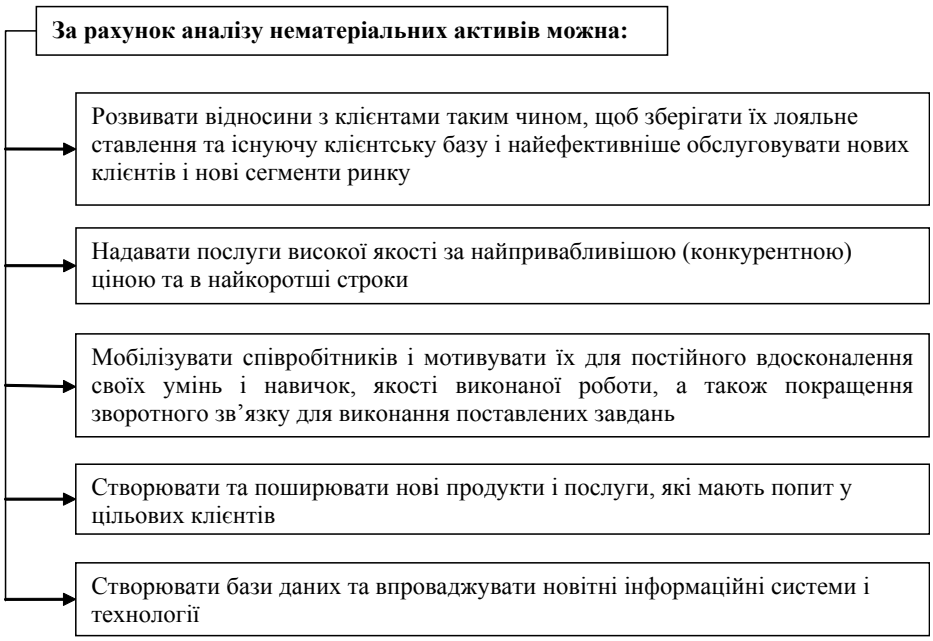

Рис. 2. Роль нематеріальних активів для організації

Джерело: [9]

4. Розширювати зворотний зв'язок та поінформованість.

Наведемо основні критерії важливості системи збалансованих показників для страхової компанії [10]: ЗСП покращує кооперативне бачення майбутнього всіма співробітниками компанії та створює атмосферу і колектив однодумців; ЗСП створює цілісну модель стратегії, що дає змогу кожному робітникові зрозуміти свій внесок у досягнення успіху всієї компанії; ЗСП дає змогу сконцентрувати зусилля: якщо цілі обрано правильно – то успіх гарантовано, якщо ні – то всі зусилля й інвестиції є марними.

У збалансованій системі показників виділяють три основні принципи, на яких вона базується і які її тісно пов'язують із загальною стратегією компанії [7]:

1. Причинно-наслідкові зв'язки (наприклад, зв'язок між підвищенням кваліфікації менеджерів з продажу та збільшення кількості укладених страхових договорів).

2. Фактори досягнення результатів – це певні унікальні для кожної конкретної компанії показники попередньої оцінки (наприклад, для страхової компанії вони можуть відображати специфіку її стратегії, фінансові фактори прибутковості, частки в сегментах ринку, у яких ця компанія конкурує, а також певні внутрішні складові бізнес-процесів навчання, розвитку). Ця система повинна становити показники результатів і факторів діяльності.

3. Взаємозв'язок із фінансовими результатами. Збалансована система показників повинна робити акцент на фінансовий результат і способи його оцінки.

Важливість взаємозв'язку між показниками результатів і факторами їх досягнення найкраще проявляється на прикладі страхових компаній. Характерною рисою страхування є довгі часові розриви між прийняттям рішень і відповідним результатом, наприклад, ефект діяльності страхування – оцінка ризику та визначення страхової суми (виплати) невідомі до тих пір, поки не будуть висунуті й урегульовані всі відповідні претензії. Для успішної реалізації стратегії страховика можна виділити певні ключові фактори [7, с. 109-114]: удосконалити діяльність із вивчення цільових сегментів ринку; покращити відбір, навчання та мотивацію страхових агентів для роботи в цільових сегментах; удосконалити страховий процес як центральний пункт нової стратегії; покращити збір інформації про страхові випадки з метою звуження ринку.

Як бачимо з рис. 3 збалансована система показників у страховій компанії окреслює певні стратегічні складові, які за допомогою причинно-наслідкових зв'язків описують певну перспективу організації. Так, кожна зі складових включає в себе набір стратегічних цілей, які вимірюються певними стратегічними показниками результатів і факторами досягнення результатів. У ЗСП класично виділяють чотири основні складові: фінансова, клієнтська, внутрішніх бізнес-процесів, навчання та розвитку.

Збалансована система показників − це певна система управління, яка дає змогу перетворити місію та стратегію організації в набір оперативних цілей і визначення основних показників роботи. Її впровадження допомагає підвищити ефективність діяльності всієї організації. Для досягнення стратегічної мети керівництво організації поетапно інформує персонал про ключові завдання та слідкує за їх виконанням, при цьому основні ресурси організації відповідно до стратегії спрямовані на досягнення конкретних цілей. Щодня всі співробітники прямують до поставлених цілей – кожен на своєму місці.

На сьогодні систему збалансованих показників використовують понад 20 % передових компаній світу, а її окремі елементи використовують керівники 98 % компаній Німеччини, 83 % − Великої Британії, 72 % − Італії [17].

Рис. 3. Причинно-наслідкові зв'язки ЗСП у страховій компанії

Джерело: [7, с. 113]

Висновки

Організаціям, які здатні формалізувати свою стратегію в систему показників, гарантований успіх у досягненні стратегічних цілей, оскільки за рахунок цього вони роблять свою стратегію зрозумілою абсолютно всім співробітникам.

Детально розроблена ЗСП описує стратегію компанії. Ця інформація допомагає фокусувати увагу керівників відділів і рядових співробітників на найбільш важливих факторах, допомагаючи пов'язати між собою інвестиції, ініціативи та повсякденну діяльність загальним планом розвитку компанії. А ланцюг причинно-наслідкових зв'язків відображає точку зору керівництва на взаємозв'язок між бізнес-процесами та рішеннями, які приймаються сьогодні та майбутніми результатами. Система збалансованих показників – це певний інструмент поширення стратегічних пріоритетів зокрема та виконання стратегії в цілому за рахунок інтегрованого набору фінансових і нефінансових показників. Детально розроблена і реалізована ЗСП − це запорука розвитку організації та її економічної безпеки.

Література

1. Підсумки діяльності страхових компаній за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/sk_4kv_2011.pdf

2. *Рядно О. А.* Розвиток страхового ринку в регіонах України / О. А. Рядно, Л. В. Рибальченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/venu/2012_1/33.pdf

3. Стратегія розвитку управління економічною безпекою суб'єктів господарювання (теоретико-методологічний аспект). Наукова монографія / За заг. ред. В. С. Сідака, О. А. Кириченка. – К. : ІЕП «КРОК», 2008. – 390 с.

4. *Белоусова І. А.* Управлінський облік – інформаційна складова системи економічної безпеки підприємства. Монографія / І. А. Белоусова. – К. : Дорадо-Друк, 2010. – 432 с.

5. *Алькема В. Г.* Система економічної безпеки логістичних утворень. Монографія / В. Г. Алькема. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2011. – 378 с.

6. *Саприкіна Л.М.* Діагностика фінансового стану підприємства як основа забезпечення його економічної безпеки / Л. М. Саприкіна, К. І. Шипіл [Електронний ресурс] / – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1577

7. *Каплан Роберт С.* Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. / Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. − 304 с.

8. *Каплан Роберт С.* Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей / Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. − 416 с.

9. *Роберт Каплан.* Стратегические карти. Трансформация нематериальных активов в материальные результати / Роберт Каплан, Дейвид Нортон / Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 512 с.

10. *Каплан Роберт С.* Стратегическое единство : создание синергии организации с помощью сбалансированной системы показателей / Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. / Пер. с англ. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2006. – 384 с.

11. *Каплан Р.* Награда за блестящую реализацию стратегии. Связи стратегии и операционной деятельности – гарантия конкурентного преимущества / Р. Каплан, Д. Нортон / пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2010. – 368 с.

12. *Нивен Пол Р.* Сбалансированная система показателей шаг за шагом: Максимальное повышение эфективности и закрепление полученных результатов / Нивен Пол Р. / Пер. с англ. – Днепропетровск : Баланс-Клуб, 2003. – 328 с.

13. *Белоусова І. А.* Модернізація системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності в процесі управління витратами / І. А. Белоусова / Дисертація … доктора економічних наук. − К., 2010.

14. *Осадча Н. В.* Система збалансованих показників як напрям регулювання організації праці в митних органах / Н. В. Осадча [Електронний ресурс] / – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&Image_file_name=PDF%2Fvamsue_2011_1%2845%29__8.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0

15. *Супрун А. А.* Фінансове управління в страхових компаніях на основі ключових по-

казників / А. А. Супрун [Електронний ресурс] / – Режим доступу :http://www.pu.if.ua /depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA/2012-1/%D0%A1%D1%83%D0%BF%D1%80%D1%83%D0%BD%20%D0%90.%D0%90.pdf

16. Смірнов В. В. Модифікована система збалансованих показників як синтез існуючих інструментів стратегічного управління / В. В. Смірнов, О. О. Клименко // The Economic Messenger of the NMU 2007 #1.

17. Досвід впровадження системи збалансованих показників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://profinstrument.org/index.php/biznes/1951-dosvid-vprovadzhennja-sistemi-zbalansovanih

УДК 658.5 : 338.5

Н. В. Прус
кандидат економічних наук,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства

У статті проведено аналіз методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки, встановлено їх переваги та недоліки. Запропоновано послідовність перспективного оцінювання рівня економічної безпеки підприємства, підґрунтям якого є взаємозалежність міри реалізації цілей підприємства та міри реалізації загроз.

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, рівень, індикатори, ретроспективне оцінювання, перспективне оцінювання.

Н. В. Прус
кандидат экономических наук,
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

Методологические подходы к оценке уровня экономической безопасности предприятия

В статье проведен анализ методологических подходов к оценке уровня экономической безопасности, выявлены их преимущества и недостатки. Предложена последовательность перспективного оценивания уровня экономической безопасности предприятия, в основе которого лежит взаимозависимость меры реализации целей предприятия и меры реализации угроз.

Ключевые слова: экономическая безопасность, предприятие, уровень, индикаторы, ретроспективное оценивание, перспективное оценивание.

N. Prus
Ph.D, senior lecture, chair of management,
Taras Shevchenko National University of Luhansk

Methodical approaches to an assessment level of economic safety of the enterprise

The analysis of methodical approaches to an assessment of level of economic safety is carried out. Their advantages and shortcomings are revealed. The sequence of perspective

estimation of level of economic safety of the enterprise at the heart of which interdependence of a measure of realization of the purposes of the enterprise and a measure of realization of threats lies is offered.

Keywords: economic safety, enterprise, level, indicators, retrospective estimation, perspective estimation.

Постановка проблеми

Складність і небезпечність сучасних умов діяльності підприємств актуалізує необхідність забезпечення їх економічної безпеки. Процес забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає проведення систематичного аналізу та оцінки її рівня, від достовірності якої значною мірою залежить вибір заходів забезпечення економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що більшість вітчизняних і зарубіжних методичних розробок оцінки рівня економічної безпеки присвячено проблемам оцінювання рівня економічної безпеки регіону та держави, а питанням оцінювання економічної безпеки підприємств приділяється значно менше уваги. Серед науковців, праці яких присвячені дослідженню та розробленню методик щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства, слід відзначити Ф. Євдокімова, О. Мізіну, О. Бородіну [1], Д. Ковальова, І. Плєтнікову [4], С. Ілляшенко [3], Г. Козаченко, В Пономарьова, О. Ляшенко [5], І. Шульгу [7], В. Шлемко, І. Бінько [6], С. Покропивного [8].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на численність досліджень, на сьогодні залишається низка невирішених і дискусійних питань, а саме: відсутність єдності в підходах і недосконалість методичних розробок щодо оцінювання рівня економічної безпеки підприємства.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз існуючих методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки підприємства та визначення напрямів їхнього вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження

У теорії безпеки вже існують методичні розробки щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства, які поєднують у кілька підходів до оцінювання рівня його економічної безпеки. Так, відомий ресурсно-функціональний підхід, сутність якого зводиться до оцінки рівня економічної безпеки підприємства на основі оцінки ступеня використання ресурсів підприємства за спеціальними критеріями. Отже, за методикою автора С. Ф. Покропивного [8] оцінка рівня економічної безпеки підприємства визначається на підставі розрахунку сукупного критерію завдяки знаходженню та підсумовуванню окремих функціональних критеріїв, які обчислюються за допомогою порівняння можливої величини збитків підприємства та суми витрат на реалізацію заходів, пов’язаних із запобіганням цього збитку. Дослідник С. Ф. Покропивний [8] вважає, що серед типових функціональних складових економічної безпеки підприємства слід виокремити фінансову, інтелектуальну, кадрову, техніко-технологічну, політико-правову, інформаційну, екологічну та силову складові.

Основними недоліками цього підходу є: невизначеність розподілу пріоритетності (вагомості) складових для підприємств різних форм господарювання та галузевого призначення; можливість використання тільки за наявності кількісних оцінок збитку, пов’язаного із впливом загроз, та величини втрат, необхідних для його усунення.

Найпоширенішим науковим підходом оцінки рівня економічної безпеки підприємства є індикаторний, про що свідчить наявність численної кількості методик щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства, застосування яких передбачає використання так званих індикаторів. Сутність цього підходу зводиться до розрахунку певного набору показників економічної безпеки та зіставлення їх фактичних значень з індикаторами. Серед науковців, методичні розробки яких щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства лежать у межах індикаторного підходу, можна назвати С. Ілляшенко [3], В. Шлемко, І. Бінько [6], Ф. Євдокімова, О. Мізіну та О. Бородіну [1], І. Шульгу [7]. Методики цих науковців мають певні відмінності щодо набору показників, які характеризують економічну безпеку підприємства, визначення індикаторів та способу розрахунку узагальнюючої оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

За методикою авторів В. Шлемко, І. Бінько [6] узагальнююча оцінка економічної безпеки проводиться на підставі зіставлення граничних і фактичних значень індикаторів. В якості індикаторів рівня економічної безпеки підприємства можуть бути значення показників, які нормуються на основі фактичних і нормативних значень (1):

$$X_i = \left(\frac{P_{iф}}{P_{iн}} \right)^b , \qquad (1)$$

де $P_{iф}$, $P_{iн}$ – відповідно фактичні та нормативні значення і-го показника;

b – показник ступеня.

Основою порівняння можуть служити рекомендовані (нормативні) значення по групах підприємств, що зумовлені розташуванням підприємства в певному промисловому регіоні.

Однією з переваг цієї методики є можливість аналізу не лише фактичного стану підприємства, а й того стану безпеки, до якого треба прямувати. Недоліком методичної розробки авторів В. Шлемко, І. Бінько [6] є відсутність рекомендацій щодо вибору оціночних індикаторів і діапазону нормативних значень показників, оскільки внаслідок недостатньо точного визначення індикаторів сам рівень економічної безпеки може бути неправильно витлумачено.

Запропонована І. Шульгою [7] методика передбачає оцінку впливу загроз на економічну безпеку емісійної діяльності акціонерного товариства за допомогою двоїстої стохастичної моделі. За результатами експертного опитування кожному з показників присвоюється питома вага залежно від його впливу на економічну безпеку акціонерного товариства при випуску та публічному розміщенні акцій. Загальна оцінка впливу загроз на економічну безпеку емісійної діяльності акціонерних товариств визначається за такою формулою (2):

$$Z = \sum_{i=1}^{10} Z_i П_i , \qquad (2)$$

де Z_i – показники оцінки ефективності проведеного публічного розміщення акцій.

Застосування наведеної методики дає можливість провести діагностику загроз, що впливають на економічну безпеку емісійної діяльності акціонерного товариства. Однак, ця методика є специфічною і може бути застосована лише для акціонерних товариств.

Група авторів Ф. Євдокімова, О. Мізіна, О. Бородіна [1] для оцінки рівня економічної безпеки використовує бальні оцінки. В основі визначення рівня безпеки лежать граничні значення показників та їх рейтинг. Для одержання узагаль-

неної оцінки рівня безпеки може бути використаний увесь перелік показників чи відібрані ті з них, які становлять найбільший інтерес для дослідження. Рейтинг показника визначається залежно від мети дослідження та важливості показника для обраного напряму дослідження (3):

$$Б = \sum_{i=1}^{n} P_i K_i \ , \qquad (3)$$

де Б – сума балів;

P_i – рейтинг *i*-го показника,

K_i – клас *i*-го показника.

Використання цієї методики дає змогу провести як експрес-аналіз економічної безпеки підприємства за обраним напрямом, так і загальну її оцінку. До недоліків розглянутої методики слід віднести необхідність диференціації розрахунків з урахуванням галузевої специфіки, форми власності підприємств, тривалості життєвого циклу їх функціонування та розмірів.

На особливу увагу в межах індикаторного підходу щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства заслуговує методична розробка професора С. Ілляшенко [3], що пропонує алгоритми розрахунку рівня безпеки за кожною складовою окремо, дає рекомендації стосовно переведення у відносні оцінки показників рівнів кожної складової та в подальшому отримані відносні оцінки використовує для розрахунку інтегрального показника рівня економічної безпеки. Так, оцінку фінансової безпеки підприємства пропонується проводити на основі аналізу його фінансової стійкості, тобто визначення ступеня достатності власних чи позичених обігових засобів для провадження виробничо-збутової діяльності [3].

Розглянута методика є найбільш обґрунтованою та дає найбільшу кількість рекомендацій з визначення критеріїв економічної безпеки підприємства та їх інтерпретації. У ній подаються основи формування системи оціночних показників на підприємстві, визначені локальні показники для оцінки рівня певних складових економічної безпеки підприємства та представлена методика оцінки інтегрального рівня економічної безпеки на підприємстві. Водночас подібна оцінка є однією з найбільш трудомістких і вимагає найбільшої кількості релевантної інформації; оцінювання рівня економічної безпеки підприємства за таким методом рекомендується проводити раз на рік.

Дещо по-іншому до оцінки рівня економічної безпеки підприємства підходять Д. Ковальов та І. Плєтнікова [4], які оцінку рівня економічної безпеки підприємства проводять шляхом підсумовування середньозважених значень локальних функцій залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності підприємства, використовуючи лінійну функцію (4):

$$P_{ЕБП} = a_1 f\left(x_1\right) + a_2 f\left(x_2\right) + ... + a_i f\left(x_n\right) , \qquad (4)$$

де x_1, x_2, x_n – показники діяльності підприємства;

$f(x_1), f(x_2), f(x_n)$ – локальні функції залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності підприємства;

a_1, a_2, a_i – коефіцієнти, що відображають значущість кожного показника економічної безпеки підприємства, $y_{ai} = 1$.

Перевагою цього методу є простота інтерпретації отриманих результатів оцінки. Для визначення рівня економічної безпеки пропонується використовувати такі показники діяльності підприємства, як прибутковість, ліквідність, фінансова стійкість тощо. Однак у розглянутих методиках оцінки рівня еко-

номічної безпеки спеціалісти визначають низку вагомих недоліків: відсутність рекомендацій щодо формування системи оціночних показників; для оцінки загального рівня економічної безпеки пропонується використовувати лінійну функцію, що не завжди відповідає динаміці аналізованих процесів, авторами не визначено види локальних функцій, що не дозволяє зрозуміти алгоритм їх розрахунку.

Нестандартну методику оцінки рівня економічної безпеки підприємства пропонують Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко [5]. Ці економісти зазначають, що для оцінки рівня економічної безпеки підприємства потрібно використовувати співвідношення величини брутто-інвестицій підприємства та величини інвестиційних ресурсів, необхідних для підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку [5, с. 165]. Пропонується виділити певні рівні економічної безпеки підприємства задля якісної інтерпретації кількісних показників: підтримання, мінімальний, дуже низький, низький, середній, високий і дуже високий.

Ця методика передбачає не лише розрахунок кількісного, а й якісного показників. Недоліком методики є її статичність і те, зокрема, що вона не дає змоги провести діагностику загроз, що виникають у сфері виробництва, фінансування, відносин праці тощо. Проблемою також є коректне визначення величини потрібних для забезпечення економічної безпеки підприємства інвестицій, адже чітких рекомендацій і методичної бази не існує.

Дослідником В. Забродським [2, с. 8] для оцінки економічної безпеки підприємства запропоновано використати підхід, що відображає принципи й умови програмно-цільового управління і розвитку. Відповідно до цього підходу оцінка економічної безпеки підприємства ґрунтується на інтеграції сукупності показників, що визначають економічну безпеку. При цьому використовується кілька рівнів інтеграції показників і кластерний та багатовимірний методи аналізу.

Такий підхід відзначається високою мірою складності аналізу, що проводиться з використанням методів математичного аналізу. І якщо його використання в дослідницькій сфері дає змогу одержати достовірні результати оцінки рівня економічної безпеки підприємства, то у практичній діяльності підприємств це дуже складно [5, с. 137].

Проведений аналіз підходів до оцінки рівня економічної безпеки підприємства виявив значну кількість методичних розробок. Проте методики щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства, які пропонують науковці, попри їх переваги, є недосконалими у зв□язку з властивими їм певними недоліками. Одним із найвагоміших недоліків розглянутих методик є їх ретроспективний характер.

На думку автора, в оцінюванні рівня економічної безпеки підприємства необхідно застосувати не тільки ретроспективну, а й перспективну оцінку. По-перше, результати перспективної оцінки економічної безпеки підприємства можуть слугувати основою для розроблення стратегії і тактики економічної безпеки підприємства; по-друге, застосування перспективного оцінювання дасть можливість виявити інтенсивність впливу загроз на економічну безпеку підприємства та вчасно розробити заходи щодо протидії загрозам.

Методику, що передбачає перспективне й ретроспективне оцінювання рівня економічної безпеки підприємства, запропоновано групою авторів [9]. Перспективний блок цієї методики представлено у вигляді сукупності регресійних рівнянь. Використання таких рівнянь дає можливість установити ступінь залежності реалізації економічних інтересів підприємства від ступеня реалізації загроз [9]. Слід зазначити, що при застосуванні розглянутої методики

виникають певні труднощі, пов'язані з вимірювання економічних інтересів підприємства.

На нашу думку, перспективна оцінка рівня економічної безпеки підприємства повинна враховувати результати його діяльності та міру досягнення цілей бізнесу. На відміну від економічних інтересів, цілі підприємства можна кількісно виміряти або оцінити якимось іншим об'єктивним способом. Тому перспективна оцінка рівня економічної безпеки підприємства, на думку автора, може бути заснована на встановленні взаємозалежності міри реалізації цілей підприємства (У) і міри реалізації загроз (Х), тобто залежності змін значень показників реалізації цілей підприємства від зміни значень індикаторів загроз, групи яких об'єднані в поля.

Перспективне оцінювання рівня економічної безпеки підприємства, засноване на взаємозалежності міри реалізації цілей підприємства (У) та міри реалізації загроз (Х), має здійснюватись в такій послідовності.

Першим етапом перспективного оцінювання рівня економічної безпеки підприємства є визначення його стратегічних та поточних цілей і показників, які дають змогу виконати вимогу вимірності цілей. Для кожного підприємства цілі є індивідуальними (табл. 1).

Таблиця 1

Показники реалізації цілей підприємства

Найменування цілі	Показник реалізації цілі
Стратегічні цілі	
Накопичення капіталу	Приріст чистих активів, %
Забезпечення ринкової стійкості	Відхилення від заданого співвідношення за показником продажів на експорт/продаж на внутрішньому ринку, %
Забезпечення високої прибутковості капіталу	Рентабельність чистих активів, %
Поточні цілі	
Забезпечення високої прибутковості діяльності підприємства	Рентабельність продажів, %
Забезпечення стійкості підприємства	Відхилення від планової ритмічності випуску продукції (у натуральному виразі), %
Оптимізація витрат підприємства	Інтегральний коефіцієнт трансакційності

Джерело: складено з використанням матеріалів [9]

У табл. 1 запропоновано перелік цілей, які є найактуальнішими для багатьох підприємств і найбільш повно характеризують рівень їх економічної безпеки.

Другий етап перспективного оцінювання рівня економічної безпеки підприємства передбачає визначення загроз, від реалізації яких залежить міра реалізації цілей підприємства, та індикаторів загроз. Для кожного підприємства зовнішні та внутрішні загрози є суто індивідуальними. Разом з тим, зазначені види загроз (табл. 2) включають окремі елементи, які можуть бути застосовані практично до будь-якого суб'єкта господарської діяльності.

Третім етапом перспективного оцінювання рівня економічної безпеки підприємства є збір масиву даних. Слід зауважити, що розрахунок параметрів перспективної моделі потребує наявності масиву даних, який складається мінімум із 10-12 спостережень.

Наступним етапом перспективного оцінювання рівня економічної безпеки

Таблиця 2

Індикатори загроз економічній безпеці підприємства

Найменування поля загроз	Умовне позначення	Індикатор загроз	Сутність загроз
Зовнішній фон	x1	Питома вага податків у виручці без ПДВ, %	Збільшення податкового тягаря підприємства
Конкуренти	x2	Відхилення від заданого співвідношення (суми продажів на експорт/суми продажів на внутрішньому ринку) сумарно по всіх конкурентах, %	Різка зміна поведінки конкурентів відносно співвідношення обсягів продажів
Постачальники	x3	Відхилення від заданого співвідношення (темпу зростання необоротних активів/ темпу зростання виручки), %	Відхилення від заданого співвідношення означає невідповідність стратегії придбання необоротних активів і процесу формування фондів для придбання цих активів
Споживачі	x4	Відхилення відношення розміру портфеля замовлень до фактичних обсягів виробництва, %	Невідповідність обсягів замовлень і фактичних обсягів виробництва, що говорить про незбалансованість стратегічних цілей підприємства і його поточних можливостей
Кадровий потенціал	x5	Співвідношення фактичної наявності працівників до потреби у кваліфікованих працівниках, %	Значна недостатність кваліфікованих працівників обумовлює безліч системних криз підприємства

Джерело: складено з використанням матеріалів [9]

підприємства є розрахунок регресійних коефіцієнтів на основі вихідних даних. За допомогою отриманих регресійних коефіцієнтів можна розрахувати вплив фактичного рівня індикаторів загроз на зміну планового рівня показника реалізації цілі. Для цього складається модель типу [9]:

$$y = 1\% - m_1x_1 - m_2x_2 - m_3x_3 - m_4x_4 - m_nx_n \ , \qquad (5)$$

де 1% – це плановий рівень показника реалізації цілей;

$m_1, \ldots m_n$ – регресійний коефіцієнт.

Фактичний рівень індикаторів загроз працює на зменшення планового рівня показника реалізації цілей. У разі, якщо всі індикатори загроз будуть дорівнювати 0 (ідеальний варіант), то ніякого зменшення запланованого рівня не відбудеться.

Для узагальнення результатів перспективного оцінювання рівня економічної безпеки потрібно прошкалувати отримані розрахункові значення показників реалізації цілей підприємства та розрахувати зведений і середній інтегральний показники перспективної оцінки економічної безпеки підприємства. Зведений інтегральний показник перспективної оцінки економічної безпеки підприємства розраховується шляхом підсумовування балів за всіма показниками. Середній інтегральний показник перспективної оцінки економічної безпеки підприємства розраховується як середнє арифметичне зведеного інтегрального показника перспективної оцінки економічної безпеки підприємства.

Висновки

У теорії безпеки існує значна кількість методичних розробок щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства. Однак підходи до оцінки цього рівня, запропоновані науковцями, недосконалі через властиві їм певні недоліки, найвагомішим з яких є їх ретроспективний характер. Застосування перспективної оцінки економічної безпеки, заснованої на встановленні взаємозалежності міри реалізації цілей підприємства та загроз, дає можливість виявити інтенсивність впливу загроз на економічну безпеку підприємства та вчасно розробити комплекс заходів, спрямованих на протидію загрозам. Співставлення результатів перспективної та ретроспективної оцінки економічної безпеки підприємства повинно стати передумовою для визначення міри керованості такої безпеки, що є однією з перспектив подальших досліджень.

Література

1. *Евдокимов Ф. И.* Экономическая устойчивость предприятия как фактор его безопасности / Ф. И. Евдокимов, Е. В. Мизина // Сб. науч. трудов Донецкого государственного технического университета. − Донецк : ДГТУ, 2001. − С. 16-25.
2. *Забродский В.* Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес-Информ. − 1999. − № 15-16. − С. 35-37.
3. *Ильяшенко С. Н.* Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. − 2003. − № 3 (21). − С. 11-19.
4. *Ковальов Д.* Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства / Д. Ковальов, І. Плєтнікова // Економіка України. − 2001. − № 4. − С. 35-40.
5. *Козаченко А. В.* Экономическая безопасность предприятия : сущность и механизм обеспечения : [монография] / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. − К. : Либра, 2003. − 280 с.
6. *Шлемко В. Т.* Економічна безпека України : сутність і напрямки забезпечення : [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. − К. : НІСД, 1997. − 144 с.
7. *Шульга І. П.* Економічна безпека емісійної діяльності акціонерних товариств : [монографія] / І. П. Шульга. − К. : Ун-т економіки і права «Крок», 2010. − 425 с.
8. Экономика предприятия : учебное пособие / [под общ. ред. С. Ф. Покропивного]. − К. : КНЕУ, 2003. − 608 с.
9. Экономическая безопасность предприятий интегрированной промышленной структуры : [монографія] / [под общ. ред. А. В. Козаченко]. − Луганск : Ноулидж, 2011. − 226 с.

УДК 65.012.8:636.5

О. М. Ромашко
доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Університет економіки та права «КРОК»

Проведення контрольних заходів щодо витрат як фактор забезпечення економічної безпеки підприємства

У статті досліджено методичні прийоми організації та проведення контрольних заходів щодо витрат підприємства для забезпечення економічної безпеки. Розглянуто завдання та організацію внутрішнього контролю витрат на промисловому підприємстві.

Ключові слова: витрати, внутрішній контроль, облікова інформація, контрольна інформація, економічна безпека.

О. М. Ромашко
доцент кафедры учета, анализа и аудита,
Университет экономики и права «КРОК»

Проведение контрольных мероприятий по расходам как фактор обеспечения экономической безопасности предприятия

В статье исследованы методические приемы организации и проведения контрольных мероприятий о расходах предприятия для обеспечения экономической безопасности. Рассмотрены задачи и организации внутреннего контроля затрат на промышленном предприятии.

Ключевые слова: расходы, внутренний контроль, учетная информация, контрольная информация, экономическая безопасность.

O. Romashko
assistant professor of accounting, analysis and audit
«KROK» University

Conducting audits on expenses as a factor of economic security of the enterprise provision

The paper investigated instructional techniques of organization and control measures on the costs of the enterprise to ensure economic security. The problem of organization and internal control costs in an industrial plan are reviewed.

Keywords: costs, internal control, accounting information, control information, economic security.

Постановка проблеми

Сучасний етап формування ринкових відносин характеризується диверсифікованістю практично всіх галузей економіки, високою невизначеністю та всезростаючою динамікою постійних змін у зовнішньому оточенні суб'єктів господарювання. Під впливом посилення конкурентних відносин, стрімкого розвитку та застосування більш сучасних технологій, комп'ютерних інформаційних систем та інших зовнішніх і внутрішніх факторів суб'єкти господарювання перетворюються на більш складні господарюючі економічні системи. У таких умовах, для забезпечення економічної безпеки підприємства, необхідно постійно удосконалювати механізм і процес управління. У системі управління однією з основних фундаментальних функцій є контроль, оскільки він забезпечує достовірність і повноту поточної та звітної економічної інформації, яка є основою для прийняття управлінських рішень.

Важлива роль у забезпеченні економічної безпеки підприємства належить організації та здійсненню внутрішнього контролю підприємства. Сучасний стан організації внутрішнього контролю на підприємствах є незадовільним. На сьогодні найбільш поширеними злочинами є зловживання службовим становищем, невиконання або неякісне виконання службових обов'язків, неправильна оцінка операцій, надання недостовірного висновку про здійснення діяльності підпри-

ємства. За даними статистики кількість таких злочинів зростає, а кількість осіб, притягнутих до відповідальності, зменшується. Така ситуація є однією із загроз економічній безпеці суб'єктів господарювання.

Подальший розвиток контролю як фактора забезпечення економічної безпеки пов'язаний із формуванням і вдосконаленням змісту та форм внутрішнього контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні та практичні аспекти організації внутрішнього контролю постійно знаходяться в центрі уваги науковців. Значення контрольної інформації для забезпечення економічної безпеки розглядали багато відомих зарубіжних та українських учених, зокрема О. І. Барановський [1], І. А. Білоусова [10, с. 194-203; 12, с. 237-280], Л. В. Гнилицька [3], О. І. Захаров [3; 10, с. 184-188; 12, с. 313-350], Т. О. Каменська [5], М. І. Камлик [6], Ю. Г. Кім [10, с. 368-384], О. А. Кириченко [7], П. Я. Пригунов [3; 10, с. 314-326], В. С. Сідак [7; 10, с. 282-292], Н. Тичиніна [9] та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Перехід на новий рівень управління підприємством, забезпечення його економічної діяльності повинен супроводжуватися комплексним розвитком інформаційної системи управління, стратегія якої визначається цілями, можливостями та імовірними ресурсними обмеженнями. Формування інформаційної системи підпорядковано програмі розвитку, що складається з інтегрованих проектів і процесів, результати яких потрібні для розроблення плану діяльності та його реалізації з максимальним зниженням витрат. Це у свою чергу, спонукає до пошуку нових підходів до механізму формування інформації окремих складових бізнес-процесів, однією із яких є інформація про витрати.

Невирішеним на сьогодні є розроблення науково обґрунтованої системи формування інформаційної бази та своєчасних релевантних управлінських рекомендацій для прийняття оптимальних управлінських рішень з розвитку господарюючих суб'єктів, не тільки на теперішній момент часу, а й на довгострокову перспективу. Постійного вдосконалення потребує й методологія і організація проведення внутрішнього контролю [2].

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз контрольних заходів щодо витрат на підприємстві, аналіз можливостей інтеграції обліку і контролю витрат підприємства в єдину інформаційну систему з метою управління та забезпечення економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Серед важливих цілей системи економічної безпеки підприємства є забезпечення схоронності та захисту територій, будинків, споруд, фінансових і матеріально-технічних засобів організації від злочинних зазіхань, а також інформаційно-аналітичне забезпечення всіх сфер діяльності суб'єктів господарювання [12, с. 246]. Глобалізація економіки, створення великих структур сприяють розвиткові внутрішнього контролю. Наслідки світової фінансової кризи остаточно визначили проблеми підприємств, що існують як наслідки відсутності ефективної системи управління ризиками та системи внутрішнього контролю.

Запорука економічної безпеки підприємства потребує ефективної організації системи внутрішнього контролю витрат [10]. Завданням організації системи внутрішнього контролю є створення такої структури, що є адекватною для захисту промислового підприємства від наявних ризиків економічної загрози [6].

Основними формами прояву економічної загрози на підприємстві є: ризик перевитрат і ризик корпоративного шахрайства [7].

Небезпека витрат наявних ризиків є їх невідповідність меті управління витратами на підприємстві. Ця невідповідність ідентифікується в нераціональному збільшенні собівартості продукції та незаконному відчуженні ресурсів підприємства.

Контроль витрат є важливою складовою системи управління витратами, без якої неможлива повноцінна реалізація її функцій. Ефективне управління процесом виробництва продукції неможливе без суворого та постійного контролю за рівнем витрат на виробництво. Контроль виробництва продукції передбачає перевірку цілого комплексу завдань, що залежить від певної галузі, специфіки і типу виробництва, особливостей організації і технології виготовлення продукції, її номенклатури.

Удосконалення організації системи внутрішнього контролю витрат на підприємстві доцільно розглянути в розрізі змісту та форми, які є взаємопов'язаними та взаємно обумовлюють один одного: зміна традиційного змісту внутрішнього контролю зумовлює відповідну зміну форми системи внутрішнього контролю витрат.

Традиційний зміст організації системи внутрішнього контролю витрат полягає у створенні теоретичних основ структури системи, а саме її елементів і принципів їх поєднання [11]. Результатом взаємодії зазначених елементів є процес внутрішнього контролю, спрямованого на перевірку достовірності даних бухгалтерського обліку та виявлення фактів порушень встановлених правил [5].

Джерелом удосконалення змісту організації внутрішнього контролю на промисловому підприємстві є концепція економічної безпеки. Концепція розглядає підхід, орієнтований на ризик, для організації системи внутрішнього контролю витрат на промисловому підприємстві. Базовими ідеями, що закладені в основі концепції, є ідея контролю ризику перевитрат та ідея контролю ризику корпоративного шахрайства. Концепція передбачає доповнення традиційного процесу внутрішнього контролю новими процедурами, такими як: оцінка ризиків і розроблення альтернати управлінських рішень.

Згідно з концепцією проміжним результатом цього процесу є контрольно-аналітична інформація, тоді як кінцевий результат – це альтернативи управлінських рішень [9]. Зміст такої інформації полягає у визначенні фактичного стану об'єкта з причинно-наслідковими зв'язками в системі управління витратами. Відмінність такої концепції від традиційних підходів полягає в тому, що основною метою внутрішнього контролю витрат є не виявлення факту перевитрат і корпоративного шахрайства, а їх недопущення. Концепція зміщує пріоритет контролю з наслідку дії негативного фактора на причини й умови недопущення їх виникнення та розвитку в реальному просторі й часі.

Удосконалений зміст організації становить теоретичні положення складових системи внутрішнього контролю витрат: елементи, принципи та процеси.

Сутність нової теорії структури системи внутрішнього контролю доцільно розглянути в розрізі методики, служби та забезпечення [1]. Розглянута методика визначає завдання внутрішнього контролю, а саме: оцінка ризиків, контроль наявних ризиків і розроблення альтернатив управлінських рішень. Виконання цих завдань забезпечить ухвалення оптимальних рішень на всіх рівнях управління витратами в системі економічної безпеки підприємства, у тому числі, для розроблення ефективної стратегії та механізму її реалізації. Дані контрольних заходів щодо витрат надають керівникам підприємств інформацію про реальні та

потенційні небезпеки, загрози та ризики, які є в зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства.

При організації внутрішнього контролю необхідно врахувати принципи його організації, поєднання яких створить необхідні умови ефективного управління витратами підприємства, їх оцінкою та створенням механізму впливу комплексної системи економічної безпеки підприємства на витрати з метою їх мінімізації.

Відповідність процедур внутрішнього контролю встановленим вимогам залежить від низки факторів, таких як: організаційна структура підприємства, його розміри та характери діяльності, галузь діяльності. Однак створення ефективної та результативної системи внутрішнього контролю є можливим тільки за умови виконання обов'язкових принципів. Основні принципи внутрішнього контролю можуть застосовуватися повністю або частково залежно від специфіки бізнесу суб'єкта господарювання.

Узагальнену інформацію про основні принципи організації елементів системи внутрішнього контролю подано в табл.

Таблиця

Принципи організації елементів системи внутрішнього контролю

№ з/п	Назва принципу	Зміст принципу
1	комплексність	забезпечує безпеку всіх аспектів діяльності підприємства
2	орієнтованість на ризик	координує дії системи внутрішнього контролю на мінімізацію наявних ризиків економічної загрози підприємства
3	безперервність	передбачає захист системи управління витратами на постійній основі в реальному часі та просторі підприємства
4	спеціалізація	розподіл інтересу внутрішнього контролю витрат між структурними підрозділами
5	законність	організація та функціонування системи внутрішнього контролю витрат здійснюється на базі чинних норм законодавства
6	системність	передбачає врахування всіх факторів, які впливають на економічну безпеку системи управління витратами
7	конфіденційність	контрольно-аналітична інформація є суто приватною для власників і управління, що забороняє її розголошення
8	доцільність	передбачає мінімізацію можливого збитку системи управління витратами та витрат на забезпечення її безпеки

Джерело: складено автором на основі [12, с. 313-352]

Взаємодія елементів системи на основі її принципів у динаміці породжує певні процедури, що відбуваються в системі внутрішнього контролю, а саме [4]:

– оцінка ризику – це процедура, зміст якої полягає в кількісному описі ризиків, шляхом визначення їх імовірності та розміру можливих збитків;

– контроль ризиків – це процедура, значення якої передбачає контроль причин появи, умов розвитку та наслідків наявних ризиків у контексті фактів господарських операцій та управлінського обліку;

– розроблення альтернатив управлінських рішень – це процедура, яка базується на використанні методів генерування інформації, що дає змогу створити альтернативи управлінських рішень для управління витратами;

– безпека контролю – це процедура, дія якої спрямована на захист принципів роботи системи внутрішнього контролю витрат від впливу загроз корпоративного шахрайства.

Кожна з наведених процедур є визначальною стосовно наступної. Результати кожної процедури є певним закінченим елементом механізму системи внутрішнього контролю в системі економічної безпеки підприємства.

Визначеність змісту організації системи внутрішнього контролю витрат дає змогу розкрити сутність форми, що набуває змісту в практичній організації реальної дійсності підприємства.

Таким чином, форма системи внутрішнього контролю витрат – це спосіб організації її змісту на підприємстві.

Здійснюючи внутрішній контроль виробничих витрат підприємства, слід звернути увагу на порядок формування та обліку собівартості готової продукції. В узагальненому вигляді можна виділити такі основні етапи перевірки. Перш за все слід перевірити, чи дотримано умови визнання витрат діяльності [8]. Особливу увагу при цьому необхідно звернути на те, чи не визнано витратами і не включено до звіту про фінансові результати: платежі за договорами комісії, агентськими угодами та іншими аналогічними договорами на користь комітента, принципала тощо; попередня (авансова) оплата запасів, робіт, послуг; погашення одержаних позик; інші зменшення активів або збільшення зобов'язань, що не відповідають ознакам, наведеним у п. 6 П(С)БО 16; витрати, які відображаються зменшенням власного капіталу відповідно до Положень (стандартів) бухгалтерського обліку [8].

Наступним етапом контролю є перевірка наявності, законності та доказовості первинних документів за елементами витрат (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація, інші операційні витрати, інші затрати).

Далі перевіряється наявність і дотримання нормативів по відповідних видах витрат. Зіставляючи фактичні витрати із затвердженими поточними нормативами, виявляють внутрішньогосподарські резерви, визначають шляхи їх раціонального використання. Якщо діючі внутрішні нормативи заважають проведенню прибуткового бізнесу, то керівництву треба проаналізувати цю проблему і розробити більш дієві нормативи.

На наступному етапі слід перевірити правильність і повноту ведення аналітичного обліку витрат, особливо накладних. Варто звернути увагу, чи ведеться облік за рахунками 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут» як по окремих структурних підрозділах, так і в розрізі статей аналітичного обліку. Особливої уваги потребує перевірка формування собівартості продукції (робіт, послуг), реалізованих товарів і продукції власного виробництва. Така перевірка здійснюється перш за все шляхом визначення правильності, обґрунтованості та повноти віднесення витрат підприємства на відповідні рахунки.

Далі здійснюється перевірка правильності накопичення та списання витрат, що не включаються до собівартості продукції (робіт, послуг) та собівартості реалізованих товарів.

Особлива роль внутрішньогосподарського контролю проявляється за умови побудови обліку процесу виробництва за центрами відповідальності, адже це дає змогу контролювати діяльність осіб, відповідальних за витрати, що мають місце у певних підрозділах. Саме внутрішньогосподарський контроль є ефективним засобом забезпечення надання достовірної інформації адміністрації підприємства про показники діяльності центрів відповідальності та їх вплив на фінансовий результат суб'єкта господарювання, але за умови раціональної його організації.

Ураховуючи специфічні особливості діяльності кожного підприємства з метою забезпечення економічної безпеки, необхідною умовою є організація відповідальності структурних підрозділів, їх взаємодії та протидії загрозам підприємства.

На основі виявлених особливостей організації внутрішньогосподарського контролю на промислових підприємствах необхідно прийняти і затвердити Положення про організацію внутрішньогосподарського контролю в центрах відповідальності, згідно з яким кожному структурному підрозділу надається статус і місце самостійного підрозділу в системі управління підприємством.

Важливим при організації внутрішнього контролю в центрах відповідальності є внутрішньогосподарська звітність, яка виступає важливим елементом функціонування системи управління. Саме внутрішня звітність є джерелом необхідної, об'єктивної та своєчасної інформації для прийняття управлінських рішень [4]. Внутрішньогосподарська звітність із формування собівартості продукції є комплексом взаємопов'язаних даних і розрахункових показників, що відображають фактичну величину витрат і відхилення від заданих параметрів.

Схема організації внутрішньогосподарського контролю за умови організації бухгалтерського обліку за центрами відповідальності, запропонована автором, матиме такий вигляд (рис.). Схему розроблено та впроваджено для заводу з виготовлення молочноконсервної продукції. У результаті аналізу даних про фактичні витрати кожного центру відповідальності визначають як відхилення, так і причини цих відхилень. Кожне відхилення розглядається з точки зору економічної безпеки в розрізі кожного елементу витрат. Особливої уваги на вищезгаданому підприємстві заслуговують матеріальні витрати, оскільки підприємство купує на ринку ресурси та використовує їх у процесі виготовлення продукції. Основною загрозою при цьому є завдані економічної шкоди через придбання неякісних виробничих запасів, завищення ціни придбання, допущення фактів шахрайства при оприбуткуванні запасів, лобіювання умов постачання, які більш вигідні постачальникові, ніж підприємству, отримання особистої вигоди тощо.

Для відображення результатів контролю та подальшого їх вивчення слід використовувати такі форми звітних документів кожним центром відповідальності: виробничий звіт центру відповідальності; зведений звіт за підрозділами; відомість аналітичного обліку і контролю відхилень витрат від встановлених норм; аналітичні таблиці, які дають змогу оперативно отримувати необхідну інформацію, приймати відповідні управлінські рішення та запобігати виникненню недоліків, загроз, а також можливість оцінити ефективність роботи.

Упровадження внутрішнього контролю на промисловому підприємстві дасть змогу: підвищити об'єктивність і достовірність обліку витрат на виробництво; знизити трудомісткість обліку порівняно з традиційною організацією нормативного обліку та, разом з тим, підвищити наочність і аналітичну інформованість на підставі врахованих результатів проведених контрольних заходів; посилити контроль за витратами на виробництво та виходом продукції безпосередньо за центрами відповідальності, носіями, відповідальними особами, причинами та винуватцями необґрунтованих витрат у процесі виробництва, що необхідно для оперативного прийняття управлінських рішень з метою негайного усунення недоліків; побудувати систему обліку та контролю, що відповідала б єдності розвитку їх форм і змісту з метою задоволення інформаційних потреб управління та забезпечення економічної безпеки підприємства.

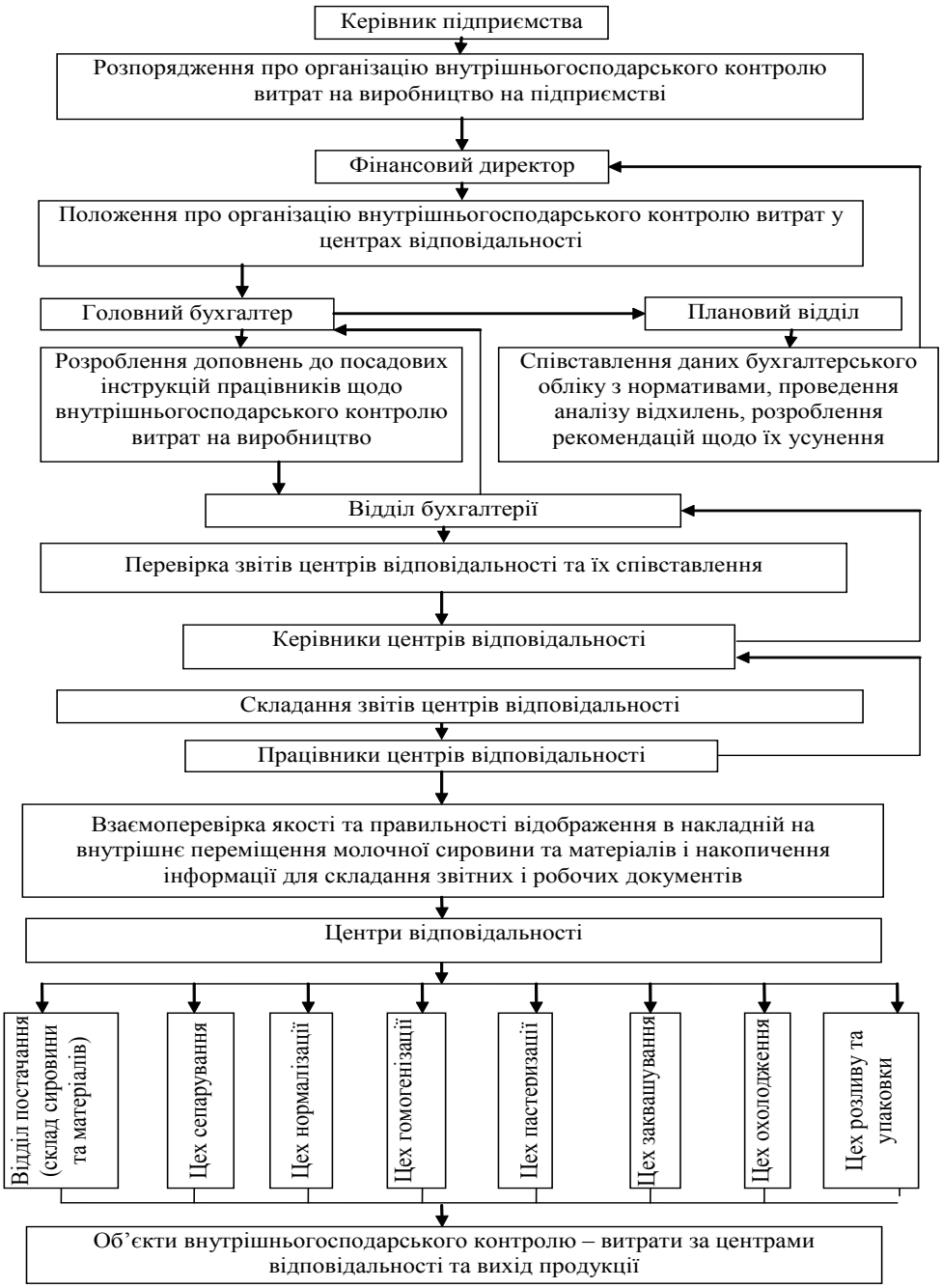

Рис. Схема організації внутрішньогосподарського контролю витрат заводу з виготовлення молочноконсервної продукції

Джерело: складено автором

Висновки

Дослідженням встановлено, що необхідність внутрішнього контролю обумовлюється потребою в забезпеченні стабільного й ефективного функціонування підприємства в умовах конкурентного середовища. Виконання контрольних процедур повинно бути спрямоване на виконання оперативного (поточного)

контролю за збереженням власності, запобігання втратам і недолікам у господарській діяльності підприємства.

Проведення контрольних процедур дасть змогу виявити відхилення фактичних показників рівня витрат від їх запланованих показників, що забезпечить регулювання виконання планових показників і систематичне відстеження динаміки витрат і факторів, які на них упливають.

Організація контролю за центрами відповідальності дає можливість підвищити об'єктивність і достовірність даних про фактичні витрати підприємства, керувати витратами та собівартістю виготовленої продукції, що, у свою чергу, сприятиме забезпеченню належного рівня його безпеки. Інтеграція обліку та контролю витрат підприємства в єдину інформаційну систему дасть змогу здійснювати планування й управління останніми в межах системи економічної безпеки підприємства та відповідно буде забезпечувати її належний рівень.

Література

1. *Барановский А. И.* Финансовая безопасность в Украине (методология оценки и механизм обеспечения) / А. И. Барановский. − М. : КНТЭУ, 2004. − 759 с.

2. *Бурцев В. В.* Внутренний контроль : основные понятия и организация проведения / В. В. Бурцев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. − № 4. – С.14-20.

3. *Гнилицька Л. В.* Теоретико-методологічні та прикладні основи забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. Монографія / Л. В. Гнилицька, О. І. Захаров, П. Я. Пригунов. – К. : Дорадо-Друк, 2011. – 290 с.

4. *Дмитренко И. Н.* Информационно-регламентное обеспечение внутрифирменного контроля качества аудиторских услуг // И. Н. Дмитренко // Аудитор України. – 2009. − № 7-8. – С. 62-63.

5. *Каменська Т. О.* Внутрішній аудит. Сучасний погляд : [моногр.] / Т. О. Каменська ; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К. : ДП «Інформ-аналіт. агентство», 2010. – 499 с.

6. *Камлик М. І.* Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навчальний посібник / М. І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.

7. *Кириченко О. А.* Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : [монографія] / О. А. Кириченко, В. С. Сідак та ін. – К. : УЕП «КРОК», 2008. – 403 с.

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» [Мінфін] від 31 березня 1999 р. № 87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00

9. *Тычинина Н. А.* Теоретическое обоснование содержания учетно-аналитического обеспечения устойчивого развития предприятия / Н. А. Тычинина // Вестник ОГУ. – 2009. − № 2. – С. 102-107.

10. Управління фінансово-економічною безпекою : навчальний посібник / [Кириченко О. А., Лаптєв С. М., Пригунов П. Я., Захаров О. І. та ін.] ; за ред. чл.-кор. АПН України В. С. Сідака. − К. : Дорадо-Друк, 2010. – 480 с.

11. Управління системою фінансової безпеки підприємства : автореф. дис. … канд. екон. наук : 21.04.02 [Електронний ресурс] / Ю. Г. Кім ; Вищ. навч. закл. «Університет економіки та права «КРОК». – К. : 2009. – 21 с. – укр. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua

12. Эффективность управления в процессе реформирования : макро- и микроэкономический аспекты : Коллективная монография / Науч. ред. проф. И. Ф. Радионова. − К. : Университет экономики и права «КРОК», 2012. − 364 с.

УДК 657:338.48

Н. Б. Рошко
викладач кафедри обліку і аудиту,
Буковинський університет»

Прогнозування доходів туристичних підприємств на основі адитивного моделювання

У статті розкрито алгоритм адитивного моделювання доходу від реалізації послуг туристичних підприємств, здійснено аналіз сезонності для туристичних підприємств Чернівецької області, побудовано адитивну модель для приватно підприємства «АПОЛОН ТРЕВЕЛ» і визначено відносну похибку прогнозу.

Ключові слова: дохід від реалізації послуг, адитивна модель, сезонність.

Н. Б. Рошко
преподаватель кафедры учета и аудита,
Буковинский университет

Прогнозирование доходов туристических предприятий на основе аддитивного моделирования

В статье раскрыт алгоритм аддитивного моделирования дохода от реализации услуг туристических предприятий, осуществлен анализ сезонности для туристических предприятий Черновицкой области, построена аддитивная модель для частного предприятия «АПОЛОН ТРЕВЕЛ» и определена относительная погрешность прогноза.

Ключевые слова: доход от реализации услуг, аддитивная модель, сезонность.

N. Roshko
teacher of account and audit department,
«Bukovinian university»

Profits forecasting of tourist enterprises on the basis of the additive design

The article exposes the algorithm of additive design of profit from realization of services of tourist enterprises, the analysis of seasonality is carried out for the tourist enterprises of the Chernivtsi area, an additive model is built for the privately enterprise «APOLON TRAVEL» and the relative error of prognosis is determined.

Keywords: profit from realization of services, additive model, seasonality.

Постановка проблеми

В умовах розвитку туризму та високої динамічності чинників ринкового середовища ефективне функціонування туристичних підприємств залежить від уміння визначати та аналізувати власні основні показники діяльності підприємства. Одним із основних показників діяльності підприємства є дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Для суб'єктів туристичної діяльності дохід від реалізації послуг є показником, що засвідчує попит на туристичний

продукт у конкретного туроператора чи турагента. Показник «дохід (виручка) від реалізації послуг» є одним із основних за звітом про фінансові результати та має безпосередній вплив на прибуток суб'єкта туристичного бізнесу. Одним із найбільш ефективних методів наукових досліджень процесів, що відбуваються в туристичному бізнесі, є економіко-математичне моделювання. Моделювання сприяє вивченню чинників ринкового середовища, що впливають на діяльність туристичних підприємств, а також чинників стабільності, зростання тощо. Побудовані економіко-математичні моделі можуть бути використані для аналізу та прогнозування розвитку індустрії туризму та основних показників суб'єктів туристичної діяльності. Первинними даними для здійснення математичного моделювання є дані бухгалтерського обліку.

В аналізі діяльності туристичних підприємств актуальним є питання удосконалення аналізу та прогнозування показників туристичних підприємств за допомогою економіко-математичного моделювання. Вивчення цього питання сприяє підвищенню економічної обґрунтованості внутрішньофірмового планування й оцінки економічної ефективності використання ресурсів; визначенню факторів та виміру їх впливу на фінансовий стан і результати господарської діяльності; виявленню внутрішніх резервів і оцінці можливості їх мобілізації; оцінці управлінських рішень тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням математичного моделювання присвячені роботи численних іноземних і вітчизняних науковців. Серед вітчизняних слід відзначити таких як Г. І. Купалова [6], Н. В. Ковтун [5], В. І. Головко [2], Т. С. Клебанова [4], Н. А. Дубровина[4], О.В. Раєвнєва [4], В. С. Григорків [3], О. Ю. Вінничук [8], Г. П. Кибич, М. В. Григорків, Н. Я. Іванова, С. В. Іщенко, Л. О. Бабешко [1], Р. В. Фещур [9], А. Ф. Барвінський [9], В. П. Кічор [9] та інші. Аналіз наукових робіт зазначених авторів свідчить про те, що питання моделювання та прогнозування діяльності суб'єктів туристичного бізнесу практично не розглядалися.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Потребують дослідження проблеми прогнозування основних показників діяльності туроператорів і турагентів на основі адитивного моделювання, що дасть змогу планувати їх роботу та організовувати діяльність.

Формулювання цілей статті

Метою статті є застосування методів адитивного моделювання для прогнозування доходів туристичних підприємств.

Завдання, поставлені перед дослідженням:

- дослідження сезонних коливань на прикладі туристичних підприємств Чернівецької області;
- обрання методу математичного моделювання показників діяльності підприємств туристичного бізнесу;
- складання алгоритму побудови адитивної моделі на матеріалах приватного підприємства «АПОЛОН ТРЕВЕЛ»;
- представлення висновків прогнозування доходу від реалізації з урахуванням сезонності та без нього.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналіз динаміки доходу від реалізації послуг потрібний для планування результатів діяльності в майбутніх періодах, що реалізується через побудову прогнозної моделі тренду з урахуванням сезонних коливань.

При вивченні змін будь-якого показника в часі будують динамічний ряд. Рядом динаміки називається визначена на послідовності конкретних моментів (дат) або інтервалів (періодів) часу $\{t_1,...,t_n\}$ відповідна послідовність числових значень $\{y_1,...,y_n\}$ певного показника.

Рівні ряду динаміки формуються під впливом взаємодії багатьох факторів, одні з яких є основними і визначають закономірність, тенденцію розвитку, а інші – випадковими, під впливом яких відбувається коливання рівнів [8].

Динаміка ряду включає такі компоненти:

довготривалий рух або тенденція (тренд): T_t, $t = 1,...,n$;

короткотривалий систематичний рух – сезонні коливання (якщо період коливання не перевищує 1-го року, наприклад квартальні, місячні, тижневі тощо): S_t, $t = 1,...,n$;

циклічні коливання (якщо період коливання більше 1 року, тобто тривалий, наприклад, демографічні ями): C_t, $t = 1,...,n$;

несистематичний випадковий рух – випадкова складова (відображає вплив неявних факторів): E_t, $t = 1,...,n$.

Тренд, сезонна та циклічна складова називаються регулярними або систематичними компонентами динамічного ряду. Якщо з динамічного ряду виділити регулярну компоненту, то залишиться випадкова компонента.

Якщо динамічний ряд подати у вигляді суми складових, то модель називається адитивною (1), якщо у вигляді добутку, то мультиплікативною (2):

$$y_t = T_t + S_t + C_t + E_t \quad (1)$$

$$y_t = T_t S_t C_t E_t \quad (2)$$

При вивченні рядів динаміки потрібно розділити компоненти, які включено в динамічний ряд, і виявити загальні тенденції в зміні рівнів ряду, звільнені від дії випадкових факторів [3]. Тобто, дослідження динамічних рядів полягає у виявленні аномальних значень рівнів ряду, які не відповідають можливостям економічної системи, а також у визначенні наявності тренду. Цю задачу називають вирівнюванням (або згладжуванням) динамічних рядів [6].

До методів вирівнювання рядів динаміки, що дають змогу виявити основну тенденцію зміни ряду, належать методи [4]:

1) укрупнення інтервалів;

2) ковзної (плинної) середньої;

3) аналітичного вирівнювання.

Загалом можна виділити такі основні етапи аналізу рядів динаміки:

- графічне подання ряду;
- виділення та виявлення тренду, сезонних і циклічних складових (вирівнювання, згладжування);
- прогнозування майбутнього розвитку процесу, який описується динамічним рядом.

У рядах динаміки, рівні яких є місячними або квартальними показниками, поряд із випадковими часто зустрічаються сезонні коливання [5]. Сезонні коливання – це регулярні, відносно стійкі внутрішньорічні коливання рівнів у рядах динаміки, зумовлені специфікою факторів впливу на об’єкт дослідження. Для туристичної діяльності є характерною саме наявність сезонних коливань.

Аналіз діяльності туристичних фірм дає змогу побачити сезонні коливання як у потоках туристів, так і в динаміці основних показників діяльності туристичних фірм.

Дослідження сезонних коливань пов’язане з виконанням таких завдань:

- визначення наявності сезонних коливань і кількісне вимірювання (оцінювання) їх сили та характеру в різних фазах циклу;
- характеристика факторів, що зумовлюють виникнення сезонних коливань;
- оцінка наслідків, до яких призводить явище сезонності;
- моделювання та прогнозування сезонності в рядах динаміки.

Наявність сезонних коливань найпростіше виявити за допомогою графічної ілюстрації рядів динаміки. Сезонність проявляється у зростанні або падінні рівнів досліджуваного показника у конкретні місяці або квартали (як правило, використовують дані за декілька років). Для виявлення сезонних коливань доцільно користуватися середньодобовими рівнями за кожний місяць, що дає змогу уникнути впливу різної тривалості місяців.

Вимірювання сезонних коливань може здійснюватися різними методами, наприклад, за допомогою аналізу абсолютних і відносних різниць, аналітичного вирівнювання, індексів сезонності тощо [2]. Усі вони базуються на порівнянні фактичних рівнів кожного місяця (кварталу) із середнім рівнем (припускається рівномірний розподіл річного показника по місяцях чи кварталах), або із згладженими плинними середніми рівнями, або із рівнями, вирівняними за допомогою рівняння тренду.

Одним із найпростіших методів вимірювання сезонних коливань є метод, що базується на використанні особливих показників, які називаються індексами сезонності [7]. Індекс сезонності – це відношення місячного рівня y_i до середнього місячного рівня за рік $\overline{y}$, тобто

$$I_{сез}^{(i)} = \frac{y_i}{\overline{y}} \cdot 100\%. \qquad (3)$$

Графічне зображення індексів сезонності (3) наочно відображає форму кривої, яка називається сезонною хвилею (при цьому по осі абсцис відкладають місяці, а по осі ординат – відповідні індекси сезонності у відсотках).

Часто вплив випадкових факторів призводить до ненадійності місячних або квартальних даних одного року. Тоді за наявності місячних або квартальних даних за декілька років індекси сезонності обчислюють за формулою

$$I_{сез}^{(i)} = \frac{\overline{y_i}}{\overline{y}} \cdot 100\%, \qquad (4)$$

де $\overline{y_i}$ та $\overline{y}$ – відповідно середнє значення рівня для i -го місяця або кварталу та середній місячний рівень за весь період. Формула (3) використовується, коли рівні однойменних місяців у різні роки відрізняються несуттєво.

Індекси сезонності використовують також при прогнозуванні [8]. Знаючи рівняння (модель) тренду $g(t)$ і середні індекси сезонності (наприклад, $\overline{I_{сез}}$ за кожний квартал), можна екстраполювати (продовжити) ряд динаміки, тобто спрогнозувати рівні ряду в майбутньому. Для цього достатньо скористатись формулою

$$y_{прогн} = g(t) \cdot \overline{I_{сез}}. \qquad (5)$$

Графічний аналіз динамічних рядів виручки від реалізації туристичних фірм Чернівецької області (приватне підприємство «АПОЛОН ТРЕВЕЛ», мале приватне підприємство «ЄВРОПА ПЛЮС», приватне підприємство «Крайс», приватна фірма «КНАУС», приватне підприємство «КРУЇЗ–2000», приватна фірма «Логос–2001», виробничо-комерційна приватна фірма «НАВКОЛО СВІТУ», товариство з обмеженою відповідальністю «Ренесанс», приватне підприємство

«Грінвіч-тур», приватне підприємство «МАВІДІ») показує, що для всіх підприємств спостерігаються сезонні коливання цього показника (рис. 1). Тому дослідження динаміки показника доходу дасть змогу кількісно оцінити зміну цього показника і спрогнозувати його розвиток на найближчу перспективу.

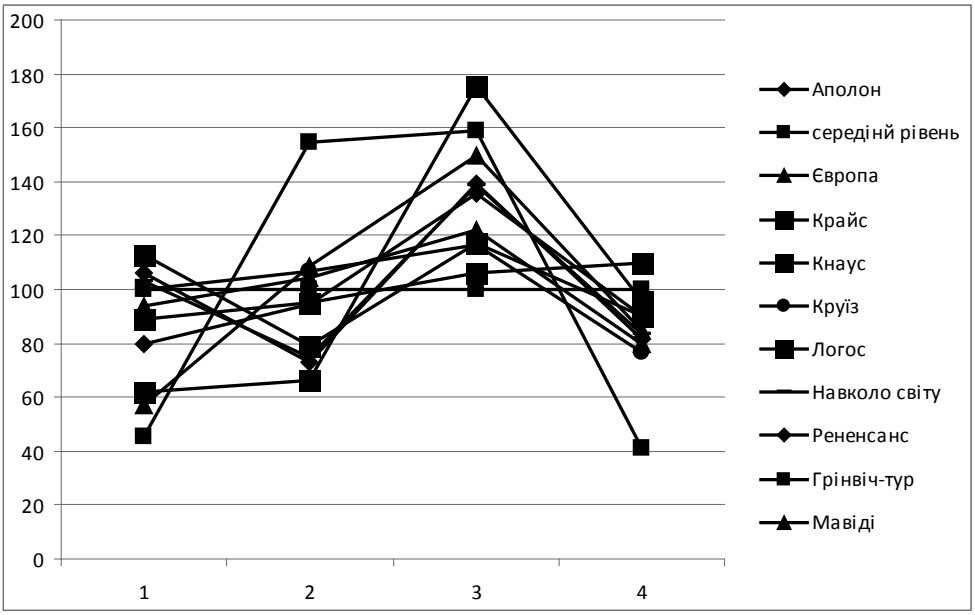

Рис. 1. Індекси сезонності доходу від реалізації туристичних фірм Чернівецької області за 2010-2012 рр. (дані поквартальні)

Аналіз індексів свідчить про наявність сезонної хвилі в досліджуваних рядах динаміки. Найбільшої величини дохід від реалізації досягає у III кварталі.

З урахуванням сезонної хвилі можна побудувати прогноз, який ураховує сезонні коливання. Для побудови прогнозних значень необхідно значення кожного кварталу тренду помножити на відповідний індекс сезонності.

Відомо декілька підходів до аналізу структури динамічних рядів, що містять сезонні коливання. Один із підходів – це знаходження сезонної компоненти методом ковзної середньої (плинної) та побудови адитивної чи мультиплікативної моделі динамічного ряду [1].

Для аналізу доходів суб'єктів туристичного бізнесу побудовано адитивні моделі вигляду:

$$Y = T + S + E, \tag{4}$$

де Y – виручка від реалізації продукції (грн.) (табл. 1.),

S – сезонна складова, E – випадкова складова.

Побудову адитивної моделі здійснено для туристичного підприємства «АПОЛОН ТРЕВЕЛ» (табл. 1)

Загальна процедура моделювання полягає у виконанні таких кроків [9]:

- обчислення значень сезонної компоненти;
- вирахування сезонної компоненти з фактичних значень і отримання вирівняних даних;
- аналітичне вирівнювання рівнів (побудова моделі тренду);
- знаходження прогнозних значень і похибок прогнозу.

Наведені в таблиці 1 розрахунки здійснено за таким алгоритмом:

Таблиця 1

Розрахунки оцінки сезонної компоненти «АПОЛОН ТРЕВЕЛ»

Роки	Квартали	Виручка від реалізації, Y	Разом за 4 квартали	Середня плинна за 4 квартали	Центрована середня плинна	Оцінка сезонної компо-ненти
2010	1	3800				
	2	4600				
	3	5645	18650	4662,5	4750	895
	4	4605	19350	4837,5	5043,75	-438,75
2011	1	4500	21000	5250	5819,375	-1319,38
	2	6250	25555	6388,75	6675,625	-425,625
	3	10200	27850	6962,5	7590	2610
	4	6900	32870	8217,5	8726,25	-1826,25
2012	1	9520	36940	9235	9784,25	-264,25
	2	10320	41334	10333,5	10558,38	-238,375
	3	14594	43133	10783,25		
	4	8699				

1. Вирівнювання вихідного ряду динаміки методом середньої плинної з тривалістю періоду $m = 4$.

1.1. Розрахунок суми рівнів ряду динаміки за кожні чотири квартали зі зсувом на один період часу і середні плинні, поділивши отримані суми на 4 (стовпчики 4, 5).

1.2. Обчислення центрованих середніх плинних – середні з пари сусідніх значень для відповідності з фактичними рівнями ряду (стовпчик 6).

Визначення оцінки сезонної компоненти як різниці між фактичними рівнями ряду та центрованими середніми плинними (стовпчик 7).

2. Обчислення значення сезонної компоненти S.

Визначення середніх квартальних значень сезонної компоненти $\overline{S}_i$, $i = \overline{1,4}$.

1.3. Обчислення відкоригованих значень сезонної компоненти.

У моделях із сезонної компонентою зазвичай припускають, що сезонний вплив за період взаємно поглинається. В адитивній моделі це припущення виражається через рівність нулю суми середніх значень сезонної компоненти за всіма кварталами. Якщо сума середніх оцінок сезонної компоненти не дорівнює нулю, то потрібно знайти відкориговані значення сезонної компоненти:

$$S_i = \overline{S}_i - k,\ i = \overline{1,4}, \tag{5}$$

де
$$k = \frac{\sum_{i=1}^{4} \overline{S}_i}{4}.$$

Результати перевірки умови рівності нулю суми відкоригованих значень сезонної компоненти (табл. 2)

3. Усунення сезонності ряду динаміки, шляхом віднімання значення сезонних компонент від кожного рівня вихідного ряду динаміки (фактичних рівнів). Отримані значення для кожного періоду часу містять значення тенденції та випадкову компоненту ($T + E = Y - S$).

Таблиця 2

Відкориговані значення сезонної компоненти підприємства «АПОЛОН ТРЕВЕЛ»

Роки	Квартали				
	1	2	3	4	
2010	-	-	895	-438,75	
2011	-1319,38	-425,625	2610	-1826,25	
2012	-264,25	-238,375	-	-	
Сума за і-ий квартал	-1583,63	-664	3505	-2265	
Середня оцінка сезонної компонети для і-го кварталу	-791,813	-332	1752,5	-1132,5	-503,813
Відкориговане середнє значення сезонної компонети	-665,859	-206,047	1878,453	-1006,55	-125,953

4. Десезоналізовані рівні ($T + E$) використано для побудови моделі тренду:

$$\hat{T} = f(t) = a_0 + a_1 t. \quad (6)$$

Параметри рівняння тренду знайдено за допомогою методу найменших квадратів.

5. Визначення рівні $\hat{T}$ для кожного періоду часу, підставляючи в побудовану модель тренда значення $t = 1, 2, \ldots$.

6. Обчислення прогнозних значень $Y_t^{прогн}$ ряду динаміки за формулою:

$$Y_t^{прогн} = f(t) + S(t), \quad (7)$$

де $S(t)$ – значення сезонної компоненти для періоду t.

Побудова та аналіз точкової діаграми фактичних і прогнозованих значень економічного показника.

7. Побудова прогнозу досліджуваного показника.

8. Обчислення абсолютної та відносної помилок прогнозу за формулами:

$$e_a = \frac{\sum \left| Y_t - Y_t^{прогн} \right|}{n}, \quad (8)$$

$$e_в = \frac{1}{n} \sum \left| \frac{Y_t - Y_t^{прогн}}{Y_t} \right| \cdot 100\%. \quad (9)$$

Використовуючи наведені формули проведено розрахунок сезонної компоненти, десезоналізованих рівнів та прогноз без урахування сезонної компоненти та з нею. Результати розрахунків представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Розрахунок прогнозу доходів із врахуванням та без врахування сезонності по приватному підприємству «АПОЛОН ТРЕВЕЛ»

	Квартали	Yi	Сезонна компонента, Si	Десезоналізовані рівні	t	T^	Y прогноз T+S
1	2	3	4	5	6	7	8
2010	1	3800	-665,859	4465,859	1	3448,307	2782,448
	2	4600	-206,047	4806,047	2	4179,418	3973,371
	3	5645	1878,453	3766,547	3	4910,529	6788,982

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8
	4	4605	-1006,55	5611,547	4	5641,64	4635,093
2011	1	4500	-665,859	5165,859	5	6372,75	5706,891
	2	6250	-206,047	6456,047	6	7103,861	6897,814
	3	10200	1878,453	8321,547	7	7834,972	9713,425
	4	6900	-1006,55	7906,547	8	8566,083	7559,536
2012	1	9520	-665,859	10185,86	9	9297,194	8631,334
	2	10320	-206,047	10526,05	10	10028,3	9822,258
	3	14594	1878,453	12715,55	11	10759,42	12637,87
	4	8699	-1006,55	9705,547	12	11490,53	10483,98
			-665,859		13	12221,64	11555,78
			-206,047		14	12952,75	12746,7
			1878,453		15	13683,86	15562,31
		a0	2717,196				
		a1	731,1108				

Прогноз без урахування сезонності визначив такі результати показника доходу від реалізації послуг для приватного підприємства «АПОЛОН ТРЕВЕЛ» у 2013 р. для першого кварталу − 12221,64 грн, для другого − 12592,75 грн, для третього – 13683,86 гривні. Прогноз із урахуванням сезонності для вказаного підприємства передбачає такі результати доходу від реалізації туристичного продукту для першого кварталу 2013 р. – 11555,78, для другого − 12746,7 грн., для третього – 15562,31гривні.

Графічне зображення прогнозу по приватному підприємству «АПОЛОН ТРЕВЕЛ» подано на рис. 2.

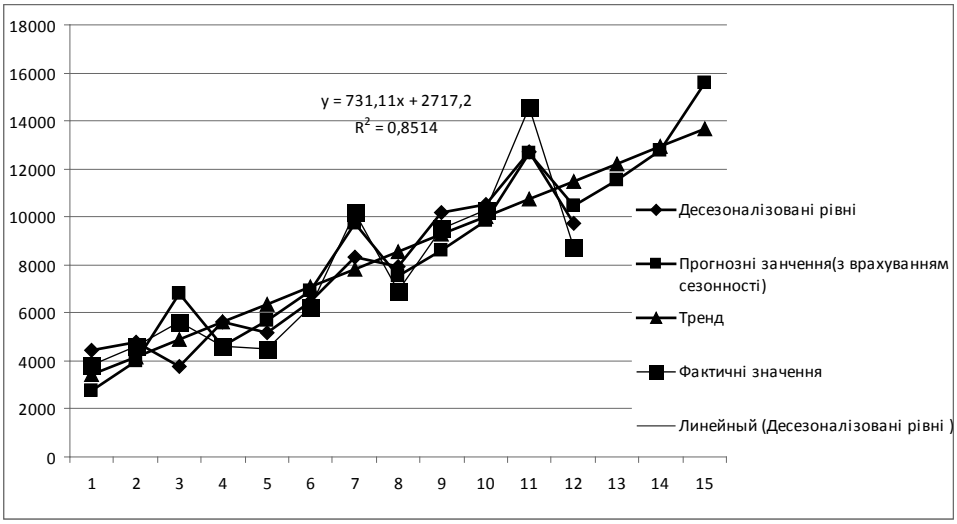

Рис. 2. Графічний аналіз динаміки доходу від реалізації продукції (товарів, послуг) за адитивною моделлю ПП «АПОЛОН ТРЕВЕЛ»

За результатами побудованого графіка прогнозу доходів від реалізації послуг приватного підприємства «АПОЛОН ТРЕВЕЛ» на три квартали 2013 р. свідчить про таке :

- у першому кварталі 2013 р. прогноз із урахуванням сезонності менший за тренд на 665,86 грн;
- у другому кварталі 2013 р. прогноз із урахуванням сезонності менший за тренд на 206,05 грн;
- у третьому кварталі 2013 р. прогноз із урахуванням сезонності більший за тренд на 1878,45 гривень.

Відносна помилка прогнозу розрахована і становить 13,4%, що свідчить про достатню точність прогнозованої моделі.

Висновки

Аналіз за допомогою адитивних моделей дає змогу визначити прогноз основних показників діяльності, ураховуючи сезонність, що особливо характерно для туристичної галузі. Стан показників діяльності за даними десяти туристичних підприємств Чернівецької області свідчить про наявність сезонної хвилі, що дає можливість врахувати сезонність при прогнозуванні. Побудована математична модель за даними приватної фірми «АПОЛОН ТРЕВЕЛ» дала змогу визначити прогноз доходу від реалізації послуг на три квартали 2013 року.

На основі одержаних прогнозних моделей трендів можна також передбачити витрати туристичних підприємств тощо.

Література

1. *Бабешко Л. О.* Основы эконометрического моделирования : Учебное пособие / Л. О. Бабешко. – М. : КомКнига, 2006.– 432 с.

2. *Головко В. І.* Економічний аналіз : Підручник / В. І. Головко. – К. : ТзОВ «Курс», 2008. – 280 с.

3. *Григорків В. С.* Економетрика : Лінійні моделі парної та множинної регресії : навчальний посібник / В. С. Григорків. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 224 с.

4. *Клебанова Т. С.* Эконометрия : Учебное пособие / Т. С. Клебанова, Н. А. Дубровина, Е. В. Раевнева. – 2-е изд., испр. – Харьков : ИНЖЭК, 2005. – 160 с.

5. *Ковтун Н. В.* Теорія статистики : підручник / Н. В. Ковтун, Е. В. Галицька. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 375 с.

6. *Купалова Г. І.* Теорія економічного аналізу. Навчальний посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. − 639 с.

7. *Матковський С. О.* Теорія статистики : тести та задачі для самостійної роботи. Частина І / С. О. Матковський, О. Р. Марець. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 100 с.

8. Статистика : основи теорії та практикум : Навчальний посібник / [В. С. Григорків, О. Ю. Вінничук та ін.]. – Чернівці : ДрукАрт, 2011. – 282 с.

9. *Фещур Р. В.* Статистика : Навчальний посібник / Р. В. Фещур, А. Ф. Барвінський, В. П. Кічор. – 3-є вид., оновл. і доп. – Львів : Інтелект-Захід, 2006. – 256 с.

УДК 338.246.87 (477)

В. В. Сопко
доктор економічних наук, професор,
Університет економіки та права «КРОК»
Ю. В. Сушкова
аспірантка кафедри управління
фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»

Вплив строку корисного використання нематеріального активу на економічну безпеку підприємства та способи його визначення

У статті подано аналіз чинників, що впливають на строк корисного використання нематеріальних активів, і методи аналізу, які необхідно застосовувати при визначенні такого строку.

Ключові слова: економічна безпека, нематеріальні активи, строк корисного використання нематеріальних активів, залишковий строк корисного використання нематеріальних активів.

В. В. Сопко
доктор экономических наук, профессор,
Университет экономики и права «КРОК»
Ю. В. Сушкова
аспирантка кафедры
управление финансово-экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»

Влияние срока полезного использования нематериального актива на экономическую безопасность предприятия и способы его определения

В статье представлен анализ факторов, влияющих на срок полезного использования нематериальных активов, и методы анализа, которые нужно использовать при определении такого срока.

Ключевые слова: экономическая безопасность, нематериальные активы, срок полезного использования нематериальных активов, остаточный срок полезного использования нематериальных активов.

V. Sopko
Doctor of Economics, Professor
of Universityof Economics and Law «KROK»
Y. Sushkova
post-graduate of Management of the Financial
and Economic Security Department,
«KROK» University

Influence of the term of intangible asset effective application on the economic security of the company and ways of its determination

This article analyzes the factors that affect the term of intangible assets effective application and introduces methods of analysis that should be used in the determination of that term.

Keywords: economic security, intangible assets, the term of effective application of intangible assets, the term of residual useful life of intangible assets.

Постановка проблеми

Здійснення економічних реформ потребує зміцнення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Водночас економічна безпека суб'єкта господарювання залежить від ефективного використання ресурсів, що забезпечують стабільне функціонування підприємства, серед яких є і нематеріальні активи [6]. У процесі господарської діяльності кожного підприємства необхідно проводити діагностику його фінансового стану, що залежить від оцінки кожної складової як ресурсів, так і капіталу. Об'єкти нематеріальних активів представлено кількома вартісними оцінками – первісною вартістю та амортизацією (зносом). На визначення суми амортизації (зносу) нематеріального активу значний влив має строк його корисного використання. Таким чином, строк використання нематеріального активу опосередковано впливає на економічну безпеку підприємства.

Із визначенням строку корисного використання нематеріального активу пов'язано багато різноманітних розрахунків у діагностиці фінансового стану підприємства. Розрахунок строку корисного використання нематеріального активу є невід'ємною частиною будь-якого фінансово-економічного аналізу або оцінки вартості інтелектуальної власності. Розрахунок залишкового корисного строку використання нематеріальних активів є одним із найбільш важливих і, разом з тим, найменш висвітлених серед тих процедур, що відносяться до визначення фінансового стану підприємства. Це справедливо у будь-якій ситуації – коли аналіз стосується ціноутворення трансфертних технологій, величини ставок роялті, оцінки збитків, оцінки ліцензійних угод, у якій беруть участь і ліцензіар (особа, яка має право видавати ліцензії іншим особам), і ліцензіат (особа, яка отримує ліцензію від ліцензіара), або оцінювання нематеріальних активів узагалі.

Очевидним є те, що ні ліцензіат, ні ліцензіар не укладатимуть ліцензійну угоду, строк дії якої буде більшим, ніж очікуваний залишковий строк використання нематеріального активу, що є предметом угоди. Це ж справедливо щодо встановлення справедливої міжфірмової або внутрішньофірмової трансфертної ціни, відносно нематеріального активу, який розглядається. Трансфертна ціна пови-

нна забезпечувати справедливий прибуток індосанту (юридичній або фізичній особі, яка володіє векселем і здійснює передатний напис) протягом строку дії трансфертної угоди, і цей строк не повинен ігнорувати очікуваний залишковий строк нематеріального активу, що розглядається.

Розрахунок залишкового корисного строку використання є також важливим при розгляді питання щодо продажу нематеріального активу. Покупець хоче знати, який очікуваний залишковий строк використання нематеріального активу, що розглядається, − п'ять чи п'ятнадцять років. Можна зробити висновок, що розрахунок залишкового строку використання нематеріального активу, що є предметом угоди, у процесі переговорів впливає на ціну покупки. Таким чином, розрахунок корисного строку використання нематеріального активу впливає на економічну безпеку підприємства, адже його неправильний розрахунок може призвести до недоотримання підприємством прибутку або навіть до збитків.

Аналіз залишкового корисного використання нематеріального активу є складовою частиною дослідження всіх трьох підходів при оцінці вартості нематеріальних активів – витратного, дохідного або ринкового.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам визначення корисного строку використання нематеріальних активів присвячено роботи численних іноземних і вітчизняних науковців. Серед них слід відзначити О. В. Аблезгова [1], Г. Г. Азгальдова [2], С. В. Валдайцева [3], А. Н. Козирева [2], Р. А. Костирко [5] та інших; серед іноземних − Р. Рейлі [9], В. Рутгайзера [10], Д. Хітчнера [10], Р. Швайса [9] та інших.

Однак у дослідженнях названих науковців процедура визначення корисного строку використання нематеріальних активів недостатньо розроблена як з юридичного боку, так і з боку економічного виміру. У науковій літературі недостатньою мірою висвітлені дослідження з питань розроблення методів визначення залишкового строку корисного використання об'єктів інтелектуальної власності як складової, що є основою оцінки загальної вартості підприємства.

Необхідно також відмітити відсутність єдиного підходу до оцінки визначення залишкового корисного строку використання нематеріальних активів, недостатній рівень дослідження чинників, які впливають на визначення такого строку.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на наявність великої кількості методів визначення корисного строку використання нематеріальних активів, досі відсутні чіткі критерії вибору певного конкретного методу до застосування в тому чи іншому випадку при обчисленні цього строку для різних цілей (для цілей оцінки, обчислення показників фінансового стану підприємства, показників аналізу господарської діяльності).

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження чинників, що впливають на визначення строку корисного використання нематеріальних активів і визначення методів аналізу, які повинні застосовуватися при визначенні такого строку, що дасть змогу збільшити достовірність і обґрунтованість оцінки вартості підприємства в цілому та дозволить підприємству бути більш економічно захищеним.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно з Національним стандартом №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185, залишковий строк корисного використання об'єкта

права інтелектуальної власності є період починаючи з дати оцінки до закінчення строку корисного використання об'єкта права інтелектуальної власності [8].

Згідно з Міжнародним стандартом фінансової звітності (IAS) 38 «Нематеріальні активи» при постановці на баланс нематеріального активу підприємство повинно визначити, яким є корисний строк використання нематеріального активу: чи є він обмеженим, чи необмеженим. Якщо строк використання є обмеженим, підприємство повинно встановити тривалість або кількість одиниць виробництва або аналогічних одиниць, які становлять цей строк. Підприємство повинно розглядати нематеріальний актив як такий, що має необмежений строк корисного використання, якщо аналіз усіх відповідних факторів вказує на відсутність передбачуваної межі у періоду, протягом якого, як очікується, цей актив генеруватиме чисті припливи грошових потоків до цього підприємства [7].

Нематеріальний актив відображається в обліку залежно від строку його корисного використання. Якщо строк корисного використання визначений, тоді нематеріальний актив підлягає амортизації на цей строк, і відповідно, якщо строк корисного використання нематеріально активу не визначений, то нематеріальний актив не амортизується.

Строк корисної служби нематеріального активу, який не підлягає амортизації, повинен аналізуватися в кожному періоді з приводу того, чи продовжують події та обставини забезпечувати правильність оцінки, згідно з якою цей актив має необмежений строк корисного використання. У разі негативної відповіді, зміни в оцінці строку корисного використання нематеріального активу з необмеженого на обмежений підлягають відображенню в обліку як зміни в бухгалтерській оцінці. Зміна оцінки строку корисного використання нематеріального активу з необмеженого на обмежений свідчить про можливе знецінення активу. У результаті, підприємство перевіряє актив на предмет знецінення шляхом співставлення його відшкодованої суми з балансовою вартістю та визнання будь-якого перевищення балансової вартості над відшкодованою сумою в якості збитку від знецінення [2].

При визначенні строку корисного використання нематеріального активу необхідно звернути увагу на такі чинники або фактори:

1. Юридичні чинники.

Юридичний строк використання встановлюється законом, статутом, постановою або адміністративним розпорядженням. Наприклад, багато видів нематеріальних активів мають конкретний юридичний строк використання, тобто це може бути період часу, протягом якого нематеріальний актив має юридичне визнання та захист, наприклад, патенти, авторські права, сертифікати відповідності тощо.

2. Контрактні чинники.

Контрактний строк використання встановлюється контрактом, згодою, ліцензією або франшизою, тобто строк існування нематеріального активу зазначається в контракті. У контракті також вказуються права й обов'язки сторін при використанні нематеріального активу. Необхідно зазначити, що контрактний строк використання може бути подовженим, якщо в ліцензії або франшизі є відповідна умова.

3. Судові чинники.

Судовий строк використання встановлюється постановою або рішенням суду або іншої аналогічної інстанції, наприклад, третейського суду. Судове рішення може надавати відповідний захист або вимагати виконання певних дій, таких як передача власності або виконання певних платежів.

4. Фізичні чинники.

Фізичний строк використання визначається величиною зносу нематеріально-

го активу, що розглядається. Усі нематеріальні активи мають певний матеріальний прояв свого існування. Однак економічна вартість нематеріального активу дуже рідко пов'язана з цим матеріальним проявом. Лише деякі нематеріальні активи можуть зношуватися в результаті фізичного використання, однак із деякими нематеріальними активами таке може трапитися, наприклад, з інженерними кресленнями.

5. Технологічні чинники.

Технологічний строк використання може змінюватися залежно від змін у технології. Нематеріальний актив може й надалі виконувати свої функції, для яких він був призначений, однак через удосконалення технологій інший нематеріальний актив може виконувати всі ті ж функції набагато краще, дешевше або швидше. Коли користувач перестає застосовувати нематеріальний актив, той, що розглядався спочатку, а використовує більш технологічно удосконалений нематеріальний актив, це означає, що нематеріальний актив, що розглядався спочатку, завершив свій технологічний строк використання.

6. Функціональні чинники.

Функціональний строк використання залежить від здатності нематеріального активу продовжувати виконувати функцію, для якої він був призначений. Коли нематеріальний актив стає не функціональним, коли він не може більше виконувати відповідне завдання, це означає, що він досяг свого функціонального строку використання. Крім того, коли виконуване завдання саме по собі виявляється непотрібним власникові нематеріального активу, то останній також досягає кінця свого функціонального строку використання.

7. Економічні чинники.

Економічний строк існування залежить від здатності нематеріального активу, що розглядається, приносити справедливу норму прибутку власникові або користувачу нематеріального активу. Якщо нематеріальний актив не може більше давати достатньої суми економічного доходу (або через експлуатацію, або через ліцензування) для виправдання продовження використання, це означає, що він досяг кінця свого економічного строку використання.

8. Аналітичні чинники.

Аналітичний строк використання є очікуваним періодом корисності нематеріального активу, що розглядається, виходячи з дослідження історичних характеристик завершення строку служби подібних нематеріальних активів. З точки зору аналітичного строку використання, причини завершення дії нематеріального активу не мають особливого значення. Важливим є лише те, що історично ці нематеріальні активи існували деякий визначений період часу, а потім перестали існувати. Вони могли припинити своє існування тому, що досягли кінця свого юридичного, контрактного, судового або будь-якого іншого строку використання. З аналітичної точки зору вони просто припинили своє існування, а з якої саме причини − не є важливим.

Більшість аналітиків нематеріальних активів з цієї причини надають перевагу саме аналітичним чинникам, оскільки вони враховують усі інші аспекти або причини припинення дії нематеріального активу. Більшість аналітиків віддають перевагу аналітичному фактору, тому що він є менш суб'єктивним, ніж більшість інших розрахунків корисного строку використання нематеріальних активів [1].

Існує три способи аналізу для оцінки залишкового строку використання нематеріального активу: часовий, кількісний і якісний.

Як правило, вид або категорія нематеріального активу пов'язані з певним чинником оцінки строку використання. Тип необхідних даних або інформації,

об'єм і детальність аналізу, який проводиться, та характер заключного висновку щодо залишкового строку корисного використання – на все це має вплив вибір необхідного чинника строку використання.

Приклади нематеріальних активів, на які має вплив вибір чинника строку використання, наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Види чинників строку використання нематеріальних активів

Чинник	Вид нематеріального активу	Характер аналізу й оцінки строку використання нематеріального активу
Юридичний	Патенти, авторські права, сертифікати відповідності	Часовий
Контрактний	Контракти, ліцензії	Часовий
Судовий	Комп'ютерне програмне забезпечення	Часовий
Фізичний	Інженерні креслення	Якісний
Технологічний	Фірмова технологія, ноу-хау, технічна документація	Якісний
Функціональний	Запатентована або незапатентована технологія, комп'ютерне програмне забезпечення	Якісний
Економічний	Фірмова технологія, товарні знаки, фірмові найменування	Кількісний
Аналітичний	Відносини з клієнтами, поновлення контрактів, портфелі кредитних карток	Кількісний

Джерело: [9, с. 329]

Часовий аналіз строку використання нематеріальних активів застосовується для тих видів нематеріальних активів, які допускають застосування перших трьох чинників строку використання. Це означає, що відносно легко оцінити залишковий строк використання (після того, як було встановлено дату створення або розроблення нематеріального активу) та їх фактичний вік на дату оцінки. Однак навіть у такому разі необхідно розглянути, чи існують зовнішні розробки, через які нематеріальний актив, що оцінюється, може втратити свій економічний потенціал до завершення свого остаточного строку використання.

Наприклад, патент на корисну модель, зареєстрований за два роки до дати оцінки, має остаточний юридичний строк використання десять років. Однак правовий захист патенту на корисну модель протягом наступних десяти років не гарантує отримання стійкої економічної корисності протягом строку його використання. Наприклад, нова технічна розробка може зробити патент технологічно (а тому й економічно) застарілим задовго до завершення десятирічного терміну патентного захисту.

Для оцінки остаточного строку корисного використання нематеріального активу з використанням фізичного чинника необхідно мати значний обсяг інженерних знань і досвіду обробки даних відносно вибуття активів. Оскільки фізичний знос не часто має місце для нематеріальних активів, фізичний чинник строку використання рідко беруть до уваги в аналізі строку використання нематеріальних активів.

Якісний аналіз строку використання нематеріальних активів пов'язаний з аналізом життєвого циклу нематеріального активу. Аналіз життєвого циклу є одним із найпоширеніших якісних методів оцінки залишкового строку корисного використання нематеріальних активів. Такий аналіз включає якісний розгляд майбутніх технологічних і ринкових умов, кількісних характеристик існуючого середовища та історичних умов. Цей тип аналізу дає змогу враховувати зміни у майбутньому на основі логічної оцінки моменту, коли ці зміни можуть виникнути. За допомогою такого аналізу вивчають технологічні тенденції та взаємозв'язки і прогнозують часові параметри та величину масштабу очікуваних змін.

Крива типового життєвого циклу графічно зображується у вигляді стадії впровадження, стадії швидкого росту, стадії сповільненого росту, що веде до повного розвитку, стадії спаду, на якій виникає заміщення і, нарешті, стадії завершення існування.

Форма або контур життєвого циклу задається тією або іншою мірою виміру – такою, як виторг від фірмової технології або кількості запатентованих виробів, що знаходяться в експлуатації на даний момент – по вертикалі, і мірою часу – наприклад, місяці або роки – по горизонталі. Життєвий цикл, виміряний у показниках надходжень від авансової виплати роялті за фірмову технологію або зареєстрований патент, може мати іншу форму – і можливо, менший очікуваний строк використання, ніж життєвий цикл того ж активу при його виміру в показниках річного обсягу продажів одиниць продукції чи обсягу виробництва.

У деяких випадках життєвий цикл нематеріального активу може не відображатися у вигляді типової колоподібної кривої. Іноді життєвий цикл нематеріального активу може задаватися лише двома демаркаційними точками, перша з яких означає впровадження нематеріального активу, а інша характеризує припинення його існування, що часто співпадає з упровадженням нового нематеріального активу.

Життєвий цикл, як правило, демонструє функціональну залежність між строком служби виробу або технології або іншого нематеріального активу (залежна змінна) і часу (незалежна змінна). Хоча час є основною змінною, що вимірює стадії життєвого циклу, декілька факторів, внутрішніх або зовнішніх відносно бізнесу власника нематеріального активу, можуть суттєво впливати на життєвий цикл того або іншого активу, і при цьому лише деякі з цих факторів можуть бути виміряні. Окреслення життєвого циклу і тривалість його стадій залежать від змін у технології, ступеня прийняття ринком, легкості вступу на ринок для конкурентів та інших факторів. Базою для теоретичного обґрунтування аналізу життєвого циклу є концепції розповсюдження та впровадження інновацій.

На основі історичних життєвих циклів можна розрахувати визначені параметри, такі як темпи росту, темпи впровадження,строк використання та схеми вибуття на різних стадіях. Життєвий цикл існуючого нематеріального активу може бути оцінений за допомогою моделей заміщення технологій (таких як модель Фішера-Прая), проведення обговорень із галузевими експертами та з використанням параметрів, встановлених на основі обробки даних за минулі періоди.

Ключовим параметром для прогнозування строку використання нематеріального активу, що оцінюється, є не його хронологічний вік, а вік відносно стадії життєвого циклу, на якому він знаходиться. Шляхом визначення місцезнахо-

дження дати оцінки на часовій шкалі життєвого циклу можна оцінити залишковий строк корисного використання цього нематеріального активу.

Залишковий строк корисного використання більшості нематеріальних активів є більшим на стадії росту життєвого циклу активу: цей строк постійно зменшується в міру переходу від стадії швидкого росту до стадії повного розвитку і швидко зменшується на стадії спаду цього циклу.

Кількісний аналіз строку використання нематеріальних активів застосовують у тому разі, коли на основі спостережень і класифікації існують інженерні статистичні дані щодо вибуття активів у минулому, які дадуть змогу прогнозувати ймовірні строки служби аналогічних активів, які залишаються в експлуатації. Для деяких видів нематеріальних активів (таких як нематеріальні активи, пов'язані з клієнтами) за наявності вікових даних по клієнтах або поновлення контрактів можна виконати кількісний аналіз із використанням актуарних методів оцінки строку служби активів, що оцінюються [10].

Висновки

Таким чином, слід мати на увазі вісім чинників або факторів, що впливають на характер аналізу й оцінки строку використання нематеріального активу з метою визначення його корисного строку використання. Здебільшого застосовується аналітичний метод виміру корисного строку використання нематеріальних активів. Однак, незважаючи на кількісну точність, цей чинник не завжди є найкращим методом оцінки корисного строку використання нематеріальних активів.

Розглядаючи конкретний нематеріальний актив, необхідно врахувати всі можливі чинники строку використання. Загальним правилом є те, що для більшості цілей оцінки та фінансового аналізу підприємства приймається той чинник, який зумовлює найменш короткий строк використання нематеріального активу. Однак, як і всі загальні правила, ця умова має свої виключення. Необхідно використовувати професійний досвід і здоровий глузд під час вибору конкретного чинника із множини варіантів розрахунку залишкового строку використання. Правильним висновком щодо залишкового корисного строку використання є той, що найбільш відповідає цілям конкретного аналізу нематеріальних активів.

Для визначення залишкового строку використання нематеріального активу необхідно провести часовий, кількісний та якісний аналізи. При цьому необхідно врахувати всі чинники, що істотно впливають на даний нематеріальний актив. Наприклад, згідно з Цивільним кодексом України, прийнятим Верховною Радою України 16 січня 2003 р., строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, тобто патенту на винахід, спливає через двадцять років, що відліковуються від дати подання заявки на винахід в установленому законом порядку. Тобто можна визначити, що залишковий строк корисного використання такого патенту буде 20 років. Однак, якщо з'являється нова технологія або патент, то його залишковий строк може суттєво зменшитися. Згодом такий патент може стати технологічно застарілим та економічно не вигідним, тому його залишковий строк використання зменшиться. Якщо ж відомо, що була подана заява на винахід, який перевершує розглядуваний, то корисним строк такого патенту можна вважати до дати отримання нового патенту. Таким чином, достовірне визначення корисного строку використання нематеріальних активів суттєво впливає не тільки на фінансовий стан підприємства, а й на його економічну безпеку.

Література

1. Аблезгова О. В. Коммерческое использование интеллектуальной собственности в России и зарубежных странах / О. В. Аблезгова. − М. : Дашков и К, 2006. – 300 с.

2. Азгальдов Г. Г., Карпова Н. Н. Оценка стоимости интеллектуальной собственности и нематериальных активов : Учебное пособие / Г. Г. Азгальдов, Н. Н. Карпова. – М. : Междунар. акад. оценки и консалтинга, 2006. – 400 с.

3. Валдайцев С. В. Оценка бизнеса и инновации / С. В. Валдайцев. – М. : Информационно-издательский дом «Филинъ», 1997. – 336 с.

4. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 5 червня 2003 р. №898-15 // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14

5. Костырко Р. А. Комплексная оценка стоимости предприятия : Монография / Р. А. Костырко, Н. В. Тертычная, В. А. Шевчук : под. общ. ред. докт. экон. наук, академика НАН Украины М. Г. Чумаченка. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Харьков : Фактор, 2008. – 278 с.

6. Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство / Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін.; За ред. Гейця В. М. : Монографія. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

7. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку» від 18 жовтня 1999 р. № 242 // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» від 3 жовтня 2007 р. № 1185 242 // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF

9. Рейли Р. Оценка нематериальных активов / Р. Рейли, Р. Швайс. − М. : Квинто-консалтинг, 2005. – 792 с.

10. Хитчнер Джеймс Р. Оценка стоимости нематериальных активов / Джеймс Р. Хитчнер : под науч. ред. В. М. Рутгайзера. – М. : Маросейка, 2008. – 144 с.

УДК 658.7

О. М. Сумець
кандидат технічних наук,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка

Встановлення оптимальної тривалості життєвого циклу логістичної системи в аспекті забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства

Статтю присвячено описові підходу визначення оптимальної тривалості життєвого циклу логістичної системи з урахуванням забезпечення необхідного рівня економічної безпеки логістичної діяльності підприємства. В основу підходу покладено врахування витрат на утримання логістичної системи впродовж усього терміну її функціонування. Ключовими складовими втрат на утримання логістичної системи прийнято витрати на її створення, експлуатацію та персонал. Встановлено зв'язок тривалості життєвого циклу логістичної системи з рівнем забезпечення економічної безпеки логістичної діяльності підприємства.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, логістична система, життєвий цикл логістичної системи, витрати, логістична діяльність

А. М. Сумец
кандидат технических наук,
Харьковский национальный технический университет
сельского хозяйства имени Петра Василенко

Установление оптимальной продолжительности жизненного цикла логистической системы в аспекте обеспечения необходимого уровня экономической безопасности предприятия

Статья посвящена описанию подхода к определению оптимальной продолжительности жизненного цикла логистической системы с учетом обеспечения необходимого уровня экономической безопасности логистической деятельности предприятия. В основу подхода положен учет затрат на содержание логистической системы в течение всего срока ее функционирования. Ключевыми составляющими затрат на содержание логистической системы приняты затраты на ее создание, эксплуатацию и персонал. Установлена связь продолжительности жизненного цикла логистической системы с уровнем обеспечения экономической безопасности логистической деятельности предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, логистическая система, жизненный цикл логистической системы, затраты, логистическая деятельность

A. Sumets
associate professor department of transport and logistics,
Kharkov national technical university
of agriculture of the Peter Vasilenko

Establishing the optimal duration of life cycle logistics system in the aspect of ensuring the necessary level of economic security

The paper describes an approach to the determination of the optimal duration of logistics system life cycle with a view to ensuring the necessary level of economic security of logistic enterprise. The basis of the approach is the registration costs for the logistic system for its operation duration. Key elements of costs for the logistics system adopted the cost of its construction, operation and staff. The connection between the length of the logistics system life cycle with the level of economic security of the logistics of the company is established.

Keywords: economic security, logistics system, life cycle logistics system, cost, logistic activities

Постановка проблеми

На сьогодні питанню забезпечення економічної безпеки (далі – ЕБ) вітчизняних підприємств, фірм і компаній фахівці стали приділяти належну увагу. Про це свідчить велика кількість публікацій як наукового, так і методичного характеру [1-9 та ін.]. Учені й фахівці-практики розуміють важливість проблеми, оскільки в жорстких умовах ринку, де конкуренція є одним із основних факторів впливу на життєздатність організацій та їх майбутнє. Конкуренція на вітчизняному ринку досить швидко породила й необхідність у захисті інтересів суб'єктів

господарювання, зокрема економічних. Це, звісно, поставило перед керівниками підприємств, фірм і компаній невідкладне завдання щодо відпрацювання заходів створення належної ЕБ.

Нині серед визначеного числа функцій, що реалізуються підприємствами у процесі своєї діяльності, логістика посідає ключову роль. Реалізується функція логістики у процесі діяльності логістичної системи (далі − ЛС) підприємства. Таким чином, низка питань щодо формування і подальшого забезпечення ЕБ підприємства в собі обов'язково містить і питання встановлення оптимальної (доцільної) тривалості життєвого циклу ЛС в аспекті забезпечення належного рівня ЕБ логістичної діяльності (далі − ЛД) останнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вирішенням проблеми формування і подальшого забезпечення ЕБ підприємства нині займається досить широке коло вітчизняних і закордонних учених [1-9 та ін.]. Слід наголосити, що за останні два роки коло питань щодо забезпечення ЕБ суб'єктів господарювання розширюється. А саме, фахівці з економічної безпеки починають звертатися до логістики як до певного практичного інструменту. Наприклад, В. Г. Алькема [2], О. А. Кириченко [8], Т. М. Скоробогатова [9] визнають роль логістики та зокрема ЛС як певного роду утворень, у забезпеченні й підтримці належного рівня ЕБ підприємства в цілому. Однак у своїх дослідженнях науковці не торкаються питання визначення (чи вибору) доцільного терміну життєвого циклу ЛС в аспекті забезпечення належного рівня ЕБ функціонуючого підприємства та його ЛД. Це питання є дуже важливим, оскільки в часовому просторі ЛС змінюється, що виражається у зміні її властивостей, можливостей тощо, а будь-яка зміна властивостей ЛС чи її потенціалу спричиняє й зміну системи ЕБ суб'єкта господарювання. Окрім того, такий часовий параметр ЛС, як термін життєвого циклу є ключовим у визначенні доцільності її функціонування та виборі й прийнятті рішень щодо її елімінування чи модернізації, що також не може не позначатися на стані ЕБ підприємства, фірми чи компанії.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Найбільш складною проблемою є визначення оптимальної тривалості життєвого циклу ЛС, що відповідала б належному рівню ЕБ логістичної діяльності підприємства за весь період її функціонування. На жаль, належної уваги дослідженню цього питання нині не приділяється ні вітчизняними, ні зарубіжними науковцями. Тому пошук ефективних підходів до встановлення оптимальної тривалості життєвого циклу ЛС в аспекті забезпечення належного рівня ЕБ ЛД підприємства залишається актуальною проблемою.

Формулювання цілей статті

Метою статті є формулювання загального підходу до вибору оптимальної тривалості життєвого циклу логістичної системи з урахуванням забезпечення належного рівня економічної безпеки логістичної діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження

За умови формування системи ЕБ підприємства одним із важливих питань є встановлення такого терміну служби ЛС, який дасть змогу здійснювати підприємству ЛД, не втрачаючи належного рівня ЕБ. Для вирішення цього завдання застосуємо як інструментарій економіко-математичне моделювання, яке дозволить сформулювати загальний підхід до вибору оптимальної тривалості життєвого циклу ($T_{ОПТ}$) ЛС.

У раніше опублікованій роботі [10] нами запропоновано для оцінки тривалос-

ті життєвого циклу ЛС підприємства обирати такі вартісні показники, як витрати на створення логістичної системи ($B_{ЛС}$), експлуатаційні витрати на підтримку її функціонування за період життєвого циклу ($B_{ЕКС}$), витрати на добір і підготовку логістичного персоналу ($B_{ПП}$) і прибуток від діяльності ЛС ($П$). Попередньо встановлено [11], що обрані показники ($B_{ЛС}$, $B_{ЕКС}$, $B_{ПП}$) певним чином впливають і на рівень формування та забезпечення ЕБ ($P_{ЕБ}$) ЛС підприємства. Якісно такий вплив можна продемонструвати з певним ступенем умовності за допомогою аналогових моделей, тобто побудови й аналізу графіків (рис. 1, а, б, в).

Із рис. 1 слідує, що більш складний характер впливу на рівень ЕБ мають експлуатаційні витрати на підтримку функціонування ЛС упродовж періоду її життєвого циклу. Витрати ж на створення ЛС, добір і підготовку логістичного персоналу мають здебільшого лінійну залежність щодо впливу на $P_{ЕБ}$, хоча за ступенем складності й важливості останні не є рівнозначними, зокрема, на різних етапах життєвого циклу ЛС.

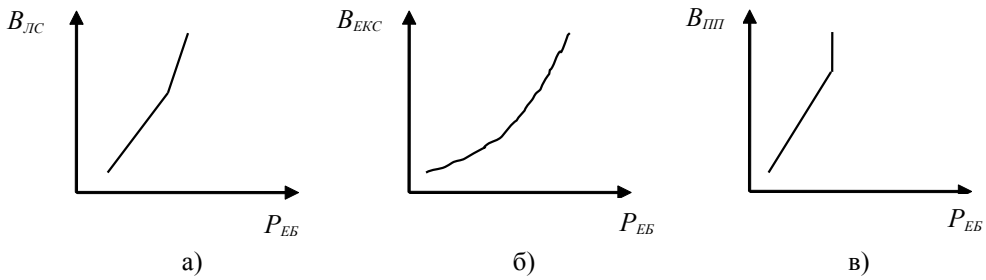

Рис. 1. Характер впливу вартісних показників на рівень економічної безпеки ЛС підприємства

Джерело: розробка автора

З метою певного спрощення вирішення поставленого завдання припустимо, що обрані вартісні показники є безупинно диференційними функціями часу t і, відповідно, терміну служби T ЛС, після завершення якого остання підлягає ліквідації або комплексній модернізації. Однак за умови прийняття вказаного припущення слід зазначити, що функція $B_{ЕКС}(T)$ має дещо іншу тенденцію зміни за часом, а саме – вона може мати своєрідний крутий віраж у точці, що відповідає $T = T_{ОПТ}$. Це ілюстративно показано на рис. 2. Відомо, що такий віраж функціональної залежності $B_{ЕКС}(T)$ притаманний і технічним системам. Фізично він ураховує суму прямих і непрямих витрат, співвідношення яких вельми чутливо змінюється з часом. Особливо це стосується того періоду життєвого циклу, коли система досягає граничного стану (коли також дуже жорстко контролюється й такий параметр системи, як поточна ефективність логістичної діяльності) і експлуатаційні витрати на підтримку її функціонування директивно зменшуються.

З метою подальших міркувань значення параметра T безпосередньо до і після віражу позначимо на рис. 2, відповідно, $T_{ОПТ}^{-}$ і $T_{ОПТ}^{+}$. Показник $T_{ОПТ}^{-}$ відповідає прийнятному найменшому значенню часу використання ЛС, а $T_{ОПТ}^{+}$ – найбільшому можливому терміну життєвого циклу ЛС.

Для визначення прийнятного значення терміну життєвого циклу ЛС $T_{ОПТ}$ можна без особливих ускладнень використовувати такий критерій, як витрати утримання ЛС за її життєвий цикл – $B_{ЖЦ} = B_{ЛС}+B_{ЕКС}+B_{ПП}$. Оскільки за життєвий цикл всі складові витрат ($B_{ЛС}$, $B_{ЕКС}$, $B_{ПП}$) зростають (хоча тенденції зростання

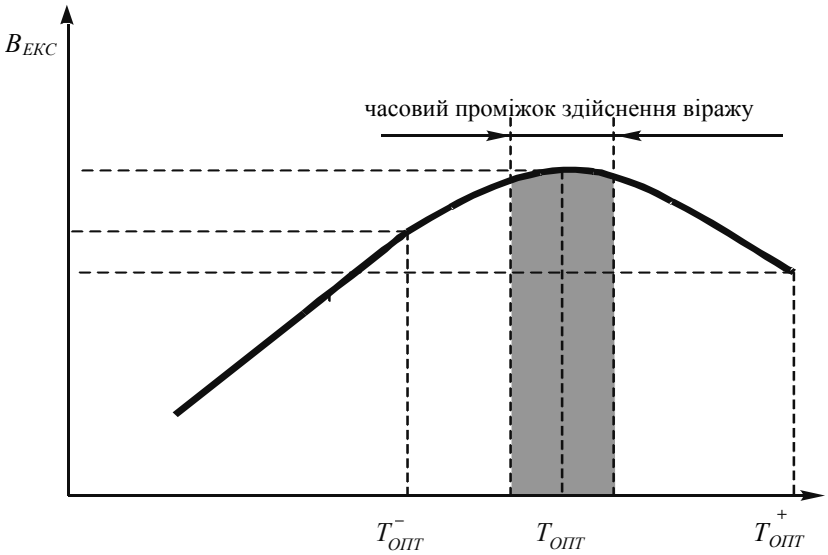

Рис. 2. Тенденція зміни залежності ВЕКС від часу функціонування ЛС

Джерело: розробка автора

кожної складової досить різні), то цей критерій оптимізації можна буде представити в такому вигляді:

$$B_{ЖЦ}(T) \to \max_{T}. \quad (1)$$

Відзначимо важливу обставину: якщо функція $B_{ЕКС}(T)$ має розрив за $T = T_{ОПТ}^{+}$, то значення $T_{ОПТ}^{+}$ буде визначатися з умови:

$$B_{ЖЦ}(T_{ОПТ}^{+}) = \sup_{T^{+}} B_{ЖЦ}(T^{+}), \quad (2)$$

де $sup\ B_{ЖЦ}(T^{+})$ – точна верхня границя вартості життєвого циклу ЛС підприємства.

У разі, якщо ж критерій $B_{ЖЦ}(T) \to \max_{T}$ застосований до залежності $B_{ЕКС}(T)$, що має безперервну тенденцію зміни, то $T_{ОПТ}^{+} \text{ і } T$.

На практиці для визначення оптимального життєвого циклу різних об'єктів, у тому числі й ЛС, використовується метод, що заснований на використанні критерію мінімально припустимої рентабельності (R). Для розгляду цього методу введемо поняття «граничний рівень рентабельності, за умови досягнення якого подальша експлуатація системи буде просто недоцільна. Оскільки R зручно вимірювати в безрозмірних одиницях, віднесемо його до досягнутого значення $B_{ЖЦ}(T)$. Тоді раціональний термін служби T_R визначимо з рівняння:

$$\frac{dB_{жц}(T)}{dT} = R \cdot B_{жц}(T) \quad (3)$$

або

$$\frac{d}{dT}\left[\ln B_{жц}(T)\right] = R. \quad (4)$$

Використані поняття представлено в графічній інтерпретації на рис. 3, де показана типова залежність $B_{ЖЦ}(T)$ і нанесено значення позначення $T_{ОПТ}$, $T_{ОПТ}^{-}$, $T_{ОПТ}^{+}$ і T_R. За умови $T < T_{ОПТ}$ маємо, що $\frac{dB_{жц}(T)}{dT} > 0$.

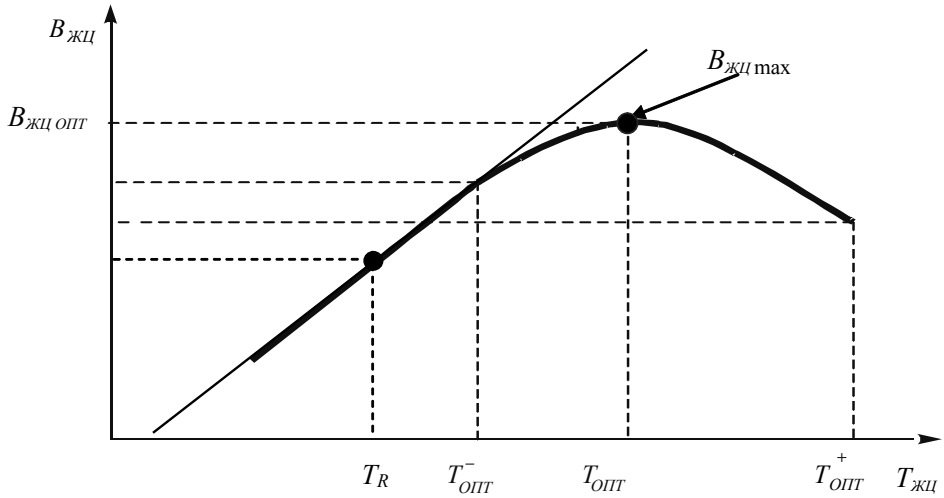

Рис. 3. Графічна інтерпретація підходу до встановлення оптимальної тривалості життєвого циклу ЛС в аспекті забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства

Джерело: розробка автора

У разі виконання цієї умови можна вважати, що практично за всіх можливих випадків $T_R \leq T_{ОПТ}$. Рівність $T_R = T_{ОПТ}$ одержуємо, коли $R = 0$.

Стосовно співвідношення між $T_{ОПТ}$ і $T_{ОПТ}^{+}$, то воно залежить, крім інших чинників, і від абсолютної величини різниці $B_{ЕКС}(T^{+}) - B_{ЕКС}(T^{-})$, яка слугує додатковою інформацією щодо прийняття остаточного рішення про встановлення оптимальної тривалості життєвого циклу ЛС із урахуванням аспекту забезпечення належного рівня ЕБ підприємства ($P_{ЕБ\ ОПТ}$). Саме такий рівень ЕБ ЛС в економічному сенсі для підприємства буде прийнятним. Вище ж значення $P_{ЕБ}$ буде вимагати від підприємства додаткових витрат, що може привести до ефекту, коли сама система економічної безпеки стане для підприємства однією з основних небезпек.

Ураховуючи зміст аналогових моделей, що представлені на рис. 1, 2 і 3, можна формалізувати з певним ступенем умовності залежність рівня економічної безпеки ЛС підприємства ($P_{ЕБ}$) від вартості життєвого циклу останньої ($B_{ЖЦ}$) та оптимального значення терміну її ефективної логістичної діяльності ($T_{ОПТ}$) (рис. 4 і 5).

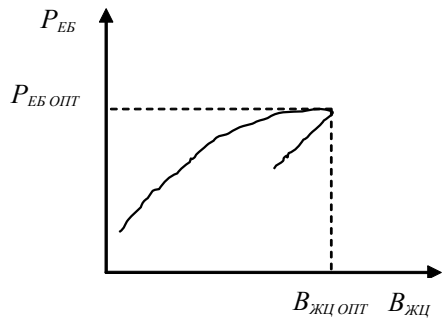

Рис. 4. Графічна інтерпретація залежності $P_{ЕБ}(B_{ЖЦ})$

Джерело: розробка автора

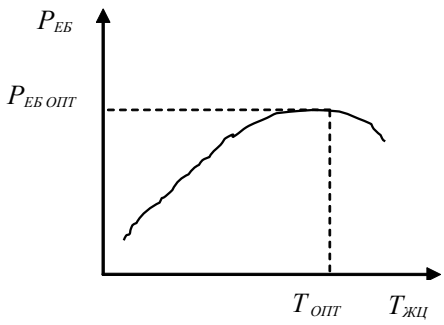

Рис. 5. Графічна інтерпретація залежності $P_{ЕБ}(T_{ЖЦ})$

Джерело: розробка автора

Отримані залежності $P_{ЕБ}$ ($B_{ЖЦ}$) і $P_{ЕБ}$ ($T_{ЖЦ}$) демонструють складність взаємозв'язку між рівнем економічної безпеки ЛС підприємства, її тривалістю та вартістю життєвого циклу.

Висновки

У процесі виконання дослідження встановлено, що за досить малих значень рентабельності R і неповноти інформації про складові функції $B_{ЖЦ}(T)$, використання критерію $B_{ЖЦ}(T) \rightarrow \max_{T}$ є прийнятним і логічним.

Якщо логістичне рішення щодо системи буде обрано, то використання критеріїв $B_{ЖЦ}(T)$, $B_{ЕКС}(T_{ОПТ}^{+})$ і R дасть змогу дослідникові обрати оптимальну або прийнятну тривалість життєвого циклу ЛС, упродовж якої й буде забезпечено ефективну логістичну діяльність підприємства з належним рівнем його економічної безпеки. Зважаючи на це, можна рекомендувати ці критерії як додаткові показники при формуванні належного рівня економічної безпеки як підприємства в цілому, так і його ЛС. За такої умови підприємство не буде зазнавати надлишкових витрат для забезпечення належної економічної безпеки функціонування ЛС.

Безперечним є те, що забезпечувати належний рівень економічної безпеки ЛС підприємства необхідно на основі врахування та детального аналізу вартісного і часового показників її життєвого циклу.

Напрямом подальших досліджень щодо забезпечення належного рівня економічної безпеки ЛС підприємства є встановлення чисельного значення показника, що відображає відношення тривалості життєвого циклу ЛС до величини ефекту від її функціонування для підприємств різних галузей, який у подальшому може бути використаний для оцінки рівня економічної безпеки останніх.

Література

1. *Абалкин Л. А.* Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение / Л. А. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.

2. *Алькема В. Г.* Система економічної безпеки логістичних утворень : [монографія] / В. Г. Алькема. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2011. – 378 с.

3. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи : [монографія] / О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, В. С. Сідак та ін. ; за заг. ред. О. А. Кириченко. – К. : ІМБ Університету «КРОК», 2010. – 412 с.

4. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / [Ординський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.

5. *Гурин О. А.* Экономическая безопасность организации / О. А. Гурин, С. О. Грунин. – С.-Пб. : ООО «Питер Принт», 2002. – 160 с.

6. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : [монографія] / Р. А. Кириченко, В. С. Сідак, С. М. Лаптєв, О. І. Захаров, П.Я. Пригунов та ін. – К. : Університет економіки і права «КРОК», 2008. – 403 с.

7. *Качинський А. Б.* Безпека, загрози і ризик : наукові концепції та математичні методи / А. Б. Качинський – К. : Ін-т проблем національної безпеки ; Національна академія Служби безпеки України, 2004. – 472 с.

8. *Кириченко А. А.* Экономическая безопасность логистического образования – это состояние его экономической системы / А. А. Кириченко/ / Логистика : проблемы и решения. – 2010. – № 5. – С. 30-33.

9. *Скоробогатова Т. Н.* Логистизация как средство обеспечения экономической безопасности предприятия / Т. Н. Скоробогатова // Культура народов Причерноморья. – № 43. – С. 108-114.

10. *Сумець О. М.* Логістичні системи : сутність, зміст, особливості проектування : [препринт] / О. М. Сумець, Т. М. Кротенко. – Харків : Міськдрук, 2011. – 80 с.

11. *Сумець О. М.* Визначення оптимальної вартості життєвого циклу логістичної системи в аспекті забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства / О. М. Сумець // Вчені записки університету «КРОК». Серія «Економіка». – Вип. 33, 2013. – С. 269-275.

Розділ V

Менеджмент і маркетинг

УДК: 339.132.2

І. І. Каліна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
Університет економіки та права «КРОК»

Сучасна парадигма інформаційного забезпечення маркетингу інновацій

У статті досліджено основні аспекти інформаційного забезпечення маркетингу інновацій. Проведено порівняльну характеристику етапів розвитку інформаційних систем та особливості їх застосування в маркетингу інновацій.

Ключові слова: маркетинг інновацій, етапи, інформаційне забезпечення, джерела.

И. И. Калина
кандидат экономических наук,
доцент кафедры менеджмента и маркетинга,
Университет экономики и права «КРОК»

Современная парадигма информационного обеспечения маркетинга инноваций

В статье исследованы основные аспекты информационного обеспечения маркетинга инноваций. Проведена сравнительная характеристика этапов развития информационных систем и особенности их применения в маркетинге инноваций.

Ключевые слова: маркетинг инноваций, этапы, информационное обеспечение, источники.

I.I. Kalina
Associate Professor
Department of Management and Marketing
«KROK» University

The modern paradigm of information provision of marketing innovation

In the article the basic aspects of information provision of marketing innovation are studied. A comparative description of the stages of information systems development and their use in marketing innovation are made.

Keywords: marketing innovation, stages, information software, sources.

Постановка проблеми

Сучасна ринкова економіка характеризується достатньо високим ступенем динамічності та нестабільності. В умовах стрімкої глобалізації господарських процесів і позитивної ролі інновацій формування економічно обґрунтованої інноваційної політики та розвиток інноваційного підприємництва стають ключовими чинниками розвитку.

Динамічний розвиток сучасного суспільства зумовлює необхідність постійного пристосовування підприємств до змінних умов господарювання та вимагає від них здійснення господарської діяльності на засадах маркетингу інновацій. Одним із головних інструментів розвитку інноваційної політики є маркетингове інноваційне рішення, яке дає змогу ефективно конкурувати на ринку, активізує інноваційну діяльність сучасних підприємств ы забезпечує стійкі тенденції їх розвитку. Адже своєчасно розроблене та економічно обґрунтоване рішення дає можливість підприємству вплинути на поточну ринкову ситуацію, оптимізувати кошти на забезпечення інноваційних процесів, розробляти на цій основі ефективні бізнес-стратегії. Тому для ефективного розвитку підприємницької діяльності застосування маркетингу інновацій є невід'ємною частиною прибутковості, ефективності та конкурентоздатності. Ці частини сприяють ефективному розвиткові не тільки підприємств, а й збільшення інноваційного потенціалу держави в цілому, що зумовлює їх вихід на новий рівень інтеграції.

Відповідно, для того, щоб ефективно функціонувати на ринку, забезпечити собі стійку довгострокову конкурентну позицію на ньому, необхідно безперервно отримувати адекватну потребам управління маркетингову інформацію, яка дасть змогу маркетологам використовувати інноваційні методи в управлінні та маркетинговій діяльності. Тому питання удосконалення системи теоретичних, методологічних і практичних аспектів інформаційного забезпечення маркетингу інновацій є важливим з позиції сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз основних джерел і публікацій показав, що дослідженню проблем інформаційного забезпечення управлінської діяльності присвячено роботи таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як С. Н. Воробйов [1], О. Ф. Грищенко [2], Ф. Котлер [3], Н. О. Матвійчук-Соскіна [4], О. Ф. Балацький [5], Д. Ф. Кокс [6], Ф. Граф [7], Е. І. Лі [8], Д. Б. Монтгомері [9], Р. А. Проктор [10], А. К. Самлі [11], Р. С. Сісодія [12], Г. М. Талвінен [13]. У своїх дослідженнях вони розглядають інформаційну систему взагалі та інформаційне забезпечення управлінської діяльності зокрема як необхідну умову ефективного господарювання та зауважують на взаємозв'язку управлінського процесу та інформаційних потоків. Однак питання системного розгляду інформації в аспекті маркетингу інновацій залишаються недостатньо дослідженими.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Так, насамперед, потребує науково-методичного обґрунтування формування та використання інформаційного забезпечення, яке впливає на прийняття маркетингових інноваційних рішень. Невирішеність, недосконалість висвітлення в наукових публікаціях цього питання стали визначальними при виборі та обґрунтуванні теми, мети статті.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування сучасної парадигми інформаційного забезпечення маркетингу інновацій у розвиткові суб'єктів підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інформація та інформаційне забезпечення охоплюють усі аспекти господарської діяльності та є невід'ємними елементами функціонування і розвитку господарських систем. Оскільки господарська діяльність безпосередньо залежить від рівня та якості інформаційного забезпечення, то ефективно сформована система маркетингової інформації дає змогу обґрунтовано розробляти, приймати та реалізовувати маркетингові інноваційні рішення. Слід також зазначити, що інформаційне забезпечення господарської діяльності не може бути здійснене без побудови на підприємстві відповідної системи маркетингового інформаційного забезпечення. Упровадження таких інформаційних систем сприяє вирішенню не тільки базових господарських завдань, а й виконанню більш глибокого аналізу, як, наприклад, визначення споживчих пріоритетів і запитів, визначення перспективних напрямів розвитку підприємства, тенденцій розвитку ринку тощо, та прийняттю на цій основі більш виважених управлінських рішень.

Процес інформаційного забезпечення маркетингу інновацій залежить від засобів і джерел його формування. У процесі господарювання підприємство може використовувати джерела даних, що знаходяться як усередині підприємства, так і в зовнішньому середовищі.

Спираючись на результати досліджень [1], узагальнено, що у процесі маркетингу інновацій використовуються джерела інформації (рис. 1).

Як видно з аналізу рис. 1, існує три джерела інформації: дані, отримані на основі досвіду, інформація, отримана на основі кабінетних і польових досліджень, та оброблена вторинна інформація. При використанні внутрішньої та зовнішньої, первинної та вторинної інформації та правильній її обробці та зберіганні суб'єкт господарської діяльності має переваги інноваційного розвитку з використання маркетингових інноваційних рішень, які сприятимуть розширенню товарного асортименту, збільшенню споживчої групи та підвищенню прибутку. У разі використання інформаційних систем на підприємствах збільшується час і витрати на збирання та оброблення інформаційних даних, але й збільшується відсоткова частка на ринку, відкриваються нові позиції як на ринку, так і на підприємстві, що посилює конкурентну політику на ринку.

Економічна інформаційна система – сукупність внутрішніх і зовнішніх потоків прямого та зворотного інформаційного зв'язків економічного об'єкта, методів, засобів, фахівців, що беруть участь у процесі обробки інформації та виробленні

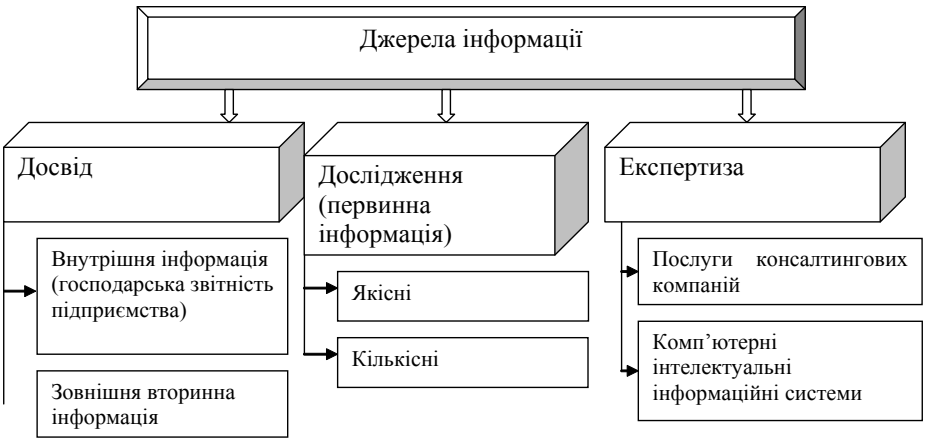

Рис. 1. Джерела інформації, що використовується у процесі маркетингу інновацій

Джерело: удосконалено автором на основі [1]

управлінських рішень [5, с. 160]. На основі аналізу джерел [5; 13] нами було виокремлено такі основні етапи еволюції економічних інформаційних систем.

Підготовчий етап. Характеризується розвитком підходів до створення сховищ даних, що викликане об'єктивною необхідністю впорядкування інформації, яка охоплювала всі аспекти людського життя. Поступово з розвитком науки та техніки методи і засоби збору, збереження та інтерпретації інформації трансформувалися до більш складних.

Перший етап. Характеризується поширенням електронних систем обробки даних (Electronic Data Processing), функціонування яких спрямоване на підвищення ефективності діяльності зі збору, організації та аналізу даних. Найбільшого розповсюдження такі системи набули в 60-х – початку 70-х років XX століття.

Другий етап. Характеризується поширенням у 70-х роках XX ст. управлінських інформаційних систем (Management Information Systems).

Третій етап. Присвячений пристосуванню інформаційних систем до проблем ухвалення рішень – розпочався розвиток систем підтримки прийняття рішень (Decision Support Systems). Всеосяжна переорієнтація пріоритетів бізнесу та зміна технологій наприкінці 80-х – початку 90-х років XX ст., а також постійна необхідність у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства та його продукції спричинили необхідність адаптації інформаційних систем до забезпечення інформаційних потреб стратегічного планування.

Четвертий етап. Характеризується появою та розповсюдженням стратегічних інформаційних систем (Strategic Information Systems), головним завданням яких є забезпечення необхідної інформації для розроблення і впровадження стратегії підприємства.

П'ятий етап. Обумовлений появою нових тенденцій у сфері використання інформаційних систем і в першу чергу експертних систем (Expert Systems), діяльність яких спрямовується на формування, оптимізацію та корегування стратегії підприємства.

На цьому еволюційний процес не завершується і, безсумнівно, нові тенденції функціонування бізнес-середовища сприятимуть у майбутньому модифікації існуючих чи появу принципово нових інформаційних систем. Порівняльна характеристика інформаційних систем на різних етапах розвитку представлена в таблиці. Крім того, у процесі маркетингу інновацій маркетингова інформаційна система стає одним із головних елементів цього процесу та значною мірою впливає на оперативність і якість прийняття маркетингових інноваційних рішень.

Традиційно маркетингові інформаційні системи розглядаються як набір процедур і методів аналізу та представлення інформації для її використання при ухваленні маркетингових рішень [13, с. 10]. Слід зазначити, що необхідність створення маркетингової інформаційної системи на підприємстві обумовлюється низкою причин [3]: зміцненням і розвитком господарських зв'язків; безперервністю розвитку сучасних засобів комунікації; зростанням товарообігу; стрімким розвитком торгівлі; посиленням конкуренції; насиченням ринків товарами; розвитком та ускладненням маркетингової діяльності на підприємствах.

Досліджуючи маркетингові інформаційні системи з точки зору інноваційного маркетингу, вважаємо за доцільне розглянути етапи інноваційного процесу, а також визначити внесок маркетингових інформаційних систем підприємств на цих етапах (рис. 2).

Таким чином, процеси інноваційної діяльності та інноваційного менеджменту становлять процес маркетингу інновацій, які відбуваються на підприємстві в неперервному зв'язку та мають єдину мету – забезпечення розвитку підприєм-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика етапів розвитку інформаційних систем

Етап розвитку інформаційної системи	Характеристика			
	Мета	База даних	Спрямування	Основні функції
Сховища даних	Збір, накопичення, зберігання та організація даних для забезпечення господарювання підприємства	Широка база даних з усіх аспектів господарювання підприємства	Архівування та забезпечення інформацією в процесі господарювання	Зберігання інформації. Доступ до інформації. Можливість здійснювати вибірку інформації
Електронні системи обробки даних	Підвищення ефективності діяльності зі збору, організації та аналізу даних для бізнес-операцій	Широка база даних з усіх аспектів бізнес-операцій	Підвищення ефективності діяльності підрозділів підприємства зі збору даних для бізнес-операцій	Доступ до інформації. Можливість обробки даних. Можливість здійснювати вибірку інформації
Управлінські інформаційні системи	Розроблення інформаційних систем специфічно для управлінських потреб	Широка база даних з усіх аспектів управління	Підтримка в усіх аспектах управлінської діяльності	Доступ до зовнішніх і внутрішніх даних. Можливість здійснювати вибірку, оновлення та видалення даних
Системи підтримки прийняття рішень	Пристосування інформаційних систем до процесу ухвалення рішень.	Спеціалізована база даних для прийняття управлінських рішень	Забезпечення процесу прийняття рішень	Доступ до зовнішніх і внутрішніх даних. Можливість маніпулювати даними, обробляти та генерувати нові дані. Можливість здійснювати вибірку, оновлювати та видаляти дані.
Стратегічні інформаційні системи	Забезпечення інформацією, необхідною для розроблення та впровадження стратегії підприємства	Спеціалізована база даних, розроблена для стратегічного планування та безпосередньо пов'язана з ним	Забезпечення стратегічного планування	Доступ до зовнішніх і внутрішніх даних. Можливість маніпулювати даними та здійснювати прогнози. Можливість оцінювати ефективність діяльності підприємства. Контроль даних
Експертні системи	Накопичення знань і досвіду висококваліфікованих спеціалістів у вузькій предметній галузі для вирішення управлінських завдань	Глибинна база знань, що висвітлює знання з теорії та практики предметної галузі та стратегії розв'язання проблем	Формування, оптимізації та корегування стратегії підприємства	Доступ до зовнішніх і внутрішніх даних. Можливість маніпулювати даними та будувати стратегії діяльності. Виконання динамічних завдань, знання про які можуть змінитися в процесі вирішення останніх. Контроль даних, встановлення їх неповноти та помилковості

Джерело: удосконалено автором на основі [2]

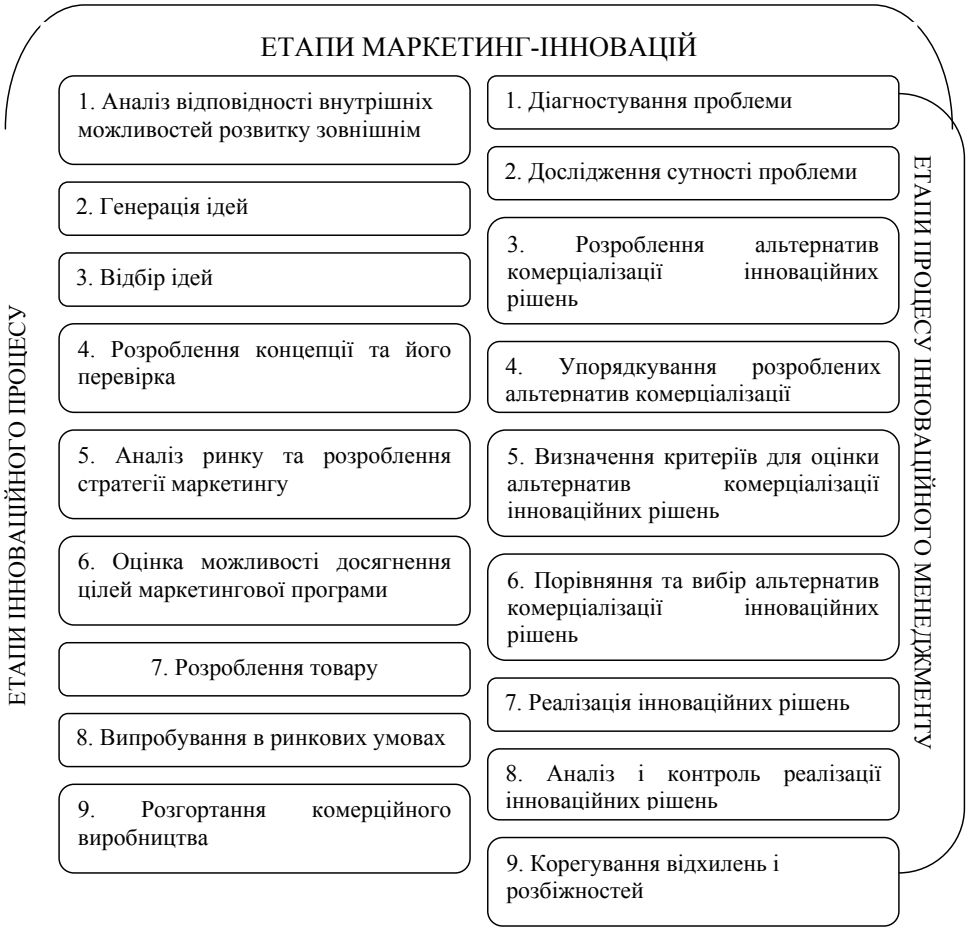

Рис. 2. Етапи маркетингу інновацій підприємств

Джерело: удосконалено на основі [2]

ства шляхом найбільш повного та ефективного використання наявних ресурсів і можливостей.

Таким чином, узагальнюючи результати досліджень, відзначимо, що для сучасного підприємства маркетингові інформаційні системи можуть бути важливим інструментом для здійснення інноваційної діяльності підприємства та забезпечити низку конкурентних переваг, а саме: ефективність і результативність господарської діяльності; гнучкість та адаптивність підприємства у процесі господарювання; достатню інформаційну забезпеченість; раціональність маніпулювання та використання інформаційних ресурсів, сприяння розробленню та впровадженню інновацій.

Однак необхідно вказати й на низку проблем у функціонуванні маркетингової інформаційної системи на сучасних вітчизняних підприємствах:

1. Невідповідність розуміння інформаційних потреб менеджменту фахівцями з інформаційних технологій та інформаційного забезпечення та, як наслідок, здійснення неналежної інформаційної підтримки, неправильний вибір управлінських дій і як результат − фінансові та часові втрати.

2. Низький рівень залучення менеджменту до організації та функціонування маркетингової інформаційної системи.

3. Неповне використання можливостей комп'ютерних систем, що в деяких випадках спричиняє низький рівень переробки та інтерпретації даних.

4. Недовіра персоналу до змісту та якості надаваної інформації, яка ґрунтується на тому, що маркетинговій інформаційній системі притаманні збої передавання, спотворення та некоректна інтерпретація інформації.

5. Можливість втрат при недостатньому захисті конфіденційної інформації.

Висновки

Отже, базовими засадами сучасної парадигми інформаційного забезпечення маркетингу інновацій є використання принципів паралельності, альтернативності, достовірності, точності та незалежності джерел інформації. Ключовими джерелами інформації для маркетингу інновацій є систематизовані дані, отримані на основі досвіду, результати кабінетних і польових досліджень та оброблена вторинна інформація. При використанні внутрішньої та зовнішньої, первинної та вторинної інформації та при правильній її обробці та зберіганні суб'єкт господарської діяльності має переваги інноваційного розвитку з використання маркетингових інноваційних рішень. Таким чином, для прийняття ефективного інноваційного рішення важливою передумовою є якісна ринкова інформація, яка дає змогу маркетологам: формувати конкурентні переваги, знижувати фінансові, економічні та інші види ризиків, ідентифікувати відношення споживачів до товарів і підприємства в цілому, відслідкувати зміни в зовнішньому середовищі, координувати тактику та стратегію, підвищувати рівень довіри до реклами, отримувати підтримку в інноваційних рішеннях, оцінювати виробничу та господарську діяльність, підвищувати її ефективність. Ринкова інформація допоможе суб'єктам господарювання впроваджувати ефективні маркетингові інновації як на внутрішньому ринку, так і на зовнішньому та сприятиме підвищенню ефективності підприємства та економічному розвиткові держави.

Література

1. *Воробьев С. Н.* Управленческие решения : Учебник для вузов / С. Н. Воробьев, В. Б. Уткин, К. В. Балдин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 317 с.

2. *Грищенко О. Ф.* Маркетингова інформаційна система як інструмент організації процесу розроблення, прийняття та реалізації маркетингових інноваційних рішень у системі управління сучасним підприємством / О. Ф. Грищенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6. – Т. 2 (181). – С. 58-62.

3. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. Краткий курс / Ф. Котлер. – М. : Вильямс, 2004. – 656 с.

4. *Матвійчук-Соскіна Н. О.* Аналіз сучасних підходів до створення маркетингових інформаційних систем / Н. О. Матвійчук-Соскіна // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 8 (98). – С. 266-272.

5. Экономический потенциал административных и производственных систем : Монография / [под. общей ред. О. Ф. Балацкого]. – Сумы : Университетская книга, 2006. – 973 с.

6. *Cox D. F.* How to build a marketing information system / D. F. Cox, R. E. Good // Harvard Business Review. – 1967. – Vol. 45. – No. 3 (May-June). – pp. 145-154.

7. *Graf F.* Information systems for marketing / F. Graf // Marketing trends. – 1979. – Vol. 2. – pp. 1-3.

8. *Li E. Y.* Marketing information systems in the top U.S. companies : a longitudinal analysis / E. Y. Li // Information and management. – 1995. – No. 28 (1). – pp. 13-31.

9. *Montgomery D. B.* Marketing decision-information systems: an emerging view / D. B. Montgomery, G. L. Urban // Journal of Marketing Research. – 1970. – Vol. 7. – No. 2. – p. 226-234.

10. *Proctor R. A.* Marketing information systems / R. A. Proctor // Management decisions. – 1991. – Vol. 29. – No. 4. – pp. 55-60.

11. *Samli A. Coskun.* Information-driven marketing decisions: development of strategic information systems / Coskun A. Samli. – Preager Publishers, 1996. – 216 p.

12. *Sisodia R. S.* Marketing information and decision support systems for servoces / R. S. Sisodia // The Journal of Services Marketing. – Winter 1992. – Vol. 6. – No. 1. – p. 51-64.

13. *Talvinen J. M.* Information systems in marketing: Identifying opportunities for new applications / J. M. Talvinen // European Journal of Marketing. – 1995. – Vol. 29. – No. 1. – p. 8-26.

УДК 65.012.8

І. І. Павлова
асистент кафедри менеджменту та маркетингу,
Університет економіки та права «КРОК»

Мотивація основних суб'єктів діяльності в забезпеченні економічної безпеки підприємства

Статтю присвячено дослідженню мотивації основних суб'єктів підприємницької діяльності. Розглянуто значення ефективної мотивації основних суб'єктів діяльності в забезпеченні економічної безпеки підприємства. Розкрито сутність використання ефективної мотивації на підприємстві.

Ключові слова: мотивація, мотивація праці, мотиви, потреби, інтереси, матеріальна мотивація, нематеріальна мотивація, мотивована діяльність.

И. И. Павлова
ассистент кафедры менеджмента и маркетинга,
Университет экономики и права «КРОК»

Мотивация основных субъектов деятельности в обеспечении экономической безопасности предприятия

Статья посвящена исследованию мотивации основных субъектов предпринимательской деятельности. Рассмотрено значение эффективной мотивации основных субъектов деятельности в обеспечении экономической безопасности предприятия. Раскрыта сущность использования эффективной мотивации на предприятии.

Ключевые слова: мотивация, мотивация труда, мотивы, потребности, интересы, материальная мотивация, нематериальная мотивация, мотивированная деятельность.

I. Pavlova
assistant of department of management and marketing,
«КРОК» University

Motivation of key stakeholders in ensuring of economic security of the company

The article investigates motivation of key stakeholders. The role of effective motivation of key stakeholders in ensuring of economic security is analyzed. The essence of effective motivation implementation in a company is revealed.

Keywords: motivation, motivation of labor, reasons, necessities, interests, financial motivation, immaterial motivation, explained activity.

Постановка проблеми

У процесі зародження та формування менеджменту як науки одним із ключових питань було й залишається визначення сутності дієвого та результативного мотивування. Спочатку дослідження були зосереджені на матеріальних та організаційних аспектах спонукання. На сучасному етапі все більше акцентується увага на соціально-психологічних аспектах мотивації, що обумовлюють досягнення високих результатів виробничо-господарської діяльності з мінімальними витратами.

Забезпечення економічної безпеки підприємства є однією з головних цілей його діяльності. Належний рівень економічної безпеки підприємства значною мірою залежить від інтелекту та професіоналізму кадрів, що працюють на підприємстві. Щоб підтримувати належний рівень роботи суб'єктів діяльності, вони повинні в першу чергу бути вмотивовані у своїй діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми мотивації управлінського персоналу викладені в багатьох працях вітчизняних і зарубіжних учених. При дослідженні нематеріального фактора в стимулюванні праці найманих працівників були проаналізовані наукові результати, викладені у працях О. В. Тужилкіної [1], В. В. Юкіша [2], А. О. Азарової, О. А. Ковальчук [3] та інших, у яких подано здебільшого суб'єктивні оцінки та рекомендації стосовно ситуації, що склалася в галузі управління трудовими ресурсами та забезпеченні економічної безпеки підприємств.

Проблеми розроблення мотиваційного механізму на підприємствах розглядали у своїх роботах такі вчені-економісти: Г. В Іванченко [4], Д. П. Богиня [5], А. М. Колот [6], М. В. Семикіна [7], Р. Гриффін, В. Яцура [8]. Недостатньо дослідженими є питання, що стосуються складової мотиваційного механізму, яка відповідає за забезпечення економічної безпеки підприємства.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В умовах соціально-економічного розвитку вітчизняного бізнес-середовища актуальним залишається питання ефективного використання людських ресурсів, від яких значною мірою залежить піднесення економіки України, підвищення економічної безпеки підприємств, від якого залежить покращення добробуту та якості життя громадян.

У зв'язку з цим, важливим завданням є створення належних умов для спокійної, ритмічної, продуктивної роботи індивідів і колективів. Актуальними залишаються проблеми визначення найбільш дієвих у сучасному бізнес-середовищі важелів мотиваційного впливу на всі суб'єкти діяльності підприємства, розробки й упровадження систем мотивації, яка встановлює тісний зв'язок між оплатою праці робітника й ефективністю його діяльності, кваліфікацією, діловими якостями, особистісною ініціативою, яка дає змогу модифікувати поведінку в необхідному для підприємства напрямі, що забезпечить економічну безпеку підприємства.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження теоретичного та практичного значення мотивації трудової діяльності для економічної безпеки підприємства. Від того, як розуміє той чи інший працівник свою трудову діяльність і якими мотивами він керується, залежить успішність його роботи та ефективність функціонування підприємства в цілому.

Поставлена мета потребує вирішення таких завдань:

• визначити роль і місце мотивації основних суб'єктів діяльності в системі бізнес-процесів, які забезпечують економічну безпеку підприємства;

• обґрунтувати зміст системи мотивації персоналу;

• дослідити сукупність факторів, що впливають на формування системи мотивації персоналу;

• розробити рекомендації з удосконалення системи мотивації для забезпечення економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування ринкових відносин в Україні потребує нових методологічних підходів до проблеми більш повного використання людського фактора шляхом активізації діяльності працівників, створення дієвих мотивів і стимулів у механізмі господарювання. Недостатня мотивація в сучасних умовах часто стає обмежуючим фактором, що не дає змоги підприємствам і об'єднанням реалізувати свої потенційні можливості, на практиці призводить до масового відчуження людей від результатів трудової діяльності, зниження суспільної активності виконавців, знеособленості, утриманства, зрівнялівки, інертності більшості працівників.

Наявність у працівників належної професійної підготовки, навичок, досвіду ще не гарантує високу ефективність праці. «Локомотивом» активної трудової діяльності є мотивація. Уся діяльність людини обумовлена реально існуючими потребами. Люди прагнуть або чогось досягти, або чогось уникнути. У вузькому розумінні «мотивована діяльність» − це вільні, обумовлені внутрішніми спонуканнями дії людини, спрямовані на досягнення цілей, реалізацію інтересів. У мотивованій діяльності працівник сам визначає міру дій залежно від внутрішніх спонукань і умов зовнішнього середовища [2, с. 63].

Мотивація − це комплексне соціально-економічне та психологічне поняття і трактувати його однозначно не можна [3, с. 162]. Мотивація − це вид управлінської діяльності, що забезпечує процес спонукання себе та інших працівників до діяльності, спрямованої на досягнення особистих цілей і цілей організації, у тому числі забезпечення економічної безпеки підприємства. Мотивація праці − це прагнення людини задовольнити свої потреби за допомогою трудової діяльності.

Мотивація базується на двох категоріях: потребах і винагородах. Розглянемо модель змістовної мотивації, яка зображена на рис. 1.

Як видно з рис.1, ключовим моментом у змістовній моделі мотивації є потреби. Потреба − це брак чого-небудь, що людина прагне задовольнити. Усвідомлення людиною власних потреб зумовлює виникнення інтересу − форми пізнання та вивчення можливостей задоволення потреб. На основі вивчення інтересів працівників відбувається застосування стимулів − зовнішніх спонукань до формування певної поведінки, досягнення конкретних результатів. Стимули можуть бути матеріальні (заробітна плата, участь у прибутках, доплати, цінні подарунки) і моральні (грамоти, медалі, похвала, підвищення за посадою тощо). Вдало підібрані стимули формують у свідомості людей мотиви. Мотиви − це усвідомлене ставлення до своїх дій, вчинків, це внутрішнє обґрунтування особистістю свого поводження, стан схильності чи готовності до визначених дій. Залежно від задіяних стимулів поведінка працівників (ставлення працівника до трудового процесу) реалізовуватиметься так, щоб отримати бажану винагороду − те, що людина вважає цінним для себе, отримуючи її за затрачені зусилля, певну поведінку, виконану роботу [4, с. 22-23].

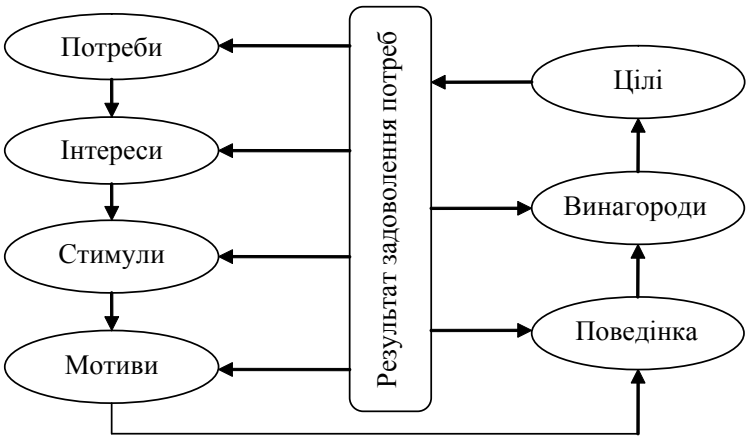

Рис.1. Змістовна модель мотивації

Джерело: [2, с. 64-65]

Процес мотивування передбачає насамперед використання дієвих стимулів з метою досягнення економічної безпеки підприємства. При цьому йдеться про забезпечення цільових дій, активного впливу, зовнішнього поштовху до бажаного розвитку подій.

У теорії мотивації одним із найменш розроблених є питання про співвідношення «внутрішньої мотивації» та «зовнішньої мотивації». Внутрішня мотивація визначається змістом і значимістю роботи. Якщо вона становить інтерес для людини й дозволяє реалізувати її природні здібності та схильності, то це саме по собі є найсильнішим мотивом до сумлінної та продуктивної праці. Зовнішня мотивація існує у двох формах: адміністративній і економічній. Адміністративна мотивація означає здійснення роботи за командою чи наказом, тобто з прямого примусу з відповідними санкціями за їх невиконання. Вона спирається на дисципліну праці, відповідальність сторін трудового договору (контракту). Економічна мотивація реалізується через економічні стимули (заробітну плату, дивіденди, стабільне фінансове становище підприємства тощо) [5, с. 200-201].

Оскільки в основі дій, прагнень людини лежить необхідність задоволення основних потреб, то правомірно виділити матеріальну, професійну і статусну мотивації. Матеріальна мотивація праці реалізується через заробітну плату, виплати дивідендів. Професійна мотивація пов’язана, з одного боку, зі змістовністю, корисністю праці, з іншого – з самовираженням, самореалізацією працівника. Статусна мотивація виражає прагнення працівника реалізувати свою соціальну роль, отримати гідний соціальний статус (у повазі, визнанні, службовому просуванні), тобто вона пов’язана зі статусом працівника в колективі, суспільстві, із суспільним визнанням значущості трудової діяльності [6, с. 230].

Для забезпечення економічної безпеки підприємства є важливою мотивація всіх суб’єктів діяльності. До основних суб’єктів діяльності відносяться: власники підприємств, керівники та співробітники. Безумовно, у кожного з них будуть свої потреби, мотиви та інтереси.

За результатами нашого дослідження вплив мотивації всіх суб’єктів діяльності на забезпечення економічної безпеки підприємства зображений на рис. 2.

Як видно з рис 2. на забезпечення економічної безпеки підприємства прямий

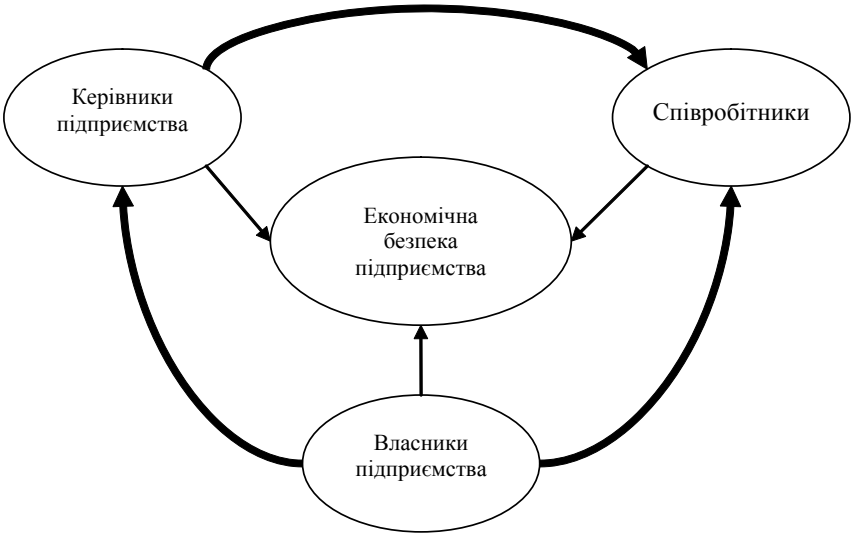

Рис. 2. Значення мотивації суб'єктів діяльності в економічній безпеці підприємства
Джерело: розроблено автором

вплив має мотивування всіх суб'єктів діяльності підприємства. Окрім цього, мотивація різних суб'єктів тісно пов'язана між собою: на мотивацію керівників та співробітників упливають власники підприємства (виділення коштів, у разі матеріальної мотивації). Керівники мають безпосередній вплив на співробітників у разі нематеріальної мотивації. Пропонуємо розглянути схему мотивації, кожного з вищезазначених суб'єктів.

Власниками підприємства є особи, які володіють його майном. Основний інтерес власників − досягнення прибутковості та зростання вартості бізнесу. Інтереси власників також полягають у збільшенні різних видів власності: цінних паперів, нерухомого майна, коштовних металів тощо.

До мотивів власників, зокрема, належить отримання виробничих ресурсів, примноження багатства, отримання політичних дивідендів. Мотиваційний механізм фінансово-економічної діяльності власників підприємств спрямований на отримання прибутків шляхом упровадження вигідних перетворень виробничих процесів, створення нової чи здешевлення продукції, що випускається, та вигідної їх реалізації і завдяки цьому отримання більшої суми доходів, зменшення витрат виробництва й обігу тощо. При чому мотиваційний механізм власників підприємств спрямований на отримання максимального прибутку, або, в усякому разі, достатнього для розширення виробництва, проведення інноваційної діяльності, стимулювання колективів, забезпечення фінансових потреб власника тощо [7, с. 180-182].

Ефективна мотивація керівників є найкоротшою і найбільш правильною дорогою до економічної безпеки підприємства. Усе більший розвиток, як у теорії, так і на практиці отримує мотивація керівників за допомогою оплати праці, прив'язаної до результатів діяльності. Попит на ринку праці на керівників диктує власникам компаній необхідність упровадження такої системи оплати, яка зацікавила б висококваліфікованих менеджерів.

Мотивація керівника підприємства − це спонукання людини до провадження підприємницької діяльності та забезпечення економічної безпеки підприємства [7, с. 183].

Основними мотивами керівника підприємства є:

1) матеріальна зацікавленість і бажання швидко розбагатіти; можливість одержувати пільги, надбавки, премії; прагнення до приватної власності, потреба панування, влади, впливу на інших;

2) бажання бути завжди першим, конкурувати;

3) можливість сформувати команду однодумців (засновників) для створення підприємства та ведення бізнесу, працювати у згуртованому колективі;

4) свобода у прийнятті управлінських рішень, самостійність дій;

5) реальна можливість отримати достойну посаду, перспективи професійної кар'єри, престижу, підвищення свого статусу в ділових колах і суспільстві;

6) задоволеність характером і змістом роботи, умовами праці, можливістю здійснення творчої діяльності;

7) незадоволеність роботою, яка була раніше (низька заробітна плата, несприятливий мікроклімат у колективі, незадоволеність своїм службовим становищем, значна віддаленість місця знаходження роботи від місця проживання тощо);

8) потреба у спілкуванні з людьми, повазі, самовираженні;

9) прагнення розповсюдити власний стиль і спосіб життя, свої інтереси на бізнес.

Керівництво – це спроможність спонукати людей до дії. Тип керівництва визначається вимогами поточного моменту, потребами, особистими якостями лідера, етичними нормами [8, с. 119]. Завдання керівника – не нав'язувати власні мотиви, ідеї, а переконувати партнерів по бізнесу, підлеглих у користі обраного виду господарської діяльності, необхідності забезпечення економічної безпеки підприємства, його перспективності, можливості отримання прибутку. Керівник, який запалює всіх своїм ентузіазмом, напружено працюючи сам, досягне більшого успіху, ніж той, хто лише демонструє свою владу та використовує жорсткі засоби впливу, контролю. Підприємці повинні вчитися розрізняти владу, тобто спроможність примусити будь-кого зробити щось, та керівництво, тобто здатність спонукати інших. Справжній лідер – той, хто допомагає людям виявити внутрішній потенціал. Він, як правило, швидше забезпечить підвищення продуктивності праці та прибутковості фірми.

Винагорода конкретного працівника є визнанням його персональних заслуг з боку керівництва. Засобом реалізації економічних інтересів співробітників є отримання заробітної плати. Останніми десятиріччями в розвинутих країнах світу через широке розповсюдження акцій, упровадження нових форм заробітної плати (наприклад, участі у прибутках) економічний інтерес деяких найбільш кваліфікованих працівників частково реалізується в отриманні частини прибутку (у формі дивідендів).

Водночас інтереси співробітників і керівників частково збігаються. Керівник зацікавлений мати стабільний склад кваліфікованих співробітників, щоб забезпечити ефективну роботу підприємства, а також його економічну безпеку. Співробітник зацікавлений у стабільній роботі підприємства, випуску конкурентоспроможної продукції, адже це гарантує йому зайнятість і певний рівень доходу.

Основні завдання мотивації співробітників: формування в кожного співробітника розуміння сутності та значення мотивації в процесі праці; навчання співробітників психологічним основам спілкування в середині підприємства.

У контексті розгляду значення мотивації для економічної безпеки підприємства варто розглянути такі види мотивації співробітників, як матеріальна та нематеріальна. Матеріальна мотивація співробітників – це прагнення достатку, певного рівня добробуту, матеріального стандарту життя [8, с. 208-209]. Цей

вид мотивації вважається найбільш ефективним для мотивування співробітників. Недостатньо розглянутим є значення нематеріальної мотивації праці співробітників для економічної безпеки підприємства. Нематеріальне стимулювання розвитку співробітників підприємства, насамперед, спрямоване на задоволення мотиву збереження соціального статусу працівника в трудовому колективі завдяки залишенню за ним його робочого місця чи займаної посади; підвищення соціального статусу працівника в трудовому колективі в результаті одержання ним більш високої відповідальної посади, посилення зацікавленості співробітника самим процесом опанування новими знаннями, уміннями та практичними навичками; поглиблення інтересу щодо професійного спілкування з професіоналами як в організації, так і поза її межами. Цікавим способом удосконалення нематеріальної мотивації праці є мотивація вільним часом або модульна система компенсації вільним часом. Особливість мотивації вільним часом полягає в тому, що розходження в навантаженні співробітників, які обумовлені роботою в різний час доби і дні тижня, компенсується безпосередньо наданням вільного часу, а не грошовими надбавками, як це прийнято в традиційній системі [5, с. 234-235]. Ця форма нематеріальної мотивації поки що не одержала поширення у практиці українських підприємств, але досвід використання її зарубіжними фірмами свідчить про необхідність упровадження системи компенсації вільним часом і забезпечення таким чином економічної безпеки підприємств цих країн. Використання гнучких форм зайнятості (скорочений робочий день, збільшення відпустки, гнучкий графік роботи, надання відгулів тощо) надає можливість вибору працездатному населенню між робочим часом і відпочинком. До моральних способів мотивації відноситься визнання заслуг (особисте та публічне). Суть особистого визнання полягає в тому, що працівники, які позитивно виділилися у справах підприємства, згадуються в доповідях вищому керівництву фірми чи особисто представляються йому, одержують право підпису відповідальних документів, у розробленні яких вони брали участь, персонально вітаються дирекцією з нагоди свят чи сімейних дат [5, с. 237-238]. Розробленню методів нематеріального стимулювання постійно надається все більше уваги. Керівники підприємств, що мають комерційний успіх на ринку, замислюються над розробленням кадрових стратегій, що включали б різноманітні аспекти управління процесом праці, у тому числі й нематеріальну мотивацію працівників.

Як показав аналіз, для кожного конкретного працівників повинна бути побудована окрема система мотивування з урахуванням: особистих якостей, наявності тих або інших ресурсів в організації, стилю керівництва в компанії та відділі. Дієвість запропонованих методів може бути оцінена лише з часом. Однак зарубіжний досвід дає змогу стверджувати, що нематеріальні методи дають можливість успішно застосувати їх для вирішення завдань підвищення ефективності діяльності працівників.

Висновки

Структура мотивації трудової діяльності не завжди постійна, і стійкою її можна вважати лише стосовно визначеної конкретної ситуації. Перехід від одного рівня мотивації до іншого є об’єктивною закономірністю підвищення трудової активності. У практиці керування важливо враховувати розходження людей за їх мотиваційною структурою. Визначення мотивів діяльності кожного співробітника, узгодження цих мотивів із забезпеченням економічної безпеки підприємства є одним із основних завдань керування персоналом.

Узагальнюючи наведені визначення, можна констатувати, що потреба – це

нестаток, який вимагає задоволення та породжує інтерес як у суспільстві, колективі, так і в індивіда до цілеспрямованої діяльності; мотив – це спонукальна причина, що призводить до дії, це усвідомлення спонукання чого-небудь; мотивація – це процес спонукання до визначеної дії. Необхідно підкреслити, що між цими поняттями існує тісний взаємозв'язок: мотивації, як процесу вибору можливої діяльності, передує мотив, як стимул діяльності, що, у свою чергу, є похідним від визначеної потреби. Головні важелі мотивації – стимули та мотиви. Від мотивації залежить, у якому напрямі та як будуть використані функціональні здібності.

Соціально-економічною основою поведінки та активізації зусиль персоналу, що спрямовані на забезпечення економічної безпеки підприємства, завжди є мотивація праці. Система мотивації характеризує сукупність взаємозв'язаних заходів, що стимулюють усіх суб'єктів діяльності. Система мотивації на рівні підприємства повинна базуватися на певних вимогах, а саме: надання однакових можливостей щодо зайнятості та посадового просування за критерієм результативності праці; узгодження рівня оплати праці з її результатами та визнання особистого внеску в загальний успіх; створення належних умов для захисту здоров'я, безпеки праці та добробуту всіх суб'єктів діяльності підприємства; підтримування в колективі атмосфери довіри, зацікавленості в реалізації загальної мети, можливості двосторонньої комунікації між керівниками та робітниками.

Варто пам'ятати, що, обираючи систему мотивації, слід неодмінно враховувати потреби та інтереси всіх суб'єктів діяльності. Процес упровадження цієї системи повинен бути спрямований на досягнення певного результату – задоволених працівників, які відданні своїй роботі.

Література

1. *Тужилкіна О. В.* Підвищення вагомості нематеріальних чинників мотивації праці у формуванні людського капіталу сучасного підприємства в Україні / О. В. Тужилкіна // Актуальні проблеми економіки. − 2010. − № 9. − С. 37-41.

2. *Юкіш В. В.* Застосування матеріальних і нематеріальних методів мотивації лідерства на різних рівнях управління / В. В. Юкіш // Інноваційна економіка. − 2009. − № 8. − С. 62-66.

3. *Азарова А. О.* Використання goal-технології як одного з методів управління та мотивації персоналу / А. О. Азарова, О. А. Ковальчук // Актуальні проблеми економіки. − 2006. − № 8. − С. 161-165.

4. *Іванченко Г. В.* Особливості використання нематеріальних стимулів на вітчизняних підприємствах / Г. В. Іванченко // Економіст. − 2010. − № 3. − С. 21-23.

5. *Богиня Д. П.* Трудовий менталітет у системі мотивації праці / Д. П. Богиня, М. В. Семикіна. − Кіровоград : Поліграф-Терція, 2010.

6. *Колот А. М.* Мотивація персоналу : Підручник / А. М. Колот. − К. : КНЕУ, 2004. − 337 с.

7. *Семикіна М. В.* Економічна мотивація інвестування в розвиток людського капіталу підприємства / М. В. Семикіна // Актуальна проблема економіки. − 2004. − № 5. − С. 178-185.

8. *Гриффін Р.* Основи менеджменту : Підручник / Р. Гриффін, В. Яцура / Наук. ред. В. Яцура, Д. Олесневич. – Львів : БаК, 2001. – 624 с.

9. *Маркіна І. А.* Менеджмент підприємства. Науковий посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. А. Маркіна. – К. : НМЦ «Укоопосвіта», 2000. − 268 с.

УДК 658.7: 664

О. І. Попов
кандидат економічних наук, доцент,
Університет економіки та права «КРОК»

Формування алгоритму реінжинірингу логістичних бізнес-процесів підприємств харчової промисловості

Статтю присвячено дослідженню науково-практичних аспектів реінжинірингу логістичних бізнес-процесів підприємств харчової промисловості. Уточнено етапи та запропоновано алгоритм реінжинірингу логістичних бізнес-процесів.

Ключові слова: логістика, реінжиніринг бізнес-процесів, алгоритм, підприємства харчової промисловості.

А. И. Попов
кандидат экономических наук, доцент,
Университет экономики и права «КРОК»

Формирование алгоритма реинжиниринга логистических бизнес-процессов предприятий пищевой промышленности

Статья посвящена исследованию научно-практических аспектов реинжиниринга логистических бизнес-процессов предприятий пищевой промышленности. Уточнены этапы и предложен алгоритм реинжиниринга логистических бизнес-процессов.

Ключевые слова: логистика, реинжиниринг бизнес-процессов, алгоритм, предприятия пищевой промышленности.

A. Popov
Assistant Professor of International Economic Activity
Management and Logistics Department,
«KROK» University

Formation of the algorithm of logistics business processes reengineering of the food industry enterprises

The article is dedicated to the research of scientific and practical aspects of logistics business processes of the food industry enterprises reengineering. The stages of logistics business processes were specified and the algorithm of the reengineering was proposed.

Keywords: logistics, reengineering of business processes, algorithm, food industry enterprises

Постановка проблеми

За умов сучасного висококонкурентного бізнесу важливого значення для успішної діяльності підприємств харчової промисловості набуває здатність на адекватну реакцію при постійних змінах умов зовнішнього та внутрішнього середовища, що призводять до тих чи інших змін в операційній моделі та бізнес-процесах суб'єктів господарської діяльності. Сучасні дослідження підприємств

харчової промисловості, здійснені компанією Ernst & Young, виявили, що одним із основних інструментів підвищення ефективності їх операційної діяльності є оптимізація логістичних бізнес-процесів [1, с. 15].

У зв'язку з викладеним виникає необхідність:

- досліджувати передумови проведення реінжинірингу логістичних бізнес-процесів підприємств харчової промисловості;
- уточнити етапи процесу реінжинірингу логістичних бізнес-процесів;
- запропонувати алгоритм проведення такого реінжинірингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-методологічним і практичним аспектам реінжинірингу бізнес-процесів присвячено роботи вчених Н. М. Абдикеєва [4], Б. Андерсена [9], Т. П. Данько [4], С. В. Ільдеменова [4; 8], А. Д. Кисельова [4], М. Хаммера [5], Дж. Чампі [5] та інших. Різним питанням реінжинірингу логістичних бізнес-процесів присвячено роботи В. В. Дибської [6], Є. І. Зайцева [6], Є. В. Крикавського [11], Д. М. Ламберта [7], Р. Р. Лариної [3], Л. Б. Миротіна [2], В. І. Сергеєва [6], А. Н. Стерлігової [6], Д. Р. Стока [7], И. Е. Ташбаєва [2] та інших.

Миротін Л. Б. і Ташбаєв И. Е. зауважують, що «при реінжинірингу логістичних бізнес-процесів застосовується системний підхід, що охоплює весь логістичний процес у цілому» [2, с. 381]. Також Р. Р. Ларіна наголошує, що «реінжиніринг логістичних процесів оптимізує витрати підприємства на логістику» [3, с. 20]. Колектив авторів під керівництвом Н. М. Абдикеєва пропонує «в процесі реінжинірингу в основному використовувати чотири набори інструментів: інструменти процесу, інструменти інформаційних технологій, інструменти персоналу й організаційні інструменти» [4, с. 223].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Віддаючи належне важливості та фундаментальності проведених досліджень, хотілося б відмітити недолік робіт, присвячених методичним підходам до реінжинірингу логістичних бізнес-процесів, які враховують специфіку окремих підсистем підприємств харчової промисловості.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження формування алгоритму реінжинірингу бізнес-процесів підприємств харчової промисловості, а також передумов необхідності впровадження вищевказаних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження

Насамперед, слід визначитися з термінологією основних понять, що застосовуються в цій роботі. Відповідно до визначень, що базуються на стандартах ISO 9000: 2000, «Процес – це стала, цілеспрямована сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, що, за певною технологією, перетворює входи на виходи, які мають цінність для споживача» [4, с. 47]. Як відомо, на підприємствах харчової промисловості входом є сировина та матеріали, а виходом – готова продукція.

Відповідно до визначення основоположників концепції реінжинірингу М. Хаммера та Дж. Чампі «Реінжиніринг бізнес-процесів – фундаментальне переусвідомлення і радикальна реконструкція бізнес-процесів з метою досягнення драматично сильних поліпшень у критично важливих у сучасних умовах критеріях продуктивності, таких як вартість, якість, послуги, швидкість» [5, с. 12]. Саме корінні зміни, що найчастіше стосуються стратегії та операційних моделей бізнесу, відрізняють реінжиніринг від інших інструментів оптимізації.

Реінжиніринг логістичних бізнес-процесів проводиться в разі зміни місії та

стратегії розвитку, у тому числі логістики, підприємств харчової промисловості, реалізації концепції безперервного вдосконалення; вирішення проблем, виявлених у ході проведення логістичного аудиту; зміни зовнішнього середовища та нормативно-правових документів; прояву кризових явищ тощо.

На думку ряду дослідників, «основними цілями реінжинірингу логістичних бізнес-процесів є [6, с. 798]:

- поліпшення координації логістичних операцій у межах одного бізнес-процесу, що виконуються різними підрозділами компанії;
- прискорення виконання бізнес-процесів і зростання пов'язаних із ним показників бізнесу – рентабельності, прибутковості активів, чистої вартості компанії тощо;
- підвищення якості виконання логістичних послуг і зниження загальних витрат на логістику».

Узагальнюючи сучасні дослідження, ми пропонуємо використовувати алгоритм реінжинірингу логістичних бізнес-процесів підприємств харчової промисловості, що складається з п'яти послідовних етапів: визначення проблеми, планування, моделювання, реінжиніринг і впровадження (рис.). Важливо визначити межі дослідження, що можуть визначатися як окремими підсистемами (постачання, виробництва або збуту), так і логістичною системою підприємства загалом.

Після визначення нагальної проблеми, що вимагає вирішення, настає етап планування, що складається з оцінки ресурсних можливостей, формування проектної команди та розроблення плану дій. Ураховуючи виняткову важливість для господарської діяльності підприємства результатів реінжинірингу, на його третьому етапі − комп'ютерному моделюванні − створюється віртуальна модель майбутніх змін. Змінюючи показники моделі, ми розглядаємо різні варіанти, які можна отримати в результаті змін. Якщо в результаті моделювання отримуємо логістичну систему (підсистему) з бажаними характеристиками бізнес-процесів, то переходимо до наступного етапу – безпосередньо реінжинірингу, якщо ні – то повертаємося до етапу планування.

Функціональні зв'язки етапів алгоритму реинжиниринга «встановлюють спосіб, яким об'єкти системи, знаходячись в певному відношенні один до одного, забезпечують досягнення кінцевого результату» [2, с. 205].

Методика проведення реінжинірингу бізнес-процесів, запропонована в цій роботі, ґрунтується на «правилі ESIA» і містить чотири послідовні кроки, перший із яких − вилучення всіх операцій, не пов'язаних із додаванням цінності (надлишкові ефекти та помилки, дублювання, переформування, перевірки, переробки).

Другий крок – спростити до максимуму все, що залишилося (форми документів, процедури, взаємодію, технології, проблемні галузі, потік, процес). На третьому кроці виконується дія «об'єднати» (завдання, групи, споживачів, постачальників). На четвертому кроці виконується дія «автоматизувати» (ручну, трудомістку роботу зі збору, передавання, обробки й аналізу даних)[8, с.184].

У процесі аналізу карти потоку створення цінності існуючі логістичні бізнес-процеси підприємства поділяються на три групи: перша − дії, що додають цінності для кінцевого споживача; друга − дії, що додають цінності для підприємства, але не для кінцевого споживача; третя – дії, що не додають цінності ні для споживачів, ні для підприємства. Ільдеменов С. В. зі співавторами звертають увагу на те, що «радикальне вилучення операцій, що не додають цінності, є найрезультативнішим кроком реінжинірингу [9, с. 38]. Аналіз, проведений на

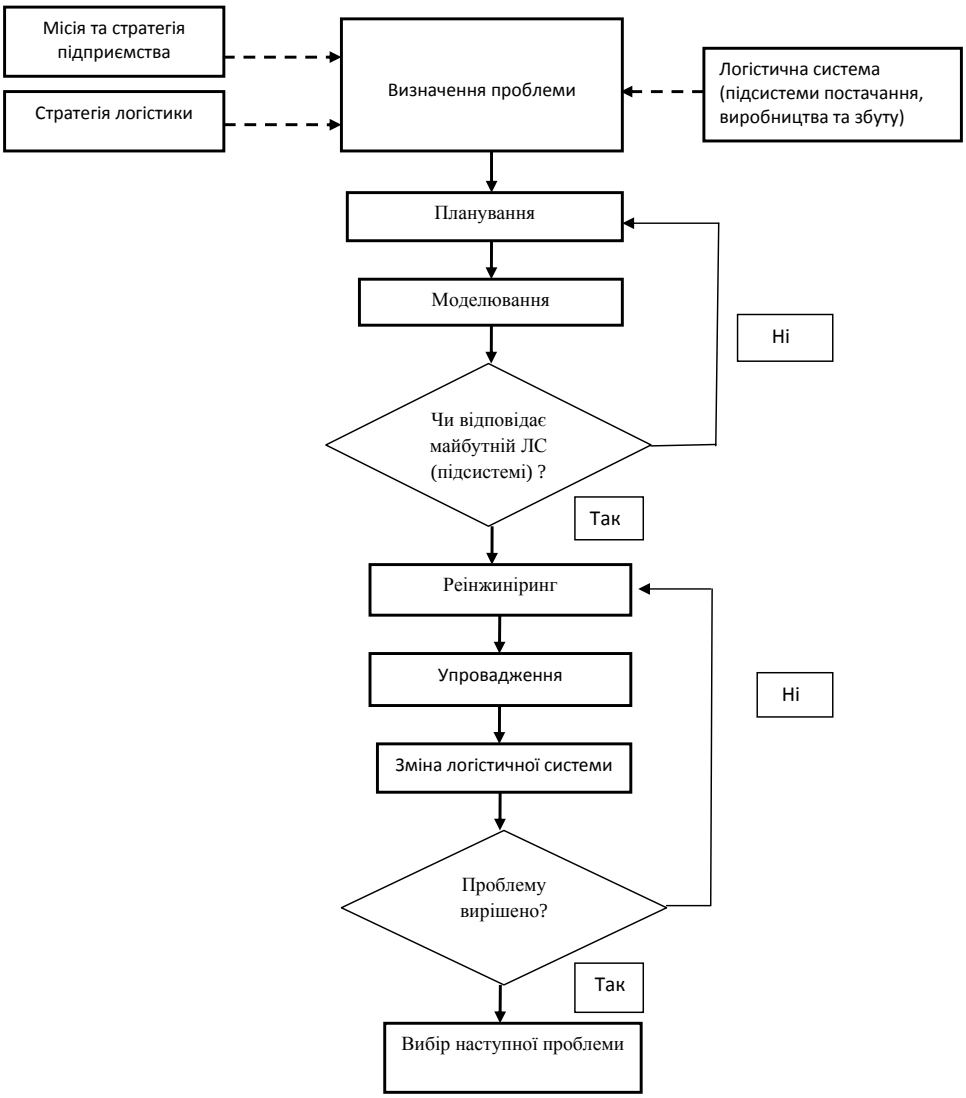

Рис. Алгоритм реінжинірингу логістичних бізнес-процесів підприємств харчової промисловості

Джерело: розраховано автором на основі [6; 7; 8]

ряді підприємств, свідчить, що лише 5% операцій, які виконуються на підприємствах, створюють цінність для клієнта, 30% – створюють цінність для самого підприємства, а 65% – не додають жодної цінності ні тим, ні іншим» [Там же].

У подальшому третя група бізнес-процесів виключається, а перша та друга групи послідовно проходять наступні кроки реінжинірингу: спрощення, об'єднання та автоматизація. Об'єднання та укрупнення постачальників сировини і сегментація споживачів є найважливішими інструментами реінжинірингу логістичних бізнес-процесів підприємств харчової промисловості.

Для реінжинірингу процесу виробництва на підприємствах харчової промисловості використовуються такі заходи [10, с. 140]:

- «розширення сфери застосування потокового виробництва;
- створення наскрізних (заводських) потоків;

- перехід від дискретного непотокового виробництва до безперервного;
- спеціалізація потокових ліній;
- синхронізація потоку;
- використання готових потокових ліній замість їхньої комплектації окремими машинами та обладнанням;
- закріплення співробітників за певними робочими місцями (операціями) на потокових лініях».

Завершальний етап процесу реінжинірингу логістичних бізнес-процесів підприємств харчової промисловості – етап упровадження. На цьому етапі відбувається фактична реалізація запропонованих на попередньому етапі реінжинірингу фундаментальних змін: змінюються бізнес-процеси, ключові показники ефективності, організаційна структура логістичних підрозділів та інше, що у свою чергу призводить до трансформації усталених зв'язків між підсистемами й елементами логістичної системи і в кінцевому підсумку – до перетворення логістичної системи в цілому. Якщо в результаті перетворень отримуємо логістичну систему, що відповідає цілям і завданням, поставленим на етапі планування, то реінжиніринг конкретного логістичного бізнес-процесу (процесів) можна вважати успішно завершеним. У межах реалізації концепції безперервного удосконалення наступним кроком є вибір чергової нагальної проблеми логістики, що вимагає невідкладного вирішення. Безперечно, у процесі проведення реінжинірингу слід ураховувати параметри безпеки і якості сировини та готової продукції, а також специфіку логістики підприємств різних галузей харчової промисловості. Якщо результат перетворень нас не влаштовує, то повертаємося до четвертого етапу алгоритму – етапу реінжинірингу.

Важливою складовою етапу успішного впровадження є автоматизація логістичних бізнес-процесів. Нині розроблено та успішно впроваджено широку лінію програмних продуктів для оптимізації різних функціональних галузей логістики як найбільших агрохолдингів, так і середніх, малих підприємств харчової промисловості. Наприклад, логістичні модулі відомих зарубіжних ERP-Систем – SAP/R3, Oracle тощо, логістичні модулі управління складським господарством і транспортом галузевих рішень для харчової промисловості фірми 1С: Підприємство, Молокозавод, 1С: М'ясокомбінат, 1С: Хлібобулочне та кондитерське виробництво тощо.

Як практичний приклад наведемо результати реінжинірингу логістичних бізнес-процесів одного з провідних підприємств харчової промисловості, департамент логістики якого очолював автор цієї роботи. У процесі логістичного аудиту підсистеми постачання цього підприємства однією з установлених проблем сфери постачання підприємства була необхідність відволікання значних ресурсів при імпорті вантажів, що проходили через склад тимчасового зберігання (СТЗ).

До реінжинірингу, підприємство використовувало СТЗ логістичної компанії, розташований за 5 км від центрального складу підприємств харчової промисловості. Для митного оформлення вантажу, розміщеного на складі тимчасового зберігання, підприємству було необхідно оформити відповідні документи, організувати виклик митного інспектора, замовити автомобіль і перевезти розмитнений вантаж із СТЗ на центральний склад. Після обговорення та моделювання різних варіантів вирішення цієї проблеми було прийнято рішення відкрити та організувати роботу власного СТЗ безпосередньо на центральному складі підприємства. Після отримання дозволу на митниці та проведення необхідних організаційно-технічних заходів було організовано роботу складу тимчасового

зберігання на території центрального складу. Крім того було значно реорганізовано відповідні бізнес-процеси імпорту, змінено підсистему постачання та логістичну систему підприємства харчової промисловості.

У результаті впровадження запропонованих заходів загальний час від початку митного оформлення вантажу, розташованого на складі тимчасового зберігання, до його доставки на центральний склад скоротився утричі, суттєво (у півтора раза) знизилися витрати на оренду власного СТЗ у порівнянні з попередньою орендою цього складу, зникла необхідність у перевезенні автомобільним транспортом розмитненого вантажу із СТЗ на центральний склад. За результатами реінжинірингу економія підприємства на витратах оренди СТЗ і транспортних перевезень становить суму, еквівалентну 100 тис. дол. США на рік.

Висновки

Реінжиніринг логістичних бізнес-процесів підприємств харчової промисловості проводиться в разі зміни стратегії розвитку, реалізації концепції безперервного вдосконалення, вирішення проблем, виявлених у ході проведення логістичного аудиту, зміни зовнішнього середовища та нормативно-правових документів, прояву кризових явищ тощо. Запропоновано алгоритм реінжинірингу логістичних бізнес-процесів, що складається з п'яти етапів: визначення проблеми, планування, моделювання, реінжиніринг і впровадження. З метою мінімізації ризиків впливу на фінансово-господарську діяльність підприємства наслідків процесу докорінних змін у логістиці, рекомендовано звернути особливу увагу на третій етап реінжинірингу – віртуальне моделювання. Практика реінжинірингу логістичних бізнес-процесів вказує на їх виняткову важливість для підвищення ефективності діяльності підприємств харчової промисловості.

Членство України у Всесвітній торговельній організації, майбутнє підписання договору з Європейським Союзом про зону вільної торгівлі та наявність значних резервів експортного потенціалу харчової промисловості в осяжному майбутньому матимуть об'єктивний вплив на збільшення обсягів зовнішньоекономічної діяльності, що у свою чергу вимагатиме розроблення теоретико-методологічних обґрунтувань і практичних рекомендацій стосовно реінжинірингу логістичних бізнес-процесів підсистем постачання та збуту підприємств.

Література

1. Обзор пищевой промышленности России, Ernst & Young СНГ, М., 2011. − 24 с.

2. *Миротин Л. Б.* Системный анализ в логистике: учебник / Л. Б. Миротин, Ы. Э. Ташбаев. − М. : Экзамен, 2004. − 480 с.

3. *Ларина Р. Р.* Аграрная логистика (материалы блиц-опроса экспертов), Международный научно-практический журнал «Логистика : проблемы и решения» / Л. Л. Ларина. − Харьков, 2013. − № 4. − С. 19-21.

4. *Абдикеев Н. М.* Реинжиниринг бизнес-процессов : учебник. – 2-е изд.,испр. / Н. М. Абдикеев, Т. П. Данько, С. В. Ильдеменов, А. Д. Киселев. − М. : Эксмо, 2007. − 592 с.

5. *Хаммер М.* Реинжиниринг корпорации : манифест революции в бизнесе ; пер. с англ. / Хаммер М., Чампи Дж. − С.-Пб. : Из-во С.-Пб. унив., 1997. − 332 с.

6. *Дыбская В. В.* Логистика: учебник / В. В. Дыбская, Е. И. Зайцев, В. И. Сергеев, А. Н. Стерлигова. − М. : Эксмо, 2008. − 944 с.

7. *Сток Дж. Р.* Стратегическое управление логистикой ; пер. с 4-го англ. изд. / Сток Дж. Р., Ламберт Д. М. − М. : ИНФРА-М, 2005. − 797 с.

8. *Андерсен Б.* Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования ; пер. с англ. / Б. Андерсен. − М. : РИА Стандарты и качество, 2003. − 272 с.

9. *Ильдеменов С. В.* Операционный менеджмент : учебник / С. В. Ильдеменов, А. С. Ильдеменов, С. В. Лобов. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 337 с.

10. Мостенська Т. Л. та колектив авторів. Організація виробництва на підприємствах харчової промисловості : підручник. – К. : Кондор, 2012. – 492 с.

11. Крикавський Є. В. Логістичне управління : Підручник / Є. В. Крикавський. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2005. – 683 с.

УДК: 658.8:338.46

М. П. Сагайдак
кандидат економічних наук, доцент,
Криворізький національний університет

Застосування CRM-технологій у концепції внутрішнього маркетингу

У статті визначено сутність і висвітлено основні аспекти формування CRM-системи, з'ясовано переваги її застосування підприємствами сфери послуг. Запропоновано перспективні напрями впровадження CRM-технологій у концепцію внутрішнього маркетингу підприємств невиробничої сфери та окреслено пріоритети їх подальшого розвитку.

Ключові слова: CRM-система, CRM-технологія, внутрішній маркетинг, маркетингова стратегія, сфера послуг.

М. П. Сагайдак
кандидат экономических наук, доцент,
Криворожский национальный университет

Использование CRM-технологий в концепции внутреннего маркетинга

В статье определена сущность и освещены основные аспекты формирования CRM-системы, выяснено преимущество ее использования предприятиями сферы услуг. Предложены перспективные направления внедрения CRM-технологий в концепцию внутреннего маркетинга предприятий непроизводственной сферы и определены приоритеты их дальнейшего развития.

Ключевые слова: CRM-система, CRM-технология, внутренний маркетинг, маркетинговая стратегия, сфера услуг.

M. Sagaidak
PhD in Economics, Associate Professor of Marketing Department
Kryvyi Rih National University

Use of the CRM-technology in the concept of Internal Marketing

In this paper the nature and basic aspects of CRM-system were determined, the advantages of use by services sector were revealed. The introduction of promising areas of the CRM-technologies in the concept of internal marketing in the companies of unproductive sector and priorities for their future development were proposed.

Keywords: CRM-system, CRM-technology, internal marketing, marketing strategy, services sector.

Постановка проблеми

Сучасне бізнес-середовище проходить черговий етап перетворень, що характеризується напруженням економічного клімату, посиленням процесів глобалізації та конкурентної боротьби за клієнтів, а також динамічним розвитком і використанням у маркетинговій діяльності підприємств інтернет-технологій, упровадженням систем управління витратами, злиттям і поглинанням компаній тощо. Вплив цих тенденцій позначається на конкурентному середовищі як усередині компанії, так і поза нею. Тому на сьогодні найбільш усвідомлюються величезні переваги, які дає розуміння наявних і потенційних клієнтів, як з економічної, так і з поведінкової точок зору.

Більшість компаній розглядає управління відносинами з клієнтами (Customer Relationship Management, CRM) як елемент корпоративної стратегії. Щоб реалізовувати CRM-програми, вітчизняні підприємства невиробничої сфери в докризовий період вкладали значні кошти в орієнтовані на клієнта рішення, такі як: автоматизація збутової діяльності, створення центрів обслуговування клієнтів, автоматизація маркетингу, веб-сайти, заходи, орієнтовані на підтримку відносин між компанією і клієнтами (B2C), робота з рекламаціями, програми лояльності тощо. Нині виникає необхідність комплексного вирішення проблем, що стосуються запровадження ефективної системи управління відносинами з клієнтами на підприємствах сфери послуг і сервісу, при цьому синергетичний ефект буде більшим за умови використання концепції внутрішнього маркетингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у розвиток теорії управління відносинами з клієнтами (CRM) здійснили такі вчені, як: П. Грінберг [9], Е. Пейн [2], П. Гембл, М. Стоун, Н. Вудкок [3] та інші, у працях яких сфокусовано увагу на визначенні сутності поняття, наведено класифікаційні ознаки CRM-системи, висвітлено тонкощі побудови систем управління відносинами з клієнтами та оцінено можливі помилки при реалізації CRM-стратегії на практиці. Також у роботах закордонних авторів акцентується увага на клієнтоорієнтованих рішеннях фірми, зокрема: автоматизації збутової діяльності, створенні центрів обслуговування клієнтів, автоматизації маркетингу, підкреслюється пріоритетність веб-сайтів у реалізації оперативних і стратегічних рішень компанії, підтримці відносин між компанією та клієнтами (B2C). Також у роботах Е. Пейна [2], точку зору якого поділяють С. Картишов, І. Кульчицька, М. Поташніков [5], сформульовано думки про те, що CRM-модель взаємодії − це з одного боку, певна філософія бізнесу, що ставить клієнта в центр ухвалення стратегічних рішень, а з іншого − програмована інтегрована система практичної реалізації. Також необхідно відзначити праці Л. Беррі, Г. Шостак, Г. Упах [6], у яких висвітлено питання формування теорії маркетингу відносин і визначено його вплив на перспективи розвитку маркетингу послуг, а також результати досліджень Н. Бендапуді, Л. Беррі [7], А. Перваз, М. Рафік [11], в яких приділено увагу дослідженням чинників спонукання клієнтів для підтримки відносин із постачальниками послуг і сформовано концепт фокусування управління на клієнта.

У працях вітчизняних учених, таких як С. Трофімов [4], С. Картишов, І. Кульчицька, М. Поташніков [5], М. Белявцев, В. Воробйов [1], приділено значну увагу принципам побудови CRM-системи, проаналізовано та здійснено спробу адаптувати теоретичну базу і CRM-інструментарій до реального бізнесу.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Здійснивши аналіз теоретичних напрацювань із досліджуваної проблематики, нами з'ясовано, що невирішеними залишаються питання комплексного

впровадження CRM-технологій у поєднанні з використанням інструментарію внутрішнього маркетингу в операційну діяльність вітчизняних підприємств сфери послуг, а наявні дослідження з цього приводу в основному мають фрагментарний характер. Тому доцільним вбачається обґрунтування переваг і визначення синергетичного ефекту від застосування підприємствами сфери послуг CRM-технологій на різних етапах процесу маркетингового планування в системі внутрішнього маркетингу та управління розвитком підприємства. Це дасть змогу обґрунтувати економічну ефективність від упровадження CRM-маркетингу в діяльність підприємств невиробничої сфери та скоригувати напрями їх подальшого розвитку.

Формулювання цілей статті

Мате статті − обґрунтувати доцільність використання комплексного підходу до застосування CRM-технологій та інструментарію внутрішнього маркетингу в операційній діяльності вітчизняних підприємств сфери послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження

Customer Relationship Management або управління відносинами з клієнтами (CRM) − це побудова правильних взаємин із клієнтами, що дає змогу компанії підвищити прибутковість роботи без збільшення витрат на маркетинг, продаж, виробництво, продукт та надання послуг, обслуговування клієнтів [5].

У вузькому значенні CRM можна представити як базу даних, що містить у собі, окрім адресної інформації про клієнта, хронологію будь-яких контактів із ним (від телефонного дзвінка до покупки продуктів/послуг і гарантійного обслуговування). Проте CRM – це інформаційні системи, що містять не тільки функції управління взаємовідносинами з клієнтами, а й саму стратегію орієнтації на клієнта. Сутність цієї стратегії полягає в тому, щоб об’єднати різні джерела інформації про клієнтів, обсяги продажів, відгуки на маркетингові заходи, ринкові тенденції для побудови найтісніших відносин із клієнтами [6, с. 125].

Наведені вище визначення дають можливість сформувати думку про те, що CRM-модель взаємодії − це, з одного боку, певна всеосяжна філософія бізнесу, що ставить клієнта в центр ухвалення стратегічних рішень (тобто йдеться про клієнтоцентричність компанії), а з іншого − програмована (тобто керована комп’ютерними програмами) інтегрована система практичної реалізації, взаємодія різних каналів і провайдерів, кожний із яких робить свій внесок у споживчу цінність. Підтримка таких бізнес-цілей включає збір, обробку, зберігання й аналіз інформації про споживачів, постачальників, партнерів, а також внутрішні процеси компанії [2; 5].

Таким чином, прикладне програмне забезпечення, що націлене на автоматизацію стратегій взаємодії з клієнтом, зокрема для підвищення рівня продажів, оптимізації маркетингу і покращення обслуговування клієнтів шляхом зберігання інформації про них та історії взаємовідносин із ними, можна представити як CRM-систему. Її використання на практиці дає змогу встановити та покращити бізнес-процедури, здійснити якісний і кількісний аналіз їх результатів [10].

CRM-систему в літературних джерелах класифікують за такими ознаками:

I. Класифікація за функціональними можливостями:

- управління продажем;
- управління маркетингом;
- управління обслуговуванням клієнтів і кол-центрами.

II. Класифікація за рівнем обробки інформації:

- операційний CRM;

- аналітичний CRM;
- колаборативний CRM (англ. collaboration – співпраця; спільні, узгоджені дії) [9; 10].

Основними CRM-завданнями в системі внутрішнього маркетингу є: ідентифікація та утримання найприбутковіших клієнтів і компетентних висококваліфікованих працівників; швидка реакція на зміни ринку; обґрунтування ефективності маркетингових витрат і розроблення оперативних маркетингових заходів.

При цьому перевагами від використання CRM-технологій у системі внутрішнього маркетингу є: організація взаємовигідної співпраці в системі «акціонер – менеджер – персонал – клієнт»; ідентифікація маркетингових ніш і прихованих ринкових можливостей; можливість пропозиції покупцеві дорожчих товарів/послуг і їх сервісний супровід; розширення клієнтської бази/нових сегментів ринку; підвищення споживчої прибутковості; посилення конкурентних переваг і створення певного бар'єру для конкурентів.

Отже, використання CRM-технологій дає можливість підприємству інтегрувати й максимально ефективно використовувати всі джерела інформації про наявних і потенційних клієнтів, налагодити ефективну взаємодію між підприємством і персоналом та персоналом і клієнтами.

Процес інтеграції аналітичних CRM-технології в загальний процес маркетингового планування подано на рис. 1.

Аудит маркетингу пов'язаний із трудомісткими маркетинговими дослідженнями зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства. Технології CRM дають можливість значно спростити процес аудиту маркетингу. При цьому потрібно врахувати, що деталізоване дослідження дає досить великі обсяги різноманітної інформації. У зв'язку з цим потрібно розуміти, що сама по собі база даних нічого не дає, якщо немає аналітичних інструментів, які становлять невід'ємну частину CRM-технології та кваліфікованого персоналу. У процесі визначення й узгодження цілей і стратегій маркетингу доцільно використовувати засоби аналітичного CRM, а саме прогнозування, методика «what if» (а що, якщо...) аналізу, портфельний аналіз, SWOT-аналіз тощо [1]. CRM-стратегія підтримується такими інструментами як: операційний CRM; CRM-взаємодії; CRM і методика планування маркетингу; аналітичний CRM.

Отже, базуючись на результатах аудиту та виявленій потребі в якісному

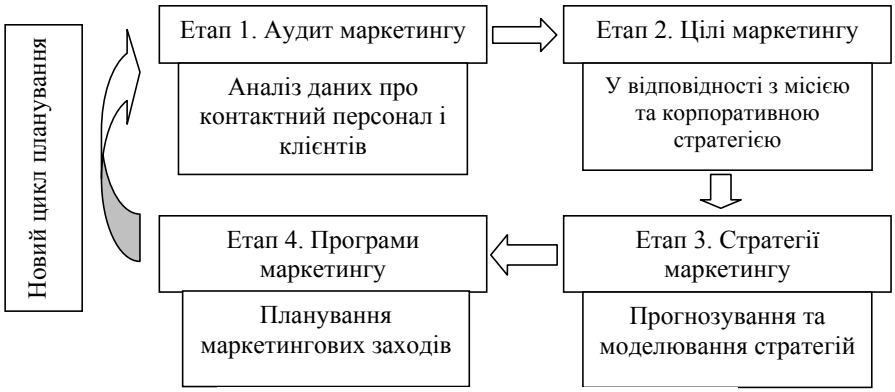

Система внутрішнього маркетингу

Рис. 1. Використання CRM-технологій на різних етапах процесу планування в системі внутрішнього маркетингу

Джерело: складено на основі [1, с. 248; 5]

управлінні відносинами з клієнтами, підприємству сфери послуг у разі схвалення рішення про впровадження CRM-технологій у системі внутрішнього маркетингу необхідно дотримуватися таких етапів (рис. 2).

Функції управління внутрішнім маркетингом на основі CRM-технологій охоплюють усі етапи маркетингового циклу: маркетингове планування бізнес-процесів, налагодження відносин компанії з персоналом, підготовка та проведення кампаній, включаючи сегментацію бази клієнтів під кожну кампанію, збір первинних відгуків клієнтів і маркетинговий аналіз та аудит.

Основною метою першого етапу є збір і формалізація інформації, необхідної для реалізації проекту впровадження CRM. За результатами виконання першого етапу підприємство одержує уявлення про можливі варіанти впровадження CRM і необхідні функції. Також уточнюються терміни та бюджет упровадження, складається детальний календарний план і старт-ап проекту, які надаються керівникові підприємства для узгодження.

На другому етапі виконується інсталяція, налаштування і тестування CRM, імпортуються всі початкові дані. Також проводиться тестування для визначення відповідності розробленої CRM-системи бізнес-вимогам.

Третій етап – підготовка до експлуатації CRM-системи. Коли CRM-система фактично готова до експлуатації, необхідно позначити всіх її користувачів і надати їм право доступу до інформації. У процесі освоєння та навчання персоналу досягається головна мета – забезпечення ефективного використання всіх можливостей

Рис. 2. Основні етапи впровадження CRM-технологій у системі внутрішнього маркетингу
Джерело: складено на основі [1; 2; 3]

створюваної системи управління, а також засобів управління й обслуговування.

На завершальному етапі персонал підприємства тестує систему і зрештою використовує її ресурси в реальному режимі. У процесі переходу, а також у початковий період експлуатації можуть готуватися рекомендації з удосконалення як окремих бізнес-процесів, так і функцій CRM-системи. Основою для цього служать плани та рішення керівництва підприємства щодо подальшого розвитку бізнесу і його автоматизації.

Висновки

Таким чином, CRM-технології в системі внутрішнього маркетингу підприємства сфери послуг сприяють прийняттю ефективних управлінських рішень як топ-менеджментом, менеджерами середньої та вищої ланки, так і окремими працівниками (контактним персоналом) стосовно маркетингової політики у вибудовуванні взаємовигідних відносин між підприємством і персоналом, а також контактним персоналом і споживачами послуг. Це у свою чергу дасть змогу досягти корпоративної місії та мети діяльності підприємства – на високому рівні а якісно задовольнити потреби споживачів, сформувати їх лояльність та отримати заплановану норму прибутку, оскільки саме його розмір визначається ефективністю використання інструментарію внутрішнього маркетингу та CRM-технологій. Також ефективне управління взаємовідносинами з клієнтами є суттєвою передумовою підвищення конкурентоспроможності та продуктивності контактного персоналу підприємства сфери послуг і впливає на ефективність маркетингових ініціатив та інвестицій.

Література

1. Маркетинговий менеджмент : Навчальний посібник для студ. вищ. навч. заклад. / за ред. М. І. Белявцева, В. Н. Воробйова ; [Белявцев М. І., Воробйов В. М., Кузнецов В. Г. та ін.]. − К. : Донецький нац. ун-т, 2006. − 407 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/19240701/marketing/crm_metodika_planuvannya_marketingu

2. *Пейн Э.* Руководство по CRM. Путь к совершенствованию менеджмента клиентов / Э. Пейн. − «Гревцов Паблишер». − 2007. – 384 с.

3. *Гэмбл П.* Маркетинг взаимоотношений с потребителем / П. Гэмбл, М. Стоун, Н. Вудкок ; пер. с англ. В. Егорова. − М. : «ФАИР-ПРЕСС». – 2002. – 512 с. − С. 34, 250-252.

4. *Трофимов С.* CRM для практиков. Второе дыхание отдела продаж / С. Трофимов. − М. : АвтоКод, 2006. − 304 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.caseclub.ru/ books/crm.html

5. *Картышов С. В.* Управление комплексом маркетинга предприятия на основе CRM-технологий / С. В. Картышов, И. А. Кульчицкая, Н. М. Поташников // Маркетинг в России и за рубежом. − № 2. – 2002 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : www.cfin.ru/press/marketing/2002-2/03.shtml

6. *Berry, L.L.* Relationship Marketing, in: Emerging Perspectives on Services Marketing / L.L.Berry, G.L.Shostak, and G.Upah, eds. − Chicago : AMA, 1983. − PP. 25-28.

7. *Bendapudi.* Customer's motivations for maintaining relationships with service providers. / Bendapudi, Neeli, Berry, Leonard L. // Journal of Retailing, 73 #1, 1997. − PP. 15-38.

8. *Drucker. Peter F.* The Essential Drucker. Ch.7 Management's New Paradigms, Butterworth Heinemann, Oxford. 2001. Dwyer, F Robert, Paul H. Schurr, and Sejo Oh. Developing Buyer-Seller Relationships, Journal of Marketing, 51 #2, 1987. − PP. 11-27.

9. *Гринберг П.* CRM со скоростью света = CRM at the speed of light. / П. Гринберг. – С.-Пб. : Символ Плюс, 2007. − 528 с.

10. Система управления взаимоотношениями с клиентами. Электронная энциклопедия Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Система управления взаимоотношениями с клиентами

11. *Pervaz, A., Rafiq, M.* Internal Marketing : Tols and Concepts for Customer-Focused Management. Butterworth Heinemann. Oxford. 2002.

Розділ VI

Економіко-математичні методи

УДК 519.863

Т. В. Іваненко
кандидат технічних наук, доцент кафедри математичного аналізу та теорії ймовірностей, Національний технічний університет України «КПІ»

В. З. Кузьмінський
кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківського бізнесу, Університет економіки та права «КРОК»

Математична модель оптимальної структури кредитного портфеля комерційного банку

У статті розроблено математичну модель формування банком оптимального кредитного портфеля з огляду на цілі кредитної політики банку, вимоги Національного банку, мінімізації ризику портфеля та максимізації його прибутку. На підставі моделі проведено розрахунок, зроблено висновки з отриманих результатів і сформульовано рекомендації банку щодо пріоритетів його кредитної діяльності.

Ключові слова: кредитний портфель, оптимальна структура, цільова функція, нормативи НБУ, ризик, диверсифікація, резерви.

Т. В. Иваненко
кандидат технических наук, доцент кафедры математического анализа и теории вероятностей, Национальный технический университет Украины «КПИ»

В. З. Кузьминский
кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и банковского бизнеса, Университет экономики и права «КРОК»

Математическая модель оптимальной структуры кредитного портфеля коммерческого банка

В статье разработана математическая модель формирования банком оптимального кредитного портфеля с точки зрения целей кредитной политики банка, требований Национального банка, минимизации риска портфеля и максимизации его прибыли. На основании модели проведен расчет, сделаны выводы из полученных результатов и сформулированы рекомендации банку относительно приоритетов его кредитной деятельности.

Ключевые слова: кредитный портфель, оптимальная структура, целевая функция, нормативы НБУ, риск, диверсификация, резервы.

T. Ivanenko
PhD in Engineering Sciences, Associate Professor
of Department of Mathematical Analysis and Probability
The National Technical University of Ukraine
"Kyiv Polytechnic Institute"
V. Kuzminsky
PhD, Associate Professor
of Department of Finance and banking
University of Economics and Law "KROK"

Mathematical model of optimal loan portfolio structure of commercial bank

In this article is described a mathematical model of the optimal bank loan for the purposes of the bank's credit policy, requirements of the National Bank, minimizing portfolio risks and maximizing its profit. Based on a calculation model, conclusions are stated from the results and recommendations are provided regarding bank's credit activity priorities.

Keywords: credit portfolio, the optimal structure, the objective function, the NBU regulations, risk, diversification, reserves.

Постановка проблеми

На сьогодні можна стверджувати, що банківська система України відновила ефективну діяльність після світової фінансової кризи 2008-2009 рр., про що свідчать результати її діяльності. Уперше після кризи банківська система отримала прибуток лише за підсумками 2012 року. Як відомо, у структурі доходів банку близько 75 % становлять процентні доходи від наданих кредитів, тому фінансовий результат банківської установи значною мірою залежить від результатів кредитної діяльності. Загальний обсяг кредитування банківською системою нині дещо перевищує докризовий рівень, але важливим показником є частка простроченої заборгованості в сукупному кредитному портфелі банків (рис. 1). На рис. 1 наведено лінійні тренди цих показників, які свідчать про те, що з нарощенням обсягів наданих кредитів обсяги проблемних кредитів практично не змінюються. На 1 серпня 2013 р. частка таких кредитів у сукупному банківському кредитному портфелі становить 9 %, хоча, за оцінками фахівців, не повинна перевищувати 5 %.

Таким чином, досвід роботи банкірів у кризових умовах показав, що успішність банківського бізнесу обумовлена здатністю банківської установи стабільно працювати навіть за несприятливих зовнішніх умов, зокрема проведенням зваженої кредитної політики банку та умінням формувати оптимальний кредитний портфель, який забезпечував би достатній прибуток за мінімального рівня ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам кредитної діяльності банків присвячені роботи таких науковців, як О. Терещенко [2], І. Волошин [3], І. Сало [4], О. Ковальов [5], В. Вітлінський, О. Пернарівський, Я. Наконечний, О. Васюренко та інших. Аналіз наукових робіт названих авторів свідчить про різноманітність підходів до зниження кредитного ризику банку та підвищення його прибутковості, а саме − пропонуються порядок розрахунку вартості кредиту, методи оцінки кредитоспроможності позичальника, методики визначення резервів за кредитними операціями, розглянуто практичні аспекти роботи з проблемними позичальниками тощо.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В існуючій літературі залишається поза увагою такий спосіб зниження ризику та максимізації прибутку банку, як оптимізація структури кредитного портфеля. При цьому структурувати портфель можна за ознаками категорії позичальників, строковості кредитів, дохідності, галузі економіки тощо.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розроблення математичної моделі формування банком кредитного портфеля, оптимального за критерієм «ризик/прибуток».

Виклад основного матеріалу дослідження

Сформулюємо таке завдання: скласти математичну модель і розрахувати оптимальну структуру кредитного портфеля комерційного банку, а також максимально можливий його прибуток за наявності системи обмежень, яка складається з двох блоків:

1) обмеження, встановлені ризик-менеджментом комерційного банку;

2) обмеження Національного банку, що встановлені у вигляді нормативів кредитного ризику [6].

Математичною моделлю цієї задачі є лінійна оптимізаційна модель, цільова функція якої − прибуток банку від кредитних операцій. Позначимо функцію прибутку Z, що залежить від часток ресурсів, вкладених у різні види кредитних операцій. Нехай банк пропонує кредитну програму, яка, залежно від умов кредитування та типу позичальників, складається з n видів кредиту. Тоді x_j ($j = 1, \ldots, n$) – частка ресурсів, спрямованих банком на надання кредиту j-го виду. Дохідність кожного виду кредиту виражена його річною ефективною кредитною ставкою r_j. Позначимо C – витрати банку на здійснення кредитної діяльності. Вони складаються з процентних витрат (плати за залучені та запозичені ресурси), комісійних, операційних витрат і відрахувань до резервів. Тоді цільовою функцією моделі буде $Z = \left(\sum_{j=1}^{n} x_j r_j \right) - C \to max$. Тепер запишемо систему обмежень. Перший блок складається з вимог ризик-менеджменту банку щодо структури кредитного портфеля. Ці вимоги ґрунтуються на таких основних методах зниження кредитного ризику портфеля як диверсифікація, лімітування та створення резервів. З метою забезпечення достатнього рівня диверсифікації можуть бути встановлені обмеження, згідно з якими частка кожного виду кредиту не повинна бути меншою деякої частини (d %) сукупного кредитного портфеля: $x_j \geq 0.01 \cdot d \cdot \sum_{j=1}^{n} x_j$ ($\forall\, j = 1, \ldots, n$). Певні види кредитів є більш ризикованими для банку, наприклад строк яких перевищує 5 років, бланкові кредити, а також кредити готівкою, цільове використання яких не може бути проконтрольоване банком. До цих видів кредитів застосовується лімітування шляхом обмеження їхньої суми певною часткою h % сукупного кредитного портфеля: $x_j \leq 0.01 \cdot h \cdot \sum_{j=1}^{n} x_j$ для тих j, що відповідають означенню кредитів з підвищеним ризиком. Це можна здійснити у два способи: встановити єдине значення h для всіх кредитів із підвищеним ризиком, або диференційовані значення для різних видів нестандартних кредитів. Однак надмірна обережність у кредитній діяльності може призвести до замалих або навіть від`ємних фінансових результатів, тому частка низькоефективних кредитів не повинна перевищувати g % кредит-

ного портфеля банку: $x_j \le 0.01 \cdot g \cdot \sum_{j=1}^{n} x_j$ для тих j, що відповідають означенню низькоефективних видів кредитів. Тут також можна встановити єдину граничну частку g для всіх дешевих кредитів, або диференціювати її залежно від розміру кредитної ставки. Також до системи обмежень слід включити вимогу про максимальний розмір кредитного портфеля: сума всіх кредитів не може перевищувати наявних ресурсів банку (P), $\sum_{j=1}^{n} x_j \le P.$ Тепер розглянемо резерви під кредитні операції. Цей вид резервів банки можуть відносити на валові витрати, тому $C = C_1 + R$, де R – сума відрахувань у резерви, а C_1 – інші витрати банку. Сума R розраховується згідно з методикою НБУ [7] і залежить від ступеня ризику кредитної операції, на який впливає фінансовий стан позичальника та стан обслуговування ним боргу, а також від ліквідності прийнятого за кредитом забезпечення. Кожній кредитній операції надається категорія якості за шкалою від I (найвища) до V (найнижча). До проблемних кредитів належать ті, категорія якості яких класифікована як IV і V. За такими кредитами банк змушений формувати резерв у розмірі від 51 % до 100 % балансової вартості кредиту. Також невеликі резерви під кредитні операції свідчать про якісний кредитний портфель банку, адже сума резервів і ризик кредитного портфеля прямо пропорційні. Тому введемо обмеження, згідно з якими сума резервів не перевищить деякого наперед заданого порогового значення: $R \le R_{max}$, причому $R = R(x_1,...,x_n,a_1,...,a_n)$ – сума резерву залежить як від сум кредитів різних видів x_j ($j = 1, \ldots, n$), так і від параметрів цих кредитів a_j ($j = 1, \ldots, n$), що характеризують ступінь ризику кредитних операцій і якість забезпечення.

Другий блок обмежень складається з чотирьох нормативів НБУ:

1. Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), який встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими позичальниками своїх зобов'язань. Н7 розраховується за формулою (1):

$$\text{Н7} = \frac{B + З}{РК} \cdot 100\% \le 25\% \qquad (1)$$

де B – сума всіх вимог банку до цього контрагента (заборгованість контрагента перед банком за кредитами, за факторинговими операціями, фінансовим лізингом, врахованими векселями, борговими цінними паперами, дебіторська та інша заборгованість);

$З$ – сума всіх позабалансових зобов`язань, виданих банком щодо цього контрагента (гарантії, поручительства, акредитиви, авалі та акцепти, інші зобов`язання банку);

$РК$ – регулятивний капітал банку.

Позначимо i – номер позичальника банку, сума кредиту якого разом із позабалансовими зобов'язаннями банку перед цим позичальником, не перевищує $0.1РК$ банку, тобто не віднесено до категорії великих кредитів. v – загальна кількість таких позичальників, $i = 1,\ldots, v$.

Тоді $B_i + З_i = x_{ij}$ – загальна сума кредитної заборгованості i-го позичальника перед банком, за умови, що цей позичальник отримав кредит j-го виду. Цей норматив може бути записаний так: $x_{ij} \le 0.25РК \quad \forall\ i = 1,\ldots, v.$

2. Норматив великих кредитних ризиків (Н8) розраховується за формулою (2). Кредитний ризик вважається великим, якщо сума всіх вимог банку до

цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів і всіх позабалансових зобов'язань, наданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, становить не менше 10 % регулятивного капіталу банку.

$$Н8 = \frac{КР + З}{РК} \cdot 100\% \le 800\% \qquad (2)$$

де *КР* – сума всіх великих кредитних ризиків, наданих банком щодо всіх контрагентів або груп пов`язаних контрагентів;

З – сума всіх позабалансових зобов`язань, виданих банком щодо цього контрагента або групи пов`язаних контрагентів.

Позначимо $КР_k + З_k = x_{kj}$, – загальна сума кредитної заборгованості *k*-го позичальника перед банком, за умови, що цей позичальник отримав кредит *j*-го виду. Цей норматив може бути записаний так: $x_{kj} \le 800\,РК \quad \forall\ k = 1,\ldots, s,$ де *s* – кількість великих кредитів.

3. Норматив максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9), установлюється для обмеження ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на діяльність банку. Н9 розраховується за формулою (3):

$$Н9 = \frac{З_{ін} + З_б}{СК} \cdot 100\% \le 5\% \qquad (3)$$

де $З_{ін}$ – сума всіх зобов`язань інсайдера перед банком;

$З_б$ – сума всіх позабалансових зобов`язань, виданих банком щодо цього інсайдера;

СК – статутний капітал банку.

Позначимо $З_{ін\ l} + З_{б\ l} = x_{lj}$, – загальна сума кредитної заборгованості *l*-го позичальника перед банком, за умови, що цей позичальник отримав кредит *j*-го виду. Цей норматив може бути записаний так: $x_{lj} \le 0.05СК \quad \forall\ l = 1,\ldots, m,$ де *m* – кількість кредитів, наданих інсайдерам.

4. Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам (Н10), розраховується за формулою (4):

$$Н10 = \frac{СЗ_{ін} + СЗ_б}{СК} \cdot 100\% \le 30\% \qquad (4)$$

де $СЗ_{ін}$ – сукупна сума зобов`язань усіх інсайдерів перед банком;

$СЗ_б$ – сума всіх позабалансових зобов`язань, виданих банком щодо всіх інсайдерів.

Формально останній норматив можна записати так: $\sum_{l=1}^{m}\sum_{j=1}^{n} x_{lj} \le 0.3СК$.

Узагальнюючи всі попередні міркування, запишемо математичну модель (5) оптимальної структури кредитного портфеля комерційного банку.

$$Z = \left(\sum_{j=1}^{n} x_j r_j\right) - C_1 - R \to max$$

$$\begin{cases} x_j \ge 0.01 \cdot d \cdot \sum_{j=1}^{n} x_j, \ \forall j = 1,...,n \\ x_j \le 0.01 \cdot h \cdot \sum_{j=1}^{n} x_j, \ j - вид\ кредиту\ з\ підвищеним\ ризиком \\ x_j \le 0.01 \cdot g \cdot \sum_{j=1}^{n} x_j, j - вид\ низькоефективного\ кредиту \\ \sum_{j=1}^{n} x_j \le P. \\ R(x_1,...,x_n,a_1,...,a_n) \le R_{max} \\ x_{ij} \le 0.25\,PK, \ \forall i = 1,\ldots,v, \ \forall j = 1,...,n \\ x_{kj} \le 800\,PK, \ \forall k = 1,\ldots,s, \ \forall j = 1,...,n \\ x_{lj} \le 0.05CK, \ \forall l = 1,\ldots,m, \ \forall j = 1,...,n \\ \sum_{l=1}^{m}\sum_{j=1}^{n} x_{lj} \le 0.3CK \\ x_{ij} \ge 0, \ x_{kj} \ge 0, \ x_{lj} \ge 0 \end{cases} \tag{5}$$

Причому $\sum_{i=1}^{v} x_{ij} + \sum_{k=1}^{s} x_{kj} + \sum_{l=1}^{m} x_{lj} = \sum_{j=1}^{n} x_j, \quad v + s + m = n$.

Застосуємо запропоновану модель і розрахуємо оптимальну структуру кредитного портфеля комерційного банку. Дані для розрахунку наведено в табл. 1. Банк, що розглядається, пропонує кредити 19 видів, що різняться за позичальниками, термінами, граничними сумами, забезпеченням, характером цільового використання. Тому інструментальними змінними моделі будуть x_j (j = 1, …, 19) – обсяги коштів, які банк може надати в кредит кожного виду. Дані про витрати банку взято із звіту про фінансові результати за 2012 рік:

- Процентні витрати – 233 772 тис. грн.;
- Комісійні витрати – 6 504 тис. грн.;
- Адміністративні та інші операційні витрати – 170 210 тис. грн.;
- Відрахування до резерву під знецінення кредитів – 19 827 тис. грн.

Отже, C = 430 313 тис. грн. за підсумками 2012 року. Звісно, що для отримання більш точних результатів бажано взяти до розрахунку лише ту частину витрат, що пов'язана саме з кредитною діяльністю, адже банк проводить й інші активні операції, які потребують видатків.

Нехай ризик-менеджментом банку встановлено такі значення часток: d % = 3 %, h % = 50 %, g % = 33 %. Кредитами з підвищеним ризиком вважатимемо кредити готівкою, надані за допомогою кредитної карти, автокредити до 7 років, іпотечні до 20 років, споживчі до 10 років, бланкові овердрафти та експрес-кредити без застави. До низькоефективних кредитів віднесемо ті, ефективні ставки за якими менше 19 %. Загальна сума кредитного портфеля не перевищує усієї ресурсної бази банку, за даними балансу банку на 31 грудня 2012 р. його зобов'язання та власний капітал становлять 5 137 019 тис. грн. Для більш точних розрахунків бажано взяти лише ту частину ресурсів, яку банк має намір вкласти

Таблиця 1

Види кредитів, які пропонує комерційний банк клієнтам

№	Вид кредиту	Річна ефективна кредитна ставка, %
	Кредити фізичним особам	
1.	Кредити готівкою на 1рік до 100 тис. грн.	19,75
2.	Кредити СПД на 1 рік до 20 тис. грн.	10,6
3.	Кредитна карта на 3 роки до 8 тис. грн.	36
4.	Автокредит до 7 років	16
5.	Іпотечний кредит до 20 років	18,2
6.	Споживчий кредит під заставу нерухомості до 10 років	22,1
	Кредити малому та середньому бізнесу	
7. 8.	На поповнення обігових коштів: овердрафт бланковий; овердрафт забезпечений.	 24 22
9.	На придбання обладнання	22
10.	На придбання нерухомості	20
11.	На придбання автотранспорту та спецтехніки	19
12.	На споживчі цілі	22
13.	Експрес-кредити без застави	20
14.	Комплексне кредитування агробізнесу	20,5
	Кредити корпоративному бізнесу	
15.	Поповнення оборотного капіталу	19
16.	Придбання обладнання	19
17.	Придбання нерухомості	19
18.	Кредитна лінія	17
	Міжбанківські кредити	
19.	Надання кредитів іншим банкам	6,5

Джерело: [8]

саме в кредитні операції. Друга група обмежень, що ґрунтується на нормативах кредитного ризику, також потребує інформації по кожній кредитній операції, яка не оприлюднюється. Тому складаємо таку оптимізаційну модель (6):

$$Z = 0.1975x_1 + 0.106x_2 + 0.36x_3 + 0.16x_4 + 0.182x_5 + 0.221x_6 + 0.24x_7 +$$
$$+0.22x_8 + 0.22x_9 + 0.2x_{10} + 0.19x_{11} + 0.22x_{12} + 0.2x_{13} + 0.205x_{14} +$$
$$+0.19x_{15} + 0.19x_{16} + 0.19x_{17} + 0.18x_{18} + 0.065x_{19} - 430313 \to max$$

$$\begin{cases} x_1 \geq 0.03(x_1 + ... + x_{19}) \\ ... \\ x_{19} \geq 0.03(x_1 + ... + x_{19}) \\ x_1 + x_3 + x_4 + x_5 + x_6 + x_7 + x_{13} \leq 0.5(x_1 + ... + x_{19}) \\ x_2 + x_4 + x_5 + x_{18} + x_{19} \leq 0.33(x_1 + ... + x_{19}) \\ x_1 + ... + x_{19} \leq 5137019 \\ x_j \geq 0, \ j = 1,...,19 \end{cases} \quad (6)$$

Розв'язуємо її за допомогою надбудови Excel «Пошук розв'язку». Отримані результати наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Результати розрахунку оптимальної структури кредитного портфеля

Змінні	Значення змінних (у тис. грн.)	Частка кредиту (у % до загального обсягу кредитного портфеля)	Результат (тис. грн.)
x_1	154 110, 570	3%	Z (прибуток) =
x_2	154 110, 570	3%	
x_3	1 643 846, 080	32%	840 046, 1136
x_4	154 110, 570	3%	
x_5	154 110, 570	3%	
x_6	154 110, 570	3%	
x_7	154 110, 570	3%	
x_8	873 293, 230	17%	
x_9	154 110, 570	3%	
x_{10}	154 110, 570	3%	
x_{11}	154 110, 570	3%	
x_{12}	154 110, 570	3%	
x_{13}	154 110, 570	3%	
x_{14}	154 110, 570	3%	
x_{15}	154 110, 570	3%	
x_{16}	154 110, 570	3%	
x_{17}	154 110, 570	3%	
x_{18}	154 110, 570	3%	
x_{19}	154 110, 570	3%	

Джерело: розрахунки авторів

Дані табл. 2 визначають структуру кредитного портфеля банку відповідно до вимог, що встановлені ризик-менеджментом.

Висновки

За результатами розв'язку задачі можна зробити такі висновки щодо формування оптимальної структури кредитного портфеля комерційного банку: з огляду на встановлені обмеження ризик-менеджментом банку найбільшу частку (32 %) повинні скласти кошти на кредитних картках клієнтів – фізичних осіб, наданих на 3 роки до 8 тис. грн., оскільки цей вид кредиту є найбільш прибутковим для банку. Також значну частку (17 %) повинні становити кредити, надані малому та середньому бізнесу на поповнення обігових коштів у формі забезпеченого овердрафту. Прибутковість цього виду кредиту є достатньо високою (22 %), проте ризик такої операції для банку незначний, оскільки вказаний вид кредиту характеризується швидким оборотом і прийнятним для банку забезпеченням. Ці два види кредитів є пріоритетними для банку, тому можна рекомендувати менеджменту банку проводити заходи з просування саме цих видів кредитів. Решта кредитів не є настільки привабливими для банку, оскільки або занадто ризиковані, або низькорентабельні, тому їхня частка має становити по

3 % загального обсягу портфеля для забезпечення достатнього рівня диверсифікації кредитного портфеля.

Кредитна політика банку з часом може змінюватися залежно від кон'юнктури ринку або зміни стратегічних цілей банку. У такому разі система обмежень моделі може бути скоригована і дасть інший оптимальний розподіл кредитного портфеля.

Література

1. Банківський нагляд. Основні показники діяльності банків України // сайт НБУ [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

2. *Терещенко О.* Оцінка кредитних ризиків: відповідність новацій НБУ міжнародній практиці / О. Терещенко // Вісник НБУ. – 2012. − № 9. − С. 4–8.

3. *Волошин І.* Ціноутворення кредитів на основі підходу «грошовий потік під ризиком»: комплексний погляд на кредитний ризик і ризик ліквідності / І. Волошин // Вісник НБУ. – 2013. − № 6. − С. 26–30.

4. *Сало І. В.* Фінансовий менеджмент банку : Навчальний посібник / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 314 с.

5. *Ковалев А. П.* Кредитный риск-менеджмент : Монография / А. П. Ковалев. − К. : Сузір'я, 2007. – 406 с.

6. Інструкція «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні», затверджена Постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 368 // сайт НБУ [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58478

7. Положення «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями», затверджене Постановою Правління Національного банку України від 25 січня 2012 р. № 23 // сайт НБУ [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58478

8. Програми кредитування фізичним особам, корпоративному бізнесу, малому та середньому бізнесу // сайт ПАТ «Всеукраїнський банк розвитку» [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.vbr-bank.com.ua

УДК 336+519.8

В. Р. Кігель
професор кафедри математичних методів
і статистики, кандидат економічних наук, доцент,
Університет економіки та права «КРОК»

Задача Марковиця: оновлена постановка, аналітичне розв'язування, межі та можливі сфери використання аналітичного методу

У статті обґрунтовано метод аналітичного розв'язування задачі Марковиця в оновленій постановці, а також окреслено межі та зазначено можливі сфери – ринок цінних паперів і валютний ринок – його використання. Теоретичні дослідження проілюстровано конкретними прикладами.

Ключові слова: задача Марковиця, фінансовий портфель, валютний резерв, ризик, оптимізація, аналітичний метод

В. Р. Кигель
профессор кафедры математических методов
и статистики, кандидат экономических наук, доцент,
Университет экономики и права «КРОК»

Задача Марковица: обновленная постановка, аналитическое решение, границы и возможные сферы применения аналитического метода

В статье обоснован метод аналитического решения задачи Марковица в обновленной постановке, а также очерчены пределы и отмечены возможные сферы – рынок ценных бумаг и валютный рынок – его использования. Теоретические исследования проиллюстрированы конкретными примерами.

Ключевые слова: задача Марковица, финансовый портфель, валютный резерв, риск, оптимизация, аналитический метод

V. Kigel
PhD in Economics, Associate Professor,
Professor of the Mathematical Methods
and Statistics Department, «KROK»

The Markowitz problem: updated staging, analytical problem solving, borders and possible areas of analytical method use

The method of analytical solution of Markowitz problem in the updated formulation was justified, and also the borders and possible areas of its use – securities market and foreign exchange market – are outlined. Theoretical study is illustrated with specific examples.

Keywords: the Markowitz problem, the finance portfolio, the currency reserve, risk, optimization, the method of analytical solution

Постановка проблеми

Визначення найдохіднішого портфеля фінансових інвестицій за умов ризику щодо показників майбутньої дохідності потенційно можливих напрямів інвестування є важливою задачею фінансового менеджменту. Тому актуальною є проблема вдосконалення аналітичного інструментарію дослідження та розв'язування цієї задачі, з огляду на сучасні досягнення теорії та методології підтримки прийняття фінансових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Фінансове інвестування завжди пов'язане з ризиком щодо майбутнього доходу фінансового портфеля. Майбутні дохідності фінансових інструментів слушно розглядати як випадкові величини. Так, Г. Марковиць – засновник портфельної теорії – запропонував оцінювати випадковий дохід $D(x)$ детермінованого фінансового портфеля x двома показниками – очікуваним (у математичному сенсі) рівнем $E[D(x)]$ і дисперсією $V[D(x)]$, а найкращий фінансовий портфель обирати з множини ефективних планів двокритеріальної задачі:

$$E[D(x)] \to \max, \quad V[D(x)] \to \min, \quad x \in X, \tag{1}$$

де X – множина допустимих детермінованих фінансових портфелів

(у Марковиця $X = \{x \in R^n \mid \sum_{j=1}^{n} x_j = 1; x_j \geq 0, j = \overline{1, n}\}$). Він запропонував також розв'язувати цю задачу або шляхом максимізації $E[D(x)]$ при заданому рівні $V[D(x)]$, або шляхом мінімізації $V[D(x)]$ при заданому рівні $E[D(x)]$ [1; 2].

Науковцями в галузі дослідження операцій та оптимізації доведено Карлин С. [3], Подиновский В. В. [4], що множиною ефективних планів задачі Марковиця (1) є множина розв'язків задачі параметричного програмування:

$$E[D(x)] - \lambda V[D(x)] \to \max, \quad 0 < \lambda < +\infty; \quad x \in X, \tag{2}$$

причому якщо індивідуальні переважання інвестора щодо рівня майбутнього доходу відтворюються функцією корисності експоненційного типу, а майбутній дохід є нормально розподіленою випадковою величиною, детермінований еквівалент $D(x)$ цього випадкового доходу $D(x)$ саме й визначається цільовою функцією задачі (2): $D(x) = E[D(x)] - \lambda V[D(x)]$, де знак параметра λ відповідає одному з основних типів індивідуального ставлення до ризику: $\lambda > 0$ у разі несхильності, $\lambda < 0$ у разі схильності та $\lambda = 0$ у разі нейтрального ставлення до ризику, а значення параметра λ визначається особливостями індивідуальних переважань конкретного інвестора в конкретній ситуації прийняття фінансових рішень [5].

Оскільки переважна більшість інвесторів ставиться до ризику несхильно, основна увага математиків-економістів була прикута до задачі (2) (див., наприклад, [6-8]). Для задачі Марковиця було також сформульовано умови та виведено формули аналітичного подання розв'язку (наприклад, [9-11]), а також запропоновано ітераційні алгоритми пошуку розв'язку для випадків, коли аналітичний інструментарій явного опису розв'язку не спрацьовує (наприклад, [12; 13]).

Критично оцінюючи існуючий математичний інструментарій розв'язування задачі Марковиця, слід зазначити таке. По-перше, при відбитті індивідуальних переважань функцією корисності може йтися скоріше про наближене, а не точне відбиття цих переважань. По-друге, досить сильним є припущення про нормальний закон розподілу майбутнього випадкового доходу. Тобто формулу «очікуване значення – дисперсія» (таку назву використано в [14]) можна розглядати лише як наближену оцінку детермінованого еквівалента випадкового доходу. По-третє, критерій «очікуване значення – дисперсія» має методичні вади через несумірність одиниць виміру його окремих складових.

Позбутися зазначених недоліків можна з використанням критерію «очікуване значення – стандартне відхилення», теоретичне обґрунтування якого наведено, зокрема, у Кігель В. Р. [15]: $\hat{D}(x) \approx E[D(x)] - \lambda \sigma[D(x)]$, де $\sigma[D(x)]$ – стандартне відхилення майбутнього випадкового доходу від його очікуваного рівня, яке обчислюється як квадратний корінь із дисперсії доходу: $\sigma[D(x)] = \sqrt{V[D(x)]}$, а значення множника λ визначається індивідуальним ставленням інвестора до ризику: $\lambda > 0$ у разі несхильності, $\lambda < 0$ у разі схильності та $\lambda = 0$ у разі нейтрального ставлення до ризику; за абсолютною величиною значення цього множника є тим більшим, чим сильніше ставлення до ризику відрізняється від нейтрального типу, наприклад: $\pm 0{,}2 \ldots 0{,}3$ – якщо дещо відрізняється; $\pm 0{,}5 \ldots 0{,}6$ – якщо впевнено відрізняється; $\pm 0{,}9$ *і більше* – якщо значно відрізняється.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

З метою ефективного користування критерієм «очікуване значення – стандартне відхилення» для оптимізації фінансового портфеля потрібно розробити техніку аналітичного розв'язування задачі Марковиця в оновленій постановці, а також окреслити межі та можливі сфери використання аналітичного методу.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розроблення та обґрунтування методу аналітичного розв'язування задачі Марковиця в оновленій постановці, а також висвітлення меж і можливих сфер використання запропонованого аналітичного методу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Задача Марковиця, яка є важливою проблемою фінансового менеджменту, полягає у визначенні найдохіднішого портфеля фінансових інвестицій за умов ризику щодо показників майбутньої дохідності потенційно можливих напрямів інвестування. Нехай відомі: n – кількість потенційних напрямів інвестування, d_j – дохідність j-го напряму інвестування ($j=\overline{1,n}$), I – вільний капітал інвестора; невідомі: x_j – обсяг інвестицій за j-м напрямом інвестування ($j=\overline{1,n}$), z – інвестиційний дохід сформованого інвестором фінансового портфеля. Тоді у детермінованому випадку – коли дохідності кожного з потенційно можливих напрямів інвестування вважаються відомими – задача інвестора набирає вигляду:

$$\begin{cases} z=\sum_{j=1}^{n} d_j x_j \to \max, \\ \sum_{j=1}^{n} x_j = I, \quad x_j \ge 0, \quad j=\overline{1,n}. \end{cases} \tag{3}$$

У разі ризику – саме на цей випадок було спрямовано дослідження Г. Марковиця – майбутні дохідності можливих напрямів інвестування розглядаються як випадкові величини. Тому загальний дохід z інвестора теж є випадковою величиною. Оцінювання цього випадкового доходу здійснюється за показником його детермінованого еквівалента $\hat{z}$, який наближено може обчислюватися за формулою:

$$\hat{z} = \bar{z} + k\sigma_z, \tag{4}$$

де $\bar{z}$ – загальний очікуваний дохід фінансового портфеля, а σ_z – стандартне відхилення випадкового загального доходу від його очікуваного рівня:

$$\bar{z}=\sum_{j=1}^{n}\bar{d}_j x_j \qquad \sigma_z=\sqrt{\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n}\rho_{ij}\sigma_i\sigma_j x_i x_j} \tag{5}$$

(відомими зараз вважаються: $\bar{d}_j$ – математичне очікування випадкової дохідності за j-м напрямом, σ_j – стандартне відхилення цієї випадкової дохідності від її очікуваного рівня ($j=\overline{1,n}$), а також ρ_{ij} – коефіцієнти кореляції між випадковими дохідностями d_i та d_j ($i,j=\overline{1,n}$)).

Значення множника у в формулі (4), у свою чергу, визначається індивідуальним ставленням до ризику ($k=0$, якщо інвестор є нейтральним щодо ризику, $k>0$, якщо він схильний до ризику та $k<0$, якщо він є несхильним до ризику; за абсолютною величиною можуть використовуватися такі значення цього множника: 0,2. 0,3 – якщо ставлення до ризику дещо відрізняється від нейтрального; 0,5. 0,6 – якщо воно впевнено відрізняється від нейтрального; 0,9... – якщо значно відрізняється від нейтрального). Тип ставлення до ризику (нейтральність, схильність або несхильність) та значення множника k визнача-

ються за результатами досить простого та адаптованого до конкретної проблемної ситуації опитування конкретного інвестора [16].

Отже, за умов ризику задачу інвестора – тобто задачу Марковиця в оновленій постановці – можна записати так:

$$\hat{z} = \sum_{j=1}^{n} \bar{d}_j x_j + k\sqrt{\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} \rho_j \sigma_i \sigma_j x_i x_j} \to \max, \quad \sum_{j=1}^{n} x_j = I, \quad x_j \geq 0, \; j = \overline{1, n}, \qquad (6)$$

у якій невідомими виступають $x_1, \ldots, x_n$ – обсяги вкладень за кожним із напрямів інвестування та $\hat{z}$ – цільова змінна, яка характеризує детермінований еквівалент випадкового загального доходу фінансового портфеля, обчислений згідно з індивідуальним ставленням інвестора до ризику.

Знайдемо розв'язок задачі (6) для кожного з можливих типів ставлення інвестора до ризику.

Випадок 1 – нейтральне ставлення до ризику: $k = 0$. У такому разі задача (6) є схожою на задачу для детермінованого випадку (3), за тим лише виключенням, що замість детермінованих значень показників дохідності можливих напрямів інвестування використовуються математичні очікування відповідних випадкових величин:

$$\hat{z} = \sum_{j=1}^{n} \bar{d}_j x_j \to \max, \quad \sum_{j=1}^{n} x_j = I, \quad x_j \geq 0, \; j = \overline{1, n}. \qquad (7)$$

Розв'язок задачі (7) визначається так: вкладати всі кошти за таким із напрямів інвестування, очікувана дохідність за яким є найвищою. Коли ж напрямів інвестування з максимальною очікуваною дохідністю є декілька, оптимальним також є довільний розподіл інвестицій за зазначеними напрямами.

Випадок 2 – схильне ставлення до ризику: $k > 0$. Цільова функція задачі (6) схильного до ризику інвестора є опуклою – як сума лінійної (перший доданок) та опуклої (другий доданок) функцій. Тому її максимум на многограннику допустимих фінансових портфелів можна шукати лише серед його вершин. Отже, оптимальним для схильного до ризику інвестора є рішення вкладати весь вільний капітал за таким лише одним із напрямів інвестування j^*, за яким детермінований еквівалент його випадкової дохідності є максимальним: $j^*: \; \bar{d}_{j^*} + k\sigma_{j^*} = \max\limits_{j=\overline{1,n}}\{\bar{d}_j + k\sigma_j\}$, проте, на відміну від аналогічної ситуації для випадку нейтрального ставлення до ризику, зараз розподіл інвестицій за кількома напрямами інвестування з одночасною максимальною очікуваною дохідністю може вже виявитися неоптимальним.

Випадок 3 – несхильне ставлення до ризику: $k < 0$. Уведемо до розгляду нові змінні: $t_j = \sigma_j x_j$ ($j = \overline{1, n}$), а також обчислимо нові відомі величини:

$$a_j = \frac{\bar{d}_j}{\sigma_j}, \qquad b_j = \frac{1}{\sigma_j}, \qquad j = \overline{1, n}. \qquad (8)$$

Тоді задача (6) несхильного до ризику інвестора у векторно-матричній формі запису набере вигляду:

$$\hat{z} = at + k\sigma_z \to \max, \quad \sigma_z^2 = t^T R t, \quad bt = I, \quad t \geq 0, \qquad (9)$$

де $a = (a_1, \ldots, a_n)$, $b = (b_1, \ldots, b_n)$ – відомі вектори-рядки, $t = (t_1, \ldots, t_n)^T$ – вектор-стовпчик невідомих, ^{T} – знак операції транспонування, $R = \| \rho_{ij} \|_{(n)}$ – відома матриця парних коефіцієнтів кореляції між випадковими дохідностями, яка є симетричною.

Складемо для задачі (9) функцію Лагранжа, залучивши нові невідомі числові множники λ та μ: $L = at + k\sigma_z + \lambda(\sigma_z^2 - t^T Rt) + \mu(bt - I)$, та скористаємося умовами оптимальності Лагранжа у припущенні, що точка оптимуму задачі (9) є внутрішньою точкою множини її допустимих планів:

$$\frac{\partial L}{\partial \sigma_z} = k + 2\lambda\sigma_z = 0 \ , \tag{10}$$

$$\nabla_t L = a - 2\lambda t^T R + \mu b = 0, \tag{11}$$

де через $\frac{\partial L}{\partial \sigma_z}$ позначено частинну похідну функції Лагранжа L за змінною σ_z, а через $\nabla_t L$ – вектор-рядок частинних похідних функції Лагранжа, відповідно, за змінними $t_1, \ldots, t_n$.

З рівності (10) одразу ж визначаємо, що $\frac{1}{2\lambda} = -\frac{\sigma_z}{k}$ та що $\lambda > 0$.

А з рівності (11), у свою чергу, випливає:

$$t^T R = \frac{a + \mu b}{2\lambda} = -\frac{\sigma_z}{k}(a + \mu b) \cdot \tag{12}$$

Помножимо рівність (12) справа на матрицю R^{-1}, яка є оберненою до матриці R. Ураховуючи, що добуток R^{-1} є одиничною матрицею, одержимо: $t^T = -\frac{\sigma_z}{k}(a + \mu b)R^{-1}$, тобто:

$$t = -\frac{\sigma_z}{k} R^{-1}(a^T + \mu b^T) \cdot \tag{13}$$

Тепер рівність (12) помножимо справа на t, після чого для значення t скористаємося виразом (13): $t^T Rt = -\frac{\sigma_z}{k}(a + \mu b)t = \frac{\sigma_z^2}{k^2}(a + \mu b)R^{-1}(a^T + \mu b^T)$. Ураховуючи, що $t^T Rt = \sigma_z^2$, із цієї рівності одержимо рівняння щодо μ: $(a + \mu b)R^{-1}(a^T + \mu b^T) = k^2$, тобто:

$$(bR^{-1}b^T)\mu^2 + 2(aR^{-1}b^T)\mu + (aR^{-1}a^T - k^2) = 0 \ .$$

Дійсні корені цього квадратного рівняння, якщо вони існують, обчислюються за формулою:

$$\mu_{1,2} = \frac{-(aR^{-1}b^T) \pm \sqrt{(aR^{-1}b^T)^2 - (bR^{-1}b^T)(aR^{-1}a^T - k^2)}}{(bR^{-1}b^T)} \ . \tag{14}$$

Далі, з рівняння $bt = I$ та співвідношення (13) одержимо:

$$I = bt = -\frac{\sigma_z}{k} bR^{-1}(a^T + \mu b^T) = -\frac{\sigma_z}{k}(bR^{-1}a^T + bR^{-1}\mu b^T) =$$

$$= -\frac{\sigma_z}{k}(bR^{-1}a^T - aR^{-1}b^T \pm \sqrt{(aR^{-1}b^T)^2 - (bR^{-1}b^T)(aR^{-1}a^T - k^2)}\,) =$$

$$= \mu\frac{\sigma_z}{k}\sqrt{(aR^{-1}b^T)^2 - (bR^{-1}b^T)(aR^{-1}a^T - k^2)} \ , \tag{15}$$

оскільки з симетричності матриць R і, відповідно, R^{-1} випливає рівність $bR^{-1}a^T - aR^{-1}b^T = 0$.

Беручи до уваги, що $k < 0$, та відкидаючи сторонній корінь, із рівності (15) знаходимо:

$$\sigma_z = \frac{-kI}{\sqrt{(aR^{-1}b^T)^2 - (bR^{-1}b^T)(aR^{-1}a^T - k^2)}} .$$

Для зручності запису кінцевого результату введемо проміжні розрахункові сталі:

$$\alpha = aR^{-1}a^T, \quad \beta = bR^{-1}b^T, \quad \gamma = aR^{-1}b^T . \tag{16}$$

Із використанням наведених розрахункових сталих кінцеві вирази набирають вигляду:

$$\sigma_z = \frac{-kI}{\sqrt{\gamma^2 - \beta(\alpha - k^2)}} , \tag{17}$$

$$t = \frac{I}{\sqrt{\gamma^2 - \beta(\alpha - k^2)}} R^{-1}(a^T + \frac{-\gamma + \sqrt{\gamma^2 - \beta(\alpha - k^2)}}{\beta} b^T) \cdot \tag{18}$$

Таким чином, якщо умови (10) – (11) є сумісними, а розв'язок (18) задовольнятиме вимогу невід'ємності, оптимальний фінансовий портфель $x = (x_1, \ldots, x_n)$ несхильного до ризику інвестора визначається за формулою:

$$x_j = \frac{t_j}{\sigma_j}, \; j = \overline{1, n}, \tag{19}$$

де сталі α, β та γ обчислюються за правилом (16), а значення змінних t_j компонентів вектора $t = (t_1, \ldots, t_n)^T$ – за правилом (18).

Зазначений аналітичний метод є працездатним, якщо умови (10) – (11) є сумісними та коли всі компоненти вектора $t = (t_1, \ldots, t_n)^T$ у розв'язку (18) невід'ємні. До цих обмежень треба додати також вимогу: $\sigma_j^2 > 0$ ($j = \overline{1, n}$), тобто що серед потенційних напрямів інвестування немає безризикових, а також вимогу існування дійсних коренів рівняння (формула (14)) та вимогу збереження сенсу обчислення змінних за формулами (17)-(19):

$$\gamma^2 - \beta(\alpha - k^2) > 0 , \tag{20}$$

з якої випливає нерівність:

$$k^2 > \frac{\alpha\beta - \gamma^2}{\beta} . \tag{21}$$

У разі порушення нерівності (21) рівень несхильності інвестора до ризику можна вважати в конкретній ситуації невідчутним, тобто обирати фінансовий портфель за технікою, наведеною для нейтральної щодо ризику особи. Проте за наявності одночасно кількох напрямів інвестування з максимальною очікуваною дохідністю в разі несхильності інвестора до ризику інвестиції доцільно не концентрувати, а диверсифікувати за різними напрямами.

Нарешті, до меж використання запропонованого аналітичного методу в разі несхильності до ризику слід віднести вимогу відсутності серед оптимальних фінансових портфелів таких, за яких стандартне відхилення σ_z випадкового загального доходу від його очікуваного рівня дорівнює нулю, а також ситуації, коли кореляційна матриця випадкових дохідностей R є виродженою і, як наслідок, не має оберненої. Ця умова не виконується, наприклад, коли $R = \begin{bmatrix} 1 & -1 \\ -1 & 1 \end{bmatrix}$, тобто коли між дохідностями двох випадкових напрямів ризикового інвестування існує точний лінійний зв'язок.

Приклад 1. Припустимо, що вільний капітал інвестора $I = 100$ грошових одиниць, який слід у якнайкращий спосіб розподілити за двома напрямами ризикового інвестування ($n = 2$), очікувані дохідності за якими та стандартні відхилення відповідних випадкових дохідностей, відповідно, дорівнюють:

Номер варіанта інвестування	j	1	2
Очікувана дохідність	$\overline{d}_j$	1,5	1,4
Стандартне відхилення	σ_j	0,5	0,4

За показником дохідності напрями інвестування вважаються статистично незалежними, тобто кореляційна матриця випадкових дохідностей R є одиничною: $R = \begin{bmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{bmatrix}$ та має обернену матрицю R^{-1}, яка теж є одиничною.

Опитування інвестора показало, що він є несхильним до ризику, причому рівневі його несхильності до ризику наближено відповідає значення множника $k = -0{,}5$, яке дає змогу за формулою (4) обчислювати детерміновані еквіваленти випадкових загальних доходів альтернативних фінансових портфелів.

Обчислимо за формулами (8) та (16) значення проміжних розрахункових сталих (a_1, a_2), (b_1, b_2), α, β і γ, після чого перевіримо умови (21) та (20), обчисливши значення дробу $\frac{\alpha\beta - \gamma^2}{\beta}$:

j	1	2
$a_j = \overline{d}_j / \sigma_j$	3	3,5
$b_j = 1/\sigma_j$	2	2,5

$\alpha = aR^{-1}a^T$	21,25
$\beta = bR^{-1}b^T$	10,25
$\gamma = aR^{-1}b^T$	14,75
$(\alpha\beta - \gamma^2)/\beta$	0,02439024

Оскільки умови (21) та (20) справджуються, подальші розрахунки виконаємо за формулами (18) і (19), звертаючи увагу на невід'ємність отриманих результатів (через δ показано допоміжну розрахункову сталу $\delta = \sqrt{\gamma^2 - \beta(\alpha - k^2)}$ =1,520691, яку використано зараз з метою скоротити записи формул (18) і (19), а в подальшому й формули (17)):

j	1	2
$t^T = \frac{I}{\delta}(a + \frac{-\gamma + \delta}{\beta} b)R^{-1}$	27,53166	17,97467
$x_j = t_j / \sigma_j$	55,06332	44,93668

Бачимо, що результат розв'язку задачі (усі компоненти вектора t, а також вектора x є невід'ємними, тому для остаточного визначення кінцевих результатів скористаємося формулами (5), (17) і (4):

$\bar{z} = \bar{d}x$	145,50633
$\sigma_z = -kI/\delta$	32,87980
$\hat{z} = \bar{z} + k\sigma_z$	129,06643

Задачу розв'язано: за першим напрямом інвестування потрібно вкласти 55,06332 грошових одиниць (далі – г.о.), а за другим напрямом інвестувати 44,93668 г.о. За таких умов математичне сподівання випадкового загального доходу інвестора дорівнюватиме 145,50633 г.о., а стандартне відхилення відповідного випадкового доходу – 32,87980 г.о. Детермінований еквівалент випадкового загального доходу, обчислений згідно з індивідуальними переважаннями інвестора, дорівнює 129,06643 г.о. Порівняння цього плану з недиверсифікованими інвестиційними портфелями $(100; 0)$ і $(0; 100)$, а також із найменш ризиковим із множини всіх допустимих портфелів (портфелем $(30{,}02439; 60{,}97561)$) за показником детермінованого еквівалента випадкового загального доходу підкреслює переваги знайденого оптимального варіанта плану.

Назва плану	**Розмір вкладень**		**Очікуваний дохід**	**Стандартне відхилення**	**Детермінований еквівалент**
	І напрям	П напрям			
Оптимальний	55,06332	44,93668	145,50633	32,87980	**129,06643**
З мінім. ризиком	39,02439	60,97561	143,90244	31,23475	**128,28506**
1-й недиверсифік.	100	0	150	50	**125**
2-й недиверсифік.	0	100	140	40	**120**

Іншою сферою можливого використання запропонованого аналітичного методу, крім управління портфелем фінансових активів, є управління валютним резервом. Сучасний валютний ринок характеризується динамічною мінливістю валютних курсів. Щоб за таких умов підтримувати оптимальну цінність валютного резерву, його потрібно постійно переглядати, періодично обмінюючи певну частину валюти, цінність якої в майбутньому зменшиться, на таку, цінність якої зросте. Тобто постійно маємо задачу про оптимальне переформовування наявного валютного резерву [17–19]. У дещо спрощеному вигляді її можна описати так.

Припустимо, що валютний резерв може складатися з n різних іноземних валют, причому в наявному резерві маємо по m_j одиниць кожної валюти ($j = \overline{1, n}$). Якщо поточний курс гривні щодо одиниці j-ї валюти дорівнює K_j, тоді поточна вартість наявного валютного резерву у гривневому еквіваленті – V – дорівнюватиме: $V = \sum_{j=1}^{n} K_j m_j$ (величину V можна трактувати як таку суму гривень, яку сьогодні отримав би власник у результаті продажу за гривні всього наявного у нього валютного резерву).

Нехай далі, y_j – кількість одиниць j-ї валюти, яка міститиметься у валютному резерві після його переформування за поточними курсами ($j = \overline{1, n}$). Тоді повинно справджуватися рівняння: $\sum_{j=1}^{n} K_j y_j = V$ (тобто проблему визначення складу $(y_1, \ldots, y_n)$ переформованого резерву можна розглядати як питання про те, скільки одиниць кожної з валют слушно купити за поточними валютними курсами, якщо наявний капітал для цього дорівнює V гривень).

Позначимо через L_j майбутній (ідеться про певну дату в майбутньому) курс

гривні щодо одиниці j-ї валюти ($j=\overline{1,n}$). Тоді майбутня (ідеться про ту саму дату) вартість переформованого валютного резерву $(y_1,\ldots,y_n)$ у гривневому еквіваленті – W – дорівнюватиме: $W=\sum_{j=1}^{n}L_j y_j$.

Хаотична динаміка валютних курсів дає підстави розглядати майбутні валютні курси як випадкові величини. Тож майбутня вартість переформованого валютного резерву W теж є випадковою. Щоб обчислити основні статистичні характеристики (математичне сподівання $\overline{W}$ та стандартне відхилення σ_W) цієї випадкової величини, слід взяти до уваги необхідні статистичні характеристики випадкових майбутніх валютних курсів; отже: $\overline{W}=\sum_{j=1}^{n}\overline{L}_j y_j$ та $\sigma_W=\sqrt{\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n}\rho_{ij}\sigma_i\sigma_j y_i y_j}$, де $\overline{L}_j$ – математичне сподівання випадкового майбутнього курсу L_j, σ_j – його стандартне відхилення від очікуваного рівня ($j=\overline{1,n}$), ρ_{ij} – коефіцієнт кореляції між випадковими курсами L_i та L_j щодо i-ої та j-ої валют ($i,j=\overline{1,n}$).

Тож маємо змогу визначити детермінований еквівалент $\hat{W}$ випадкової майбутньої вартості переформованого валютного резерву: $\hat{W}=\overline{W}+k\sigma_W$, де параметр k відбиває ставлення до ризику суб'єкта ризику – власника валютного резерву: $k=0$ – за нейтрального, $k>0$ – за схильного та $k<0$ – за несхильного ставлення до ризику; причому чим більше ставлення до ризику відрізняється від нейтрального, тим більшим за абсолютною величиною є значення k.

За наведених позначень задача визначення оптимального (найціннішого) валютного резерву за умов ризику щодо майбутніх валютних курсів набирає вигляду:

$$\overline{W}=\sum_{j=1}^{n}\overline{L}_j y_j+k\sqrt{\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n}\rho_{ij}\sigma_i\sigma_j y_i y_j}\to\max,\quad \sum_{j=1}^{n}K_j y_j=V,\quad y_j\ge 0,\ j=\overline{1,n} \qquad (22)$$

Бачимо, що за винятком позначень відомих і невідомих, задача визначення оптимального складу валютного резерву (22) є схожою на задачу визначення оптимального фінансового портфеля (6). Проілюструємо процес розв'язування аналітичним методом задачі (22) оптимального управління валютним резервом за умов ризику для ситуації, коли ставлення до ризику є несхильним: $k<0$.

Уведемо, насамперед, нові змінні: $t_j=\sigma_j y_j$, $j=\overline{1,n}$, а також обчислимо нові відомі величини:

$$a_j=\frac{\overline{L}_j}{\sigma_j},\qquad b_j=\frac{K_j}{\sigma_j},\qquad j=\overline{1,n}. \qquad (23)$$

Тепер задача (22) перетвориться на оптимізаційну задачу:

$$\hat{W}=at+k\sigma_W\to\max,\quad \sigma_W^2=t^T Rt,\quad bt=V,\quad t\ge 0, \qquad (24)$$

яка практично збігається із задачею (9), тобто щодо неї теж може бути задіяно запропонований аналітичний інструментарій.

Приклад 2. Припустимо, що валютний резерв може утворюватися з трьох валют: австралійський долар (AUD), англійський фунт стерлінгів (GBP) і євро (EUR), причому наявний валютний резерв містить по 1 000 000 одиниць кожної з валют. За поточні курси гривні щодо цих валют оберемо встановлені Національним банком України (НБУ) станом на 21 лютого 2013 р.: AUD – 8,245229; GBP – 12,237079; EUR – 10,686641 (усі офіційні курси гривні беремо з джерела [20]). Отже, 21 лютого 2013 р. вартість цього валютного резерву у гривневому еквіваленті, обчислена за відомими валютними курсами саме на цю дату, становитиме: V = 31 168 969 грн. З'ясуємо, як саме слушно переформувати 21 лютого

цей валютний резерв, щоб станом на 22 лютого 2013 р. детермінований еквівалент його випадкової вартості був якнайбільшим?

Валютні курси, які будуть встановлені НБУ на 22 лютого, 21 лютого ми розглядаємо як випадкові величини. Статистичні характеристики цих випадкових величин знайдемо за відомими даними про валютні курси за період від 8 лютого до 21 лютого 2013 р., упродовж якого було 10 операційних днів. А саме: очікувані на 11-й операційний день (22 лютого 2013 р.) значення валютних курсів визначимо за моделями лінійного тренду: $\overline{L}_j = h_j + q_j \cdot \tau$, ($j = \overline{1,3}$), поклавши параметр часу $\tau = 11$; параметри h_j та q_j цих трендових моделей, а також параметри σ_j та ρ_j випадкових валютних курсів ($i, j = \overline{1,3}$) розрахуємо на основі масивів даних $\{K_j(\tau) \mid \tau = \overline{1,10}\}$, $j = \overline{1,3}$, які є відомими. Вихідні дані та результати обчислень подано в таблицях 1 і 2.

Таблиця 1

Офіційний курс гривні щодо іноземних валют AUD, GBP і EUR та статистичні характеристики майбутнього (станом на 22.02.2013) курсу

Дата	Опер_день	AUD	GBP	EUR
08.02.2013	1	8,243105	12,554868	10,827318
11.02.2013	2	8,259804	12,630517	10,689838
12.02.2013	3	8,215079	12,540628	10,703426
13.02.2013	4	8,194853	12,467781	10,740993
14.02.2013	5	8,265238	12,44176	10,774564
15.02.2013	6	8,271039	12,395009	10,652271
18.02.2013	7	8,259537	12,378745	10,650673
19.02.2013	8	8,243669	12,382241	10,672254
20.02.2013	9	8,268001	12,362247	10,669856
21.02.2013	10	8,245229	12,237079	10,686641
Очікуване значення		8,260532	12,244295	10,641614
Стандартне відхилення		0,0233203	0,1080365	0,0544730
Коефіцієнт варіації, %		0,28%	0,87%	0,51%

Таблиця 2

Кореляційна матриця валютних курсів та обернена до неї

	AUD	GBP	EUR	AUD	GBP	EUR
AUD	1,000000	-0,221138	-0,296438	1,108401	0,123301	0,273697
GBP	-0,221138	1,000000	0,445050	0,123301	1,260707	-0,524526
EUR	-0,296438	0,445050	1,000000	0,273697	-0,524526	1,314575

З табл. 1 помічаємо, що коефіцієнт варіації кожного з випадкових валютних курсів не перевищує 1%. Отже, вплив стандартного відхилення σ_W випадкової вартості валютного резерву на її детермінований еквівалент $\hat{W} = \overline{W} + k \cdot \sigma_W$ стане відчутним за умови, якщо параметр k набиратиме за абсолютною величиною досить великих значень. Оберемо для розрахунків значення $k = -50$, що відповідає надзвичайно високій несхильності власника валютного резерву щодо валютного ризику.

Обчислимо за формулами (23) та (16) значення проміжних розрахункових

сталих (a_1, a_2, a_3), (b_1, b_2, b_3), α, β і γ, після чого перевіримо умови (21) та (20), обчисливши значення дробу $\frac{\alpha\beta - \gamma^2}{\beta}$:

Валюта (j)	AUD (1)	GBP (2)	EUR (3)
$a_j = \overline{d}_j / \sigma_j$	354,221269	113,334791	195,355607
$b_j = 1/\sigma_j$	353,565059	113,268002	196,182198

$\alpha = aR^{-1}a^T$	229989,2456
$\beta = bR^{-1}b^T$	229861,9223
$\gamma = aR^{-1}b^T$	229925,0075
$(\alpha\beta - \gamma^2)/\beta$	1,1356

Умови (21) та (20) справджуються, оскільки $k^2 = 2500$, тому виконаємо за формулами (18) і (19) подальші розрахунки, звертаючи увагу на невід'ємність отриманих результатів (через δ показано допоміжну розрахункову сталу $\delta = \sqrt{\gamma^2 - \beta(\alpha - k^2)}$ =23966,51363, яка використовується задля скорочення записів формул (17)–(19)):

Валюта (j)	AUD (1)	GBP (2)	EUR (3)
$t^T = \frac{I}{\delta}(a + \frac{-\gamma + \delta}{\beta} b)R^{-1}$	62813,0274	12069,9216	38705,4557
$y_j = t_j / \sigma_j$	2 693 496	111 721	710 543

Отже, 21 лютого 2013 р. валютний резерв доцільно переформувати так, щоб він містив валюти AUD близько 2,69 млн., валюти EUR – близько 0,71 млн., та валюти GBP – близько 0,11 млн. (в одиницях відповідної валюти). У порівнянні з попереднім валютним резервом новий резерв має дещо більшу очікувану вартість (у гривневому еквіваленті майже 3,118 млн. грн. проти майже 3,115 млн. грн.) та значно менше стандартне відхилення майбутньої випадкової вартості від її очікуваного рівня (65 тис. грн. проти 136 тис. грн.). І хоча за фактичними офіційними курсами гривні, що були встановлені НБУ 22 лютого 2013 р. (AUD – 8,196259; GBP – 10,53957; EUR – 12,195753), у гривневому еквіваленті вартість двох валютних резервів майже однакова (3,0927931 млн. грн. проти 3,0931582 млн. грн.), переформований валютний резерв є значно стійкішим щодо валютного ризику, аніж резерв, який ми мали до переформування. Задачу розв'язано.

Висновки

Обґрунтовано метод аналітичного розв'язування задачі Марковиця в оновленій постановці, а також окреслено межі та можливі сфери – ринок цінних паперів і валютний ринок – його використання. Теоретичні дослідження проілюстровано конкретними прикладами.

Література

1. *Markowitz H. M.* Portfolio Selection / H. M. Markowitz // Journal of Finance. – 1952. – # 7 (1). – Pp. 77-91.

2. *Markowitz H. M.* Portfolio Selection : Efficient Diversification of Investments / H. M. Markowitz. – N.Y. : John Willey, 1959. – 758 p.

3. *Карлин С.* Математические методы в теории игр, программировании и экономике / С. Карлин ; пер. с англ. – М. : Мир, 1964. – 835 с.

4. *Подиновский В. В.* Парето-оптимальные решения многокритериальных задач / В. В. Подиновский, В. Д. Ногин. – М. : Наука, 1982. – 256 с.

5. *Кини Р. Л.* Принятие решений при многих критериях : предпочтения и замещения / Р. Л. Кини, Х. Райфа ; пер. с англ. – М. : Радио и связь, 1981. – 560 с.

6. *Дубровін В. І.* Оцінювання ризиків інвестиційного портфеля / В. І. Дубровін, В. М. Льовкін // Радіоелектроніка, інформатика, управління. – 2010. – № 1. – С. 51-55.

7. *Касимов Ю. Ф.* Введение в теорию оптимального портфеля ценных бумаг / Ю. Ф. Касимов. – М. : Анкил, 2005. – 144 с.

8. *Олійник В. М.* Деякі аспекти оптимізації портфеля фінансових інструментів [Електронний ресурс] / В. М. Олійник, С. М. Фролов, Ю. І. Лещенко // Електронний журнал «Маркетинг і менеджмент інновацій». – 2012. – № 1. – С. 140-147. − Режим доступу : http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/

9. *Климова Е. Н.* Математическое моделирование оптимального портфеля ценных бумаг с ограничениями на отдельные активы / Е. Н. Климова, В. Л. Шур, О. В. Москалец // Вестник Самарского государственного университета. – Естественнонаучная серия. – 2008. – № 8/2 (67). – С. 263-275.

10. *Новоселов А. А.* Математическое моделирование финансовых рисков : Теория измерения / А. А.Новоселов. – Новосибирск, ИВМ РАН, СО, 2001. – 99 с.

11. *Параев Ю. И.* Исследование инвестиционных стратегий управления портфелем ценных бумаг / Ю. И. Параев, С. А. Цветницкая // Управление, вычислительная техника и информатика. Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 4 (9). – С. 17-25.

12. *Кузнецов М. А.* Алгоритм формирования инвестиционного портфеля на основе метода Марковица и его оптимизация по скорости выполнения [Електронний ресурс] / М. А. Кузнецов, А. В. Авдюхин. − Режим доступу : www.science-education.ru/103–6399

13. *Филимонов Н.* Задача квадратичного программирования с параметром в правых частях ограничений и ее применение при ормировании портфеля ценных бумаг [Електронний ресурс] / Н.Филимонов. – Режим доступа : http://www.referat.ru/referats/view/6157

14. *Таха Х.* Введение в исследование операций. В 2-х книгах / Х. Таха ; пер. с англ. – Кн. 2. – М. : Мир, 1985. – 496 с.

15. *Кігель В. Р.* Наближене обчислення детермінованого еквівалента випадкового прибутку з метою визначення найприбутковішої альтернативи за умов ризику / В. Р. Кігель // Вчені записки (серія «Економіка») / Університет економіки та права «КРОК». – 2009. – Вип. 20, том Ш. – С. 209-214.

16. *Кігель В. Р.* Індивідуальні пріоритети у недетермінованих задачах оптимізації фінансових рішень / В .Р. Кігель / Наукові студії (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія – Філологія – Педагогіка – Економіка // Наукове видання, Український гуманітарний інститут. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 1, В. XVIII+427 с. – С. 614-632.

17. *Кигель В. Р.* Методы обоснования управленческих решений при формировании финансового портфеля / В. Р. Кигель // Материалы Межвузовской научно-практической конференции «Современные методы и технологии принятия управленческих решений», Киев, 1999 // Персонал. – 1999. – № 6 (54). – Приложение № 5. – С. 116-121. (0,65 п.л.)

18. Економіко-математичне моделювання в управлінні валютними резервами / В. Р. Кігель // Вісник НБУ. – 2000. – № 4. – С. 44-47.

19. *Кігель В. Р.* Як зміцнювати валютний резерв засобами математики, з урахуванням індивідуальних переважань: Посібник / В. Р. Кігель. – К. : Кондор, 2005. – 51 с.

20. Офіційні курси гривні до іноземних валют, що встановлені Національним банком України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search/form/period

Зміст

Вступне слово 3

Розділ І. *Економічна теорія*

А. В. Босенко. Пріоритети регіональної стратегії державного регулювання господарювання та землекористування 4
В. І. Вороненко. Ефективність відновлення природних ресурсів у еколого-економічній стратегії розвитку регіону 12
Б. Б. Гарін. Середня заробітна плата та середня продуктивність праці: компаративний аналіз 22
А. Г. Дем'янченко. Планування реалізації проектів державно-приватного партнерства в морських портах 29
С. Л. Дубиківський. Теорія інформаційної економіки та розвиток інформаційної економіки в Україні 37
В. Г. Кабанов, К. В. Цеков. Формування сучасної парадигми державного регулювання національної економіки 43
Б. Л. Ковальов. Оцінка рівня розвитку економіки знань регіонів України 51
О. В. Ковальова. Державно-приватне партнерство та його особливості в Україні . 58
О. В. Кубатко. Зворотні зв'язки в системі адаптації національної економіки до кліматичних змін 64
Г. М. Лозова, В. В. Клименко. Розвиток адвокатування конкуренції в умовах інформаційної економіки 71
Е. С. Нечіпай. Державна підтримка інноваційної діяльності технопарків в Україні 78
І. І. Румик. Індикатори продовольчої безпеки України 85
К. С. Степанкевич. Еволюція статистики як фактографічної ланки в мікроосновах сучасної макроекономіки 92
Н. О. Сушко. Розроблення індикаторів визначення кризового стану (на прикладі галузі) 100
О. І. Шапоренко. Межі державного втручання в економічну безпеку країни в інтеграційний період 108
І. О. Штундер. Мобільність робочої сили як засіб забезпечення ефективної зайнятості 114

Розділ ІІ. *Фінанси*

М. І. Іщенко. Матеріально-технічний базис забезпечення фінансово-економічних результатів гірничозбагачувальних комбінатів 123
О. В. Кравченко. Оцінка впливу фінансової структури підприємства на організацію інвестиційного процесу 131
В. А. Мельник. Особливості діяльності міжнародних фінансових інституцій на українському ринку 138
В. П. Онофрійчук. Особливості оцінки фінансової безпеки сектору державних фінансів України 147
С. М. Плетенецька. Формування фінансової стратегії інноваційно-активних підприємств 155
О. І. Тищенко. Реалізація захисної функції власного капіталу банківської системи України 162

Розділ ІІІ. *Міжнародна економіка*

А. О. Босак, О. Ю. Переста. Неокласичні теорії міжнародної економіки: проблеми методології та напрями розвитку 171

О. І. Горбачук. Економічна дипломатія як складова національної та міжнародної економічної безпеки в сучасній світовій економічній думці 179
С. В. Ішков. Детермінанти та тенденції розвитку світової енергетики 187
Н. В. Кирилюк. Ключові фактори модернізації економіки європейських країн .. 196
Е. Є. Радченко. Визначення сутності поняття «експортний потенціал країни» . 205
Н. М. Скляр. Оцінка сучасного стану експортного контролю України при трансферах товарів подвійного використання 212

Розділ IV. *Економіка підприємства*

В. Г. Алькема, М. М. Третьяк. Аналіз інноваційного розвитку промислових підприємств 223
О. В. Бичкова. Економічна сутність екологічних аспектів діяльності вуглевидобувного підприємства та напрями її дослідження 231
А. О. Близнюк. Аналіз методик оцінювання економічної безпеки підприємства 240
І. В. Больботенко. Репутація як ключовий чинник впливу на інтерфейсну складову економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності 247
О. Б. Бурова. Особливості розвитку сільського зеленого туризму в Херсонській області України 256
Л. Д. Гармідер. Формування пріоритетних стратегічних напрямів розвитку кадрового потенціалу торговельного підприємства 261
В. М. Кудак. Збалансована система показників Нортона-Каплана у розробленні стратегії економічної безпеки страховика 268
Н. В. Прус. Методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства 276
О. М. Ромашко. Проведення контрольних заходів щодо витрат як фактор забезпечення економічної безпеки підприємства 283
Н. Б. Рошко. Прогнозування доходів туристичних підприємств на основі адитивного моделювання 292
В. В. Сопко, Ю. В. Сушкова. Вплив строку корисного використання нематеріального активу на економічну безпеку підприємства та способи його визначення 301
О. М. Сумець. Встановлення оптимальної тривалості життєвого циклу логістичної системи в аспекті забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства 309

Розділ V. *Менеджмент і маркетинг*

І. І. Каліна. Сучасна парадигма інформаційного забезпечення маркетингу інновацій 316
І. І. Павлова. Мотивація основних суб'єктів діяльності в забезпеченні економічної безпеки підприємства 323
О. І. Попов. Формування алгоритму реінжинірингу логістичних бізнес-процесів підприємств харчової промисловості 331
М. П. Сагайдак. Застосування CRM-технологій у концепції внутрішнього маркетингу 337

Розділ VI. *Економіко-математичні методи*

Т. В. Іваненко, В. З. Кузьмінський. Математична модель оптимальної структури кредитного портфеля комерційного банку 343
В. Р. Кігель. Задача Марковиця: оновлена постановка, аналітичне розв'язування, межі та можливі сфери використання аналітичного методу . 351

Содержание

Вступительное слово 3

Раздел I. *Экономическая теория*

А. В. Босенко. Приоритеты региональной стратегии государственного регулирования хозяйствования и землепользования 4
В. И. Вороненко. Эффективность восстановления природных ресурсов в эколого-экономической стратегии развития региона 13
Б. Б. Гарин. Средняя заработная плата и средняя производительность труда: компаративный анализ 22
А. Г. Демьянченко. Планирование реализации проектов государственно-частного партнерства в морских портах 29
С. Л. Дубиковский. Теория информационной экономики и развитие информационной экономики в Украине 37
В. Г. Кабанов, К. В. Цеков. Формирование современной парадигмы государственного регулирования национальной экономики 44
Б. Л. Ковалёв. Оценка уровня развития экономики знаний регионов Украины 51
О. В. Ковалёва. Государственно-частное партнерство и его особенности в Украине 58
А. В. Кубатко. Обратные связи в системе адаптации национальной экономики к климатическим изменениям 64
А. М. Лозовая, В. В. Клименко. Развитие адвокатирования конкуренции в условиях информационной экономики 71
Е. С. Нечипай. Государственная поддержка инновационной деятельности технопарков в Украине 79
И. И. Румык. Индикаторы продовольственной безопасности Украины 85
К. С. Степанкевич. Эволюция статистики как фактографического звена в микроосновах современной макроэкономики 92
Н. А. Сушко. Разработка индикаторов определения кризисного состояния (на примере отрасли) 100
О. И. Шапоренко. Пределы государственного вмешательства в экономическую безопасность страны в интеграционный период 108
И. А. Штундер. Мобильность рабочей силы как средство обеспечения эффективной занятости 115

Раздел II. *Финансы*

Н. И. Ищенко. Материально-технический базис обеспечения финансово-экономических результатов горно-обогатительных комбинатов 123
Е. В. Кравченко. Оценка влияния финансовой структуры предприятия на организацию инвестиционного процесса 131
В. А. Мельник. Особенности функционирования международных финансовых институций на украинском рынке 138
В. П. Онофрийчук. Особенности оценки финансовой безопасности сектора государственных финансов Украины 147
С. М. Плетенецкая. Формирование финансовой стратегии инновационно-активных предприятий 155
Е. И. Тищенко. Реализация защитной функции собственного капитала банковской системы Украины 162

Раздел III. *Международная экономика*

А. О. Босак, О. Ю. Переста. Неоклассические теории международной экономики: проблемы методологии и направления развития 171

А. И. Горбачук. Экономическая дипломатия как составная национальной и международной экономической безопасности в современной мировой экономической мысли 179
С. В. Ишков. Детерминанты и тенденции развития мировой энергетики 187
Н. В. Кирилюк. Ключевые факторы модернизации экономики европейских стран 196
Э. Е. Радченко. Определение сущности понятия «экспортный потенциал страны» 205
Н. М. Скляр. Оценка современного состояния экспортного контроля Украины при трансферах товаров двойного использования 212

Раздел IV. *Экономика предприятия*

В. Г. Алькема, М. Н. Третьяк. Анализ инновационного развития промышленных предприятий 223
Е. В. Бычкова. Экономическая сущность экологических аспектов деятельности угледобывающего предприятия и направления её исследования 231
А. А. Близнюк. Анализ методик оценивания экономической безопасности предприятия 240
И. В. Больботенко. Репутация как ключевой фактор влияния на интерфейсную составляющую экономической безопасности субъектов аудиторской деятельности 247
О. Б. Бурова. Особенности развития сельского зеленого туризма в Херсонской области Украины 256
Л. Д. Гармидер. Формирование приоритетных стратегических направлений развития кадрового потенциала торговых предприятий 261
В. М. Кудак. Сбалансированная система показателей Нортона-Каплана в разработке стратегии экономической безопасности страховщика 268
Н. В. Прус. Методологические подходы к оценке уровня экономической безопасности предприятия 276
О. М. Ромашко. Проведение контрольных мероприятий по расходам как фактор обеспечения экономической безопасности предприятия 283
Н. Б. Рошко. Прогнозирование доходов туристических предприятий на основе аддитивного моделирования 292
В. В. Сопко, Ю. В. Сушкова. Влияние срока полезного использования нематериального актива на экономическую безопасность предприятия и способы его определения 301
А. М. Сумец. Установление оптимальной продолжительности жизненного цикла логистической системы в аспекте обеспечения необходимого уровня экономической безопасности предприятия 309

Раздел V. *Менеджмент и маркетинг*

И. И. Калина. Современная парадигма информационного обеспечения маркетинга инноваций 316
И. И. Павлова. Мотивация основных субъектов деятельности в обеспечении экономической безопасности предприятия 323
А. И. Попов. Формирование алгоритма реинжиниринга логистических бизнес-процессов предприятий пищевой промышленности 331
М. П. Сагайдак. Использование CRM-технологий в концепции внутреннего маркетинга 337

Раздел VI. *Экономико-математические методы*

Т. В. Иваненко, В. З. Кузьминский. Математическая модель оптимальной структуры кредитного портфеля коммерческого банка 343
В. Р. Кигель. Задача Марковица: обновленная постановка, аналитическое решение, границы и возможные сферы применения аналитического метода 351

Content

Introductory word 3

Chapter I. *Economic theory*

A. Bosenko. The priorities of the regional strategy of government regulation over managing and land tenure 5

V. Voronenko. The effectiveness of natural resources restoration in the eco-economic development strategy of the region 13

B. Garin. The average wage and the average productivity: a comparative analysis 23

A. Demyanchenko. The planning of projects implementation of public-private partnership in the seaports 29

S. Dubykivskyi. Information economy theory and information economy development are in Ukraine 37

V. Kabanov, K. Tsekov. Formation of the modern paradigm of the national economy state regulation 44

B. Kovalyov. Methodological approaches to evaluation of development level of knowledge economy of regions of Ukraine 51

O. Kovalyova. Public-private partnership and its features in Ukraine 59

O.Kubatko. Feed-backs in the system of adaptation of national economy to the climatic changes 64

G. Lozova, V. Klymenko. The Development of Competition Advocacy in an Information Economy 72

E. Nechipay. Government support of technoparks innovation activity in Ukraine 79

I. Rumyk. The indicators of food security of Ukraine 85

K. Stepankevych. Evolution of Statistics as a Factographical Link in Microfoundations of Modern Macroeconomics 92

N. Sushko. Development of determination indicators of crisis (on the example of industry) 101

O. Shaporenko. Limits of state intervention in the country's economic security in the integration period 108

I. Shtunder. Mobility of labor force as backer-up effective employment 115

Chapter II. *Finances*

N. Ishchenko. Material and technical basis to ensure the financial and economic results of mining and processing works 123

O. Kravchenko. Estimation of enterprise financial structure influence on organization of investment process 131

V. Melnyk. Characteristics of the international financial institutions activity in the Ukraine market 138

V. Onofriychuk. Peculiarities of Financial security evaluation of public finance sector of Ukraine 147

S. Pletenetska. The formation of the financial strategy of innovation active enterprises 155

H. Tishchenko. Implementation of protective functions of the equity capital of the banking system of Ukraine 162

Chapter III. ***International Economics***

A. Bosak, O. Peresta. Neoclassical international economic theory: methodological problems and direction of development 171
A. Gorbachuk. Economic diplomacy as a part of national and international economic security in today's world economic thought 179
S. Ishkov. Determinants and tendencies of world energy development 187
N. Kirilyuk. Key Factors of Modernization of the Economy of European Countries 196
E. Radchenko. Defining Essence of "Export Potential of the Country" Concept 205
N. Skliar. Assessment of the current state of Ukraine's export control for transfers of dual-use goods 212

Chapter IV. ***Enterprise Economics***

V. Alkema, M. Tretyak. Analysis of innovative development of industrial enterprises 223
E. Bychkova. Economic essence of ecological aspects of coal producer's activity and ways of its research 231
A. Bliznyuk. Analysis of methods of economic security evaluation 240
I. Bolbotenko. Reputation as a key factor of influence on the interface component of economic security auditing entities 247
O. Burova. The Features of Development of Rural Green Tourism in Kherson Region of Ukraine 256
L. Garmider. Priority strategic directions formation of staff potential development of trading enterprises 261
V. Kudak. Norton-Kaplan Balanced Scorecard in developing a strategy for the economic security of the insurer 268
N. Prus. Methodical approaches to an assessment level of economic safety of the enterprise 276
O. Romashko. Conducting audits on expenses as a factor of economic security of the enterprise provision 283
N. Roshko. Profits forecasting of tourist enterprises on the basis of the additive design 292
V. Sopko, Y. Sushkova. Influence of the term of intangible asset effective application on the economic security of the company and ways of its determination 301
A. Sumets. Establishing the optimal duration of life cycle logistics system in the aspect of ensuring the necessary level of economic security 309

Chapter V. ***Management and Marketing***

I. Kalina. The modern paradigm of information provision of marketing innovation... 316
I. Pavlova. Motivation of key stakeholders in ensuring of economic security of the company 323
A. Popov. Formation of the algorithm of logistics business processes reengineering of the food industry enterprises 331
M. Sagaidak. Use of the CRM-technology in the concept of Internal Marketing 337

Chapter VI. ***Methods of Economics and Mathematical***

T. Ivanenko, V. Kuzminsky. Mathematical model of optimal loan portfolio structure of commercial bank 343
V. Kigel. The Markowitz problem: updated staging, analytical problem solving, borders and possible areas of analytical method use 351

Збірник наукових праць

Вчені записки Університету «КРОК»

Випуск тридцять четвертий

Відповідальний секретар *Г.М. Пазєєва*
Літературне редагування *Г.О. Яворська*
Комп'ютерна верстка *В.І. Гришаков*

Підписано до друку 24.12.2013 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 43,1. Обл.-вид. арк. 27,97. Наклад 500 прим.
Зам. 37

Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Лагерна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com